

Департамент освіти і науки, молоді та спорту Закарпатської ОДА
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Факультет суспільних наук
Факультет міжнародних економічних відносин
ГО «Асоціація політологів та міжнародників УжНУ»
НДІ політичної регіоналістики УжНУ

УКРАЇНА І ЦЕНТРАЛЬНА ЄВРОПА: ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКА, КУЛЬТУРА

**МАТЕРІАЛИ
VI МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ФОРМАТ РОЗВИТКУ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА КРАЇН
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ У КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ,
ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ, ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН
ТА ПАНДЕМІЇ COVID – 19»**

**м. Ужгород
24 вересня 2021 року**

ОРГКОМІТЕТ

Юрій ОСТАПЕЦЬ, доктор політичних наук, декан факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – голова оргкомітету

Ірина САВЧЕНКО, заступник начальника управління – начальник відділу молодіжної політики та національно-патріотичного виховання департаменту освіти і науки, молоді та спорту Закарпатської ОДА – співголова оргкомітету

Володимир ГИРЯ, кандидат історичних наук, заступник декана факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – співголова оргкомітету

Олександр БЕРТОЛОН, заступник голови правління ГО «Асоціація випускників політологів та міжнародників УжНУ» – співголова оргкомітету

Маріан ТОКАР, доктор наук з державного управління, професор кафедри політології і державного управління факультету суспільних наук, директор НДІ політичної регіоналістики УжНУ – член оргкомітету

Олексій ШАФРАНЬОШ, кандидат політичних наук, начальник відділу зв'язків з громадськістю, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – член оргкомітету

Катерина КЛОПОТАР, студентка спеціальності «Початкова освіта», голова студради факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – член оргкомітету

Ольвія ПАВЛЕЙ, студентка спеціальності «Політологія», голова студентського наукового товариства факультету суспільних наук, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – член оргкомітету

Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid-19» / Відповідальні за випуск: В. І. Гиря., М. М. Вегеш. Ужгород: ТОВ "РІК-У", 2021. 396 с.

До наукового збірника увійшли матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid – 19», співорганізаторами якої виступили кафедра політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет», фонд «Scire» (Варшава, Польща), Інститут Центральної Європи (Люблін, Польща) та ГО «Асоціація випускників політологів та міжнародників Ужгородського національного університету». Видання розраховане на широкий читацький загал.

Друкується за рішенням Вченої ради факультету суспільних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Протокол №2 від 17 вересня 2021 року.

ISBN 978-617-8046-15-6

© Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет», 2021

©ТОВ "РІК-У", 2021

ЗМІСТ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИКЛИКИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Мирослава Лендьел РЕАГУВАННЯ НА ВИКЛИКИ ПАНДЕМІЇ COVID 19 ЯК ІНДИКАТОР РЕГІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ.....	9
Микола Палінчак, Діана Стеблак РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ США ТА ПАНДЕМІЯ COVID–19: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ.....	15
Василь Бусленко, Орестлава Сидорчук ПАНДЕМІЯ ЯК ЕКЗОГЕННИЙ ЧИННИК НЕЛІНІЙНОСТІ ПРОЦЕСІВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В ДЕРЖАВАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ.....	18
Артем Синюченко ВПЛИВ COVID–19 НА ПОСИЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ ПРЕКАРИЗАЦІЇ В СВІТІ ТА КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....	20
Марья Нестерова ОСВІТА В ПОДОЛАННІ СОЦІО-КУЛЬТУРНИХ ВИКЛИКІВ ПАНДЕМІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД	23
Ольга Завадська СУСПІЛЬСТВО РИЗИКУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ: НЕОЧІКУВАНІ ЗАГРОЗИ	25
Юрій Шипович, Юрій Продан ДІЯЛЬНІСТЬ ТА СПІВПРАЦЯ РУСИНСЬКОГО КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО КЛУБУ З ІНШИМИ ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID–19	27
Діана Шігімага ЗАГОСТРЕННЯ ПРОБЛЕМ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID–19.....	33
Руслана Кривенкова СОЦІО-КУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ ПАНДЕМІЇ COVID–19 В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: ДЕРЖАВНОУПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ	36
Антон Радько КАМПАНІЯ ЗАХОДІВ БОРОТЬБИ ВЛАДИ УКРАЇНИ З ПАНДЕМІЄЮ COVID–19 У 2020 РОЦІ: ЕФЕКТИВНІСТЬ, НАСЛІДКИ, РЕЗУЛЬТАТИ.....	40
Анна-Ангеліна Поп ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ВИНИКНЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ	54
Олександр Мушинка РОМСЬКА ГРОМАДА СЛОВАЧЧИНИ В КОНТЕКСТІ ПАНДЕМІЇ COVID–19.....	58

Петро Габрин ПРОБЛЕМИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ РОМІВ ЗАКАРПАТТЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19.....	64
Mária Košperová АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ, ІНФОРМАЦІЙНИХ ВОЄН І ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	68
Ігор Тодоров ПРОТИДІЯ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ З БОКУ УКРАЇНСЬКИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ	71
Ганна Валєнса СТРАТЕГІЇ МИРОТВОРЧОСТІ ТА ЗАЛАГОДЖЕННЯ КОНФЛІКТІВ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ	77
Ростислав Балабан УКРАЇНА ЯК БЕЗПЕКОВИЙ МАЙДАН ЄВРОПИ	80
Віктор Петрінко ЗОВНІШНЯ ГЕОПОЛІТИКА США В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	84
Іван Барчій ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОЇ УЧАСТІ УКРАЇНИ У РАМКАХ МІЖНАРОДНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО ФОРМАТУ – СХІДНОГО ФЛАНГУ НАТО – «ПОЛЬЩА – РУМУНІЯ – ТУРЕЧЧИНА»	93
Іван Мотрунич ЗБІЛЬШЕННЯ ЧИСЕЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ І ВІЙСЬКОВИХ ВИТРАТ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ЯК ВІДПОВІДЬ НА ГІБРИДНУ ВІЙНУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	96
Дем'ян Шевко АКТУАЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ НАРАТИВІВ У ДОСЛІДЖЕННІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	103
Олексій Шафраньош ФЕЙК-НЬЮЗ І НОВИЙ ПРОСТІР ДЛЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ: ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ	108
Стеллас Асланов, Андрій Гавей ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ НА СХОДІ УКРАЇНИ ЯК НАСЛІДОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	112
Ганна Сасин ДЕФІНІЦІЯ «РЕВОЛЮЦІЇ» У ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ.....	115
Radoslava Brhlíková IMAGE OF THE ENEMY IN 21ST CENTURY (ОБРАЗ ВОРОГА В ХХІ СТОЛІТТІ).....	120

Олександр Бертолон ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ЗАГОСТРЕННЯ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ВИБОРІВ ДО ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У 2020 РОЦІ	125
Наталія Мудрак ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРАКТИКА РЕГУЛЮВАННЯ ОФШОРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРАЇНАХ ЄС.....	130
Василь Дудкевич РЕАЛІЗАЦІЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАКТИК В УКРАЇНІ	133
Łukasz Lewkowicz POLAND AND UKRAINE IN COOPERATION INITIATIVES IN CENTRAL EUROPE	137
Ігор Вегеш, Маріанна Колодій КОНЦЕПТ ТОЛЕРАНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	145
Василь Кухта ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ КРАЇН ТРОПІЧНОЇ АФРИКИ	148
Микола Вегеш, Володимир Гиря, Ірина Люба Горват ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА, РУМУНІЯ І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА ПІД ЧАС ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	150
ПОЛІТИКА, ПАРТІЇ І ВИБОРИ У ЗМІСТІ СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ	
Анатолій Романюк ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ ТА ЙОГО ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ІЗ НАЦІОНАЛЬНИМ	168
Юрій Остапець МЕРЕЖЕВІ (ДІДЖИТАЛ) ПАРТІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПАРТОГЕНЕЗІ: ЩО ДАЛІ ЧЕКАЄ НА УКРАЇНСЬКУ ПАРТІЙНУ СИСТЕМУ?.....	173
Володимир Дербак ВИБОРИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ 2019 р.: ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ТРЕНДІВ.....	179
Анатолій Ключкович ПОПУЛІЗМ У СЛОВАЦЬКІЙ ПОЛІТИЦІ: ФОРМИ ПРОЯВУ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ	182
Михайло Москалюк РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2020 р. В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	186

Валерій Бортніков, Сергій Байрак УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ДО ЄС	188
Анастасія Лендель НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПІВНІЧНІЙ МАКЕДОНІЇ ЯК ФАКТОР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	191
Вікторія Бокоч РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ ТА МІСЦЕВИЙ РІВНІ	196
Михайло Зан ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКО-ПАРТІЙНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ЛІДЕРІВ РУСИНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ЗАКАРПАТТЯ У КОНТЕКСТІ ПРОВЕДЕННЯ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2020 року	199
Микола Вегеш, Микола Палінчак БІЛЯ ДЖЕРЕЛ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ В УЖГОРОДСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1990–2021)	208
Володимир Піпаш НАЦІОНАЛ-КОМУНІСТИ ТА НАЦІОНАЛЬНО ОРІЄНТОВАНІ КОМУНІСТИ В УКРАЇНІ (60-ті – 80-ті рр. ХХ ст.)	241
Олег Филік РАМКИ ТА ВИЯВИ ДЕФЕКТІВ І КРИТИКИ ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В ЄВРОПІ	249
Олег Вольський ЛОГІКА, СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА ДЕФЕКТИ РОЗВИТКУ І ЧИННОГО СТАНУ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ПОЛЬЩІ	252
ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ: ПРОЦЕСИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ВІДНОСИН	
Петро Петровський СУЧАСНА ПАРАДИГМА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ	258
Маріан Токар, Ганна Кумар ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКА ВЗАЄМОДІЯ ІНСТИТУЦІЙ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	261
Надія Кічера ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ	266
Аліна Кречко, Вадим Яночко, Павло Чурей НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	270

Роксолана Попадич, Стефанія Файбиш, Григорій Чобаль, Юліанна Лендел КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ У ПУБЛІЧНІЙ ВЛАДІ.....	275
Крістіна Карапетян, Мірелла Грицан СУЧАСНА СИСТЕМА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ.....	278
Олександра Боднар, Яна Волошенюк, Наталія Красілинець, Віктор Пилипчук ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ.....	280
Лілія Атнажева ВПРОВАДЖЕННЯ ЗМІН ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГРОМАД: СТАБІЛЬНА ПОСЛІДОВНІСТЬ, АДАПТИВНІСТЬ ЧИ ХАОТИЧНІСТЬ?.....	284
Маріан Токар, Кристина Червеняк ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДИ.....	287
Володимир Попович СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	289
Вікторія Велика, Інна Кукуль, Наталія Куцина, Каріна Павкевич ДО АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....	292
Микола Вегеш, Анна Чаварга ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ У КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ	294

ОСВІТА, НАУКА, КУЛЬТУРА І РЕЛІГІЯ ЯК ФАКТОР ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Марія Кухта, Ангеліна Довбак, Ірина Голубєва ПРОДУКТИВНІСТЬ І РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЇ ЯКОСТІ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	310
Світлана Ісаєвич МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД У СИСТЕМІ ОХОРОНИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ.....	314
Микола Вегеш, Володимир Гиря, Василь Марчук СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ, КУЛЬТУРНЕ І ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНЦІВ РУМУНІЇ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «РОЗБУДОВА НАЦІЇ».....	316
Марія Кухта, Габрієла Сабов ПЕДАГОГІЧНІ МОТИВИ ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА (20 – 30-і рр. ХХ ст.).....	321
Любов Маляр, Аліна Панющик ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА МАРКУША	324

Іванна Чейпеш ДИДАКТИЧНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНИХ ДІАЛОГІЧНИХ УМІНЬ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ	327
Михайло Белень «У СИВИНІ МОЇ БЕСКИДИ – ПРАДАВНИЙ КРАЙ ЕТНОКУЛЬТУР»	330
Роман Мегела ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ В СФЕРІ ОСВІТИ.....	344
Шандор Фйольдварі — Sándor Földvári УКРАЇНА В ЄВРОПІ: ПРО ІСТОРИЧНІ КОРЕНІ СВОЄРІДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА Я. Д. ІСАЄВИЧА)	346
Володимир Піпаш ВІДРОДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: ПОДІЇ НА ВЕРЕЦЬКОМУ ПЕРЕВАЛІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ БЕРЕЗНЯ 1939 р.....	351
Микола Вегеш, Володимир Гиря ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ	358
Володимир Басараб ІДЕЇ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО ЩОДО РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ	372

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ПОЛІТОЛОГІЇ

Микола Вегеш, Ганна Сасин ПОЛІТИЧНА НАУКА: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ.....	376
Микола Вегеш, Михайло Зан, Юрій Остапець ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДИКУ НАПИСАННЯ НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ТА КВАЛІФІКАЦІЙНИХ РОБІТ СТУДЕНТІВ-ПОЛІТОЛОГІВ.....	385

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИКЛИКИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Мирослава Лендель

РЕАГУВАННЯ НА ВИКЛИКИ ПАНДЕМІЇ COVID 19 ЯК ІНДИКАТОР РЕГІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Стрімке та неочікуване глобальне поширення пандемії COVID 19 стало одним із визначальних системних факторів, які упродовж останніх років випробовують на міцність архітектуру прийняття управлінських рішень в Європейському Союзі, зокрема на фоні регіональної фронди, яку з сталою періодичністю влаштовують країни Центральної Європи, насамперед Угорщина та Польща. Враховуючи співпадіння позицій центральноєвропейських столиць у деяких панєвропейських політиках, зокрема тих, які мають у фокусі уваги «українське питання» (визнання суверенітету та територіальної цілісності України у кордонах початку 2014 року, підтримка інтеграції до Європейського Союзу, на противагу до НАТО, де окремих припис має Будапешт) і, при тим, відмінне реагування на міграційні виклики, газовий шантаж Російської Федерації на фоні добудови Північного потоку 2 викликає інтерес, яким чином національні відповіді на пандемію COVID 19 вплинули на регіональну згуртованість чи – навпаки – роз'єднаність центральноєвропейського регіону. У цьому контексті – з прикладної точки зору – корисно використати для дослідження соціально-політичної матриці реагування на пандемію концепцію стійкості, яка нещодавно стала популярним інструментом для аналізу європейської політики.

Концепція стійкості (англ. *Resilience*), яка упродовж ХХ століття була вживаною у психології, на зламі першого і другого десятиліть нової ери сприймається як міждисциплінарний інструмент, який може бути застосований також у менеджменті, соціології, політичній науці, вивченні міжнародних відносин, оскільки цей стан потенційно може характеризувати не лише індивідів, але й групи, інститути та системи [8]. Не аналізуючи всю палітру дефініцій «стійкості», зазначимо, що у міжнародних відносинах, подібно до соціетального виміру цей стан сприймається як стан самоорганізації, адаптації, трансформації та виживання в умовах негараздів чи кризи [7].

Упродовж останніх років концепт стійкості почав використовуватися як вимір політики Європейського Союзу, який змушений реагувати на низку викликів, які ставлять під сумнів навіть доцільність його існування як системи. Зокрема, поняття «стійкості» є засадничим для філософії фінансового інструменту ЄС відновлення після кризи COVID 19 «Нове покоління ЄС» (англ. «*New Generation EU*» (*NGEU*), пріоритетами якого, окрім зеленої трансформації, продуктивності та конкурентоспроможності, економічної, соціальної та територіальної згуртованості є економічна, соціальна та інституційна стійкість і політика для наступних поколінь. Ця постоквідна стратегія оцінюється як можливість економічного та соціального прориву Європи, досягнення її

згуртованості шляхом вкладення швидких публічних інвестицій у проекти, які мають вимір «зеленості» (сталості) та «діджіталізації» (цифровізації) [8]. Така стратегія є шансом для країн Центральної Європи позбутися відставання в інфраструктурному вимірі та набути нового, а, скоріш за все, призабутого значення Східної опори Європи та Трансатлантики у цивілізаційному протистоянні з євразійськими проектами Росії та Китаю.

Зауважимо, що теоретичний аналіз концепту стійкості, а також вплив фактору зміни президенства в США на центральноєвропейську безпекову ситуацію на фоні постковідних реалій вже був предметом авторського аналізу в одній із попередніх публікацій [1].

Мета статті (постановка завдання). У цій статті ставимо перед собою авторські завдання, а саме:

- 1) визначити, у якій мірі реакція країн Центральної Європи на пандемію коронавірусу відповідала позиції інститутів Європейського Союзу та найбільш вживаним стримуючим інструментам на континенті;
- 2) систематизувати рішення щодо подолання наслідків пандемії, які були спільними для країн центральноєвропейського регіону;
- 3) сформулювати відмінності процедури та сенсів «антиковідних» політик, артикульованих центральноєвропейськими столицями.

Вирішення цих завдань сприятиме досягненню визначеної дослідницької мети, а саме формулювання впливу пандемії COVID 19 на регіональну стійкість Центральної Європи.

Результати дослідження. Зауважимо, що регіон Центральної Європи у контексті цієї публікації визначається як ареал країн, які, окрім межуючого розташування у Центральній, Південно-Східній Європі, Прибалтиці (за географічним критерієм) мають також спільне історичне минуле, пов'язане із перебуванням у соціалістичному таборі у післявоєнний період, а, отже, все ще подібну траєкторію розвитку у фазі перебування в складі Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору. Однак особливий наголос буде робитися на регіональній стійкості країн Вишеградської четвірки (Чеська та Словацька Республіки, Республіка Польща, Угорщина), які мають певний досвід взаємодії з Україною у форматі «Плюс» і можуть потенційно його використовувати як інституційний майданчик для вироблення спільної позиції [10]. Ініціатива «Трьох морів», яка об'єднує 12 країн ЄС, розташованих у смузі між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями поки що не має окремої моделі відносин з Україною, тому не може розглядатися як формально існуючий механізм просування її інтересів та забезпечення безпеки [11].

Позиція інститутів Європейського Союзу щодо стримування та подолання наслідків COVID 19

У першій половині 2020 року загальноєвропейська відповідь на пандемію коронавірусу мала обмежений характер, враховуючи, що сфера громадського здоров'я належить до сфери національних компетенцій, а також стрімке ускладнення соціально-економічної ситуації на континенті, пов'язане із

поширенням COVID 19, на яке був нездатний вчасно реагувати складний та бюрократичний механізм функціонування інститутів ЄС.

Однак, незважаючи на шоковий стан, вже навесні 2020 року була підтримана ініціатива Європейської Комісії *Corona Response* щодо виділення 37 млрд. євро з доступних фондів ЄС для громадян, регіонів і держав-членів ЄС для подолання наслідків COVID 19. Також Фонд солідарності ЄС отримав право компенсувати виклики надзвичайних ситуацій у сфері охорони здоров'я, а також для підтримки бізнесу Брюссель виділив близько 1 млрд. євро. Напевне найбільш ефективним інструментом, дозволеним європейськими інститутами, було надання права державам-членам гнучко спрямовувати видатки на підтримку сфери громадського здоров'я, а також вразливих секторів економіки, що не розглядалося як перевищення бюджетного дефіциту [2].

Водночас ці рішення і подальші – прийняті упродовж 2020-2021 року – домовленості щодо посилення солідарності між національними державами ЄС у протистоянні пандемії (рекомендації Європейської Комісії щодо принципів подорожей «в» і «всередині» Шенгенської зони, систематизації держав за рівнем поширення вірусу, включно різних штамів) не змогли подати ізоляціоністські тренди, які стали помітними у політиці країн-членів, а також між ЄС як глобальним гравцем, США, Китаєм та іншими регіональними акторами. Не дарма європейські політологи роблять висновок, що пандемія COVID 19 переросла з кризи системи громадського здоров'я у системну – соціально-політичну та економічну кризу, яка, врешті решт, є поворотною точкою для подальшого спрямування глобального розвитку [3].

Спільні рішення щодо подолання наслідків пандемії

Усі країни центральноєвропейського регіону, зокрема «вишеградські», які є фокусом нашого дослідження, вже до середини березня 2020 року запровадили карантинні заходи на своїх територіях, які передбачали закриття закладів освіти, розваг, спорту, максимальне поширення модусу дистанційної роботи, обмеження пересування громадян без поважних причин, якими, як правило, вважалися робота, закупівля продуктів та ліків, відвідування старших родичів. Окрім того, у своїй політиці реагування на розгортання та подолання наслідків COVID 19 колишні постсоціалістичні країни дотримувалися наступних засад або ж у їх політиці простежувалися такі спільні тенденції:

- 1) закриття кордонів для подорожей іноземців і обмеження для пересування своїх громадян в інші країни світу, однак збереження певних преференцій для жителів сусідніх центральноєвропейських держав;
- 2) переспрямування бюджетних коштів на підтримку системи охорони здоров'я та деякі сфери економіки, критичні у системному вимірі;
- 3) використання теми пандемії для отримання політичних «бонусів»: відтермінування чи, навпаки, проведення виборів всупереч карантинним обмеженням, враховуючи політичну кон'юктуру для правлячої політичної сили;
- 4) помірковане перекладення відповідальності за повільне реагування на новий виклик для континенту на європейські інституції.

Роз'єднуючі фактори у протидії пандемії: центральноевропейський ракурс

У контексті протидії COVID 19 та подолання соціально-економічних наслідків пандемії, поряд із беззаперечними проявами солідарності, центральноевропейські держави мали і відмінні позиції. Додамо також, а також пандемія не сприяла економічній згуртованості регіону, країни якого є вимушеними долати її соціально-економічні наслідки. Мова йде про:

- 1) «вакцинувальну дипломатію» Росії та Китаю, яка, вочевидь, продемонструвала різні пріоритети країн Центральної Європи, що демонструє вже вужчий приклад Вишеградської четвірки. Якщо у Польщі можливість залучення до вжитку російського Супутника V навіть не була предметом серйозного обговорення, то Угорщина першою в ЄС почала активно його застосовувати під час щеплення громадян, а у Словаччині спричинила відставку уряду, а також часткову зміну високопосадовців у Чеській Республіці, що свідчить про різні позиції серед владного політикуму. Також зокрема в Угорщині був помітним наголос на допомозі, яку країна отримала від Китаю, зокрема на фоні критики Брюсселю щодо надання надзвичайних повноважень угорському уряду щодо прийняття рішень у період карантину. Відповідно до спеціального звіту Європейської служби зовнішніх справ, Росія, поряд з Китаєм, активно проводять політику активного просування вакцин власного виробництва, щоб підірвати довіру урядів та суспільств до європейських (західних) продуктів, політики та інституцій, збільшити свій вплив на континент через фармацевтичну індустрію та чергові формати інформаційної зброї [6];
- 2) об'єктивне в умовах пандемії погіршення показників соціально-економічного розвитку, негативний ефект від якої був підсилений залежністю країн регіону від зовнішніх інвестицій, сфери послуг та освіти, які були частково паралізовані у критичні періоди розгортання COVID 19;
- 3) використання питання «походження» вірусу як можливість для підживлення антиміграційних і навіть ксенофобських настроїв, що було помітним в Угорщині, де перші випадки зараження були зафіксовані серед іранських студентів, що сприяло риториці уряду В. Орбана про потребу боротьби «на два фронти» – з коронавірусом та нелегальною міграцією;
- 4) недостатню узгодженість позицій під час дискусій про майбутні пріоритети ЄС та багаторічний бюджет Європейського Союзу на 2021-2027 роки через невикористання потенціалу суто центральноевропейських платформ, зокрема Вишеградської четвірки, ініціативи «Трьох морів».

Пандемія COVID після етапу шокового взаємного закриття кордонів, конкуренції за засоби лікування та профілактики від цієї хвороби, взаємних обвинувачень, врешті решт, продемонструвала стійкість Центральної Європи, як і Європейської Спільноти загалом, у реагуванні на глобальну проблему, яка вже, вочевидь, змінить усталені тренди руху людей та послуг на континенті, способу життя та культури. У контексті COVID 19 **чинниками регіональної стійкості регіону**, межуючого з Україною стали:

- 1) більш повільні темпи розгортання першої хвилі пандемії навесні 2020 року у порівнянні з країнами «Старої» Європи, що пояснюється меншою залученістю регіону до глобальної логістики подорожей, нижчим рівнями мобільності власного населення та урбанізації, меншою кількістю будинків для людей похилого віку, які були вогнищами інфекції у багатьох європейських країнах. Це допомогло підготувати все ще недостатньо розвинуту медичну інфраструктуру до другої та третьої хвиль поширення хвороби;
- 2) надання взаємної допомоги щодо лікування хворих на COVID 19 лікарських засобів, послуг медичного персоналу, що в умовах географічно близькості межуючи країн, наприклад. Вишеградської групи, було цілком виправданим з логістичного ракурсу, тим більше, з гуманітарного;
- 3) формування прецедентів туристичних «бульбашок», ареалів позитивної дискримінації щодо подорожей (Угорщина щодо інших країн Вишеграду, «Балтійська бульбашка» влітку 2020 року), прикордонних зон мобільності, що засвідчує про існування достатньо тісних економічних та соціальних контактів;
- 4) не зважаючи на сформований тренд щодо безпечності, доступності та можливості локалізації виробництва російської вакцини Супутник V, більшість країн регіону все-таки не розглядала серйозно цю можливість, керуючись геополітичними міркуваннями чи реагуючи на запити громадської думки. Так, навіть, Чеська Республіка, президент якої М. Земан ще на початку квітня 2021 р. публічно заявляв про потребу використовувати усі варіанти вакцин, врешті решт заявила про відсутність достатніх даних про російську розробку, що не дозволяє її використовувати на національній території [5].

Висновки і перспективи подальших досліджень

Центральна Європа, інтегральною частиною якої розглядається Україна, отримала у 2021 р. раніше непередбачувані шанси для зміцнення регіональної стійкості. Дотримуємося позиції, що виклик COVID 19 зміцнив потенціал позитивного співробітництва центральноевропейських держав та суспільств, який, у випадку застосування управлінського креативу може сформувати **якість прориву і, без сумніву, зміцнити регіональну стійкість**. Мова йде, наприклад, про:

1) шанс для відродження «замороженого» потенціалу фармацевтичної галузі країн регіону, які, об'єднавши зусилля, зокрема і України отримають шанс на виробництво ліків та вакцин нового покоління, що є питанням національної безпеки у період біологічних загроз. Це стане поштовхом також для ревіталізації логістичної інфраструктури, аргументом для відновлення роботи щодо будівництва трансєвропейських магістралей, зокрема через українсько-угорський та українсько-словацький кордони і, відповідно, створення нових та реконструкції діючих контрольних-пропускних пунктів. Не менше значення ця ініціатива матиме для залучення європейської та приватних ресурсів у наукову інфраструктуру держав, збільшення їх поки що недостатнього інноваційного

потенціалу, а, також, подолання фармацевтичної залежності від кампаній та/чи держав-гігантів – Великої Британії, США, Росії, Китаю, Індії;

2) пандемія коронавірусу, як не дивно, надала природну перевагу країнам, які знаходяться на периферії туристичних та логістичних маршрутів, до яких, без сумніву, належить України, балканські держави, частково Угорщина, Словаччина, які водночас взаємодоповнюють одна одну за критеріями кліматично-географічних та культурно-історичних умов. Тому формування «карпатсько-паннонсько-балканської», «дунайської туристичних бульбашок» можуть зберегти індустрію туризму та послуг у регіоні і, водночас, сприяти розвитку інфраструктури та мови культурного діалогу та порозуміння;

3) загальнолюдський вимір реагування на поширення небезпечної хвороби сприяв формуванню нових ліній співробітництва між центральноевропейськими державами. Наприклад, навіть у відносинах України з Угорщиною, які мають найбільше конфліктних ліній, сформувався новий потенціал для співробітництва, що засвідчують приклади взаємодії у гуманітарній сфері упродовж 2020 року. Адже, як не парадоксально, COVID 19 сприяв відновленню відчуття потреби у соціально-просторовій гармонізації. Саме Угорщина – враховуючи важливість забезпечення безпеки угорських співвітчизників в Закарпатті, соціальну та економічну взаємодоповнюваність – з початком пандемії проводить найбільш конструктивну політику щодо транзиту громадян України «з» та «в» країни Європейського Союзу. Такий підхід виконав важливу гуманітарну функцію у період масованого повернення українців додому і – навпаки – економічну, на етапі відновлення переважно трудової міграції. Вдумливий аналіз правил в'їзду в Угорщину в період коронавірусних обмежень демонструє, що вони є однаковими для громадян ЄС та «не ЄС», що позитивно сприймається українцями, які – частково справедливо – вбачають в правилах подорожей по території Євросоюзу геодискримінаційну складову. Європейською позитивною практикою можна вважати збереження права на вільний перетин спільного кордону вглиб на 30 км і тривалістю не більше ніж 24 км, що є інструментом збереження *face to face* contacts.

Вважаємо, що проблематика політичних, соціально-економічних та гуманітарних відповідей на пандемію COVID 19 може бути предметом подальших досліджень, зокрема в регіональному масштабі, який, до прикладу, формує Центральна Європа.

1. Лендбел М., Мітряєва С. Регіональна стійкість у Центральній Європі після президентства Трампа, Brexit та Covid-19, Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць / ред. кол. І.В.Артёмов (голова) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2021. Вип. 1–2 (23–24). С. 53–65.
2. Пандемія Covid 19 в ЄС: егоїзм, солідарність чи поширення впливу? Аналітична записка програм Регіональних ініціатив та сусідства та Європейських студій Ради зовнішньої політики «Українська призма» в рамках проекту Інституційного розвитку аналітичних центрів за підтримки Посольства Швеції в Україні, Ініціативи відкритого суспільства для Європи (OSIFE) та Міжнародного фонду «Відродження», Рада зовнішньої політики «Українська призма», 2020, <http://prismua.org/wp-content/uploads/2020/05/COVID19EU.pdf>. Завантажено 10 жовтня 2021 року.

3. Burni, A., Erfoth E., Friesen I. and others Who Called Team Europe? The European Union's Development Policy Response During the First Wave of COVID-19, *The European Journal of Developmental Research*, 2021, Published July 12^t, 2021. Accessed October 12, 2021
4. Czech regulator: We need more data to assess Sputnik vaccine, <https://www.politico.eu/article/>. Accessed April 26, 2021.
5. Declaration of the Prime Ministers of the Visegrad Group on the solidarity with the Czech Republic regarding recent actions by the Russian Federation, <https://www.visegradgroup.eu/calendar/2021/declaration-of-the-prime-210426>. April 27th, 2021. Accessed April 24, 2021.
6. EEAS special report update: short assessment of narratives and disinformation around the COVID-19 pandemic (update December 2020 – April 2021), <https://euvsdisinfo.eu/eeas-special-report-update-short-assessment-of-narratives-and-disinformation-around-the-covid-19-pandemic-update-december-2020-april-2021/>. Accessed April 29, 2021.
7. Hubert, C., Joseph, J. Introduction: the politics of resilience: problematising current approaches, *International Policies, Practices and Discourses*, 2019, Volume 7, Issue: The Politics of Resilience, Edited by Clemence Hubert, Jonathan Joseph, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21693293.2019.1613738>. Accessed April 24, 2021.
8. Lopriore, M., Vlachodimitropoulou M. Recovery and Resilience Plans for the Next Generation EU: a unique opportunity that must be taken quickly, and carefully, February 26, 2021, https://www.eipa.eu/wp-content/uploads/2021/02/EIPA_Paper_Recovery-and-Resilience-Plans-for-the-Next-Generation-EU_Digitaal.pdf. Accessed April 28, 2021.
9. Southwick, S.M. Resilience definitions, theory, and challenges: interdisciplinary perspectives, *European Journal of Psychotraumatology*, 2014, Volume 5, Issue 1, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3402/ejpt.v5.25338?scroll=top&needAccess=true>. Accessed April 25, 2021.
10. Visegrad Group, <https://www.visegradgroup.eu/> Accessed October 6, 2021
11. Seas Initiative Summit // <http://three-seas.eu/about/>. Accessed September 27, 2021.

Микола Палінчак, Діана Стебляк

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ США ТА ПАНДЕМІЯ COVID–19: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Термін «пандемія» чітко осів в повсякденному житті країн світу. Не виключення стали й США. Covid–19 вплинув майже на всі сфери життя американців, на релігійні організації також. Обмеження які були створені урядом, щодо масових зборів для запобігання скупчення населення та запобігання зараження, неоднозначно було сприйнято багатьма релігійними організаціями, які твердили, що це є порушення Конституції, а саме Першої поправки.

За даними Pew Research Center ситуація у 2021 р. дещо змінилася американські віруючі поступово повертаються до особистого відвідування релігійних зборів. Згідно статистики 17 % дорослого населення США, зазначили, що вони відвідують релігійні служби особистою станом на початок березня 2021 р. [1].

Таблиця 1.

Відвідування релігійних служб в США, порівняльна характеристика
2020–2021 рр.

	Відвідують релігійні служби особисто		Дивляться релігійні служби онлайн чи по телевізору	
	липень 2020, %	березень 2021, %	Липень 2020, %	Березень 2021, %
Всі дорослі в США	13%	17%	36%	33%
Зазвичай відвідують релігійні служби принаймні раз на місяць	33%	42%	72%	65%
Відвідують менш часто	3%	5%	17%	16%

Джерело: [1]

Центри контролю та профілактики захворювань (Centers for Disease Control and Prevention) виокремив «Міркування щодо спільнот віри» (Considerations for Communities of Faith (CDC)) в лютому 2021 р., де зазначив, про роботу організацій заснованих на вірі в США. Це було зроблено з огляду на те, що релігія є важливою частиною життя країни, і для багатьох віруючих традиційні зібрання для загального поклоніння лежить в основі віри. В той же час вони можуть стати фактором поширення Covid–19. Ці вироблені пропозиції не є обов’язковими, вони не мають на меті примусити до їх виконання, носять тільки рекомендаційний характер. Метою є покращити безпеку під час проведення релігійних зібрань, рекомендується:

- Одягати маски, і тримати відстань від інших;
- Уникати скупчень людей та погано провітрюваних приміщень;
- Залишатися в дома коли захворіли, заохочувати персонал дотримуватися правил, щоб запобігти поширенню Covid–19;
- Встановити зв’язок з місцевою владою для того, щоб бути повідомленим про зміни щодо епідеміологічної ситуації [2];
- та ін.

Не слід забувати про те, що релігійні організації, використали електронні носії зв’язку на високому рівні, на нашу думку. З даними Pew Research Center так само, як у липні 2020 року, вісім з десяти американців, які відвідують релігійні служби, – від 73% серед католиків до 87% серед представників євангельської та протестантської традицій – зазначають, що їхня громада наразі записує або транслює передачі своїх служб, щоб люди могли дивитися служби онлайн або по телевізору.

«Серед тих, хто зазвичай відвідує релігійні служби щомісяця (або більше), республіканці більш ніж удвічі частіше, ніж демократи, кажуть, що відвідували богослужіння особисто протягом останнього місяця (57% проти 26%). Шестеро з десяти республіканців зазначають, що вони «дуже впевнені», що зараз можуть

безпечно відвідувати особисті служби (61%), порівняно з 25% відвідувачів демократів» [3].

Важливим фактом є те, що частка релігійних відвідувачів, які кажуть, що вони «дуже впевнені», що можуть безпечно відвідувати богослужіння, не підхоплюючи та не поширюючи Covid-19, зростає:

- на 13 відсоткових пунктів як на Північному Сході, так і на Заході (де «Дуже впевнені» становлять 47% та 44% відповідно),

- на 12 пунктів на Середньому Заході (до 49% зараз) і на 7 пунктів на Півдні (де 42% зараз «дуже впевнені», вони можуть безпечно відвідувати служби).

Також американці зазначають, що їхня віра не змінилася протягом пандемії Covid-19, не зменшилася. В загальному:

- приблизно чверть дорослих американців стверджує, що їхня релігійна віра зміцніла внаслідок пандемії, тоді як 4% кажуть, що їхня віра ослабла;
- решта кажуть, що їхня віра не сильно змінилася, включаючи тих, хто звертає увагу, що спочатку вони не були релігійними і досі не є. Ці результати співпадають з результатами опитування, проведеного у квітні 2020 року, протягом перших тижнів спалаху [3].

Американські віруючі поступово повертаються до особистого відвідування релігії. Станом на початок березня 2021 року 17% дорослих американців вказали, що відвідували релігійні служби особисто протягом останнього місяця, порівняно скромно, але значно вище порівняно з 13%, які сказали це в липні 2020 року. Серед тих, хто сказав у попередньому опитуванні, що вони як правило, відвідують релігійні служби щонайменше щомісяця, 42% за останній місяць, проти 33%, які сказали це в липні 2020 року [3].

Згідно статистичних даних Pew Research Center серед тих, хто зазвичай відвідує релігійні служби, республіканців більше ніж удвічі частіше, ніж демократи (включаючи тих, хто схиляється до кожної партії), зазначають, що нещодавно відвідували особисті релігійні служби (57% проти 26%).

У той час як тисячі церков, синагог та мечетей по всій країні проводили релігійні служби та меси онлайн або на відкритому просторі, щоб захистити своїх прихожан. «Наші церкви дотримувалися протоколів – масок, заходимо в одні двері і виходимо з інших, соціальне дистанціювання», – Ф'єрро Харві, єпископ Об'єднаної методистської церкви в Луїзіані, де три церкви знову закрилися за недавній період.

Не дивлячись на це багато церков та релігійних організацій зазначають, що обмеження, що стосується пандемії Covid-19 порушує Перше положення Конституції США [4]. Хоча ці обмеження створені для того, щоб запобігти поширенню Covid-19.

1. Life in U.S. Religious Congregations Slowly Edges Back Toward Normal. Pew Research Center. URL: <https://www.pewforum.org/2021/03/22/life-in-u-s-religious-congregations-slowly-edges-back-toward-normal/>
2. Considerations for Communities of Faith. URL: <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/community/faith-based.html>

3. Life in U.S. Religious Congregations Slowly Edges Back Toward Normal. URL: <https://www.pewforum.org/2021/03/22/life-in-u-s-religious-congregations-slowly-edges-back-toward-normal/>
4. Churches Were Eager to Reopen. Now They Are Confronting Coronavirus Cases. URL: <https://www.nytimes.com/2020/07/08/us/coronavirus-churches-outbreaks.html>

Василь Бусленко, Орестлава Сидорчук

ПАНДЕМІЯ ЯК ЕКЗОГЕННИЙ ЧИННИК НЕЛІНІЙНОСТІ ПРОЦЕСІВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В ДЕРЖАВАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

Наслідки пандемії лежать в площині не лише епідеміологічної служби чи міністерства охорони здоров'я. Їх варто розглядати комплексно, в контексті переплетення соціальних, політичних та економічних процесів. Використання такої категорії для опису та аналізу демократизації є досить *актуальним* так як сприятиме більш чіткому розумінню механізмів розвитку ситуації та чинників, які впливають на хід та результативність даного процесу в державах. В якості останніх обрано Польщу, Чехію, Словаччину та Угорщину. Ці держави близькі географічно й об'єднані інституційно (є членами Європейського Союзу, входять до Вишеградської групи) і в той же час різняться ступенем демократичності.

Процес демократизації не можна вкласти в єдину схему. За своїм характером він не завжди відображає рух від перехідного етапу до консолідованої демократії і є нелінійним. В нинішній час поняття «нелінійності» досить часто зустрічається при обговоренні проблем, пов'язаних з розвитком демократії. Особливої значущості воно набуло в умовах глобальної пандемії в 2019–2020 рр., яка виявилася здатною динамізувати одні та уповільнювати інші політичні процеси, що мало далекосяжні наслідки для політичного розвитку держав.

Нелінійність процесів зумовлюється з одного боку, нерівноважним характером політичної системи. На такі властивості системи вказував ще Д. Істон, описуючи здатність систем справлятися зі збурювальною дією середовища [1, с. 632]. З другого боку, такі процеси зумовлюються намаганням системи досягти рівня стабільності. Сама система постійно перебуває згідно концепції П. Сорокіна в стані флуктуації. Під цим поняттям він розумів перманентне коливання від оптимальної величини. Флуктуація характерна не лише для соціокультурних систем, а й для конкретних сфер, зокрема політики. Таким чином, можна припустити, що для процесу демократизації, який є за своєю суттю нелінійним, характерний рух в діапазоні між дивергенцією та конвергенцією. Сама демократизація розглядається як процес політичних змін, що відбуваються у намаганні створити, розширити та солідаризувати демократичні способи урядування [2, с. 79].

Яким же був вплив пандемії на демократизацію? В умовах пандемії уряди змушені обмежити права своїх громадян. В той же час вони брали на себе відповідальність за економіку, яка перебувала на той час в стані кризи. При

цьому уряди піддавалися великому випробуванню і, як правило, вони ставали швидше слабшими, ніж сильнішими. Це можна пояснити за допомогою теорії конвертації капіталів: втрата владою економічного капіталу призводить до поступової втрати політичного.

Держави Вишеградської групи по-різному відреагували на пандемію. Зокрема, рішенням уряду в березні 2020 р. надзвичайний стан оголошено в Чеській Республіці та в Угорщині. У Словаччині та в Польщі в цей період введено режим «надзвичайної ситуації». Відмітимо, що урядові рішення ґрунтувалися на національному законодавстві та містили посилення наявності механізму боротьби з епідемією, що передбачало надання додаткових тимчасових повноважень органам виконавчої влади.

Пандемія спровокувала посилення ролі держави, яка санкціонувала легітимне обмеження демократичних прав і свобод. Йдеться про гарантовані Конституцією особисті, політичні, економічні права та свободи, в тому числі й права на сталий розвиток. Більшість країн запровадили практику впровадження суворих заходів самоізоляції, закриття підприємств, торговельних центрів, переведення студентів на дистанційну форму навчальних закладів, обмеження пересування та ін. Така політика стала намаганням грати на випередження та не допустити виходу епідеміологічної ситуації з під контролю. Одним з результатів пандемії стало часткове закриття кордонів та посилення контролю держави над пересуванням громадян. *Відмітимо, що обмеження в реалізації прав та свобод людини носили нормативних характер.* Їх застосування передбачалося міжнародними договорами про права людини та національним законодавством. Введення обмежувальних заходів, як показувала практика, часто супроводжувалося перерозподілом владних повноважень за рахунок **посилення уряду**.

В умовах пандемії саме владна політична еліта, витіснивши з інформаційного поля інших політичних акторів, залишалася основним автором інтерпретації реальності та за допомогою негативної інформації про наслідки коронавірусу створювала інтерпретаційне поле з метою більшого контролю за поведінкою громадян.

Монополія на офіційну інформацію дозволяла владним акторам успішно здійснювати політику моделювання соціальної поведінки індивідів, досягаючи згоди на обмеження власної свободи під загрозою як легітимного застосування санкцій, так і збереження власного здоров'я та здоров'я своїх близьких. Засобом її реалізації виступали офіційні ЗМІ. Політика нагнітання страху здійснювалася на державному рівні і супроводжувалася домінуванням в публічному дискурсі таких наративів, як невпевненість в завтрашньому дні, соціальне дистанціювання, самоізоляція та віртуалізація контактів. Тим самим державі певною мірою вдалося зруйнувати на мікрорівні сформовані соціальні мережі взаємовідносин між громадянами і відсунути проблеми демократизації на задній план.

Розглянемо за допомогою індикаторів як змінювався демократичний статус держав Вишеградської групи до і під час пандемії та в яких складових демократії ці зміни стали особливо помітними. Відмітимо стійку тенденцію до

зниження демократичного статусу держав в 2019–2021 рр. Це, зокрема, засвідчують дані проекту *Freedom House «Nations in Transit»*. Рейтинги базуються на шкалі від 1 до 7, 7 з яких представляють найвищий рівень демократичного прогресу, а 1 – найнижчий. Оцінка демократії – це середній рейтинг для категорій, що відстежуються за певний рік. Зокрема, Польща опустилася по шкалі демократизації з 5,11% в 2017 до 4,57% в 2020. Особливо помітним стало зниження рівня демократії в 2019–2020 рр. (з 4,93 до 4,57), що дозволило *Freedom House* з 2019 р. віднести Польщу до напів-консолідованої демократії.

Таким чином, пандемія мала негативні наслідки на демократизацію усталених демократій, де обмеження свобод вимушене та тимчасове і стала серйозним випробуванням для дефектних демократій, де криза демократії лише посилювалася.

Припускаємо, що пандемія прискорила флуктуацію політичних систем держав Вишеградської групи. Подальша демократизація визначалася застосуванням патерних засобів та інституційних інструментів боротьби з коронавірусом, що призвело до її конвергенції в діапазоні від уповільнення демократизації до її поступового згортання з наростанням авторитарних тенденцій (у випадку Угорщини). Конвергенція була більш помітною в державах, в яких до пандемії спостерігався нижчий індекс демократизації. Вихід з стану пандемії не призвів до першопочаткового стану демократизації.

1. Истон Д. Категории системного анализа политики. Антология мировой политической мысли: в 5 т. Москва: Мысль, 1997. Т. II. С. 630–642.
2. Рейсингер У. Встановлення та зміцнення демократії. *У пошуках правильної парадигми: концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи*. Київ: Видавничо-поліграфічне ТОВ «Ай Бі», 2003. С. 77–106.

Артем Синюченко

ВПЛИВ COVID–19 НА ПОСИЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ ПРЕКАРИЗАЦІЇ В СВІТІ ТА КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Феномен COVID–19 зумовлений тим, що його наслідки мають безпосередній вплив як на економічне життя всієї планети та окремих груп країн, так і суспільні та політичні процеси. При цьому варто оцінювати цей вплив як з огляду короткострокових наслідків, так і у вимірі довгострокових проявів. Одним із результатів COVID–19, про які можемо вести мову вже нині, є активізація процесів прекарізації. Прекарізацію можна ідентифікувати як явище збільшення частки осіб в суспільстві, котрі ведуть нестабільний спосіб життя, їх трудова діяльність не має довгострокових гарантій, містить, зазвичай, ознаки неповної зайнятості [1].

Сам процес прекаризації своїми виитоками торкається кінця ХХ століття під впливом цілої низки чинників, у тому числі технологічних, міграційних, культурологічних тощо. За очікуваннями експертів та науковців, перш за все Четверта промислова революція виступає у довгостроковому періоді драйвером прекаризації, що пов'язано із системними змінами у сфері виробництва та соціально-політичному житті сучасних суспільств. Передбачається, що ціла низка професій втратять свою актуальність, оскільки будуть витіснені автоматизацією робочих місць. Варто очікувати і на зміни в сформованій попередніми десятиліттями бюрократичній ієрархії, згортанні прошарку середнього класу. Залишаться працівники по контракту з ненадійною зайнятістю, все це вказує на і на серйозні зміни в професійному середовищі. Разом з тим саме два останні роки продемонстрували посилення дестабілізації суспільного життя країн світу. Це зумовлено було багато в чому негативними тенденціями на ринках праці та в системі контрактних відносин між працівниками та роботодавцями в умовах карантинних обмежень та суттєвого скорочення попиту останніх по цілій низці професій та видів діяльності.

Окреслені процеси своїми негативними проявами охопили весь світ, не минули і європейський континент, зокрема це стосується країн Центрально-Східної Європи. Так, на початку 2021 року за оцінкою експертів Міжнародної організації праці (МОП) 93% працівників в світі проживають в країнах, де діяв той чи інший режим закриття робочих місць [2]. Дестабілізація світового та регіональних ринків праці досягла історично безпрецедентних масштабів, які можна порівнювати щонайменше із Великою депресією, а у порівнянні із останньою світовою фінансовою кризою 2008–2009 рр. втрати робочого часу в нинішній період були в чотири рази більші. Глобальний індикатор втрат вражає: у всьому світі відбулося скорочення зайнятості, еквівалентне втраті 114 мільйонів робочих місць. Примітно те, що найбільш вразливими у цих дестабілізаційних процесах виявилися ті типові представники ринку праці, що у першу чергу поповнюють лави прекаріату: жінки та молодь. В порівнянні з 2019 р. у відносному вираженні скорочення зайнятості серед жінок (5,0%) було вище, ніж серед чоловіків, а серед молодих працівників (8,7%) – вище, ніж серед працівників старшого віку. При цьому скорочення зайнятості в 2020 р. привело в першу чергу до зростання бездіяльності, а не безробіття. Масштаби бездіяльності, на частку якого припадає 71% скорочення зайнятості в світі, вирости на 81 млн осіб, що призвело до скорочення світового рівня її частки в робочій силі в на 2,2 % – до 58,7% [3].

Втрати робочого часу передбачають скорочення зайнятості та скорочення обсягу робочого часу при збереженій роботі. За таких обставин, працівники, що стикаються із втратою зайнятості, набувають статусу або ж «безробітних» (які активно ведуть при цьому пошук нової роботи), або «бездіяльних» (ті, що знаходяться за межами ринку праці, оскільки не готові до трудової діяльності / або не здійснюють пошук роботи). Скорочення обсягу робочого часу включає в себе як скорочений робочий день, так і «нульовий робочий час» при збереженні занятості.

За оцінкою МОТ, в країнах Центрально-Східної Європи можна спостерігати посилення тренду до нестандартних форм зайнятості, а кількісний вимір мінімальних та максимальних втрат від пандемії за 2020 рік з огляду на варіативні оцінки за окремий квартал у порівнянні із попереднім роком є таким: від 3,1 до 13,6 % втрачених годин праці відповідно; скорочення еквівалентного числа штатних робочих місць (за умов 48 годин роботи на тиждень) – від 3 до 15 млн. осіб відповідно. Чи є ці показники катастрофічними? Якщо порівнювати наслідки для країн Центрально-Східної Європи із загальносвітовими, то для них, які мають рівень доходів вище середнього, ці впливи були менш руйнуючими – 7,3 % у порівнянні із загальносвітовим рівнем у 8,8 % [3]. Якщо ж аналізувати декомпозицію втрат робочого часу в розрізі безробіття, бездіяльності і скорочення робочого часу для країн Центрально-Східної Європи за 2020 рік у цілому, то вони відповідно такі: 0,6 % припадає на безробіття; 1,6 % – на бездіяльність та 7 % – на скорочений або «нульовий» робочий час [2].

Якщо порівнювати попередні кризи з кризою, викликаною COVID–19 з огляду змін на ринках праці у цілому по світі, то тут можна спостерігати очевидні відмінності: в допандемічний період лєвова частка втрат робочого часу була зумовлена зростанням рівня безробіття. Разом з тим нині основними фактори загальних втрат робочого часу стали більш латентні форми втрат, зокрема бездіяльність та скорочення тривалості робочого дня.

У підсумку, можна зробити висновок про те, що негативні процеси на ринку праці, викликані пандемією COVID–19 формують підґрунтя для активізації та поглиблення процесів прекарізації, сприяють ослабленню для цілої низки категорій населення системи соціального захисту та соціальних гарантій, а відтак, зумовлюють втрату впевненості в наступному дні.

1. Standing G. The Precariat: The New Dangerous Class. New York: Bloomsbury Academic, 2011. 192 p.
2. ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Sixth edition URL:https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_755910.pdf
3. World Employment and Social Outlook: Trends 2021 International Labour Office – Geneva: ILO, 2021. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_795453.pdf

Марья Нестерова

ОСВІТА В ПОДОЛАННІ СОЦІО-КУЛЬТУРНИХ ВИКЛИКІВ ПАНДЕМІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Пандемія COVID–19, яка охопила весь світ, змінила багато аспектів життя від умов праці до свободи пересування. Освіта була одним із соціо-культурних секторів, який був порушений кризою, майже всі освітні послуги в Європі та в усьому світі перейшли на дистанційний, онлайн формат. Але криза також показала переваги онлайн навчання, включаючи зниження витрат на проживання для студентів, які інакше навчалися б далеко від сімейного дому, із необхідністю сплачувати за гуртожиток, квитки, тощо. Хоча і тут є певні проблеми, переважно для країн колишнього СНД, коли ще більше підсилюється нерівність між студентами, з точки зору цифрових навичок та ресурсів домашнього середовища. Ця проблема була визнана ключовою на зустрічі міністрів освіти ЄС 14 квітня 2020 р. [2].

Складно заперечувати, що сучасний світ є складним та непередбачуваним, характеризується багатомірністю та нелінійністю, випадковим виникненням чинників, які докорінно змінюють соціальне життя. Саме таким періодом незворотніх змін став раптовий перехід усього світу до карантину. Подібна ситуація ставить виклик кожній людині, а особливо системі освіти, тому що саме освіта визначає майбутнє, покликана готувати людину до виходу із будь-яких непередбачуваних ситуацій. Щоб знайти можливі тренди змін в освіті, які б сприяли подоланню соціокультурних наслідків пандемії, необхідно осмислити ситуацію як міждисциплінарну, складну та нелінійну. Таке розуміння передбачає, зокрема, визначення не тільки обмежень, але й можливостей для подальшого соціального та особистісного становлення, що так несподівано відкриваються. Соціокультурні виклики пандемії в Україні значно загострені через розкол, відсутність діалогу, соціо-економічну нерівність, зневіру населення, недовіру до соціальних інституцій, тощо. Перед сучасною освітою навіть до пандемії стояла певна низка невирішених проблем, адже досі відсутні стратегії розвитку українського суспільства, як в суспільному, так і в соціокультурному та освітньому дискурсі. Бурхливі та непередбачувані зміни соціального середовища потребують адаптації та модернізації усіх сфер соціального життя. Особливу роль в цьому процесі відіграє освіта. Адже, для всіх соціальних акторів необхідно зрозуміти, що важливим стає не тільки пристосування, адаптація до умов пандемії, але й усвідомлення плинності та непередбачуваності світу, в якому ми живемо. Саме до цього і має готувати людину освіта на всіх своїх рівнях.

Тому одним із напрямів подолання соціо-культурних викликів пандемії є не тільки проведення фундаментальних досліджень складної соціо-культурної реальності в умовах пандемії, методологічне осмислення та формулювання провідних трендів розвитку освіти, але й конкретні кроки щодо підвищення соціальної активності закладів освіти, першочергово університетів. Для ефективного подолання складних соціо-культурних викликів пандемії,

передбачається позиціонування університету як «точки зростання», як «тригера», що запускає соціальні зміни в бажаному напрямку. Саме тому потрібно поєднати фундаментальні дослідження, наукові публікації і академічні заходи з іншими активностями, які б розкривали діяльність університету як соціально відповідальної установи, дієвого агента змін. Ключовим моментом в змінах освітніх трендів є діяльність закладів вищої освіти, зокрема університетів. В умовах сьогодення, особливо після серії карантинних локдаунів, найбільш життєздатною моделлю відповідальності є функціонування університету як «соціального активіста». Основою моделі соціальної активності є етичність, ціннісно-орієнтований розвиток особистості. Саме це нам демонструє так звана скандинавська освітня модель, в якій освіта виступає як стрижень, що на засадах спільних цінностей об'єднує особистість та суспільство.

В сучасних умовах університети мають відігравати важливу роль у соціальному розвитку, особливо у складній соціо-культурній ситуації пандемії. Це означає, що університети мають впливати не лише на власні освітні спільноти, але й на спільноти, громади відкритого суспільства, включаючи школи та інші навчальні заклади. Цей вплив на місцеві громади призведе до розвитку, зміцнення та процвітання українського суспільства, що тільки увиразнюється під час пандемії.

Результати загальнонаціонального опитування, проведеного неурядовим фондом «Демократичні ініціативи» в Україні ще у 2017 році, свідчать про слабкий зв'язок між вищою освітою та зовнішніми стейк-холдерами (Стратегія реформи вищої освіти в Україні до 2020 року). Зокрема, серед існуючих проблем вищої освіти в Україні 45% респондентів вважають неадекватну підготовку випускників ЗВО до виходу на ринок праці дуже серйозною та нагальною проблемою, 53% респондентів вважають недостатньою взаємодію університету та зовнішнє соціальне оточення. Пандемія підсилила ці негативні тенденції, адже цілі соціокультурні галузі відчували, можливо, непоправних змін. Цю проблему можна подолати, створивши на базі університетів (за прикладом скандинавської освітньої моделі *bildung* – відкриті «народні університети») – «Відкриті Університети» для розширення співпраці університет – громада (спільнота), яка так потрібна в періоди складних соціальних зрушень.

Європейська практика доводить, що рівень сталості суспільства, стійкості до негативних змін, залежить від рівню соціальної інклюзії, залученості всіх соціальних акторів, що найбільш ефективно здійснюється за умов достатньої соціальної згуртованості. Отже, соціальна згуртованість може розглядатися не тільки як соціально-психологічний феномен (який також дуже важливий для успішного та гармонійного співіснування), а й як соціо-культурний та економічний фактор впливу. Складне невизначене соціальне середовище визначило завдання, які закріплені на десятиліття (наприклад, як і вищезазначений Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 р.). Основними з них є досягнення цілей соціальної злагоди. Згідно визначенню ОЕРС згуртоване суспільство працює на розвиток добробуту всіх своїх членів, на розвиток соціальної інклюзії, адже воно протидіє «ексклюзії» (виключенню)

та маргіналізації. Справжнє згуртоване суспільство формує відчуття єдності, приналежності, сприяє довірі. Взагалі, «сучасні дефініції згуртованих суспільств побудовані довкола ідей соціальної інклюзії, що у свою чергу забезпечує перспективу успішної адаптації соціально вразливих груп населення до різних спільнот, середовищ, інститутів та суспільства в цілому» [2, с. 18].

Для подолання соціо-культурних викликів пандемії потрібне залучення суспільства. Це залучення суспільства є невід'ємною частиною життя європейських університетів, поширюючи залучення університетських спільнот в інші верстви суспільства та сприяючи створенню середовища знань, заснованого на взаємній довірі. Третя місія університетів (служіння суспільству) стала найважливішою протягом пандемії та інституції зробили все можливе, щоб надавати цінність для своїх громад [3].

Отже, підсилення взаємодії між освітніми та громадськими спільнотами, зміцнення ціннісного вектору розвитку освіти, розвиток соціальної згуртованості, в першу чергу, освітніх спільнот, допоможе спільними зусиллями суспільству подолати соціокультурні виклики пандемії.

1. Дейнеко О. О. Адаптація соціально вразливих категорій студентства крізь оптику концепцій соціальної згуртованості: потенціал практичного застосування. *Глобус*. №22. 2021. С. 17–24.
2. Student life during the COVID–19 pandemic: Europe-wide insights. The way of access: http://www.ehea.info/Upload/BFUG_HR_UA_71_8_1_Survey_results.pdf
3. The world of higher education after COVID–19 The way of access: <https://www.yerun.eu/wp-content/uploads/2020/07/YERUN-Covid-VFinal-OnlineSpread.pdf>

Ольга Завадська

СУСПІЛЬСТВО РИЗИКУ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ: НЕОЧІКУВАНІ ЗАГРОЗИ

Спираючись на дослідження першоджерел, а саме концепції суспільства ризику, представлені у працях Ульріха Бека та Ентоні Гідденса [1], автор намагається пояснити зміни, свідками яких ми є через призму нових ризиків, створених пандемічними умовами та карантинних обмеженнями. Опираючись на соціальну природу ризику і його подвійної присутності на структурному і діяльнісному рівнях довести, що суспільство ризику, сьогодні це не тільки суспільство споживання, а суспільство споживання змушене жити в умовах обмеженості – карантинних умовах. Таким чином, це нова форма суспільства індустріального модерну, де рушійною силою є ризик. На його функціонування найбільшою мірою впливають наявність небезпек і глобальних загроз глобалізованого світу. Крім того, що суспільство саме продукує ризики – як необхідний продукт механізму прийняття рішень, то в умовах пандемії, появи

зовнішньої загрози будь-якому суспільству, з'являються ще обмежуючі фактори – карантинні заходи.

Зрозуміло, що пандемія матиме довготривалі наслідки у всіх сферах життя, а очікуваного повернення до «нормальності» не відбудеться. Науковці усіх сфер наук попереджають, що нам доведеться зустрічатися зі схожими кризами в майбутньому. За словами антрополога Д. Гребера, до пандемії людство стояло на колії перед поїздом зміни клімату, що рухається, і обговорювало, наскільки швидко його зіб'є [2]. Крім того, філософ Б. Латур вказує, що криза охорони здоров'я, викликана вірусом COVID-19 є лише репетицією кліматичної катастрофи, ризикам, що проявлятимуться по новому [3].

Нормативним ідеалом такого суспільства, за словами У. Бека є безпека, де система цінностей переходить у площину запобігання «найгіршому». У такому суспільстві з'являються нові соціальні сили, так звані «жертви ризиків». Їхнє об'єднання на основі занепокоєння і страху може породжувати нові політичні сили. Крім того, таке суспільство політично нестабільне. Воно піддає сумніву дії існуючих політичних інституцій і організацій, тому шукає точки опори у вигляді «твердої руки». Таким чином, перекладаючи відповідальність на верховного «батька». Це в свою чергу підвищує ймовірність повернення до авторитарного, чи навіть тоталітарного режимів. У такому суспільстві стирається розподіл за класовою ознакою, статтю, освітою і т. п. Втрачають стабільність рамки сімейних відносин. На суспільну арену виходить індивід, або сукупність індивідів, які є учасниками ринкових відносин в стані невпевненості і страху. Варто, ще зауважити, що ризики постійно легітимно виробляються суспільством окремої країни, регіону і т.п. Вони не знають державних кордонів, тому і повинні регулюватись міждержавною політикою.

Впроваджені карантинні заходи повинні в основній мірі носити характер суспільної необхідності. Тобто, відповідність відношення балансів прав однієї людини з балансом прав усього суспільства на здорове існування та безпечне середовище. Проте, відсутність відповідного закону автоматично свідчить про недотримання виправданої мети та суспільної необхідності.

Так як ЄСПЛ в першу чергу звертає увагу на наявність такого закону, то «...той висновок, що даний захід не був «згідно з законом», є достатнім, щоб Суд засвідчив порушення. Відповідно, немає потреби перевіряти, чи вище згадане втручання переслідувало «законну мету», або, можливо, було «необхідним у демократичному суспільстві» (М.М. проти Нідерландів, § 46) [4].

Якість законодавства прийнятого поспіхом викликає сумніви. Постають питання щодо чіткого визначення кола суб'єктів та заходів, які є обов'язковими до виконання. Інше – узгодженість обмежень пересування, перебування на роботі, наприклад, на стратегічно важливих об'єктах, з іншими обов'язками. Те саме стосується запланованої примусової госпіталізації громадян. Вартий уваги ще один аспект, а саме: співпадання карантинних обмежень з посівним і заготівельним періодами. Відсутність чітких правил роботи аграрних кампаній в умовах карантину в подальшому вплине на спроможність країни забезпечити населення харчовими продуктами.

Отже, пандемія, крім очевидних ознак: статистики захворювань, карантинних обмежень, має і приховані наслідки. Серед них: відчуття незахищеності і тривожності, економічна і політична криза, пошук альтернатив офлайн-життю. Пандемія встановила ієрархію значимості соціальних благ (здоров'я, багатство і соціальні зв'язки), престиж галузей господарства в матеріальній і символічній винагороді працівників. Зросло відчуття невизначеності «закриття майбутнього», де рушійною силою є ризик. Ці явні та приховані наслідки пандемії потребують ґрунтовних міжгалузевих досліджень для запобігання негативних змін і використання позитивних у всіх сферах людського життя.

1. Бек У. Общество риска: на пути к другому модерну. М. : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
2. Graeber David Rolfe. <https://twitter.com/davidgraeber/status/1242186163261247489>
3. Latour B. La crise sanitaire incite à se préparer à la mutation climatique https://www.lemonde.fr/idees/article/2020/03/25/la-crise-sanitaire-incite-a-se-preparer-a-la-mutation-climatique_6034312_3232.html
4. Криворот В., Мартиненко А. Втручання в права людини під час пандемії // Юридична газета online, 27.03.2020р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://yurgazeta.com/publications/practice/inshe/vtruchannya-v-prava-lyudini-pid-chas-pandemiyi.html>.

Юрій Шипович, Юрій Продан

ДІЯЛЬНІСТЬ ТА СПІВПРАЦЯ РУСИНСЬКОГО КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО КЛУБУ З ІНШИМИ ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Громадська організація «Русинський культурологічний клуб» (далі – «Русин-Клуб») створений зовсім недавно, на початку вересня 2019 року, але за короткий час зміг показати непогану роботу в напрямку збереження й розвитку русинської культури. Впродовж короткого часу «Русин-Клуб» зміг продемонструвати свої можливості й вступити у співпрацю з іншими громадськими об'єднаннями. Зокрема, вже у вересні 2019 року разом із Закарпатським обласним науково-культурологічним товариством ім. О. Духновича «Русин-Клуб» розпочав випуск «Альманаха днешньої русинської літератури». Започаткована тоді співпраця продовжується й донині.

Із початком пандемії (11 березня 2020 року) багато громадських організацій повністю, або майже повністю припинили свою діяльність. Суворий карантин унеможлилював проведення різного роду культурологічних заходів, акцій. До прикладу, заплановані в Мукачеві на 18 березня 2020 року Круглий стіл і художня виставка до 90-річчя від дня народження живописця Йосипа Бокшая (молодшого) була відмінена.

Відтак «Русин-Клуб» почав використовувати найбільш доступний і оперативний засіб комунікації з громадськістю – Інтернет. Вже 23 березня 2020 року до річниці Світового конгресу русинів на сторінках «Нашої Газети» на

карпаторусинському гве-порталі нами була опублікована стаття «29 рѳкѳв Світовѳму Конгресу Русинѳв» [16]; 29 березня, до 155-рїччя смерті Олександра Духновича, стаття «Денник будителя – 155-рѳча смерти Олександра Духновича» [18]; 2 квітня – «250 рѳкѳв Иванови Орлайови» [15]; 7 квітня – спїльна публікація у співавторствї з Михайлом Заном «Стоваришнїю лемків – 31 рѳк» [1]; 9 квітня – «85 рѳкѳв Володимирѳ Біланинѳ» [17]; 23 квітня – «Письма будителя – 217-рѳча Олександра Духновича» [22]; 5 травня – стаття члена «Русин-клуба» Миколи Рїшко «Григорїй Жаткович – першїй губернатор Подкарпатської Руси» [3].

Зауважимо, що 5 травня минулого року «Русин-Клуб» планував провести Круглий стїл до 110-рїччя від дня народження Павла Цїбере (05.05.1910–28.06.1979), юриста, підкарпаторусинського політичного і громадсько-культурного діяча. Втїм, через продовження суворого карантину, ця акція обмежилася Інтернет-публікацією «110 рѳкѳв «Русинськѳму Валенберговѳ» – вїновано стодесятилїтю Павла Цїбере» [13]. 20 травня вийшла ще одна стаття до рїчниці лемківського художника-примїтивїста «125 рѳкѳв Нїкїфѳру Дрѳвняку (Крыницькѳму) – живот лемковського маляря-наївїста» [14].

Таким чином, упродовж пандемїї лише на сторїнках названої карпаторусинської інтернет-газети з'явилася бїльше 80 статей історичного, етнографїчного, мистецького характеру, авторами яких були клубівцї Михайло Зан, Юлія Шипович, Микола Рошко, Анна Мегела, Юрїй Шипович. У цїй інтернет-новинцї також друкував свої дописи й голова Виноградівської організації Закарпатського обласного науково-культурологїчного Товариства ім. О. Духновича Михайло Чухран [5]. Лише темї церковних свят Рїздва, Старого Нового року, Хрещення, Рїздва святтого пророка Іоанна Предтечї (Хрестителя), Преображення Господнього і т.д. Народним карпаторусинським вїруванням, звичаям і обрядам загалом було присвячено 14 репортажів [11].

Варто окремо зазначити, що перша «невїртуальна», «жива» акція громадської організації «Русинський культурологїчний клуб» в умовах Covid–19 була проведена 22 травня 2020 року. Це була поїздка клубівцїв (Юрїй Шипович, Станїслав Ганькович, Микола Рїшко, Михайло Зан) і представникїв Закарпатського обласного науково-культурологїчного Товариства ім. О. Духновича (голова Юрїй Продан і голова Виноградівського районного товариства іменї О. Духновича Святослав Гал) до рїдного села русинського письменника Івана Петровцїя Осїй (тодї Іршавського, а наразї вже Хустського району – Ю.Ш.) на могилу ювіляра. До акції долучилися й «старїйшини» русинського громадського руху на Закарпаттї Володимир Біланин і Дмитро Поп, краєзнавець Петро Пітра з с. Білки. Ця поїздка була приурочена 75-рїччю від дня народження вїдомого поета, прозаїка, перекладача, патріота своєї землї [6].

1 серпня 2020 року в готельному комплексї «Троянда Карпат» (с. Карпати Мукачївського району) вїдбулася презентація «Альманаха днешньої русинської лїтератури – 2020». На презентацїї були присутнї члени «Русин-Клуба», Закарпатського обласного науково-культурологїчного Товариства ім. Олександра Духновича, інші русинські активїсти, а також декїлька русинських письменникїв, твори яких були надрукованї у презентованому виданнї. Подїя

була відтворена на багатьох Інтернет-ресурсах, висвітлена у програмі «Русинська родина» на телеканалі «UA Закарпаття», ведучою якої є членкиня «Русин-Клуба» Юлія Шипович [12].

25 вересня 2020 року на факультеті суспільних наук УжНУ (ауд. 201) відбулася науково-практична конференція (за міжнародною участю) «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми забезпечення прав національних меншин», на якій виступили Юрій Продан (голова Закарпатського обласного науково-культурологічного Товариства імені Олександра Духновича), Юрій Шипович (голова громадської організації «Русинський культурологічний клуб») та член «Русин-Клуба» Михайло Зан [20].

3 жовтня минулого року у приміщенні Центру культур національних меншин Закарпаття названими вище організаціями у співпраці з Народною Радою Русинів Закарпаття (голова Євген Жупан) був організований круглий стіл із нагоди вшанування 90-ліття Михайла Алмашія, почесного голови Закарпатського обласного науково-культурологічного товариства імені О. Духновича. Модератором дійства був Юрій Продан, а з доповідями виступили Юрій Шипович і Михайло Зан. У відзначенні ювілею були задіяні також дружина й донька покійного Михайла Івановича [8].

Лютий місяць 2021 року був багатим на ювілеї відомих карпаторусинів. Зокрема, «Русин-Клуб» і Товариство імені О. Духновича своїми публікаціями долучилися до святкування 102-ї річниці Олени Рудловчак, 90-річчя легендарних художників: Володимира Микити та пам'яті Юрія Герца. Члени «Русин-Клуба» готували виступи, Юлія Шипович відзняла телепередачі до ювілеїв названих митців пензля [21].

Перша «невіртуальна» акція у 2021 році була проведена 7 травня у конференц-залі Центру культур національних меншин Закарпаття. Це був круглий стіл на тему: «Долі карпаторусинів у складі Першої окремої чехословацької бригади Людвіга Свободи: реалії та інтерпретації». Організаторами дійства стали «Русин-Клуб», Народна Рада Русинів Закарпаття та Закарпатське обласне науково-культурологічне товариство імені О. Духновича. З цікавою доповіддю на тему: «Етнічний склад вояків чехословацьких збройних формувань в СРСР (1939–1945 рр.)» виступив Павло Худіш, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології Ужгородського національного університету [19].

16 липня в Центрі культур національних меншин Закарпаття відбувся черговий круглий стіл до вшанування пам'яті Едмунда Егана, присвячений його 175-річчю. Організаторами заходу були чотири громадські об'єднання: громадські організації «Русинський культурологічний клуб», «Благодійний фонд імені Е. Егана» (голова Павло Чучка), Товариство імені О. Духновича та Народна рада русинів Закарпаття. З доповіддю на тему «Депутатський меморандум щодо захисту прав «рутеноязычного народу, котрий проживає у Сіверно-Восточных Карпатах» виступив член «Русин-Клуба» Михайло Зан. Юрій Шипович висвітлив дискусійну проблематику на тему: «Позур чеського писателя Ивана Олбрахта и героюв його творув – жидувських махлярув на

поставы Еде Егана, Міклоша Барты и саму «Верховинську акцію». У дискусії також взяли участь клубівці Михайло Куцкір, Анна Мегела, Павло Бланар, Юлія Шипович, Юрій Продан і Станіслав Ганькович [9].

14 серпня в Закарпатській обласній бібліотеці для дітей та юнацтва відбулась презентація книга «Мамини чічки» русинської поетеси з Чехії Лесі Адамової-Стецович. Поетеса пише русинською, чеською, українською та російською мовами. Ініціаторами та організаторами дійства були «Русин-Клуб» та Товариство імені О. Духновича. На презентацію були також запрошені члени громадської організації «Клуб Т.Г. Масарика в м. Ужгороді» (голова Іван Латко). Модератором дійства виступив Юрій Шипович [4]. У той же день в Закарпатському обласному ляльковому театрі «Бавка» проходив ювілейний 20-й фестиваль русинської культури «Червена ружа», котрий традиційно організовує Народна Рада Русинів Закарпаття. Члени «Русин-Клуба» та Товариство імені О. Духновича взяли участь в організації фестивалю та його проведенні, за що на завершення заходу почули подяку від голови Народної Ради Русинів Закарпаття Євгена Жупана [2].

20 серпня в селі Голубине на Свалявщині (Полянська сільська територіальна громада в Мукачівському районі) на стіні місцевої гімназії відкрили пам'ятну дошку чеському педагогу, письменнику, фольклористу, публіцисту й скауту Франтішеку Товареку (29.09.1915–11.01.1990), який працював учителем у цьому селі впродовж 1935–1938 років. У підготовці дійства разом з адміністрацією Полянської сільської територіальної громади, членами Клубу Т.Г. Масарика в м. Ужгороді також брали участь представники «Русин-Клуба» (Юрій Шипович, Микола Рішко, Михайло Куцкір). Завдяки співпраці з карпаторусинами в Чеській Республіці, вихідцями з Закарпаття Юрієм Капацом і Лесею Адамовою-Стецович, ми вийшли на родину Франтішека Товарека, які передали в Голубинську гімназію деякі речі та фотоархів чеського письменника [7].

28 серпня члени «Русин-Клуба» разом із Товариством імені О. Духновича та Мукачівським міським Товариством молодих підкарпатських русинів (голова Іван Крафчик) взяли участь у організації та проведенні русинського мистецького фестивалю «Наохтема в рокаши», який відбувся в Мукачівському замку «Паланок». Головою оргкомітету фестивалю виступив клубівець Станіслав Ганькович. У рамках фестивалю відбулася також презентація цьогорічного, 3-го випуску «Алманаха днешньої русинської літератури» [10].

Підсумовуючи, варто зауважити, що не зважаючи на пандемію Covid-19, громадська організація «Русинський культурологічний клуб не тільки не припинила своєї активності, але й зміцнила, вдосконалила її. При цьому використовувалися всі можливі форми просвітницько-культурологічної роботи: науково-дослідницька й публіцистична через Інтернет-ресурси, організація й проведення «живих» круглих столів і фольклорно-мистецьких фестивалів тощо.

Підкреслимо, що в процесі культурологічної діяльності «Русин-Клуб» тісно співпрацював з Закарпатським обласним науково-культурологічним товариством імені О. Духновича (голова Юрій Продан). Майже всі заходи були проведені в тісній співпраці саме з цією громадською організацією. Крім цього

багато акцій проведені у співпраці з Народною Радою Русинів Закарпаття (голова Євген Жупан). Окремі – з Мукачівським міським Товариством молодих підкарпатських русинів (голова Іван Крафчик). Також клубівці провели дві акції разом із членами Клуба Т.Г. Масарика в м. Ужгороді (голова Іван Латко) й одну – з громадською організацією «Благодійний фонд ім. Е. Егана» (голова Павло Чучка). Впевнені, що ця співпраця має хороший потенціал і добрі перспективи в майбутньому.

1. Зан М., Шипович Ю. Стіваришыню лемків – 31 рўк. *Газета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинўв*. Дата оновлення: 07.04.2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/april20/31-ruk-stovaryshyniu-lemkiv.html> (дата звернення: 23.08.2021).
2. Медвідь П. Одбыв ся юбілейный річник фестивалу Червена ружа в Ужгороді. *Лем.FM*. Дата оновлення: 16.08.2021. URL: <https://www.lem.fm/odbyv-sya-yubilejnyj-richnik-festivalu-chervena-ruzha-v-uzhgorodi> (дата звернення: 28.08.2021).
3. Рішко М. Григорій Жаткович – перший губернатор Подкарпатської Русі. *Газета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинўв*. Дата оновлення: 05.05.2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/may20/grygory-zhatkovych-pershy-gubernator.html> (дата звернення: 24.08.2021).
4. Страница Закарпатська обласна бібліотека для дітей та юнацтва была в прямом эфире. 14 августа, 10:22. URL: <https://www.facebook.com/602554043243808/videos/362775908838429> (дата звернення: 27.08.2021).
5. Чухран М. Походы Римлян до околиць Королева. *Газета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинўв*. Дата оновлення: 05.02.2021. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/februar21/pokhody-rymlian-do-okolyts-koroleva.html> (дата звернення: 25.08.2021).
6. Шипович Юлія. «Не знаву, тко й што буде говорити, коли ня понесуть на темегув» – навщива гроба И. Петрўвця. *Газета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинўв*. Дата оновлення: 23.05.2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/may20/navshcheva-ivana-petrovciya.html> (дата звернення: 25.08.2021).
7. Шипович Юлія. В селі Голубинум Полянської ОТГ отворили памнятну таблу Франтішеку Товареку – чеському публіцисту, писателю, скауту, приятелю Подкарпатської Русі. *Фенікс-слово*. Дата оновлення: 20.08.2021. URL: <https://fenixslovo.com/?s=%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BA> (дата звернення: 28.08.2021).
8. Шипович Юлія. Диспут до 90-роча Михаила Алмашія. *Газета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинўв*. Дата оновлення: 04.10.2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/octovber20/dysput-do-90-rocha-almashiya.html> (дата звернення: 27.08.2021).
9. Шипович Юлія. Имня Еде Егана на Подкарпатю тямлять и чествувуть. *Фенікс-слово*. Дата оновлення: 17.07.2021. URL: <https://fenixslovo.com/2021/07/17> (дата звернення: 27.08.2021).
10. Шипович Юлія. У «Паланку» на Сяту Марю было чути русинський спів, вадь «Наохтема в рокаши загули. *Фенікс-слово*. Дата оновлення: 30.08.2021. URL: <https://fenixslovo.com/2021/08/30/%d1%83> (дата звернення: 30.08.2021).
11. Шипович Юрій. «На Ивана вода пяна» – русинський сохташ на Ивандинь. *Газета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинўв*. Дата оновлення: 06.07.2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/yuliy20/sokhtash-na-ivandyn.html> (дата звернення: 24.08.2021).
12. Шипович Юрій. «Русинськое слово жыє» – презентація «Алманаха днешньої русинської літератури». *Газета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинўв*. Дата оновлення: 01.08.2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/avgust20/almanakh-2020.html> (дата звернення: 25.08.2021).
13. Шипович Юрій. 110 рўкўв «Русинськўму Валенбергови» – віновано стодисятилітю Павла Цібере. *Газета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинўв*. Дата оновлення: 05.05.2020.

- URL: <https://rueportal.eu/gazeta/may20/110-rokuv-pavlu-cibere.html> (дата звернення: 24.08.2021).
14. Шипович Юрій. 125 років Нікіфору Дрєвняку (Крыницькѡму) – живот лемковського маляря-наївіста. *іГазета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинѡв*. Дата оновлення: 20.05.2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/may20/125-rokuv-nikiforu-drovniaku.html> (дата звернення: 25.08.2021).
 15. Шипович Юрій. 250 років Іванови Орлайови. *іГазета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинѡв*. Дата оновлення: 02.04.2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/april20/250-rokuv-orlayovu.html> (дата звернення: 23.08.2021).
 16. Шипович Юрій. 29 років Світовѡму Конгресу Русинѡв. *іГазета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинѡв*. Дата оновлення: 23.03.2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/mart20/29-rokuv-skr.html> (дата звернення: 23.08.2021).
 17. Шипович Юрій. 85 років Володимиру Білану. *іГазета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинѡв*. Дата оновлення: 09.04.2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/april20/85-rokuv-volodymyru-bilanu.html> (дата звернення: 24.08.2021).
 18. Шипович Юрій. Денник будителя – 155-роча смерти Александера Духновича. *іГазета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинѡв*. Дата оновлення: 30.03.2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/mart20/dennyk-budytelia-dukhnovych.html> (дата звернення: 23.08.2021).
 19. Шипович Юрій. Долі Карпаторусинѡв у складі Першої окремої чехословацької бригади Лудвика Свободы: реалії й інтерпретації. *іГазета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинѡв*. Дата оновлення: 08.05.2021. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/may21/okruhly-stul-doli-karpatorusynuv.html> (дата звернення: 26.08.2021).
 20. Шипович Юрій. Обвішованя ярлыками представителѡв хоть-котрої нацменшинної сосполности є недопустимым. *іГазета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинѡв*. Дата оновлення: 27. 09. 2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/september20/udbyla-sia-nauchna-konferencia.html> (дата звернення: 25.08.2021).
 21. Шипович Юрій. Олені Рудловчак – 102 роки. *іГазета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинѡв*. Дата оновлення: 01. 02. 2021. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/februar21/oleni-rudlovchak-102-roky.html> (дата звернення: 26.08.2021).
 22. Шипович Юрій. Письма будителя – 217-роча Александера Духновича. *іГазета. Інтернет новинка Пудкарпатських Русинѡв*. Дата оновлення: 23.04. 2020. URL: <https://rueportal.eu/gazeta/april20/pysma-budytelia-dukhnovych.html> (дата звернення: 24.08.2021).

ЗАГОСТРЕННЯ ПРОБЛЕМ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Однією із найуразливіших категорій щодо негативних психологічних наслідків пандемії є діти та підлітки. Профілактичні заходи для уникнення зараження вірусом – соціальне дистанціювання та ізоляція, чинять значний вплив на суспільство. Такі умови потребують психологічної, соціальної та нейробіологічної адаптації, адже психіка дітей і підлітків зазнає серйозних випробувань.

В умовах пандемії коронавірусу психічне здоров'я дітей та підлітків знаходиться під загрозою. Ізоляція провокує почуття занепокоєння та самотності. Крім того, карантинні обмеження і напруга, яка зростає разом з їх посиленням, викликають різного роду залежності, починаючи від гаджетів, закінчуючи алкоголем та іншими небезпечними речовинами. Особливо нелегко доводиться підліткам, які і без пандемії в силу перехідного віку є ранимими та вразливими. Проте у молодших школярів також останнім часом помітно все більше випадків депресії, нічних жахів, розладів сну та харчування. Поведінка дітей та підлітків з появою COVID-19 може бути тривожною, у школярів можуть виникати тривожні розлади. Можуть спостерігатися симптоми депресії: діти та підлітки ходять сумні, закриті, часто плачуть. Щодо розладів харчування, то в особливості підлітки можуть вдаватися до обмежень у прийомах їжі або навпаки переїдати. Часто ознаки пубертатного періоду схожі на депресивний стан і батьки не надають цьому серйозного значення, тому дорослі не завжди помічають те, що насправді коїться з дітьми та підлітками.

Організація Об'єднаних Націй опублікувала аналітичну записку про вплив COVID-19 на дітей, в якій містяться рекомендації щодо усунення ризиків, яким піддаються діти, і задоволенню їх потреб.

(Рис.1. Звернення батьків з труднощами дітей в період дії режиму самоізоляції, введеного у зв'язку з COVID-19)

Почуття самотності – 31%.

Нервозність – 38%.

Занепокоєння – 39%.

Роздратованість – 39%.

Порушення концентрації уваги – 77%.

Підлітки і молоді люди також є однією з груп ризику в умовах нинішньої кризи, оскільки більшість психічних розладів розвивається саме в цей період життя. Багато молодих людей відчули, як пандемія вплинула на їхнє майбутнє, економічні перспективи погіршилися. Дослідження, проведене серед молодих людей з проблемами в області психічного здоров'я, що проживають в Сполученому Королівстві, показало, що 32 відсотки з них погодилися з тим, що пандемія значно погіршила їх психічне здоров'я. У числі основних джерел стресу були відзначені занепокоєння з приводу здоров'я членів їх сімей, закриття шкіл і університетів, порушення звичного ритму життя і руйнування соціальних зв'язків. При наданні послуг в галузі психічного здоров'я слід передбачати конкретні заходи, орієнтовані на цю групу населення.

Діти та підлітки відчувають занепокоєння, тривогу і страх, при цьому їх можуть лякати ті ж речі, що і дорослих людей. Так, вони можуть боятися за власне життя і життя своїх рідних; їх також може лякати неясна перспектива лікування. Коли в рамках необхідних карантинних заходів закриваються школи, життя дітей стає менше впорядкованим і позбавлене стимулів, які дає їм шкільне середовище; тепер у них менше можливостей проводити час зі своїми друзями і отримувати ту соціальну підтримку, яка так необхідна їм для підтримки душевного благополуччя.

Постійно перебуваючи вдома, підвищується ризик розвитку жорстокого фізичного або психологічного поводження або ж діти можуть стати жертвами такого поводження; якщо у них в родині склалася небезпечна обстановка, вони також можуть стати свідками міжособистісного насильства. Ця проблема чинить серйозний негативний вплив на психічне здоров'я дітей і підлітків.

Хоч діти в цілому дуже сприйнятливі до змін, маленьким дітям може бути досить важко зрозуміти ті зміни, які відбулися останнім часом; на цьому тлі як у менших, так старших дітей можуть відзначатися спалахи дратівливості і гніву. Діти можуть хотіти бути ближче до своїх батьків і більше вимагати від них, при цьому деякі батьки можуть, в свою чергу, перебувати під надмірним психологічним тиском.

Простий спосіб вирішити проблеми такого роду – це ставитися до дітей та підлітків з увагою і любов'ю, які так необхідні їм для подолання виникаючих у них страхів; крім того, ми повинні бути чесними у стосунках з ними і повинні зрозумілими для них словами пояснювати, що відбувається, навіть якщо вони ще зовсім маленькі. Діти дуже сприйнятливі до подій навколишнього і в своїй реакції на виникаючі труднощі будуть у всьому наслідувати своїх батьків. Батькам також необхідна підтримка в роботі з їх власними стресогенними факторами, щоб вони могли стати зразком наслідування для своїх дітей. Допмагаючи дітям знаходити способи для самовираження через творчість і по можливості привносячи в їх повсякденне життя певний розпорядок за рахунок

дотримання встановленого режиму дня, особливо якщо вони більше не відвідують школу, ми допомагаємо їм впоратися з цією ситуацією.

Сьогодні бракує досліджень щодо впливу пандемії на психічний стан дітей та підлітків. Тривалий карантин, страх перед інфікуванням, розчарування та нудьга, брак контактів з однолітками та вчителями, недостатній особистий простір удома та втрата близьких людей можуть спричинити серйозні психологічні наслідки для дітей та підлітків.

Представлено поради щодо оцінювання стану дітей та підлітків щодо збереження психічного здоров'я. Слід вибрати стратегії та рекомендації, спрямовані на підтримку фізичного й психічного здоров'я дітей і підлітків. Вихователям і батькам слід якомога більше підтримувати позитивні чи нейтральні емоції, заохочуючи дітей і підлітків до стратегії подолання проблем. Не забувати, що діти є вразливішими до негативних психологічних наслідків пандемії та ізоляції. У них можуть виникати проблеми з поведінкою, які мають вплив на дотримання заходів фізичного та соціального дистанціювання.

Щоб зменшити напругу й знизити ризик виникнення конфліктів, не варто уникати спілкування з рідними. Під час кризи нормально відчувати пригнічення, занепокоєння, розгубленість, страх чи гнів. Не варто намагатися приховувати власні емоції від дітей чи членів сім'ї. Недомовки тільки підсилюють недовіру та руйнують почуття безпеки. Важлива участь батьків у тому, наскільки вони привчили свою дитину до дисципліни, самоорганізації та самоконтролю. Перераховані вміння необхідні для того, аби дистанційне навчання було ефективним. Перш за все, батькам варто організувати дитину дотримуватися режиму дня.

Таким чином, дистанційне навчання більше підходить для учнів старших класів та студентів, початковій школі набагато важче організувати дітей. Педагогам та батькам потрібно прикласти великих зусиль, аби розвинути увагу, самоконтроль, мотивацію у молодших школярів, часто необхідна у цьому випадку робота психолога. Спілкування вчителя та учня реалізується шляхом включення емоційної складової, інакше кажучи розвивається емоційний інтелект, також в учня розвивається усна мова, на карантині прямий контракт відсутній, тому ці аспекти на жаль випускаються. Глибокі знання все ж залежать від нашого вибору, зацікавленості в цьому, їх можна отримати і на дистанційному навчанні, важлива наявність мотивації.

Стратегії для дітей та підлітків, яких доцільно дотримуватись аби захистити своє психічне здоров'я під час пандемії COVID-19:

1. Визнайте, що ваше занепокоєння – абсолютно нормальна реакція. Якщо закриття шкіл і тривожні заголовки викликають у вас занепокоєння, знайте, що ви не самотні. Насправді, саме такі емоції ви і повинні відчувати. Психологам давно відомо, що почуття тривоги – це нормальна і здорова реакція, яка попереджає нас про погрози і допомагає нам вживати заходів для самозахисту.

2. Методи відволікання. Використовуються щоб заспокоїтися і знайти баланс у повсякденному житті: зайнятися домашніми справами, подивитися улюблений фільм або почитати в ліжку роман.

3. Знайдіть нові способи спілкування з друзями. Якщо ви хочете проводити час з друзями, практикуючи метод соціального дистанціювання, соціальні мережі – відмінний спосіб спілкування, проте не варто забувати, що довготривале перебування перед монітором чинить шкідливий вплив.

4. Зосередьтеся на собі. Якщо ви хотіли навчитися чомусь новому, почати читати нову книгу або попрактикуватися у грі на музичному інструменті, то карантин – це дуже вдалий час. Поява вільного часу – це продуктивний спосіб подбати про своє психічне здоров'я.

5. Проживіть свої почуття.

6. Будьте добрими до себе та до інших.

Отже, у період пандемії особливих труднощів зазнали діти та підлітки. Відсутність занять в звичному форматі, розлука з друзями, зупинка роботи гуртків і секцій – те, що викликає збентеження. Спеціалісти все частіше виступають зі зверненням до батьків, закликають більше уваги приділяти їх психологічному стану, щоб не допустити стресової ситуації або інших сумних наслідків вимушеної самоізоляції.

1. Аналитическая записка: COVID–19 и необходимость принятия мер по охране психического здоровья. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_covid_and_mental_health_russian.pdf
2. Загострення проблем психічного здоров'я дітей і підлітків в умовах пандемії COVID–19. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://neuronews.com.ua/ua/archive/2021/2%28123%29/pages-6/zagostrennya-problem-psiichnogo-zdorov-ya-ditey-i-pidlitkiv-v-umovah-pandemiyi-covid#gsc.tab=0>
3. Как подростки могут защитить свое психическое здоровье во время пандемии коронавируса (COVID–19)? [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unicef.org/eca/ru/Новостные-заметки/как-подростки-могут-защитить-свое-психическое-здоровье-во-время-пандемии>

Руслана Кривенкова

СОЦІО-КУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ ПАНДЕМІЇ COVID–19 В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: ДЕРЖАВНОУПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Пандемія COVID–19 зробила значний вплив на усі галузі світової економіки, зокрема сфера туризму зазнала одних з найскладніших ударів, втрат та випробувань. Однак варто виокремити й позитивні соціо-культурні наслідки пандемії в туристичній галузі, які можна спостерігати у сприянні розвитку внутрішнього туризму та у формуванні туристичного потенціалу України як одного із чинників консолідації українського суспільства. Це, у свою чергу, є одним із ключових питань державного управління, яке стосується підтримки туристичної галузі на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Потрібно констатувати, що, маючи потужний туристичний потенціал, Україна недостатньо його реалізує. Як показує практика багатьох закордонних

держав, максимальне використання наявного туристичного потенціалу країни і розвиток на його базі туристичної індустрії є одним із найважливіших засобів підвищення економічного добробуту та інтеграції у світову економіку.

Сформовано авторське бачення поняття «туристичний потенціал» як сукупності туристичних ресурсів, туристичних продуктів, туристичних послуг і туристичних можливостей певної території, які органи державної влади, органи державного управління, органи місцевого самоврядування та учасники відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності, використовують з перспективою розвитку туристичної галузі та консолідації суспільства на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Туристичний потенціал є основою системи конкурентних переваг України, адже потенціал – це, у першу чергу, переваги, які має територія порівняно з іншими подібними територіями і може ефективно використовувати їх для подальшого розвитку. За допомогою туристичного потенціалу як сукупності конкурентних переваг тієї чи іншої території (країни, регіону чи окремого населеного пункту) шляхом належного державного управління є можливість обслуговувати цільові туристичні ринки, відповідаючи попиту на туристичні послуги та туристичній пропозиції як основним важелям вказаних ринків.

В основі туристичного потенціалу знаходиться забезпечення туристичних потреб шляхом цільового використання природних, історико-культурних та інфраструктурних (соціально-економічних) туристичних ресурсів з метою розвитку туристичної діяльності на визначеній території. Таким чином, туристичний потенціал є базовим фактором формування та розвитку туристичної сфери на території країни.

Державне управління туристичною галуззю є особливо важливим для безпеки внутрішніх та іноземних туристів, а також працівників зазначеної сфери, які надають послуги перевезення, розміщення, харчування та інші додаткові екскурсійно-туристичні послуги.

Туризм є одним з державних пріоритетів розвитку економіки й культури України та створює умови для туристичної діяльності (ст. 6 Закону України «Про туризм» [2]). Туристична галузь є сектором економіки України, яка найбільше потребує підтримки з боку державного управління на сучасному етапі в умовах пандемії COVID–19.

Значного поширення отримали нереалізовані туристичні продукти, які хоча були остаточно сформовані для туристів, однак через введення карантинних та інших обмежень не були продані. Для формування туристичного потенціалу України особливе значення мають потенційні, латентні (приховані) туристичні продукти, які в перспективі можна сформувати та реалізувати.

Туристична сфера для України є однією з найбільш перспективних, оскільки розвиток туризму відіграє важливу роль у вирішенні різних соціальних та економічних проблем. Наприклад, за рахунок туризму виникають нові робочі місця, створюються передумови для покращення платіжного балансу країни та рівня освіти, впроваджуються нові засоби поширення інформації, а власне формування туристичного потенціалу є чинником консолідації українського суспільства.

Потрібно констатувати, що туристична галузь належить до компетенції Міністерства культури та інформаційної політики (МКІП) України. До структури МКІП України відноситься Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ) як центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику в галузі туризму. Окрім МКІП України, сприяння внутрішньому туризму визначено також Міністерством розвитку громад та територій України у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки [1]. У нинішній час необхідна співпраця між вказаними вище органами державної влади України в туристичній галузі для успішного формування та реалізації туристичного потенціалу України як чинника консолідації українського суспільства та підтримки туристичної сфери України в умовах пандемії COVID–19.

Варто акцентувати, що внутрішній туризм України не був готовий до пандемії COVID–19, зокрема до збільшення туристичного попиту громадян України на українські туристичні продукти. Саме тому виникла ситуація, коли з'явилась можливість часткової переорієнтації туристичних агенцій на внутрішні тури Україною замість закордонних турів.

Г. Михайліченко зазначає, що український туристичний продукт, який є «новим європейським продуктом» (доступним, цікавим, атрактивним), знаходиться на стадії зростання, а отже, має високий потенціал довгострокового й дохідного (для держави та її економічних резидентів) зростання [3, с. 367]. Політика формування ринку туристичних послуг має відповідати критеріям соціальної та економічної ефективності, екологічної безпеки тощо, тому важливим є дослідження державного управління формуванням туристичного потенціалу України в умовах пандемії COVID–19.

Загальною світовою тенденцією є сприяння розвитку туристичної галузі та формуванню туристичного потенціалу країни, створення ефективних державноуправлінських інституцій, до компетенції яких належить туристична сфера, надання значної інвестиційної допомоги для формування туристичного потенціалу та сприяння розвитку основних туристичних регіонів держав.

Формування та розвиток туристичного потенціалу України є одним із першочергових завдань державного управління туристичною галуззю, яке сприяє створенню позитивного туристичного іміджу України, допомагає подолати негативні наслідки пандемії COVID–19, такі, як зменшення туристичних потоків та, відповідно, зменшення прибутків від туризму.

На сучасному етапі важливим є визначення пріоритетних напрямів розвитку туристичного потенціалу України, які дадуть змогу органам державної влади сконцентрувати зусилля на найголовніших видах туризму в Україні, з допомогою яких можна оптимально здійснювати вплив на формування та розвиток туристичного потенціалу. Зокрема найперспективнішим є розвиток сільського, гастрономічного та історико-культурного видів туризму. Потрібно зазначити, що поширення пандемії COVID–19 «сприяло» тому, що велика кількість громадян України знайшла можливості поїхати на відпочинок у сільську місцевість під час карантинних заходів та періоду локдауна.

А. Кравченко та В. Бойко [4] акцентують увагу на цифровізації туристичної галузі в період пост-COVID-19 і констатують, що для України актуальним є розроблення стратегії цифрової трансформації процесів у ланцюжку надання туристичних послуг та відповідного бронювання. Цифрова трансформація туристичної галузі буде важливим фактором її зростання через необхідність надання інформації споживачам.

Державне управління туристичною галуззю, зокрема природними та історико-культурними туристичними ресурсами, варто удосконалити шляхом встановлення допустимих норм максимального туристичного навантаження в умовах пандемії COVID-19, визначивши максимальну пропускну здатність відповідних категорій природних та історико-культурних туристичних об'єктів приймати певну кількість туристів зі встановленням карантинних норм та дистанцій між туристами та обслуговуючим персоналом відповідних природних та історико-культурних пам'яток.

Формування туристичного потенціалу України в умовах пандемії допомогло українському суспільству виявити більший інтерес не до зарубіжних туристичних об'єктів, а відкрити для себе унікальні природні та історико-культурні туристичні пам'ятки України. Подорожі в інші області України допомогли побачити територію рідної держави та краще її пізнати у культурному відношенні. Таким чином, з'явилась можливість віднайти «консолідаційний зміст» у подорожах Україною та стати більш національно свідомими громадянами своєї держави, які пізнають культуру та побут інших областей. Отже, пандемія COVID-19 стала водночас і викликом, і можливістю для державного управління формуванням та розвитком туристичного потенціалу України як одного із чинників консолідації українського суспільства.

1. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 05 серп. 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
2. Про туризм: Закон України від 15 вер. 1995 р. № 324/95-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
3. Михайліченко Г. І. Інноваційний розвиток туризму: моногр. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. 608 с.
4. Кравченко А. В., Бойко В. В. Цифровізація туристичної галузі в пост-Covid-19 період. *Ефективна економіка*. 2021. №2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/98.pdf

КАМПАНІЯ ЗАХОДІВ БОРОТЬБИ ВЛАДИ УКРАЇНИ З ПАНДЕМІЄЮ COVID-19 У 2020 РОЦІ: ЕФЕКТИВНІСТЬ, НАСЛІДКИ, РЕЗУЛЬТАТИ

Розвиток та перебіг різних захворювань, особливо інфекційних, у державно-просторовому вимірі завжди були активним чинником впливу на їхню розбудову, видозміни внутрішньої та зовнішніх політик, що мали зосередити всі зусилля на швидкий й оперативний вихід з викликаного ними становища. Через неконтрольований перебіг більшості з епідемій суспільство охоплює паніка, що призводить до їхнього якнайшвидшого ширення світом, що залежно від їхніх біологічних та соціальних характеристик завдає шкоди, збитків, жертв, деформацій у великих масштабах. З часом розвитку державних практик світу запроваджувалися різні механізми боротьби зі спалахами хвороб як ізоляції хворих, ліквідація будь-яких можливих носіїв вірусів, самих хворих як потенційних поширювачів інфекцій, що підкріплювалися юридичною силою нормативних актів різного рівня та типізації, але варто зазначити, що в історичній ретроспективі органи державної влади завжди стикалися з чисельними проблемами реалізації кампаній боротьби проти поширення недуг через проблеми, пов'язані безпосередньо з особливостями становища різних сфер тогочасного життя, що сприяли або частіше за все заважали якнайкращій реалізації політик викорінення пандемій. Минулого року настала черга історичної доби інформаційного суспільства ввійти у війну з епідемією нової хвороби SARS-COVID19, про походження якої досі відбуваються напружені, неоднозначні суперечки та обговорення. Не оминув світовий недуг і Україну, що мала почати уживати найскоріших заходів з протидії пандемії з метою збереження тогочасного стану економіки, розвитку громадянського суспільства, добробуту людей.

Які заходи ужила влада України, щоб протидіяти негативному впливу пандемії? Які це мало наслідки, що відтворилися на основних сферах життя населення, стану економіки, розвитку інших напрямків? Чи був увесь комплекс планомірних та спонтанних дій органів виконавчої, законодавчої влади ефективним або навпаки суто шкідливим стосовно викорінення надзвичайного стану, викликаного пандемією? Пошуку відповідей на ці питання буде присвячено основну частину статті.

Перший випадок коронавірусу в Україні було діагностовано чоловіку з Чернівців 3 березня 2020 року [1]. А вже 13 березня було зафіксовано перший летальний випадок унаслідок цієї інфекції [2]. Зрозумівши серйозність та надшвидку динаміку поширення хвороби, уряд та парламент України ухвалили перші нормативно-правові акти, спрямовані на протидію епідемії. Також варто зазначити, що перед приходом коронавірусної епідемії в Україну було змінено кардинально склад уряду, таким чином «перезавантаживши владу», та утворено майже повноцінний новий уряд на чолі з Денисом Шмигалем, що відіграло свою роль в урегулюванні пандемічної ситуації [3].

Розглянемо заходи, регламентовані прийнятими державними актами, в хронологічному вимірі:

Наказами МОЗУ від **13.03.2020** [4] та **28.03.2020** [5], **2.04.2020** [6] було затверджено протоколи, стандарти професійної, термінової медичної допомоги від ковіду, що мали на меті швидке діагностування стану людини та надання їй необхідної допомоги в обсязі наявних ресурсів.

11 березня 2020 року Постановою КМУ «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID–19» було встановлено повноформатний карантин, що мав протривати з 12 березня до 3 квітня 2020 р. на всій території України, із заборонами відвідування закладів освіти її здобувачами, проведення всіх масових заходів, у яких бере участь понад 200 осіб, крім заходів, необхідних для забезпечення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, спортивних заходів з уболівальників. Такі заходи мали на меті запобігання масового поширення хвороби територією країни [7].

З метою підготовки економіки країни до боротьби з недугом **17 березня 2020 року** Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID–19)», що встановив чисельні покарання за порушення карантинних заборон у вигляді штрафів, пільгові умови для придбання та обігу медичних засобів, які мають сприяти захисту від інфекцій, фіксацію пільгових чи сталих умов праці чи життя окремих категорій населення, наприклад, як внутрішньо переміщені особи, працівників, що мають забезпечувати життєдіяльність населення в державі [6].

30 березня 2020 року були прийняті Закон України № 539-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення лікування коронавірусної хвороби (COVID–19)», який значно спростив порядок призначення необхідних ліків хворим на коронавірус, дозволивши застосовувати незареєстровані засоби, рекомендовані офіційними органами США, ЄС та інших країн, і також Закон України 540-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID–19)», що запровадив багато змін, як, наприклад, умови дистанційної роботи в трудовому договорі та зміну чисельних показників та коефіцієнтів у податковому законодавстві, що мало сприяти адаптації господарської діяльності країни до поточного епідеміологічного становища [8; 9].

13 квітня 2020 року ухвалено Закон України від 13.04.2020 № 555-IX «Про внесення змін до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID–19)», що встановив важливі для карантинної доби в законодавстві поняття «самоізоляція», «обсервація» та їхній юридичний зміст, що дозволило їх активно застосовувати як механізми стримування поширення інфекції. Цей акт також встановив порядок утворення «тимчасових (спеціалізованих) шпиталів», який є досить гнучким та нескладним, що дало змогу терміново надавати допомогу великій кількості хворим в більшості регіонах [10].

20 травня 2020 року було затверджено надважливу для економіки та загалом життєдіяльності громадян Постанову Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 р. № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», що встановила нові карантинні обмеження як продовження карантину з 22 травня до 22 червня, перебування майже в будь-яких громадських будівлях та спорудах, громадському транспорті без маски, обов'язкового носіння та перед'явлення документів усюди на вулиці, заборону самовільно залишати місця самоізоляції та обсервації, відвідування закладів освіти, за винятків випадків, коли в них проводитиметься важливі атестації, як пробне ЗНО чи «КРОК», роботи закладів громадського та приватного харчувань, окрім тих, що можуть забезпечити відкритий простір для клієнтів як тераси тощо, торговельно-розважальних центрів, за винятком магазинів у них. Було заборонено також низку видів міжміських, внутрішніх, регіональних перевезень, окрім тих, що проводяться легковими автомобілями, забезпечують більшість потреб роботи державних установ, потрібні для логічного завершення промислових циклів в країні. Також було врегульовано питання планових госпіталізацій населення, що дозволило планові госпіталізації в лікарнях із наповненістю хворими на коронавірус менш як на 50 %, для допомоги породіллям, особливо тим, у яких відбуваються ускладнення чи важкий перебіг вагітності, онкохворим, тим, кому можливо надати палативну допомогу, також було встановлено вимогу обов'язкового тестування на COVID-19 усіх пацієнтів. Але найважливішим для населення в цій постанові була перша програма послаблень урядових заходів боротьби з пандемією, що встигли принести свої наслідки в суспільне та приватні житті. Критеріями запровадження послаблень для областей стали наступні:

- інцидентність (загальна кількість нових випадків COVID-19 за останні сім днів на 100 тис. населення) становить менше ніж 12 осіб на 100 тис. населення;
- завантаженість ліжок в закладах охорони здоров'я, визначених для госпіталізації пацієнтів з підтвердженим випадком COVID-19, становить менш як 50 відсотків;
- середня кількість тестувань методом полімеразної ланцюгової реакції та імуноферментного аналізу становить більше ніж 12 на 100 тис. населення протягом останніх семи днів.

Також важливим положенням з цієї постанови було те, що рішення про послаблення карантинних обмежень приймалися на підставі рішення регіональної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, що приймається з урахуванням оцінки епідемічної ситуації та наявності у регіоні ознак для послаблення протиепідемічних заходів, визначених цією постановою. Рішення про послаблення протиепідемічних заходів переглядається не рідше одного разу на сім днів з урахуванням результатів оцінки поточної епідемічної ситуації в регіоні. Також було ухвалено наступний план послаблення карантину:

з 22 травня:

- проведення спортивних заходів без глядачів, в яких беруть участь не більше ніж 50 осіб. Спортивні заходи, в яких беруть участь понад 50 осіб, можуть проводитися за погодженням із Міністерством охорони здоров'я за результатами оцінки епідемічних ризиків;

- проведення релігійних заходів за умови перебування не більше однієї особи на 10 кв. метрах площі будівлі, де проводиться релігійний захід;

- діяльність готелів (крім функціонування ресторанів у готелях);

- регулярні та нерегулярні пасажирські перевезення автомобільним транспортом у міському, приміському, міжміському внутрішньо-обласному та міжнародному сполученні за умови перевезення пасажирів в межах кількості місць для сидіння, передбаченої технічною характеристикою транспортного засобу або визначеної в реєстраційних документах на цей транспортний засіб;

з 25 травня:

- перевезення пасажирів метрополітенами за умови забезпечення перевізником контролю за використанням засобів індивідуального захисту, зокрема респіраторів або захисних масок, у тому числі виготовлених самостійно;

- відвідування закладів дошкільної освіти;

з 1 червня:

- робота закладів фізичної культури і спорту, спортивних залів, фітнес-центрів (крім проведення групових занять з кількістю учасників більше ніж 10 осіб);

- відвідування занять в групах не більше ніж 10 осіб в закладах освіти, проведення професійно-практичної підготовки та державної кваліфікаційної атестації в закладах професійної (професійно-технічної) освіти, підготовчих заходів до практичної підготовки на виробництві, лабораторних робіт та тренажерних занять, атестації здобувачів вищої освіти та відповідних підготовчих заходів, отримання документів про професійну (професійно-технічну) та вищу освіту, участь в освітньому процесі, пов'язаному з освітою дорослих, у публічному захисті наукових досягнень у формі дисертацій та відповідних підготовчих заходах;

- перевезення пасажирів залізничним транспортом в усіх видах внутрішнього сполучення (приміському, міському, регіональному та дальньому) між регіонами в межах кількості місць для сидіння, передбачених технічною характеристикою транспортного засобу або визначеної в реєстраційних документах на цей транспортний засіб. У разі здійснення перевезення між регіонами транзитом через регіон, в якому не діють послаблення протиепідемічних заходів, дозволяється перевезення в межах кількості місць для сидіння, передбаченої технічною характеристикою транспортного засобу або визначеної в реєстраційних документах на цей транспортний засіб (без права посадки пасажирів у транзитному регіоні). У разі здійснення перевезення до регіону, в якому не застосовується послаблення протиепідемічних заходів, дозволяється перевезення в межах 50 відсотків кількості місць для сидіння, передбаченої технічною характеристикою транспортного засобу або визначеної

в реєстраційних документах на цей транспортний засіб, за умови розсадки пасажирів з вільним місцем поруч, спереду, позаду;

- міжобласні пасажирські перевезення автомобільним транспортом між регіонами в межах кількості місць для сидіння, передбаченої технічною характеристикою транспортного засобу або визначеної в реєстраційних документах на цей транспортний засіб. У разі здійснення перевезення до регіону, в якому не застосовується послаблення протиепідемічних заходів, дозволяється перевезення в межах 50 відсотків кількості місць для сидіння, передбаченої технічною характеристикою транспортного засобу або визначеної в реєстраційних документах на цей транспортний засіб, за умови розсадки пасажирів з вільним місцем поруч, спереду, позаду;

з 10 червня:

- діяльність закладів харчування, зокрема приймання відвідувачів у приміщеннях, за умови дотримання протиепідемічних заходів;

- діяльність закладів культури, зокрема з прийманням відвідувачів за рішенням власника (органу управління), у тому числі культурних заходів, за умови перебування не більше однієї особи на 5 кв. метрах площі приміщення, де проводиться захід;

- діяльність закладів, що надають послуги з розміщення;

З 15 червня прийняття та відправлення повітряних суден, що виконують пасажирські перевезення авіаційним транспортом. Цікавим було те, що постанова тимчасова дозволила персоналізацію особистих даних осіб, що підлягають режимам обсервації та самоізоляції. Для підприємців, що ведуть незалежну професійну діяльність, було встановлено дозвіл вести облік доходів і витрат без використання книг обліку доходів і витрат (книг обліку доходів), якщо ведення зазначених книг повинно розпочатися після встановлення карантину, за умови подальшого подання такими особами книг обліку доходів і витрат (книг обліку доходів). Також роботодавці отримали тимчасовий дозвіл на взяття на тяжкі, з шкідливими умовами, з професійним добором роботи без попереднього медичного огляду. Також було ухвалено цією постановою порядки протиепідемічних заходів, пов'язаних з проходженням самоізоляції та перетину кордону осіб, що підлягають обов'язковій обсервації. Також було продовжено дію заходів, встановлені постановою КМУ від 11. 03. 2020 р. з урахуванням послаблень та нових норм [11].

16 червня 2020 року було прийнято ВРУ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби COVID–19», що дав можливість підприємцям, що орендують приміщення для своєї діяльності, вимагати від орендодавця зменшення оплати за неї через неможливість реалізації в повному обсязі своєї роботи, що виникла внаслідок офіційних заборон та обмежень. Також багато положень цього акту було спрямовано на всебічну підтримку Українського інституту книги з регламентацією її функцій та можливостей [12].

22 липня 2020 року ухвалено надважливий для концепції протиковідного карантину в Україні Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 р. № 641 «Про встановлення карантину та запровадження посиленних протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID–19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». Колосальних змін зазнав характер поширення карантинних обмежень та заборон, з єдиного переліку обмежень, який діє на території регіону за рішення обласного органу з питань техногенно-екологічної безпеки, запроваджено багаторівневий перелік обмежень, що поділяється на кольорові зони за логічною послідовністю посилення карантину («зелену», «жовту», «помаранчеву», «червону»), та рівень якої встановлюється Державною комісією з питань техногенно-екологічної безпеки в Києві за спеціально визначені цією постановою критеріями для окремо визначених регіонів та адміністративно-територіальних одиниць за спеціально визначеними цією постановою критеріями не частіше ніж раз на 5 днів. Такими критеріями визначення карантинного рівня стали ознаки регіону із значним поширенням COVID–19, що були встановлені окремо: завантаженість ліжок в закладах охорони здоров'я, визначених для госпіталізації пацієнтів з підтвердженим випадком COVID–19, становить більш як 50 відсотків; середня кількість тестувань методом полімеразної ланцюгової реакції та імуноферментного аналізу становить менше ніж 24 тестування на 100 тис. населення протягом останніх семи днів; коефіцієнт виявлення випадків інфікування COVID–19 становить більш як 11 відсотків. Більшість з цих ознак мали розраховуватися за особливими формулами, що містяться в додатках до цієї статі (Додаток А).

Постановою було виділено два способи віднесення регіону або адміністративно-територіальної одиниці до тієї чи іншої. Першим став регіональний, за ознакою завантаженості ліжок в закладах охорони здоров'я, визначених для госпіталізації пацієнтів з підтвердженим випадком COVID–19, до регіону із значним поширенням COVID–19: для «жовтої» – у разі завантаженості більш як 50 відсотків кількості ліжок; для «червоної» – у разі завантаженості більш як 75 відсотків кількості ліжок.

Другим способом став за перевищенням визначених показників Міністерством охорони здоров'я України в різних відповідно до можливої зони з її частками перевищення на рівні адміністративно-територіальної одиниці на рівні регіону: для «зеленого» – до 5 відсотків; для «жовтого» – від 5 до 20 відсотків; для «помаранчевого» – від 20 до 50 відсотків; для «червоного» – понад 50 відсотків.

Для розрахунку частки перевищення використовуються показники коефіцієнта виявлення випадків інфікування COVID–19 та динаміки зростання випадків інфікування COVID–19. Показник внеску (частки) району або міст обласного значення застосовуються, якщо перевищення в регіоні відповідного показника становить більше ніж дві особи на 100 тис. населення. У разі одночасного перевищення декількох показників рівень епідемічної небезпеки для окремої адміністративно-територіальної одиниці розраховується окремо для кожного показника та встановлюється на підставі найвищого рівня. «Зелений»

рівень епідемічної небезпеки на території усього регіону встановлюється в разі відсутності в ньому ознак регіону із значним поширенням COVID–19 більше ніж три дні поспіль.

Із змістом обсягу карантинних обмежень за зональним поділом можна ознайомитися в додатку до цієї статті (Додаток Б).

Після появи цього акту, що змінив концепцію карантину в Україні, у медіа та загалом у суспільстві з'явився термін «адаптивний карантин», яким послуговувалася більшість державних службовців для означення нової протиепідемічної організації. Також цим документом було продовжено карантин на всій території України з 1 по 31 серпня 2020 року [13].

9 грудня 2020 року було ухвалено Постанову Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 р. № 1236 «Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID–19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», що продовжив термін дії карантинних обмежень з 19 грудня 2020 р. до 28 лютого 2021 р. у цілому в обсязі заборон, затверджених постановами КМУ від 11.03.2020 р., 20.05.2020 р., 22.07.2020 р. [14].

24 грудня 2020 року було затверджено окремим наказом МОЗУ від 24.12.2020 р. № 3018 «Про затвердження Дорожньої карти з впровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID–19...» дорожню картку, що почала прорив у вирішенні коронавірусної проблеми в Україні, перевірену історичним досвідом на вияв високої ефективності – вакцинації. У картці було висвітлено різні ситуації вакцинації населення, зважаючи на його віковий розподіл, утворюючи групи ризику, що мали отримати ефективну вакцину першочергово. Також було відстежено стан розвитку виробництва можливої для використання в Україні у світі вакцини, поставивши мету до кінця 2020 року прищепити принаймні 50 % населення держави для подолання пандемічної ситуації [15].

На основі вищерозглянутих актів державної влади в Україні було впроваджено комплекс заходів з боротьби проти пандемії коронавірусу, що мав свої результати, виражені в наслідках, що певним чином вплинули на життєдіяльність суспільства, яке завдяки своїй властивості носія незалежної від держави оцінки дійшло висновків про те, чи була для нього та країни кампанія з протидії недузї ефективною?

Результати кампанії боротьби з пандемією. Результати боротьби з поширенням інфекції за допомогою заходів держави якнайкраще висвітлять статистичні дані щоденного приросту хворих на коронавірус періодів між датами упровадженням карантинних обмежень, що дозволить зробити приблизне уявлення про ефективність описаних заходів:

- Між 11.03.2020 і 20.05.2020, у цьому періоді спостерігається дуже динамічне збільшення кількості хворих серед населення, хоча сукупно не в критично великих кількостях:

- Між 21.05.2020 та 22.07.2020 року, де спостерігається неоднозначна ситуація, що йде більше в бік збільшення середньої кількості хворих на день:

- Між 23.07.2020 року та 31.10.2020 року, де спостерігається поступове збільшення кількості хворих із переходу з літнього до осіннього сезону:

- Між 31.10.2020 року та 24.12.2020 року, де спостерігається стабілізація чималої кількості хворих в бік однакової середньої кількості на добу:

З огляду на вищевказану статистику з примітками до неї можна дійти висновку про те, що заходи з протидії коронавірусу Кабміну та ВРУ не принесли втішних результатів динамічного зменшення кількості хворих, але це не означає повної поразки кампанії дій державної влади, бо в деяких проміжках часу спостерігалось зменшення кількості хворих в щоденному прирості на добу, але не вагоме та тривале для заявок про щонайменше подолання пандемії та початку усунення її наслідків, що свідчить загалом про незадовільні результати боротьби з недугом, яка виявилася малоефективною, тому що не принесла бажаного викорінення хвороби в зазначені в постановах карантинні терміни.

Статистичні дані для вищевказаних суджень було взято із сайту Апарату РНБО України [16].

Наслідки кампанії протидії коронавірусу влади України для різних сфер життя суспільства. Карантин, запроваджений Кабміном, торкнувся всіх основних ділянок життєдіяльності населення країни, що виявився в неоднозначних наслідках, що більше тяжіють до негативних зважаючи також і на докарантинний стан країни, які сприяли появі в медійному обігу поняття «коронакриза», Наслідками, що сприяли утвердженню «коронакризи» у суспільстві й не тільки були:

- 1) **У соціально-економічному вимірі:** За перший місяць карантину впала удвічі кількість вільних вакансій на онлайн-сервісах пошуку роботи. Цей «провал» виявився тривалим: лише в грудні вакансій стало так само стільки, скільки було на початку березня. Нині в Україні зареєстровано приблизно 1,91 мільйона фізичних осіб-підприємців (ФОП). За пандемічний 2020 рік цей показник практично не виріс. І за державними розрахунками, понад третина ФОПів потребує фінансової допомоги через карантин. Так, у 2020 році зазнали високих збитків через карантин та відсутність фінансових резервів 86% ФОПів. Від початку пандемії в Україні різко впала кількість новостворених малих підприємств, а в перші місяці карантину закривалося значно більше ФОПів, ніж виникало нових: люди просто боялися починати свою справу в умовах невизначеності. Так, у березні, перед початком карантину реєструвалося понад 5400 фізичних осіб-підприємців на тиждень. Після цього відбулося трикратне падіння. І лише у червні цей показник досяг докарантинного рівня. Через вищевказані факти було розгорнуто новий рух підприємців, під назвою «#SaveФОП». Також карантин спричинив повний обвал більшості сфери послуг, гілок туризму. Стосовно зміни добробуту людей через пандемію 2020 року в медіа з'явився вислів «бідніші стали ще біднішими». Загалом бізнес 2020 року через обмеження зазнав набагато більше бід аніж протягом кризи 2009 року. Почала набувати популярності концепція дистанційної роботи населення, сприйнята народом неоднозначно [17].
- 2) **У емоційно-психологічному вимірі:** За 2020 рік пандемія, карантин, епідемічні ризики і власні страхи змінили моделі поведінки людей і виробили звички, які вже стають «новою нормою». Гарно «нову норму» поведінки охарактеризував доктор психологічних наук Вадим Васютинський: «Перше: люди стали поводитися обережніше. Коли був весняний шок (спричинений

інформацією про коронавірус та карантин) – вулиці міст майже вимирали. Люди стали здебільшого дотримуватися соціальної дистанції та уникати скупчень. Відтак у Києві дедалі важче побачити переповнений транспорт, – визнає соціальний психолог. – Друге: ми бачимо, як зростає нервозність у всіх видах стосунків, через втому і незрозумілі перспективи. Оскільки влада не лише безпорадна, але й не дає чітких пояснень своїх дій». Люди були дезорієнтовані та напружені через те, що не мають чіткого розуміння, якою є небезпека та як саме можна зменшити ризик, пояснював Вадим Васютинський. І тим самим згадав про третю тенденцію: зменшення рівня спілкування між людьми: «Відчуження, як неминучий елемент поведінки і неминучий наслідок того, необхідності зменшити контакти. Для цього є об'єктивні причини. Але, як наслідок, люди намагаються вирішувати власні проблеми самотужки, без залучення свого «соціального капіталу». Є певні плюси в тому, що ти намагаєшся не розраховувати на інших. Але люди фактично стають непотрібними одне одному. Тобто ми залишаємося зі своєю потребою спілкуватися (вона не зникла) але – без самого спілкування» [17].

- 3) *У культурно-освітньому вимірі:* У 2020 році Україна вимушено зробила «квантовий стрибок» у розвитку онлайн-освіти. Більшість навчальних програм шкіл та вишів «переїхали» онлайн, за винятком дитсадків, молодших класів та частково – перших курсів. Методика навчання онлайн варіювалася: частина викладачів використовувала сучасні інструменти для обміну даними та для онлайн-конференцій, частина – обмежувалася надсиланням світлин зі сторінками завдання на конкретний урок. Поставали проблеми соціалізації дітей, що ще не встигли дізнатися реальну природу шкільної освіти, реального педагогічного навантаження на батьків порівняно з педагогами, кардинальні зміни в стосунках між батьками та дітьми, пов'язані із постійним перебуванням удома, їхнє переосмислення, вирішення психологічних проблем, спричинених ними [17].

Отже, органи державної влади України, представлені Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою України, за допомогою чисельних нормативно-правових актів почали кампанію протидії пандемії COVID–19, що була у формі карантину, який складається з обмежень та заборон, концепція, механізм розподілу та зміст обсягу яких неодноразово переосмислювалися, унаслідок чого зазнавали змін, яких вимагало громадянське суспільство, знесилене здебільшого негативними наслідками майже в усіх сферах його життя комплексу карантинних нововведень, які виявилися, насправді, з боку влади непослідовними та не достатньо планомірними, а в кінцевому результаті підбитої статистики динаміки захворюваності та видужання населення кінця 2020 року від проблемної недуги – малоефективними.

1. Олена Рощенко. В Україні – перший випадок коронавірусу [Електронний ресурс] // <https://www.pravda.com.ua/news/2020/03/3/7242332/>
2. В Україні – перша смерть від коронавірусу [Електронний ресурс] // <https://www.bbc.com/ukrainian/news-51871165>
3. Хто є хто в уряді Шмигала. Розповідаємо цікаві факти про нових міністрів [Електронний ресурс] // <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/03/4/7242421/>

4. Наказ МОЗ України від 13.03.2020 № 663 "Про оптимізацію заходів щодо недопущення занесення і поширення на території України випадків COVID-19" [Електронний ресурс] // <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-13032020--663-pro-optimizaciju-zahodiv-schodo-nedopuschennja-zanesennja-i-poshirennja-na-teritorii-ukraini-vipadkiv-covid-19>
5. Наказ МОЗ України від 28.03.2020 № 722 "Організація надання медичної допомоги хворим на коронавірусну хворобу (COVID-19)" [Електронний ресурс] // <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-28032020--722-organizacija-nadannja-medichnoi-dopomogi-hvorim-na-koronavirusnu-hvorobu-covid-19>
6. Наказ МОЗ України від 2.04.2020 № 762 "Про затвердження протоколу «Надання медичної допомоги для лікування коронавірусної хвороби (COVID-19)»" [Електронний ресурс] // <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0762282-20#Text>
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 "Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2" [Електронний ресурс] // <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zaprobigannya-poshiml10320rennyu-na-teritoriyi-ukrayini-koronavirusu-covid-19>
8. Закон України від 30 березня 2020 року № 539-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення лікування коронавірусної хвороби (COVID-19)» [Електронний ресурс] // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-20/ed20200330#Text>
9. Закон України від 30 березня 2020 року № 540-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» [Електронний ресурс] // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20/ed20200330#Text>
10. Закон України від 13.04.2020 № 555-IX «Про внесення змін до Закону України "Про захист населення від інфекційних хвороб" щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [Електронний ресурс] // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-20#Text>
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 р. № 392 «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» [Електронний ресурс] // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-%D0%BF/ed20200520>
12. Закон України від 16.06.2020 № 692-IX "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки сфери культури, креативних індустрій, туризму, малого та середнього бізнесу у зв'язку з дією обмежувальних заходів, пов'язаних із поширенням коронавірусної хвороби COVID-19" [Електронний ресурс] // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/692-20/ed20200616#Text>
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 р. № 641 "Про встановлення карантину та запровадження посиленних протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2" [Електронний ресурс] // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2020-%D0%BF/ed20200722#Text>
14. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 р. № 1236 "Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2" [Електронний ресурс] // <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vstanovlennya-karantinu-ta-zaprovadzhennya-obmezhuvalnih-protiepidemichnih-zahodiv-1236-091220>
15. Наказ МОЗ України від 24.12.2020 № 3018 "Про затвердження Дорожньої карти з впровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID-19..." [Електронний ресурс] // <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-24122020--3018-pro-zatverdzhennja-dorozhnoi-karti-z-vprovadzhennja>

vakcini-vid-gostroï-respiratornoi-hvorobi-covid-19-sprichinenoi-koronavirusom-sars-cov-2-i-provedennja-masovoi-vakcinacii-u-vidpovid-na-pandemiju-covid-19

16. Система моніторингу поширення епідемії коронавірусу. Апарат РНБО України. [Електронний ресурс] // <https://covid19.rnbo.gov.ua/>
17. Євген Солонина. Пандемія-2020 змінила життя українців. Що саме змінилося? [Електронний ресурс] // <https://www.radiosvoboda.org/a/пандемія-яка-нас-змінила-як-вплинув-covid-19-на-життя-і-звички-людей/31012767.html>

Додаток А

Витяг з Постанови Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 р. № 641 «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» щодо спеціальних формул обрахунку коефіцієнтів інфікування COVID-19

«коефіцієнт виявлення випадків інфікування COVID-19 становить більш як 11 відсотків, який обраховується за формулою:

$$\frac{\sum \text{нових випадків за останні 7 днів}}{\sum \text{досліджень методом ПЛР за останні 7 днів}} \times 100\%;$$

показник динаміки зростання випадків інфікування COVID-19 становить більш як 10 відсотків, який обраховується за формулою:

$$\left(\frac{\sum \text{нових випадків за попередні 1 - 7 днів}}{\sum \text{досліджень методом ПЛР за попередні 1 - 7 днів}} / \frac{\sum \text{нових випадків за 8 - 14 днів}}{\sum \text{досліджень методом ПЛР за 8 - 14 днів}} - 1 \right) \times 100\%.$$

Додаток Б

Витяг з Постанови Кабінету Міністрів України від 22 липня 2020 р. № 641 «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» щодо змісту обмежень та заборон кольорових карантинних зон.

«11. На території регіону (адміністративно-територіальної одиниці), на якій установлено «зелений» рівень епідемічної небезпеки, забороняється:

1) проведення масових (культурних, спортивних, розважальних, соціальних, релігійних, рекламних та інших) заходів за участю більше однієї особи на 5 кв. метрів площі будівлі або території (якщо захід проводиться на відкритому повітрі), а також діяльність кінотеатрів та закладів культури з наповненістю кінозалів або залів понад 50 відсотків місць у кожному окремому кінозалі або залі. Організатор заходу є відповідальним за дотримання між учасниками фізичної дистанції не менше ніж 1,5 метра у разі проведення заходу із розміщенням учасників стоячи;

2) здійснення регулярних та нерегулярних перевезень пасажирів автомобільним транспортом, зокрема перевезень пасажирів на міських автобусних маршрутах у режимі маршрутного таксі, в електричному (трамвай, тролейбус), залізничному транспорті, у міському, приміському, міжміському, внутрішньообласному та міжобласному сполученні, в кількості більшій, ніж кількість місць для сидіння, що передбачена технічною характеристикою транспортного засобу, визначена в реєстраційних документах на цей транспортний засіб.

Перевізник несе відповідальність за забезпечення водіїв засобами індивідуального захисту, зокрема респіраторами або захисними масками, та здійснює контроль за використанням засобів індивідуального захисту, зокрема респіраторів або захисних масок пасажирями під час перевезення, у тому числі виготовлених самостійно.

12. На території регіону (адміністративно-територіальної одиниці), на якій встановлено «жовтий» рівень епідемічної небезпеки, додатково до протиепідемічних обмежень, установлених для «зеленого» рівня епідемічної небезпеки, забороняється відвідування сторонніми особами установ і закладів соціального захисту, в яких тимчасово або постійно проживають/перебувають громадяни похилого віку, ветерани війни і праці, особи з інвалідністю, особи із стійкими інтелектуальними або психічними порушеннями, установ і закладів, що надають соціальні послуги сім'ям/особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, крім установ і закладів, які надають соціальні послуги екстрено (кризово).

13. На території регіону (адміністративно-територіальної одиниці), на якій встановлено «зелений» та «жовтий» рівень епідемічної небезпеки, дозволяється проведення спортивних заходів спортсменів національних збірних команд України з олімпійських, неолімпійських, національних видів спорту, видів спорту осіб з інвалідністю та спортсменів командних ігрових видів спорту професійних спортивних клубів за умови дотримання учасниками таких заходів відповідних санітарних і протиепідемічних заходів та здійснення обов'язкового щоденного контролю стану здоров'я учасників.

14. На території регіону (адміністративно-територіальної одиниці), на якій встановлено «помаранчевий» рівень епідемічної небезпеки, додатково до протиепідемічних обмежень, передбачених для «зеленого» та «жовтого» рівня епідемічної небезпеки, забороняється:

1) проведення масових (культурних, розважальних, спортивних, соціальних, релігійних, рекламних та інших) заходів за участю більше ніж 100 осіб та більше однієї особи на 20 кв. метрів площі будівлі або території (якщо захід проводиться на відкритому повітрі), де проводиться захід;

2) діяльність закладів, що надають послуги з розміщення, крім готелів;

3) роботу після 24-ї та до 7-ї години розважальних закладів (нічних клубів), а також суб'єктів господарювання з надання послуг громадського харчування з організацією дозвілля або без нього (ресторанів, кафе, барів, закусточних, їдалень, кафетеріїв, буфетів тощо), крім діяльності з надання послуг громадського харчування із застосуванням адресної доставки замовлень та замовлень на винос;

4) відвідування закладів освіти здобувачами освіти групами кількістю більше ніж 20 осіб, крім закладів дошкільної та загальної середньої освіти;

5) проведення закладами охорони здоров'я планових заходів з госпіталізації, крім: надання медичної допомоги внаслідок ускладненого перебігу вагітності та пологів;

надання медичної допомоги вагітним, роділлям, породіллям, новонародженим;

надання медичної допомоги у спеціалізованих відділеннях закладів охорони здоров'я пацієнтам з онкологічними захворюваннями;

надання паліативної медичної допомоги у стаціонарних умовах;

проведення інших невідкладних і термінових заходів з госпіталізації, якщо внаслідок їх перенесення (відтермінування) існує значний ризик для життя або здоров'я людей.

Пацієнти, яким надається медична допомога у зв'язку з проведенням планових заходів з госпіталізації, підлягають обов'язковому тестуванню на COVID-19 відповідно до стандартів Міністерства охорони здоров'я;

б) діяльність спортивних залів, фітнес-центрів;

7) приймання дітей до дитячих закладів оздоровлення та відпочинку.

У разі встановлення помаранчевого рівня епідемічної небезпеки під час оздоровчої зміни в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку робота такого закладу триває до кінця зазначеної зміни з дотриманням протиепідемічних заходів;

8) оздоровлення та відпочинок дітей за межами зазначеної території.

15. На території регіону (адміністративно-територіальної одиниці), на якій встановлено «червоний» рівень епідемічної небезпеки, додатково до протиепідемічних обмежень, передбачених для «зеленого», «жовтого» та «помаранчевого» рівня епідемічної небезпеки, забороняються:

1) регулярні та нерегулярні перевезення пасажирів автомобільним, залізничним транспортом, міським електротранспортом, метрополітеном у міському, приміському, міжміському, внутрішньообласному та міжобласному сполученні, крім перевезення:

легковими автомобілями, кількість пасажирів, включаючи водія, в яких не більше п'яти осіб без урахування осіб віком до 14 років;

службовими та/або орендованими автомобільними транспортними засобами підприємств, закладів та установ за умови забезпечення водіїв та пасажирів під час таких перевезень засобами індивідуального захисту в межах кількості місць для сидіння і виключно за маршрутами руху, про які поінформовано не менше ніж за два дні органи Національної поліції;

2) відвідування закладів освіти здобувачами освіти;

3) приймання відвідувачів суб'єктами господарювання, які провадять діяльність у сферах культури, закладів громадського харчування (ресторанів, кафе тощо), торговельно-розважальних центрів, інших закладів розважальної діяльності, фітнес-центрів, торговельного і побутового обслуговування населення, крім:

торгівлі продуктами харчування, пальним, засобами гігієни, лікарськими засобами та виробами медичного призначення, ветеринарними препаратами, кормами, пестицидами та агрохімікатами, насінням і садивним матеріалом;

провадження банківської та страхової діяльності, а також медичної практики, ветеринарної практики, діяльності автозаправних комплексів, діяльності з технічного обслуговування та ремонту транспортних засобів, технічного обслуговування реєстраторів розрахункових операцій, діяльності з ремонту комп'ютерів, побутових виробів і предметів особистого вжитку, об'єктів поштового зв'язку;

торгівельної діяльності та діяльності з надання послуг громадського харчування із застосуванням адресної доставки замовлень;

4) відвідування отримувачами соціальних або реабілітаційних послуг установ і закладів, що надають соціальні або реабілітаційні послуги сім'ям, особам, що перебувають у складних життєвих обставинах (тимчасове, денне перебування), крім установ і закладів, які надають соціальні послуги екстрено (кризово), центрів обліку бездомних осіб, мобільних бригад соціально-психологічної допомоги, соціального патрулювання.

16. На території регіону (адміністративно-територіальної одиниці), на якій установлено «помаранчевий» та «червоний» рівень епідемічної небезпеки, додатково можуть застосовуватись обмежувальні протиепідемічні заходи, встановлені органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах компетенції».

Анна-Ангеліна Поп

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ВИНИКНЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ

Пандемія сьогодення справила значний вплив на психічне здоров'я населення. Звичні методи спілкування стали недоступними, або обмеженими, запровадження карантину примусило дорослих швидко переходити до роботи в дистанційному режимі, а школярам та студентам довелось опанувувати засоби онлайн-навчання. Тема тривожності особливо в епоху пандемії надзвичайно актуальна і її складно переоцінити, що вимагає зміни поведінки людства, трансформацій, інновацій, які не тільки сприяють розвитку суспільства,

людства, а й створюють ситуацію невизначеності, розгубленості, тривоги та страху перед майбутнім.

Тривожність, особливо соціальна, стає причиною проблем у спілкуванні, стосунках, навчанні, реалізації засвоєних навичок, самореалізації та повноцінного функціонування особистості. Вона може призвести до формування неврозів, тривожних розладів, різних фобій, obsesивно-компульсивних розладів. Актуальність дослідження основних детермінант виникнення тривожних розладів має велику соціальну значущість. Це зумовлено великою поширеністю, прогресивною динамікою, суттєвим травмивним впливом на якість життя індивіда та суспільства загалом. Тому моніторинг та нагляд за психічним здоров'ям населення під час таких криз, як пандемія, є нагальним пріоритетом. Таким чином, важливо зберегти психічне здоров'я окремих людей та розробити психологічні втручання, які можуть покращити психічне здоров'я вразливих груп під час пандемії. Незважаючи на дослідження у даній області, проблема тривожності під час пандемії повністю не вивчена.

З початку пандемії все більше і більше вчених починають концентруватися на явищі тривожності. Існуючі дослідження з різних точок зору обговорювали причини тривожності під час пандемії і її наслідки, а також способи боротьби з тривожністю. Для більш детального висвітлення цього питання я обрала дослідження «Шлях розвитку від раннього поведінкової загальмованості до тривожності молодих людей під час пандемії» яке провели дослідники з Університету Мерленду, Коледж-Парк, США.

Дане дослідження спрямоване на виявлення ранніх факторів ризику, які передбачали підвищену тривожність у молодих людей під час пандемії. Висновки дослідження, підтримані Національним інститутом здоров'я та опубліковані у журналі Американської академії дитячої та підліткової психіатрії, могли б допомогти передбачити, хто знаходиться під найбільшим ризиком розвитку тривоги під час стресових життєвих подій у ранньому дорослому віці та інформувати про профілактику та зусилля втручання.

Дослідники вивчили дані 291 учасника, які пройшли спостереження від дитинства до юності в рамках більш масштабного дослідження темпераменту та соціально-емоційного розвитку. Дослідники виявили, що учасники, які продовжували проявляти темпераментну характеристику, що називається поведінковим гальмуванням, у дитинстві частіше відчували порушення регуляції занепокоєння у підлітковому віці (15 років), що, у свою чергу, передбачало підвищену тривогу протягом перших місяців пандемії, коли учасники були в молодому віці (близько 18 років).

«Люди сильно відрізняються в тому, як вони справляються зі стресом», – сказав Деніел Пайн, доктор медичних наук, автор дослідження та керівник відділу Національного інституту психічного здоров'я (NIMH) з питань розвитку та афективної нейронауки. «Це дослідження показує, що рівень страху дітей передбачає, скільки стресу вони відчують пізніше в житті, коли стикаються з важкими обставинами, такими як пандемія».

Поведінкова загальмованість – це дитячий темперамент, що характеризується високим рівнем обережності, страху і уникнення реакцій на

незнайомих людей, предмети та ситуації. Попередні дослідження встановили, що діти, у яких проявляється поведінкова загальмованість, мають підвищений ризик розвитку тривожних розладів пізніше. Проте менше досліджень досліджувало специфічні механізми, за допомогою яких стійка модель поведінкової загальмованості в дитинстві пов'язана з тривогою в молодому віці.

Автори цього дослідження висунули гіпотезу, що діти, які демонструють стабільну модель поведінкової загальмованості, можуть мати більший ризик порушення регуляції тривоги у підлітковому віці, тобто, утруднення в управлінні тривогою та виявленні невідповідних виразів занепокоєння – і це поставить їх під більший ризик для подальшого підвищення тривоги під час стресових подій, таких як пандемія.

«Це дослідження надає додаткові докази постійного впливу темпераменту раннього життя на психічне здоров'я людей», – сказав доктор філософії Натан А. Фокс (посилання зовнішнє), Заслужений професор університету та директор лабораторії розвитку дитини Університету Мерленду, Коледж-Парк, та автор дослідження «Маленькі діти зі стійкою загальмованістю поведінки мають підвищений ризик занепокоєння та тривоги, а контекст пандемії лише посилив ці наслідки».

Висновки показують, що спрямованість на соціальну обережність у дитинстві та порушення регуляції тривоги в підлітковому віці може бути життєздатною стратегією профілактики тривожних розладів. Висновки також показують, що спрямованість на нерегульоване занепокоєння в підлітковому віці може бути особливо важливою для виявлення тих, хто може піддаватися ризику підвищеної тривожності під час стресових життєвих подій, таких як пандемія, та запобігання цій підвищеній тривожності [4].

Варто розглянути також визначення тривожності. Тривожність – це схильність переживати емоційне хвилювання, тривогу, що виникають у ситуаціях невизначеної загрози якоїсь очікуваній події і виявляється у прогнозуванні несприятливого її завершення [2]. Підвищена тривожність робить поведінку людини метушливою, неспокійною, розсіяною. Такий емоційний супровід значно зростає в умовах особистої відповідальності за щось і негативно позначається на характері, котрий набуває рис невпевненості, заниженої самооцінки, внутрішнього конфлікту між високим рівнем домагань і низькою самооцінкою своїх можливостей та успішності [1].

Також у дослідженні з назвою «Поширеність стресу, тривоги, депресії серед населення в період пандемії», яке проводили іранські вчені на чолі з професором Надером Саларі (Університет медичних наук Керманшаха, Іран) йшлося про те, що поширеною причиною прояву тривожності була фінансова нестабільність. Згідно з даним дослідженням, через можливі фінансові труднощі переважно переймалися люди 24-34 років, дещо менше – підлітки та повнолітні віком 18-23 років.

Були випадки тривожності через те, що люди втратили роботу і довго не могли знайти нову. Так, станом на серпень 2020 року, втратили роботу і шукають нову 8% тих, хто працював на постійній основі, 30% – хто мав тимчасову зайнятість і 21% безробітних до карантину.

Четверта частина всіх опитаних, тобто понад 300 людей зазначили про значне погіршення свого емоційного стану. Серед них: 30,5% молоді мали депресію, 45,9% – постійний стрес та тривогу, 40,4% – проявляли непритаманну раніше агресію, 43,3% молодих людей говорили про значне погіршення свого сну.

Можна зробити висновок, що пандемія може вплинути на психічне здоров'я окремих людей та різних громад. Тому в умовах нинішньої кризи життєво важливо виявити осіб, схильних до психологічних розладів, з різних груп та з різних верств населення, щоб за допомогою відповідних психологічних стратегій, прийомів та втручань психічне здоров'я загальної популяції було збережено та покращено [3].

Що ж можна зробити для запобігання тривожності під час пандемії?

Основні практичні рекомендації, щоб зменшити тривожність: використовувати антистресові техніки. Дихальні практики, медитація, йога можуть ефективно застосовуватися для відновлення душевної рівноваги; робити перерви в перегляді, читанні або слуханні новин, у тому числі в соціальних мережах. Варто подумати про обмеження новин лише кількома днями та відключення на деякий час від екранів телефону, телевізора та комп'ютера; раціоналізувати ситуацію. Значно важливіше навчитися повертати себе з тривоги в сьогоднішнє, з емоційної площини в площину реальності. Тобто чітко усвідомлювати, що відбувається і що можна зробити зараз, на що можна вплинути, а на що ні. Отже, необхідно навчитися абстрагуватися і раціоналізувати; поговорити з людьми, до яких є довіра, про свої проблеми та почуття; забезпечити доступ до консультативних ресурсів, ефектної терапії при тривожності (постійні терапевтичні сеанси, планування лікування (при потребі), постановка цілей і вимір результатів).

У результаті теоретичного аналізу детермінант виникнення тривожності під час пандемії з'ясовано, що тривожність проявляється як хильність переживати емоційне хвилювання, тривогу, що виникають у ситуаціях невизначеної загрози якоїсь очікуваній події і виявляється у прогнозуванні несприятливого її завершення.

З'ясовано, що на виникнення тривожності під час пандемії можуть впливати наступні чинники: самотність, втрата роботи, невизначеність у майбутньому та надмірний доступ до негативної інформації у медіа.

Визначено основні шляхи запобігання тривожності під час пандемії: використання антистресових технік, раціоналізація ситуації, розмова з людьми, до яких є довіра та забезпечення доступу до психологічної допомоги.

1. Дубравська Д. М. Основи психології: Навчальний посібник. Львів: Світ, 2001. 296 с.
2. Українська психологічна термінологія: словник-довідник / За ред. М.-Л. А. Чепи. К., 2010. 302 с.
3. <https://globalizationandhealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12992-020-00589-w#:~:text=Some%20researchers%20have%20argued%20that,anxiety%2C%20depression%2C%20and%20stress>
4. <https://www.nih.gov/news-events/news-releases/study-identifies-risk-factors-elevated-anxiety-young-adults-during-covid-19-pandemic>

РОМСЬКА ГРОМАДА СЛОВАЧЧИНИ В КОНТЕКСТІ ПАНДЕМІЇ COVID-19

На початку виступу перш за все хотів би коротко представити сучасну ситуацію стосовно ромської національної меншини у Словаччині. Щоб її усвідомити, потрібно мати на увазі той факт, що до 1989 року, тобто до повалення комуністичного режиму в Чехословаччині, роми (в тодішній термінології ромів називали циганами) не були визнані окремою національною меншиною, а тільки соціальною групою. Офіційно вони були визначені як «громадяни циганського походження» (*občania cigánskeho pôvodu*). Їхня офіційна позиція змінилася з прийняттям рішення Уряду Словаччини № 153 від 9 квітня 1991 року, згідно з яким ромів було визнано окремою національною меншиною рівноцінною з іншими національними меншинами¹. З того часу роми стали окремою національною меншиною у Чехословаччині, а згодом у Словаччині.² Цей факт дуже суттєвий і до сьогоднішнього дня, бо підстандартна позиція у сприйманні ромів у минулому (вони були презентовані як недорозвинена спільнота, яка повинна «підвестися» або «підвищити свій культурний рівень» до стандартів пересічного населення) переноситься до загального бачення ромів і на сучасному етапі. Вони й надалі вважаються спільнотою, котра є «некультурна», «нецивілізована», «нерозвинена» або, з іншого боку, «лінива», «брудна (негігієнічна)», «дика» тощо.

За даними перепису населення 2011 року чисельність ромів Словаччини складає 105 738 чол.³ Водночас громадськість та науковці ці дані ставлять під сумнів, показуючи на той факт, що реальне число ромів Словаччини є набагато більшим. За даними останнього (вже третього) загальнодержавного дослідження (2019 рік), званого під загальною назвою «Атлас ромських громад Словаччини» (далі – Атлас) кількість ромів становить близько 400–450 тис. осіб [6; 7; 11; 12]⁴. Це представляє 7-8 % із загального числа громадян Словацької Республіки. З вище наведеного числа, приблизно 300 тис. осіб, живе в етнічно гомогенних поселеннях (тобто в так званих ромських таборах / селах / селищах / вулицях / мікрорайонах тощо) [12].

Початок пандемічної ситуації у Словаччині проходив у значно нестандартних умовах. 29 лютого 2020 року відбулися вибори до парламенту Словаччини (*Národná rada Slovenskej republiky*), результатом яких була повна

¹ Uznesenie vlády SR č. 153/1991 z 9. apríla 1991 – Zásady vládnej politiky Slovenskej republiky k Rómom.

² Більше про ситуацію ромів у контексті їхньої політичної активності див.: [8].

³ За даними перепису 2001 року кількість ромів склала 89 920 чол. Результати перепису 2021 року на даний момент недоступні, однак тут треба зазначити, що вони привнесуть унікальні дані і в контексті національних меншин. Вперше в історії перепису населення Словаччини громадяни мають можливість навести не одну, а дві національності. У випадку запитання про рідну мову, залишилася можливість вибрати тільки одну [16].

⁴ Атлас, на відміну від перепису населення, не реєструє кількість осіб, які зголошуються до конкретної національності (тобто не працює з декларованою національністю), водночас має справу з так званою кваліфікованою оцінкою представників органів самоврядування, які подали приблизну кількість осіб прописаних у їхніх адміністративних одиницях, яких вважають за ромів. Тобто, Атлас працює з так званою приписаною національністю (етнічністю). Детальніше про це див.: [6; 7; 11; 12].

зміна політичних сил у Словаччині. Політична партія СМЕР (*SMER – Sociálna demokracia*), яка керувала словацьким урядом із 2006 року⁵ програла вибори й до нового парламенту увійшло 6 політичних партій, з яких 4 опозиційні створили новий словацький уряд⁶. Одразу після виборів розпочалися переговори про створення нового уряду, які тривали майже місяць. Результатом було те, ще президентка Словаччини Зузана Чапутова 21 березня 2020 року призначила новий уряд на чолі з прем'єром Ігором Матовичом із політичного руху ОЛЯНО (*OLANO*) [17].

Новий уряд Словаччини розпочав працювати вже в часі першої хвилі пандемії. Вона з'явилася в березні 2020 року. Перший підтверджений випадок був офіційно зареєстрований 6 березня 2020 року [4]. Ця дата вважається офіційним початком пандемії у Словаччині. Подібно до інших держав, Словаччина в тому часі була значно дезорієнтована в тому сенсі, як підходити до цієї нової ситуації, що і в якому порядку робити тощо. Однак вже з самого початку було ясно, що першим кроком повинна бути, з одного боку, безпека громадян (гігієна, маски на обличчя, обмеження пересування громадян тощо), а з іншого, масове тестування громадян. Однак, можливості тестування на нові види хвороб були обмеженими, головним чином, через нестачу тестів. До того ж, уряд у березні 2020 року оголосив надзвичайну ситуацію в країні [4].

Із самого початку при загальних дискусіях, однією з великих тем була ситуація в ромських поселеннях. Вони вважалися одним із найбільших джерел розповсюдження нового вірусу та одним з найбільш ризикових факторів його впливу на загальну популяцію країни. Вказувалося з одного боку на їхній жахливий гігієнічний стандарт, велику кількість людей на одному місці, нестачу основної інфраструктури (в першу чергу водопроводу та каналізації), а з другого боку велику міграцію із-за кордону, насамперед із Великої Британії, яка в той час була одним із найбільших джерел нового вірусу⁷ [5].

Однозначно треба зауважити, що ромські поселення були у загальному дискурсі репрезентовані виключно в негативному контексті. В рамках цього контексту дійшло не тільки до вже згадуваної зміни уряду, але й до зміни Уповноваженого уряду Словацької республіки у справах ромських поселень (*Splnomocnenec vlády SR pre rómske komunity*). Замість Абела Раваса, який представляв партію угорської меншини Міст (*Most-Híd*) й котра після нових виборів навіть не увійшла до словацького парламенту, 31 березня 2020 року було призначено Андреу Бучкову [18], етнічну ромку й колишню співпрацівницю

⁵ Із короткою перервою впродовж 2010-2012 років, коли прем'єркою Словаччини була Івета Радічова.

⁶ До нового парламенту було обрано й трьох ромів – Петер Поллак (молодший), Ян Герак (наразі він не є членом парламенту) і Ярміла Ваньова. Всі – в рамках ОЛЯНО (*OLANO*) [8]. Пізніше до структур нового уряду ввійшла й ромка Зузана Куманова, яка з 21 жовтня 2020 року стала заступником міністра культури (*štátna tajomníčka*) Словаччини. Таким чином, вона вперше стала в історії Словаччини стала представницею ромів у державних структурах Словаччини з найвищим статусом [20].

⁷ У мас медіа, до прикладу, дослівно вказувалося: «Problémy sústredené v rómskych osadách na Slovensku môžu byť pri epidémii koronavírusu smrteľné. «Vysoká koncentrácia ľudí, nízka kvalita bývania, nedostatočný prístup k pitnej vode, chýbajúce základné prostriedky ochrany ako dezinfekčné prostriedky a rúška, ale aj chýbajúce práčky, výrazným spôsobom ovplyvňujú možnosti obyvateľov osád chrániť sa pred vírusom, «hovorí Magdaléna Rothová, riaditeľka Asociácie pre kultúru, vzdelávanie a komunikáciu, ktorá má priamo v teréne desiatky ľudí.

Hovorí pritom aj o jednom faktore, ktorý môže situáciu najchudobnejších ľudí na Slovensku ešte zhoršiť: «Vrátia sa živitelia rodín z Anglicka, Belgicka, Nemecka a môžeme mať problém veľkých rozmerov». [5].

колишнього Уповноваженого уряду Петера Поллака, який наразі є членом Європейського парламенту від політичного руху ОЛЯНО (*OLANO*), котрий, в свою чергу є найчисленнішим угрупованням у парламенті Словаччини.

У контексті вище згадуваних дискусій уряд Словаччини приймає рішення розпочати тестування громадян у ромських поселеннях. На засіданні 2 квітня 2020 року приймається офіційний документ «План рішення захворювання COVID-19 в маргіналізованих ромських поселеннях» (*Plán riešenia ochorenia COVID-19 v marginalizovaných rómskych komunitách*) [19], яким фактично було легалізовано підготовлену державою акцію з тестування у вибіркових ромських поселеннях.

Тестування офіційно розпочалося наступного дня, тобто 3 квітня 2020 року в найбільшому ромському поселенні Яровніце (окрес Сабінов), де проживає приблизно 6 тис. ромів. Це тестування, яке мало офіційну назву «Карусель», проходило одночасно у 33-ти ромських поселеннях. До цього ж на його реалізацію держава використала більше 150-ти представників зі словацького війська⁸ [15]. У ЗМІ, головним чином у соцмережах, цей акт був детально коментований, адже йшлося про найбільшу демонстрацію державної сили (навіть із використанням армії, її техніки) з часів відомих ромських безладів у 2004 році⁹. Одним із аргументів запровадження війська було побоювання через виникнення громадських протестів. Однак акція з боку окремих ромів пройшла без найменших проблем. Люди дисципліновано чекали на тестування, не виникали жодні сварки, негативні реакції тощо.

Демонстрація державної сили була підкреслена не тільки фактом використання армії, але й тим, що у село Яровніце колишній Уповноважений Петер Поллак разом із Андрею Бучковою прилетіли військовим вертольотом. Для перевезення біологічного матеріалу у лабораторії армія використовувала наймодерніші й нещодавно придбані американські військові вертольоти Блек-Гавк [21]. Присутність двох найвищих ромських представників (власне про самий факт, адже йшлося про акцію, поставлену явно на етнічному принципі – О.М.) із боку ромських і проромських правозахисних організацій був широко розкритикований. Зрозуміло, що представникам уряду це не дуже подобалося. Прем'єр Ігор Матовіч навіть на адресу активістів заявив, щоб вони взяли свої речі й замість критики йшли працювати прямо з ромами. Це створило ще більшу хвилю критики, адже якраз ці організації вже роками працювали і надалі співпрацюють з ромами безпосередньо в їхніх поселеннях. Найбільш потужно на адресу прем'єра висловився колишній Уповноважений у справах ромів, який зауважив: «Критикувати людей, які працюють в ромських громадах протягом багатьох років, це – свинство. [...] Якби у нас не було цих організацій, ситуація

⁸ На цьому місці треба однозначно заявити, що армія СР підійшла до цієї акції дуже професійно й делікатно. Її представники вже з початку були дуже зацікавлені в тому, щоб роздобути інформацію про те, як у ромських поселеннях будуть поводитися, що (не)робити, як розмовляти, яку й скільки техніки (не)використовувати тощо, задля того, щоб їхня присутність не була травматизуючою для населення. Цей підхід представники армії використовували у всіх діях, у яких вони брали участь.

⁹ Йшлося про реакцію ромів на зміну соціальної системи в Словаччині, яка загальновідома під назвою «Канікова реформа» (Людовіт Канік був тодішнім міністром соціальних справ), у рамках яких деякі роми почали грабувати сільські магазини і проти них уряд використав армію.

в цих громадах була б набагато гіршою. Їм не потрібні такі ідіотські заяви, щоб вони йшли до терену, тому що вони там роками. [...] Мені це здалося дуже огидним, коли перше тестування в Яровніцях виглядало як військове шоу»¹⁰ [13].

Усупереч факту про масове поширення вірусу COVID-19 [1], лише на основі невалідних результатів уряд Словаччини посередництвом Регіонального уряду публічного здоров'я (*Regionálny úrad verejného zdravia*) 9 квітня 2020 року закрити на повний карантин п'ять ромських поселень в трьох селах регіону Спіша – Кромпахи, Бистрани і Жегра [10]. У перший хвили пандемії COVID-19 це всього три села, що повністю були закриті на карантин. Утім, навіть у випадку, коли неромські села мали набагато гірші результати щодо тестування на COVID-19, уряд їх ніколи повністю не закрити.

Повне закриття сіл, крім іншого засвідчило неймовірну некомпетентність урядових структур. Закриття поселень з технічного боку пройшло більш-менш безпроблемно. Поліція з допомогою армії поставили вахти й цілодобово контролювали (не)рух громадян (ромів). Однак абсолютно не було вирішено цілий ряд питань й проблем, які виникли з цього powodu. Деякі з них поступово налагоджувалися, однак багато з них так і ніхто й не вирішував. Йшлося, наприклад, про питання харчування, гігієнічних засобів, продуктів для повсякденного проживання (наприклад, така дрібниця як електрична лампочка або дошка чи цв'яхи, дерево для опалення тощо).

Також великою проблемою було й питання відшкодування за товари й послуги. Це так само широко коментувалося в публічному просторі країни. Водночас реальність є такою, що соціальна система Словаччини не надає можливості людині нормально вижити. Усупереч неточним, однак дуже широко сприйнятим помилковим уявам, об'єм фінансів є дуже обмежений. Результатом цього є, крім іншого ситуація, коли переважна більшість клієнтів соціальної системи Словаччини, тим більше у середовищі ромських громад, намагається збільшити свої доходи нерегулярною / неофіційною (не в сенсі кримінальними – О.М.) зайнятістю (бригади, праця в рамках так званої «сірої економіки» тощо). Всі ці можливості значно зменшилися або повністю зникли завдяки пандемії через тотальне закриття (карантин) поселень.

Окремою темою було виплачування державної соціальної підтримки та різних пенсій, які в Словаччині виплачуються щомісячно на місцевих поштових пунктах. У часи їхнього виплачування на цих поштових пунктах зазвичай збираються великі гурти людей й відразу відправляються до магазинів здійснювати покупки харчів на місяць. Через те, що місцеві магазини є набагато дорожчими, ніж супермаркети у близько розташованих містах, покупки здійснювалися саме там. Із запровадженням загального карантину, кінець якого тоді ніхто не знав, всі ці можливості були заборонені.

¹⁰«Kritizovať ľudí, ktorí pracujú v rómskych komunitách dlhé roky, je svinstvo. [...] Keby sme nemali tieto organizácie, boli by sme na tom v týchto komunitách oveľa horšie. Nepotrebuju takéto idiotské vyhlásenia, že majú ísť do terénu, pretože tam sú už roky. [...] Mne to prišlo veľmi odporné, keď prvé testovanie v Jarovniciach vyzeralo ako military show» [13].

Під час першої виплати державної соціальної підтримки уряд готувався знову на негативні ситуації, громадські безпокої тощо. Подібно до того, як і у випадку першої акції, при цих діях ніяких негативних реакцій з боку окремих ромів не було. Не дивлячися на те, що роми продемонстрували себе як типова громада, що не представляла ризик для розповсюдження пандемії (громади у всіх ситуаціях поводитися надстандартно дисципліновано – О.М.), загальна громадська думка та загальний дискурс щодо ромів у контексті пандемії залишався, і, на жаль, надалі залишається негативним.

Під час закриття ромських поселень на карантин неймовірно активність виконували громадські й державні крайові соціальні служби через соціальних працівників (*terénni sociálni pracovníci*), їхніх асистентів (*asistenti terénnych sociálnych pracovníkov*), асистентів здоров'я (*asistenti zdravia*) тощо, які або регулярно приходили до ромських поселень або там власне й проживали. Однозначно треба сказати, що без них у цих поселеннях ситуація була набагато складніша й гірша.

Загальний карантин окремих ромських поселень було поступово скасовано. Найпершим був скасований карантин у селі Бистрани (25 квітня); на тиждень пізніше у місті Кромпахи (1 травня); й найпізніше – в селі Жегра (15 травня 2020 року).

Ситуація під час другої пандемічної хвилі, загально значно змінилася. Словацький уряд, подібно до інших держав, поступово закривав цілу країну, однак і в рамках цієї хвилі, ставлення до ромів не змінилося. Коли на початку лютого 2021 року в ромському поселенні села Сачуров (окрес Вранов над Топлею) кількість інфікованих значно підвищилася, уряд без будь-якого детальнішого аналізу закрив на карантин ціле ромське поселення (приблизно 800 людей) [22]. Закриття цього ромського поселення на основі етнічного принципу спровокувало різку критику з боку омбудсменки Марії Патакіової. Зокрема, вона подала скаргу генеральному прокурору Словаччини з вимогою дослідити факт, чи подібна практика не суперечить законам держави. Відповіді генерального прокурора до цих пор офіційно не маємо [14]. Реакція омбудсменки Марії Патакіової була крім іншого й результатом публічних звітів Європейського агентства для загальних прав (*FRA*), яке дуже різко критикувало подібну практику. Агентство однозначно заявило, що Словаччина є єдиною державою, яка закриває й ставить під карантин цілі поселення за етнічним принципом, і що такий підхід не є сприйнятним [2; 3].

У контексті вище наведеної інформації на завершення хотів би коротко проілюструвати діяльність однієї організації, яка в ромських поселеннях працює вже багато років і концентрується безпосередньо на питаннях здоров'я ромів. Йдеться про організацію «Здорові регіони» (*Zdravé regióny*)¹¹, яка посередництвом співпрацівників прямо з ромських поселень, яких налічується 269 осіб, спеціалізується на підвищенні рівня здоров'я ромів. Їхня присутність прямо в поселеннях під час пандемії мала величезний вплив на поточну ситуацію. Цій організації, крім іншого, вдалося організувати системний збір

¹¹ Більше див <https://www.zdraveregiony.eu/>

інформації про пандемічну ситуацію, комплексно її проаналізувати й просувати безпосередньо до окремих урядових і регіональних структур. Фаховим гарантом цих дій є ромолог і культурний антрополог з м. Кошице Андрей Белак, який цю тему (стан здоров'я ромів) досліджує впродовж декількох років. Результатом їхньої роботи є, зокрема, колективний результат роботи в рамках Фахової робочої групи при Пандемічній комісії Уряду Словацької республіки «Рекомендації для органів місцевого самоврядування щодо подолання пандемії коронавірусу COVID-19 в ромських громадах» (*Odporúčania pre samosprávu pri riešení pandémie koronavírusu COVID-19 v rómskych komunitách*) [9]. Власне цей документ і є одним із небагатьох позитивних ставлень урядових структур щодо ромів у контексті пандемії COVID-19.

1. Belák A. Úrovně podmínek pro zdraví a zdravotné potreby vo vylúčených rómskych osídleniach na Slovensku. Závěrečná správa zo vstupného merania hodnotenia a systematického stanovenia potrieb cieľových lokalít Národného projektu Zdravé komunity 2A. Košice: Zdravé regiónu a Univerzita P.J. Šafárika v Košiciach, 2020. 256 s. URL: https://www.zdraveregionu.eu/wp-content/uploads/2018/04/ZK_potreby_e-verzia.pdf (дата звернення: 12.08.2021).
2. European Union Agency for Fundamental Rights. Implications of COVID-19 pandemic on Roma and Travellers communities. Country: Slovakia. Contractor's name: Centre for the Research of Ethnicity and Culture. Date: 15 June 2020. URL: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/sk_report_-_covid-19_impact_on_roma_en.pdf (дата звернення: 12.08.2021).
3. European Union Agency for Fundamental Rights. Coronavirus Pandemic in the EU – Impact on Roma and Travellers. Bulletin No. 5. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020. URL: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-coronavirus-pandemic-eu-bulletin-roma_en.pdf (дата звернення: 12.08.2021).
4. Kohoutová K., Pollák M. Luník IX v čase pandémie. *Annales Scientia Politica*. 2021. Vol. 10. № 1. С. 18–28.
5. Kovačič Hanzelová Z. Koronavírus: Štát pre vysokorizikové rómske osady nemá plán. 21.03.2020. URL: <https://domov.sme.sk/c/22357032/koronavirus-stat-pre-vysokorizikovemske-osady-nema-plan.html> (дата звернення: 12.08.2021).
6. Mušíňka A. Metodika troch Atlasov rómskych komunit na Slovensku a politické zastúpenie Rómov v mestách a obciach prešovského samosprávneho kraja. *Annales Scientia Politica*. Prešov, 2019. Vol. 8. № 2. P. 79–89.
7. Mušíňka A., Škobla D., Hurrle J., Matlovičová K., Kling J. Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013. Bratislava: UNDP, 2014. 120 s.
8. Мушинка О. Особливості політичного представництва ромів за результатами виборів до Європейського парламенту (2019) та Національної Ради Словацької Республіки (2020). *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура: матеріали V науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми забезпечення прав національних меншин»* (м. Ужгород, 25 вересня 2020 року). Ужгород, 2020. С. 184–189.
9. *Odporúčania pre samosprávu pri riešení pandémie koronavírusu COVID-19 v rómskych komunitách*. 07.04.2021. URL: <https://tsp.gov.sk/odporucania-pre-samospravu-pri-rieseni-pandemie-koronavirusu-covid-19-v-romskych-komunitach/> (дата звернення: 12.08.2021).
10. Opatrenie Regionálneho úradu verejného zdravotníctva so sídlom v Spišskej Novej Vsi pri ohrození verejného zdravia z 08.04.2020. URL: https://www.ruvzsn.sk/OPATRENIE_uzatvorenie%20obci_2020.pdf (дата звернення: 12.08.2021).
11. Radičová I. (ed.). Atlas rómskych komunit. Bratislava: IVO, 2004.
12. Ravasz Á., Kovács L., Markovič F. Atlas rómskych komunit 2019. Bratislava: VEDA, 2020. 95 str.

13. Rozhovory ZKH. Ravasz: Prvé testovanie v Jarovniciach bolo odporne, bola to military show. 23.04.2020. URL: <https://podmaz.sk/podcast/rozhovory-zkh/1163175751-ravasz-prve-testovanie-v-jarovniciach-bolo-odporne-bola-to-military-show> (дата звернення: 12.08.2021).
14. Rozhovory ZKH s ombudsmankou Máriou Patakyovou. Ombudsmanka: Sme jediná krajina, ktorá zatvára osady. 05.03.2021. URL: <https://video.sme.sk/c/22611316/rozhovory-zkh-ombudsmanka-patakyova-a-karanteny-osad-video.html> (дата звернення: 12.08.2021).
15. SITA. Koronavírus: S testovaním Rómov začali v obci Jarovnice. 03.04.2020. URL: <https://www.noviny.sk/523018-koronavirus-s-testovanim-romov-zacali-v-obci-jarovnice> (дата звернення: 12.08.2021).
16. SODB 2021 – Sčítanie obyvateľov domov a bytov. WEB stránka Slovenského štatistického úradu. URL: <https://www.scitanie.sk/scitanie-obyvateľov/vzor-scitacieho-formulara> (дата звернення: 12.08.2021).
17. TASR. Prezidentka Z. Čaputová vymenovala vládu I. Matoviča. 21.03.2020. URL: <https://www.webnoviny.sk/prezidentka-caputova-po-troch-tyzdnoch-od-volieb-vymenuje-novu-vladu-premiera-matovica/> (дата звернення: 12.08.2021).
18. Uznesenie vlády SR č. 182 z 31. marca 2020 k návrhu na odvolanie splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity a na vymenovanie splnomocnenkyne vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity. URL: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Resolution/18320/1> (дата звернення: 12.08.2021).
19. Uznesenie vlády SR č. 196 z 2. apríla 2020 k návrhu Plánu riešenia ochorenia COVID-19 v marginalizovaných rómskych komunitách. URL: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Resolution/18334/1> (дата звернення: 12.08.2021).
20. Uznesenie vlády SR č. 674 z 21. októbra 2020 k návrhu na vymenovanie štátnej tajomníčky Ministerstva kultúry Slovenskej republiky. URL: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Resolution/18819/1> (дата звернення: 12.08.2021).
21. Cuprik R. Na testovanie v osadách nasadili aj vrtuľníky Black-Hawk, ľudí mali vytipovaných. 15.04.2020. URL: <https://domov.sme.sk/c/22384126/ludi-maju-vytypovanych-na-testovanie-v-osadach-nasadili-aj-vrtulniky-black-hawk.html> (дата звернення: 12.08.2021).
22. Jurek V. Osada v Sačurovciach je v karanténe. Vyše tretina z testovaných je pozitívna a na miesto zamierila aj armáda. 04.02.2021. URL: <https://www.noviny.sk/slovensko/585713-osada-v-sacurovciach-je-v-karantene-vyse-tretina-z-testovanych-je-pozitivna-a-na-miesto-zamieri-aj-armada> (дата звернення: 12.08.2021).

Петро Габрин

ПРОБЛЕМИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ РОМІВ ЗАКАРПАТТЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Поширення коронавірусної інфекції (далі – COVID-19) в Україні негативно впливає, насамперед, на соціально незахищені верстви суспільства. У ромських громадах України також проявляються численні проблеми у життєдіяльності, пов'язані з різносторонніми негативними факторами COVID-19. Впродовж 2020 – 2021 років виокремилися такі проблеми як: погіршення рівня медичного та санітарно-гігієнічного забезпечення, ріст рівня безробіття, зниження рівня соціального захисту та доступу до освіти, погіршення матеріального становища родин, поглиблення соціальної ізоляції та дистанціювання від іншої частини суспільства, зростання проблем психічного

та психологічного характеру (тривога, невпевненість, страх захворіти або втратити близьких, депресивні стани).

На загальноукраїнському рівні увагу до проблем та потреб ромських громад в умовах поширення COVID-19 приділяють, зокрема, органи державної та місцевої влади (у першу чергу медичного та соціального напрямків), міжнародні благодійні фонди, масмедіа, соціологічні інститути.

Так, упродовж весни 2020 року було проведене масштабне соціологічне дослідження (спільно соціологічною агенцією Vox Populi Agency та Міжнародним фондом «Відродження»), підсумком якого стало видання аналітичного звіту «Потреби і наслідки у ромських громадах від поширення коронавірусної хвороби в Україні». Загальна кількість опитаних респондентів-ромів склала 802 особи, з яких по Закарпатській області було опитано 149 осіб.

Згідно з наведеними даними у звіті, самі роми вказували у першій п'ятірці на такі найбільші проблеми у своїй життєдіяльності як: «у мене виникли фінансові труднощі», «переживаю за здоров'я близьких», «постійно переживаю через невизначеність ситуації», «сильно зросли ціни на продукти харчування», «сам (сама) боюся захворіти» [7, с. 14]. Як бачимо, роми масово зазнали значного психічного та психологічного негативного впливу від COVID-19.

Наприкінці 2020 року вийшла ґрунтовна спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Людмили Денісової – П.Г.) «Вплив пандемії Covid-19 на ромську громаду в Україні». Доповідь була підготовлена у співпраці з Офісом Ради Європи в Україні, Міжнародною благодійною організацією «Ромський жіночий фонд «Чіріклі», громадськими активістами. У доповіді зазначено, що «Поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та запроваджені у зв'язку з цим карантинні заходи (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 (з наступними змінами) суттєво вплинули на життя всього населення України. Та найбільше негативних наслідків, пов'язаних зі світовою пандемією, зазнали вразливі групи населення, до яких належать і представники ромської національної меншини» [10, с. 13].

За словами Людмили Денісової, було здійснено 20 моніторингових візитів до місць компактного поселення ромів та органів місцевого самоврядування, а також проведено 286 інтерв'ю з представниками ромської громади [11].

Весна 2020 року стала найважчим періодом для ромів Закарпатської області. Окрім жорстких карантинних обмежень, найбільшою проблемою стало масове поширення COVID-19 у місцях компактного проживання ромів (т. зв. таборах). Велика щільність населення, специфіка сімейних відносин, проживання великою кількістю осіб у будинках, тісні особисті контакти у межах поселень, відсутність засобів особистого захисту (маски, респіратори, антисептики), релігійні вірування, відсутність доступу до масового тестування на наявність COVID-19, сприяли швидкому його поширенню.

Ускладнення, спричинені COVID-19, часто призводили до летальних наслідків. У великих поселеннях Мукачева, Берегова, Ужгорода, Підвиноградова загинуло десятки ромів, смерть яких була спричинена зараженням COVID-19.

Так, в одному з найбагатших поселень ромів у Закарпатській області – у селі Підвиноградово (нині Берегівський район) у травні 2020 року помер 62-річний ромський лідер (барон), пастор місцевої релігійної громади, батько 12-ти дітей Микола Богар (кличка Тюльпан) [5].

Весною 2020 року в умовах карантину однією з найбільших проблем ромів був доступ до медичних послуг. Депутат Ужгородської міської ради, голова ГО «Об'єднання ромів Ужгорода» Мирослав Горват зазначав: «Не в кожному селі є амбулаторія. Роми важко йдуть до лікарів. Коли я востаннє брав участь у засіданні комісії міськради по ковіду, то ситуація виглядала критичною. Не лише відсутність документів є перешкодою для ромів потрапити до шпиталю. Якраз не це є такою проблемою, як те, що медики відмовляються працювати у ромських поселеннях, коли бачать умови, в яких живуть люди» [3].

Ще однією проблемою на початку поширення епідемії стала недостатня інформаційно-роз'яснювальна робота у ромських громадах області щодо питань пов'язаних з COVID-19. Так, журналістка Ірина Бреза писала: «Про коронавірус тут знають, але скептично ставляться до інформації. Збираються великими компаніями, незважаючи на карантин, бо перебувати за метр-півтора один від одного в будинку, де у двох кімнатах живе по 15-20 осіб, просто неможливо. Життя найбільш густонаселеної вулиці Тельмана у ромському таборі в мікрорайоні Радванка в Ужгороді з часу запровадження карантину майже не змінилося. Але існувати стало ще важче, скаржаться тут» [1].

Саме тому ромські громадські організації, волонтери та активісти розпочали масову інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення. Завдяки підтримці місцевих органів державної влади, благодійним фондам та пожертвам бізнесменів людям роздавалися медичні маски, антисептичні засоби, ліки та продуктові набори. На жаль, цього було вкрай мало, аби запобігти масовому зараженню. Адже у багатьох поселеннях найголовнішою проблемою впродовж багатьох років є низькі санітарно-гігієнічні умови [4].

Одними з перших на нові виклики та проблеми у ромських громадах Закарпаття, починаючи з весни 2020 року, відгукнулися міжнародні благодійні фонди, зокрема Міжнародний фонд «Відродження» та фонд «Юнісеф Україна». МФ «Відродження» було організовано кампанію на забезпечення засобами індивідуального захисту, продуктами харчування кількох ромських поселень [9]. Фонд «Юнісеф Україна» (Дитячий фонд ООН) зосередив свою увагу на місцях компактного проживання ромів в Ужгородському та Мукачівському районах [8].

Упродовж першої половини 2021 року ромські громади Закарпаття продовжили відчувати негативні наслідки, спричинені COVID-19. Але ситуація щодо рівня зараження COVID-19 значно покращилася – роми, як і більшість суспільства, стали менше хворіти.

Із початком масової вакцинації громадян в Україні влітку 2021 року, постало питання вакцинування і у ромських громадах. Цьому сприяли збільшення вибору доступних вакцин, поява доступних точок для вакцинації, ріст можливостей виїзних медичних бригад проводити вакцинації прямо у ромських поселеннях.

Однак роми не поспішають вакцинувати себе та свої родини. Цьому є кілька причин: загальна недовіра до вакцин як до засобу подолання COVID-19, високий рівень «антивакцинних» стереотипів, релігійні переконання, низька інформаційно-роз'яснювальна робота у ромських поселеннях.

Спроби перевести кампанію вакцинації ромських громад на масовий рівень здійснила Закарпатська ОДА спільно з ромськими громадськими активістами. Так, у липні-серпні 2021 року були проведені кілька виїзних акцій медиків у ромських поселеннях Ужгорода та Берегова [2; 6]. Однак рівень охоплення вакцинацією ромів під час даних виїздів був вкрай низьким.

Таким чином, проблеми життєдіяльності ромів пов'язані з COVID-19 нікуди не зникли. Із ростом рівня захворюваності та посиленням карантинних обмежень вони будуть тільки поглиблюватися. Наразі зусиль органів державної та місцевої влади, громадського сектору та бізнесу у протидії поширенню COVID-19 у ромських громадах, на мою думку, є недостатньо.

1. Бреза І. Закарпатські роми карантину дотримуватися готові, але на практиці всі вимоги реалізувати складно. *Сайт «Радіо Свобода»*. 26.04.2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30577723.html> [15/09/2021].
2. Влада та волонтери на Закарпатті організують бригади медиків для вакцинації ромів. *Сайт «День»*. 10.08.2021. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/100821-vlada-ta-volontery-na-zakarpatti-organizovuyut-brygady-medykiv-dlya-vakcynaciyi-romiv> [16/09/2021].
3. Константинова Н. COVID у ромських поселеннях – це не лише проблема ромів, це головний біль держави – голова громади. *Сайт «Радіо Свобода»*. 28.11.2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/covid-u-romskyh-poselennyah-se-ne-lyshe-promlema-samyh-romiv-se-holovnyi-bil-dla-vsieyi-derzhavy/30973360.html> [15/09/2021].
4. Липкань Л. Як у ромських таборах Закарпаття намагаються пригальмувати поширення COVID-19. *Сайт «Varosh»*. 06.04.2020. URL: <https://varosh.com.ua/noviny/yak-u-romskyh-taborah-zakarpattya-namagayutsya-ptygalmuvaty-poshyrennya-covid-19/> [15/09/2021].
5. На Закарпатті від коронавірусу помер ромський барон. *Сайт «Укрінформ»*. 14.05.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3025130-na-zakarpatti-vid-koronavirusu-pomer-romskij-baron.html> [16/09/2021].
6. На Закарпатті почали COVID-вакцинацію ромів. *Сайт «Укрінформ»*. 29.07.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3288927-na-zakarpatti-pocali-covidvakcynaciu-romiv.html> [16/09/2021].
7. Потреби і наслідки у ромських громадах від поширення коронавірусної хвороби в Україні. Основні результати дослідження. *Аналітичний бриф*. Київ, 2020. 31 с. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/05/roma_brief.pdf [15/09/2021].
8. Ромські поселення: як допомогти запобігти поширенню COVID-19. *Сайт «ЮНІСЕФ Україна»*. 13.01.2021. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/roma-settlements-covid-19-response> [16/09/2021].
9. Сергійчук С. «Живемо одним днем». Як пандемія поглибила соціальну нерівність та вплинула на ромські громади. *Сайт «Громадський простір»*. 26.05.2020. URL: <https://www.prostir.ua/?news=zhyvemo-odnym-dnem-yak-pandemiya-pohlybyla-sotsialnu-nerivnist-ta-vplynula-na-romski-hromady> [16/09/2021].
10. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Вплив пандемії Covid-19 на ромську громаду в Україні». Київ, 2020. 29 с. URL: <https://rm.coe.int/special-report-11-01-2021-ukr/1680a13218> [17/09/2021].
11. Уповноважений ВРУ з прав людини презентувала спеціальну доповідь «Вплив пандемії COVID-19 на ромську громаду в Україні». *Сайт «Уповноважений Верховної Ради України з прав людини»*. 23.12.2020. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/all->

news/pr/prezentuvala-specz%D1%96alnu-dopov%D1%96d-vpliv-pandem%D1%96%D1%97-covid-19-na-romsku-gromadu-v-ukra%D1%97n%D1%96/ [17/09/2021].

Mária Kočnerová

АСПЕКТИ ВИРШЕННЯ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ, ІНФОРМАЦІЙНИХ ВОЄН І ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

CHINA – NEW SEA POWER? (КИТАЙ – НОВА МОРСЬКА СИЛА?)

Introduction

In the 21st century we couldn't make world geopolitical visions without have a respect to China, the possible global superpower in the future. This perception is coming out of economic indicators, where the Chinese economics is nowadays one of the strongest in the world and continually shows economic growth. China is the fourth biggest country of the world with total area of 9 596 961 km² following Russia, Canada, and United States. At the same time, China disposes of the biggest population with almost 1.4 billion of habitants [9], other very important factor by building superpower position. In our contribution we will focus on the China's changing position from land power to sea power. We assume, the reason of this transition consists mainly in export expansion. Various authors (Friedman, Kaplan, Marshall) mean China is important from geopolitical point of view forasmuch as potential global US challenger in the close future.

China's transition to sea power

Historically, China is not offensive country, its power did not extend behind its frontiers and rarely took part in international conflicts. We can see here the coherency with the Confucius vision of governmental virtue in the state. China was representing more a static agricultural civilisation, which needed to protect against the attacks of enemies. According to all that China has isolationistic foreign policy, border lock is typical for its history within many centuries. Every power by becoming stronger discovers the necessity to expand abroad. China, in contrast to other superpowers spreads its influence mainly through the commerce, not as United States or European Union through coercion or missionary vision. Not even tries China spread any ideology or system of government as was the case of Soviet Union in history. The international system takes in way, as it is, without try to change it or change the political system of countries, where wants to do a business with. China needs only stabile trade partners, so has no problem to cooperate with countries like Iran, Sudan, or Zimbabwe, which US or EU consider as undemocratic.

China was opening step by step to the world only due to commerce, firstly through the land roads as was the Silk road from Central Asia, which renovation give attention in many geopolitical studies. Sea trade in the East of China has begun to develop much later, in the 19th century China began to open the harbours on this coast. While in

history China was considered geopolitically more as continental land power according to its enormous area, today due to strengthening the maritime and merchant navy is creating the image of sea power. From 2010 we can observe the geopolitical trend of Chinese economic and military presence in geostrategic area of Indian Ocean. Sea maritime roads are special for China not only because of growing export, but mainly due to oil import, which demand grows equally with economic growth and living standard of Chinese population. Although China imports the oil from Russia by pipeline through Central Asia region, up to 80% of import comes through Indian Ocean and South China Sea from Saudi Arabia, Angola, Iran, Iraq, and Oman [2]. Due to historical and political relations China has difficult conditions to merchandise with Europe through continental roads because of Russia and Central Asia region. The relations with India allow not China to take advantage of south roads and situation in Southeast Asia with strong position of trade rivals South Korea and Japan supported by military presence of United States are forcing China to build sea trade roads through South China Sea towards Indian Ocean. Its open China the access to European, African and Central Sea commerce with commodities and raw materials. Therefore, China is advocate of free sea-going in international waters. Nowadays the ability of China to defend and secure its maritime trade roads is against some analysts (Vörös) [7] very limited and is not able to secure the presence far from national borders, mainly in international waters. China is forced to cooperate with regional partners and build international harbours and bases, what allows control international waters and have safe harbours for Chinese maritime merchandise fleets. Exactly, in building and ownership of navy bases China is markedly behind United States. That is the reason, why Marshall thinks China is accepting US control of major part of maritime roads, which China needs for export, till United States respect some control limits towards China [6].

Chinese opening to the trade in the region of Southeast Asia has begun in the 80ties of 20th century and followed to economic growth of China. The growth China reaches due to bilateral trade agreements with ASEAN countries focused on trade, investment, cultural exchanges, and transport roads. In 2010 China became behind the EU the biggest trade partner for Southeast Asia countries. Even China favours bilateral agreements, since 1990 is also active member of many multilateral forums of ASEAN, ASEAN Regional Forum or South Asia Summit [3]. At the same time is important member of key economic institutions as World Bank, International Monetary Fund, World Trade Organisation and G20. Also is forming part of BRICS, association of new world emerging powers. According to the IMF data since 2014 China became the biggest national economy in the world on behalf of continual economic growth during last three decades, creating 17% of world GDP. China is also from this year the biggest export superpower and the second biggest import superpower of the world with hugest monetary world reserve [8].

One of the most important Chinese contemporary geopolitical project is economic corridor China – Pakistan, which will be a strategic factor for exponential growth of Chinese presence in sea waters of Indian Ocean. The corridor constructing began in 2015 and is planned for 15 years with the budget of 60 billion USD paid from Chinese national budget [2]. The corridor is multipurpose project involving the

building of land communications, railways, pipeline, gas pipeline, solar stations with important connection to sea harbour in Gwadar (Pakistan) and pertaining airport. This Chinese investment project will connect West China with Indian Ocean coast and make from China two oceans country. Economic corridor China – Pakistan is the most important part of new Chinese initiative „One Belt and Road “¹, due which China become economic and military sea power. Beside the trade harbour in Gwadar, where has China guaranteed operating law for 40 years, China has since August 2017 military base in Djibouti and harbour lease in Hambantota (Sri Lanka) for 99 years with potential service of sea-going vessels. More attention we must pay to building of Chinese joint navy and military base in Jiwani (Pakistan), situated only 80 kilometres from Gwadar [2]. This will be already second Chinese military base located in Oman Gulf mouth, strategic gateway to Persian Gulf. From this point of view, we could describe Pakistan as multipurpose strategic point of Chinese power presence in international waters.

The Chinese transition to sea power is visible in the fact that the Belt and Road Initiative is partly devoted to investing in port infrastructure and developing trade routes from China through the Indian Ocean to the Mediterranean Sea. This part of the Belt and Road project is called the Maritime Silk Road. Apart from the above mentioned rationale of securing oil imports, this road is also useful as a means to allocate Chinese investment funds and material overproduction abroad as well as help the development of Chinese coastal cities. The ASEAN countries are important partners in this projects, because of the strong mutual economic ties and a strong presence of the Chinese diaspora in the region – the so-called “bamboo network”. As the ASEAN countries are developing rapidly, their infrastructure (ports, railways, roads, storage facilities) is lagging behind the needs and opportunities of these countries, creating an interesting market for China. Furthermore, maritime transport is cheaper and more reliable than the alternatives, meaning that its importance for China will remain significant [10].

The turn point in Chinese geopolitical thinking to sea power position confirms China’s New Defense White Paper from 27th of May 2015, which moves the priority from land power to sea power [1].

Conclusion

The basic problem, which China represents for its concurrent powers against Kaplan is joint to geography. Chinese influence in Eurasia and Africa, Mackinder’s World Island [5], is growing, but not in classical imperial understanding of 19th century. Therefore, China must secure its still growing economic needs, move the power balance to East hemisphere from West hemisphere, where are dominating United States, which are not delighted with such geopolitical development. Due to favourable position on world map, the influence of China is spreading from Central Asia to Russian Far East on continent and through South China Sea to Indian Ocean in international waters [4]. China is economically achieving the dominance in Latin

¹ One Belt and Road Initiative – „Jeden pás a cesta“ – the goal is to create the trade road connecting continental Silk Road with sea trade – author’s mark

America, where begins to threaten the influence sphere of United States created by Monroe doctrine since 1823.

It will be very interesting to observe, if the growing Chinese economic influence on region of Africa, Latin America, Middle East, and Southeast Asia would bring hand in hand also cultural and political influence on these regions and change the world geopolitics.

1. China's New Defense White Paper. 2015. The State Council The People's Republic of China. [online] http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2015/05/27/content_281475115610833.htm
2. Flint, C. Geopolitics of US Hegemonic Decline and China's Rising Power. 2020. [online] <https://exploringgeopolitics.org/geopolitics-of-us-hegemonic-decline-and-chinas-rising-power-colin-flint-geopolitical-trends-in-the-21st-century/>
3. Friedman, G. Nasledujúcich 100 rokov. Prognóza na 21. storočie. 2009. Bratislava: Ikar. 295 pp. ISBN 978-80-551-2041-6
4. Kaplan, R.D. Pomsta geografie. Co mapy vyprávějí o příštích konfliktech a boji proti osudu. 2013. Praha: Bourdon. 384 pp. ISBN 978-80-905173-6-3
5. Mackinder, H.J. Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction. 1919. Washington, D.C.: National Defence University. 203pp.
6. Marshall, T. V zajatí geografie. 2017. Premedia. 242 pp. ISBN 978-80-8159-513-4
7. Vörös, Z. PR China's Pursuit of a Blue-Water Navy. 2016. 59-74 s. In: China in the Light of Global Challenges. Budapešť: ELTE Konfuciusz Intézet. 260 s. ISBN: 978-963-284-961-4
8. IMF World Economic Outlook Database, October 2015. International Monetary Fund, 6 October 2015. [online] <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/weodata/index.aspx>
9. World Bank Database, March 2021. [online] data.worldbank.org
10. Ondriaš, J. The New Silk Road in the South China Sea. 2018. 572-581 pp. In: Conference Proceedings of the International Scientific Conference International Relations: Current issues of world economy and politics. [online] https://fmv.euba.sk/www_write/files/veda-vyskum/konferencia-smolenice/2018/Smolenice_2018.pdf

Ігор Тодоров

ПРОТИДІЯ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ З БОКУ УКРАЇНСЬКИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО- СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Російська агресія в Україну суттєво вплинула на стан безпеки в Центральній-Східній Європі. Цей регіон досі розглядається Кремлем як сфера свого впливу. Гібридні дії РФ проти Заходу поставили на порядок денний необхідність посилити стратегічну солідарність в ЦСЄ.

Українські дипломати в країнах ЦСЄ докладають зусиль задля донесення в країнах перебування правди про російську агресію в Україну. Основне завдання Посольств України в країнах Центрально-Східної Європи представляти інтереси України, сприяти розвиткові політичних, економічних, культурних, наукових та інших зв'язків, а також захищати права та інтереси громадян і юридичних осіб України, які перебувають на території країн

перебування. Посольства сприяють розвиткові міждержавних відносин між Україною та країнами Центрально-Східної Європи на всіх рівнях, з метою забезпечення гармонійного розвитку взаємних відносин, а також співробітництва з питань, що становлять взаємний інтерес. Протягом останніх років Україна доволі часто не мала послів в країнах Центрально-Східної Європи. Проте відсутність постійного очільника не впливала суттєво на діяльність дипломатичних представництв в донесенні правдивої інформації щодо російської інвазії.

Початок російського вторгнення в Україну практично співпав з завершенням місії Надзвичайного та Повноважного посла України в Угорщині Юрія Мушки. 5 травня 2014 року Посол України в Угорщині Ю.Мушка мав зустріч з Міністром закордонних справ Угорщини Я.Мартоні у зв'язку із завершенням свого довготермінового відрядження в Угорщині. У ході зустрічі угорський міністр підтвердив підтримку офіційним Будапештом територіальної цілісності та суверенітету України. 20 травня 2014 р., за ініціативою угорської сторони, відбулася телефонна розмова заступника міністра закордонних справ України Данила Лубківського та державного секретаря міністерства закордонних справ Угорщини Жолта Немета. Державний секретар висловив від імені Уряду Угорщини найвищу підтримку нашої держави, її територіальної цілісності та суверенітету. Зі свого боку Данило Лубківський наголосив, що Україна цінує дружні взаємини з Угорщиною і покладається на активне продовження такого співробітництва в атмосфері взаємної підтримки, солідарності та порозуміння [1].

З перших днів російської агресії дипломатичне представництво України в Словаччині намагалося чітко відстоювати державну позицію. У вересні 2014 р. в інтерв'ю словацькій газеті «SME» Посол України Олег Гаваші відверто критикував прем'єр-міністра Роберта Фіцо (що само по собі виглядало доволі ексклюзивно – посол критикував керівника уряду країни перебування). Втім така критика були вимушеною і аргументованою. Підставою стали заяви Р. Фіцо стосовно того, що відбувається не російська інвазія в Україну, а геополітична битва між американцями і росіянами в Україні. Український посол вважав, що Фіцо говорив як поганий сусід. Позиція Фіцо викликала велике обурення в Україні. Перед Генеральним консульством Словаччини в Ужгороді відбулася акція протесту. Посол підкреслив, що на зустрічі, в тому числі в офісі президента А. Кіски або Міністерстві закордонних справ він приносив матеріали з фотографіями і доказами причетності російських військ. Відповідно, кожен, хто не довіряє українським джерелам, може подивитися на заяви керівників НАТО або ОБСЄ, членом яких є Словаччина. Росія організувала і підтримує т. з. сепаратистів. Зокрема «вона їх фінансує, забезпечує технологіями і, в кінцевому рахунку, людськими резервами. С. Лавров продовжує казати, що в Україні немає російських солдатів. При цьому вони самі відправляють їх у відпустку, і вони приїжджають в Україну під час відпочинку на танках. Це смішно». Український генштаб вважав, кордон перетинули шість тисяч двісті одиниць важкої техніки» [2].

Інформація словацьких ЗМІ в лютому 2015 р. про окремих підрозділів чеських та словацьких найманців на сході України, який формувалася з добровольців та був частиною інтернаціональної бригади 15-ої армії сепаратистської т. з. «ДНР», після проведення відповідної зустрічі Посла України в СР, була прокоментована в Міністерстві закордонних справ і європейських питань СР «Хоча ми не можемо підтвердити інформацію про причетність громадян Словацької Республіки в конфлікті в Україні в якості добровольців сепаратистських формувань або в інших збройних підрозділах, в будь-якому випадку, такі дії ми не схвалюємо». Словаччина від дій цих осіб, а також від іншої публічної діяльності, спрямованої на набір авантюристів, рішуче і ясно дистанціюється. Пріоритетом зовнішньої політики Словаччини залишається стабілізація ситуації в Україні та досягнення мирного вирішення кризи шляхом дипломатичних переговорів. Словаччина підтримує незалежність, територіальну цілісність і суверенітет України і однозначно засуджує будь-які спроби щодо ескалації конфлікту» [3].

Угорський уряд В. Орбана протягом всіх років війни продовжує загравати з РФ заради власного розуміння політичних та економічних преференцій. І хоча він не виступає проти антиросійських санкційних рішень ЄС та НАТО, але наносить певну шкоду українським національним інтересам. Майже чотири роки за ініціативою Угорщини, не відбувається засідань Комісії Україна-НАТО (КУН) найвищого та високого рівнів (глав держав та урядів, міністрів оборони, міністрів закордонних справ тощо). Варто мати на увазі, що в Угорщині, з одного боку російські медіа не мають впливу на інформаційний простір, а з іншого, при владі в Будапешті значною мірою, такі сили, які часто критикують ЄС та Захід. І тези їхньої критики збігаються з позицією Росії. Напевно, це єдина країна Європи, де меседжі Кремля настільки розповсюджені в центральних медіа, а не лише в російських чи проросійських [4]. Об'єктивно посиленню Посольства України в Угорщині сприяло призначення 30 травня 2016 року Надзвичайним та Повноважним Послом кар'єрної дипломатки Любові Непоп. Вона серед іншого фахово розбирається в безпекових питаннях. У 2008–2011 рр. Л. Непоп була заступницею директора Департаменту НАТО МЗС України. В одній з перших статей на посаді посла в липні 2016 року в популярному угорському інтернет-виданні «Індекс» Л. Непоп оперативно відповіла на інтерв'ю депутата угорського парламенту Дюли Будаї. Цей політик висловився щодо неефективності чи навіть непотрібності санкцій проти Росії. Л. Непоп аргументовано довела, що зрозуміти роль санкцій і їхню значимість досить просто, якщо називати речі своїми іменами. Україна є жертвою агресії. Не йдеться про внутрішньо український конфлікт чи про громадянську війну. Йдеться про збройну російську агресію проти України та про незаконну анексію частини нашої території. Посол нагадала про те, що люди, які вийшли у 2013 році на Майдан в Україні, зробили це, щоб вибороти своє європейське майбутнє. За це гідне майбутнє люди продовжують і далі боротися, захищаючи свою батьківщину і гинучи за неї. І життя свої вони віддають перш за все за те, щоб в їхній країні люди жили вільно, щоб мали змогу самостійно визначати майбутнє своєї держави. Л. Непоп нагадала, що за це саме у 1956 році боролися і угорці та

висловила впевненість, що саме в Угорщині, прагнення українців до свободи будуть особливо зрозумілими [5]. 27 серпня 2016 року вона виступила у прямому ефірі програми «Ма Еште» («Сьогодні ввечері») центрального телеканалу «М1» Угорського телебачення. Посол наголосила, що Україна і надалі захищатиме себе, однак потребує і міжнародної підтримки у вигляді подальшого політичного та санкційного тиску на Росію з метою зупинення агресії та відновлення територіальної цілісності України. Л. Непоп висвітлила втрати від російської агресії в Україні та масові випадки порушення РФ державного кордону України з метою незаконного постачання зброї та військової техніки. Вона зазначила, що санкції, хоча наразі ще і не досягли своєї кінцевої мети, якою є припинення російської агресії, але діють, адже ситуація могла б бути зовсім іншою, якби їх не запровадили, поінформувала про численні випадки порушень прав людини в окупованому Криму та мілітаризацію півострова, привернула окрему увагу до протиправних дій Москви щодо затриманого в Криму заступника голови Меджлісу І. Умерова. Посол зазначила, що Угорщина надає допомогу нашій державі у цей надзвичайно важкий час російської агресії, зокрема в контексті організації відпочинку українських дітей з сімей учасників війни [6]. 6 жовтня 2016 року було опубліковано інтерв'ю Л. Непоп в угорській газеті «Вілаггаздашаг». В ньому було наголошено, що внаслідок російської агресії та анексії Криму Україна втратила 7 % території та 20% свого ВВП. Було зазначено, що політичний тиск Росії на Україну через її наміри підписати Угоду про асоціацію з ЄС, мав і економічний вимір, коли Москва блокувала постачання українських товарів на свій ринок, штучно обмежуючи експортні можливості України. В результаті українські підприємства почали активніше відкривати для себе європейський ринок. Сьогодні ЄС є головним торговельним партнером України. Посол підкреслила, що через російську агресію і захоплення території, на якій перебуває майже 90 з 120 державних шахт, виникла проблема забезпечення вугіллям, що змусило Україну його експортувати. Наголошено також про втрати, до яких призвела російська агресія: вивезені з Донбасу до РФ заводи, захоплені в Криму аеродроми, музеї, родовища вуглеводнів, військова та транспортна інфраструктура [7].

Важливим напрямом діяльності Посольств України в країнах Центрально-Східної Європи у викритті російської агресії було проведення конференцій, презентацій книжок, кінофільмів, проведення виставок тощо. 20 березня 2019 року в Будапешті пройшла конференція «Україна та Грузія: шлях до деокупації їх територій», спільно організована Посольствами України та Грузії. Цьому заходу передувала проведена 6 березня 2019 року конференція «Деокупація Криму: політика Заходу щодо невизнання та засвоєні уроки балтійських країн», спільно організована Посольствами України, Естонії, Латвії та Литви та угорським Центром євроатлантичної інтеграції і демократії. На конференції було наголошено, що російська агресія розпочалася 20 лютого 2014 р., 16 березня Москва 2014 організувала під дулами пістолетів незаконний референдум і вже 18 березня ухвалила протиправне рішення про так зване «приєднання» Криму до РФ. Згадуючи про цю дату, наші міжнародні партнери,

включаючи НАТО і ЄС, цього понеділка ще раз підтвердили свою рішучу позицію щодо невизнання анексії і збереження політики санкцій проти РФ до тих пір, доки не буде припинена російська агресія, відновлено територіальну цілісність і мир в Україні, повернуто українських політичних бранців Кремля. Окупація грузинських Південної Осетії та Абхазії, українських Криму та частини Сходу України потребують спільної відповіді і рішучих дій. Деокупація цих територій є важливою як з точки зору забезпечення нашої спільної європейської безпеки, так і з точки зору забезпечення чорноморської безпеки [8].

Посол України в Словаччині Юрій Мушка наприкінці травня 2018 р. розкритикував заяву спікера парламенту СР А. Данка який наголосив, стововно справи російського журналіста А. Бабченка, що українському державному органу (СБУ) не гідно розігрувати таку виставу. Посол наголосив, що у справі А. Бабченка, перш за все, йшлося про збереження життя людини. Російському журналісту А. Бабченку дійсно загрожувала небезпека, замах на його життя ретельно готувався РФ. Водночас Ю. Мушка дипломатично зазначив, що критика спікера парламенту Словаччини А. Данко на адресу українських спецслужб не погіршить словацько-українські відносини [9].

В інтерв'ю виданню HotNews.ro в грудні 2019 р. Посол України в Румунії Олександр Баньков слушно зазначив, що те, що відбувається з нами, є дуже великим ризиком для інших. Якщо Україна завтра зникне зі своїми європейськими та євроатлантичними прагненнями, фактично кордон Росії переміститься до кордону з Румунією. Проте на Заході не відчувають, що означає бути мішенню атаки, навіть якщо вона не пряма, а гібридна. Напад на Україну в 2014 році і спроба анексії Криму, війна на Донбасі, яка підтримується Росією, не дозволяють нам довіряти цій країні. Український контроль кордону необхідний для забезпечення стабільності на місцевих виборах. Росія ж заявляє, що готова відмовитися від контролю над кордоном тільки після виборів. О. Баньков підкреслив, що це не заморожений конфлікт, а це війна і ми не будемо робити жодних поступок для досягнення компромісів щодо Донбасу. Важливо підкреслити, що Олександр Банков зі сходу України, з Луганської області і дуже добре розумів те що відбувається [10].

Особливе місце займає діяльність посла України в Польщі Андрія Дешиці. Саме він був виконуючим обов'язки міністра закордонних справ України на самому початку російської агресії. В чисельних інтерв'ю та коментарях польським медіям він неодноразово підкреслював, що початок російської військової операції в Криму був неочікуваним – це була велика несподіванка і для нас, але була ще більша несподіванка для наших західних партнерів. Проте Україна змогла добитися оперативності в поширенні інформації. МЗС доносив інформацію як до міжнародних партнерів, так і до українського суспільства. Був створений Український кризовий медіацентр, багато міжнародних кореспондентів приїхали власне до Києва і надавали інформацію напряму в свої столиці, а не через в Москву. Завдяки цьому, а також підтримці наших західних партнерів, МЗС вдалося сформувати коаліцію в підтримку України менше, ніж за один місяць. Показовий результат цієї роботи – це підтримка 100 країнами

резолюції Генасамблеї ООН про територіальну цілісність України, яку було прийнято 27 березня 2014 року [11].

Посол Андрій Дешиця певен, що «яблуко незгоди» нам підкинула Росія, і вона продовжуватиме це робити. Водночас варто підкреслити, що Польща незмінно підтримує територіальну цілісність та суверенітет України, демонструє чітку позицію в міжнародних організаціях як щодо визначення Росії агресором, так і щодо необхідності продовження та посилення санкцій проти РФ. Росія сьогодні особливо зацікавлена у послабленні підтримки України її західними партнерами. А. Дешиця зазначав, що Україна, й Польща у своєму цивілізаційному розвитку дійшли до розуміння того, що історія не може нас роз'єднувати, що негативи нашого спільного минулого не повинні формувати майбутнє наших країн [12].

Крім згаданих напрямів роботи спрямованої проти російської агресії, Посольства України в країнах Центрально-Східної Європи регулярно надавали всебічну підтримку та сприяння делегаціям з України.

Складалося враження, що певні політичні кола в країнах Центрально-Східної Європи, а в Угорщині уряд, не усвідомлювали, або робили вигляд, що не усвідомлювали сутності агресивної політики РФ, того, що Російська Федерація ставить під сумнів право України на існування як незалежної держави і переслідує свою мету – повне знищення її як суб'єкта міжнародного права та геополітичної реальності. Об'єктами російської агресивної політики є єдність ЄС та НАТО, бажання зруйнувати ці організації. В цьому контексті всім нашим партнерам в країнах Центрально-Східної Європи варто припинити де-факто трактувати Російську Федерацію як демократичну та цивілізовану державу. Перемога над російською агресією, зокрема і гібридною, можлива лише шляхом консолідації Заходу (і Центрально-Східної Європи та України як його невід'ємної частини) на основі загальних ліберально-демократичних цінностей, які потребують захисту та пропагування в сучасних умовах геополітичної ситуації смуту і невпевненості.

Втім не дивлячись не усі ці проблеми, посольства України в країнах Центрально-Східної Європи наполегливо, послідовно і правдиво намагалися переконувати місцеву владу та громадянське суспільство щодо російської агресії в Україну. І ця діяльність не могла не бути непоміченою. Бо об'єктивно, країни Центрально-Східної Європи є політичним, безпековим, економічним, культурним й інтеграційним союзником України.

1. Новини Посольства України в Угорщині. URL: <https://hungary.mfa.gov.ua/timeline?&type=posts>.
2. Ukrajinsky velvyslanec: Fico rozprava ako zlyused. URL: <https://svet.sme.sk/c/7369480/ukrajinsky-velvyslanec-fico-rozprava-ako-zly-sused.html>.
3. Новини Посольства України в Словаччині URL: <https://slovakia.mfa.gov.ua/timeline?&type=posts>.
4. Слова та війни: Україна в боротьбі з кремлівською пропагандою / За ред. А. Кулакова. К.: КІС, 2017. С. 100–101.
5. Новини Посольства України в Угорщині. URL: <https://hungary.mfa.gov.ua/timeline?&type=posts>.

6. Новини Посольства України в Угорщині. URL: <https://hungary.mfa.gov.ua/timeline?&type=posts>.
7. Новини Посольства України в Угорщині. URL: <https://hungary.mfa.gov.ua/timeline?&type=posts>.
8. Новини Посольства України в Угорщині. URL: <https://hungary.mfa.gov.ua/timeline?&type=posts>.
9. Velvyslanec Ukrajiny: dankovico horsie moze prist mame vojnu. URL: <https://www.tyzen.sk/politika/48539/velvyslanec-ukrajiny-dankovi-co-horsie-moze-prist-mame-vojnu/>.
10. HotNews.ro. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sEL8Q&feature=>
11. Новини Посольства України в Польщі. URL: <https://poland.mfa.gov.ua/news/>
12. Новини Посольства України в Польщі. URL: <https://poland.mfa.gov.ua/new>

Ганна Валєнса

СТРАТЕГІЇ МИРОТВОРЧОСТІ ТА ЗАЛАГОДЖЕННЯ КОНФЛІКТІВ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ

Мета досягнення стабільності в країнах центральної та східної Європи, як і тема етнополітичної безпеки в Україні, тісно пов'язані з розумінням і використанням в соціо-культурному просторі різноманітних стратегій миротворчості та способів врегулювання конфліктів. Адже в умовах постійних трансформацій, які переживає українське суспільство на шляху становлення національної ідентичності, виникає низка неусувних суперечностей, які вимагають системного розв'язання, і проблем в межах цих суперечностей, які потребують повсякчасного ситуативного вирішення.

Одна з таких суперечностей постає навколо самого поняття ідентичності, як індивідуальної (самоідентичності людини та громадянина), так і групової (соціальної ідентичності) – аж до національної та загальнолюдської (глобальної). Суперечність ця загострилася останнім часом в усьому світі, каже Френсіс Фукуяма у роботі «Ідентичність», і зводиться зрештою до питання гідності – поваги до ідентичності індивідів, груп, спільнот та націй. На думку автора, вирішення цього протиріччя не зводиться лише до врегулювання економічних питань, а лежить у площині «потреби визнання» [5, с. 15]. Приклад української Революції Гідності він наводить, щоб підкреслити перевагу мотивації протесту проти корупції та зловживання владою над мотивацією «боротьби за демократію, якщо розуміти її як суспільний вибір, висловлюваний через голосування» і говорить, що «відтоді Україна стала не більш успішнішою ліберальною демократією, ніж Туніс» [5, с. 53]. Автор вбачає «моральне ядро» сучасних ліберальних демократій, як і їх вразливість, в тому, що вони не в змозі забезпечити необхідний баланс між свободою та рівністю, а також поставитися до своїх громадян як до по-справжньому дорослих людей, здатних робити політичний вибір. Саме в такому ставленні з повагою до фундаментальної

гідності людини через гарантування їй рівних з іншими політичних прав з боку держави вбачає Фукуяма основний мотив як Французької революції і Американського руху за громадянські права, так і сучасних «кольорових» революцій [5, с. 54–56]. Тема ідентичності людини і нації постає тут як запит на самоповагу – навіть попри економічні вигоди чи втрати, головним імпульсом є бажання домогтися визнання свого (особи або спільноти) впливу, значущості, місця серед рівних. Саме це Фукуяма називає потребою в гідності. Неусувна суперечність між свободою, яка може призводити до нерівності і рівністю, яка вимагає усвідомленої відмови від певної частини свобод – залишається сутністю проблематики сучасної демократії. Кожна країна в світі сьогодні балансує на цій межі у власний спосіб. В українському контексті даний баланс спричиняється до низки проблем, пов'язаних з більш або менш вдалим способом вирішення конфліктів і велику роль серед цих конфліктів відіграють конфлікти ідентичності – мовної та етнічної – підігріті російською пропагандою, «багатою» та «бідною» – пов'язані зі стратегіями добробуту, історичної – залежної від численних інтерпретацій, політичної – європейський вибір чи інші можливості.

Менше з тим, як свідчить зокрема літописець української революції Михайло Винницький у своїй історико-філософській роботі «Український майдан – російська війна» – чи не найголовніші й масові зміни відбулися в Україні як (р)еволюція ідентичності [1, с. 316-318]. Йдеться про еволюційний процес у вигляді бурхливої трансформації, набуття жителями України української ідентичності в жорстких революційних і воєнних умовах протягом останніх семи років – зокрема здатність усвідомлено пишатися українським громадянством (готовність захищати країну зі зброєю в руках), прийняття української мови як основи національної ідентичності (зокрема мода на українську серед російськомовних), відчуття особистісної приналежності до нації, що складається з багатьох етносів (відчувати себе українцем разом з близько 100 іншими націями, що мешкають тут, місцевий активізм разом з сусідами різних етносів та внутрішньо переміщеними жителями інших регіонів). Автор також звертається до аналізу українського слова «гідність», яке зазвичай перекладають англійською як «dignity». Але виявляє особливий смисл, відмінний від звичного англійського чи французького розуміння цього поняття, пов'язаного зі статусом, рангом або привілеєм. «Гідність» українською має два значення: 1) сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості; 2) усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку. Саме у цій двоїстості, на думку автора, знаходиться смисловий потенціал змін ідентичності, які відбулися в Україні: «гідність потребує більшого, ніж індивідуалістичне уявлення до неї: вона можлива лише у колективному вияві взаємної поваги» [1, с. 395–400]. Ця інтенція – одночасно почуття власної відповідальності/чеснот і поваги до інших стала основою формування громадянського суспільства України, яка зрештою врятувала цілісність країни у час активної фази російської агресії та продовжує підтримувати життєстійкість нації зараз [3].

Яким чином реалізується в Україні ця нова здатність підтримувати та відтворювати гідність після Революції Гідності на тлі тривалої гібридної війни? Однією з ілюстрацій, на наш погляд, може слугувати робота Тетяни Кисельової «Картування громадянського суспільства в сфері розбудови миру в Україні: розбудова миру за будь-якою іншою назвою» [2]. Авторка акцентує особливу роль громадянського суспільства (ГС) у розбудові миру разом з державою та міжнародними ініціативами (міжнародні миротворчі операції, регіональні або урядові ініціативи), але зазначає «важливість контекстуального підходу до розробки заходів із розбудови миру з урахуванням елементу зовнішньої агресії, зокрема питань безпеки і впливу на геополітичний рівень конфлікту». Йдеться про важливість дослідження реальних миротворчих процесів – системних активностей і ситуативних спроб, вдалих і невдалих ініціатив різних стейкхолдерів, підтримка і просування досвіду досягнень, аналіз та трансформація хибних підходів, пошук більш стратегічного підходу для розв’язання конфліктів різних видів, рівнів та походження. Зрештою сама вказана робота є чи не першою спробою системного аналізу зазначеної проблематики. Як показало дослідження, сам термін «розбудова миру» в Україні залишається дуже розпливчастим і не визначеним з боку як громадянського суспільства, так і міжнародних організацій. В умовах гібридної війни є сектор ГС, який використовує силові підходи для вирішення конфлікту, оскільки мобілізація «на війну» відбулася за екстремальних обставин, а мобілізація «на мир» – ще ні. Сам дискурс миру як такий виглядає маргіналізованим через тривкий збройний конфлікт, змішані безпекові загрози, деякі необачні урядові політики та маніпуляції з боку деяких політичних сил. Це призвело до стигматизації багатьох організацій громадянського суспільства (ОГС), що працюють у напрямку діалогу і співпраці з жителями тимчасово окупованих територій. Спроби запропонувати Україні стратегії подолання конфліктів з міжнародного досвіду, зокрема контексту внутрішніх громадянських війн, часто не є релевантними, тому ОГС вдаються до різноманітних креативних способів для створення простору діалогу та порозуміння між конфліктуєчими сторонами. Вони часто відчувають тиск як зовні, так і з середини ГС, оскільки вимушені займатися розбудовою миру, не називаючи її так, говорячи про «права людини» або «діалог» [2, с. 44]. Менше з тим, діяльність таких ОГС триває і розвивається, дослідження ідентифікувало всі функції розбудови миру в Україні, запропоновані в методології «Ініціативи за інклюзивний мир і перехід» (ІРПІ) [4], найбільш розвиненою з яких виявилася функція соціальної згуртованості. Функції захисту населення і посередництва через лінію зіткнення – найменш розвинені, оскільки їх багато в чому взяли на себе уряд України і міжнародні організації. Такі функції як моніторинг, соціалізація та надання послуг, розвинені частково, а адвокація миру і журналістика миру були представлені кількома поодинокими прикладами. Окремо в українському контексті виділилися такі функції як зцілення від травм (їх віднесли до надання послуг) і розробка законопроектів (віднесено до адвокації) – це ще раз підтверджує важливість детального аналізу практик порозуміння та миротворчості в українських реаліях [2, с. 5–6].

Діяльність українських ОГС у сфері миротворчості та розв'язання конфліктів можна вважати одним з суттєвих факторів життєстійкості української нації в умовах тривалого насилля. Дослідниця соціально-психологічних факторів конфлікту ідентичності Каріна Коростеліна зазначає, що реагуючи на фактори затяжного насильства (тривалий конфлікт низької інтенсивності, контроль Росії над окупованою територією і внутрішній конфлікт між миром і справедливістю), «українська нація розробила практики, спрямовані на захист нації, зменшення травм та задоволення потреб громади, включаючи волонтерство, критичний підхід до історії та діалоги. Використовуючи ці практики, українська нація створює можливість зменшити наслідки затяжного насильства за допомогою загальнодержавних заходів та дискусій, які розширюють можливості національної спільноти» [3, с. 23–24]. Такі практики як медіація та фасилітований діалог, засновані на підході дослідження інтересів/потреб учасників, а також правозахисна діяльність, на основі обстоювання прав – є двома стратегіями, які допомагають долати конфлікти, формувати українську національну ідентичність та підтримувати життєстійкість нації в умовах сучасних викликів [2, с. 45]. Таким чином, суперечність між свободою та рівністю у пошуку національної ідентичності в Україні знаходить баланс через діяльність громадянського суспільства і підтримує та розвиває дух гідності української нації.

1. Винницький М. Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності [Текст] / переклад з англ. Романа Ключка. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 560 с.
2. Кисельова Т. Картування громадянського суспільства в сфері розбудови миру в Україні: розбудова миру за будь-якою іншою назвою. <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/17836?locale-attribute=en>
3. Korostelina K. National Resilience to Protracted Violence in Ukraine <https://nsuworks.nova.edu/pcs/vol27/iss2/4/>
4. Paffenholz T. Civil society and peacebuilding http://www.daghammarskjold.se/wp-content/uploads/2016/01/DHF_DD63_p108-118.pdf, <https://issat.dcaf.ch/Share/People-Organisations/Organisations/The-Inclusive-Peace-and-Transition-Initiative>
5. Фукуяма Ф. Потреба в гідності і політика скривдженості / пер.з англ. Тетяна Сахно. К.: Наш формат, 2020. 92с.

Ростислав Балабан

УКРАЇНА ЯК БЕЗПЕКОВИЙ МАЙДАН ЄВРОПИ

Пригадую сюжет у новинах на початку 90-их рр., коли Україна здійснювала ядерне роззброєння. Він полягав у тому, що ракетні шахти були підірвані, а на їх місці – переоране поле, на якому саджали «саджанцями» соняшники. Сюжет трагікомічний, бо він демонструє два знаки. Перший – відсутність прагматизму і другий – показовість.

Шахти, як такі, навіть ракетні не є військово-стратегічними з того моменту, як винайдено їх пеленгування технічними засобами. Відоме місцеперебування ракетної шахти означає, що ракети будуть знищені в шахтах на етапі старту, або знищені при атаці. У будь-якому випадку на їх місце розташування наведені відповідні ракети-знищувачі. СРСР свого часу для протидії такому стану винайшов модель, коли ракети могли запускатися з платформи замаскованої під вагон, вони постійно пересувались по країні Рад.

Так чи інакше – знищення конструкцій було зайве, можливо так боялись швидкого відновлення ракетного потенціалу. Інакше з власними колишніми ракетними шахтами, а це комплекс будівель, поступив уряд США. Він їх продав. В одному випадку бізнесу, який розмістив там виробничі цехи, житло і все що придумав. Відтоді це його клопіт, як використовувати, як сплачувати податок, утримувати й таке інше. Але ще цікавіше, що в іншому випадку держава продала шахту за 1 долар, як не дивно, школі, яка там створила музей. Це банальний приклад як діяти на власну користь. Можливо, якісь законсервовані, переобладнані, але в жодному разі не знищені. Щодо показовості, то висадка соняшників у вигляді паростків мною не зустрічалась ні до тих подій, ні по сьогоднішній день.

Ключове це те, що Україна не замінила цей втрачений сегмент іншим прагматичним. Україна була завірена «Будапештським меморандумом» 1994 р. про гарантії безпеки з боку Великобританії, США і РФ. Відзначимо, що й Україна як підписант меморандуму, бере участь у гарантуванні безпеки в інших регіонах. Але досвід демонструє, що меморандуми працюють там, де власна економіка та обороноздатність потужна.

Україна обрала шлях на номінальну увагу до власної оборони. Звертала увагу час від часу на військових і переважно, як виборців, а не гарантію державної безпеки. Своє геополітичне оточення оцінювала як миролюбне.

Потрібно розуміти, що новітні війни будуть не тільки зі зброєю, яку ми звикли уявляти та відбитись просто соняшниками, навряд чи вийде. Тому потрібно наздоганяти та відновлювати втрати й не йдеться про відновлення ядерного потенціалу, а про достатню високу обороноздатність. Але також потрібно готуватися до викликів, які пов'язані з новими технологіями – інформаційними, цифровими тощо.

Як ми зазначили, Україна зайняла занадто пацифістську позицію. Тема армії та оборони переважно не актуалізувалася, хіба що в соціальному аспекті. Час від часу йшлося про скорочення армії, що позитивно сприймалося суспільством. Україна, як здавалося, оточена мирним регіоном – Польща, Білорусь, РФ, Молдова, Румунія, Угорщина, Словаччина. Всі країни раніше входили в один табір. Хоча тепер в інші військові блоки, але Україна з ними співпрацює. З одного боку, спільні навчання з НАТО, а з іншого – військова база РФ на території України. Здавалося – ситуація ідеальна. Але маємо знати, що працює один механізм, як тільки держава слабка, то до неї виникають і активізуються претензії.

Очевидно, військові аналітики могли досліджувати стан обороноздатності, але це теми закриті. Суспільство дізналося про стан армії,

коли з'ясувалося у 2014 р., що бронезилетів, маскувальних сіток, теплою одягу, безпілотників не вистачає, а назване не є чимось надзвичайним. Частину навантаження взяли на себе волонтери та це стало важливим показником, у тому числі проти бліцкригу. Не виключалося швидке просування в глиб країни й можливо зі зміною влади. Обрану владу в Україні інакше як «хунта» не називали в російських ЗМІ, що готувало пояснення для можливого її повалення.

Концепції, які проголошувалися про добросусідство, східне партнерство – замінені на те, що Україна по факту виконує функцію санітарного кордону.

У 2014-2015 рр. українська тематика в європейських ЗМІ була поширена, але Європа не буде і не зобов'язана жити українськими проблемами. При всій риторичі для Європи конфлікт заморожений. Санкції, які здійснюються проти російської економіки не стільки зупиняють агресію, як сприяють слабкості економіки Росії та підігрівання її, як ресурсної бази. Санкції загалом не зачіпають політичну еліту Росії. А бідний народ ще більше готовий підтримувати своїх вождів.

Модель запуску російської економіки не спрацювала. Пригадуєте, що гаслами однієї з кампаній поки «незмінного» президента Путіна були напрямки – медицина, дороги й т. д. Його «напарник» Медведєв, який формально підмінив одну каденцію на посту президента, говорив про інновації та модернізації, що теж не почало працювати. Наявний політичний режим в Росії по своїй природі не допускає вільну економіку, конкуренцію і т. д., а тому ідеї економічного зростання не заводяться. Поширений концепт «Росія встає з колін» вилився не в зростання економіки й добробуту громадян, а в можливість втручатися та бути загрозою. Слова Путіна «нас не чули, тепер почують» під час демонстрації слайдів військової техніки красномовно про це говорять, а ще про примітивність і середньовічні імперські амбіції.

Уявіть собі картинку з президентом Італії, Франції Німеччини зі словами «нас не чули, тепер почують» і погрозою військовою технікою. Натомість такий підхід з боку Росії ніби допускаємо. Парадокс.

Оскільки весь Світ проти Росії, як уявляється та обґрунтовується місцевими ідеологами, це дозволяє «закручувати гайки», а після скорочення свобод вже не виникає суб'єкта, який здатен спитати про альтернативу.

Натомість очільники Росії продовжують ідею відновлення СРСР, хоча б територіально. Ідея союзної держави з Білоруссю набуває нових акцентів. Очільник Білорусі Лукашенко в публічному виступі заявив, що Путін пообіцяв надати військову допомогу на суму 1 млрд доларів. Що це по факту означає? Це означає, при всій майстерності популізму від Лукашенка те, що будуть перекинуті збройні сили Росії в Білорусь, зрозуміло що зі збереженням російського командування. Навіщо роблять такі «миролюбні» заяви, а тим більше дії! Це також пов'язано із прагненням зберегти власні режими та очолювати їх.

Оголошувати Україну агресором і загрозою для власних режимів і для уявної «стабільності» також потрібно для здійснення та обґрунтування політичних репресій в середині своїх країн.

Україна навіть пережила територіальну провокацію 2003 р. з боку РФ, коли будувалася дамба в бік о. Тузла. Тоді це була дивна ініціатива одного з російських губернаторів. До військового конфлікту не дійшло, але оперативна реакція в тому числі чинного президента Л. Кучми й подальші переговори припинили ескалацію.

Коллективний «Захід» умовно залежний від Росії, зацікавлений у співпраці з нею. По-перше, щоб старе радянське озброєння не було використане і не почало вибухати, бо все має свій ресурс і боєголовки теж. По-друге, при всьому пафосі, Росія – ресурсна база. По-третє, не прагне активного зростання, бо з наявністю додаткових ресурсів і при чинному режимі та політичних установках може бути спрямоване на інтервенцію. Також при економічному зростанні РФ ресурси стануть дорожчими для «Заходу» з пакетом наслідків.

Потрібно розуміти, що «Захід» не буде здійснювати різкі кроки, допомагаючи Україні, бо це, за їх оцінками, простимулює агресивні дії РФ.

З іншого боку, у РФ поширена доктрина як мінімум на пропагандистському рівні – боротися із зовнішнім світом. Доводилося зустрічати виступи чиновників перед школярами, які пояснюють «нам важко, бо ми за справедливість, тому всі проти нас». Окрім всього, такі настрої підтримуються громадською думкою. Близько 40 % росіян вважають, що Росія може приєднати території колишніх радянських республік. Тому загроза втручання з боку Росії, навіть зі зміною очільника Путіна, різко не зміниться.

Росія зав'язла в конфлікті з Україною, чим показує свою вагомість, бо в дивній формі виступає стороною переговорів, ніби миротворець і т. д. Одним словом, раціональна логіка не працює.

Навіть наші романтичні уявлення, які були озвучені гаслами передвиборчих перегонів нині чинного президента України – «перестати стріляти», «подивитись у вічі», не працюють.

Що реально може протидіяти конфлікту, а точніше агресії Росії?

1. Залучення реальних «західних» капіталів і бізнесів в Україну. Це складне завдання. Але безпека зростає в рази.
2. Успішні економічні реформи та зростання добробуту громадян України. Це навіть політична загроза для режиму Росії, оскільки буде демонстрацією альтернативного шляху розвитку.
3. Нарощування обороноздатності.
4. Пропаганда на території Росії та на окупованих нею територіях.

P.S. нагадаю слова Юзефа Пілсудського, які лишилися актуальними й нині: «Польща може розраховувати на власну незалежність тільки при умові незалежності України».

Агресор, поглинаючи один об'єкт, визначає для себе наступний. Ніхто не може вказати, хто міг би стати наступним, якби російська експансія не «загрузла» на українських теренах. Так само, як до агресії ніхто не міг сказати, що російські військові зі зброєю атакуватимуть Україну.

Україна по факту стала безпековим щитом для Європи.

ЗОВНІШНЯ ГЕОПОЛІТИКА США В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Після періоду відкритого, двополюсного протистояння, на зміну попереднім широкомасштабним захопленням геопростору прийшла нова форма геополітичного підпорядкування територій – глобалізація. Цей нинішній загальносвітовий процес, що розпочався у фінансово-економічній сфері, все більше переходить у політичну сферу, де під впливом ліберальної політичної ідеології формується світова політика. Ще в стародавні часи, коли людина вийшла за межі власної замкнутої ойкумени, були створені перші імперії, що спрямовувалися до формування «всесвітньої» імперії, чи то військово-політичним шляхом, чи то економічним. Ця імперська інтеграція проходить через усю історію людства та доходить до сьогодення у вигляді тієї ж таки глобалізації. Однак внутрішній потяг до панування нікуди не зник. «Імперіалістична воля є завжди воля до світового існування. Через боротьбу, через розбрат імперіалізм усе-таки сприяє об'єднанню людства» – писав у свій час Микола Бердяєв [1, с. 119]. У другій половині ХХ ст. та на початку ХХІ ст. імперіалістична воля до світового панування особливо проявилася в лідера західного світу – Сполучених Штатів Америки.

Проблемами розуміння сутності глобалізації, започаткованої ще дослідженнями Т. Левіттом і Р. Робертсоном в кінці ХХ ст., в різних її проявах займалась значна кількість учених. Так, серед іноземних західних авторів, які досліджували питання глобалізації у контексті політичних перетворень у світі й державах, слід виділити Андерсона Б., Бжезінського З., Бека У., Белла Д., Гелнера Е., Лоуї Т., Маршалла М.

Серед численних досліджень російських науковців, що займалися процесами глобалізації, можна виділити таких авторів як Азроянц Е.А., Богомолів Б.А., Бутенко А.П., Володін А.Г. і Широков Г.К., Михайлов В.А. і Буянов В.С., Дахін В., Дилигенський Г.Г., Зюганов Г.А., Іноземцев В.Л., Карапетян Л.М., Кастельс М., Клименко А.Ф., Койчуєв Т., Косолапов Н.А., Кузнецов В., Неклеса А.І. Петров Н., Симонія Н., Спирідонова В.І., Трофименко Г.А., Уткін А.І., Хозін Г.С., Чешков М.А. [2] та інші російські автори посилання на яких буде в тексті статті.

Дослідженням проблем глобалізаційних процесів, імперської політики й американського гегемонізму займалися такі українські вчені: Войтович Р., Гольцов А.Г., Кудряченко А.І., Кулінич Т.О., Лясота А.Є., Матвеев О.В., Миськів Г.В., Мошковська С.І., Наумкін С., Патляя М.О., Поліщук І.О., Рудич Ф.М., Співак В.М., Суліма Є.М., Храмов В.О., Шевчук О.А., Шепелєв М.А., Шергін С.О. [3].

Після появи в 1983 р. самого терміну «глобалізація» вжитого Т. Левіттом у статті «Глобалізація ринків» у журналі «Гарвард бізнес ревью», яким він позначив злиття ринків окремих продуктів, що вироблялися окремими корпораціями, розпочалися наукові дослідження даного суспільно-політичного й економічного процесу, який охопив усю планету. Так, у 1992 р. Р. Робертсон

оприлюднив власну концепцію глобалізації [4, р. 173–175]. Починаючи з 90-их рр. ХХ ст. термін «глобалізація» набув широкого розповсюдження в науковій літературі, що, в свою чергу, наповнило його багатьма варіантами змісту.

На сьогоднішній час вчені розуміють процес глобалізації як: 1) інтенсифікацію транскордонних економічних, політичних, соціальних і культурних зв'язків; 2) історичний період (чи епоху), який настав після завершення холодної війни; 3) трансформацію світової економіки, що спрямовується анархією фінансових ринків; 4) тріумф американської системи цінностей, який забезпечується комбінацією неоліберальної економічної програми з програмою політичної демократизації; 5) ортодоксальну ідеологію, що настоює на логічній і неминучій кульмінації сильних тенденцій працюючого ринку; 6) технологічну революцію; 7) нездатність національних держав впоратися з глобальними проблемами, котрі потребують глобальних рішень [5, 154–155]. Зазначимо, що нас, у даному дослідженні, цікавить саме четвертий варіант розуміння глобалізації як тріумф американських цінностей, забезпечених поєднанням системи неоліберальної економічної практики та програмою політичної демократизації. Реалізація цих складових давно вже вийшла за межі геоторії Сполучених Штатів.

Ретроспектива всієї історії зовнішньої політики США характеризується агресивністю західного експансіонізму держави-хижака. Так, уже на кінець ХVІІІ ст. перший президент США Джордж Вашингтон вже назвав молоду республіку «імперією, що піднімається», а Р. Елстайн констатував той факт, що Сполучені Штати «зародилися як імперія по самій своїй суті імперська держава, що розширюється» [6, с. 91–92]. Ця тенденція до розширення американської держави поступово трансформувалася й у сутність поняття «глобалізація» як процесу розширення взаємозв'язків і взаємозалежності у системі взаємодій «людина – держава – суспільство – регіони світу» [7, с. 27] та розширення зв'язків між регіонами світу [8, с. 107] до такого рівня на якому стає можливим створення уніфікованого світового правопорядку та світових органів економічного і політичного управління [9, с. 398]. Це поступова трансформація світу в єдину планетарну зону, де, по суті, безперешкодно будуть переміщуватися капітали, товари, послуги, люди, будуть розповсюджуватися ліберально-демократичні ідеї та розвиватимуться глобальні політичні й економічні інститути управління світом.

Крім того, відповідно до Концепції глобальних процесів – глобалізація є процесом становлення імперії нового типу, що передбачає світове панування та функціонування апарату всесвітнього управління [10, с. 3]. Такою імперією нового типу у світі, після падіння соціалістичного табору, очолюваного СРСР, стали Сполучені Штати Америки, які стали наддержавою та гегемоном світової політики в кінці ХХ – початку ХХІ ст. Домінуючи в економічній, військовій, технологічній, космічній, інформаційній, культурній сферах суспільного життя ця країна стала головним провідником процесу глобалізації у світовому масштабі, що, в дійсності, є вестернізацією, тобто американізацією планетарного геопростору.

Поширюючи у світі ідеї ліберальної демократії, парламентаризму, західних зразків побудови держави (наприклад, політичні системи багатьох латиноамериканських країн ідентичні політичній системі США) та владних відносин, федералізму, розвитку та посиленні інтеграційних процесів Сполучені Штати проводять політичну глобалізацію. Вона осмислюється з такими поняттями як *всесвітнє демократичне правління*, *світове громадянське суспільство*, *загальні правові принципи і норми* [11, с. 107]. У політичній, і особливо в економічній сфері, глобалізація найбільше проявляється у зростанні інтеграційних процесів [12, с. 4] і утворює середовище, в якому діють держави [13, с. 18], серед яких беззаперечним лідером являються США. Саме нинішня політична глобалізація характеризується домінуванням Сполучених Штатів та існуванням мережі урядових і неурядових зв'язків [14, с. 62].

Крім політичної глобалізації, США є послідовним провідником у світі також і ідеологічної та культурної глобалізації. Оскільки ідеологічна глобалізація представляє собою поширення по всій земній кулі універсальних ідеологій, ідей і цінностей, то, на думку багатьох науковців, пануючою на сучасному етапі людського розвитку стає ідеологія лібералізму, з її ідеями, цінностями, принципами та постулатами [8, с. 107]. А що ж стосується культурної глобалізації, то це процес виникнення та поширення «світової культури», котра ототожнюється з масовою культурою і в першу чергу з американською (наприклад, кіноіндустрія Голлівуду, поп-зірки шоу-бізнесу тощо). Цей тип глобалізації проявляється в культурній експансії Заходу, що включає активне поширення масової культури по цілому світу [15, с. 12; 14, с. 122].

Що ж стосується економічної глобалізації то вона визначається як виникнення глобальної економіки, в якій національні економіки є взаємозалежними та об'єднаними, а межі національних економік не є важливими. Вона означає посилення інтеграції країн світу та їхніх економік, стирання національних кордонів, інтенсивні масові міграції, розвиток глобальної ринкової економіки, зростання кількості та впливу транснаціональних корпорацій (ТНК), створення широкої розгалуженої банківської та фондової системи світу. Для неї характерні: значне зростання транскордонного руху товарів, послуг, капіталу й інтенсифікація обміну інформацією і технологіями. Економічна глобалізація формує матеріальний базис для розвитку всіх інших її типів [14, с. 57; 17, с. 14].

Глобалізація, як процес, сама по собі не існує. Процесом завжди хтось керує, управляє. Тому використання Сполученими Штатами, як домінуючої країни у світі, глобалізації у вигляді «ширми», прикриття, для своїх вузькогосподарських інтересів щодо проведення фактично імперської зовнішньої політики по відношенню до слабкіших держав є звичним протягом усього періоду ХІХ – початку ХХІ ст. Чому саме імперської зовнішньої політики? Та тому що виходячи з етимології самого поняття «імперіалізм» або «імперська геополітика» – «це експансіоністська політична могутньої держави, що спрямована на розширення сфери свого політичного, економічного, культурного панування у світовому геопросторі чи значній його частині. Така політика

полягає у встановленні прямого (формального) чи латентного (неформального) контролю над іншими країнами. Внутрішня імперська геополітика спрямована на забезпечення політичного, економічного, культурного панування «центру» над регіонами, а в окремих випадках – титульної нації над іншими етнічними спільнотами» [9, с. 462–464].

Імперіалізм – це політика держави, що спрямована на: 1) підпорядкування власним потребам інших держав; 2) здійснення глобального чи регіонального політичного, економічного, ідеологічного та культурного впливів; 3) розширення впливу на країни та регіони світу через встановлення контролю над ними; 4) втручання у внутрішні справи інших держав [18; 19].

У цілому ж як історія зовнішньої політики, так і сучасна геополітика США цілком відповідає вказаним критеріям, відтак є імперською. Починаючи вже з проголошення доктрини Монро в 1823 р. Сполучені Штати розпочали втілювати імперську геостратегію в життя, заявивши про своє право на контроль над державами Західної півкулі як сфери виключно тільки їхніх інтересів, усуваючи інтереси європейських держав у цьому регіоні.

На кінець XIX ст., держсекретар США Р. Олні в 1895 р., інтерпретуючи доктрину Монро, заявив про беззаперечну необхідність американського арбітражу стосовно будь-якого конфлікту в Західній півкулі [6, с. 102]. Доктрина Олні суттєво доповнила доктрину Монро, що відкрило шлях Сполученим Штатам до застосування силової дипломатії, апробованої вперше на геопросторі Карибського басейну. Стосовно латиноамериканських держав американський президент Теодор Рузвельт у 1903 р. проголосив політику «великого кийка», яка у поєднанні зі стратегією фінансового контролю (або «дипломатії долара») поступово перетворили ці країни у протекторати США. Так, вже до 1918 р. під повний американський фінансовий контроль потрапили 11 із 12 латиноамериканських держав, позбавивши їх, фактично, економічної та політичної самостійності.

Випробувані на латиноамериканських країнах методи геополітичної експансії США, які за сутністю та всіма параметрами є імперськими відносинами (метрополія – колонія), надалі, у XX ст., спрямовувалися і на весь світ, у тому числі й на матір-Європу.

У XX ст. концептуальним підґрунтям імперської геополітики Сполучених Штатів стала проголошена в кінці XIX ст. держсекретарем Дж. Хеєм доктрина «відкритих дверей». Ця політика зводилася до комплексу зовнішньополітичних і військових заходів, спрямованих на те, щоб «відкрити» фінансово-економічні та політичні системи інших країн для відповідного американського проникнення. Ця доктрина вимагала, щоб американські компанії отримали безперешкодний доступ до іноземних ринків, могли торгувати там і експлуатувати їхні ресурси [6, с. 105]. Доктрина «відкритих дверей» стала «м'яким» доповненням воєнної інтервенції, до якої активно вдавалися Сполучені Штати у процесі геополітичного розширення власної імперії.

У другій половині XX ст., особливо в період «холодної війни», США ще більше прагнули реалізації власних імперіалістичних інтересів, які з'явилися в них ще на початку століття. З 50-их років наступив період жорсткої боротьби

США за реалізацію власних імперіалістичних інтересів. Одним із ключових був геополітичний інтерес в експансії, що поширювалася б на всю планету в побудові імперської схеми «метрополія – колонія». Правляча еліта США намагалася та намагається поширити на весь світ дію основних американських доктрин – «відкритих дверей», «Плану Далеса» (1945 р.), «Плану Баруха» (1946 р.), «Плану Маршалла» (1947 р.), «дипломатії долара», а також «осідлати», підпорядкувати власним інтересам сучасний геополітичний процес всесвітньої глобалізації.

На нашу думку, процес глобалізації та імперська зовнішня політика США взаємопов'язані процеси. Глобалізація в усіх її типах відбувається в рамках імперіалістичних інтересів Сполучених Штатів, які з розпадом радянської системи, прагнуть одноосібно панувати у світі, створюючи тим самим монополярний світоустрій.

У межах глобалізаційного процесу наявне поєднання динаміки світового розвитку із заявленими та практично підкріпленими претензіями США на спрямування такого розвитку, тобто лідерство (а по можливості та необхідності – пряме домінування) у ньому [20, с. 141]. Сполучені Штати уніфікують світ, цілеспрямовано перебудовують його згідно американського стандарту (і не завжди це погано) та намагаються встановити свою гегемонію й лідерство у світовій політиці. Саме для цього вони й використовують процес глобалізації планетарного простору.

Проблеми глобалізації стали вже питаннями повсякденного політичного життя й управління для американського політикуму [20, с. 160]. Спрямування поступу загальносвітових процесів, одним із яких і є глобалізація, становить сутність імперіалістичного інтересу Сполучених Штатів. Управління процесом глобалізації – стратегічна мета США. Так, 42-ий президент США Білл Клінтон заявляв: «Глобалізація – це Америка» [12, с. 9], що свідчить про взаємозв'язок імперіалістичних інтересів США з процесом глобалізації та реалізації власних інтересів у світі.

Світовій глобалізації сприяє й саме формування імперій. Так, вагомим кроком до становлення єдиного, глобалізованого світу є створення атлантично-європейської (західної) імперії з центром у Сполучених Штатах. Це закономірний наслідок глобалізації, що сприяє політичній інтеграції та уніфікації американо-європейського геопростору. Для цього потрібно подолати дріб'язкову, «середньовічну» роздрібленість європейської самосвідомості й геоторії і, перш за все, німецьку та французьку політично-континентальну самоідентичність.

США забезпечують американським корпораціям доступ на ринки іноземних держав із подальшою торгівлею та використанням місцевих ресурсів, що вписується у рамки сучасного процесу силової глобалізації, котрий спрямовується, у значній мірі, Штатами. У більшості транснаціональних компаній переважає американський капітал [21]. Тому, саме розширення впливу та значимості американських ТНК є одним із стратегічних інтересів США у нинішньому столітті, а вони ж, у свою чергу, відстоюють американські інтереси,

панують на світових ринках і є одними з головних режисерів економічної глобалізації.

Стратегічна мета Сполучених Штатів – побудова єдиного, глобалізованого гомогенного світу. Америці, в такому світі, відводиться роль політичного, економічного й культурного, а по великому рахунку, планетарного центру, чому й сприяє процес глобалізації. Широка експансія латентного типу, в різних галузях і сферах людської діяльності за межі американського геопростору, призводить до уніфікації життя за єдиними принципами та стандартами, що, по суті, відповідає логіці глобалізації та, в кінцевому рахунку, полегшує життя людей.

Згідно стратегічних планів американського істеблішменту, широкомасштабна глобалізація повинна призвести до життя людей згідно єдиних ліберально-демократичних принципів, ідеалів і концепцій. Поширення Американською державою ліберально-демократичних цінностей по всьому світу, в період після Другої світової війни й до нині, призводить до того, що вони стають загальносвітовими й обумовлюють сьогодні життя людей у багатьох регіонах планети. Проведення глобальної демократизації та поширення ідеології лібералізму стали одними із проявів загальносвітового процесу глобалізації та відповідають нинішнім імперіалістичним інтересам США, котрі зацікавлені у політичній та ідеологічній експансії. Сприяння Америкою процесу демократизації суспільств і поширенню ліберальної ідеології призводить до посилення як самої глобалізації, так і робить її різноплановою.

Все більше людей у світі живуть згідно принципів демократичного суспільства й ідеології лібералізму, що є результатом реалізації Сполученими Штатами власних імперіалістичних планів і стратегій. Через зростання «попиту» у світі (особливо після розпаду «соціалістичного табору») на демократію та лібералізм зростає авторитет США як «центру демократії» та головного глобалізатора у світі. Вплив Штатів на «старі» та «молоді» демократії й надалі залишається вагомим і загальноновизнаним. Американізація, котра відповідає інтересам Сполучених Штатів і здійснюється за їх підтримки, є складовим елементом глобалізації й одночасно є такою масштабною, що деякі вчені ототожнюють американізацію з глобалізацією [21].

Одним із проявів загальносвітового процесу політичної глобалізації є створення регіональних і міжнародних організацій та посиленні їхнього впливу на світову політику. Так, якщо на початку ХХ ст. у світі нараховувалось 37 міжурядових організацій, то на кінець ХХ ст. їх стало вже близько 300, що становить реальну інфраструктуру нового світоустрою. Часто одними із засновників регіональних і міжнародних організацій стають Сполучені Штати Америки. Деякі з цих організацій, особливо в євроатлантичному регіоні, створюються відповідно до інтересів США та за їх підтримки (наприклад, фінансової). Через регіональні та міжнародні організації Штати намагаються посилити свій вплив на інші держави, котрі входять до сфери американських інтересів.

Сполучені Штати бажають побудови неолиберальної імперії, а при глобалізації вони енергійно проектують своє лідерство на різні регіони планети

та намагаються об'єднати світ під своїм керівництвом [22, с. 200, 202]. Імперська політика США не заміщує собою неоліберальну глобалізацію, активну участь у просуванні якої беруть Сполучені Штати, а доповнює її, використовуючи всі переваги домінантного статусу на планеті. Держави, які потрапляють у сферу американської геополітики стають залежними від США та водночас Штати стають дещо залежними від них, що відповідає глобалізації, яка призводить до зростаючої взаємозалежності у світі. Загалом поєднання гегемонії США з елементами глобалізації може поставити більшість держав світу перед необхідністю обмеження імперських амбіцій і впливу Америки та водночас сприяти процесам глобалізації у тій її частині, яка найбільше відповідала б інтересам конкретних країн.

Потужним засобом глобалізованого культурного імперіалізму Сполучених Штатів стали телекомунікаційні системи та комп'ютеризовані інформаційні мережі, що останні кілька десятиріч широко використовуються ними, для реалізації власних імперіалістичних інтересів [23, с. 18]. У результаті процесу глобалізації посилюється значення інформації, зростає кількість інформаційних мереж та каналів зв'язку. Америка нині володіє багатьма телеканалами та радіостанціями, які транслюють власні передачі на великих геопросторах, що дає можливість Сполученим Штатам розповсюджувати необхідну їм інформацію на значні території і тим самим впливати на формування світогляду, громадської думки, свідомості та стилю життя далеко за своєю геоторією та державними кордонами.

Змістом всесвітньої культурної глобалізації є поширення масової культури, що відповідає імперіалістичним інтересам США як з поширення власного культурного впливу у світі, так і зменшення поширеності та впливовості тих культур, які заперечують ідеологію лібералізму й можуть чинити опір американізації та «американському стилю життя». Через поширення масової культури США, та Захід у цілому, намагаються розширити свій вплив і встановити світову одноманітність і зашореність відповідно західному шаблону, нівелюючи традиції, звичаї та цінності інших культур. Поступово у світі відбувається латентна вестернізація всього культурного та соціально-побутового життя людини, де все «західне» проголошується прогресивним, а національне, локальне – відсталим і заскорузлим.

І насамкінець, виходячи з імперської геостратегії Сполучених Штатів і потреб глобалізації, новообраний американський президент Джо Байден у виступі в Конгресі США з нагоди ста днів свого президентства у квітні 2021 р. заявив: «Ми знову очолюємо світ!», «Майбутнє належить Америці!».

У ХХІ ст. США активно й надалі продовжують будувати власну імперію залежних держав і глобалізація є проявом та вагомим геополітичним фактором і знаряддям цього процесу одночасно. Для поширення свого імперського впливу Сполучені Штати інтенсивно використовують всі наявні різновиди (типи) глобалізації: політичну (поширення демократії і діяльність міжнародних організацій), економічну (діяльність американських ТНК і взаємозалежність економік держав), ідеологічну (насадження лібералізму та ліберальних цінностей), культурну (розповсюдження масової культури й американського

способу життя). До цих видів глобалізації можемо додати ще й військову глобалізацію, що проявляється в уніфікації військової потуги західних і прозахідних держав стандартам НАТО, а по суті армії США, велич і сила котрої є беззаперечною та очевидною. Сполучені Штати у світі проводять імперську зовнішню політику, будуючи власну імперію залежних «держав», використовуючи в цьому всесвітній процес глобалізації. Глобалізація та зовнішня політика США – процеси взаємопов’язані. Сама глобалізація, в усіх її різновидах, відбувається в рамках імперіалістичних інтересів Америки. Глобалізація є інструментом американської геополітики, новітньою формою колоніалізму супердержави.

1. Бердяев Н.А. Судьба России. Москва: Издательство Московского университета, 1990.
2. Азроянц Э.А. Глобализация: катастрофа или путь к развитию? Современные тенденции мирового развития и политические амбиции. Москва: ИД «Новый век», 2002; Богомолов Б.А. Глобализация: некоторые подходы к осмыслению феномена. *Вестник московского университета*. Серия 12. Политические науки. 2004. № 3; Бутенко А.П. Глобализация: сущность и современные проблемы. *Социально-гуманитарные знания*. 2002. № 3; Володин А.Г., Широков Г.К. Глобализация: начала, тенденции, перспективы. Москва: Институт востоковедения РАН, 2002; Глобализация: многостороннее измерение / Под общ. ред. В.А. Михайлова, В.С. Буянова. Москва: Книга и бизнес, 2004; Дахин В. Глобализация – взгляд историка. *Свободная мысль – XXI*. 2001. № 5; Дилигенский Г.Г. Глобализация в человеческом измерении. *Мировая экономика и международные отношения*. 2002. № 7; Зюганов Г.А. Глобализация и судьба человечества. Москва: Молодая гвардия, 2002; Иноземцев В.Л. Глобализация: иллюзии и реальность. *Свободная мысль – XXI*. 2000. № 1; Карапетян Л.М. О понятиях «глобализм» и «глобализация». *Философские науки*. 2003. № 3; Кастельс М. Глобальна ли глобальная экономика. *Экономические стратегии*. 2000. № 3; Клименко А.Ф. Глобализация и ее влияние на военную политику и военную стратегию. *Военная мысль*. 2002. № 5; Койчуев Т. Глобализация – противоречивая черта современного мирового развития. *Общество и экономика*. 2000. № 3–4; Косолапов Н.А. Глобализация: сущностные и международно-политические аспекты. *Мировая экономика и международные отношения*. 2001; Кузнецов В. Что такое глобализация? *Мировая экономика и международные отношения*. 1998. № 2; Неклесса А.И. Глобализация: новый цивилизационный контекст. *Безопасность Евразии*. 2001. № 1; Петров Н. Глобализация как феномен эпохи постмодернизма. *Международная жизнь*. 2003. № 9–10; Симония Н. Глобализация и неравномерность мирового развития. *Мировая экономика и международные отношения*. 2001 № 3; Спиридонова В.И. Амбивалентность глобализации. *Полигнозис*. 2003. № 1; Трофименко Г.А. О глобализации международных отношений. *США – Канада: экономика, политика, культура*. 2003. № 6; Уткин А.И. Главный процесс эпохи – глобализация. *США – Канада: экономика, политика, культура*. 2000. № 1; Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. Москва: Логос, 2002; Хозин Г.С. Глобализация международных отношений: объективная тенденция или стратегия США. *США – Канада: экономика, политика, культура*. 2000. № 1; Чешков М.А. Глобализация «без берегов» и самоопределение глобалистики. *Безопасность Евразии*. 2002. № 1 (7).
3. Гольцов А.Г. Геополітика та політична географія: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. С. 287–295; Кудряченко А.І., Рудич Ф.М., Храмов В.О. Геополітика: підручник. Київ: МАУП, 2004. С. 96–121; Лясота А.Є. Глобалізаційні процеси в сучасному світі та Україні: політичні ризики та перспективи. *Регіональні студії*. 2020. № 23. С. 32–37; Суліма Є.М., Шепелєв М.А. Глобалістика: підручник. Київ: Вища школа, 2010. С. 127–153, 253–264; Шергін С.О. Концептуально-праксеологічні аспекти глобалізаційного розвитку.

- Глобалізація і сучасний міжнародний процес* / за ред. проф. Б.І. Гуменюка і проф. С.О. Шергіна. Київ: УН-т «Україна», 2009. С. 104–105.
4. Robertson R. The twofold process of the particularization of the universal and the universalization of the particular. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage, 1992. P. 173–175.
 5. Мировая политика и международные отношения: учебное пособие / под ред. С.А. Ланцова, В.А. Ачкасова. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 448 с.
 6. Кудряченко А.І., Рудич Ф.М., Храмов В.О. Геополітика: підручник. Київ: МАУП, 2004. 296 с.
 7. Мадіссон В.В., Шахов В.А. Сучасна українська геополітика: навч. посібник. Київ: Либідь, 2003. 176 с.
 8. Глобалізація. *Політологічний енциклопедичний словник* / упорядник В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. С. 107–108.
 9. Вегеш М., Палінчак М., Петрінко В. Геополітика в постанях і термінах: підручник для студентів і аспірантів спеціальності «Політологія». Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 786 с.
 10. Глобализация и мультикультурализм / отв. ред. Н.С. Кирабаев. Москва: Издательство РУДН, 2005. 332 с.
 11. Богомолов Б.А. Глобализация: некоторые походы к осмыслению феномена. *Вестник Московского университета*. Серия 12. Политические науки. 2004. № 3. С. 105–118.
 12. Сирота Н.М. Глобализация: политические аспекты: учеб. пособие. Санкт-Петербург: Изд. центр Санкт-Петербургского гос. ун-та аэрокосмического приборостроения, 2007. 84 с.
 13. Левашова А.В. Глобализация мира: миф или реальность? *Вестник Московского университета*. Серия 18. Социология и политология. 2001. № 11. С. 15–28.
 14. Арыстанбекова А. Глобализация. Объективная логика и новые вызовы. *Международная жизнь*. 2004. № 4–5. С. 54–65.
 15. Дилигенский Г.Г. Глобализация в человеческом измерении. *Мировая экономика и международные отношения*. 2002. № 7. С. 4–15.
 16. Кравчук М. Концептуальна еволюція теорій глобалізації. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 122–136.
 17. Глобализация, рост и бедность. Построение всеобщей мировой экономики / отв. ред. М.Ю. Пахомов. Москва: Изд-во «Весь Мир», 2004. 216 с.
 18. Мунтян М. Глобализация, международные отношения и мировая политика. URL: <http://viperson.ru/wind.php?ID=282843&soch=1> (дата звернення: 22.06.2021).
 19. Гольцов А. Імперіалістична геостратегія в сучасному світі (на прикладі США і Росії). *Персонал*. 2006. № 8. URL: <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=344> (дата звернення: 25.06.2021).
 20. Косолапов Н.А. Международно-политическая организация глобализирующегося мира: модели на среднесрочную перспективу. *Общественные науки и современность*. 2001. № 6. С. 140–166.
 21. Ваджра А. США: мировая империя. URL: <http://www.ruska-pravda.com/index.php/200906042790/stat-i/arhivy-andreja-vadzhry/2009-06-04-06-09-17.html> (дата звернення: 25.06.2021).
 22. Пьетэрсэ Й.Н. Неолиберальная империя. *Политическая наука*. 2008. № 4. С. 198–202.
 23. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ: Видавництво «Основи», 1994. 224 с.

Іван Барчій

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОЇ УЧАСТІ УКРАЇНИ У РАМКАХ МІЖНАРОДНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО ФОРМАТУ – СХІДНОГО ФЛАНГУ НАТО – «ПОЛЬЩА – РУМУНІЯ – ТУРЕЧЧИНА»

Відносини між Україною та Румунією до 2014 р. характеризувалися достатньою інертністю, конфліктністю та відсутністю системності. У двосторонніх стосунках домінували суперечливі питання (ситуація навколо о. Зміїного, питання подвійного громадянства етнічних румунів на українських територіях та національних меншин, проблема врегулювання судноплавного транзиту по річці Дунай), що справляло суттєвий стримуючий вплив на розвиток конструктивних двосторонніх відносин країн.

Однак анексія Російською Федерацією Криму та агресія на Сході України дуже гостро поставили на порядок денний питання стабільності і безпеки у сусідніх з Румунією країнах. Розуміючи загрози, які несе в собі така ситуація, офіційний Бухарест взяв курс на перезавантаження відносин з Україною та посилення двосторонньої співпраці, у тому числі в рамках розширених регіональних форматів. Зважаючи на це, офіційний Київ має використати дане ситуативне зближення для розбудови стабільних партнерських відносин з Бухарестом та зосередитися на реалізації спільних взаємовигідних проектів та ініціатив.

Слід зазначити, що відносини України з Румунією після ухвалення нового Закону України «Про освіту» у 2017 році також погіршилися, оскільки офіційний Бухарест поряд із Угорщиною виступив із закликом зберегти наявні права румунської національної меншини в Україні, однак на відміну від Будапешта не застосував контрзаходів протидії закону на міжнародній арені.

Сучасна зовнішня та безпекова політика Румунії визначається низкою чинників, сконцентрованих на її східному кордоні. Насамперед, під впливом російської агресії проти України дедалі виразнішою стає загроза подальшої дестабілізації ситуації у сусідній з Румунією Молдові, збільшується ризик ескалації напруженості у Гагаузії, зростає мілітаризація проросійського анклаву на території Молдови – Придністров'я, а також незаконно анексованої Росією української території АР Крим. З огляду на це активна протидія планам Росії щодо створення сухопутного «коридору» до Криму і Придністров'я за рахунок південних областей України стає пріоритетним завданням не лише для Української держави, але й для сусідньої Румунії [4, с. 230].

Румунія позиціонує себе як форпост НАТО у Чорноморському регіоні, як держава, що неухильно дотримується лінії на зміцнення трансатлантичного співробітництва та протидію експансіоністським планам Росії в Південно-Східній Європі. Бухарест також активно підтримує нарощування військової присутності сил НАТО на території Румунії [4, с. 231].

У даному контексті слід звернути увагу на ініціативу офіційного Бухареста по залученню України до роботи регіонального формату – Східного

флангу НАТО – «Польща – Румунія – Туреччина». Згаданий міжнародний трикутник співробітництва був заснований у 2012 році на саміті НАТО у м. Чикаго (США) за ініціативи румунської сторони. На рівні міністрів закордонних справ країн формат збирається щорічно починаючи із 2016 року [5].

Зокрема, 23 квітня 2021 року глава МЗС України Дмитро Кулеба, спільно із грузинським колегою Давидом Залкаліані, офіційно був запрошений румунською стороною до роботи регіонального формату, що відбувався у столиці Румунії м. Бухаресті.

Під час проведення переговорів Східного флангу НАТО йшлося про посилення присутності і готовності НАТО до зміцнення безпеки і стабільності в регіоні, і про євроатлантичні перспективи України і Грузії, і про ініційований Україною формат «Кримської платформи». Окремо відбулися переговори міністра закордонних справ України у двосторонньому форматі з колегами главами МЗС, Богданом Ауреску, Збігневом Рау і Мевлютом Чавушоглу, про політику і торгівлі у відносинах між нашими країнами.

Після проведення переговорів глави МЗС України та Румунії – Д. Кулеба та Б. Ауреску зазначили, що не дивлячись на суперечності між Україною та Румунією щодо політики нацменшин у 2020 році між країнами був підписаний договір із визначенням правової бази щодо військово-технічної співпраці. Також продовжується співпраця у військових навчаннях «Riverin» та «PASSEX». Це зумовлено, насамперед, тим, що обидві країни мають спільні загрози з боку РФ в Чорноморському регіоні. Окремо в Бухаресті під час міністерської зустрічі трикутника Польща – Румунія – Туреччина було обговорено посилення присутності НАТО в Чорноморському регіоні та євроатлантичні перспективи України та Грузії.

Також глава МЗС України повідомив, що «Україна прагне офіційно започаткувати стратегічне партнерство з Румунією. Це означатиме особливі відносини між нашими державами. Ми з Богданом Ауреску домовилися втілити це у дійсність». Сторони домовилися якнайшвидше провести консультації між причетними відомствами України та Румунії задля усунення перешкод для відкриття додаткових пропускних пунктів на українсько-румунському кордоні та втілення спільних інфраструктурних проєктів, а також домовилися активізувати діяльність робочих груп країн із питань освіти та співпраці у сфері енергетики [5].

У наслідок проведеної зустрічі, 10 травня 2021 року країни Східного флангу НАТО під час Саміту «Бухарестської дев'ятки», що відбувався оналайн за участю, у тому числі Президента США Джо Байдена та Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга, заявили що **вимагатимуть більшої військової присутності союзників на східному фланзі Альянсу.**

Держави східного флангу НАТО висловили занепокоєння тим, що минулого місяця Росія почала активно стягувати війська на кордоні з Україною. Це була масштабна мобілізація з часу анексії Криму і розгортання збройного конфлікту на Сході України. Президент Румунії Клаус Йоганніс на Саміті зазначив, що «НАТО повинно продовжувати посилювати свою оборону та стримування, особливо на східному фланзі від Балтійського до Чорного моря.

Ось чому, зокрема, під час нашої дискусії з президентом Байденом, я виступав за більшу присутність Альянсу та США у Румунії та на півдні східного флангу» [6].

Слід зазначити, що країни Східного флангу НАТО також висловили активну підтримку Україні під участь установчого Саміту «Кримської платформи», який відбувся 23 серпня 2021 року в м. Києві. Зокрема, на Саміті прем'єр-міністр Румунії Флорін Кицу, заявив що «Румунія вважає, що коли будуть виконані всі умови, Україна стане гідним членом спільної європейської родини. Для цього безумовно потрібна широка підтримка громадськості, політична воля і я закликаю керівництво України до необхідних реформ задля досягнення процвітання і розвитку».

Також румунський глава уряду в контексті загроз, які існують у Чорноморському регіоні зазначив, що «Румунія абсолютно віддана політиці невизнання незаконної анексії Криму. Ми розуміємо виклики та загрози у Чорноморському регіоні і цей саміт підтверджує серйозність цих загроз. Тому ми повинні спільно шукати ефективні рішення цих проблем. Цей форум дозволить консолідувати нашу співпрацю» [7].

Таким чином як і в Будапешті, у Бухаресті також не були раді ухваленню Україною закону про освіту у 2017 році, утім, це не спричинило великого конфлікту між Румунією та Україною. Зараз у відносинах між країнами експерти вбачають великий потенціал. Одна з причин цього - питання безпеки. Зокрема, інтерес Румунії полягає в тому, щоб Чорноморський регіону не перетворився у зону виключно «російської сфери інтересів». І для цього Румунія дуже зацікавлена у спільній з Україною співпраці над військовими проектами.

Офіційний Бухарест також як стратегічний союзник Києва, підтримує, зокрема, практичну співпрацю між ЄС і країнами «Східного партнерства», а також сприяє її участі, спільно із Грузією, в роботі регіонального формату Східного флангу НАТО – «Польща – Румунія – Туреччина» для протидії російській агресії та сприяння відновленню безпеки та стабільності у Європі.

Таким чином, на відміну від інертності та байдужості країн Західної Європи, східноєвропейські країни ЄС активізувалися з новою силою підтримки України. Це помітно як по зближенню окремих країн в двосторонньому порядку, так і по створенню нових міжнародних платформ на кшталт «Люблінського трикутника» чи «Асоційованого тріо». Поки подібні кроки не варто розцінювати в контексті створення проектів типу Балто-Чорноморського союзу, але можна говорити про бажання реалізувати нові формати економічної та безпекової співпраці в Східноєвропейському регіоні, що є має стати сигналом країн регіону для зміцнення співробітництва у згаданому напрямку.

Політика України у відносинах з конкретно з Румунією повинна полягати в тому, щоб максимально використовувати наявні та, у разі необхідності, створювати нові механізми для забезпечення національних інтересів нашої держави, зокрема, міжнародні важелі/інструменти впливу на політику Румунії, які вже існують або можуть виникнути внаслідок співпраці Румунії з третіми країнами та її діяльності у міжнародних організаціях. Приділяти особливу увагу пошуку спільних інтересів та можливостей налагодження співпраці України з

Румунією в рамках розвитку відносин України з ЄС, НАТО, а також в рамках організацій, членами яких є обидві країни.

1. Барчій І. Політика Румунії щодо захисту мовних прав румунської меншини в умовах прийняття Закону України «Про освіту». Європа і політика. Матеріали науково-практичної конференції «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин». (м. Ужгород, 3 травня 2018 року). Ужгород, 2018. С. 40–43.
2. Барчій І. Позиція Румунії відносно гібридної війни в Україні. Україна та Центральна Європа. Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин». (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 22–25.
3. Барчій І. Розвиток політичних відносин між Україною та Румунією після зміни влади в Україні. Україна і Центральна Європа: історія, політика культура. Матеріали V Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин». (м. Ужгород, 25 вересня 2020 року). Ужгород, 2020. С. 178–180.
4. Ціватий В. Дипломатичний інструментарій, дипломатія неурядових акторів і регіональні ініціативи Румунії в Чорноморському регіоні (2006–2018 рр.): досвід для України Історико-політичні проблеми сучасного світу: Modern Historical and Political Issues: Збірник наукових статей. Чернівці, 2018. Т. 37–38. С. 228–240.
5. Україна вперше бере участь в переговорах глав МЗС Східного флангу НАТО. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/ukrajina-vpershe-bere-uchast-v-perehovorakh-hlav-mzs-skhidnoho-flanhu-nato.html> (дата звернення 02.09.2021).
6. «Ми маємо підготувати наш союз до викликів сьогодення та завтрашнього дня» – Столтенберг. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/my-mayemo-pidhotuvaty-nash-soyus-dovuklyukiv/31248210.html> (дата звернення 30.08.2021).
7. Румунія підтримує прагнення України стати членом ЄС та НАТО - прем'єр. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/08/23/7126922/> (дата звернення 01.09.2021).
8. Declarația comună a miniștrilor afacerilor externe ai României, Republicii Polone și Republicii Turcia / Joint statement of the ministers of foreign affairs of Romania, the Republic of Poland and the Republic of Turkey. URL: <https://www.mae.ro/node/55480> (дата звернення 23.08.2021).

Іван Мотрунич

ЗБІЛЬШЕННЯ ЧИСЕЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ І ВІЙСЬКОВИХ ВИТРАТ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ЯК ВІДПОВІДЬ НА ГІБРИДНУ ВІЙНУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Республіка Польща / Rzeczpospolita Polska є нашим західний сусід і партнером. За переписом населення 2011 року в Польщі проживало понад 38,5 млн. осіб. Тобто, Польща є п'ятою за чисельністю країною Європейського Союзу, дев'ятою у Європі за площею й восьмою за чисельністю населення Європи. Республіка Польща межує: на заході з Німеччиною – 467 км.; на півдні з Чехією – 796 км. і Словаччиною – 541 км.; на сході з Україною – 535 км.

(Закарпатська, Львівська та Волинська області) та Білоруссю – 418 км.; на півночі з Литвою – 104 км. та Російською Федерацією (Калінінградська область) – 210 км.; на півночі країна омивається водами Балтійського моря – 440 км [9]. Відповідно до адміністративного поділу запровадженого з 1 січня 1999 року Республіка Польща складається з 16 воєводств, які поділяються на 308 повітів.

Згідно з даними дослідження ресурсу «Global Firepower», Польща з індексом 0,4187 посідає 23-тю сходинку з-поміж наймогутніших країн світу (ми у цьому рейтингу знаходимось на 25-ій позиції), а це 6-те місце серед європейських країн [16].

Варто зауважити, що часи, коли можна було впевнено стверджувати, що класична звичайна війна неможлива в Європі, вже точно минули. Таке припущення було прийнято, наприклад, творцями Білої книги про національну безпеку республіки Польща у травні 2013 року. Проте вже менш ніж через рік, у квітні 2014 року, розпочалася російська військова інтервенція на Донбасі, яка наразі забрала понад 10 тис. чол., 10 % його території (плюс Крим, окупований у лютому – березні 2014 року) та найбагатші родовища вугілля України [4; 12].

Сьогодні всі основні країни Старого континенту враховують можливість звичайної війни в Європі. Відтак епоха скорочення оборонних бюджетів закінчилася. Хоча це не означає, що вони починають значно зростати, наявність збройних сил, здатних до ефективних операцій, є сьогодні бажаною метою кожної держави. Відбулося відродження в обороні території країн НАТО, для якої вона була створена. Ці зміни не є результатом дій терористичних угруповань, які дедалі сильніше вражають держави західної цивілізації, а Росії. Терористична діяльність призводить до розширення поліції, розвідки, контррозвідки, спецназу, електронного контролю над громадянами, змін до законодавства, що підвищує компетенцію держави, але не до розширення звичайних армій, оскільки вони не підходять для антитерористичної діяльності операцій. Терористи ніколи не становитимуть фундаментальної загрози для будь-якої західної країни, включаючи Польщу. Терористичні організації здатні завдати їм болючих ударів, але вони не мають і не матимуть потенціалу їх знищити. Такий потенціал може мати лише інша країна або група країн [12].

У випадку Польщі геополітична загроза є очевидною, це – Росія. Ця загроза зростає з послабленням Європейського Союзу, але водночас зменшується із наростанням присутності НАТО на східному фланзі. Польща є членом НАТО й охоплена планами дій на випадок надзвичайних ситуацій. Однак цього недостатньо для того, щоб відчувати себе в повній безпеці. Не ставлячи під сумнів добру волю наших союзників щодо виконання своїх зобов'язання, дослідники припускають, що вони не зможуть прийти нам на допомогу або ж допомога прийде з запізненням. У такій ситуації Польща повинна мати можливість максимально незалежно захищатися [9; 11; 13].

Раніше з моменту вступу до НАТО (1999 рік) Польща при нападі розраховувала на допомогу союзників. Чисельність збройних сил та їх технічні можливості дозволяли стримувати наступ та чекати допомоги союзників, але після подій 2014 року стратегія Польщі змінилась. Аналізуючи навчання, які проводяться російською армією, все вказує на те, що Росія готується до

локального конфлікту з обмеженими цілями, а не до довгострокової війни, але ми не маємо гарантій, що інакше не буде, і що не буде вторгнення зі Сходу [13].

Польща розташована на величезній центрально-європейській рівнині, повністю відкритій на лінії Схід-Захід, незважаючи на те, що основні річки проходять на лінії Північ-Південь. Це створює природний коридор для просування військ в обох напрямках, як багато разів показувала історія. Це географічний стимул до агресії. Враховуючи це Польща змінюється. Вона повинна впродовж 10-ти років максимально розвинути військові та організаційні компетенції, щоб захистити себе або принаймні протистояти потенційному агресору протягом кількох місяців без зовнішньої допомоги [11; 13].

Варто зазначити, що збройні сили Польщі в 2016 році налічували 105 тис. солдатів регулярної армії (з них 47 тис. – в сухопутних військах) плюс 20 тис. у Національному резерві, та з можливістю призначити не більше 300-320 тис. додаткових резервістів [6]. Водночас структурно Збройні сили Республіки Польща складаються із Сухопутних військ / *Wojska Lądowe RP*, Військово-морського флоту / *Marynarka Wojenna RP*, Військово-повітряних сил / *Siły Powietrzne RP* та Сил спеціального призначення / *Wojska Specjalne RP* і нового виду з збройних сил – Війська територіальної оборони. Це близько 20 тис. добровольців, які регулярно проходять навчальні курси під керівництвом польських і закордонних фахівців. До 2024 року Польща планує збільшити чисельність тероборони до 53 тис. та зформувати 20 мотопіхотних бригад, а також створити систему складування зброї та військової техніки, матеріальних засобів для забезпечення своєчасного розсортування кадрованих частин. У випадку бойових дій ці добровольчі підрозділи тісно взаємодіятимуть із збройними силами [6; 7; 10; 14].

Офіційно сили територіальної оборони призначені для підтримки регулярних військ у разі військових дій у місцях їхнього проживання. На практиці ж йдеться про добре організовані та навчені формування з широким спектром завдань, зокрема, боротьба з розвідувально-диверсійними групами, забезпечення безпеки перекидання сил і засобів регулярних збройних сил Польщі до району оперативного застосування, охорона об'єктів інфраструктури, пошуково-рятувальні операції, а також ведення партизанської війни. Вступивши до лав Військ територіальної оборони, немає потреби залишати основну роботу. Добровольці залучаються на навчання з регулярними військами лише у вихідні дні. Крім того, ці «військові ігри» ще й оплачуються державою [6; 14].

Формування військ територіальної оборони також пов'язане з придбанням озброєння та розвитком інфраструктури. Зокрема, одночасно зі створенням військ територіальної оборони збільшується кількість бойових армійських підрозділів насамперед на сході країни. З вересня 2018 року формується нова 18-та механізована дивізія, до складу якої входять 1-а бронетанкова бригада, 21-а бригада підгалянських стрільців, 19-та механізована бригада та підрозділи бойової підтримки та логістики [6; 14]. Створення нової дивізії на «східній стіні» є відповіддю на зміни у безпековому середовищі. Передбачається, що це

ускладнить або унеможливить здійснення раптового вторгнення (зокрема з території Білорусі).

Навесні 2017 року Міністерство національної оборони оголосило про плани збільшити чисельність збройних сил Польщі до 150 тис. у 2019 році та 200 тис. у 2020–2022 роки [11; 14]. Для прикладу, в 2015–2019 роках загальна кількість військовослужбовців європейських країн НАТО збільшилась почти на 6,3 % (з 1,740 до 1,849 млн. чол.). Найбільше в Латвії – 13,47 %, Литві – 13,82 %, Румунії – 12,46 % та Польщі – 11,97 % [3].

Стратегічний огляд оборони країни, підготовлений Міністерством національної оборони Польщі, передбачає збільшення резервів польського війська. Дані збільшення резервів є секретною інформацією. Дані про мобілізацію засекречені, але з загальнодоступної інформації можна зробити висновок, що збройні сили Польщі збільшать не більше ніж у три рази від поточного стану [11; 13]. Нинішній склад збройних сил, і особливо підготовлених резервів, є недостатнім для ефективної оборони країни. Тому необхідно розширити резервні та інші додаткові сили таким чином, щоб можна було мобілізувати на війну мільйон озброєних поляків і польських жінок [13].

Ураховуючи те, що будівництво «Північного потоку – 2» продовжується, багато польських політиків, урядовців, аналітиків стверджують, що Європейський Союз збільшує енергетичну залежність від Росії, що дасть їй можливість застосовувати політичний тиск та шантаж по відношенню до країн, які залежні від постачання газу. Про це заявив євродепутат Яцек Саріуш-Вольський й закликав збільшити витрати Польщі на національну оборону до рівня 4–5 % від ВВП, як у «прифронтових державах», щоб компенсувати геостратегічні наслідки появи газогону «Північний потік – 2». Відтак польська армія має складати щонайменше 250 тис. військових регулярних військ та 50 тис. солдатів Сил територіальної оборони. Про це повідомило польське видання «Rzeczpospolita». Це мінімум, який гарантує стримування, що в рамках НАТО забезпечуватиме незалежність країни, а також підтримуватиме сусідів. Польська армія повинна бути більш чисельною, тому що тільки таким чином вона зупинить можливого агресора [8]. «Rzeczpospolita» відзначає, що у такому разі польська армія буде співмірна з французькою, в якій наразі близько 270 тис. солдатів.

Щодо стосується питань мобілізації, Польща активно вивчає досвід Фінляндії. Польські аналітики вважають, що Фінляндія має найефективнішу систему стримування та оборони в Європі, яка, маючи у три рази менший за Польщу оборонний бюджет, здатна мобілізувати 6,3 % населення до прямого бою [13].

Міністерство оборони Польщі робить усе можливе, щоб залучити людей на військову службу. Як повідомляє видання «Rzeczpospolita», оборонне відомство вже цього року може запропонувати понад 5 тис. вакантних посад у різних структурах і військах. Також у рамках акції «Стань солдатом Польської республіки» залучено спеціальні мобільні групи, які працюють взимку у горах, а влітку на морі з метою вербування серед населення до лав збройних сил.

Важливим показником привабливості військової служби залишається заробітна плата. У польських військових вона залежить від займаної посади і військового звання і в середньому становить 1 330 євро у рядового складу і 3 100 євро – у офіцерського.

Також, аби залучити поляків до військової служби, Міністерство оборони має намір знизити пенсійний вік людей у погонах. Планується надати військовослужбовцям право на пенсію після досягнення 25-річного терміну вислуги. Сьогодні ж ця виплата надається жінкам по досягненню 50 років, чоловікам – 55.

У 2016 році на саміті Альянсу НАТО у Варшаві було прийнято рішення про встановлення постійної присутності бойових підрозділів у Польщі та державах Балтії. На сьогодні у місті Жагань дислокована 3-я бронетанкова бригадна бойова група 4-ої піхотної дивізії США, яка призначена для ведення операцій в Центральній та Східній Європі. У містечку Ожиш та на полігоні Бемові Піски базується багатонаціональна батальйонна група НАТО. З 2017 року в Познані розмістилося командування дивізії армії США. Як бачимо, великого значення приділяється розширенню військового співробітництва з країнами НАТО та країнами, що не є членами НАТО, особливо зі Швецією та Фінляндією, які поділяють геополітичну загрозу з Польщею та географічні умови для ведення можливої війни з агресором зі Сходу [5; 6; 11; 13].

Останніми роками військова співпраця між Україною і Польщею розвивається, а відносини двох держав постійно переходять на нові щаблі співробітництва. Це і Укрполбат у Косові; бригада, що входила до складу польської багатонаціональної дивізії в Іраку; медичний контингент українських фахівців у складі польського шпиталю в Афганістані; Укрполлитбриг, що є взірцем міжнародної військової співпраці й братерства. Яскравим прикладом добросусідства та партнерства була присутність Президента Польщі на святкуванні 30-ї річниці незалежності України та прийняття участі винищувачами F-16 Повітряних Сил Польщі у військовому повітряному параді.

За даними з відкритих джерел, сьогодні на озброєнні Війська Польського знаходиться понад 1 тис. танків (серед країн-членів НАТО Польща за їхньою кількістю поступається лише США, Туреччині й Греції). Це – німецькі «Леопард-2А4», «Леопард-2А5» та РТ-91 (власна модифікація на базі Т-72 М1) а також самі Т-72, виготовлені в Польщі за радянською ліцензією. Також до сухопутного парку входять понад 2,5 тис. броньованих машин (БМП-1, польські ROSOMAK, БТР, БРМ), 547 самохідних артилерійських систем – радянські 122-мм 2С1 «Гвоздика» та чехословацькі М-77 DANA), 180 пускових ракетних установок (БМ-21 «ГРАД, чехословацькі RM-70, польські WR-40 Langusta»). Бойовий склад Військово-морського флоту налічує 87 одиниць, серед яких 2 фрегати з керованим ракетним озброєнням (колишні американські типу Oliver Hazard Perry), корвет (Kaszub), 3 субмарини, 4 патрульних суден і 25 (4-те місце у світі) тральщиків. Авіаційний парк Військово-повітряних сил складається з 457 одиниць. Це – 91 винищувач (здебільшого МіГ-29 і F-15), 49 транспортників і понад 200 гелікоптерів. Варшава має намір подвоїти кількість транспортних літаків Hercules C-130 H (наразі має 5) і суттєво посилити авіаційну бойову

складову за рахунок придбання у США 32 винищувачів F-35 за 6,5 млрд. доларів [1; 3; 5; 7].

Упродовж 2015–2019 років Міністерство національної оборони Польщі розмістило низку замовлень на військову техніку. Тут можна згадати перший етап програми ППО «Wisła» (включно з двома батареями системи «IBCS/Patriot»), гаубиці «Krab» та міномети «Rak», модернізацію танків до стандарту «Leopard 2PL», зенітно-ракетні комплекси «Pilica», «Poprad» та «Piogun». Кількість останніх значно збільшилася у порівнянні з планами. Були придбані вітчизняні радіолокатори «Odra» та «Bystra», а останнім часом і зенітні керовані ракети «Feniks», завдяки чому реактивна система залпового вогню «WR-40 Langusta» матиме необхідну далекобійність.

6 лютого 2019 року в рамках реалізації програми Nomag було підписано угоду зі США на постачання до Польщі 20 РСЗО M142 HIMARS на суму 414 млн. доларів. Поставки очікуються до 2023 року. До війська надійшла сучасна стрілецька зброя (включно зі штурмовою гвинтівкою «GROT», базовим озброєнням новостворених ВТО – І.М.). Список надходжень можна доповнити вертольотами «BlackHawk» для Сил спеціальних операцій та «AW101», рятувальним судном, мінно-тральними кораблями «Kormoran», буксирами та літаками для перевезення VIP-персон.

Аналізуючи проведені закупівлі, необхідно зазначити, що коли йдеться про базове спорядження чи раніше розпочаті розробки (наприклад, самохідні гаубиці «Krab», ЗРК «Piogun», радіолокатори), то ці замовлення переважно діставалися оборонній промисловості Польщі. Так було й з придбанням вертольотів, замовлення на які отримали міжнародні авіаційні компанії з польським капіталом. Оборонна промисловість Польщі має забезпечити значну частку спорядження для новоствореної 18-ї механізованої дивізії (наприклад, БМП «Borsuk» та бронетранспортери «Rosomak» з безпілотними баштами «ZSSW-30», артилерійська та зенітна техніка) та провести роботи з ремонту та модифікації танків «Т-72». Представники оборонного міністерства наголошують, що реалізація цієї програми спрямована не лише на посилення боєздатності збройних сил Польщі, але й на відновлення та підтримку потенціалу оборонної промисловості.

Планом технічної модернізації національної оборони було виокремлено 6 оборонних програм. Пріоритетними міністр оборони Польщі Маріуш Блащак назвав шість (Harpia – закупівля винищувачів; Narew – передбачає виробництво в Польщі по ліцензії зенітно-ракетних комплексів; Kruk – закупівля вертольотів; Cyber.mil.pl – забезпечення кібербезпеки держави; Orka – закупівля підводних лодок; Nomag – закупівля для сухопутних військ ракетних систем) [3]. Як бачимо, Польща суттєво оновлює озброєння та військову техніку, як за рахунок закупівлі товарів, робіт і послуг іноземного виробництва так і за рахунок виробництва власного вітчизняного оборонно-промислового комплексу.

Зауважимо, що в 2020 році Польща заняла 5-е місце за рівнем військових витрат серед країн НАТО відносно ВВП – 2,31 %. Для порівняння, США – 3,73 %, Греція – 2,68 %, Єстонія – 2,33 % та Великобританія – 2,32 %. Рівень 2 % ВВП здолали Латвія – 2,27 %, Литва – 2,13 %, Румунія – 2,07%, Франція – 2,04

%, Норвегія – 2% та Словаччина – 2%; трохи не вистачило Туреччині – 1,86 %, Угорщині – 1,85 % та Хорватії – 1,83 % [12].

Загальні військові витрати НАТО в 2020 році склали 1,028 трлн. Доларів, із них США – 717 млрд. доларів. Інші країни НАТО збільшили витрати з 299 млрд. до 311 млрд. доларів. Структура оборонних витрат Польщі у 2020 році, згідно документу НАТО, склали: 1) витрати на утримання – 45,4 %; 2) операційні витрати, ремонт техніки та інше – 20,6 %; 3) інфраструктурні витрати – 4,9 %; 4) витрати на закупівлю озброєння та науково-дослідні розробки – 29,0 % [12]. Польща зберігає систему фінансування збройних сил, рекомендовану НАТО. Тобто, вона виділяє 2 % ВВП для військових цілей і понад 20 % бюджету Міністерства національної оборони на матеріальні витрати, насамперед, на обладнання.

Підводячи підсумки, можна зробити наступні узагальнення.

По-перше, Міністерство національної оборони Польщі поступово збільшує чисельність особового складу (до 150 тис. у 2019 році та 200 тис. у 2020–2022 роках). У подальшому планується розглянути можливість подальшого збільшення чисельності особового складу збройних сил Польщі, при цьому пропонуючи особовому складу досить привабливе грошове забезпечення. Для залучення поляків до військової служби, Міністерство національної оборони має також намір знизити пенсійний вік людей військовослужбовців.

По-друге, Республіка Польща модернізує власне військо. Насамперед здійснює модернізацію старого озброєння та закуповує нове. При цьому перевагу надає вітчизняному виробництву.

По-третє, як член НАТО, Польща дотримується рекомендацій та продовжує політику збільшення витрат на оборону в розмірі 2,5 % до 2030 року. При цьому слід зазначити, що багато аналітиків, політиків, урядовців та експертів пропонують збільшити витрати на оборону до рівня 4–5 % ВВП. Водночас збільшення видатків на оборону буде залежати від політичних рішень та економічної ситуації в державі. Загалом, як бачимо, Республіка Польща суттєво змінила відношення до власної безпеки й прагне зайняти позицію лідера та основної сили НАТО у геополітичному регіоні Центрально-Східної Європи.

1. Бараш Ю. *Войсько Польское и проблемы его перевооружения. Оборонно промисловий курєр*. Дата оновлення: 16.10.2017. URL: <http://opk.com.ua/> (дата звернення: 26.08.2021).
2. BBC Польши могут сравняться с ведущими странами НАТО. *Военное обозрение*. Дата оновлення: 12.01.2017. URL: <https://topwar.ru/107049-vvs-polshi-mogut-sravnyatsya-s-veduschimi-stranami-nato.html> (дата звернення: 25.08.2021).
3. Зверев Ю. *Польша усиленно перевооружается. Евразия эксперт*. Дата оновлення: 13.10.2016. URL: <https://eurasia.expert/polsha-usilenno-perevoorzhaetsya> (дата звернення: 26.08.2021).
4. Кириллов С. *Стратегия развития вооруженных сил Польши до 2032 года. Зарубежное военное обозрение*. 2018. № 10. С. 18–20. Дата оновлення: 25.01.2018. URL: http://factmil.com/publ/strana/polsha/strategija_razvitija_vooruzhennykh_sil_polshi_do_2032_goda_2018/25-1-0-1525 (дата звернення: 27.08.2021).
5. Паливода В. *Обороноздатність Польщі: плани та реалії. Defence Express*. Дата оновлення: 10.02.2020. URL: https://defenceua.com/army_and_war/stan_oboronozdatnosti_respubliki_polscha_plani_i_realiji-178.html (дата звернення: 28.08.2021).

6. Поліщук С. Армія Польщі: чисельність і військові видатки суттєво збільшуються... *Армія INFORM*. Дата оновлення: 01.06.2020. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/06/armiya-polshhi-chyselnist-i-vijskovi-vydatky-suttyevo-zbilshuyutsya/> (дата звернення: 26.08.2021).
7. Польская армия может создать России серьезные проблемы. *Взгляд. Деловая газета*. Дата оновлення: 15.01.2020. URL: <https://vz.ru/world/2020/1/15/186899.html> (дата звернення: 27.08.2021).
8. ПОЛЬСЬКА АРМІЯ МАЄ СКЛАДАТИ ЩОНАЙМЕНШЕ 250 ТИСЯЧ ВІЙСЬКОВИХ РЕГУЛЯРНИХ ВІЙСЬК ТА 50 ТИСЯЧ СОЛДАТІВ СИЛ ТРО. *Оборонно промисловий курер*. Дата оновлення: 28.07.2021. URL: <http://opk.com.ua/%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%B0%D1%80%D0%BC%D1%96%D1%8F-%D0%BC%D0%B0%D1%94-%D1%81%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D1%89%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%BC%D0%B5%D0%BD/> (дата звернення: 28.08.2021).
9. Польща. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Польща> (дата звернення: 26.08.2021).
10. Россия названа главной угрозой в Концепции обороны Польши. *Европейская правда*. Дата оновлення: 23.05.2017. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2017/05/23/7066081/> (дата звернення: 26.08.2021).
11. Численность армии Польши должна вырасти до 200 тысяч солдат. *Европейская правда*. Дата оновлення: 13.08.2019. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2019/08/13/7099630/> (дата звернення: 27.08.2021).
12. European Union Military Strength (2021). URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing-european-union.php> (дата звернення: 27.08.2021).
13. Концепcja obronna kraju. *Gov.pl*. URL: <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/koncepcja-obronna-kraju> (дата звернення: 27.08.2021).
14. Polska w bilansie wydatków NATO. *Agencja Lotnicza*. Дата оновлення: 20.03.2021. URL: https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=33067 (дата звернення: 27.08.2021).
15. STRATEGIA BEZPIECZEŃSTWA POLSKI 2018. URL: https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020. (дата звернення: 27.08.2021).
16. The Military Balance 2017. *Facts. Analysis. Influence*. URL: <https://www.iiss.org/publications/the-military-balance/the-military-balance-2017> (дата звернення: 27.08.2021).
UZBROJENIE, WYPOSAŻENIE I STRUKTURY WOJSKA POLSKIEGO – WOJSKA OBRONY TERYTORIALNEJ. Дата оновлення: 20.01.2017. URL: <http://militarium.net/uzbrojenie-wyposazenie-i-struktury-wojska-polskiego-wojska-obrony-terytorialnej/>

Дем'ян Шевко

АКТУАЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ НАРАТИВІВ У ДОСЛІДЖЕННІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Після захоплення Росією Криму та окремих частин Луганської та Донецької областей на початку 2014 року у політичних та академічних колах активізувалася дискусія щодо використання інформації у якості зброї у міжнародних конфліктах. Дебати навколо терміну «інформаційна війна» привернули безпрецедентну увагу експертів у сферах безпеки та стратегічних комунікацій. Як наслідок, у науковій літературі з'явилося чимало дефініцій цього типу війни: гібридна війна, війна нового покоління, інформаційна війна,

сіра війна, постмодерна війна, неконвенційна війна, нелінійна війна, дифузна війна, проксі-війна. Ці та інші терміни, відображають різні особливості явища, з яким зіткнулася Україна у 2014 році – війну переважно нефізичного (або гібридного) характеру.

Подібно до арсеналів ядерної або конвенційної зброї (hard power), держави керують інформацією та проводять з нею маневри для здобуття військового потенціалу та демонстрації своїх стратегічних намірів. І хоча ця «зброя 21 століття» зберігається не у секретних військових ангарах, а на жорстких дисках комп'ютерів, її вплив та здатність переконувати не підлягають сумніву. Використання інформації для отримання переваги над супротивником не є чимось новим. Радянський Союз почав застосовувати (дез)інформацію у методичний спосіб ще у в 1923 році, після створення спеціального бюро з ведення активної розвідки, і продовжував це робити аж до завершення холодної війни у 1991 році [1]. Але ще ніколи у інформаційна складова військових конфліктів між державами не відігравала такої визначальної ролі як тепер. Всюдисущість інтернету, поширення та доступ до соціальних мереж, величезна кількість даних, що призвели до наукових досягнень у галузі аналітики та штучного інтелекту, порушили традиційні підходи. Нещодавній успіх Талібану у Афганістані, інформаційна «живучість» таких терористичних груп як ІДІЛ та аль-Каїда та деструктивна поведінка на міжнародній арені авторитарних режимів на кшталт Росії та Ірану доводить, що противники демократичного та ліберального світопорядку активно використовують нові можливості.

У постмодерну інформаційну епоху добивається успіху сторона, яка конструює та представляє найбільш переконливу інтерпретацію подій. Як влучно відзначив відомий американський політолог Джозеф Най, «перемога залежить не від того, чия армія виграє, а від того, чия історія виграє» [2]. Цю ж думку підтримують Беатріс де Грааф та ін. у своєму детальному дослідженні наративів війни у Афганістані, стверджуючи, що «успіх у війні – це майже завжди питання переконання однієї чи кількох аудиторій у певному розумінні реальності» [3]. Теорія стратегічних комунікацій (StratCom), що є основним методологічним інструментом НАТО для розуміння сучасних війн, пропонує три важливі тези, що дозволяють краще зрозуміти функцію інформації у сучасних конфліктах:

- будь-яка політична дія чи висловлювання транслює повідомлення;
- мета політики (від політичних заяв до розв'язування воєн) полягає у примусі інших акторів робити те, що ви хочете, тобто впливати на них;
- щоб бути ефективними, зусилля щодо здійснення політики мають бути добре спланованими та скоординованими [4].

Потенціал авторитарних режимів, зокрема Росії, для придушення демократичних цінностей ведення агресивної політики на міжнародній арені за допомогою використання новітніх медіатехнологій є очевидним. Для легітимації та камуфлювання окупації частини української території Кремль створив та активно експлуатує складноструктурований наратив. На ведення глобальної інформаційної «війни без правил», у якій задіяні офіційна дипломатія, підконтрольні ЗМІ та спеціально створені «фабрики тролів»,

витрачається величезна кількість ресурсів. Анексія Криму та початок збройної агресії проти України у 2014 році продемонстрували, що Російська Федерація оволоділа здатністю планувати та втілювати широкомасштабні медіа-кампанії, спрямовані як на внутрішню, так і на зовнішню аудиторію. Проте, у вітчизняній академічній літературі бракує досліджень інформаційного аспекту гібридної агресії Кремля які б опиралися на останні теоретичні досягнення західних науковців. У цьому контексті важливим інструментом аналізу російської агресії проти України є *теорія стратегічних нарративів*.

Створення та донесення до інших структурно спрощених повідомлень про повсякденні події та про «істинне» сприйняття навколишнього світу було і залишається невід'ємною частиною процесу пізнання та трактування дійсності людиною. Оповідач самостійно визначає зміст повідомлення, які аспекти та події слід до нього включити і у який саме спосіб вони мають бути презентовані. Французький філософ Цветан Тодоров вважав, що у щоденному житті «люди мислять, сприймають і роблять моральний вибір відповідно до нарративних структур» [5]. Наративи привносять узгодженість у хаотичні потоки інформації, гармонізуючи процеси аргументації та сприйняття. Вони створюють форму, що дозволяє об'єднувати у одне ціле до цього не пов'язані між собою явища. Цей процес відбувається навколо певної причинно-наслідкової трансформації, наприклад навколо переходу від стану миру до стану війни. Важливу роль відіграє кінцева мета цього перетворення. Вона надає спільне значення всім складовим частинам нарративу та раціоналізує їх [7]. Таким чином відбувається надання смислів різноманітним політичним подіям, що відбуваються у світі.

Колективні наративи формують смисли, що поділяються більшістю членів певної суспільної групи. Спільне розуміння світу допомагає кожному її учаснику інтерпретувати свої дії та дії інших з точки зору загальноприйнятих цінностей, моральних норм та соціальних контекстів. Тобто, якщо члени цільової групи переконані, що поточні історичні події вкладаються у певний наратив або якщо вони сприймають ці події з точки зору цього наративу, то їх поведінка стає передбачуваною. Відбувається злиття інтересів та цінностей. Ця властивість дає можливість урядам отримувати ефективний контроль над суспільно-політичним дискурсом. Наративи, що побудовані на героїці, національній величчч або експлуатуванні екзистенційної загрози мають здатність виводити за рамки суспільної уваги невігідні для політичних еліт події та інформацію. Саме тому вони є ефективним інструментом впливу у міжнародній політиці. Провідний британський фахівець у галузі стратегічних досліджень Лоуренс Фрідман, який ввів термін *стратегічний наратив* у сферу міжнародних відносин, стверджує, що «нарративи формуються або виникають з метою структурування реакцій інших [акторів] на розвиток подій. Вони є стратегічними, оскільки є навмисно створеними і не виникають спонтанно» [6]. Наративи можуть використовуватися стратегічно для конструювання нових або гармонізації вже існуючих колективних ідентичностей та встановлення нормативних орієнтирів, що поділяються усіма членами цільової групи.

Важливим є те, що для того, щоб бути ефективними, наратив не обов'язково повинен базуватися на доказах або реальних фактах. Впливовість

нарративів вимірюється тим, наскільки вони перегукуються з основними соціальними та культурними цінностями цільової аудиторії, здатністю апелювати до емоцій і одночасно створювати *видимість* причинно-наслідкових зв'язків [6]. Яскравим прикладом слугує російський нарратив про «утиски російськомовних в Україні». Російська державна пропаганда переконала більшість своїх громадян у тому, що «страждання» населення південного сходу України є прямим наслідком діяльності «фашистської хунти у Києві». Цей причинно-наслідковий зв'язок, незважаючи на свою штучність, призводить до формування стійкої колективної ідентичності, ціннісні переконання якої виключають можливість існування іншої «правди». Користуючись цим, російський уряд виправдовує окупацію частини території України гуманітарними міркуваннями, не зустрічаючи серйозного спротиву зі сторони населення Росії.

У такий спосіб, під час реалізації міжнародних відносин держави намагаються сформулювати та транслювати у зовнішній світ своє розуміння міжнародної політики та світопорядку, що базується на їхній ідентичності. Щоб переконати інших у «правильності» власного бачення світу і змінити міжнародну систему на свою користь, політичні еліти використовують *стратегічні нарративи*. Стратегічний нарратив – це особливий вид повідомлення, що містить у собі найважливішу інформацію про те, що являє собою конкретна країна або суспільство «тут і зараз». Стратегічні нарративи можна визначити як «опис послідовності подій та ідентичностей, комунікативний інструмент, за допомогою якого політичні суб'єкти - зазвичай еліта - намагаються надати предиспозованого значення минулому, сьогоденню та майбутньому для досягнення політичних цілей» [7]. Важливо, що стратегічні нарративи «інтегрують інтереси та цілі – вони формулюють кінцеві цілі та пропонують шляхи, як їх досягти» [7]. Вони сприяють формуванню «спільного розуміння минулого, сьогодення та майбутнього міжнародної політики для формування поведінки внутрішніх та міжнародних акторів», одночасно розподіляючи ролі акторів на міжнародній арені [7]. Аналіз стратегічних нарративів певного суспільства дає ключ до розуміння притаманних їм цінностей, пояснює механізм формування цих цінностей та окреслює якості, що відрізняють його від інших суспільств. Стратегічні нарративи виникають на основі історичних фактів (реальних або вигаданих) та певних політичних ідей, що відповідним чином вписуються у контекст конкретної політичної ситуації. З одної сторони нарративи відповідають довгостроковим безпековим цілям конкретної країни, а з другої – повинні бути досить привабливими та переконливими для сприйняття іншими міжнародними акторами. Ця теоретична концепція в основному орієнтована на державу, як основний об'єкт дослідження, фокусуючись на тому, як офіційні особи прагнуть впливати на вітчизняну та міжнародну аудиторії. Державні суб'єкти формують та просувають певний порядок денний, прагнучи максимізувати свою безпеку. Таким чином теорія стратегічних нарративів дозволяє отримати спостережувані дані про взаємозв'язок стратегічних комунікації та влади (power).

Міскіммон та ін. виділяють три рівні стратегічних наративів. По-перше, *системні наративи* (або наративи міжнародної системи) описують як влаштований світ та як він функціонує, ключових гравців, основні тенденції, а також значущі конфлікти і кризові явища у світовій політиці. По-друге, *наративи ідентичності* описують фундаментальні цінності і ключові ознаки, що визначають унікальність суб'єкта міжнародних відносин та складають смислову основу для його позиціонування на міжнародній арені. По-третє, *тематичні наративи* спрямовані на вирішення конкретної політичної проблеми (або проблем). Вони раціоналізують дії влади та надають поточним політичним діям конкретний контекст, пояснюючи у чому саме полягає проблемна ситуація, хто є сторонами конфлікту та яким чином обрана політична позиція може призвести до позитивної розв'язки [8]. Усі перераховані види стратегічних наративів тісно пов'язані між собою. За умови існування взаємної узгодженості суттєво посилюється їх загальний інформаційний вплив. Особливістю російських стратегічних наративів є історично обумовлена єдність між усіма їх рівнями, унаслідок чого політика Кремля часто формується під впливом численних радикальних ідеологічних течій, що циркулюють кількома рівнями нижче офіційного дискурсу.

Таким чином теорія стратегічних наративів дозволяє звести до спільного знаменника різні елементи російської політики щодо України та краще зрозуміти чому Росія вирішила ініціювати довготривалий двосторонній конфлікт. Крім цього цей підхід допомагає зрозуміти системність подібної ворожої політики та спрогнозувати поведінку Росії у середньостроковій перспективі. Аналіз офіційного дискурсу Російської Федерації демонструє, що коридор дискурсивних можливостей Кремля для вибору політики щодо України надзвичайно звужується і у майбутньому варто очікувати посилення підривної діяльності проти основ української державності. Це зумовлено сформованими та імплементаваними у російський суспільно-політичний дискурс стратегічними наративами, що передбачають повернення України під російське «крило».

1. Herbert Romerstein. Disinformation as a KGB Weapon in the Cold War // Journal of Intelligence History. 2001. 1. Pp. 54–67. DOI:10.1080/16161262.2001.10555046.
2. Nye J. S., The Information Revolution and Soft Power. Harvard: Current History Vol.113, №759. 2014. Pp. 19–22.
3. De Graaf B, Dimitriu G and Ringsmose J. Strategic Narratives, Public Opinion and War: Winning Domestic Support for the Afghan War. London: Routledge. 2015.
4. Alan Kelly, Playmaker Systems, LLC and Dr. Christopher Paul, RAND Corporation. Decoding Crimea. Pinpointing the Influence Strategies of Modern Information Warfare. NATO Strategic Communications Centre of Excellence. 2020.
5. Todorov, T. 1977. The Poetics of Prose. Trans. Richard Howard. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1977. P. 272.
6. Freedman, L. Networks, culture and narratives. The Adelphi Papers, 45 (379), 2006. PP. 11–26.
7. Miskimmon, A., O'Loughlin, B., & Roselle, L. Strategic narratives: Communication power and the new world order. New York; London: Routledge.2013.
8. Miskimmon, A., O'Loughlin, B., Roselle, L. (Eds.). Forging the World: Strategic Narratives and International Relations. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2017. P. 340.

Олексій Шафраньош

ФЕЙК-НЬЮЗ І НОВИЙ ПРОСТІР ДЛЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ: ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Період 2010-2021 років відзначився виходом інформаційної епохи на якісно новий рівень. Стрімкий розвиток соцмереж за дуже короткий часовий період зробив їх впливовим чинником внутрішньої та міжнародної політики. Соцмережі стали легким джерелом інформації для користувачів, і почали витіснити традиційні медіа щодо оперативності та доступності інформування. З іншої сторони, легкість, яка дозволяє будь-якому зареєстрованому учаснику соцмережі оприлюднити фактично будь-яку, часто неперевірену інформацію стало також простором, в якому традиційні медіа почали програвати конкуренцію, а цінність і важливість їхньої інформації «тонуть» під значно більшою кількістю соцмережних постів та коментарів. Таким чином, якість та перевіреність інформації, її фактчекінг поступився кількості, швидкості та поширеності постів у соцмережі, правдивість яких часто не ставилася під сумнів.

Ще однією особливістю соцмереж, зокрема facebook, став програмний механізм персоніфікованого підбору реклами, інформації яка можливо буде корисною користувачеві на основі його персональних вподобань, лайків, пошукової активності в інтернеті, даних наданих користувачем, зокрема місця проживання, навчання, роботи, відвіданих місць та геолокації, тощо. Технологія мікротаргетування полегшує користувачеві доступ у пошуку друзів, товарів та послуг, але з іншої сторони, збирає багато інформації про людину, її вподобання, навіть характер та особисті якості [2].

Ці особливості нового інформаційний простіру створили чудове поле для випробування нових маніпуляційних соціальних та політичних технологій та розквіту фейкових новин. Фейк-ньюз – це по суті неправдива або оманлива інформація, подана як новина. Часто вона має на меті завдати шкоди репутації особи чи організації, подібна фейкова новина створена з ігноруванням редакційних норм, правил, якими послуговуються медіа. Але, як довела сучасна практика, фейковість і сенсаційність новини може спричинити її швидке поширення, та послуговуючись терміном інтернету, «вірусність» [10].

Існування фейк-ньюз, пов'язане як із політичними процесами, так із просуванням на ринку певних товарів та послуг (бізнес-складова). Але особливе поширення фейків розпочалося на межі 2013-2014 років, і було пов'язане із діяльністю Росії у справі дезінформації щодо подій Євромайдану та анексії Криму, а потім – гібридної війни з Україною на Донбасі. Саме Росія долучилася до максимального поширення на міжнародному рівні фейкової інформації як через свої пропагандистські канали, так і через роботу в соцмережах.

До генерування та поширення фейк-ньюз залучені потужні інформаційні пропагандистські ресурси РФ, спрямовані на світову аудиторію – Sputnik, RussiaToday, Ria Novosti, LifeNews. В роботі із соцмережами та коментарями під публікаціями у впливових західних медіа РФ залучила потужні

інформаційні ресурси, т.зв. фабрики тролів, «ольгінські тролі» – коментаторів, які розміщують неправдиву інформацію і провокативні коментарі.

Сфера дії російських фейк-ньюз сягає як поширення неправдивої інформації про Україну та російську агресію, так і внутрішньополітичних процесів в інших країнах. Достатньо згадати інформаційне втручання у президентські вибори в США в 2016 році, виборчі процеси у Франції, Німеччині, Чехії, Словаччині, Польщі, Угорщині, інших європейських країнах.

У Центральноєвропейських країнах використання фейк-ньюз, інспірованими РФ пов'язане із декількома основними сферами: вплив на виборчий та політичний процес загалом, поширення неправдивої інформації про певних політичних гравців, поширення фейків про Україну. З початку 2020 року полем, в якому активно були задіяні російські інформаційні сили – дезінформація про COVID-19 та вакцинацію від хвороби.

В країнах Центрально-Східної Європи та в Україні пропаганда РФ використовує подібні за характеристиками інструменти і меседжі. Зміни стосуються акцентів з огляду на специфіку ситуації у кожній конкретній країні [1].

Якщо проаналізувати, до прикладу, ситуацію із фейковими новинами у Польщі, то часто лунають пропагандистські меседжі, що «Захід кине» Польщу, як у 1939-му», Польща є васалом США, що Європа хоче кинути всіх біженців на Польщу і т.д. Також активно розглядається й «українська карта» - зокрема гра на почуттях поляків щодо Волинської трагедії, про «польський Львів» чи про те, що при владі в Києві «злочинні бандерівці». З іншої сторони, російські фейки про Польщу в Україні мають іншу направленість і часто стосуються нібито агресивного відношення поляків до українців. «Польські підлітки жорстоко побили українську школярку», «Українців чекає утилізація та розпродаж України Польщі», «60% заробітчан у Польщі з України стикаються із проблемами під час працевлаштування та виплати заробітної платні» - лише декілька заголовків фейкових новин, які вчасно не були виявлені і масово потрапили в інформаційний простір, були передруковані багатьма інформаційними ресурсами [6][7].

До прикладу, в українсько-угорських взаєминах поширювалася фейкова інформація щодо нового українського закону про освіту, певні норми якого виявилися чутливими для угорськомовної меншини на Закарпатті. В Україні зустріч міністрів зовнішніх справ Угорщини Петера Сійярто і України Дмитра Кулеби у червні 2020 року супроводжувалася появою фейкових матеріалів під заголовком «Українці шоковані: Міністр МЗС України «дарує» Угорщині цілий район на Закарпатті [4].

Експерт Центру міжнародних відносин Агнешка Островська зазначає, що поряд з тим, що багато вагомих інтернет-ресурсів у Угорщині цитує російські ЗМІ орієнтовні на світову аудиторію, в Угорщині є своя особливість – російські пропагандисти практично не створюють контент, який був би пов'язаний з місцевими подіями. Це, ймовірно, спричинено браком саме локальної інформації, а також браком спеціалістів, які володіють добре угорською мовою. Серед основних цілей російської пропаганди в Угорщині: підрив довіри до ЄС,

посилення настроїв проти мігрантів, продукування і посилення антиамериканських та антинатівських настроїв, дискредитація України як failed state, якою керують фашисти, дискредитація даних звіту щодо причин падіння Боїнга МН17 [5].

З 2020 року загальною тенденцією інформаційному просторі Центральноєвропейських країн стало масове поширення фейків щодо COVID-19. У 2020 році вони ставили під сумнів обмежувальні заходи та небезпеку захворювання, у 2021 році, з появою вакцин, їхня направленість була спрямована на дискредитацію вакцинації. Слід зазначити, що фейки щодо вакцини мали різноманітне походження, але й тут «російський слід» виявився найзначнішим. Так, викликала значний резонанс у європейських медіа доповідь Європейської служби зовнішньополітичної діяльності (EEAS) про «кампанію з дезінформації» щодо коронавірусу SARS-CoV-2, яку проводять прокремлівські ЗМІ.

Загалом, з точки зору експертів East StratCom, мета російських медіа - налякати читачів і глядачів. «Прокремлівські дезінформаційні ЗМІ засипають цільову аудиторію десятками різноманітних заяв, версій, пояснень, «зливої інформації», «сенсацій», «теорій змови», - зазначається на сайті euvsdisinfo.eu. Мета подібної інформаційної діяльності - підірвати довіру до систем охорони здоров'я, влади та міжнародних організацій. Основними фейками при цьому називають твердження, що коронавірус створили в лабораторіях НАТО та що він у підсумку приведе до колапсу Євросоюзу [9].

Протидія фейковій дезінформації в європейських країнах здійснюється шляхом безпосереднього блокування інформаційних ресурсів та акаунтів у соцмережах, активною роботою по виявленню та розвінчуванню фейкової інформації, а також проведення кампанії зі інформаційної гігієни та медіаграмотності серед користувачів інтернету. Так, 28 вересня 2021 року YouTube заблокував без права на відновлення акаунти двох німецькомовних проєктів російської пропагандистської RT, RT DE і Der Fehlende Part. Відеогостинг пояснив, що канали порушили його політику про дезінформацію щодо коронавірусу [8].

Ще 23 листопада 2016 р. депутати Європарламенту ухвалили Резолюцію «Стратегічні комунікації ЄС як протидія пропаганді третіх сторін», у якій містяться положення про протидію ворожій Євросоюзу пропаганді, що «виходить з Росії». У липні 2021 року Міністри закордонних справ України, Литви і Польщі Дмитро Кулеба, Габріелюс Ландсбергіс та Збігнєв Рау підписали Дорожню карту подальшої взаємодії та Декларацію про європейську спадщину та спільні цінності Люблінського трикутника, а також ухвалили План спільних дій з протидії дезінформації [3].

Загалом слід зазначити, що протидія фейковим новинам вже є значно потужнішою ніж, скажімо, в 2014-2015 роках. Разом з тим, варто розуміти, що фейк-ньюз будуть існувати доти, доки вони будуть активно поширюватися простими користувачами та медіа. Тому дуже важливим фактором у протидії фейкам є критичність до поданої інформації та використання нескладних правил інформаційної гігієни.

1. Інструменти російської пропаганди у країнах Східної Європи – однакові – дослідження. URL: https://uacrisis.org/uk/53099-information-warfare?__cf_chl_managed_tk__=pmd_8FpF.Ts7UifDDVnE1tWN8bDSVEKZT6_Z6DQmJetzNsw-1633006409-0-gqNtZGzNAxCjcnBszQi9 (дата звернення 12.09.2021)
2. Кроперус М., Грассуггер Г. «Я тільки показав, що існує бомба». URL: <https://zbruc.eu/node/59714> (дата звернення 01.09.2021)
3. Люблінський трикутник: глави МЗС схвалили план протидії російським фейкам. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3276425-lublinskij-trikutnik-glavi-mzs-shvalili-plan-protidii-rosijskim-fejkam.html> (дата звернення 12.09.2021)
4. Повна типологія найбільш небезпечних фейків. URL: <https://platfor.ma/specials/sekretni-materialy-povna-typologiya-najbilsh-nebezpechnyh-fejkiv/> (дата звернення 01.09.2021)
5. Угорські мейнстрімові ЗМІ ретранслюють меседжі кремлівської пропаганди – дослідження. URL: <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/18457/2017-02-24-ugorski-meynstrimovi-zmi-retranslyuyut-mesedzhi-kremlivskoi-propagandy-doslidzhennya/> (дата звернення 12.09.2021)
6. Фейк про українських заробітчан у Польщі. URL: <https://ua.krymr.com/a/28965067.html> (дата звернення 12.09.2021)
7. Фейк: Українців чекає утилізація та розпродаж України Польщі. URL: https://voxukraine.org/fejk-ukrayintsiv-chekaye-utilizatsiya-ta-rozprodazh-ukrayini-polshhi/?__cf_chl_managed_tk__=pmd_1Q0XeVguU7zPcIyAh_hxNOAI0mjfGp7kf6DT38L3ZyY-1632989371-0-gqNtZGzNAxCjcnBszQi9 (дата звернення 01.09.2021)
8. YouTube заблокував два німецькомовних канали RT, Росія пригрозила помстою. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/09/29/7128385/> (дата звернення 01.09.2021)
9. Які фейки про коронавірус поширюють з Росії у ЄС. URL: <https://www.dw.com/uk/%D1%8F%D0%BA%D1%96-%D1%84%D0%B5%D0%B9%D0%BA%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%96%D1%80%D1%83%D1%81-%D0%BF%D0%BE%D1%88%D0%B8%D1%80%D1%8E%D1%8E%D1%82%D1%8C-%D0%B7-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%97-%D1%83-%D1%94%D1%81/a-52855904> (дата звернення 12.09.2021)
10. Hunt E. What is fake news? How to spot it and what you can do to stop it. URL: <https://www.theguardian.com/media/2016/dec/18/what-is-fake-news-pizzagate> (дата звернення 01.09.2021)

Стелас Асланов, Андрій Гавей

ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ НА СХОДІ УКРАЇНИ ЯК НАСЛІДОК РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Забезпечення етнополітичної безпеки держави неможливе без досягнення етнополітичної стабільності. Адже захищеність будь якої соціальнополітичної системи, зокрема й етнополітичної, істотно ускладнюється чи унеможлиблюється тоді, коли вона перебуває в нестабільному, розбалансованому стані. Про це свідчать політичні події 2014 року в Україні. Спроби придушення та контролю протестного руху, в тому числі за допомогою прийняття антидемократичного законодавства, несумісного з реалізацією громадянами України демократичних свобод, гарантованих Конституцією України, призвели до масштабного конфлікту між владою та протестно налаштованими громадянами, дестабілізації суспільнополітичної ситуації.

Порушення суверенітету України в етнополітичній сфері з боку численних національних меншин сусідніх держав зауважувалися й раніше. Зазвичай у регіонах проживання цих національних меншин проводилася регіональна етнонаціональна політика, відмінна від загальнонаціональної. Ця проблема стосувалася таких етнополітично нестабільних регіонів України, як Автономна Республіка Крим з домінуванням російської національної меншини (58,5%), Чернівецької та Закарпатської областей з домінуванням румунської (12,5%) та угорської меншини (12,1%) відповідно. Росія та Румунія тривалий час практикували спрощену процедуру надання громадянства для представників своїх національних меншин в Україні.

Фінансова, організаційна, інформаційна підтримка цих національних меншин не лише йшла на підтримку етнокультурного середовища, а й живила дезінтеграційні тенденції та прояви сепаратизму.

Представники російської національної меншини та їхні організації в АРК неодноразово вимагали приєднання Криму до Росії. Однак в Україні навіть не здогадувалися про справжні масштаби проблеми, зокрема поширення подвійного громадянства, забороненого українським законодавством. Як довела згодом анексія Криму, така етнополітична діяльність РФ здійснювалася під виглядом захисту етнокультурних прав національних меншин, маючи на меті дестабілізацію етнополітичної ситуації в регіоні, тобто дезінтеграцію України.

Дезінтеграція найчастіше призводить до скорочення контактів, послаблення взаємозв'язків та взаємодій між складовими системи (політичної нації, суспільства, держави, міждержавного утворення), а також занепаду діяльності спільних координаційних інститутів [1]. А це неминуче погіршує становище складових колишньої цілісної етнополітичної системи. Така ситуація спостерігалася після розпаду Радянського Союзу, коли союзні республіки ще тривалий час не могли сформувати цілісної системи господарства й управління, що позначилося на рівні життя населення. Невдоволення та ностальгія за Радянським Союзом превалювала в настроях населення колишніх республік.

В Україні ці показники залишалися високими навіть через 30 років після дезінтеграції СРСР. Приміром, згідно з опитуванням Інституту соціології НАН України у квітні 2013го 63,4% респондентів в Україні схвалювали відтворення союзу України, Росії й Білорусі, 26,6% – були проти. За даними соціологічної групи «Рейтинг», 46% українців шкодували за СРСР, 36% – ні. Опитування 2014-го показало, що жалкують з приводу розпаду СРСР лише 33% респондентів, а 49% – ні. Відтак, з 2013 року кількість тих, хто відчував ностальгію за СРСР, зменшилася майже у півтора разу. Соціологи ці показники прокоментували не так позитивними зрушеннями в Україні, як демографічними змінами, оскільки прихильниками СРСР є переважно люди похилого віку [2].

Саме ностальгійні настрої за Радянським Союзом використала Російська Федерація під час анексії Кримського півострова, пришвидшивши цим етнополітичну дезінтеграцію України, оскільки частка тих, хто шкодує про дезінтеграцію СРСР, в Криму лишалася найвищою в Україні й соціологічно завжди становила більшість населення півострова. Возз'єднання Криму з Росією спочатку сприймалося як перспектива відновлення радянського рівня життя. За такої ситуації було реалізовано сценарій практично безкровної окупації півострова та приєднання його до Російської Федерації через порушення територіальної цілісності України, уведення військ та проведення нелегітимного референдуму.

Наразі Крим та місто федерального значення Севастополь входять до складу РФ на правах нових адміністративних суб'єктів. Анексії Криму не визнають ані Україна, ані міжнародна спільнота: офіційно півострів має статус тимчасово окупованої території. Але за певних умов дезінтеграція може стати незворотною і набути своєї крайньої форми – сепаратизму, тобто перетворитися на один із різновидів націоналістичного руху, який має на меті створення самостійної держави [3]. Однак здійснювана окупація Криму не передбачала створення окремого державного суб'єкта. А очікування більшості кримчан щодо підвищення рівня життя не виправдалися. Відокремлення півострова від України, міжнародні санкції та відсутність наземного сполучення з Російською Федерацією лише істотно погіршили становище мешканців півострова. Та окупація й анексія Криму стали першим етапом дезінтеграції України. Так званий кримський сценарій намагалися відтворити в східних та південних областях держави. За підтримки проросійськи налаштованих громадян, представників місцевої влади та правоохоронних органів диверсійні групи захоплювали адміністративні будівлі в багатьох містах Луганської та Донецької областей. Тоді ж сепаратисти оголосили про невизнання центральної влади та створення «Луганської та Донецької республік». Спроби відтворити схожі сценарії в інших областях Сходу та Півдня України наразилися на опір місцевих громадян та проукраїнських активістів, а також на спротив української армії. Згодом самопроголошені «ЛНР» та «ДНР» за вже відпрацьованим у Криму сценарієм провели місцеві референдуми про відокремлення з подальшим приєднанням до РФ. Усе це супроводжувалося інформаційним тиском з боку Росії.

Події 2014 року в Україні дістали назву гібридної війни, яка передбачає поєднання принципово різних типів і способів ведення війни: 1) класичних (із військовими в уніформах, військовою технікою); 2) нерегулярних збройних формувань (повстанців, терористів, партизанів); 3) інформаційної війни (дезінформації, пропаганди, перекручування фактів тощо).

Терміном «гібридна війна» послуговувався у своєму дослідженні «Конфлікт у XXI столітті. Повстання гібридних воєн» Ф. Хоффман, розуміючи його як комбіноване використання ворогом дозволеної зброї, партизанської війни, тероризму, сепаратизму, злочинної поведінки та пропаганди для досягнення політичних цілей [4]. На таку схему ведення війни надзвичайно складно відреагувати відразу, адже регулярні війська ворога не перетинають кордони незалежної держави. Замість цього відбувається «прихована анексія» із залученням бойовиків та етнічних груп на місцях за домовленістю й під керівництвом держави, яка формально заперечує свою участь у дестабілізації етнополітичної ситуації.

Слід зазначити, що на Сході та Півдні України, на відміну від Криму, не обійшлося без жертв – тисячі людей загинули від рук російських диверсантів, місцевих сепаратистів під час сутичок, акцій протесту та проведення Антитерористичної операції. Українська влада та міжнародна спільнота неодноразово закликали російське керівництво припинити дестабілізацію етнополітичної ситуації в Україні. І політики, й експерти метою гібридної війни вважають не лише етнополітичну дезінтеграцію України, а й подальшу етнополітичну інтеграцію квазідержавних утворень на пострадянському просторі навколо Росії. За словами А. Яценюка, «найбільшою катастрофою нинішнього століття стало б відновлення Радянського Союзу під егідою президента Путіна» [5].

Росія не змогла запропонувати справді привабливий проект інтеграції пострадянським країнам, інакше вони добровільно взяли б участь у цьому процесі. Саме тому Російська Федерація наразі вдається до насильницької етнополітичної інтеграції, якій обов'язково передує дезінтеграційний етап. Такий сценарій застосовувався й у Грузії: Росія спочатку підживлювала сепаратистські настрої в Абхазії та Південній Осетії, а згодом, у 2008 році, здійснила напад на її територію. Російськогрузинська війна завершилася відокремленням Абхазії та Південної Осетії та проголошенням їх республіками. Хоча вони не приєдналися до РФ й досі залишаються в статусі невизнаних, світова спільнота офіційно вважає їх територією Грузії. Так само Росія сприяла дезінтеграції Молдови, політично, фінансово та військово підтримуючи невизнану Придністровську республіку.

Застосування всіх новітніх механізмів етнополітичної дезінтеграції незалежної держави (гібридної війни, сепаратизму, тероризму, окупації, анексії, пропаганди, інформаційного тиску) дістало продовження вже в Україні. А метою дезінтеграції нашої та інших пострадянських держав є економічне послаблення та блокування євроінтеграційних перспектив.

Етнополітичний конфлікт (гібридна війна на Сході України) – наслідок гіперболізації регіональних етнокультурних відмінностей та їхнього захочення

в межах регіональної етнонаціональної політики замість проведення загальнонаціональної політики консолідації. Запобігти етнополітичним конфліктам має зважена й водночас гнучка етнонаціональна політика держави.

Однак напрацюванню та реалізації єдиної, злагодженої загальнонаціональної етнополітики в Україні впродовж усіх років незалежності перешкождали регіональні відмінності. Тому знайти оптимальне співвідношення загальнонаціональних та регіональних інтересів в межах державної етнополітики політичній еліті України тривалий час не вдавалося [6].

Державна етнонаціональна політика України була консервативною, але вважалася ефективною з огляду на відсутність етнічних конфліктних ситуацій. Дестабілізаційний потенціал гібридної війни за участю Російської Федерації спонукає до боротьби за збереження територіальної цілісності, кардинального перегляду засад етнонаціональної політики та політики національної безпеки України.

1. Картунов О. В. Вступ до етнополітології: наук. навч. посібник. К.: Інст економіки, управління та господарського права «Крок», 1999. С. 215.
2. Опитування, проведені соціологічною групою «Рейтинг» у квітні 2013 року та грудні 2010 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ratinggroup.com.ua/products/politic/data/entry/14092/>
3. Путин назвал Восток Украины «Новороссией» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://112.ua/politika/putinnazvalyugovostokukrainynovorossiey50819.html/>
4. Hoffman F. Further Thoughts on Hybrid Threats. *Small Wars Journal*. 2009. P. 1–4.
5. Яценюк: Путін мріє відновити СРСР [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/politics/2014/04/140420_yatsenyuk_putin_ok.shtml
6. Вітман К. Суперечності загальнонаціональної та регіональної етнополітики в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 9. С. 57.

Ганна Сасин

ДЕФІНІЦІЯ «РЕВОЛЮЦІЇ» У ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Перехід від одного політичного режиму до іншого в різні часи здійснювався по різному. Багато з них здійснилися саме за рахунок революцій. За минулі сторіччя розуміння сутності революцій еволюціонувало та значно поглибилось. Багато вчених почало досліджувати це поняття, а саме його вплив на політичне, економічне та соціальне життя всередині країн, які пережили революційні зміни.

Феномен революції потребує теоретичного осмислення, яке представляє методологічну значимість для політологів, соціологів, істориків та інших дослідників, що займаються проблемами соціальних змін. Цим викликана необхідність постійної реінтернації феномену «революції» і перегляду наповнення поняття «революція».

Поняття «революція» є одним з найбільш дискусійних у філософській літературі. Американський соціолог Йордер пише, що слово «революція» є одним з широко поширених і невірно вживаних слів як в спеціальній науковій літературі, так і поза нею. Воно отримало безліч значень, що дозволяє його «легко, як шкіру хамелеона, пристосовувати до самих різних поглядів, використовувати в різних цілях» [14, р. 2].

Більшість вчених політичну революцію вважають складовою частиною соціальної революції. Вони виступають проти ототожнення цих понять.

Найбільш відомою вважається теорія революції, обґрунтована К. Марксом. Позиція К. Маркса на революцію заснована на його інтерпретації історії людства у цілому. Відповідно до його вчення, розвиток суспільства супроводжується періодичними конфліктами класів, які, загострюючись, ведуть до революційних змін. Класова боротьба породжується нерозв'язними суперечностями, властивими будь-якому суспільству. Джерело суперечностей криється в економічних змінах продуктивних сил. У будь-якому відносно стабільному суспільстві існує баланс між економічною структурою, суспільними відносинами і політичною системою. Зі зміною продуктивних сил суперечності наростають, що призводить до відкритого зіткнення класів і, врешті-решт, до революції. Основою соціології революції К. Маркса було три принципових концепти: 1) революції викликані історичною необхідністю. Революційна ситуація – наслідок суперечностей між продуктивними силами і виробничими відносинами в умовах певного способу виробництва; 2) невід'ємною частиною революції є конфлікт між домінуючим соціальним класом і новим «висхідним» з уже сформованою класовою свідомістю; 3) революції суттєво змінюють відносини між різними класами, що, у свою чергу, призводить до істотних змін у економічних відносинах, або завершуються переходом від одного способу виробництва до іншого. Теорія революцій К. Маркса стосувалася не тільки аналізу умов, які призводили до революційних перетворень, але й вказувала шляхи, які мали сприяти цим перетворенням. Р. Лібман запропонував класифікацію підходів до дослідження революції. Його висхідною точкою була теза про те, що теорія революції К. Маркса – базова для соціології революції, і багато сучасних концепцій є тією чи іншою мірою похідними саме від неї.

Якщо революція є справжньою, то вона, згідно своїм визначенням, не може бути вираженням чисто тимчасових фрустрацій або маргінальних порушень. Вважається, що передумовами чистої революції є «фундаментальні соціальні аномалії або кричущі прояви несправедливості, поєднання боротьби між елітами з більш широкими і глибокими соціальними факторами, подібними класовій боротьбі, соціальні зрушення, залучення в соціальний рух великих (особливо знову виникаючих) суспільних груп та їх політична організація».

За своїми результатами справжня, або чиста революція відрізняється, згідно Ш. Ейзенштадт, п'ятьма основними особливостями: насильницькою зміною існуючого політичного режиму, основ його легітимності і його символіки; заміною недієздатної політичної еліти або правлячого класу іншими соціальними групами; далекосяжними змінами у всіх найважливіших

інституційних сферах, в першу чергу в економіці і класових відносинах; змінами, які спрямовані на модернізацію більшості аспектів соціального життя, на економічний розвиток та індустріалізацію, централізацію та розширення кола осіб, які беруть участь у політичному процесі; радикальним розривом з минулим; на підставі своїх вкрай ідеологізованих, міленаристських уявлень учасники революції вважають, що революція здійснює не тільки інституційні та організаційні перетворення, але вносить зміни до моральності та виховання, які вона створює, або породжує, нової людини [2, с. 44–45].

Дж. Голдстоун критикував попередніх дослідників революцій за недооцінку конфліктів всередині еліти та міжкласових коаліцій і стверджував, що до теперішнього часу три покоління революційних теорій віджили свій вік і назріла необхідність у новому, четвертому поколінні теорії революції.

Дж. Голдстоун переосмислив поняття «революція», уникаючи соціальної інтерпретації феномену. Він трактував революцію як нейтральне явище, яке характеризується примусовим усуненням форми правління, що супроводжується реконсолідацією влади новими групами, які реалізують управління через нові політичні інститути. З іншого боку, Дж. Голдстоун виступав за збереження принципу потенційної автономії держави, розмежовуючи процеси державного розпаду (state breakdown), та майбутньої боротьби за владу і державної реконструкції. Він констатував, що кожен із цих процесів є частково незалежним і потребує конкретного каузального аналізу [11, р. 37].

Дж. Голдстоун виділив три основні джерела революції: проблеми з фінансуванням та виснаження ресурсів у державі, що передбачає зменшення ресурсів відносно державних видатків і зобов'язань та стосовно ресурсів потенційних внутрішніх і зовнішніх суперників; відчуження і конфлікт всередині самої еліти – наявності осіб, що мають вагомий вплив, обіймаючи ключові посади у державних структурах, що передбачає наявність протидії існуючому політичному курсу, створення коаліції і висування вимог системних реформ; високий потенціал мобілізації серед населення, який проявляється у прагненнях груп населення покращити свої соціальні та статусні позиції за допомогою актів прямих політичних дій [12, р. 38–40].

Загалом вищенаведене покоління дослідників розробило модель базової інтерпретації феномену революцій, виділивши спільні риси, етапи і характеристики на основі аналізу великих революцій (англійської, французькоїросійської, американської). Їм вдалося розглянути революції як переломні точки в історії, підсумувати їх основні риси, ідеї та чинники.

Тривалий час політичні революції трактувалися як насильницький спосіб принципової зміни політичної системи, який здійснюється у ході збройної боротьби. Проте на сучасному етапі розвитку людства відбуваються революції й без застосування зброї. Вони і отримали назву «кольорових». Нині серед науковців немає однозначного визначення феномену «кольорової революції» та її особливостей.

Г. Почепцов зауважує, що «кольорові революції» – це процес зміни правлячих режимів, який відбувається під тиском масових вуличних акцій

протесту, при підтримці та фінансуванні зарубіжних недержавних організацій [5, с. 11].

На думку І. Максимова, «кольорова революція» – це переворот, який здійснюється в країні з демократичним режимом, яка має певні внутрішні проблеми розвитку, який направляється та рухається інтересами третьої геополітичної сили [4, с. 9].

А. Самброс до особливостей «кольорових революцій» відніс:

1) «кольорові революції» можливі лише у тих суспільствах, які ще не розподілені на класи за капіталістичним принципом або ж ще не усвідомили цього розподілу;

2) формою революції є масові мітинги, демонстрації та пікетування, які проводить опозиція після проведення виборів, результати яких не задовольняють опозицію. У такому разі опозиція заявляє про фальсифікацію виборів і про порушення виборчих процедур. Масові протести призводять до проведення повторного голосування або до силового захоплення органів влади натовпом протестуючих і втечі головних політичних фігур з країни й проведенням виборів. В обох випадках до влади приходять опозиція;

3) революція проходить під антикорупційними та радикально-демократичними лозунгами;

4) напередодні революції утворюють численні молодіжні організації, які згодом формують так звані «польові загони революції»;

5) безкровний характер [7].

Як вважає О. Фефелова, «класичні революції XIX–XX ст. на своєму початковому етапі не є ні чисто політичним, ні економіко-політичним процесом, але являють собою, насамперед, ідеологічний і духовно-моральний переворот, який відбувається спочатку в суспільній свідомості, в «системі цінностей» основної частини суспільства і тільки потім – у його суспільному бутті» [9, с. 14–15], тобто у розбудові його соціально-політичних і економічних інститутів після захоплення влади революційною партією або коаліцією.

І. Максимов до факторів, які сприяють успіху «кольорових революцій», відносить: внутрішні та зовнішні. Основними внутрішніми факторами є: корупція; економічна напруга; етнічні конфлікти на території держави; відсутність будь-яких перспектив у населення. Дослідник зауважує, що в усіх випадках «кольорових» переворотів активну роль брав на себе «зовнішній гравець», без якого ні одна із проведених революцій ніколи б не відбулася. Цим гравцем, на думку автора, є США [4, с. 8–9].

Інший дослідник М. Макфол, визначає «кольорові революції» як явища, які здатні сформувати радикальний поштовх для демократичних перетворень та виділяє сім факторів, які необхідні для успішного проведення революції: наявність напівавтократичного, а не повністю автократичного режиму; непопулярність існуючого політичного лідера; наявність єдиної та організованої опозиції; наявність незалежних ЗМІ, що повинні інформувати населення про фальсифікацію виборів; здатність опозиції мобілізувати населення для проведення акцій протесту; можливість незалежного виборчого моніторингу; розбіжність між коерцитивними силами режиму [13, р. 7].

Інший дослідник «кольорових революцій» С. Белковський визначив 10 факторів «кольорових революцій»: зовнішній тиск; делегітимізація; параліч вертикальної соціальної мобільності; протиріччя всередині владної еліти; відсутність проекту майбутнього; опозиційна сила; неможливість влади використати силу; регіонально-етнічні протиріччя; особиста унія бюрократів та політиків у правлячому класі; приводом для революції може бути фальсифікація виборів або серйозна локальна катастрофа [1, с. 63].

Сам технологічний алгоритм «кольорових революцій», на думку В. Пугачова, є наступним: виявляється енергетичний потенціал громадських груп, які здатні брати участь у революції; визначаються політичні об'єднання, які здатні стати двигуном політичного протесту; за допомогою спеціальних тренінгів готуються ударні сили революцій у воєнізованих молодіжних таборах; будується ланцюжок практичних цілей, які наближені до вимог мас; забезпечується перевага опозиції в електронних ЗМІ; використання видовищних масових дій для спонукання усіх незадоволених до активності; суспільство приводиться у стан анархії, починаються масові заворушення; управління здійснюється спеціально підготовленими спеціалістами; після захоплення влади починаються негласні чистки в державному апараті [6, с. 216–222].

Безумовно «кольорові революції» радикально змінили ситуацію на міжнародній арені ХХІ століття. Вперше посткомуністичні країни колишнього Радянського Союзу дістали шанс стати незалежними та самостійними акторами на політичній арені, а також змінити політику всередині держави.

Іншими словами, сутність революції в її традиційному розумінні міститься в особливій революційній ідеї, новій ідеологічній доктрині, формує вищі цінності і верховний сенс існування людини, в новому історичному проекті, практична реалізація якого і є революція, революційний процес.

З цієї точки зору «кольорові революції» не мають і навіть не припускають ніяких нових ідей – нових навіть для самих країн, в яких ці революції здійснюються. Це або відомі вже всім ідеї західної ліберальної доктрини (може бути, в більш радикальній формі), або радикальні проекти, що мали місце в релігійних доктринах, насамперед у ісламі. Як бачимо, «кольорові революції» є *безідейним процесом*.

За всіма існуючими рисами можна стверджувати, що «кольорові революції» мають зовсім інший характер ніж класичні, а отже відмінність їх причин, процесу протікання, а також наслідків до яких вони ведуть. Результатом «кольорових революцій» стає зміна людей у владі та зсуви в зовнішній політиці й міжнародних орієнтаціях. Рушійною силою, як правило, сучасного типу революцій, стає молодь, а важелем – високий рівень участі населення, а головним політичним завданням – заміна однієї еліти на іншу.

1. Барсамов В. А. «Цветные революции»: теоретический и прикладной аспекты. *Социологические исследования*. 2006. № 8. С. 57–66.
2. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций. М.: Аспект-Пресс, 1999. 416 с.

3. Крапивенский С. Э. Социальная философия. М.: Гуманитарный изд. центр «Владос», 1998. 416 с.
4. Максимов И. В. «Цветная» революция – социальный процесс или сетевая технология? М.: Книга по Требованию, 2010. 116 с.
5. Почепцов Г. Революция. com. Основы протестной инженерии. М.: Европа, 2005. 532 с.
6. Пугачев В. П. Управление свободой. М.: КомКнига, 2005. 272 с.
7. Самброс А. «Феномен цветных революций» [Электронный ресурс] Режим доступа : http://politua.info/index.php?option=com_content&task=view&id=431
8. Симония Н. А. Страны Востока: пути развития. М.: Наука, 1975. 383 с.
9. Фефелова О.А. Революционные трансформации на постсоветском пространстве в контексте развития политического процесса: автореф. дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02. М., 2010. 23 с.
10. Brinton С. The Anatomy of Revolution. Revised and expanded edition. N. Y.: Vintage, 1965. 310 p.
11. Goldstone J. An analytical framework. *Revolutions of the late twentieth century*. Boulder: Westview Press, 1991. 37–51 p.
12. Goldstone J. Revolution and rebellion in the early Modern World. Berkeley: University of California press, 1991. 600 p.
13. McFaul M. Transition from Postcommunism. *Journal of Democracy*. Volume 16. Number 3. July 2005. P. 5–18.
14. The Sociology of Revolution. Chicago, 1973. 183 p.

Radoslava Brhlíková

IMAGE OF THE ENEMY IN 21ST CENTURY (ОБРАЗ ВОРОГА В XXI СТОЛІТТІ)

Introduction

The negative picture and image of the enemy in the language as well as the theory of the mirror image of the enemy is well known from the beginnings of human existence. History teaches us that the enemy is anybody who does not belong to us. He/she is anyone who does not belong to our group, who stick out of line, who is a stranger, different, other. Otherness and diversity are natural as is the phenomenon of identifying the enemy but the process of production and creation of the “*Enemy with a large E*” is what interests us in this contribution.

Through the times we witness the production of the enemy through words like ugly, strange, stinky, disgusting, mischievous or jew, negger, woman, witch, prostitute, Gypsy, Russian... Moreover, the role of the enemy is assigned not to those, who are really different and threaten us directly, but to those, whom somebody in the name of his/her (private) interests stigmatizes as a threat, even if they do not threaten us directly. So it is not a matter of perceiving them differently, because they are threatening us, but on the contrary, because of their otherness, we are beginning to perceive them as a threat.

Such approach we call demonization of the enemy and this policy instrument was reflected during the Cold War in the 20th century the most sophisticated. Optimistically, we thought that with the fall of the Iron Curtain, this propaganda tool would disappear,

but the opposite is true. This paper deals with the analysis of this tool in connection with outcomes of the international security conference on Munich 2021.

Paradoxically, it seems that Umberto Eco is right when he says that human being alone needs an enemy. To have an enemy is based on human nature and character. As Eco states that *“having an enemy is important not only for a clear definition of our identity, but also for us to have an obstacle by which we can measure our value system and prove our own value in overcoming it. It means that if we have no enemy, we need to make him”*. [5, p.10]

Tools towards the enemy demonization

The choice of political language in domestic and foreign policy is always the key towards the mobilization of any public – domestic or world audience - and at the same time it is also a tool for the necessary simplification of decision-making processes. [1] Word is more powerful than any weapon, word stays forever. With language we are able to defeat a political opponent more effectively than in a physical struggle, in which he could take the form of a martyr and thus a sympathy of a public for his side. Martyrism is a strategy which is nowadays effectively used by many Islamist terrorist organizations by recruiting new suicide fighters. This tool works even in so called western democracies and in color revolutions. That is why the neoliberal western establishment prefers language and the media as a tool for elimination of the enemy by making fun (mockery) of him or instilling fear of him, to prevent his heroization and martyrization through his physical destruction.

By naming the enemy clearly, by listing all his negative qualities, preferably compared to our "good" ones, we gain the audience on our side, supporting the *"we - they"* perception and thus we ultimately prepare the public for a possible conflict. This process can be defined as the process of demonizing the enemy, which is a traditional technique used in all conflicts, while the legitimacy of its use and confirmation of its correctness is always up to the winner of the conflict. It uses verbal twists and images such as *"evil empire"* or *"empire of darkness"*, *"demon"*, *"dictator"*, *"butcher from Damascus"* or *"Moscow"* or *"Washington"*, *"axis of evil"*. It is based on the premise that each side has *„a positive and benevolent image of itself, but holds a negative and hateful image of the enemy“*. [6, p.385] In the *"we - they"* relationship, we create a positive image of ourselves and a mirror-negative image of the opponent, in which we assert ourselves. We remain resistant to changes in the opponent's behavior, we refuse to accept information that does not correspond to our perception of the opponent's image, we reinterpret the information and refuse to admit that the opponent may share the same values and worldviews as us. We close our minds to any questioning of our worldview.

In political science and in the theory of international relations, such method is developed by a cognitive approach, questioning the traditional basic ideas about the rationality of actors in politics. It is based on the simple principle that a statesman, responding to stimuli from the external environment, acts according to how he perceives this environment - based on his knowledge, experience and intellect. The

statesman not only defends the values he professes, but also actively responds and selects information, actively influences the environment and acts to solve problems².

In the 20th century, Nazi Germany, the communist Soviet Union, and communist China became demonized, giving these countries maximum negative attributes and jointly negating the United States, likewise the Shiites and Sunnis in the Muslim world are doing it today. During the Cold War, the main projection of the image of the enemy by using linguistic means in front of both domestic and foreign audiences took place between the USA and the Soviet Union and their blocs. [1] Today, in the 21st century, this image is being used again in the Euro-Atlantic area, with the current Russian Federation and the rapidly developing China becoming the subject of demonization. In the case of China, this takes the form of the so-called “China Threat Theory” according to which China’s growth is seen as dangerous and destabilizing to the Western political-security and economic-financial order. Instead of pointing out the opportunities of cooperation with a major economic power such as China, proponents of this theory stoke fears by focusing only on the negative, such as unfair trade practices or an increased military budget, which they claim is a sign of aggression. They also claim that China is using a “divide and conquer” strategy towards its trade partners. [9]

An effective tool in this process is propaganda, the task of which is to disseminate opinions and information in such a way as to change the views of the audience, influence, provoke or strengthen certain attitudes or actions. Its accompanying phenomenon is a distortion of facts, in the modern language of fake news, while it tends to create the appearance of a higher goal, it uses human passions, fear and hatred. It works with human passions, instincts and emotions. Its aim is to influence the public and to change the mindset of individuals, groups, the whole public opinion. Its source is information and claims disseminated through the media, today represented mainly by social networks on the Internet.

Usually, various individuals in leadership positions referred to as populists or leaders, church or religious representatives, representatives of various interest organizations, political parties, civic associations, non-governmental organizations, as well as power institutions personified by government officials are associated with propaganda. Propaganda works with the use of selected rational arguments, compiled into purposeful statements with an emphasis on emotions, through manipulation. It is an effective weapon, especially in war, where manipulation creates a mirror image of the enemy, which stimulates the darkest human emotions such as fear and hatred and create a strong motive for willingness to fight against the (newly formed) internal or external enemy.

In principle, we distinguish three basic forms of propaganda, namely celebratory, gray and defamatory. The goal of celebratory propaganda is to create a favorable image of an individual, organization, ideology or government. The purpose of gray propaganda is the deliberate dissemination of inaccurate or false information in order

² Among all representatives of this approach, mention may be made in particular of O. Holsti (Cognitive Dynamics and the Image of the Enemy: Dulles and Russia, 1967, R. White (Nobody Wanted War: Misperceptions in Vietnam and Other Wars, 1968), R. Jervis (Perception and Misconceptions perception in international politics, 1976 and J. Steinbruner (Cybernetic decision theory, 1974).

to confuse the enemy and thereby cause him moral or material damage. The highest level is defamatory propaganda, the purpose of which is to create a more warlike enemy and attribute the worst qualities and intentions to him, and thus evoke in the domestic audience as well as in the world public repulsive attitudes and emotions of fear, threat and hatred. It is impossible to avoid it in today's world. We meet it at every turn, whether in a political power struggle - in presidential campaigns or in an election campaign, or in various campaigns for or against something as for example the fight against vaccination, the fight against nuclear power plants, the fight for the rights of the LGBTIQ+ community, the fight against abortion, the fight for unborn children and much more³.

According to O. Krejčí (2018), we face double propaganda in Europe today. The first is purely demagogic, embodied and represented by former US President Trump, and politicians like Orbán or Matovič. It is characterized by an overexposed, vulgar vocabulary and crude primitive requirements focused exclusively on "business". [7] The second type is a sophisticated Russophobic, Chinaphobic or USphobic campaign called as hybrid war. Politicians are trapped in both cases because if they believe in demagoguery or a sophisticated projection of Russian, Chinese, American or other dangers, they lose real image, real picture of a legitimate national interest. If, in this case, we look purely and from geopolitical point of view at the Europe and narrowly at the European Union⁴, then we see that its real interest is simply to create a Eurasian market. The reason is that the US market will have more and more domestic problems and will become more and more Asia oriented, which is natural, as there is a bigger market there, as in Europe. It is in Europe's interest to follow the same path and not to fall into the trap of arguing with Russia, China on the one hand, and the USA on the other, according to Krejčí. [7] There is no objective reason for the great conflict, it's just an ideology - which Serbian director Emir Kusturica calls totalitarian democracy or supideology [4] - and the needs to have an opponent or enemy for cultivation of a military-industrial complex what drives us into confrontation.

Few days ago, Sergei Lavrov - Russian minister of foreign affairs – said that Russia is ready to interrupt relations with the European Union and some European politicians look or pretend surprised. However such statement is just a logical step after more than 5 years of rusophobia, propaganda, blind criticism, sanctions and irrationality from the side of EU politics and politicians. Since the enlargement of NATO to Central and Eastern Europe, this organization seeks its place and justification of its existence in the security architecture of Europe alongside the EU. USA tries to keep itself inside Europe as a leading nation through the NATO and the only way how to do it, to keep NATO alive is to find his real enemy. This is clear since US general Joseph Dunford said in 2014 that Russia is main threat for USA before the US Senate Committee on the occasion of his inauguration as Chairman of the US Army Chiefs of Staff. The

³ The first propaganda competition arose between media magnates Joseph Pulitzer and William Randolph Hearst. This competition led to the outbreak of the Spanish-American War in 1898. For the first time was propaganda used consciously and deliberately in the First World War. It was perfected in the 1930s by Joseph Goebbels, who, as the head of the Ministry of Propaganda of the Third Reich, provoked aggressive hostility towards the Jewish population in public. He is the author of the statement: „A lie repeated a hundred times will become a truth! The bigger the lie, the louder it has to be shouted to the world! “. This statement is more valid today as ever before.

⁴ EU internal market is third biggest in the world after China and India.

same vision was repeated by NATO general secretary Anders F. Rasmussen and his successor Jens Stoltenberg. [2] Such attitude was – after 4 years break of open confrontation under Trump’s administration - openly declared at the Munich Conference by President Biden: *“In many countries, including the United States and Europe, democracy is under attack! We must defend ourselves! Vladimir Putin's Russia poses a threat to our democracies! Putin is trying to undermine the European project and NATO.”* and repeated by Merkel: *“Russia has repeatedly involved European Union member states in hybrid disputes...”* and Stoltenberg: *“Moscow and Beijing are trying to change the rules of the existing world order ... Russia's destabilizing action is a threat to NATO”* [8]

The propaganda formulated in this way aims to cover up the fact that the same and even worst is done by so called Western democracies in the name of particular and individual interests of unknown individuals. Confidence in state, public authorities, politicians, in the EU, amplified by pandemic Covid19, is declining across Europe and elites, politicians, establishment, instead of looking for reasons and solutions, blame Russia and China for their own failures. In the spirit of primitive Machiavellianism, they basically announce to the world that what they are doing is actually being done by someone else.

Conclusion

Respect is not possible to gain by force and threat, nor by demonization and propaganda. It falls into the category of human dignity and values that some nations have not yet given up. At present, we are witness that unipolar world controlled by the USA has changed to a multipolar one. Globalization has taken an insane pace. Millions of individuals have become alienated from the world and have lost their understanding of it over the course of a few decades of their lives. Any deviation from the “liberal” mainstream or something what can be called “only mainstream correct truth” is punished by mockery and prnier and demonization.

This struggle, in the form of the mirror image of the enemy, is being transported to the level of international relations, where we are witnessing that states which invented and supported color revolutions accuse Russia or China or others of interfering in their domestic policy now. They accuse them of what they had previously done or continue to do.

Thus a new demon is born and the old antagonism within Eurasia (hostility between Germany and Russia, Ukraine and Russia or Saudi Arabia and Iran, Russia and Armenia, Russia and Georgia, China and its neighbours, Russia and EU, China and EU) is maintained, deepened and developed. Its aim is to maintain US security control over Western and Central Europe and their separation from other centers of power in Eurasia, according to the motto “America first”.[3]

1. BRHLÍKOVÁ, R. (2017): Politická korektnosť v medzinárodných vzťahoch, In. *Jazyk a politika: na pomedzí lingvistiky a politológie 2. Zborník príspevkov z 2. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave dňa 22. 6. 2017.* Bratislava: Ekonóm, 2017. ISBN 978-80-225-4424-5, s. 280–293.
2. BRHLÍKOVÁ, R (2016) Bezpečnosť v kontexte ukrajinskej krízy; recenzent: Vladimír Srb, Tomáš Koziak, 2016. In. *Aktuálne problémy súčasného sveta: politika - ekonomika - spoločnosť*;

- zostavili Ján Lid'ák, Miroslav Sapík, László Ollos. 1. vyd. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2015. ISBN 978-80-86879-44-4, s. 82–93.
- BRZEZINSKI, Z. (1999): Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha. Praha: Mladá Fronta, 1999.
 - DANIŠ, I. (2018): *Emir Kusturica: Mlčíme o zásadných veciach. Ako v komunizme* <https://zurnal.pravda.sk/rozhovory/clanok/478101-emir-kusturica-mlcime-o-zasadnych-veciach-ako-v-komunizme/> [26. 7. 2018].
 - ECO, U. (2013): Vyrobit' si nepriateľa a iné príležitostné písачky. Bratislava: Slovart 2013, ISBN 978-80-556-0436-7
 - KREJČÍ, O. (1996): *Mezinárodní politika*. 1996.
 - KREJČÍ, O. (2018): Ruské nebezpečí, je vybajene, propagande NATO už věří jen pár redaktorů v ČR. In *Parlamentní listy*, <https://www.parlamentnilisty.cz/arena/politologove/Ruske-nebezpeci-je-vybajene-propagande-NATO-uz-veri-jen-par-redaktoru-v-CR-Jde-o-americke-vojenske-ksefty-dokazuje-Oskar-Krejci-543739> [13. 7. 2018].
 - MSC Special Edition 2021 “Beyond Westlessness: Renewing Transatlantic Cooperation, Meeting Global Challenges. [online] [19. 2. 2021]. <<https://securityconference.org/msc-special-edition-2021/>>
 - Ondriaš, J. (2018): Issues facing China's soft power in the 16+1 Platform. In: *Economic Annals XXI*, Vol. 172, Iss. 7-8. 22-27 pp. [online] <http://soskin.info/en/ea/2018/172-7-8/Economic-Annals-contents-V172-04>

Олександр Бертолон

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ЗАГОСТРЕННЯ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ВИБОРІВ ДО ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У 2020 РОЦІ

Нинішня суперечка чи навіть протистояння України та Угорщини триває з вересня 2017 року. Втім, за майже чотири роки від ухвалення освітнього закону Київ та Будапешт анітрохи не наблизилися до порозуміння. Ба більше, численні спроби владнати конфлікт призвели до його поглиблення, а виборча компанія на минулорічних місцевих виборах в Україні тільки загострила наявний конфлікт.

Особливістю виборчої компанії 2020 року до органів самоврядування у Закарпатській області стало, активна зовнішня агітація іноземних представників, передусім угорських державних службовців на території нашого краю, що досі було нетиповим для попередніх виборчих перегонів.

Уповноважені представники офіційного Будапешта із самого початку виборчої компанії відкрито заявили, що вважають передумовою для продовження активної фінансової та матеріальної підтримки угорської національної меншини Закарпаття отримання високого результату на виборах, головним партнером угорської владної партії «Фідес» у регіоні, «КМКС» партією угорців України [5].

Показником успішності угорськими чиновниками було визначено повторення або ж перевернення результату партії «КМКС» Партії угорців України на виборах до органів місцевого самоврядування Закарпаття 2015 року

– коли «КМКС» спільно із іншою угорською політсилою ДСУУ отримали 9,8 %,- 8 мандатів у Закарпатській обласній. У даному контексті слід зазначити, що незважаючи на сигнали із боку угорського уряду двом угорським політичним силам не вдалося досягти домовленості про співпрацю). Окрім того, у зв'язку із реформою децентралізації, важливим завданням розглядалося отримання угорськими політичними силами вагомого представництва у новосформованих ОТГ, у районах компактного проживання угорців Закарпаття.

Слід зазначити, що у рамках децентралізації інтереси «угорських політичних сил» були повністю враховані, зокрема у районах компактного проживання угорців були створенні 9 ОТГ, де переважна більшість населення становлять угорці, у тому числі створено об'єднане Берегівське ОТГ, яка за площею стала однією із найбільших у області об'єднавши у собі 7 сусідніх сільських рад. Також, у результаті компромісного рішення Кабінетом міністрів України було вирішено залишити самостійний район із центром у м. Берегове, що стало ключовим проханням угорського уряду для відновлення угорсько-українських двосторонніх переговорів щодо зняття блокування із роботи комісії Україна-НАТО під час цього річних зустрічей глав МЗС Угорщини та України [5].

Таким чином у ході виборчої кампанії протягом вересня-жовтня п.р. відбулися офіційні та неофіційні візити до Закарпатської області великої кількості угорських високопосадовців, зокрема окрім глави МЗС Угорщини П. Сійярто, наш регіон відвідали державний секретар із питань національної політики Угорщини – А. Потапі, уповноваженого міністра із питань співробітництва між регіоном Сабольч-Сатмар-Берег та Закарпатською областю – І. Грежі, заступника державного секретаря із питань молодіжної політики – Б. Іллеш та заступника глави МЗС Угорщини – Л. Мадяра та інші.

На згаданих зустрічах, які супроводжувалися урочистими відкриттями освітніх та культурних закладів області відремонтованих за кошти угорського уряду, угорські посадовці відкрито агітували за необхідність підтримки угорською громадою Закарпаття представників «КМКС» ППУ. При цьому, явно порушуючи та нехтуючи законами України, які визначають заборону участі іноземців у політичній агітації [6].

Угорські посадовці на зустрічах не приховували, що у випадку успішного результату «КМКС» ППУ чинний угорський уряд зможе наступні роки значно збільшити інвестиції до районів компактного проживання угорців для збереження на місці історичного проживання місцевих угорців. Як наслідок, за інформацією українських ЗМІ, Україна у листопаді 2020 року заборонила в'їзд на територію нашої держави Арпаду Потапі та Іштвану Грежі.

Результати «КМКС» партії угорців України на місцевих виборах, незважаючи на невтішні попередні прогнози, виявилися високими зокрема, 11,5 % (отримавши 8 мандатів) до Закарпатської обласної ради, також партія змогла провести усіх 9 ОТГ своїх кандидатів, зокрема Берегівський ОТГ отримавши абсолютну більшість депутатських місць та перемогу новоствореній Берегівській районній раді.

Очевидно, що високий результат «КМКС» пов'язаний не стільки з агітацією угорських посадовців, а системною роботою уряду В. Орбана у нашому краю протягом останніх п'яти років. Зокрема, угорська влада створила систему соціально-економічної підтримки місцевої угорськомовного населення, яке включає у себе доплати угорських педагогів, працівникам сфери охорони здоров'я, культури, радіо та телебачення, підприємців, студентам та школярам. Понад 10 тис. жителів нашої області регулярно отримують кошти через благодійний фонд «КМКС», а також через створений «Закарпатський економічний центр Е. Егана». Неприхованою метою функціонування Центру Егана є вибудова мережі підприємств та створення фактичної «економічної зони» в угорському прикордонні із переважною долею капіталів угорських підприємств для економічної інтеграції згаданих територій до «материнської держави» [4].

Символічним у даному випадку є той факт, що після оголошення попередніх результатів місцевих виборів у Закарпатті, прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан у вітальному листі на голову «КМКС» ППУ В. Брензовича особисто запевнив його щодо продовження угорських інвестицій до Закарпатської області, а також продовженні заходів угорського уряду по захисту прав угорської громади на отримання освіти рідною мовою [11].

На міжнародному рівні новий раунд українсько-угорських суперечок про ситуацію в регіоні почався після того, як 30 листопада 2020 року Служба безпеки України провела низку обшуки у вище зазначених фондах, які мають прямий стосунок до угорської нацменшини Закарпаття. Тоді слідчі прийшли до офісу Товариства угорської культури Закарпаття, до приватного будинку керівника цієї організації, Василя Брензовича, та до офісу, уже згаданого, Благодійного фонду «Закарпатський центр економічного розвитку «Еган Еде». У місті Берегове СБУ працювала в приміщенні Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II. Як результат В. Брензович одразу ж покинув Україну та перебуває на території Угорщини.

Наступного дня, 01 грудня 2020 року, голова МЗС Угорщини Петер Сійярто підняв українське питання на засіданні Північноатлантичної ради – керівного органу НАТО. За його словами, обшуки з боку СБУ свідчать, що залякування угорців і розпалювання антиугорської ненависті є політикою українського уряду. «Це скандал – і це неприйнятно в XXI столітті. Особливо з боку країни, яка говорить, що хоче стати ближче до НАТО», – сказав міністр, попросивши інші держави більше не чинити тиску на Угорщину, щоб вона відмовилася від вето євроатлантичну інтеграцію Києва, чим угорська сторона грала на руку країні – агресору Росії, яка зацікавлена у подальшому конфлікті двох країн та дестабілізації ситуації в Україні. Провокування Кремлем міжнародних конфліктів між Україною та сусідніми країнами, які є членами ЄС, містить у собі загрозу підризу системи регіональної безпеки з негативними наслідками для майбутньої Європи [7].

Втім, зрештою в Будапешті зрозуміли, що дипломатична війна не на користь нікому, передусім їм самим – і вирішили спробувати «захвати сокиру», тому 27 січня п.р. відбувся візит міністра закордонних справ Угорщини Петер

Сійярто відвідав Київ. Для зустрічі з українським колегою Дмитром Кулебою. За результатами зустрічі обидва міністри погодилися повернутися до старого формату спілкування, тобто зустріч завершилося без перемог, але шлях до примирення відкрився.

Після цього відбулися певне потепління у відносинах двох країн, зокрема було започатковано роботу українсько-угорської робочої групи з питань освіти, яка має напрацювати компромісне рішення щодо забезпечення освітніх та мовних прав угорської національної меншини Закарпаття, а також червня поточного року відбулося пере форматування більшості у Закарпатській обласній раді, куди повернулася фракція «КМКС» Партія угорців України.

Окремо слід зазначити, що в рамках головування Угорщини у Комітеті міністрів Ради Європи 21 липня 2022 року відбувся візит П. Сійярто до України для відвідання зони АТО у с. Станиця-Луганська. Зокрема, у рамках візиту главами МЗС України та Угорщини було зазначено мир та територіальна цілість України є основою для подальшого взаємовигідного співробітництва двох країн, а також національних меншин, які проживають у нашій державі [8].

Експерти після згаданих рішень заявляють про обережний оптимізм у відносинах двох держав, але очевидним залишається факт, що проривом у відносинах двох країн могло би стати зустріч Віктора Орбана і Володимира Зеленського проведення якої давно вже назріло.

Таким чином, наприкінці минулого року, після обшуків СБУ на Закарпатті та порушеної кримінальної справи проти одного з лідерів угорської громади Василя Брензовича, відносини Києва і Будапешта знову зайшли в глибоку кризу.

Хоча й місцеві вибори у 2020 році на Закарпатті пройшли не без втручання з боку Угорщини, серйозних порушень зафіксовано не було. Проте, у контексті реформи децентралізації та наявних соціально-економічних у регіоні проблем очевидно, що регіон залишається вразливим до подальшого впливу з боку сусідньої Угорщини, особливо зважаючи на систематичну підтримку офіційним Будапештом місцевої угорської національної меншини, частина якої уже своєю екзистенцією залежна від неї.

Після проведених зустрічей на рівні глав МЗС у відносинах двох країн почався відновлення переговорів, по гарантуванню освітніх та мовних прав меншин, одним із кроків якого має стати ухвалення в Україні закону «Про національні спільноти».

Ухвалення закону анонсував Президент України В. Зеленський, при цьому зазначивши мова йде «...про національні спільноти України. Не меншини, а спільноти! Бо жодна національність в Україні не має почуватися меншиною, менш важливою, менш захищеною чи менш щасливою. Ніхто не може бути в меншості, бо всі ми є громадяни України – рівні, гідні, рідні...» [9].

Дієва підтримка України Угорщиною її західними сусідами, безпосередньо та на рівні ЄС, а також лобіювання інтересів нашої держави перед євроструктурами та міжнародними організаціями сприятиме пришвидшенню євроінтеграційних процесів в Україні, що відповідає інтересам національних меншин, які проживають на її території.

1. Бертолон О. Позиція Угорщини на міжнародній арені стосовно імплементації мовної статті Закону України «Про освіту». Європа і політика. Матеріали науково-практичної конференції «Україна–ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2018 року). Ужгород, 2018. С. 32–36.
2. Бертолон О. Щодо українсько-угорського дипломатичного конфлікту в контексті впливу пропаганди РФ. Україна та Центральна Європа. Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 року). Ужгород, 2019. С. 8–13.
3. Бертолон О. Перспективи врегулювання українсько-угорського дипломатичного під час Президентства Володимира Зеленського Україна і Центральна Європа: історія, політика культура. Матеріали V Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 25 вересня 2020 року). Ужгород, 2020. С. 200–204.
4. Бреза І. Партія угорців України в облраді Закарпаття буде, але не через агітацію з Будапешту – експерт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/uhorshchyna-i-zakarpattia/30915299.html> (дата звернення 02. 09. 2021).
5. Головка А., Бертолон О. конфлікту Місцеві вибори на Закарпатті: які шанси в угорських партій та що планує Будапешт? URL: <https://rrac.com.ua/miscevi-vibori-na-zakarpatti/> (дата звернення 29. 08. 2021).
6. На Закарпатті Держсекретар Угорщини агітував за одну з партій – ОПОРА звернулась до МЗС щодо порушення. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/21504-na-zakarpatti-derzhsekretar-ugorshchini-agituvav-za-odnu-z-partii-opora-zvernulas-do-mzs-shchodo-porushennia (дата звернення 01. 09. 2021).
7. Закарпаття: погрози, обшуки і провокації. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55231999> (дата звернення 01. 09. 2021).
8. Голова Комітету міністрів Ради Європи Петер Сіярто вперше відвідав район ООС. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/07/golova-komitetu-ministriv-rady-yevropy-peter-siyarto-vpershe-vidvidav-rajon-oos/> (дата звернення 27. 08. 2021).
9. Не нацменшини, а спільноти: Зеленський анонсував новий закон. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/07/13/7300375/> (дата звернення 30. 08. 2021).
10. Tehetetlenek lesznek Szijjártóék, ha Kijev a bírósági kártyát veszi elő. URL: <https://index.hu/kulfold/2020/12/15/karpatalja/> (дата звернення 30. 08. 2021).
11. Orbán Viktor: a kárpátjai magyarság ismét megmutatta az összefogás erejét URL: <https://kronikaonline.ro/kulfold/orban-viktor-a-helyhatosagi-valasztasokon-a-karpataljaimagyarsag-ismet-megmutatta-az-osszefogas-erejet>(дата звернення 01. 09. 2021).

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРАКТИКА РЕГУЛЮВАННЯ ОФШОРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРАЇНАХ ЄС

У 2013 р. країни ОЕСР почали процес міждержавного обговорення питання щодо проблеми міжнародної практики переказу оподатковваному прибутку в безподатковій або низькоподатковій юрисдикції. Був підготовлений План заходів щодо боротьби з розмиванням податкової бази і позбавлення прибутку під оподаткування (Base Erosion and Profit Shifting або План BEPS), який затвердили всі країни-члени ОЕСР та країни G20, Він являв собою опис проблемних сфер, які потребували конкретних дій: а) удосконалення податкового законодавства (правила про контрольовані іноземні компанії, оподаткування фінансових схем, контроль цін угод, зловживання угодами щодо запобігання подвійного оподаткування); б) впровадження нових правил оподаткування у зв'язку із розвитком нової «цифрової економіки»; в) підвищення ефективності взаємодії держав з метою виконання Плану BEPS і розробкою системи інструментів та єдиних стандартів обміну інформацією між країнами. У 2017 р. була підписана Багатостороння конвенція по виконанню Плану BEPS, яка дозволила впроваджувати погоджені державами заходи щодо обмеження податкових пільг для міжнародних структур без внесення змін у вже діючі міжнародні угоди, що засвідчило фактичну готовність держав співробітничати між собою, не дивлячись на політичні розбіжності. Затверджені нові види міжкраїнної звітності, що дозволяють порівнювати обіг та ціни у межах міжнародних груп компаній і виявляти центри прибутку, сформовані у низькоподаткових юрисдикціях за рахунок податкових маніпуляцій.

Сьогодні ЄС, більшість членів якого входять до ОЕСР, приділяє значну увагу реалізації BEPS. ЄС включив до списку ненадійних офшорів, тобто держав, що входять до так званої «сірої» зони, 17 країн, які можуть бути використані для відмивання грошей і ухиляння від сплати податків. Країни, що потрапили у перелік, не зможуть претендувати на одержання кредитів від країн ЄС, а для підприємців, у яких є бізнес у офшорах, що потрапили в цей список, загрожують більш жорсткі умови оподаткування. Крім того, у ЄС наразі розглядається питання щодо введення в усіх країнах Євросоюзу підвищених ставок для виплат на адресу компаній у державах-членах списку, що зробить не вигідним акумулювати доходи у ненадійних юрисдикціях (у першу чергу мова йде про виплату роялті, відсотків і дивідендів). У деяких країнах ЄС підвищені ставки вже застосовуються. Наприклад, у Чехії і Португалії при виплатах роялті на офшор з «сірого» списку потрібно сплатити у бюджет 35 %, при виплаті на компанію з «білого» списку – 15 % у Чехії і 25 % у Португалії. У Латвії податок при виплатах роялті і дивідендів на компанію з «сірого» списку становить 15 %, а в Іспанії введено 3 % додатковий податок при оформленні нерухомості на офшорні компанії [1].

З 2017 р. у ЄС набула чинності IV Директива про Протидію відмиванню коштів і фінансуванню тероризму, на підставі якої, кожна країна-член ЄС

зобов'язується ввести відкриті реєстри бенефіціарів зареєстрованих компаній. Наприклад, у Великобританії будь-який користувач мережі Інтернет може одержати персональну інформацію власників британських компаній, що офіційно проживають, наприклад, на вул. Хрещатик у м. Києві в Україні. На додаток до Багатосторонньої конвенції з 2017 р. стартував міжнародний обмін інформацією з єдиних стандартів – Common Reporting Standards (CRS), у якому беруть участь 147 країн, причому не лише промислово розвинених, але й більшість класичних офшорів (наприклад, Британські Вергінські острови, Кайманові острови, Панама). Європейський CRS багато у чому повторює американський досвід і побудований на схожих принципах системи збору фінансової інформації про своїх громадян (FATCA) – одержанні інформації від внутрішніх і зовнішніх джерел про природу, розміри і склад активів, приватні капітали і майно від банків, страхових компаній, інвестиційних і брокерських структур. Реалізація зазначеного законодавства у ЄС (у т.ч. Великобританії) досягається як шляхом призначення агентами певних фінансових інститутів по збору і аналізу відповідної інформації, перевірці історії походження коштів і капіталів (у т.ч. і «заморожування» коштів і активів на період розслідування), так і введенням персональної кримінальної відповідальності для будь-яких осіб, що сприяли скоєнню фінансових злочинів [2].

Сьогодні банки ЄС наділяють пильної уваги громадянином і податковим резидентом якої країни є потенційний клієнт, що звертається до них за послугами, вимагають офіційні податкові сертифікати, оскільки інформація у межах міжнародного обміну повинна бути адресно спрямована у країну податкового резидентства власника рахунку або іншого активу (тобто передбачається, що клієнт зобов'язаний сплатити податки зі свого добробуту де б він не був). Крім того, ризики також стосуються історії походження коштів – грошей, які наразі акцептуються банками і грошей, які вже були акцептовані банками раніше, до введення вище зазначених, більш жорстких правил у ЄС. Прикладом може бути наступний із українських реалій: вісім років тому українець відкрив у австрійському банку рахунок і перевів на нього гроші з рахунку однієї зі своїх офшорних компаній, усі офіційні процедури прийняття клієнта і грошей були здійснені на той момент без ускладнень. Із цього рахунку було сплачене придбання комерційної нерухомості у Австрії, яку цей же українець вирішив обновити у 2017 р. (після прийняття IV Директиви ЄС і внесення відповідних змін у австрійське законодавство, спрямованих на боротьбу з фінансовими злочинами) і звернувся за кредитом у свій банк. При видачі кредиту банк почав цікавитися, яким чином були отримані первісні кошти, і запросив усю історію їх походження, включаючи документи, що обґрунтовують переказ коштів з рахунку офшорної компанії, а також яким чином пов'язаний клієнт із цією офшорною компанією, а також опис бізнесу, за рахунок якого були отримані гроші. Австрія наведена лише як приклад, а ризики виникають фактично в усіх країнах ЄС, що беруть участь у міжнародних процесах по боротьбі з відмиванням грошей. Нюанси застосування та види відповідальності можуть відрізнятися за країнами (аж до конфіскації майна на

користь держави, як це передбачене законодавством Великобританії), але всюди без винятку наслідки є досить серйозними [3].

Окремі країни ЄС ведуть боротьбу з офшорами через інститут податкових амністій. Наприклад, у Італії були проведені дві податкові амністії. Перша охоплювала період 2003-2014 рр. і під неї підпадали банківські рахунки, активи і кошти у сейфах, що належать італійським податковим резидентам. Платникам податків гарантувалося звільнення від карної відповідальності, однак не звільнення від адміністративної відповідальності за умови сплати певної суми податку у бюджет Італії. У рамках даного етапу амністії фізичними і юридичними особами було подано 130 тис. декларацій, повернення податків у бюджет склало приблизно 4 млрд. євро, а сума задекларованого доходу – 60 млрд. дол. США. У 2016-2017 рр. уряд Італії провів другий раунд амністії, основними відмінностями якої були сплата повної суми податку, скорочення штрафів до 50 % при дотриманні певних умов по переказу активів, можливість самостійної оцінки податкових зобов'язань (якщо вона не буде оскаржена податковими органами). Оскільки амністія закінчилася у кінці 2017 р., її кінцеві результати ще обробляються. Паралельно з італійцями у 2016-2017 рр. свою податкову амністію провела Греція, під яку підпадали усі раніше незадекларовані активи, і за аналогією з Італією надавалося звільнення від карної відповідальності, а також зменшувався рівень адміністративної відповідальності за несплату податків. При цьому ставка податку, що підлягає сплаті, залежала від року виникнення податкового зобов'язання: чим «старше» зобов'язання (а заявити можна було за період починаючи з 2001 р.), тим вище ставка. Відповідно до доступної інформації, було надано приблизно 100 тис. добровільних декларацій, а доплата податків у грецький бюджет склала 600 млн. євро [4].

Дійсно, світова фінансова криза 2008 р. здійснила стримуючий вплив на розвиток офшоризації, однак водночас вона виявилася стимулом для міжнародного співтовариства, яке приступило до впровадження нових інструментів регулювання офшорної діяльності, а держави об'єднали зусилля, що дозволяють підсилити контроль над діяльністю своїх громадян і корпорацій у контексті розширення можливостей по одержанню різної фінансової інформації. При всій важливості законодавчих ініціатив на рівні ЄС по регулюванню офшорної діяльності, їх неоднозначність пов'язана з тим, що економічно розвинені країни як і раніше продовжують активно використовувати послуги як закордонних, так і «внутрішніх» офшорів (територій з особливим правовим і податковим статусом) для розширення ринків і зростання міжнародної конкурентоспроможності. Об'єктивна потреба у офшорах залишається, оскільки зберігаються такі пріоритети офшорної активності, як підвищення забезпеченості світової економіки капіталом, прискорення обороту фінансових активів у міжнародному масштабі і їх більш ефективного використання, зменшення ризиків шляхом переміщення капіталу до економічно стабільних і безпечних країн.

1. Водчиц Д. Евросоюз воюет с офшорами. Как меняются правила игры для бизнеса. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.forbes.ru/biznes/354465-evrosoyuz-voyuets-s-ofshoram-kak-menyayutsya-pravila-igry-dlya-biznesa>
2. European Parliament committee to investigate tax ruling practices of EU states – Available at: <https://mnetax.com/europe/page/43>
3. How to choose a foreign bank and open an account in it in 2018: will it be easy? – Available at: <https://fbs-tax.com/en/keyword/deofshorizaciya-en/>
4. Шамраева И. Закат эпохи офшоров. Как страны борются с оптимизацией налогообложения. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.forbes.ru/finansy-i-investicii/356297-zakat-epohi-ofshorov-kak-strany-boryutsya-s-optimizaciey>

Василь Дудкевич

РЕАЛІЗАЦІЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАКТИК В УКРАЇНІ

Євроінтеграція як визначений вектор зовнішньополітичного розвитку молодій Українській державі потрапила до порядку денного від самого початку незалежності. Попри тривалий період декларативності щодо впровадження інтеграційних практик вони інтегрувалися у тривалі державні реформи, модернізацію законодавства, офіційну дипломатичну діяльність та політичну свідомість українців. Позиції «за» та «проти», часто зумовлені, у тому числі, й маніпулятивним контекстом, хоч і були мінливими, але у співвідношенні все ж тяжіли до європейських пріоритетів, аніж до повернення в орбіту східних інтересів. Якщо політична мова дозволяла собі напівтони щодо курсу до Європейського Союзу, то географічний чинник був беззаперечним – Україна є частиною Європейського континенту, однією з найбільших його територій. Перелічені чинники актуалізували євроінтеграційний напрямок як у законотворчості, так і в політологічних дослідженнях, а його аспекти стали неодмінною складовою моніторингу громадської думки в Україні.

Важливо окреслити певну етапність формування спочатку курсу, а потім політики євроінтеграції. Так, авторський колектив підручника «Міжнародні відносини та зовнішня політика України» виокремлюють такі періоди формування зовнішньої політики України в системі сучасних міжнародних відносин:

- зовнішньополітичне забезпечення незалежності (1991-1994 рр.);
- утвердження на міжнародній арені (1994-1997 рр.);
- розвиток зовнішньополітичної діяльності України (1998-2010 рр.);
- політика позаблоковості (2010-2013 р.) [10, с. 28–32].

Спрямованість на євроінтеграцію на першому етапі закладено ще у тексті Декларації про державний суверенітет України, де зазначено, що «Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах» [2]. У Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про основні напрями

зовнішньої політики України», яка була чинною до 2010 р., зафіксовано прагнення «повноцінного інтегрування України у сім'ю європейських народів, її активної участі в регіональному і субрегіональному співробітництві», тоді як «зовнішньополітичні зусилля України мають бути постійно спрямовані на розвиток європейського регіонального співробітництва у всіх сферах з метою зміцнення своєї державної незалежності та ефективного забезпечення національних інтересів» [9].

Другий етап характеризується активізацією фактичних кроків України у напрямку зближення з європейськими та євроатлантичними союзами. У 1994 р. України першою з держав СНД підписала Угоду про партнерство й співробітництво з ЄС та Рамковий документ Програми НАТО «Партнерство заради миру».

Стратегію інтеграції України до ЄС у рамках третього етапу було затверджено відповідним Указом президента України від 11 червня 1998 р. [8]. У 2005-2006 рр. урядові структури визначилися із пріоритетними напрямками співробітництва України з Європейським Союзом.

На четвертому етапі знаковим стало ухвалення Закону «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р., яким законодавчо визначили позаблоковий статус України [7]. Документ спричинив своєрідну паузу у формуванні політики європейської та євроатлантичної інтеграції, хоча декларативна частина про «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі» залишалася в силі [7].

Новітній етап чітко сформульованої євростратегії бере відлік з 2013 р. після Революції Гідності. По суті, події 2013-2014 рр. ознаменували собою акт консолідації і суспільних, і політичних прагнень країни стати частиною Європейського Союзу. Серед ключових дипломатичних кроків у напрямку євроінтеграції вважаємо найбільш знаковими:

- підписання політичної частини Угоди про асоціацію України з ЄС (21 березня 2014 р.);
- підписання економічної частини Угоди про асоціацію України з ЄС (27 червня 2014 р.);
- скасування Законом «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» позаблокового статусу України (23 грудня 2014 р.) [6];
- підписання Угоди про безвізовий режим для громадян України (17 травня 2017 р.).

Якщо перші три з перерахованих документів мали стратегічну цінність, а їхня суть потребувала додаткових пояснень та інформаційної кампанії для населення, то «безвіз» виявився своєрідним лакмусом для формування уявлень про відкриту Європу у пересічних громадян України. Статистично це виглядало так:

- у 2017 р., коли безвізовий режим діяв тільки пів року, за даними Державної прикордонної служби України, ним скористалися 380 тис. українців;
- у 2018 р. кордон з Європою без віз перетнули 1,9 млн українців [3];

– у січні-лютому 2019 р. українці в країні ЄС прослідували 2,3 млн разів, а у січні-лютому 2020 р. 3 млн разів [13].

Інформацію про значне зростання міграційних потоків, зумовлене встановленням безвізового режиму з ЄС для українських громадян, жодне відомство не підтвердило. Натомість, зафіксована динаміка вимірюється й до того прогнозованими 10% зростання у 2017 р. проти 2012 р. [3].

Запорукою успішного просування євроінтеграційних практик є підтримка громадянами відповідної державної політики, розуміння ними як процесу євроінтеграції, так і кінцевої мети: або членство в ЄС заради статусу, або ж наближення до європейських стандартів суспільно-політичного розвитку. Вітчизняна соціологія протягом останніх п'яти років фіксує мінливість суспільних настроїв щодо зовнішньополітичного курсу, однак з переважанням проєвропейської домінанти (Рис. 1) [5; 12; 14; 1].

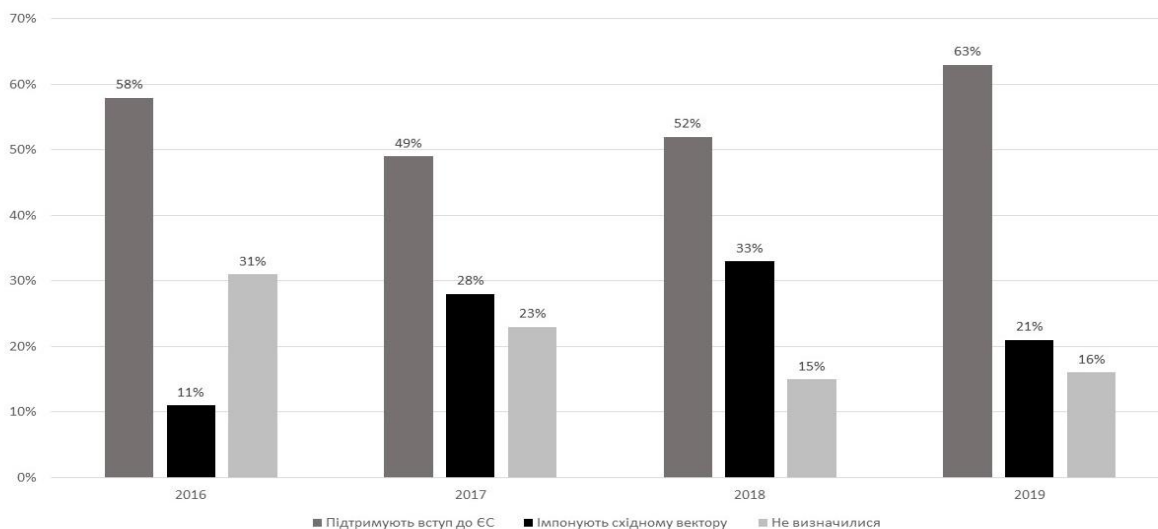

Рис. 1. Показники підтримки євроінтеграції громадянами України (2016-2019 рр.)

Показовим є кейс 2020 р., коли у січні за вступ до ЄС висловилися 63,3% респондентів, проти – 21,6%, а у грудні підтримували відповідний курс держави 48% опитаних, 13% виказали тяжіння до членства у Євразійському економічному союзі з РФ, Білоруссю і Казахстаном, 30% не змогли визначитися з однозначною відповіддю [11; 4].

Цифри соціологічних опитувань – маркер того напрямку, який потребує нагального реагування й оцінки, а саме інформаційної політики та комунікації з суспільством у питаннях зовнішнього вектору державного розвитку. Деформація комунікаційних зв'язків, маніпулятивні технології, які застосовують прибічники і противники євроінтеграції, ідеологічно роз'єднують та дезорієнтують соціум. Інший аспект – назріла потреба одночасного підвищення інституціональної спроможності здійснювати єврореформи та формування іміджу країни, модернізація якої має не декларативне, а реальне підґрунтя. Вважаємо, що ці напрямки подальшої євроінтеграції мають отримати

достатньо уваги з боку влади, і саме вони потребують залучення зовнішнього досвіду, зокрема, від сусідніх держав, які успішно виконали умови членства в ЄС.

1. Вступ до ЄС підтримують 69% українців. *Укрінформ*. 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2736446-vstup-do-es-pidtrimuut-69-ukrainciv.html> (дата звернення: 24. 02. 2021).
2. Декларація про державний суверенітет України (№ 55-ХІІ від 16.07. 1990 р.). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 24. 02. 2021).
3. Іванцова А. Безвіз без міфів: як змінилися подорожі українців в Європу за 2 роки. *VoxUkraine*. 2019. URL: <https://voxukraine.org/uk/bezviz-bez-mifiv-yak-zminilisya-podorozhi-ukrayintsiv-v-yevropu-za-2-roki/> (дата звернення: 24. 02. 2021).
4. Майже половина українців виступають за інтеграцію з ЄС, 13% – з РФ і майже третина проти будь-яких союзів – соціопитування. *Інтерфакс Україна*. 2020. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/711350.html> (дата звернення: 24. 02. 2021).
5. Опитування: більшість українців виступає за інтеграцію з ЄС. *Deutsche Welle*. 2016. URL: <https://www.dw.com/uk> (дата звернення: 24. 02. 2021).
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості. Закон України № 35-VIII від 23.12.2014 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-19#Text> (дата звернення: 24. 02. 2021).
7. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Закон України № 2411-VI від 1.07.2010 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17/ed20100701#Text> (дата звернення: 24. 02. 2021).
8. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. Указ президента України № 615/98 від 11.06.1998 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text> (дата звернення: 24. 02. 2021).
9. Про Основні напрями зовнішньої політики України. Постанова Верховної Ради України № 3360-ХІІ від 2.07.1993 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text> (дата звернення: 24. 02. 2021).
10. Пунда Ю., Козинець І. (та ін.). *Міжнародні відносини та зовнішня політика України: підручник*. К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського. 2020. 328 с.
11. Рівень підтримки громадянами вступу України до ЄС та НАТО (січень 2020 р., соціологія). *Центр Разумкова*. 2020. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-pidtrymky-gromadianamy-vstupu-ukrainy-do-yes-ta-nato-sichen-2020r> (дата звернення: 24. 02. 2021).
12. Ставлення українців щодо вступу до ЄС не змінилося за минулий рік – опитування. *Європейська правда*. 2017. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/03/15/7063040/> (дата звернення: 24. 02. 2021).
13. Три роки безвізу. Українці здійснили майже 49 мільйонів поїздок в країни ЄС – Державна прикордонна служба України. 2020. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/tri-roki-bezvizu-ukrainci-zdiysnili-mayzhe-49-milyoniv-poizdok-v-kraini-s/> (дата звернення: 24. 02. 2021).
14. Україна на шляху до ЄС: оцінки, думки і сподівання громадян. *Центр Разумкова*. 2018. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/ukraina-na-shliakhu-do-yes-otsinky-dumky-i-spodivannia-hromadian> (дата звернення: 24. 02. 2021).

POLAND AND UKRAINE IN COOPERATION INITIATIVES IN CENTRAL EUROPE

Introduction

The collapse of the Warsaw Pact and the collapse of the Soviet Union changed the geopolitical balance of power in Eastern Europe. The new international situation in the region favored the establishment of direct cooperation between Poland and Ukraine without taking into account the reaction of the Russian Federation. Poland was the first country to recognize the independence of Ukraine. Neighboring states quickly established diplomatic relations and signed *the Treaty of Good Neighborhood, Friendly Relations and Cooperation* of May 18, 1992. In the following years, a bilateral legal infrastructure developed both at the central and local and regional levels.

Under the influence of, among others Polish-Ukrainian strategic partnership at the turn of the 20th and 21st centuries, Leonid Kuchma first declared his will to integrate with the EU, and then with the NATO. As a result of the events of 2001-2002, Ukraine found itself in partial international isolation. Despite this, Poland supported Ukraine's cooperation with the countries of the Visegrad Group under the V4 + formula. Moreover, Poland supported Ukraine during the Orange Revolution (2004) and the Revolution of Dignity (2013-2014). Poland, together with Sweden, initiated the establishment of the Eastern Partnership, a format of cooperation between post-Soviet states from Eastern Europe and the EU on the basis of association agreements. One of the priorities of the Polish Presidency of the EU Council (second half of 2011) was the development of relations with the Eastern Partnership countries. Currently, both countries cooperate within the Lublin Triangle and the Crimean Platform initiated by Ukraine. There are also fields of cooperation within the Visegrad Group and the Three Seas Initiative, for which Ukraine is a direct neighborhood.

The aim of the article is to analyze contemporary relations between Poland and Ukraine within the framework of existing or newly established cooperation networks in Central and Eastern Europe. First of all, networks with the participation of both countries were taken into account, but also those without the participation of Ukraine with the potential for future cooperation. The chronological scope of the research covers the years 1991-2021. The initial turning point is set by the emergence of independent Ukraine in 1991, and the final turning point is by the state of mutual relations at the beginning of August 2021. In the summary, recommendations for the future relations between Poland and Ukraine were indicated.

1. Regional cooperation with the participation of Poland and Ukraine

1.1. Lublin Triangle

On July 28, 2020, the Lublin Triangle was established in Lublin, which is a new format of multilateral cooperation between Poland, Lithuania and Ukraine. During the meeting, a joint declaration was adopted in which the ministers of foreign affairs defined the most important thematic areas of the new initiative. The first concerns the issue of regional security and counteracting neo-imperial Russia. The signatories of the document expressed their "unwavering" support for the independence, sovereignty

and territorial integrity of Ukraine within internationally recognized borders. At the same time, Russia was called on to end its aggression against Ukraine and the occupation of Ukrainian territories. Moreover, support was given for Ukraine's membership in NATO. The status of a member of the NATO Enhanced Capabilities Program was positively assessed. The hitherto functioning of the LITPOLUKRBRIG unit established in 2014 was also appreciated. In terms of broadly understood security, the parties committed to providing mutual support in the fight against the COVID-19 pandemic. Attention was paid to the development of economic cooperation between the Member States. As part of the initiative, the parties committed to promoting trade and investment and ensuring better access to infrastructure and improving its quality through the implementation of projects promoting the cohesion of the region. Sustainable commitment to the development of the Eastern Partnership and cooperation within other regional formats was confirmed. Support was also expressed for the effective implementation of political and economic reforms in Ukraine, taking into account the experiences of Poland and Lithuania as well as good practices developed in cooperation with other European countries. Another plane of cooperation included in the declaration is building and strengthening people-to-people contacts and cooperation of civil society, including cooperation of scientists and experts. The important role of the dialogue between the three Member States in the parliamentary dimension is also emphasized, especially within the Parliamentary Assembly of Poland, Lithuania and Ukraine. The functioning of the Lublin Triangle is to be carried out by organizing summits with the participation of the leaders of the member states and ministers of foreign affairs, and the appointment of liaison officers in the ministries of foreign affairs. In the future, it is planned to establish cooperation with other countries of the region. An important direction of cooperation is the development of dialogue with the Belarusian authorities and its gradual inclusion in the process of European integration, as well as supporting Belarusian civil society¹.

For Ukraine, the Lublin Triangle means a new quality of relations with partners from Central Europe, as it acts not only as a member of the initiative, but above all as its full initiator and leader. The idea of creating such a format of cooperation appeared during the first visit of President Volodymyr Zelensky to Poland in August 2019. At that time, at a joint conference with President Andrzej Duda, Zelensky emphasized that Ukraine wanted to participate in various forms of regional cooperation. The situation in Ukraine in the context of Russian security or aggression is often discussed, therefore the subjectivity of this country as a participant in the talks is an important issue. The Lublin Triangle initiative gives Ukraine the opportunity to emphasize its position not only in Central Europe, but also in international forums of which Ukraine is not a member, such as NATO or the EU. Ukrainian elites perceive the Lublin Triangle as a „soft power” tool that their country will use to counteract Russian hybrid threats and to strengthen its international position².

1.2. Crimean Platform

¹ Ł. Lewkowicz, *Trójkąt Lubelski – nowy format współpracy regionalnej w Europie Środkowej*, „Komentarze Instytutu Nauk o Polityce i Administracji” 2020, no. 1, <https://phavi.umcs.pl/> [20.09.2021].

² M. Drabczuk, A. Kuczyńska-Zonik, *Trójkąt Lubelski – perspektywy współpracy polsko-litewsko-ukraińskiej*, „Komentarze IES” 2020, no. 236, <https://ies.lublin.pl/> [20.09.2021].

At the end of 2020, Ukraine initiated the creation of the Crimean Platform – a new format of international cooperation devoted to the issues of the annexed peninsula, which will operate in a coordination and dialogue format. As part of the initiative, Ukraine, together with international partners, wants to act to increase political and diplomatic pressure on Russia, counteract human rights violations, and overcome challenges related to security, economy and environmental protection. One of the objectives of the Platform is to separate the Crimea issue from the settlement of the conflict in Donbas. The Ukrainian Ministry of Foreign Affairs believes that negotiations on these two issues must be held separately. It is assumed in the administration of the President of Ukraine that a joint declaration should be signed during the summit on actions for the de-occupation of Crimea. According to the assumptions of the Ukrainian side, the Crimean Platform may become "the epicenter of a hybrid war between Ukraine and Russia" in 2021. Kiev notices attempts to discredit this idea by the Russian side. The Kremlin has repeatedly emphasized that the question of the return of Crimea is not negotiable. The permanent representative of Crimea to the Russian president, Georgij Muradov, believes that the creation of a new initiative is aimed at aggravating the atmosphere around the peninsula. In his opinion, the issue of Crimea is no longer the subject of international discussion. This is denied by the fact that their interest in participating in the Platform has already been announced by, inter alia, Poland, Great Britain, Canada, United States and Moldova.

Within the framework of the Platform, security issues in the Black Sea region will be discussed. It is especially relevant due to the progressive militarization of the peninsula by the Russian side. It was estimated that after 2014, Russia had strengthened its military potential in Crimea twice. According to the data of Ukrainian services, about 32.5 thousand soldiers of all types of the Russian armed forces are stationed there. After 2018, Russia created a military base on the peninsula, it placed at least eight C-400 missile systems there, numerous radars. In addition, the Russian side is preparing to deploy nuclear weapons installations in Crimea, which will disturb the balance of power and become a serious problem not only for the countries in the region, but also for the entire NATO. Heads of state, prime ministers, representatives of parliaments and international organizations – the OSCE, the UN, the Council of Europe and NATO were invited to participate in the Platform. The first meeting as part of the Crimean Platform was held on August 23 this year, on the eve of the 30th anniversary of Ukraine's independence. The Crimean Platform will operate on several levels. The first is the political level, which will be joined by heads of state and government and representatives of international organizations (including the UN, OSCE). The second is the level of the foreign and defense ministers. The third is the interparliamentary level – the Ukrainian Supreme Council has already created a Commission that will coordinate cooperation within the Platform. The fourth is the level of non-governmental experts. In addition, the initiative was supported by Turkey, which announced the continuation of cooperation with Ukraine in the field of defense. Russia was also invited to participate in the initiative, but it is primarily interested in

solving the current problems of the peninsula, including resumption of communication, water supply³.

2. Networks of regional cooperation without the participation of Ukraine

2.1. The Three Seas Initiative

The Three Seas Initiative, established in 2015-2016, is one of the most important formats of regional cooperation in which Poland participates. It brings together 12 European Union countries located near the Baltic, Black and Adriatic seas (Austria, Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Estonia, Lithuania, Latvia, Poland, Romania, Slovakia, Slovenia and Hungary). TSI works through meetings of heads of state (presidents) at annual summits. The aim of the grouping is cooperation on the following levels: energy, transport and IT and telecommunications in Central Europe. TSI passed at the 2018 Bucharest summit from the conceptual phase – developing goals and strategies, to the practical phase – project implementation. There were, *inter alia*, approved also the catalog of investment priorities of *the Three Seas Initiative – Priority Interconnection Projects*. In May 2019, the Romanian EximBank and Bank Gospodarstwa Krajowego signed the founding act of the Three Seas Initiative Investment Fund in Luxembourg. The fund will engage, on a commercial basis, in infrastructure projects with a total value of up to EUR 100 billion. TSI Member States account for 45% of the EU members, while their territories cover almost 30% of the territory of the Union. The region is home to 25% of EU citizens and produces around 20% of the Union's GDP, as measured by purchasing power parity (PPP). Their share in the EU economy is likely to increase in the coming years due to the much faster forecast economic growth than in the rest of the EU territory⁴.

Ukraine's approach to TSI is ambiguous from the outset. After the events of the Euromaidan in 2013-2014, the new Ukrainian authorities focused on developing relations with Germany and France, seeking support in the largest Western European countries after the annexation of Crimea and Russian aggression in the Donbas. In this turn of events, the regional policy of Ukraine has been relegated to the background. Despite the friendly rhetoric of President Petro Poroshenko towards Poland, Polish-Ukrainian relations were not given much attention during this period. In 2016, Ukraine received an invitation to the first TSI summit in Dubrovnik, but no representative of the Ukrainian authorities appeared there. This meeting also did not arouse interest in the Ukrainian media. Politicians were more interested in the second TSI summit in Warsaw with the participation of US President Donald Trump in 2017. However, representatives of Ukraine were not invited to Poland, which was the subject of many comments in the circles of Ukrainian experts and analysts.

After President Volodymyr Zelensky came to power in 2019 and the Servant of the People party associated with him, the new authorities made an attempt to ease the situation in Polish-Ukrainian relations. There was also another talk about the prospects of Ukraine's cooperation with TSI. During the meeting of Presidents A. Duda and W. Zelensky in August 2019, discussions were held about Polish-Ukrainian cooperation

³ See more: K. Vloddek, *Ukraina zainicjowała stworzenie nowego formatu rozmów o Krymie*, <https://www.forum-ekonomiczne.pl/> [20.09.2021].

⁴ Ł. Lewkowicz, *The Three Seas Initiative as a new model of regional cooperation in Central Europe: A Polish perspective*, „Revista Unisci” 2020, no. 54, p. 177-194.

in the construction of the international Via Carpatia route and the E-40 waterway, which would connect the Baltic Sea with the Black Sea. It should be noted, however, that the Via Carpatia road does not cross the Ukrainian border anywhere, while the E-40 route is currently at the project level, its economic unprofitability is indicated, and it also arouses protests from Polish, Ukrainian and Belarusian ecologists⁵.

The analysis of the activities of the Three Seas Initiative to date shows that the scale of involvement in its priority projects by third countries is very diverse. Ukraine is definitely the most active in this respect, participating in as many as 14 priority projects. The other Eastern Partnership countries are much less involved in TSI activities. Armenia does not participate in any project, while Georgia and Azerbaijan in only one. Belarus (4 projects) and Moldova (5 projects) are slightly more active. The most important projects implemented with the participation of the Ukrainian side include, inter alia, construction of a gas interconnector on the common border, development of railway connections towards border crossings in Hrebenne and Dorohusk. The TSI countries are not yet ready to allocate significant financial resources to projects and the Fund. By the end of 2020, only EUR 1.25 billion was collected in the Fund – 25% of the planned funds. American funds constitute 20% of the collected funds. On the other hand, Poland transferred as much as EUR 750 million to the Fund, which constitutes 60% of the collected funds. Moreover, by the end of 2020, only 3 projects out of 49 submitted were completed. However, in more than 30 of them, no or minimal action was taken⁶.

2.2. Visegrad Group

The Visegrad Group is an informal regional format for cooperation between four Central European countries: Poland, the Czech Republic, Slovakia and Hungary. Since 2004, all V4 countries have been members of the European Union, and the Visegrad Group is a forum for exchanging experiences and working out common positions on issues important for the future of the region and the EU. Visegrad cooperation involves numerous and diverse entities: presidents, prime ministers, ministers, parliaments, government institutions, non-governmental organizations, research centers, universities or cultural institutions. In addition to European issues, cooperation within the V4 focuses on matters relating to Central Europe, information exchange, cooperation in the field of culture, science, education and youth exchange. The priority areas of cooperation are the development of the transport infrastructure and the strengthening of energy security in the region. The only fully institutionalized form of V4's activity is the International Visegrad Fund, based in Bratislava. There is also a mechanism for cooperation with third countries in the V4 plus formula.

The group operates on the basis of annual rotating presidencies, the program of which is adopted by the prime ministers of the Visegrad countries. From July 1, 2020 to June 30, 2021, Poland held the presidency of the Group for the sixth time. During this period, the V4 declared further coordinated support for the processes and activities for EU enlargement, including support for pro-integration aspirations of the Eastern Partnership member countries. The social and political situation in Ukraine was of key

⁵ See more: *Trójmorze a Ukraina: współpraca (nie)możliwa*, <https://www.ecpp.org.pl/> [21.09.2021].

⁶ See more: A. Balcer, *Polska i Trójmorze po Trumpie: szansa na nowe otwarcie? Komentarz*, Fundacja im. Stefana Batorego, <https://www.batory.org.pl/> [21.09.2021].

importance in this respect. The aim of the Polish presidency was to further promote and expand the V4 cooperation with the EaP countries, which should be treated as the most important long-term priority of the grouping. The Polish Presidency also declared to take into account the economic aspects of cooperation between the V4 and the EaP. For this reason, the V4 assumes further support for the implementation of EU association agreements, including those constituting their integral part of agreements on the creation of Deep and Comprehensive Free Trade Areas, including with Ukraine⁷.

During the Polish presidency, multidimensional contacts between the societies of the V4 countries and third countries were supported. The International Visegrad Fund and its numerous support instruments played a key role in this task. For years, the V4 countries have been directing their aid offer to Eastern European countries through a special program implemented as part of the Fund – Visegrad 4 Eastern Partnership. It aims to support the process of transformation and democratization in the countries covered by the Eastern Partnership, financial aid for educational institutions, local governments and individual citizens interested in cooperation under scholarship programs and grants allocated from the Fund's resources. As part of V4EaP, there are, among others, a special scholarship program for masters and doctoral students, incl. from Ukraine and is to financially support their studies or research conducted in higher education institutions in the V4 region. The Ukrainian side also has access to the Visegrad Plus program, established in 2008, for the management and financing of projects that contribute to democratization and transformation processes in selected countries and regions outside the EU⁸.

The conflict in Ukraine revealed significant differences between the V4 countries in the approach to the assessment of the situation, the role of Russia and the reaction of EU members to the events in Donbas, which translated into problems with the formulation of a coherent position by the V4 partners as the situation in Ukraine developed. Initially, the V4 states took a common position on the situation in Ukraine, but along with the developments in the Visegrad Four, significant divergences began to emerge in the approach to the problem of Ukraine and their attitude towards Russia. Consequently, the conflict in Ukraine has become a factor that negatively influenced the functioning of the V4 and its internal cohesion. It exposed the weakness of the Visegrad Group, which was unable to work out a common position. It should be noted that the V4 positions regarding the conflict in Ukraine were often stricter than those of individual member states. Moreover, the division of the V4 emerged with a clearly different approach by Poland compared to the other three Visegrad countries, which in their assessment of the situation tried to take into account the economic and political relations linking them with Russia. For Hungarians, an additional factor in relations with Ukraine was the situation of the Hungarian minority living in the Zakarpattia Oblast⁹.

⁷ Ł. Lewkowicz, „Powrót na właściwe tory”: prezydencja Polski w Grupie Wyszehradzkiej w cieniu pandemii, „Komentarze IES” 2020, n. 227, <https://ies.lublin.pl/> [21.09.2021].

⁸ More information on grants and scholarships on the website of the International Visegrad Fund: <https://www.visegradfund.org/> [21.09.2021].

⁹ A. Czyż, *Współpraca regionalna państw Grupy Wyszehradzkiej Doświadczenia i perspektywy*, Katowice 2018, p. 227-238.

Summary and recommendations

The Lublin Triangle is a particularly important format of regional cooperation in which Poland and Ukraine are involved. Ukraine seems to be the greatest beneficiary of the establishment of the Lublin Triangle. The tripartite platform of cooperation means a new quality of relations with the countries of Central Europe, as the Ukrainian side is acting this time as a full-fledged initiator and leader of the new format. Participation in the work of the Triangle allows Ukraine to better articulate its own policy on the EU and NATO forum. It is also an opportunity for further modernization and reform of the armed forces of Ukraine. The multifaceted nature of the declared cooperation is visible. It is assumed that military cooperation will be intensified, and attention is also paid to the economic, political and social dimensions of cooperation. The challenge for the coming months will be to detail the goals of cooperation and move from the conceptual stage to the implementation of the provisions of the Lublin Triangle's founding declaration. The key issue in this respect seems to be the establishment of a fixed schedule of meetings of the ministers of foreign affairs and the definition of the most important joint projects to be implemented. The Polish side also believes that the new initiative should not be implemented only by the ministers of foreign affairs. It is declared that representatives of the ministries of security, culture, education, and national defense should be joined.

It is recommended that the Polish side participate in the Crimean Platform on all possible levels of cooperation. The most important seems to be the political involvement of Poland on the presidential, intergovernmental and parliamentary level. Poland has a chance to become a kind of promoter of activities for the de-occupation of Crimea in Central Europe. It can also engage more in security policy in the Black Sea region. Equally important is the involvement of the third sector and expert institutions dealing with Ukrainian issues in cooperation, which can promote this format on the international arena and provide political decision-makers with objective information and recommendations.

Considering the specific nature of TSI's activity, energy cooperation may be a common topic, especially taking into account many years of experience of Ukrainian-Polish cooperation in this area. An interesting project that could be implemented jointly by both parties is the Odessa-Brody-Gdańsk oil pipeline, which could be an alternative to the Druzhba pipeline. However, an economic rationale for this initiative is essential. It is worth considering creating communication branches from the Via Carpatia route towards the Ukrainian border, combined with the expansion of the border infrastructure (increasing the capacity of the existing crossings, construction of new border crossings). It is about building three communication routes: Lublin-Chełm-Lutsk-Tarnopol-Odessa, Lublin-Lviv and Rzeszów-Lviv. These routes could be extended to Chernivtsi and further to the Ukrainian-Romanian border. An interesting idea is to build a branch of the Via Carpatia route from Lublin, through Warsaw to Tricity, in order to increase the use of seaports in Poland by the Ukrainian side.

According to Poland, the scenario of Ukraine joining TSI is currently impossible due to the fact that the initiative is of an intra-EU nature. Moreover, the Polish side is of the opinion that it is not worth giving the TSI a geopolitical sense, because it is a

project aimed primarily at the development of infrastructure cooperation in the EU. It is emphasized that only Germany and the US currently have observer status with the TSI. Representatives of the European Commission also take part in the grouping summits. The format for cooperation does not provide for the participation in the TSI of countries other than members or observers. It is possible to adopt the ad hoc cooperation formula – TSI plus, a solution analogous to the one used for years under the V4. From the Ukrainian perspective, two basic problems can be distinguished in the Ukraine-TSI relationship. Firstly, Ukrainian politicians attribute to the initiative the character of a defensive organization with geopolitical goals, linking it with the idea of the Intermarium created by Józef Piłsudski in the interwar period. Secondly, despite the already declared willingness to cooperate, and even to join Ukraine to TSI, today there is a lack of format in which the Ukrainian-TSI dialogue could be conducted.

The willingness of the Ukrainian side to join the V4 declared in the past is unlikely for political reasons. A proven format of cooperation are the meetings of the Visegrad Four countries with Ukraine in the V4 plus formula, which have been implemented for many years. In recent years, however, the dynamics of collaboration in this format has lost its importance. This can be explained by the shift of the V4's attention to internal issues, such as the search for a common response to the EU migration crisis or the divisions within the Group in relation to Russia's foreign policy. There are also opinions that Ukraine focuses on relations with strong international actors such as the US, Canada, Germany, Great Britain and France, who have more resources to support Ukraine and greater influence on global affairs. Despite these trends, it is necessary to activate cooperation on proven levels of cooperation. You should, inter alia, continue military cooperation within the V4 Battle Group. Ukraine is also one of the largest foreign recipients of the International Visegrad Fund outside the V4 region, therefore new paths of financial support for the Ukrainian third sector, students and scientists should be created. At present, a significant challenge facing the V4 is the lack of a common strategy towards the Russian Federation. Hungary is in favor of lifting EU sanctions and for political and energy cooperation with Russia. Some politicians in the Czech Republic and Slovakia criticize the continuation of the sanctions, and take an ambiguous stance on the construction of Nord Stream 2. Despite the announcement of the V4 declaration of solidarity with the Czech Republic in connection with the GRU officers in Vrbeřice in 2014, the Hungarian side decided not to for the expulsion of Russian diplomats.

1. Balcer A., *Polska i Trójmorze po Trumpie: szansa na nowe otwarcie? Komentarz*, Fundacja im. Stefana Batorego, <https://www.batory.org.pl/> [21.09.2021].
2. Czyż A., *Współpraca regionalna państw Grupy Wyszehradzkiej Doświadczenia i perspektywy*, Katowice 2018, p. 227-238.
3. Drabczuk M., Kuczyńska-Zonik A., *Trójką Łubelski – perspektywy współpracy polsko-litewsko-ukraińskiej*, „Komentarze IES” 2020, no. 236, <https://ies.lublin.pl/> [20.09.2021].
4. International Visegrad Fund website: <https://www.visegradfund.org/> [21.09.2021].
5. Lewkowicz Ł., „Powrót na właściwe tory”: prezydentura Polski w Grupie Wyszehradzkiej w cieniu pandemii, „Komentarze IES” 2020, n. 227, <https://ies.lublin.pl/> [21.09.2021].

6. Lewkowicz Ł., *The Three Seas Initiative as a new model of regional cooperation in Central Europe: A Polish perspective*, „Revista Unisci” 2020, no. 54, p. 177-194.
7. Lewkowicz Ł., *Trójkąt Lubelski – nowy format współpracy regionalnej w Europie Środkowej*, „Komentarze Instytutu Nauk o Polityce i Administracji” 2020, no. 1, <https://phavi.umcs.pl/> [20.09.2021].
8. *Trójmorze a Ukraina: współpraca (nie)możliwa*, <https://www.ecpp.org.pl/> [21.09.2021].
9. Vlodek K., *Ukraina zainicjowała stworzenie nowego formatu rozmów o Krymie*, <https://www.forum-ekonomiczne.pl/> [20.09.2021].

Ігор Вегеш, Маріанна Колодій

КОНЦЕПТ ТОЛЕРАНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Дискурс толерантності в українській політичній науці на сучасному етапі потребує ретельних теоретичних конструювань, які би відображали всю специфіку факторів нинішнього становища України. Одним із таких факторів, безперечно, слід вважати військовий конфлікт із Російською Федерацією. Саме війна на Донбасі є одним із ключових аргументів критично налаштованих щодо толерантності інтелектуалів, які наголошують на тому, що ідея толерантності є своєрідним «послаблюючим» фактором у протистоянні з агресивним сусідом.

Логіка війни диктує свої дискурси, в яких будь-які несилкові способи комунікації, як правило, трактуються як прояви слабкості. Оскільки ведення війни формує потребу постійної включеності у її смисли, постійну готовність до ще більшого загострення конфронтації, то це, в свою чергу, сприяє формуванню конкретної структури репрезентації «іншого». Природа цієї структури є бінарною та дихотомічною, адже взаємодія/протиставлення «я–інший» тут автоматично переходить у формат протистояння «друг-ворог». За таких умов насильство, звісно, виходить на перший план серед усіх способів комунікації. Насильство і є справжньою комунікацією війни.

У свою чергу, толерантність, будучи маніфестацією мирного способу спілкування, тобто цілковито протилежного до насильства, часто може сприйматися як прояв «слабкості». Звісно, важко не погодитися з критиками толерантності, коли вони наголошують на неможливості мирного діалогу в розпалі бойових дій. Також можна цілком сприйняти ту точку зору, що для початку мирної, толерантної комунікації, першочерговою опцією є припинення вогню. Звідси випливає, що не завжди толерантність є шляхом до миру, а дуже часто мир може бути шляхом до толерантності. Таким чином, ідея толерантності тут може сприйматися якщо й не «загрозливою», чи «шкідливою» для національної безпеки воюючої країни, то як мінімум «недоречною».

Втім, таке бачення не витримує критики, якщо йому протиставити толерантність як «силу», як достатньо активну оборонну конструкцію, яка має на меті запобігти відцентровим тенденціям у суспільстві, тенденціям соціального розколу та розпаду. Така модель толерантності є скоріше дієвою

«м'якою» силою, яка, долаючи різного роду протиріччя в середині соціуму, здатна «зцементувати» його перед обличчям агресора. За такого трактування, толерантність є не лише важливою умовою державного будівництва в Україні, але й невід'ємною складовою ефективного розвитку інститутів демократії та громадянського суспільства. Посилюючи ці компоненти в суспільно-політичному просторі українського суспільства, ми зменшуємо соціальну й політичну напругу, посилюємо цінності демократії та принципи плюралізму, які базуються на повазі до «іншого». У свою чергу, повага до «іншого» здатна трансформуватися у модель взаємодії з «іншим», модель, в основі якої закладено єдність відмінностей. Така модель спонукає до конструктивної співпраці різних «інших» на спільне благо. В даному випадку толерантність постає як фактор, що посилює суспільний порядок, а отже, посилює й національну безпеку. Зрештою, прогресивні практики взаємодії «інших» здатні посилити не лише повагу до відмінностей між ними, але й стимулювати константне відчуття єдності у повазі до цих відмінностей. Така єдність може стати потужною силою в опорі агресивним діям сусідніх держав. Звідси випливає, що толерантність можна трактувати не лише як фактор, а скоріше навіть як інструмент національної безпеки.

Якщо трактувати нинішній етап розвитку глобальної політики, як такий, що за своєю сутністю відображає «боротьбу за демократію», тобто чітко окреслює протистояння демократичних соціумів із недемократичними як один із найважливіших аспектів сьогодення, то навіть тут проблематика толерантності займає особливе місце. Адже мова тоді йде про боротьбу цінностей та філософій – плюралізм проти одновимірності, «відкриті» системи проти «закритих», демократія проти автократії. У цьому принциповому протистоянні оприявнюється ще одна дуже важлива складова – толерантність проти інтолерантності.

У цьому глобальному конфлікті ціннісний вибір українського суспільства начебто очевидний. Намір інтегруватися до системи західних цінностей був озвучений досить переконливо. Втім, самі ці цінності в нашому суспільстві часто сприймаються як такі, що можуть стати частиною громадянської культури без особливих зусиль, без копіткої щоденної роботи над тим, аби інкорпорувати їх у структуру постколоніальної політичної свідомості. Тиск тоталітарного минулого продукує конкретну світоглядну установку, відповідно до якої будь-які прогресивні зміни в країні залежать лише від волі та намірів політичної верхівки. При цьому має місце нівелювання соціальних індивідів у якості суб'єктів вибору цінностей, смислів, орієнтирів та шляхів розвитку. Перманентне ставлення до влади як до єдиного механізму соціальних перетворень саме по собі продукує «пасивного» соціального індивіда, здатного тільки чекати й терпіти. Жодні реформи не наблизять український соціум до системи західних цінностей, якщо воно саме не усвідомить того, що без колективних зусиль, без акумуляції широкого суспільного ресурсу система цінностей буде недієвою.

Активне суспільство, об'єднане цінностями демократії та прогресу, починається із налагодження комунікації, в першу чергу мова йде про

комунікацію між домінуючими спільнотами та меншинами, між провладним та опозиційним дискурсами. У свою чергу, комунікація в демократичному суспільстві можлива лише на засадах поваги до «іншого», тобто на засадах толерантності. І тут толерантність постає як конфліктологічна категорія, оскільки вона не ліквідує конфлікти, вона «не розчиняє ці конфлікти, а обмежує деструктивність суперечки або – у кращому випадку – призводить до позитивної динаміки» [1, с. 12]. А в більш широкому контексті, можна припустити, що толерантність є найпродуктивнішим способом комунікації у глобалізованому світі, у світі, який тяжіє до глобальної інтеграції, зберігаючи при цьому плюралізм саморепрезентацій та самосприйняття. Розвиток України, якій ніяк не оминуть світових зрушень, не в останню чергу також можна трактувати як частину глобальної боротьби за виживання цінностей демократії та прогресу. В даному контексті можна погодитися з німецьким дослідником Х.-Г. Юстенгофеном, що «політична та військова боротьба в Україні та через Україну є одночасно: боротьбою соціального та політичного спрямування цього пострадянського суспільства, а також геостратегічною боротьбою між Росією та Заходом. Ці дві боротьби взаємопов'язані та стимулюють одна одну» [2, с. 85].

Таким чином, у контексті національної безпеки концепт толерантності здатен відігравати роль інтегруючої сили, яка покликана гуртувати соціум перед різноманітними загрозами та викликами, в тому числі й перед загрозою агресії з боку суб'єктів глобальної політики. Крім цього, толерантність є однією із ключових цінностей у розбудові та ефективному функціонуванні демократичних інститутів. Злагоджена робота останніх є запорукою стабільності та впорядкованості, що робить їх нелегким для «розхитування» об'єктом агресивної геостратегії. Не в останню чергу також слід наголосити на тому, що толерантність є ціннісним бар'єром, який відокремлює демократичний світ від недемократичного.

1. Проактивна толерантність як шлях до миру. Християнське соціально-етичне визначення толерантності як концептуальної основи проекту «Толерантність на кордонах Європи: вимір для України»; [Автори: Маркус Фогт, Рольф Гусманн, з доповненнями Михайла Фетька, Фелікса Геєра, Іво Франкрайтера, Ігоря Вегеша, Маріанни Колодій та Олександра Бокотєя]: Ужгород, ФОП Наумченко Н.В., 2019. 26 с.
2. Justenhoven H.-G. The Autonomy of the Individual and the Struggle in Ukraine / *Толерантність на кордонах Європи: вимір для України*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції; [Упоряд. І. Вегеш, М. Колодій; Відп. за вип.: М. Вегеш]: Ужгород, ФОП Наумченко Н.В., 2019. 144 с.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ КРАЇН ТРОПІЧНОЇ АФРИКИ

З-поміж п'яти субрегіонів Африканського континенту найбільш різноманітним за політичними, економічними, етнічними, конфесійними відмінностями називають Тропічну Африку (ТА). Вказані відмінності зумовлюють специфіку цивілізаційного розвитку, що характеризується взаємодією сучасного й традиційного і проявляється на різних рівнях, в тому числі в пошуку моделі демократизації.

Аналіз досвіду екстраполяції демократичного транзиту в багатьох конкретних країнах ТА показав, що штучна руйнація традиційних форм, не виключаючи й політичні структури, не гарантує життєздатність нових. Можна погодитися з тим, що такі початкові структурні ознаки модернізації, як освіта, зростання грамотності населення, урбанізація, діяльність ЗМІ складають необхідні умови, однак не гарантують успішність подальшої модернізації [4]. Швидше навпаки – призводять до дезорганізації й хаосу в невідготовлених соціумах, а тому вимагають відходу від універсальних моделей історичного процесу і визнання існування варіативних моделей, прийняття локальних цивілізацій як особливого рівня суспільного процесу, вивчення самотності неєвропейських культур, тобто зосередження уваги на культурно-цивілізаційних параметрах розвитку [2]. Про це, зокрема, йдеться і в одному з документів ЮНЕСКО, в якому для розробки економічної стратегії розвитку країн світової периферії вже на старті демократичного транзиту рекомендовано брати до уваги культурно-історичні й психологічні чинники: «Економісти, які займаються країнами, що розвиваються, з'ясували, що вони почали писати про такі явища, як зв'язок між ідеологією і підприємницькою діяльністю, між рівнем грамотності і психологічними орієнтаціями на економічні мотивації тощо» [5].

Логіка демократизації суспільного життя диктує африканським країнам необхідність вирішувати завдання створення ринкової економіки, входження до світового економічного простору, формування громадянського суспільства, урегулювання етнонаціональних відносин. Усі зазначені процеси в субрегіоні мають свою специфіку, а тому ставлять перед дослідниками низку нових питань: чи універсальна модель демократії; наскільки вона технологічна, якщо розуміти її суть як певну систему; доцільність використання терміну «модель переходу» з одного небажаного стану в інший – бажаний. Своєрідну відповідь на ці питання знаходимо у визначенні демократії У. Бека в книзі «Винахід політики». Автор вважає, що демократія як явище повинна спонукати до постійної рефлексії, тобто просте відтворення її засадничих положень поступається місцем їх критичному аналізу і постійному експериментуванню в усіх сферах суспільної діяльності [1].

Феноменом політичного життя тропічно-африканських країн є демократія, яка суттєво відрізняється від західної. За відсутності стійких демократичних інститутів, таких, як партії й громадські організації політичні лідери спираються

на свої етноси, релігійні групи, ігноруючи парламент, конституцію і «чужі» етноси. Тому й досі в ряді країн переважає неліберальна демократія, яка за методами політичного правління практично не відрізняється від авторитарного режиму, що багатьма експертами пояснюється такими культурно-цивілізаційними особливостями, як корпоративність, статичність, гіпертрофовані захисні механізми, слабкість економіки, неадекватна реакція на зміну навколишнього середовища та інші. Причому подібна специфічна модель демократії в експертному середовищі оцінюється як найбільш адекватна в умовах африканських реалій, оскільки інститути й форми демократії в різних країнах і в різні часові проміжки можуть варіюватися. Сталим вважається комплекс принципів, норм і цінностей, без яких політичний режим не оцінюється в якості демократичного [3].

Практичний досвід політико-трансформаційного процесу регіону підтверджує те, що, незважаючи на певний прогрес демократичного розвитку, країни досі переживають складний етап адаптації соціально-політичного, економічного й духовного життя до еталонних демократичних критеріїв і цінностей. Зважаючи на те, що алгоритм механічного наслідування демократичних моделей розвинених країн світу не прижився в складних умовах домінування африканського авторитаризму та його похідних, він спонукає до осмислення результатів демократичного транзиту для визначення перспектив подальшого розвитку. А враховуючи той факт, що процес демократизації в світовому вимірі не завершився, він продовжується й для країн ТА. Тому моніторинг пошуку адекватної цивілізаційної моделі демократизації є на часі.

1. Бек У. Изобретение политики. *Восток*. 1993. № 2. С. 27–36.
2. Высоцкая Н.И. От авторитаризма к демократии: многообразие переходных форм / Процессы демократизации в африканских странах. Москва: ИА РАН, 1993. С. 156–174.
3. Мальшева Д.Б. Современная мировая политика в контексте формирования многополюсного мира / Азия и Африка в современной мировой политике. Сборник статей. Москва: ИМЭМО РАН, 2012. С.9–21.
4. Пинг Ж. Глобализация, мир, демократия и развитие в Африке. Опыт Габона. Москва, 2004. 158 с.
5. Approaches to the Science of Socio-Economic Development. N-Y.: UNESCO, 1971 P. 24.

**Микола Вегеш,
Володимир Гиря,
Ірина Люба Горват**

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА, РУМУНІЯ І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА ПІД ЧАС ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Наприкінці 1930-х років у Центральній Європі виникла гостра міжнародна криза. Нацистська Німеччина і фашистська Італія готувалися до нового поділу світу. Над Європою нависла небезпека виникнення Другої світової війни. Рішення Мюнхенської конференції 29-30 вересня 1938 р. свідчили про близький її початок. Особливо складним було становище Чехословаччини, до складу якої під назвою Підкарпатська Русь входило Закарпаття. З другої половини 1930-х років також відбувався прискорений процес мілітаризації Угорщини. Ця країна, що межувала із Чехословаччиною і Румунією, постійно виношувала агресивні плани щодо них. У цьому плані гортистську Угорщину всіляко підтримувала Польща, яка докладала чимало зусиль для встановлення спільного з нею кордону. А цього можна було досягти лише внаслідок повної окупації Закарпаття угорськими військами.

Незважаючи на складність міжнародної ситуації, Закарпаття (Підкарпатська Русь, а згодом Карпатська Україна), де компактно проживало українське населення, виявилось єдиним регіоном, населення і політична еліта якого вибороло автономні права. Невелика гілка українського народу здобула можливість певною мірою проводити власну внутрішню політику, наслідком якої була спроба формування української державності. Останню законодавчо закріпили рішення Союму Карпатської України 15 березня 1939 р. Закарпатські українці довели, що бажають воз'єднання з великим українським народом. Молода Карпатська Україна постійно відчувала моральну і матеріальну підтримку українців, які проживали в різних країнах світу. Особливо відчутною була фінансова допомога українців США і Канади, цілої низки європейських держав. Українці Східної Галичини масово нелегально переходили польсько-чехословацький кордон, вступаючи до лав Карпатської Січі – майбутніх Збройних сил Карпато-Української держави. Не залишились осторонь і українці Румунії. Що стосується позиції румунського уряду, то він упродовж усіх цих складних міжнародних подій лояльно відносився до Праги. І таке ставлення було оправданим.

Упродовж 1920-1938 років Чехословаччина, Румунія та Югославія входили до військово-політичного союзу більш відомого як Мала Антанта. Ініціатором утворення такого міжнародного об'єднання виступила Франція, яка намагалася зберегти статус-кво в Центральній та Південно-Східній Європі. Саме під егідою Франції були укладені двосторонні угоди між Югославією і Чехословаччиною (14 серпня 1920 р.), Чехословаччиною і Румунією (23 квітня 1921 р.), Югославією і Румунією (7 червня 1921 р.). Формально ці угоди передбачали взаємну допомогу сторін у випадку зазіхання на територіальну

цілісність держав Малої Антанти¹. Крім Франції Малу Антанту підтримували Велика Британія та Радянський Союз, проте ситуація різко змінилася наприкінці 1930-х років. Необхідно погодитись із справедливим твердженням В. Ковалю, що Гітлер «свідомо вів справу до крайнього загострення, не виключаючи війни. Можна сказати більше: він жадав війни, переконаний, що Німеччина має вирішальну, але тимчасову перевагу сил над потенційними противниками... Британія і Франція прагнули уникнути війни через недостатній рівень своєї боєготовності і під майже однотайним тиском громадськості»². Нацистський диктатор інтуїтивно відчував, що Британія і Франція – наймогутніші союзники Чехословаччини – готові пожертвувати частиною її території (Судетська область) заради відвернення, як вони вважали, нової світової війни. Сьогодні їхня політика стосовно задоволення гітлерівських апетитів цілком вірно трактується як «політика потурання агресору».

Чехословацько-румунські відносини зазнали відчутного удару після Мюнхенської конференції, коли, фактично, настав кінець існування Малої Антанти як військово-політичного союзу. На це звернув увагу В. Волков. «Мюнхенська політика, – писав він, – викликала серйозні зміни в міжнародних відносинах на Балканах. Розпад Малої Антанти зробив негативний вплив на Балканський пакт і різко зменшив його значення як регіонального політичного блоку, підірвав його роль у міжнародних справах. Однак окремі Балканські держави були в неоднаковій мірі зачеплені змінами, що відбулися. Найбільше виявились послабленими міжнародні позиції Югославії і Румунії, які в нових, післямюнхенських умовах стали об'єктами неприхованого натиску гітлерівської Німеччини. Посилився німецький вплив на інші Балканські країни»³. Аналогічної точки зору притримувався тодішній представник уряду Карпатської України в Празі В. Шандор: «У період першої республіки Карпатська Україна відігравала поважну стратегічну роль як зв'язок до держав Малої Антанти – Румунії та Югославії. У новій укладі сил вона втратила своє первісне значення»⁴. «Румунія – одинока країна, – відзначав П. Стерчо, – що намагалася дотримуватись своїх договірних зобов'язань супроти ЧСР, як члена Малої Антанти... Румунія була і одинокою країною, що бодай словно інтервенювала в березневі дні проти мадярської агресії в Карпатській Україні, не дивлячись на те, що мадяри забирали Карпатську Україну з ласки Гітлера»⁵. Про прихильне ставлення Румунії до Карпатської України писав головний редактор урядової газети «Нова свобода» В. Гренджа-Донський. У його щоденнику «Щастя і горе Карпатської України» є такий запис: «З румунами живемо дружно. Єдина Румунія підтримувала нас у найважчих часах тим, що продавала нам бензин та

¹ Віднянський С. В. Мала Антанта. *Енциклопедія історії України*: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Т. 9. К.: Наукова думка, 2009. С. 464.

² Політична історія України. XX ст.: У 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. Т. 4. К.: Генеза, 2002-2003. С. 23-24.

³ Волков В. К. Балканский аспект мюнхенской политики. *Мюнхен – преддверие войны: исторические очерки*. М.: Наука, 1988. С. 163.

⁴ Шандор В. Спомины. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: Гражда, 1996. С. 216.

⁵ Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. Львів: За Вільну Україну, 1994. С. 204.

нафту, а особливо кукурудзу для нашого верховинського населення... Проти румунів ми не висказали ні одного злого слова, щоб не зачіпати та не робити собі дальших ворогів. Ставляться вони коректно, нема причини зачіпати сусіда, тим більше в ці гарячі для нас часи»⁶. Обговорювалося питання про відкриття румунського консульства в Хусті⁷.

На шпальтах газети «Нова свобода» постійно з'являлися матеріали про ставлення Румунії до українського питання в Чехословаччині. У статті «Румунія і Підкарпаття», опублікованій 29 жовтня 1938 р., відзначалося: «Румунія підписала договори й ці договори мусить дотримувати, зокрема у відношенні до Чехословаччини. Останніми договорами румунська держава доказала, що вона хоче жити зі всіма сусідами в згоді. Румунія мусить рахуватися з фактами, що спираються на принципи національного самовизначення, тим більше, що цей факт відповідає принципіві Гітлера й Муссоліні»⁸. У тому ж номері була поміщена стаття «Румунія не хоче ангажуватися проти Німеччини». На думку редакції, «пропозиції польського міністра закордонних справ Бека, висловлені ним у Галаці, не викликали в Румунії особливого захоплення з кількох причин: 1) лояльність румунського уряду супроти Чехословаччини; 2) бажання зберегти з нею добрі економічні й політичні взаємини; 3) неприхильність до надмірного побільшення Мадярщини; 4) недовір'я до запевнень Будапешта щодо Трансильванії; 5) неохота ангажуватися до комбінацій, які спрямовані були б проти Німеччини»⁹. «Майже вся румунська преса, – відзначала «Нова свобода», – дуже багато місця присвячує останній поїздки Бека. Щодо проєктованого розбору Підкарпаття, то в Румунії панує погляд, що така розв'язка не відповідає духові й постановці Мюнхенської конференції і шкодить інтересам Румунії й Югославії. Румунії потрібний спільний кордон з Чехословаччиною, бо туди веде дуже важлива для неї сполука з Заходом»¹⁰.

Об'єктивність аналізу тогочасної міжнародної ситуації в газеті «Нова свобода» підтверджується архівними документами, які нещодавно опублікував О. Пагіря. Представник МЗС Чехословаччини в Бухаресті повідомляв Прагу про позиції Румунії у справі польсько-угорських вимог щодо встановлення спільного кордону: «Румунський король і уряд найбільшу увагу звертають на збереження сухопутного та залізничного сполучення між Чехословаччиною і Румунією з економічних і військових причин. Це наш спільний інтерес, оскільки завдяки втриманню сполучення з вільним Чорним морем ми підтримуємо свій статус незалежної держави. Румуни мають причини вважати, що Берлін не схильний переривати сухопутне сполучення з Румунією. Поляки дали формальне підтвердження, що вони не вимагатимуть військовим втручанням отримання спільного кордону Польщі й Угорщини. За таких умов вони гадають, що ми можемо бути твердими і непоступливими у справі дороги Кошице – Словенске Нове Место – Чоп – Берегово – Королево-над-Тисою. Пропонують

⁶ Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: щоденник. *Гренджа-Донський Василь. Твори*. Т. VIII. Вашингтон: Видавництво Карпатського Союзу, 1987. С. 146.

⁷ Там само. С. 160.

⁸ Нова свобода (Хуст). 1938. 29 жовтня.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

нам здійснити посилення військових заходів у Східній Словаччині і на Підкарпатській Русі, щоб і вони у разі можливого військового конфлікту могли збройно виступити»¹¹. У ноті посольства ЧСР у Бухаресті підтверджувалося, що «король і Комнен (Ніколае Петреску-Комнен – міністр закордонних справ Румунії з 30 березня до 20 грудня 1938 р. – Авт.) залишаються вірними своїй тезі про територіальне сполучення з ЧСР, бо це дає Румунії єдину можливість озброїтися поза Німеччиною»¹². Чехословацький посол просив Прагу «дати завдання пресі, щоб вона підкреслила непорушну лояльність Румунії»¹³.

11 жовтня 1938 р. сформувався перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А. Бродій – лідер русофільського напрямку в краї. Міністрами були призначені Е. Бачинський і Ю. Ревай¹⁴. Слідом за ними міністерську посаду обійняв С. Фенцик, а А. Волошин та І. П'єщак стали державними секретарями. До першого автономного уряду ввійшло четверо представників русофільського і двоє – українського напрямку. Автономний уряд А. Бродія провів три засідання (15, 18, 22-23 жовтня 1938 р.). На першому засіданні 15 жовтня 1938 р. були розглянуті і затверджені основні органи управління, які склалися із 9 міністерств, було констатовано, що в жовтні 1938 р. на Підкарпатську Русь завезено із Румунії 170 вагонів кукурудзи. На другому засіданні С. Фенцик прозвітувався про пророблену роботу під час переговорів по встановленню кордону із Словаччиною, а Ю. Ревай зробив доповідь про заборону вивозу державного і приватного майна з території краю. Обговорювалися також питання надання амністії, співробітництва з Німеччиною тощо. У центрі уваги третього засідання була внутрішньополітична ситуація в Закарпатті, зокрема, обговорювалося питання про розумне відреагування на угорський ультиматум щодо південних територій краю¹⁵.

Досить швидко з'ясувалося, що А. Бродій уже тривалий час працював на Угорщину під кличкою «Берталон»¹⁶. Чехословацька контррозвідка уважно слідкувала за діяльністю А. Бродія. Начальник Президії поліцейського управління в Ужгороді Герр ще 4 січня 1933 р. доповідав Президії крайового управління Підкарпатської Русі, що «редактор Бродій має великі зв'язки з закордоном.., він постійно зустрічається з представниками угорських опозиційних сил в Ужгороді»¹⁷. У шифрованій телеграмі міністра закордонних справ Угорщини К. Кані угорському послу в Празі Я. Ветштейну давалися інструкції для А. Бродія: «... попередьте Берталона, щоб він ні в якому разі не піддавався обіцянкам чехів і цілком стояв на попередніх позиціях, тобто на самовизначенні з плебісцитом. Особливо зверніть його увагу на те, що якщо вони не приєднаються до нас, то в такому випадку складуться несприятливі для

¹¹ Пагіря О. Карпатська Україна в документах Другої Чехо-Словацької республіки: У 2 кн. / переклад із чеської Ірина Забіяка; картограф Дмитро Вортман. Книга II. Львів: Україна Модерна; Видавництво Українського Католицького Університету, 2020. С. 111.

¹² Там само. С. 131.

¹³ Там само. С. 133.

¹⁴ Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 1.

¹⁵ Дет. див.: Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2004. С. 214-228.

¹⁶ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. С. 81.

¹⁷ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 3.

них економічні умови. Якщо ж вони приєднаються до нас, то ці питання можна буде вирішити в дружньому дусі, із врахуванням їх інтересів. Плебісцит за автономію в межах угорської держави – це єдине розумне рішення для русинів... Якщо з яких-небудь причин виникнуть труднощі у відстоюванні цієї позиції, то Берталон при всіх обставинах повинен приїхати в Пешт»¹⁸.

17 жовтня 1938 р. Ю. Ревай попередив міністра закордонних справ ЧСР Ф. Хвалковського про зв'язки А. Бродія з Угорщиною. Внаслідок цього празький уряд заборонив А. Бродію виїзд у Будапешт для переговорів з Угорщиною. Міністр внутрішніх справ ЧСР Я. Черний твердив, що відомості з нарад міністерської ради потрапляють до угорського посольства в Празі¹⁹. Чехословацький уряд звинуватив А. Бродія в порушенні «Закону про охорону республіки» і його заарештували. 26 жовтня 1938 р. бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв, що «у Бродія знайшли мапу Карпатської України, на якій він сам розділив половину мадярам, а половину полякам та багато грошей»²⁰. Сьогодні можна впевнено стверджувати, що румунській контррозвідці теж було відомо про шпигунську діяльність А. Бродія. Доказом цього є ноти посольства ЧСР у Бухаресті від 24 і 25 жовтня 1938 р. Чехословацький посол в Румунії доповідав у Прагу: «Румунський посол у Варшаві повідомляє дослівно, що там неодмінно чекають протягом кількох днів, що підкарпатський уряд (А. Бродія – Авт.) підкуплений Угорщиною та Польщею, проголосить повне відокремлення від Чехословаччини. Це буде сигналом до окупації. Посол боїться, що Бек (міністр закордонних справ Польщі – Авт.) бере аж надто активну участь і що, попри запевнення у Галаці, підтримуватиме всі авантюри... Комнен наполегливо просить запровадити воєнний стан і готовий відразу, за потреби, забезпечити постачання борошна чи кукурудзи для заспокоєння населення»²¹. В іншій ноті чехословацький посол передавав у Прагу настійливі прохання румунського уряду: «1. Щоб ми відправили військові сили на Підкарпатську Русь і 2. Щоб ми в усіх столицях дуже чітко висловилися, що хочемо захищати свої інтереси на Підкарпатській Русі зброєю. Він сам зовсім не розуміє, чому, маючи ще неушкоджену армію, ми не проявляємо себе у військовому плані на Підкарпатській Русі. Він переконаний, що Німеччина, яка запевняє його у своїх симпатіях до цієї справи, проголосила би конфлікт локальним, а Угорщина та Польща відступлять. Якщо ми у такий спосіб відстоюватимемо свої інтереси, то він зможе отримати від свого уряду згоду на військову демонстрацію, яка нас підтримала б. Починаю дорікати Румунії, що у справі Підкарпатської Русі він виступає рішучіше, ніж ми. З огляду на це, Комнен від нас настійливо вимагає, щоб ми енергійно

¹⁸ Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 1. Карпатська Україна. Документи і матеріали / Упорядники – О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря; редактор Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2009. С. 59.

¹⁹ Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996. С. 155.

²⁰ ДАЗО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 209. Арк. 28.

²¹ Пагіря О. Названа праця. С. 141.

виступили та реалізували обидві його пропозиції. Просить надати йому чітку відповідь»²².

Однак до цього справа не дійшла, 26 жовтня А. Бродій був заарештований. Одразу ж після арешту він оголосив голодування. У тюрмі його відвідав Ю. Брацайко, передав листа, у якому йому пропонувалося прийняти угорське громадянство і виїхати з Чехословаччини, або ж залишитися в ній, але відмовитися від політичної діяльності. А. Бродій відхилив ці пропозиції. 11 лютого 1939 р. він був амністований президентом ЧСР Е. Гахою, який одразу ж прийняв його і запропонував співпрацю. Проте А. Бродій відмовився і поїхав лікуватися в санаторій у Татрах. 5 березня він виїхав до Ужгорода, де мешкала його сім'я²³. Новий уряд Підкарпатської Русі очолив Августин Волошин – представник прочехословацького напрямку, яскравий лідер української політичної еліти в краї.

Преса Румунії постійно поміщала на своїх шпальтах матеріали про Карпатську Україну. Відразу після завершення Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р., внаслідок якого від Закарпаття до Угорщини відійшли південні райони, газета «Тімпул» відзначала: «З румунського становища постановою того арбітражу є спільні кордони Чехословаччини з Румунією. Зокрема, віденське рішення виказало в повному обсязі значення підкарпатського питання для всієї європейської політики. Навколо Підкарпаття сходяться кордони чотирьох держав і перехрещується безліч супротивних інтересів. Тому Румунія мусить слідкувати під тим оглядом за розвитком ситуації з особливою увагою. В інтересах Румунії є, щоб по віденському рішенні існував у тій частині Європи тривалий мир»²⁴.

Румунська газета «Вііторул» переконувала своїх читачів у листопадовому номері за 1938 р., що «ціла Європа може тепер констатувати ціну угорських обіцянок. Угорщина посилає до Карпатської України терористичні банди, щоб обороняли свої неоправдані претензії. Європа може також констатувати й те, що Угорщина в середній Європі є вулканом, який може вибухнути... Населення Карпатської України живе в рамках федеративної держави спільно з чехами і словаками... Карпатська Україна відповідає на ворожість і пролиття крові приятельством»²⁵. О. Попович у статті «Румунія та Карпатська Україна», опублікованій на шпальтах газети «Фронтул», констатував, що «незалежна й категорична позиція румунського уряду до нових ревізійських спроб Угорщини, підтриманих Польщею, скерованих рішуче проти української (мається на увазі Чехословацької – Авт.) федеративної республіки справила глибоке враження в українській громадській opinio... Зазначаємо, що з першого ж моменту взаємовідносини між Румунським Королівством і Українською Карпатською Республікою були дуже приязні, бо базувалися на пошані

²² Там само. С. 157.

²³ Федака С. Д. Андрій Бродій (1895-1946). *Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах.* Том 2. Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії / Упорядник С. Д. Федака. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 164.

²⁴ Timpul. 1938.6 noiem.

²⁵ Viitorul. 1938. 26 noiem.

національної засади та на збереженні спільного кордону»²⁶. Автор відзначав, що такому стану справ, згідно з яким «вдалося уникнути ще більшої несправедливості у відношенні чехо-словацько-української держави, то треба завдячувати великим західним державам, а також лояльній позиції королівських урядів Румунії та Югославії»²⁷. На глибоке переконання О. Поповича, «державне існування Карпатської України є не тільки пошануванням національної засади і категоричною пересторогою зазіханням, але й означає офіційне відновлення дружніх взаємин між румунами та українцями, життєві та загальні інтереси яких можуть бути скоординовані не тільки в підкарпатському секторі»²⁸.

Румунський тижневик «Курентул» помістив 7 січня 1939 р. на цілій сторінці статтю про Карпатську Україну, передруковану з німецького журналу «Геополітика»²⁹. На думку невідомого автора статті, опублікованій в газеті «Моментул», «ціле українське питання творить комплекс», а Карпатська Україна «є першою фазою у планах Німеччини щодо України»³⁰. Висловлювалася теза, що Гітлер «мабуть, заспокоїть створенням другої України з українських земель, зайнятих тепер Польщею (йдеться про Східну Галичину – Авт.)»³¹. Однак до цього справа не дійшла. Високу оцінку національно-визвольній боротьбі закарпатських українців дала редакція газети «Семналул»: «Українській нації зараз уже байдуже чи та, чи інша газета безсторонньо і правдиво висвітлює події в Карпатській Україні, чи кормить своїх читачів відомостями з ворожих до України джерел, бо добре знаємо, що сили великого українського народу, який прокинувся до власного державного життя, ніяка сила уже стримати не може. Адже ж, коли українська проблема стала одним з актуальних питань сучасного міжнародного життя, то напевно не з ласки, а проти волі ворогів»³².

За даними румунського перепису населення, проведеного в 1931 р., у Бессарабії проживало 600 тисяч українців, а на Буковині – 300 тисяч³³. Уряд Карпатської України постійно стежив за становищем в Румунії. На сторінках закарпатської періодики зустрічаємо відомості про те, що «румунська влада... цими днями (8 серпня 1938 р. – Авт.) занялась випрацьованням румунського народностевого статуту. Статут має унормувати життя мадярської, німецької (саської), української й російської національної меншостей. Головні точки статуту є: 1) заборонення винародовлювання; 2) вільне користування матірною мовою в урядах, церквах, у самоуправних установах; 3) національність дитини визначають родичі при запису до метрики; 4) свобода культурних організацій національних меншостей»³⁴.

²⁶ Frontul. 1938. 11 dec.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Curentul. 1939. 7 ian.

³⁰ Momentul. 1939. 19 isn.

³¹ Ibid.

³² Semnalul. 1938. 14 dec.

³³ Нова свобода. 1938. 23 жовтня.

³⁴ Там само.

«Українці в Румунії радіють нашим успіхам» – під такою назвою «Нова свобода» опублікувала листа з румунського міста Бистриця. «Усі українці, – говорилося в ньому, – де б вони не жили, стежили вже давно за подіями в Карпатській Україні. Українці в Румунії тішаться, що бодай наші брати в Карпатській Україні здобули собі повну свободу й можуть жити на своїй землі вільним життям і завести в себе порядки, які найбільше відповідають потребам українського народу»³⁵. Немаловажним фактором у лояльному ставленні румунського уряду до краю була активність української національної меншини. 16 жовтня 1938 р. бухарестське радіо повідомляло, що «українці в Румунії розвивають живу діяльність проти прилучення Підкарпаття до Мадярщини. У цій акції висувається між іншим аргумент, що прилучення Підкарпаття до Мадярщини може скріпити мадярські ревізіоністичні тенденції у відношенні до Семигороду, що його з трьох боків охоплюватиме мадярський кордон. Українська акція стремить до викликання в Румунії настроїв, що були би противні мадярським планам»³⁶. З цього повідомлення стає зрозуміла головна причина лояльного ставлення Румунії до Карпатської України – загроза угорської близькості до румунського кордону.

Румунія відносилась до Карпатської України і Чехословаччини лояльно не тільки тому, що намагалась дотримуватися взятих на себе союзницьких зобов'язань. До цього її спонукали також напади угорських терористів на прикордонні румунські населені пункти, як правило українські, та систематична і цілеспрямована діяльність угорських іредентистів. Активну позицію займав «Орден хоробрих», який ще в 1920 р. заснував М. Горті. Із багатьох організацій цього плану найгіршу репутацію мали так звані «вільні загони», які очолював уже згадуваний Геяш³⁷. Основним завданням цих банд було знищення неугорського населення на цій території, а їх програма була викладена в брошурі Дечо Чаба, опублікованій у 1939 р. У ній говорилося, що угорська нація є найяскравішим представником монгольської пануючої раси, яка знає тільки перемогу, і в жилах якої кипить кров Атілли, Арпада і Чінгісхана. «Я не чекаю, – писав Д. Чаба, – коли прийде помста. Не чекаю! Я нищу кожного волоха, який мені з'явиться на дорозі. Кожного знищу! Я не буду зволікати. Запалю вночі села – волоські села. Поріжу шаблею все населення, отрую всі колодці і навіть знищу дітей у колисках, взагалі знищу цих нелюдів! Не буде ні для кого винятку!»³⁸. Один із лідерів партії «схрещених стріл» Мивау ще у 1938 р. наголошував, що «націонал-соціалізм Угорщини має як ціль забезпечити перевагу Угорщини по всій течії Дунаю»³⁹.

Серед терористичних банд особливо небезпечним був загін, який очолював Нодь Мігалі «з підрозділу Унгвар». Він, як і його підопічні, добре володів українською та румунською мовами. Напади угорських терористів тримали в постійному страху місцеве населення. Зафіксовані численні випадки, коли люди

³⁵ Нова свобода. 1938. 27 грудня; Lidove Listy. 1938. 11 decembrie; Narodni Politika. 1939. 7 ianuarie; Venkov. 1939. 19 ianuarie.

³⁶ Нова свобода. 1938. 17 грудня; Curentul. 1938, 24 octombrie; Frontul. 1938, 28 noembrie.

³⁷ Teroarea hortisto-fascista in nord-vestul Transilvaei. Bucuresti, 1985. P. 49-52.

³⁸ Ibid. P. 38.

³⁹ Arhivele Cluj-Napoka M.I. nr.8546, vol.122, P.180.

втікали на територію Румунії, зокрема до міста Тиргу-Муреш. Становище погіршилося ще більше, коли ця територія була окупована Угорщиною. Архівні документи свідчать про постійні репресії проти місцевого населення, у яких активну участь брали терористи. Зафіксовані факти знущання над людьми, які не володіли угорською мовою. У відповідь послідували протести проти фашистського режиму, зокрема у Великому Бичкові⁴⁰. Отже, банди терористів проникали і в населені пункти Мараморошу, де проживало румунське населення. Їх дії нічим не відрізнялися від тих, що й у центральній частині Карпатської України.

Ще в 1921 р. в Будапешті при Міністерстві закордонних справ Угорщини був організований офіційний центр ідерентистської пропаганди на території Чехословаччини, Югославії і Румунії під назвою «Охорона меншин окупованих територій»⁴¹. Посол Франції в Німеччині Р. Кулондр писав 15 грудня 1938 р. міністру закордонних справ Ж. Бонне: «В оточенні Гітлера говорять про таку операцію, яка повторила б у більш широких масштабах операцію в Судетах: проведення в Польщі, Румунії і СРСР пропаганди за надання незалежності Україні... І центром руху стане Закарпаття... Таким чином, Чехословаччина... служить Рейху у вигляді тарана для пролому воріт на Сході»⁴².

Румунію наводнили угорські агенти. Майор жандармерії Мараморошу Георге Раскар повідомляв про це префекта 1 травня 1939 р. Угорська розвідка уважно слідкувала за розвитком політичних подій у Карпатській Україні. Згідно з телетайпним повідомленням Коффи від 14 січня 1939 р., із Карпатської України поступило понад 740 донесень від різних угорських агентів⁴³. Коффа (кличка угорського агента – Авт.) доносив, що «в околиці населеного пункту Гордичо з'явилися 180 українських терористів (галичан – Авт.), а в околиці Косино – 160»⁴⁴. До Будапешта надходили постійні донесення від угорських агентів про проведення мобілізації в збройних силах Чехословаччини. Протягом 13-29 січня 1939 року агент «Коффа» передавав по телетайпу, що «всіх румун, які були в 1936–1937 рр. звільнені в запас, повернули у військові частини. Багато серед них є угорців. Усіх, що одержали повістки, просили з'явитися 15 січня 1939 р. на свої призовні пункти о шостій годині ранку. Місцезнаходження призовних пунктів нам невідомі. Відомо, що більшість із цих призовників сконцентровані в Сату-Марському окрузі»⁴⁵. Агент «Кузьма» доносив, що «два вояки із повною амуніцією пішли на своє місце проживання. На чеській території майже всі дорослі одержали повістки для негайної появи в казармах, де вони раніше проходили військову службу. Через п'ять днів їх повинні перекинути в інші місця розташування»⁴⁶. Нерідко угорським агентам були відомі навіть такі дрібниці, як кількість новобранців, рівень забезпечення

⁴⁰ Ibid. P.181.

⁴¹ ДАЗО. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 124. Арк. 14.

⁴² Цит. за: Вегеш М. М., Горват Л. В. Румунія і Карпатська Україна (1938-1939): короткий історичний нарис. Ужгород, 1999. С. 8.

⁴³ Hadtorteneti Leveltar. Koffa 29, 144/1232, eln.2, vkf. ko.1938.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Hadtorteneti Leveltar. Koffa 29, 144/1232, eln.2, vkf. ko.1938.

⁴⁶ Ibid.

продуктами харчування тощо. Уже названий вище агент доповідав своєму начальству, що у братиславській в'язниці залишилось всього 60 чоловік, яких охороняють воїни 39-го піхотного полку. Усі решта (понад 200 чоловік) звільнені й направлені у військові частини⁴⁷.

Тривала «листівкова війна». «Листівки на російській і українській мовах, – доповідав начальник Вишківської жандармської станції Хустському окружному начальнику, – містять у собі заклики до тутешнього населення до виступів проти громадян чеської національності і до невиплати податків. Як було з'ясовано, листівки були скинуті 17 жовтня 1938 р. після 11 годин з зарубіжного літака, який летів вздовж державного кордону від Тячева у напрямі Хуста. Скинуті листівки потрапили на вільну територію і на недоступні місця тутешнього району і потрапили у більшості випадків у руки громадян руської національності, які проживають окремо вздовж чехословацько-румунського кордону. Населення на зміст не реагує»⁴⁸.

Соціально-економічне становище Закарпаття особливо погіршилося після того, як у ході Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. від краю були відібрані і передані Угорщині міста Ужгород, Мукачево, Берегово з прилеглими до них районами. За підрахунками М. Болдижара «від Підкарпатської Русі... було відібрано територію площею 1523 квадратних кілометри. На цій території знаходилось 97 населених пунктів і 26056 будинків. У них проживало 173 233 чоловік, з яких 164 370 громадян Чехословаччини та 9963 чол. інших»⁴⁹. Про важке становище закарпатських селян писав голова американської делегації в краї русофіл О. Геровський: «...Руські селяни жили в такій нужді, що її важко навіть описати. Там був вічний голод, вічне недоїдання. Там ми бачили молодих людей, яким було вже вісімнадцять років, з великими головами і малими тулубами, як у дванадцятирічних дітей, блідих і слабких. Коли ми їх питали, чому вони не ростуть, відповідь була завжди одна і та ж: як мені рости, коли я не бачу хліба? Коли ми їхали по Карпатській Русі, був місяць травень. До нового врожаю було ще далеко. Ми ходили по хатах і дивилися в комори. Ми просили людей показати нам, які в них запаси. У більшості випадків у них вже не було нічого, крім невеличкої купки напівгнилого картофеля»⁵⁰.

Нелегшим було становище й румунської національної меншини в Чехословаччині. На це звертав увагу міністр закордонних справ Румунії Н. Петреску-Комнен, який був переконаний, що «новий уряд (Августина Волошина – Авт.) обходить румунів при постачанні» та «обтяжує їх культурне та релігійне життя»⁵¹. В іншому повідомленні йшлося про те, що «новий уряд обходить їх (карпато-руських румунів – Авт.) під час продовольчих акцій, ускладнюючи їхнє культурне та релігійне життя. Новий порядок викликає у них пересторогу. Тож бажано, щоб відбулися зміни і румуни були долученими до

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Вегеш М. М., Горват Л. В. Названа праця. С. 9.

⁴⁹ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993. С. 100.

⁵⁰ Вегеш М. Промисловість, сільське господарство і торгівля Карпатської України наприкінці 30-х років. *Проблеми історії, філософії і літературознавства України* (Наукові записки вчених Ужгородського державного університету). Випуск 1. Ужгород, 1996. С. 92.

⁵¹ Пагіря О. Названа праця. С. 353.

місцевого управління та представленими у соймі. Міністерство закордонних справ дозволяє собі просити, щоби прем'єр-міністр Підкарпатської Русі ласкаво звернув на це увагу»⁵².

Неспроможність вирішити продовольчу проблему власними силами змусила уряд А. Волошина шукати допомоги за кордоном. Однією з таких країн, причому однією з небагатьох, була Румунія. В. Шандор пригадував, що уряд Карпатської України найчастіше зустрічався з платіжними труднощами, адже «партнери давали нам свій товар: Німеччина – машини, Мадярщина – сільськогосподарські продукти, які нам не дуже були потрібні, бо мали змогу одержати по дешевшій ціні від Румунії»⁵³. 8 листопада 1938 р. «Нова свобода» повідомляла, що А. Волошин домігся від Праги «виділення нашому урядові дальшої суми на закуп 500 вагонів кукурудзи з Румунії. Накуп уже переведений і до станції Гальмеї від'їжджає комісія для перебрання вже наладованих вагонів»⁵⁴. 14 листопада 1938 р. спеціальна делегація прибула до Румунії, щоб «з'ясувати подробиці постачання кукурудзи для Карпатської України. Кукурудза з закуплених владою 500 вагонів поступає на румунські станції Гальмею і Сату Маре безперервно, а звідти автоколонами перевозиться до відповідних міст на Підкарпатті. Так кількість, як і якість кукурудзи контролюється представниками Карпатської держави. Кукурудзи буде досить, а головно – населення не буде більше примушене купувати гнилу чи тухлу кукурудзу»⁵⁵.

7 грудня 1938 р. в колонці редактора газети «Нова свобода» була опублікована стаття «За мирне співжиття з сусідами», у якій констатувалося, що 6 грудня «був пропущений через Польщу перший транспорт кукурудзи з Румунії, де наша влада закупила її кількість... Дружня Румунія виявила до нас вірність, якої ми не забудемо. В пору великого напруження боротьби за нашу незалежність ця держава під проводом свого мудрого короля протягнула свою приятельську руку, чим допомогла нам пережити й перемогти найтяжчу добу. З братньою Румунією в нас і надалі залишаться найкращі добросусідські відносини, бо на їх приятельство ми відповімо щирістю та співпрацею для добра наших держав»⁵⁶. Закарпатська делегація, яка побувала в Румунії, звітувалася 28 грудня 1938 р. перед карпатським урядом: «Ми згодилися з одною умовою, що кукурудза не сміє бути за жадну ціну дорожча, ніж дотепер, т.є. 1 кг за 1 кч., щоби населення не мало жодних скарг і нарікань у цьому напрямкові... щоби кукурудзи було достатком для населення»⁵⁷. Великий фактичний матеріал із цього приводу міститься в щоденнику В. Ґренджі-Донського⁵⁸. «Доставка товарів, – писав В. Шандор, – ішла головно з Чехії та Румунії. Товар з Румунії перевозили військові вантажні автомобілі. Мости в прикордонних районах Румунії, звичайно, були дерев'яні та вузькі, не витримували тягару, тому треба

⁵² Там само. С. 354.

⁵³ Шандор В. Названа праця. С. 191.

⁵⁴ Нова свобода. 1938. 8 листопада.

⁵⁵ Там само. 17 листопада.

⁵⁶ Нова свобода. 1938. 17 листопада.

⁵⁷ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 76. Арк. 49.

⁵⁸ Ґренджа-Донський В. Названа праця. С. 80, 96, 114, 147.

було їх переробляти або будувати нові... Разом з представником Міністерства народної оборони в Празі, Шандорові прийшлося вести в румунському посольстві відповідні переговори, бо розходилося про вступ чужої армії на румунську територію, з чим був зв'язаний цілий ряд проблем»⁵⁹.

18-20 лютого 1939 р. в Празі проходили торговельні переговори Чехословаччини з Румунією, у яких Карпатська Україна була представлена В. Шандором. У своїх мемуарах він пригадував: «Більшість учасників конференції були тої думки, що, незважаючи на зменшену територію Чехословаччини, вартість цілого договору з Румунією на поточний рік не повинна перевищувати суму 120 млн. корун. М. Бабота у Міністерстві господарства в Хусті навів такі числа необхідних товарів і можливих поставок Румунією: 1) 2 500 вагонів кукурудзи, з чого Румунія може поставити 1 500; 2) 600-700 вагонів олійних рослин, з чого Румунія може поставити 500 вагонів; 3) бензин і нафта залишаються в попередній кількості»⁶⁰. 24 лютого 1939 р. в Прагу прибула румунська делегація, до якої входили представники Національного банку, Міністерства закордонних справ та Міністерства господарства і торгівлі. «У триденних нарадах, – писав В. Шандор, – вирішено і прийнято торговельну сторону справи. Осталось ще вирішити збірне мито, контингенти та префекційне мито (цпо). Ми дістали від Румунії кукурудзу по дешевшій ціні, ніж та, яку нам продавала Мадярщина. Під час переговорів румунські представники звернули увагу на те, що мадяри відмовляли їх від заключення з нами торговельного договору, мовляв, у Карпатській Україні сильна українська пропаганда проти Румунії за Буковину»⁶¹.

28 січня 1939 р. чехословацька прес-служба у Женеві з приміткою «терміново» повідомляла Міністерство закордонних справ ЧСР у Празі про позицію Румунії та Польщі щодо Карпатської України: «Журналіст часопису «Petit Parisien» Поль дю Бош, акредитований у Лізі Націй, отримав повідомлення напряду від румунського міністра закордонних справ Григоре Гафенку (очолював міністерство закордонних справ Румунії з 1 лютого 1939 до 3 липня 1940 рр. – Авт.), з яким він добре знайомий після спільного перебування в Парижі, таку інформацію про польську політику: 1. Полковник Бек пропонував Румунії створити іншу вісь, на чолі якої стояла б Італія, до складу якої входили б Італія, Угорщина, Румунія та Польща. Румуни відмовилися, зауваживши, що взяли б участь у цій акції за умови, що Італія сама проявить ініціативу і наглядно очолить усю акцію. Сама Румунія відмовляється, щоби хтось висував її вперед, аби вона відповідала за інших. 2. Румунія дорікає Польщі за те, що такою політикою, особливо щодо ЧСР, вона спричинила падіння та колапс безпекової системи в Центральній і Східній Європі, тож тепер Румунія опинилася в досить складній ситуації. 3. Інтереси Румунії та Польщі близькі тільки в українському питанні, де обидві країни бачать у планах створення Великої України небезпеку для себе. Тому Румунія не хоче відмовлятися від співпраці з Польщею. 4. Згідно з Гафенку, Польща бачить в існуванні вільної Карпатської України смертельну

⁵⁹ Шандор В. Названа праця. С. 196.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Там само. С. 197.

небезпеку для себе і скористається зручною можливістю зруйнувати цю українську державу. Гафенку розраховує і на втручання в Карпатській Україні польського війська, якщо буде така нагода. **Румунія не хоче брати участі в таких авантюрах».** Пан дю Бош прийшов повідомити цю інформацію особливо у зв'язку з останнім пунктом»⁶².

Коли ж Румунія змінила своє ставлення до Чехословаччини і Карпатської України? П. Стерчо, ввівши до наукового обігу на той час нові документи, вважав, що румунський міністр закордонних справ Г. Гафенку в розмові з німецьким послом в Бухаресті В. Фабріціусом заявив 10 лютого 1939 р., що Румунія «вже не так сильно заінтересована збереженням існування Карпатської України, як було раніше, бо і так не має шляхів для сполуки з Прагою і Німеччиною... Тільки час покаже, чи ця держава на довшу мету втримається»⁶³. Однак Румунія до кінця виконувала союзницькі зобов'язання щодо Чехословаччини. Доказом цього є і підписання договорів про поставки кукурудзи в гірські райони Закарпаття. Проте це не свідчило про втрату румунським урядом інтересів до Чехословаччини. Як тільки стало зрозуміло, що ЧСР перестала існувати як держава, Румунія висунула свої вимоги до Угорщини. Посол останньої в Румунії Л. Бардоші повідомив міністра закордонних справ Угорщини І. Чакі, що 16 березня 1939 р. Г. Гафенку «послався на свої попередні повідомлення про те, що румунський уряд ще до останніх подій змінив свою позицію, яку він займав в Галаці в питанні про Русинську область. Румунія також має свої інтереси на русинські території. Це відноситься до прикордонних сіл, населених румунами, і до території, через яку проходить залізнична лінія Мараморош-Сигіт-Коломеа»⁶⁴.

14 березня 1939 р. А. Волошин проголосив самостійність Карпатської України: «Громадяни й громадянки Карпатської України! Рішенням словацького сойму була проголошена незалежність Словаччини. Тим була змінена й міжнародна ситуація Карпатської України, яка рішенням нашого Сойму буде ще офіційно проголошена незалежною державою. До остаточного рішення Сойму наша влада вже тепер цю нашу незалежність проголошує. Склад уряду Незалежної Карпатської України такий: Прем'єр – Др. Августин Волошин; заграничні справи – Юліян Ревай; внутрішні справи – Др. Юрій Перевізнюк; господарство – Степан Клочурак; фінанси й комунікація – Др. Юлій Брацайко; здоров'я й соціальна опіка – Др. Микола Долинай»⁶⁵. Того ж дня А. Волошин надіслав телеграму міністру закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропу, у

⁶² Пагіря О. Названа праця. С. 456.

⁶³ Стерчо П. Названа праця. С. 205-206.

⁶⁴ Дет. див.: Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938-1939 рр. у загальноєвропейському історичному контексті. Т. 1. Ужгород: Колір Принт, 1997. С. 43; Вегеш М., Горват Л. Українці Румунії (Мараморощини): проблеми соціально-економічного та політичного розвитку (1918-1944). Ужгород, 1997; Вегеш М., Марина В. Румунія і Карпатська Україна (Особливості політичного розвитку і співробітництва). *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української державності» (Ужгород, 11-12 березня 1994 року). Ужгород, 1995. С. 48-60.

⁶⁵ Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 1. Карпатська Україна. Документи і матеріали / Упорядники – О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря; редакційна колегія: М. А. Попович (голова), О. Д. Довганич (заст. голови), М. М. Вегеш, М. В. Делеган, В. К. Дрогальчук, О. М. Корсун, І. Ю. Коршинський, О. Ю. Кучерява, О. М. Пагіря, С. Д. Федака; редактор Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2009. С. 276.

якому повідомляв: «В імені Уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною Німецького Райху»⁶⁶.

Представникові при уряді Чехословаччини В. Шандору було запропоновано «виконати акт незалежності в Празі, а ми тут зробимо, що буде треба»⁶⁷. В. Шандор також повідомив дипломатичну місію США в Празі з проголошенням незалежності Карпатської України: «Після того, як Словаччина проголосила повну незалежність, Чехо-Словацька республіка перестала існувати. Тому Карпатська Україна проголосила себе повністю незалежною на основі Мюнхенських рішень, які торкаються права самовизначення карпато-українського народу, так само як і завдяки Віденському арбітражу. Карпато-український народ жадає Вождя німецької нації та уряд німецької держави не відмовити у виявленню суверенного захисту незалежності Карпатської України»⁶⁸.

На прийняття такого рішення, безперечно, вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема проголошення самостійності Словаччиною і вторгнення угорських військ на територію Карпатської України. Названі фактори свідчили про державний розпад ЧСР. Шістьом засіданням Союму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України.

Серед 32-х послів Союму Карпатської України був також Грігоре Мойш (Григорій Теодорович Мойш. 1894-1961). 12 лютого 1939 р. його обрали послом від румунської національної меншини. 15 березня він брав участь у всіх засіданнях першого в історії Закарпаття українського парламенту. Після окупації Карпатської України жив і працював у Білій Церкві до жовтня 1945 р. Переховувався з родиною від радянських військ на румунському березі Тиси. У 1946 р. був висвячений у священники, а коли комуністична влада в Румунії почала гоніння Греко-Католицької Церкви, перейшов у підпілля. У грудні 1958 р. був заарештований і засуджений до 14 років ув'язнення. Помер 6 січня 1961 р. і похований у містечку Фізешу Герлій⁶⁹. Однак повернемося до опису подій 1939-го року...

Цікавий епізод зафіксував у своїх спогадах В. Гренджа-Донський: «Мало хто знає, але мені відомо, що прем'єр Волошин телефонно сполучився з королівським урядом Румунії. Хто був на другому боці телефону – не знаю; але прем'єр мусів говорити з дуже відповідальним діячем. Говорили приблизно в тому сенсі, що закарпатські українці не бажають сплинутися з Мадярщиною, теж ані до Польщі ніхто з нас не бажає. Тому з огляду на те, що бессарабські і

⁶⁶ Там само. С.

⁶⁷ Шандор В. Споми́ни. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996. С. 269.

⁶⁸ Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 1. Карпатська Україна. Документи і матеріали / Упорядники – О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря; редакційна колегія: М. А. Попович (голова), О. Д. Довганич (заст. голови), М. М. Вегеш, М. В. Делеган, В. К. Дрогальчук, О. М. Корсун, І. Ю. Коршинський, О. Ю. Кучерява, О. М. Пагіря, С. Д. Федака; редактор Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2009. С. 277.

⁶⁹ Довганич О. Грігоре Мойш (1894-1961). *Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії.* У двох томах. Т. 2. Ужгород: ПРАТ «Видавництво Закарпаття», 2010. С. 225-226.

буковинські наші брати знаходяться в Румунії, Карпатська Україна є охотна приєднатися до Румунії на основі деяких автономних прав... Хай уряд королівської світлості пошле людей на переговори і хай уряд Румунії забезпечить військову охорону наших кордонів перед малярською агресією. За які-небудь дві години прийшла від румунського уряду негативна відповідь. Румуни повідомляли, що, мовляв, Берлін заборонив їм мішатися до тієї справи»⁷⁰. Про спробу А. Волошина полегшити відступаючим січовикам прихильність Румунії писав В. Шандор: «Авторові споминів невідомо, чи уряд Карпатської України уклав з урядом Румунії угоду (мабуть, ні), щоб у випадку критичної ситуації Румунія приймала наших людей як приятелів, а не як ворогів. Недоброзичлива поведінка румунських органів влади дивує тим більше, що Румунія була спільно з Чехо-Словаччиною членом Малої Антанти, а з Малярщиною вона постійно перебувала і досі є не в дуже приятельських відносинах»⁷¹. Ю. Химинець теж вважав, що «після нападу угорських військ на Карпатську Україну А. Волошин звернувся 14 березня 1939 р. до румунської влади з проханням, щоб на випадок потреби Румунія дала право азилу для війська Української національної оборони. Румунський уряд погодився»⁷².

Як насправді приймали відступаючих січовиків на румунській території? З цього приводу існують різні думки. 17 березня 1939 р. рештки загонів оборонців Карпатської України залишили територію краю. Є. Стахів, учасник подій, писав, що вони «були розбиті морально, голодні, брели пригнічені, близько 600-700 бійців. Перейшли біля Мараморош-Сиготу вранці, о 5-й годині, у суботу 17 березня 1939 р.»⁷³. Румунські власті їх передали угорцям. Поручник Карпатської Січі О. Волянський писав, що румуни передали угорцям 273 чоловік, у тому числі шість старшин⁷⁴. Коломийський журнал «Жіноча доля» повідомляв: «Волошин звернувся за поміччю до румунського уряду», проте, вважала редакція, «помочі... не було ніякої»⁷⁵. Названий журнал сам наводить матеріали, які суперечать зробленому висновку. Його редакція одержала кілька листів від січовика Бурі-Воскресенського, у яких він детально описав події, що передували еміграції за кордон. Автор розповів про те, як опинився в зайнятому румунами Великому Бичкові, а потім в Сигеті. «Румунська влада ставилася до збігців людяно і прихильно», – заявив Буря-Воскресенський⁷⁶.

«Коли головні частини січовиків відступили через Буштино до Бичкова, що вже знаходився в руках угорських терористів, – пригадував інший учасник подій, – вони на світанку 18 березня 1939 р. зі зброєю перейшли на румунську територію. Тут їх чекали трагічні події. Після роззброєння 273 січовиків і 10 старшин румунські вояки передали їх угорським терористам у Бичкові... Відділ січовиків (15 чоловік), що пробився на румунський бік біля Тячева, угорські

⁷⁰ Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 195.

⁷¹ Шандор В. Названа праця. С. 346.

⁷² Химинець Ю. Тернистий шлях до України. Ужгород: Гражда, 1996. С. 108.

⁷³ Стахів Є. Спогади колишнього січовика. *Закарпатська правда*. 1990. 24 березня.

⁷⁴ Волянський О. В обличчі малярського наступу. *Карпатська Україна в боротьбі*. Відень, 1939. С. 114.

⁷⁵ Жіноча доля. 1939. Ч. 9-10.

⁷⁶ Там само. Ч. 4.

терористи розстріляли на мості, а трупи поскидали в Тису»⁷⁷. Подібне зафіксував у своєму щоденнику В. Гренджа-Донський: «Галичани після погрому перейшли Тису, кордон Румунії, там їх румуни ограбили, побили і видали мадярам»⁷⁸. Чому ж так жорстоко поступили румуни? Ю. Химинець вважав, що «сталася прикра несподіванка, спричинена наклепами тікаючої з Карпатської України чеської адміністрації і військових, які характеризували січовиків як злодіїв і терористів. Внаслідок цього румуни змінили своє ставлення до Карпатської Січі»⁷⁹.

Один із найавторитетніших істориків національно-визвольних змагань закарпатських українців у 1938-1939 рр. П. Стерчо, загалом високо оцінюючи співчутливе ставлення Румунії до Карпатської України, разом з тим, відзначав: «... Румунія була, на жаль, самотнім винятком також і з гіршої сторони. Вона ж бо була самотньою державою, яка видала мадярам відступивших на її територію карпатських січовиків, які зложили були зброю і, згідно з постановами міжнародного права, мали бути інтерновані на терені Румунії, але не сміли бути повернені в руки другої ворогуючої сторони, Мадярщини. Тому Румунія відповідала за життя сотень розстріляних мадярами карпатських січовиків, які були повернуті, ніби помилково, як пізніше Румунія виявляла. Це тим більше ускладнювало ситуацію, що карпатські січовики, зокрема оборонці столиці, не мали іншого шляху вибору. Шлях на Словаччину був можливий тільки на відтинку на захід від Сваляви»⁸⁰. Таке ставлення румунів до відступаючих січовиків було прикрою несподіванкою ще й тому, що саме Румунія вважалася найбільш надійним союзником Чехословаччини. «Коли б Румунія нам допомогла харчами та зброєю, – дещо наївно запевняв В. Гренджа-Донський, – то багато води потекло б долі Тисою до повної мадярської окупації гуцульських сіл»⁸¹.

Набагато кращим було ставлення до чехословацьких військових, які, залишаючи Карпатську Україну, теж опинилися на території Румунії. Сучасний український дослідник О. Пагіря вперше ввів до наукового обігу численні звіти і свідчення чехословацьких солдатів і офіцерів, які детально описали своє перебування в цій країні. Із звіту підполковника Ф. Вацлавека стає зрозуміло чому полки чехословацької армії відходили саме в бік румунського кордону: дорога на Сваляву була під загрозою з боку угорського війська. Вищеназваний офіцер звітувався, що «протягом усієї подорожі як у Румунії, так і в Югославії нас скрізь добре приймали, ділилися різними харчами та напоями»⁸². Франтішек Грубий та багато його колег добиралися до Румунії потягом: «До Сигота в Румунії ми приїхали о 8 год. і були розселені по місту»⁸³. Войтех Слега зізнався, що «при переїзді через Румунію та Югославію нас скрізь натхненно

⁷⁷Химинець Ю. Названа праця. С. 109.

⁷⁸Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 371.

⁷⁹Химинець Ю. Названа праця. С. 108.

⁸⁰Стерчо П. Названа праця. С. 206.

⁸¹Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 266.

⁸²Пагіря О. Названа праця. С. 537.

⁸³Там само. С. 551.

вітали і надавали продукти безплатно»⁸⁴. Щось подібне читаємо в звіті Вінцента Коваржіка: «Румуни прийняли нас по товариськи, надали нам у всьому допомогу і гостинці...»⁸⁵. Франтішек Паначек також підтвердив, що «дорогою як у Румунії, так і в Югославії нам надавали їжу та запаси в дорогу, з нами поводитися лояльно»⁸⁶.

Ще раніше територію Карпатської України покинув її президент Августин Волошин та окремі члени його уряду. «У зв'язку з окупацією угорськими військами Закарпатської України, – розповідав А. Волошин під час допиту в Лефортові 24 травня 1945 р., – я втік в м. Прагу за маршрутом: із Хуста в Клуж (Румунія)-Темешуара (Румунія). Потім поїхав в Югославію – в Белград, де пробув 4 дні. Із Белграда поїхав до м. Загреб, де пробув 7 днів. З м. Загреб переїхав до курортного містечка Югославії Цирквениця, де пробув 11 днів. Опісля знову повернувся в м. Загреб і звідти через м. Відень переїхав в м. Берлін, де пробув півтори місяця. З Берліна поїхав до Праги в травні 1939 р.»⁸⁷. Карпатську Україну також покинули Ю. Ревай, А. Штефан, С. Росоха, І. Рогач, В. Комаринський та ін.

А. Волошин на світанку 16 березня виїхав до Великого Бичкова, де він востаннє в житті провів богослужіння на рідній землі, дізнався про падіння Хуста. Пізно ввечері 16 березня міст через Тису перетнули у складі колони відступаючих чеських вояків і чиновників кілька автомобілів, на яких їхали урядовці Карпатської України, серед них і машина, що везла А. Волошина у супроводі його давнього друга і багаторічного сподвижника А. Штефана⁸⁸.

23 березня 1939 р. префект Мараморощини повідомляв коменданта жандармерії у Клужі Геріта, що «16 березня 1939 р. приїхав у Румунію колишній прем'єр-міністр уряду Карпатської України д-р Волошин з іншими міністрами. Вони залишили в префектурі Сигету дві малі машини «Аеро», просячи нас їх залишити в себе. Одна з машин в доброму стані і може бути використана жандармерією. Враховуючи, що А. Волошин покидає наше місто, маємо честь і просимо Вашого дозволу, щоб вирішити що робити з цими машинами: залишити собі, чи передати їх військовим»⁸⁹. Того ж дня префект повідомляв митну службу в Сигеті, що в місцевій префектурі «знаходиться машина НР 15581, залишена урядом Волошина. Машина рахується приватною власністю політичної організації (УНО – Авт.), очолюваної М. Туликом (УНО очолював Ф. Ревай – Авт.). Однак вони є втікачами з Карпатської України, тому на нашій території втратили права на машину. Ми будемо нею користуватися до тих пір, поки ця проблема не буде вирішена»⁹⁰. Останній документ, який пощастило віднайти в Державному архіві Бая-Маре, стосується повідомлення митниці Сигета до префекта за 23 березня 1939 р., у якому ставилося єдине питання: «Що

⁸⁴ Там само. С. 553.

⁸⁵ Там само. С. 559.

⁸⁶ Там само. С. 655.

⁸⁷ Центральный архив Министерства государственной безопасности РФ. 11, Н-17681, л.11-12.

⁸⁸ Федака С. Августин Волошин. Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії. У двох томах. Т. 2. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 146.

⁸⁹ Arhivele de Stat Maramures. Fond Prefectura. Act. 33/5148. 1939.

⁹⁰ Ibid.

Ви зробили з машиною М. Тулика?»⁹¹. Відомо, що А. Волошин і окремі члени його крайового уряду успішно перетнули кордон Румунії і їх щиро прийняла Югославія.

Із вищесказаного може скластися враження, що Румунія негативно віднеслася до втікачів із Карпатської України. Однак таке враження було б занадто однозначним і прямолінійним. Архівні документи свідчать про протилежне: «У березні 1939 р. в Мараморощині, як і по всій країні, багато людей були солідарні з Чехословацькою республікою, захопленою Угорщиною. Робітники Сигета, Бая Маре були пройняті симпатією до чехословацьких біженців, які були змушені покинути свою країну. Наприклад, Йозеф Бело пішов у Сигет збирати людей, щоб прийняти біженців на румунській землі»⁹². Префект Марамороша у своєму рапорті в клузьку резиденцію звітувався про проведену роботу під час розміщення біженців з Карпатської України в Сигеті⁹³. Особливо втікачам із Закарпаття допомагали українські організації та товариства Румунії.

⁹¹Ibid.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.

ПОЛІТИКА, ПАРТІЇ І ВИБОРИ У ЗМІСТІ СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Анатолій Романюк

ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ ТА ЙОГО ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ІЗ НАЦІОНАЛЬНИМ

Традиційно ми говоримо про національний політичний процес при цьому констатуємо що політичний процес відбувається на різних рівнях включно і на регіональному. Однак стосовно регіонального рівня ми латентно припускаємо, що він є похідним/залежним від національного, відповідно національний відіграє вирішальне значення в його формуванні і спрямуванні. Починаючи від 2014 р. науковці почали говорити про набуття самостійного характеру/виміру регіонального політичного процесу в Україні. Завданням нашої публікації ми вважаємо з'ясування підстав становлення регіонального політичного процесу в контексті його здатності стати самостійним а відповідно багатоманітним в силу локалізації в межах областей України.

Перш за все мусимо розібратися із самою категорією політичного процесу. Політична енциклопедія його визначає як «сукупність послідовних дій політичних суб'єктів з реалізації своїх інтересів через політичну владу»¹. На нашу думку означене визначення досить коректно відображає зміст політичного процесу власне в Україні. В нашій країні перевагу мають фіксовані політичні суб'єкти в особі політичних партій, їх лідерів і спонсорів. Відповідно змістом процесу виступає реалізація групових інтересів політичних суб'єктів внаслідок контролю влади або в процесі боротьби за владу. Однак практика розвитку України особливо після Революції гідності свідчить, що подібне розуміння політичного процесу не є достатнім. Попри стійку домінанту української політики щодо боротьби за владу заради задоволення переважно групових, але не в соціологічному контексті інтересів, політична практика яскраво демонструє, що перемога на виборах президента та парламенту призводять до суттєво відмінних напрямків суспільного розвитку країни. Яскравими прикладами цього виступають періоди президентства В. Ющенко, В. Януковича, П. Порошенка та В. Зеленського. Щодо кожного президентського терміну ми бачимо, що наше суспільство рухалося у дещо іншому напрямі або цей напрям відчутно коригувався. Так само ми говоримо про відчутну корекцію вектору розвитку внаслідок парламентських виборів. Тому, змістом політичного процесу ми вважаємо виступає власне спрямування розвитку країни у певному напрямі. Відповідно, ми розуміємо під політичним процесом - спрямування розвитку суспільства в певному напрямі внаслідок взаємодії політичних акторів. Дане визначення робить наголос на тому, що суспільство рухається/змінюється в певному напрямі. А взаємодія виступає не змістом, а інструментом. Також

¹ Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2012. С. 596.

корекції потребує і визначення сторін взаємодії. Вони мають означатися в межах системи координат неінституціоналізму із заміною поняття суб'єкт на політичний актор. Така необхідність зумовлена тим, що в реальному політичному житті сьогодні активну роль приймають поряд з формалізованими і чисельні неформальні структури, яким властива повторюваність участі одночасно на різних майданчиках. Особливо важливим є такий висновок стосовно регіонального політичного процесу під яким ми розуміємо політичні події/взаємодію на рівні області, міст, районів та ОТГ наслідком якої є вектор суспільно-політичного розвитку регіону. Ми можемо припустити, що регіональний політичний процес буде характеризуватися власним набором політичних акторів подеколи не відповідних каталогу притаманному центру та іншим регіонам, почасти відмінними комбінаціями взаємодії між ними та як наслідок особливостями темпу та напрямками/векторами розвитку регіонів один стосовно іншого та стосовно цілої України.

Чергове питання – що ми розуміємо, коли говоримо про вплив національного та регіонального рівнів політичного процесу? Традиційна вертикальна конструкція політичної системи та політичних інститутів зумовлюють, що формат політичного життя на регіональному рівні виступав проекцією національного рівня. Виявом цього служила конструкція інститутів виконавчої влади на рівні областей та районів, яка зеркально відображала розклад політичних сил на рівні Києва. Прикладом цього слугували державні адміністрації на рівні областей і районів особливо на сході і заході країни за часів президентства В. Ющенко та В. Януковича. Важелями або інструментами які забезпечували ефективний контроль були контроль за формуванням бюджету регіонів та правоохоронними і контрольними структурами. Не зважаючи на ці вагомні інструменти показниками впливу регіону на національний центр виступали політико-ідеологічні преференції мешканців регіону які виявлялися у рівнях підтримки конкретних політичних партій або кандидатів у випадку президентських та парламентських і регіональних виборів. Це детермінувало в свою чергу відмінні моделі фінансування регіонів та призначення на керівні посади в областях та менше – районах. Регіональні політичні преференції також знаходили вияв у діяльності політичних партій та депутатських груп і фракцій тих партій, які були представлені у парламенті. Приміром депутати Верховної Ради попередніх скликань від Львівської області неодноразово говорили про своєрідний привілей, коли відбувалися голосування законопроектів спрямованих на регулювання мовних або контраверсійних законопроектів щодо питань культури, освіти тощо, їм дозволяли «вільне» голосування хоча для депутатів від інших областей воно було жорстким. Подібною була ситуація і в багатьох політичних партіях під час обговорення означених питань на їх рівні. З часів «історичного компромісу» між Л. Кравчуком та НРУ зберігалася тенденція коли на окремі «знакові» посади в уряді (здебільшого гуманітарного профілю) призначали представників західних областей. В усіх означених випадках врахування регіональної специфіки було свідомим вибором/рішенням керівництва держави, уряду або партій. Врахування специфіки відбулося на верху і було суб'єктивним рішенням або

вибором. Відповідно це не було традицією, яка набула формату норми, як в Сполученому Королівстві. Внаслідок цього означені реакції не були характерні або постійним явищем політичного життя і домінантою була залежність регіонального політичного процесу від національного рівня.

Одночасно із поширенням процесу децентралізації з 2014 р. ми можемо говорити про формування нових тенденцій серед політичних акторів регіонального рівня. Цьому сприяли зміни системи або способу формування місцевих бюджетів, коли області, міста та ОТГ отримали гарантовані джерела поповнення власних бюджетів та зміни виборчого законодавства, особливо прийняття Виборчого кодексу. В другому випадку запровадження вимог обов'язкової партійності всіх кандидатів включно до ОТГ внесло корекції в роботу партійних структур регіонального рівня особливо під час виборів. Пов'язаність результату партії і сили або авторитету кандидатів від партії, за умов слабкості регіональних партійних структур, детермінували активне залучення до партійних списків відносно відомих та авторитетних в регіоні осіб, які не були членами партії. При цьому ми стали свідками, що партійне керівництво національного рівня, яке до 2014 р. традиційно не втручалось у виборчі процеси на рівні міст обласного значення та районів і віддавало це на відкуп місцевих партійних структур, після початку процесу децентралізації почали активно контролювати всі вибори включно з виборами ОТГ, особливо у випадку довиборів. Але з другого боку, для здійснення ефективного контролю за роботою навіть обласних рад національні партійні центри не завжди мають достатньо кадрів. Приміром конфігурація партійної більшості у Львівській обласній раді після місцевих виборів 2020 р. включала в себе представників: ЄС, Слуг народу, Батьківщини та НРУ за підтримки партійної групи «За майбутнє». Ще більшу варіативність ми знаходили під час виборів до районних рад та ОТГ і після виборів на етапі формування керівних органів та вже безпосередньої діяльності рад різного рівня. Вихід за межі політичного «прокрустового ложа», визначеного в Києві, регіональними партійними структурами було зумовлене багатьма чинниками: не здатністю центральних партійних офісів систематично і ефективно контролювати всі регіони одночасно; слабкістю партійних структур на місцях; залученням під час місцевих виборів значної кількості не партійних кандидатів; тиском виборців на депутатський корпус і представницькі інститути заради вирішення численних конкретних проблем і неможливістю відмахнутися/ігнорувати ці проблеми, «стимулами» вартість яких перевищувала потенційне покарання від партійного керівництва. Проходження під партійними прапорами або вівісками не партійних кандидатів, входження їх до складу партійних фракцій і груп та наступна робота від імені партії створили цікаву колізію. Вона полягала у спробі вже депутатів, які не були членами політичної партії, разом з ними і депутатів, які були членами партії, вести незалежну лінію поведінки або відносно незалежну, яку на нашу думку нам слід трактувати як прагматичну. Натомість партійне керівництво обласних структур, безумовно під тиском національного партійного офісу, намагалося забезпечити керованість депутатів у радах всіх рівнів, використовуючи загрозу відкликання депутатів. Відповідно на рівні

області, переважно, але також і на інших рівнях, почала формуватися нова конструкція відносин яка виявилася у численних внутрішніх конфліктах між партійним керівництвом і депутатами. Найбільш відомим є конфлікт між депутатською групою УГП і керівництвом партії, який має бути вирішений відкликанням 6 депутатів обраних за партійними списками від партії у грудні 2021 р.² Додатковим подразником стали «партійні» депутати на рівні ОТГ. Переважна їх більшість раніше були далекими від партійних справ, але внаслідок виборів вони на рівні ОТГ стали представниками/ «обличчям» партій і в багатьох випадках вони поставилися до цього відповідально. «На щастя» обласні партійні організації не мають у всіх 73 ОТГ власних партійних осередків. При незначній кількості таких осередків обласні організації здатні забезпечувати контроль. Однак практика минулих виборів і перспектива майбутніх а також сам факт існування на рівні ОТГ партійних осередків окремих партій стимулюють появу ініціативних груп по створенню чергових партійних осередків. Фактично вперше партійні осередки почали формуватися знизу і ці структури почали вимагати певний рівень внутрішньо партійної демократії та роботи партійних структур відповідно до формального партійного статуту. Існуючі партійні структури виявилися не готовими до цього. Їм, переважно, потрібні первинні партійні структури але вмонтовані у попередню модель партії, які виступали б слухняними елементами партійної конструкції, або статистично/формально свідчили про ріст впливу партії в регіоні або регіональну десперсність/присутність. Означений процес стимулював своєрідну паузу з боку обласних партійних структур. Підставами і змістом такого висновку є те, що зміна територіально-адміністративного устрою країни детермінувала декларування всіма обласними партійними структурами реорганізації і переходу до нових районних та ОТГ організацій. Власне тому більшість обласних партійних організацій заявили що вони знаходяться в процесі реорганізації і що попередні структурні елементи втратили актуальність. Одночасно за невеликим виключенням всі обласні структури не стимулюють залучення нових членів, в тому числі ми не спостерігаємо тиску на депутатів, які були обрані за партійними списками, щодо їх вступу до лав партії. Сьогодні ще рано прогнозувати результати означеної тенденції, але вона дає підстави говорити про новий етап у формуванні українських політичних партій, коли традиційна для попередніх 30 років тенденція творення політичних партій зверху почала доповнюватися тиском знизу. Рівень цього тиску ще важко виміряти, але він з'явився та здатен сприяти формуванню демократії всередині партійних структур, відповідно це призведе до потужних змін в інституті політичних партій України.

Варто також звернути увагу на додаткові особливості функціонування регіональних політичних акторів. Регіональні партійні структури окрім періоду виборів традиційно фінансуються з центрального офісу та регіональних джерел. Як правило, фінансування з центру у міжвиборчий період, є недостатнім. Частка

² УГП заявила про відкликання своїх депутатів з Львівської облради. URL: zaxid.net (дата звернення 20.09.2021).

членських внесків в українських партіях переважно була символічною, тому поширеною є практика взаємодії з місцевим бізнесом, особливо щодо питань які вирішуються на рівні обласних та міських рад. Це зумовлює стійкий зв'язок партійного керівництва, окремих депутатів від партії, з місцевим і не тільки бізнесом, а відповідно його вплив на позицію партії, особливо під час вирішення регіональних питань. Наступна особливість полягає в тому, що обласна державна адміністрація має в своїх руках значну кількість важелів: доступ до центральної влади, контроль за діяльністю силових та контролюючих органів держави, певну кількість фінансів в межах державних програм. Процес децентралізації хоча і дав місцевим громадам фіксовані джерела формування бюджету, однак цих коштів, як правило, недостатньо для фінансування багатьох необхідних для громад проектів (дороги, школи, дитячі садочки, очисні споруди, вивіз сміття тощо). Відповідно багато громад а з ними і партійних представників вимушені вибудовувати власні моделі відносин з обласною владою та депутатським корпусом поза своєю формальною партійною приналежністю. По-третє, на відміну від депутатів Верховної Ради депутати місцевих органів влади та партійні структури не можуть відкрито ігнорувати вимоги або тиск місцевих громадян стосовно вирішення гострих суспільних проблем. Сильний тиск знизу ставить партійних представників перед альтернативою збереження відданості власній партії у формі принципової політичної позиції чи вирішення конкретних суспільних проблем регіону. Все це в сукупності формує підстави особливостей позиції регіональних політичних акторів щодо політичних конкурентів, в першу чергу щодо влади. Хоча на даний момент в Україні ми не маємо інституту більшості на рівні обласної, міської, районних та рад ОТГ, але по факту вона має місце під час формування керівних структур, затвердження бюджету та прийняття числених рішень. Означені форми взаємодії в межах представницьких інститутів сприяють напрацюванню культури компромісів і взаємодії між політичними акторами відмінної від прийнятої на національному рівні схеми позиціонування. Вплив місцевого та зовнішнього щодо області бізнесу так само досить часто ламає стрункі конструкції партійної позиції. Робота членів та представників політичних партій серед виборців, особливість виборчого кодексу щодо місцевих виборів стимулюють і далі будуть стимулювати певний рівень автономії обласних структур по відношенню до національних. Тенденція до посилення реального контролю за фінансами на виборах здатна забрати у національних партійних центрів один з головних аргументів централізації політичних партій – централізоване фінансування партійних осередків та виборчих кампаній. Все це в своїй сукупності дає підстави вважати що формування регіональних політичних процесів буде продовжуватися, їх формування буде мати ознаки ефекту лавини коли чергові успіхи у їх формуванні будуть породжувати наступні ще більш чутливі зміни у напрямі підвищення самостійності або особливості регіонального політичного процесу. Також набуття політичними партіями своєї сутності буде детермінувати їх орієнтацію на представлення інтересів реальних суспільних груп, а не лише інтересів спонсорів, що в кінцевому результаті знайде вияв у плюралізмі регіональних політичних

процесів і відчутному впливі регіональних політичних процесів на національний.

Юрій Остапець

МЕРЕЖЕВІ (ДІДЖИТАЛ) ПАРТІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПАРТОГЕНЕЗІ: ЩО ДАЛІ ЧЕКАЄ НА УКРАЇНСЬКУ ПАРТІЙНУ СИСТЕМУ?

Впровадження західних моделей політичних партій в українську політичну систему створило суперечність між сутнісними ознаками політичних партій і реальними практиками партійного функціонування, які домінують в українському політикумі. Це привело до наповнення інституційної форми їх існування зовсім іншим змістом, який не відповідає їхній сутності. Йдеться про те, що партії в українському політикумі перестають виконувати притаманні для них у демократичному суспільстві функції, і в одних випадках перетворюються на оболонки, всередині яких функціонують неформальні практики на кшталт «патрон – клієнтела», а в інших – виникають інституційні гібриди, які захищають інтереси окремих особистостей чи олігархічних угруповань. Як наслідок низка українських науковців констатують партійну кризу в Україні, називаючи партії «агентами дедемократизації», «партійними проектами», субститутами», «партійно-електоральними машинами».

Відтак резонним є запитання що чекає українські партії в майбутньому та якими вони стануть під впливом низки як об'єктивних (особливості демократичного переходу, діджиталізація), так і суб'єктивних факторів (нормативно-правова інженерія, персоналізація політики).

Н. Ротар у статті «Політичні партії vs електоральні «політичні машини» у виборчому процесі до органів місцевого самоврядування (на прикладі Чернівецької області)», характеризує місцеві вибори в Україні 2020 р., називає партії «політичними машинами», вказуючи при цьому на такі їх ознаки.

По-перше, політичні машини уникають ідеологічного самопозиціонування та виявляють байдужість до вироблення впізнаваного політичного курсу, що провокує випадкову політичну приналежність до таких політичних партій та інтенсивну між партійну міграцію на локальному рівні. По-друге, політичні машини мають босоцентричну організаційну модель. По-третє, життєво важливим елементом функціонування політичних машин є маніпулювання стимулами, що здійснюється партійними функціонерами. По-четверте, політичні машини зорієнтовані на підтримку представників малозабезпечених верств населення, етнічних меншин та мігрантів, низький рівень життя яких та невисока мобільність роблять їх чутливими до політичних маніпуляцій. По-п'яте, політичні машини виконують на локальному рівні низку прихованих функцій, зокрема: піднесення рівня добробуту бідних та соціально незахищених верств населення в обмін на їх голоси; вирішення проблем бізнес-середовища,

яке зорієнтувало свій капітал на підтримку політичної машини шляхом виведення фінансових інвестицій в партійну діяльність за межі корупційних дій тощо [8].

Г. Зеленько у своїй науковій розвідці «Траєкторія трансформації політичного режиму в Україні за роки незалежності: демократія vs клановість» підкреслює, що процеси партієгенезису в Україні відбуваються циклічно, де кожен цикл підпорядкований логіці функціонування кланово-олігархічного політичного режиму. Суттю гібридної політичної системи є співіснування формально демократичних політичних інститутів зі специфічними політичними практиками, наслідком чого є життя не «за законом», а «за поняттями» – неписаними правилами, які настільки глибоко укорінилися у суспільно-політичне життя, що у найбільш прибуткових сферах економіки витіснили формальні, які, своєю чергою, набули форми фасаду, а реальні ж політичні процеси відбуваються через взаємодію формальних і неформальних інститутів. Специфічне переплетіння формальних і неформальних інститутів й формування внаслідок цього вкрай специфічних політичних практик і становлять сутність кланово-олігархічного (гібридного, неопатримоніального) політичного режиму [3, с. 143–146]. Тому, вважає дослідниця, починаючи з другої половини 1990 рр. політичні партії набули форм квазіінститутів, чие паризначення захист інтересів фінансово-олігархічних груп [3, с. 156].

Ю. Мацієвський називає українські партії «субститутами» (псевдопартіями), які лише зовні нагадують європейські, або американські партії, і виокремлює такі відмінності між ними і класичними партіями: 1) більшість українських партій створені «згори» їхніми лідерами або руками олігархів, тоді як традиційні європейські чи посткомуністичні партії виростили «знизу» – на основі чинних у кожному суспільстві поділів; 2) у партій-субститутів немає засадничих цінностей, які відображені у їхніх програмах. Ідеології – це найслабше місце українських партій і навіть комуністи чи націоналісти використовують окремі ідеологічні кліше лише для мобілізації виборців; 3) метою таких партій є задоволення інтересів своїх власників чи невеликої групи членів, а не впровадження своїх цінностей, візій, програм у суспільне життя; 4) більшість українських партій надто залежні від свого формального чи неформального лідера. Залежність від особи, а не спільних цінностей, ставить тривалість життя українських партій у залежність від тривалості політичної кар'єри лідера; 5) внутрішня організація і взаємодія у таких партіях побудована не на демократичній звітності чи інших формальних процедурах, а на патрон-клієнтських зв'язках [5, с. 282–283].

Ми привели у нашій статті роздуми науковців про стан розбудови вітчизняної партійної системи. А для того, щоб оцінити реальний стан справ у партогенезі наведемо статистичні дані.

Станом на 1 вересня 2021 р. за даними Міністерства юстиції в Україні нараховувалося 15 070 партійних осередків (zareєстровані як юридичні особи), у 2017 р. таких було 15086, 2014 р. – 18188 [4]. Цифри показують цікаву тенденцію: зі збільшенням кількості партій – кількість партійних осередків зменшується. А якщо зробити просту математичну дію і поділити кількість

осередків на кількість партій на початок 2021 р. (365) [2], то ми отримаємо такий результат: кожна партія має мати 41 осередок.

Низьким є і показник членства в політичних партіях. І якщо раніше його виводили на основі даних самих політичних партій (як і дані про кількість осередків), то нині ми можемо говорити про рівень членства в партіях лише на основі соціологічних досліджень, оскільки партії дані подають неправдиві. Цікавим фактом є і те, що ЦВК, подаючи дані про результати парламентських виборів за 1998 та 2002 рр. також подавала і дані про чисельність партій, які брали участь у виборах та кількість їхніх осередків [6]. Після виборів до ВР України 2002 р. ЦВК такі дані не надає.

За даними соціологічних досліджень рівень членства в українських партіях становить 2-3 %. У 2019 р. за результатами опитування громадян Інститутом соціології НАН України членами партій себе назвали 1,3 % опитаних [9, с. 421]. Низьким є і рівень довіри до вітчизняних політичних партій. Центром Разумкова робиться постійне вивчення громадянської думки, в тому числі і рівень довіри до політичних інститутів. У таблиці 1 ми наведемо рівень довіри за період 2016–2021 рр.

Таблиця 1

Рівень довіри до політичних партій за результатами опитування Центру Разумкова 2016–2020 рр., %

Дата опитування	Зовсім не довіряю	Скоріше не довіряю	Скоріше довіряю	Довіряю	Важко відповісти
Листопад 2016	44,5	32,8	10,9	1,6	10,1
Жовтень 2017	40,5	34,6	10,5	2,5	11,9
Липень 2018	46,6	33,4	9,0	1,3	9,8
Лютий 2019	41,1	35,7	10,0	2,3	10,9
Березень 2019	39,8	36,4	10,1	1,4	12,3
Жовтень 2019	22,0	43,7	14,9	1,4	17,7
Листопад 2019	25,6	40,8	14,7	3,1	15,7
Грудень, 2019	29,4	41,4	13,9	2,9	12,3
Лютий, 2020	31,5	38,4	14,7	2,0	13,4
Вересень, 2020	30,7	40,2	12,6	2,6	13,9
Листопад, 2020	35,3	37,9	12,5	2,2	11,9
Грудень, 2020	31,1	41,3	14,1	2,1	11,5
Березень, 2021	32,3	39,0	14,8	3,1	10,7
Липень, 2021	32,8	38,9	12,9	3,2	12,2

Як видно з таблиці 1 рівень довіри громадян України до політичних партій залишається досить низьким.

Характеризуючи стан партійного будівництва в Україні, слід звернути увагу і на рівень інституціоналізації українських партій і партійної системи в цілому. В монографії «Особливості процесу інституціоналізації політичних партій і партійної системи України» нами такий аналіз був проведений. Динаміку змін основних параметрів інституціоналізації партійної системи України упродовж 1998–2019 рр. ми подаємо у таблиці 2 [7].

Таблиця 2

Динаміка змін основних параметрів інституціалізації партійної системи України (1998–2019)

Основні параметри партійної системи	1998	2002	2006	2007	2012	2014	2019
Виборчий бар'єр	4	4	3	3	5	5	5
Кількість партій (виборчих блоків), внесених у бюлетень для голосування	30	33	45	21	22	29	22
Кількість партій (блоків), які подолали виборчий бар'єр	8	6	5	5	5	6	5
Кількість партій (блоків), які здолали бар'єр повторно	–	3	4	4	4	1	2
Частка голосів, які отримали «старі» партії	41,5 %	39,1 %	51,7 %	80,5 %	81,7 %	30,8 %	31,5 %
Індекс волатильності	59	46	61	30	36	61	69
Індекс націоналізації	0,65	0,62	0,66	0,68	0,72	0,76	0,74
Індекс ефективного числа електоральних партій	9,0	6,9	5,2	3,8	4,9	7,5	4,4
Індекс ефективного числа парламентських партій	4,9	4,7	3,4	3,3	4,3	4,8	2,7
Індекс агрегації	3,0	4,0	5,3	7,9	6,0	3,0	10,4
Індекс демократизації Т. Ванханена	46,5	41,8	44,7	44,93	28,8	29,4	19,9
Кількість позапартійних депутатів	–	164	94	69	125	271	303

За результатами нашого дослідження ми побудували таблицю, в якій показано зміну індикаторів / параметрів інституціалізації партійної системи України у контексті нашої методології. До базових індикаторів відносимо: партійність депутатів, партійність уряду, рівномірність регіональної підтримки політичних партій, відсоток голосів, відданих за «старі» партії, усталеність електоральних уподобань виборців. Наші розрахунки вказують на такі тенденції в розвитку партійної системи України: збільшення кількості позапартійних депутатів: 2012 р. – 125; 2014 р. – 271; 2019 р. – 303; зменшення кількості голосів, відданих за «старі» партії: 2014 р. – 30,8 %; 2019 р. – 31,5 %; зростання індексу волатильності: 2012 р. – 36; 2014 р. – 61; 2019 р. – 69.

Наявність вказаних тенденцій при порівняно невисокому індексі націоналізації партійної системи засвідчує низький рівень її інституціалізації та констатує той факт, що найкращими показниками інституціалізації партійної системи України були в 2006/2007 рр. (пропорційна виборча система + парламентсько-президентська форма правління).

Цікавими, на нашу думку, будуть дані і про партійність українських урядів, які подані в таблиці 3 [7].

Партійність українських урядів 2005–2019 рр.

Уряди	Чисельність	Партійність
Перший уряд Ю. Тимошенко (2005 р.)	23	НСНУ -12, ПППУ-1, ПРП-3, УНП-1, СПУ-3, НРУ-1, безпартійні – 1
Уряд Ю. Єханурова (2005–2006)	25	НСНУ-13, УНП-1, СПУ-3, НРУ-1, ПРП-1, безпартійні – 6
Другий уряд В. Януковича (2006–2007)	28	ПР-9, УНП-1, СПУ-3, ПППУ-1, НДП-1, СДПУ (о)-1, КПУ-2, РПУ-1, безпартійні – 8
Другий уряд Ю. Тимошенко (2007–2010)	25	ВО «Батьківщина»-6, НСНУ-6, НРУ-1, ПРП-1, безпартійні – 11
Перший уряд М. Азарова (2010–2012)	30	ПР-25, Блок Литвина-3, ПП «Єдиний Центр»-1, ПП «Сильна Україна» -1
Другий уряд М. Азарова (2012–2014)	22	Уряд у більшості сформований з членів Партії регіонів
Перший уряд А. Яценюка (2014 р.)	21	Безпартійні-12, ВО «Свобода»-4, ВО «Батьківщина»-5
Другий уряд А. Яценюка (2014–2016)	22	Безпартійні-13, ПП «Народний фронт»-4, БПП-3, РПЛ-1, ВО «Батьківщина»-1
Уряд В. Гройсмана (2016–2019)	27	БПП-18, ПП «Народний фронт»-6, безпартійні-3
Уряд О. Гончарука (2019 – 2020)	19	Безпартійні
Уряд Д. Шмигала (2020 –	23	Безпартійні

Дані таблиці 3 вказують на те, що починаючи з 2014 р. українські уряди формуються на безпартійній основі, що також є одним із індикаторів слабкості і нерозвинутості українських партій і партійної системи в цілому.

Усі вказані тенденції у розвитку вітчизняної партійної системи, на нашу думку, пов'язані не тільки з кризовими явищами у партійному середовищі, а й з появою партій нового типу – мережевих (діджитал) партій, однією з ознак яких є відсутність партійної структури.

Мережева (діджитал) партія – це в першу чергу, віртуальна партія, цифрові активи якої практично доступні будь-якому пристрою, стають заміною фізичної інфраструктури у вигляді офісів, які характерні традиційним партіям. Таким чином, участь у її політичному житті пов'язана з тенденцією віртуалізації, коли партія втрачає власну фізичну форму і позбавляється від тяжкої інфраструктури». Таким чином формальна відсутність організаційної структури є основною ознакою такого типу партій. Більше того аналіз розвитку партій за останні 15-20 років дає змогу зробити висновок про зменшення партійних організацій внаслідок збільшення технологічного прогресу суспільства. Такий висновок залишається доведеним фактом, а відтак політичні партії ніколи не стануть такими, якими вони були 50 років назад, чи навіть 25.

Натомість ми маємо ситуацію, котра була у 70-х рр. ХХ ст., коли вчені також констатували кризу партій і навіть їх відмирання. Але все було набагато простіше – партії змінювали свої організаційні форми у процесі переходу до

постіндустріального (інформаційного) суспільстві. На нашу думку на нинішньому етапі розвитку політичні партії також змінюють організаційну структуру свого існування у зв'язку з глобальним процесом діджиталізації.

Як наслідок партії починають «ховатися» в інформаційних мережах і їхні статистичні показники (чисельність, структура) нам мало що дають для аналізу їх діяльності. Вибори 2019 р. до ВР України показали, що «напівмережеві» партії («Слуга народу», «Голос») здобули перемогу на виборах, а аналогічна партія «Партія Шарія» подолала 2 % бар'єр, отримавши державне фінансування (пізніше буде відмінене ВР України за поданням В. Зеленського).

Змінюються і основні напрямки роботи таких партій, оскільки тепер вони основну увагу приділяють інформаційним технологіям: а) збір та обробку персональних даних виборців; б) розповсюдження політичної реклами в інтернеті; в) розбудова діджитал команд партій; г) залучення фінансових ресурсів шляхом краудфандингу; д) комунікація з виборцями в соціальних мережах.

Отже, зроблена нами оцінка стану розвитку партійної системи України дозволяє зробити висновки про низький рівень її інституціоналізації і поки що цілком незрозуміле майбутнє. Остаточні висновки про майбутню конфігурацію партійної системи та характеристику акторів, які її утворюють можна буде зробити лише за результатами чергового електорального циклу 2023–202134 рр., який розпочнеться президентськими виборами.

1. Авксентьєв А. Ринок політичних партій в Україні: «зіпсована багатопартійність». URL: <http://od.org.ua/uk> (дата звернення 12.07.2021).
2. Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 01.01.2021 року. URL: <https://minjust.gov.ua/m/4561> (дата звернення 19.08.2021).
3. Зеленько Г. Траєкторія трансформації політичного режиму в Україні за роки незалежності: демократія vs клановість. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. С. 139–177.
4. Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання 1 серпня 2021 року. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoj/ukr/EDRPU_2021/ks_opfg/arh_ks_opfg_21.htm (дата звернення 12.08.2021).
5. Мацієвський Ю. Від партій субститутів до справжніх партій: чи можливо це в Україні? *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року* / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 282–286.
6. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua> (дата звернення 12.06.2021).
7. Палінчак М., Остапеч Ю., Лешанич М. Особливості процесу інституціоналізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту. Ужгород: «Ліра», 2021. 240 с.
8. Ротар Н. Політичні партії vs електоральні «політичні машини» у виборчому процесі до органів місцевого самоврядування (на прикладі Чернівецької області). *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 28 листопада 2020 року* / за ред.

Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. Вип. 5. С.87–98.

9. Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін. Випуск 6. 2019. 517 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2019.pdf> (дата звернення 27.09.2021).

Володимир Дербак

ВИБОРИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ 2019 Р.: ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ТРЕНДІВ

Європейський парламент – це законодавчий орган Європейського Союзу, що обирається прямим голосуванням громадянами Європейського Союзу. Починаючи з 1979 р. вибори до Європарламенту проводяться кожні п'ять років, а кількість місць залежить від чисельності населення і обумовлена Ліссабонським договором.

Останні вибори до Європарламенту відбулися 23-26 травня 2019 р. Обиралися 751 депутат Європарламенту, які представляють понад 512 млн. осіб з 28 країн-членів Європейського Союзу.

Основними суб'єктами виборчого процесу до Європарламенту є загальноєвропейські партії. Європейська (загальноєвропейська) політична партія – особливий тип об'єднання політичних сил, що функціонують на загальноєвропейському рівні і які представлені (або прагнуть бути представленими) в політичних інституціях Європейського Союзу (в Європарламенті, Єврокомісії). Їх діяльність регулюється і фінансується відповідно до законодавства ЄС. Таке об'єднання зазвичай включає в себе національні партії з країн-членів ЄС, а також інших країн Європи і світу [1, с.133].

Вперше поняття «європартії» закріплено в Маастріхтському договорі (1992): «Політичні партії на європейському рівні сприяють формуванню європейської політичної свідомості і вираженню волі громадян Союзу».

У новому складі Європарламенту сформовано сім фракцій, з них чотири проєвропейські: 1) Європейська народна партія (ЄНП), 2) Прогресивний альянс соціалістів і демократів (ПАСД), 3) «Оновлення Європи» (ОЄ), 4) «Зелені - Європейський вільний альянс» (З-ЄВА) (всього 518 депутатів) і три євроскептичні, з них «м'які» євроскептики: «Європейські консерватори і реформісти» (ЄКР) та конфедеративна група об'єднаних «Європейських лівих – Північних зелених лівих» (ОЄЛ-ПЗЛ) (41 депутат) і «жорсткі» євроскептики: «Ідентичність і демократія» (ІД) (74 депутати) [2].

Результати виборів до Європейського парламенту подані у Таблиці 1. Відповідно до регламенту роботи Європарламенту для створення політичної групи (фракції) необхідно, щоб у її склад входило 35 депутатів, які представляють не менше, ніж 7 країн-членів ЄС. Депутати від британської партії «Брекзит» (29) і італійського «Руху 5 зірок» не змогли відновити

фракцію «Європа за свободу і пряму демократію» (була у Європарламенті попереднього скликання) саме по причині вказаній вище. Відтак депутати від цих партій залишились незалежними [4].

Таблиця 1

Результати виборів до Європарламенту 2019 року [2; 4]

Країна	К-ть депутат.	ЄНП	ПАСД	ОЄ	З-ЄВА	ІД	ЄКР	ОЄЛ-ПЗЛ	Незалежні
Австрія	18	7	5	1	2	3	–	–	–
Бельгія	21	4	3	4	3	3	3	1	–
Болгарія	17	7	5	3	–	–	2	–	–
Великобританія	73	–	10	17	11	–	4	1	30
Угорщина	21	13	5	2	–	–	–	–	1
Німеччина	96	29	16	7	25	11	1	6	1
Нідерланди	26	6	6	6	3	–	4	1	–
Греція	21	8	2	–	–	–	1	6	4
Данія	13	1	3	5	2	–	1	1	–
Ірландія	11	4	–	1	2	–	–	4	–
Іспанія	54	12	20	8	2	–	3	6	3
Італія	73	7	19	–	–	28	5	–	14
Кіпр	6	2	2	–	–	–	–	2	–
Латвія	8	2	2	–	1	–	2	–	1
Литва	11	4	2	2	2	–	1	–	–
Люксембург	6	2	1	2	1	–	–	–	–
Мальта	6	2	4	–	–	–	–	–	–
Польща	1	17	8	–	–	–	26	–	–
Португалія	21	7	9	–	1	–	–	4	–
Румунія	32	14	10	8	–	–	–	–	–
Словаччина	13	4	3	2	–	–	2	–	2
Словенія	8	4	2	2	–	–	–	–	–
Фінляндія	13	3	2	3	2	2	–	1	–
Франція	74	8	5	21	12	22	–	6	–
Хорватія	11	4	3	1	–	–	1	–	2
Чехія	21	5	–	6	3	2	4	1	–
Швеція	20	6	–	3	2	–	3	1	–
Естонія	6	–	2	3	–	1	–	–	–
Всього	751	182	154	108	74	73	62	41	57

За результатами виборів депутати від британської партії «Брекзит» (29 депутатів) і італійського «Руху 5 зірок» (14 ДЕП) не зуміли відновити фракцію «Європа за свободу і пряму демократію», так як їм потрібно було залучити до свого складу представників ще п'яти країн-членів ЄС. До того ж після 31 жовтня 2019 р., коли повинен буде завершитися процес виходу Великобританії з Євросоюзу, депутати від партії «Брекзит» вийдуть з Європарламенту.

Однією з відмінних рис цих виборів стала висока явка виборців, яка склала 50,6 % по всім 28 країнам-членам ЄС, що на 8 % вище в порівнянні з явкою на виборах 2014 р. Цей показник є найвищим після виборів 1994 р., коли ЄС складався з 12 країн-членів. Пояснити цей феномен можна посиленням

конфронтації між євроскептиками і проєвропейськими силами, що призвело до мобілізації прихильників і тих, і інших.

Таким чином, загальна структура позицій (у %) єврооптимістів (24,23EPP + 20,51S&D + 14,38 ALDE + 9,85Greens/EFA) переважає структуру позицій євроскептиків (9,72ID + 8,26ECR + 5,46GUE/NGL) за результатами виборів 2019 р. [3].

Отже, результати виборів до Європейського парламенту демонструють дворівневу картину партійно-політичних сил та ідеологічних течій в електоральному просторі ЄС. На наднаціональному рівні за наслідками цих виборів формується розподіл сил законодавчої влади, вищих органів виконавчої влади ЄС. На національному рівні кожної з країн-учасниць ЄС вони характеризують стан та тенденції розвитку електоральних переваг окремих держав цього наднаціонального об'єднання, дають можливість оцінити схожість та відмінність бачення громадянами подальшого політичного та ідеологічного курсу. Встановлення всебічних характеристик та особливостей результатів голосування до Європейського парламенту в 2019 р. є запорукою достовірного визначення картини ідеологічних та партійних переваг на сучасному етапі розвитку електорального простору країн-учасниць та ЄС в цілому.

1. Гуселетов Б. Становление института общеевропейских политических партий. *Современная Европа*. 2020. № 4. С. 133–143.
2. Гуселетов Б. Новый состав Европарламента: прогнозы и результаты. Выборы в Европарламент – 2019. Национальные ответы на вызовы европейской интеграции. М.: ИМЭМО, Ин-т Европы, 2019. С. 26–29.
3. Шелемба М. Вибори до Європейського парламенту в 2019 р. Геополітика України: історія і сучасність. 2019. Вип. 2. С. 47–58.
4. 2019 European election results. URL: <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en> (дата звернення 15.06.2021).

ПОПУЛІЗМ У СЛОВАЦЬКІЙ ПОЛІТИЦІ: ФОРМИ ПРОЯВУ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Активізація популістів і актуалізація популістських лозунгів є ключовими трендами політичного розвитку в країнах Центральної Європи, і зокрема в Словацькій Республіці. Популізм у Словаччині – це феномен не тільки сьогодення, адже тією чи іншою мірою вплив популістських сил проявлявся на різних етапах її політичного розвитку. Але результати останніх парламентських виборів 2020 р. ознаменували своєрідний «тріумф популізму», коли популістські сили очолили владну коаліцію. Саме тому і сучасність, і політичне минуле Словаччини викликають інтерес в аспекті вивчення популістських партій і феномена популізму загалом.

У представленій доповіді висвітлюються особливості феномена популізму в Словаччині в розрізі його основних форм і тенденцій розвитку.

Популізм – це складний і амбівалентний соціально-політичний феномен, як в емпіричній, так і в теоретичній площинах аналізу, що створює певні труднощі для цілісної концептуалізації. Дослідники з різних сторін підходять до вивчення популізму, підкреслюючи його ідеологічні, дискурсивні та технологічні характеристики. На відміну від усталених ідеологічних течій популізм є аморфною і суперечливою ідеологічною конструкцією, що може використовувати полярності різних ідеологічних доктрин, виходячи з практичної потреби своїх носіїв (політиків, партій). Важливо розмежовувати популізм як ідейно-політичну конструкцію або політичну стратегію, представлену відповідними носіями, і популістську політику як діяльність суб'єктів різного ідеологічного профілю, тобто не тільки популістських, але й програмних партій [2]. Для того, щоб партію віднести до категорії популістських, недостатньо її представникам час від часу вдаватися до популістської риторики, адже популізм повинен бути стійкою рисою загального профілю політичної сили. Емпіричні дослідження підтверджують, що тією чи іншою мірою елементи популізму були властиві більшості партій, представлених у словацькому парламенті [1]. Ті традиційні партії, які залишилися малосприйнятливими до популізму, несли через це електоральні втрати.

У контексті словацького досвіду варто підкреслити інверсійність системності та популізму, яка знаходила прояв у тому, що т.зв. «мейнстрімні» партії, прагнучи здобути підтримку виборців, часто використовували популістську риторику, а популісти, отримавши владний статус, послаблювали свій радикалізм. В Словаччині інколи складалася парадоксальна ситуація: популістські партії, риторика яких мала визначену антиелітарну та антисистемну спрямованість, одночасно функціонували як частини політичного істеблішменту, зокрема і його персональної складової – владної еліти [2]. З-поміж найбільш типових носіїв цих суперечностей варто виокремити Smer-SD,

HZDS, SNS. Однак у переважній більшості випадків набуття урядових функцій було фатальним для популістських партій.

Багатомірність суспільно-політичних трансформацій у центрально-європейському регіоні обумовила складність феномена популізму та ідеологічну різнобарвність його носіїв, які набували впливу в країнах з дуже різними соціокультурними та економічними параметрами розвитку. В Словаччині партійні репрезентанти популізму представлені як у лівій, так і у правій частині політичного спектра. Разом із тим, можливості застосування класичної «ліво-правої» дихотомії у словацькому контексті є дещо обмежені, й не тільки через іманентно властиву популізму ідеологічну еkleктичність і суперечливість. На позиціонування популістських партій впливає комплекс специфічних історичних, політико-культурних і ситуативних чинників, що ускладнює ідеологічну ідентифікацію суб'єктів (в межах «ліво-правої» шкали). Приміром, ідеологічна платформа колись могутньої владної партії HZDS – це суміш націонал-популізму, соціального популізму, лівих і правих закликів, що кон'юнктурно змінювалася впродовж 1990–2000-х рр.

Значного поширення у Словаччині набув феномен «центристського» популізму, з позицій якого в минулому розпочинали свою діяльність такі парламентські партії як SOP, ANO, Smer, Sme rodina, OĽaNO. В кінці 1990-х – на початку 2000-х рр. центристський популізм позиціонувався як альтернатива чи «третій шлях» у протистоянні між двома антагоністичними таборами (мечіарівський авторитаризм vs демократична опозиція) [3, с. 50], згодом – як альтернатива традиційним партіям.

На сучасному етапі особливо небезпечним є ультраправий популізм, який репрезентує парламентська партія «Kotlebovci–ĽSNS». Ідеологічний профіль ĽSNS – це суміш популізму, ультра націоналізму, євроскептицизму та антиглобалізму. В практичній площині екстремізм партії проявляється в організації протестних антимігрантських, антиромських політичних акцій і демонстрацій [4, с. 264]. До 2016 р. праві екстремісти та ультра націоналісти перебували на маргінесі політичного життя, попри те що націонал-популізм періодично знаходив широку електоральну базу в Словаччині. На парламентських виборах 2016 і 2020 рр. партія М. Котлеби пододала прохідний бар'єр, здобувши 8% голосів. Попри сподівання, що представництво в парламенті ультраправих буде обмежено тільки однією каденцією, їхня підтримка у Словаччині залишається значною.

Стійкою складовою словацької політики є національний популізм, який базується на використанні популістських стратегій з яскраво вираженим етнічно-національним забарвленням і прословацькою риторикою. З-поміж найбільш успішних представників цього напрямку варто виокремити SNS, Smer–SD, HZDS, які неодноразово були у складі урядових коаліцій.

Невіддільною частиною суспільно-політичного дискурсу в Словаччині, починаючи з 1990-х рр., є соціальний популізм (насамперед антиреформеного спрямування), до якого вдавалися як владні, так і опозиційні партії. Політичні еліти були розділені в ключових питаннях системних реформ і ретранслювали відповідні меседжі масам. Популістські партії черпали політичний капітал,

маніпулюючи громадською думкою щодо ліберальних реформ та їхніх негативних соціальних наслідків, а також щодо послаблення впливу держави та зростання корупції. Слід зазначити, що у словацькому суспільстві популістські гасла знаходили відповідний сприйнятливий ґрунт, спираючись на неоднозначну оцінку перетворень, соціокультурну спадщину доби авторитаризму та комунізму, традиції патерналізму, очікування сильної соціальної держави, персоніфіковане сприйняття політики, міфологізацію етногенезу та ін.

Специфікою словацьких популістських партій є їхня пов'язаність з особою політичного лідера, що зокрема проявляється в формі т.зв. «харизматичного популізму». З-поміж найбільш відомих партійних лідерів, які стали рупорами популістських гасел у відповідний період своєї діяльності, слід назвати В. Мечіара (HZDS), Я. Слоту (SNS), Р. Фіцо (Smer–SD), І. Матовіча (OĽaNO), Б. Коллара (Sme rodina), М. Котлебу (ĽSNS). У сучасних умовах медіатизації та персоніфікації політики популістські партії є краще пристосованими до різних каналів комунікації з електоратом. Загалом же для словацької політики характерний високий ступінь персоналізації, який послаблює інституційну та ідеологічну основу партійної діяльності, створює загрози існування партій без свого «обличчя».

В останнє десятиліття у Словаччині актуалізувалося ряд суспільних тем, які охоче ретранслюють у своїх електоральних меседжах популістські партії. Мова йде насамперед про антимиґраційну, євроскептичну, антикорупційну та антиелітарну риторіку словацьких політиків і партій.

В умовах загострення міграційної кризи у 2015–2016 рр. критика кроків ЄС лунала з різних полюсів словацького політикуму, як мейнстрімного, так і популістського. Найбільшого резонансу вона набула напередодні парламентських виборів 2016 р., коли чимало політиків і партій, як владних, так і опозиційних, зробили міграцію головним питанням своїх мобілізаційних стратегій. Однак стійка антиіммігрантська та ісламофобська позиція є наріжним каменем політичних кампаній передусім ĽSNS. З парламентських партій також правоорієнтована партія «Sme rodina» часто експлуатувала антиіммігрантські гасла. Ці ж парламентські партії перебувають на певних євроскептичних позиціях: партія «Kotlebovci–ĽSNS» дотримується твердої критики ЄС, а «Sme rodina» – більш помірної.

Антиелітарність як сутнісна риса популізму присутня у закликах багатьох словацьких партій, які періодично її експлуатують, заграючи з виборцями. В контексті останніх електоральних циклів антиелітарний елемент популізму найбільш успішно ретранслювали OĽaNO на чолі з І. Матовічем, «Sme rodina» під керівництвом Б. Коллара і ĽSNS під проводом М. Котлеби.

Боротьба з корупцією була лейтмотивом парламентських виборів 2020 р. Її взяло на озброєння чимало партій, але голові електоральні дивіденди отримало об'єднання OĽaNO, рейтинг якого різко зростав упродовж двох місяців до голосування.

Останні парламентські вибори 2020 р. відзначилися приголомшливим успіхом популістів, які суттєво потіснили програмні партії. Правоорієнтовані

популісти з OĽaNO і «Sme rodina» увійшли в склад урядової коаліції, а праворадикали з партії «Kotlebovci–ĽSNS» знову отримали представництво в парламенті. Разом з тим, діючий формат коаліції та стиль її правління несуть потенційні ризики для тривалості та результативності функціонування уряду.

Очевидно, що словацькі популісти скористалися напруженою суспільною ситуацією, яка склалася напередодні парламентських виборів 2020 р. Однак успіх популістів – це не тільки реакція суспільства на кризову ситуацію, вплив харизми лідера чи вдала маркетингова стратегія, це й ознака кризи легітимності традиційних партій і стагнації інститутів ліберальної демократії, що є відчутним не тільки в словацькому, але й у центральноевропейському контексті. Популістські, антисистемні партії набувають значного політичного впливу в країнах як сталої, так і молодій демократії, що потребує уважного аналізу цих процесів. А присутність у словацькому парламенті партії М. Котлеби, діяльність якої має правоекстремістські ознаки, додає ризиків неліберального регресу. На тлі ерозії центристської політики системних партій частина виборців сприймає активізацію радикалізму та популізму як появу у них реальних політичних альтернатив, що й відображається на результатах голосування.

Загалом характеристики популізму та популістських партій у Словаччині співвідносяться з ключовими рисами популістів в інших країнах Центральної Європи: невиразний ідеологічний профіль і розмита програмна спрямованість; антиелітарна риторика, егалітарні та націоналістичні гасла; антикорупційна критика діючого уряду та системних партій; антиміграційна, євроскептична, антиглобалістська спрямованість меседжів; низький рівень партійної інституціоналізації та ін. Більша частина зазначених характеристик іманентно властива словацькому популізму, інша частина знаходила ситуативну актуалізацію (наприклад, антиміграційна, євроскептична спрямованість). У контексті електоральних циклів 2016–2020 рр. окреслюється нова проєкція партійно-політичного розвитку, в умовах якої ослаблюється потенціал системних партій і зростає електоральна вага популістів. Така ситуація не сприяє стабільності парламентсько-урядової системи та прогнозованості політичного розвитку Словаччини.

1. Kohutova L., Repiska M. The Risks of growing Populism and the European elections: The Populism and the Slovak Republic. URL: <https://www.iedonline.eu/download/2014/bratislava/IED-2014-Populism-and-the-Slovak-Republic-Linda-Kohutova-Michaela-Repiska.pdf>
2. Mesežnikov G. 2016. Štvrtstoročie populizmu na Slovensku: vo vláde a v opozícii. *Denník N*. 12. mája. URL: <https://dennikn.sk/458294/stvrtstorie-populizmu-slovensku-vo-vlade-opozicii/>
3. Učeň P. Centristický populizmus ako nová kompetitívna a mobilizačná stratégia v slovenskej politike. *Vláda strán na Slovensku: skúsenosti a perspektívy* / Gyárfášová O., Mesežnikov G. (Eds.). Bratislava: IVO, 2004. S. 49–76.
4. Ключкович А. Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій: монографія. Ужгород: АУТДОР-ШАРК, 2019. 416 с.

Михайло Москалюк

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2020 р. В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Вибори є невід’ємним атрибутом демократичного суспільства. У цьому контексті вони є необхідною умовою становлення демократії, її основним критерієм та результатом [1, с. 186].

Попри наявність різних підходів щодо визначення поняття «політичні вибори», їх розглядаємо насамперед як формування шляхом відповідних виборчих процедур державних владних інститутів як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях.

У сучасних українських реаліях під час виборів 25 жовтня 2020 р. виборці обирали депутатів сільських, селищних і міських рад та міських голів і голів новостворених територіальних громад. Це були перші місцеві вибори в Україні, які відбувалися в умовах пандемії коронавірусу та децентралізації.

Окрім цих загальнонаціональних особливостей виборчий процес 2020 р на Івано-Франківщині мав свої певні характерні риси, які загалом відобразили специфіку електоральної поведінки виборців регіону, їх партійні, ідеологічні та ціннісні орієнтації.

Перш за все варто зауважити, що за даними ЦВК явка на місцевих виборах по Україні була на 10% нижчою від попередніх (2015 р.) виборів і склала 36,88%. У них взяло участь 10,556 млн виборців, відповідно на Івано-Франківщині – 649 тис. 25 виборців, що становило 41,18% [4]. З огляду на регіональну активність виборців Івано-Франківська область зайняла шосте місце, поступившись Тернопільській, Львівській, Вінницькій, Волинській та Закарпатській областях. (Для порівняння, явка виборців Івано-Франківщини у 2015 р. становила 52, 85%).

Також на відміну від місцевих виборів 2015 р. партійні симпатії мешканців Івано-Франківщини зазнали певних змін.

Таблиця 1.

Вибори до Івано-Франківської обласної ради 2015 р.

Політичні партії	Кількість голосів виборців	Кількість депутатів	% місць у обласній раді
1. БПП «Солідарність»	118418	23	27.38
2. ВО «Батьківщина»	90232	18	21.43
3. ВО «Свобода»	81144	16	19.05
4. УКРОП	59193	12	14.29
5. Об'єднання «Самопоміч»	40261	8	9.52
6. «Воля»	35929	7	8.33

Таблиця 2.

Вибори до Івано-Франківської обласної ради 2020 р.

Політичні партії	Кількість голосів виборців	Кількість депутатів	% місць у обласній раді
1. ВО «Свобода»	76 636	18	21,5%
2. ПП «Європейська Солідарність»	68 227	17	20,2%
3. ПП «За майбутнє»	64 344	16	19%
4. ВО «Батьківщина»	58 748	14	16,6%
5. ВО «Платформа громад»	40 970	10	11,9%
6. ПП «Слуга народу»	35 576	9	10,7%

Із дев'яти партій Івано-Франківщини, які брали участь у місцевих виборах 2020 р. 5% бар'єр подолали шість. У обласній раді зберегли свої місця однопартійці П. Порошенко, Ю Тимошенко та О. Тягнибока. Разом з тим, змінився їх кількісний склад і, як результат, домінуючі позиції. ВО «Свобода» з мінімальною перевагою здобула більшість, випередивши пропорошенківське регіональне лобі. На такий кінцевий результат виборів не вплинула тактика політтехнологів «Європейської солідарності» очолити список кандидатів у депутати обласної ради В. В'ятровичем. Як виявилось, перший номер у списку ВО «Свобода», голова обласної ради О. Сич мав більший відсоток підтримки серед виборців. Електоральний успіх ПП «За майбутнє» обумовлювався позиціонуванням з нею відомого у краї політичного та громадського діяча, успішного підприємця та мецената О. Шевченка. Прикметно, що у ситуації зростання довіри до місцевих політичних партій Українська галицька партія, на відміну від ВО «Платформа громад», не зуміла провести своїх представників у обласну раду. На електоральні симпатії виборців не вплинула її християнсько-демократична ідеологія, попри традиційну підтримку християнських цінностей населенням краю. У виборі між Українською галицькою партією, ареал поширення якої охоплює Львівську, Тернопільську та Івано-Франківську області, більшість (з огляду на актуальність політики децентралізації) підтримала ПП «Платформа громад». Її очільником з листопада 2019 р. став экс-голова Івано-Франківської ОДА Олег Гончарук. Президентська партія «Слуга народу» з найнижчим результатом (9 мандатів) завершила список переможців виборчих перегонів 2020 р.

За результатами виборів до міської ради Івано-Франківська прогнозовано визначилася трійка лідерів. Серед трьох партій, що сформували новий депутатський склад ради 28 місць отримали представники ВО «Свобода», 10 – «Європейської Солідарності», 4 – ВО «Батьківщина». А у виборах міського голови впевнену перемогу здобув діючий на той час мер міста, представник ВО «Свобода» Р. Марцінків [3]. ПП «Слуга народу» не знайшла підтримки виборців, як і ПП «За майбутнє», «Платформа громад» та Українська галицька партія.

У більшості населених пунктах Івано-Франківщини за аналогією результатів виборів до обласної та міської ради Івано-Франківська збережена

окреслена тенденція визначення переможців виборчої кампанії 2020 р. [2]. Вона загалом демонструє домінуючі електоральні орієнтації виборців регіону.

1. Павшук К. О. Про значення інституту виборів для становлення демократичної держави в сучасних умовах. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. №1077. Серія «Право». 2013. Вип. 15. С. 186–189.
2. Потіха А. Попередні підсумки місцевих виборів в Україні (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька області). URL: viar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=5027:rezultati-mistsevikh-viboriv-v-zakhidnij-ukrajini&catid=8&Itemid=350
3. Хто мій депутат? Як змінилася Івано-Франківська міська рада. URL: <https://kufer.media/misto/hto-mij-deputat-yak-zminylas-ivano-frankivska-miska-rada/>
4. ЦВК уточнила дані щодо явки на місцевих виборах. URL: <https://vybory.rbc.ua/ukr/2020/tsik-nazvali-vku-izbirateley-na-22-00-1603659083.html>

Валерій Бортніков, Сергій Байрак

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ДО ЄС

Євроінтеграційний процес є невід’ємною ознакою та стратегією розвитку України на шляху модернізації як цивілізованої держави з великим геополітичним потенціалом. Особливого значення він набуває в умовах, коли поза офіційним порядком денним ЄС продовжує залишатися принципове питання щодо надання Україні чіткої перспективи членства. Політично більш впливові органи Євросоюзу та більшість країн-членів не виключають вступу України в об’єднання у перспективі, але зараз воліють розвивати двосторонні і багатосторонні взаємини лише у форматі політики сусідства.

Україна від часу проголошення незалежності пройшла важкий і неоднозначний етап становлення державності, який циклічно не збігався з процесами державотворення в країнах колишньої «народної демократії». Із другої половини 1990-х рр. Україна продовжувала стверджуватися в членстві із ЄС. У квітні 1996 р. Президент України Л. Кучма на Парламентській асамблеї Раді Європи заявив, що мета України – стати членом ЄС. Пізніше, у червні 1998 р., прийнято важливий документ – Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу, де зазначено, що національні інтереси України потребують її утвердження як впливової європейської держави, повноправного члена ЄС [1].

Із вивченням питання поступу України до ЄС України пов’язано поняття «Східний вимір», що передбачає послідовну й всебічну політику ЄС, яка дає змогу розвиватися відносинам з кожним із східних сусідів індивідуально, «без виведення їх остаточної формули».

Після розширення ЄС у 2004 р. Євросоюз налагоджував відносини із сусідніми країнами (включно з Україною) в рамках нового напрямку зовнішньої політики – Європейської політики сусідства (ЄПС). Її основна мета – «дати

відповідь на різноманітні виклики та загрози безпеці ЄС, що походять від сусідніх країн, а також пригальмувати зростання черги претендентів на членство на його околицях. Коли перший чинник однаковою мірою стосується усіх сусідів ЄС – на сході і на півдні, то другий є актуальним виключно у відносинах із країнами Східної Європи» [2, с. 25].

2005 р. позначився значною активізацією відносин України з ЄС. У лютому 2005 р. Кабінет Міністрів України схвалив План дій «Україна–Європейський Союз». У 2005 р. Україна отримала статус країни з ринковою економікою. Було розпочато переговори з Брюсселем щодо спрощення візового режиму та реадмісії, підписано шість окремих угод, проведено близько 70 спільних заходів зі структурами Євросоюзу. Досягнуто значного прогресу у виконання спільного Плану дій «Україна–ЄС» [3, с. 13].

Подальша співпраця України та ЄС відбувалася у межах ініціативи Східне партнерство (СхП). Рада ЄС остаточно затвердила проект СхП та оголосила про офіційне започаткування роботи ініціативи 7 травня 2009 р. під час установчого саміту в м. Прага. Проте існуючий характер і форми відносин з ЄС уже не влаштовували керівництво України. Повставало питання укладення нового договору, який мав стати логічним продовженням їх динамічного розвитку.

Справа в тому, що існуючі на початок 2007 р. рамки відносин між Україною та Європейським Співтовариством, які закріплено Угодою про партнерство та співробітництво і Планом дій «Україна–ЄС», базувалися на принципах партнерства. Такий стан речей вже не відповідав інтересам української сторони. Перехід відносин між Україною та ЄС на якісно новий, вищий рівень інтеграції міг бути забезпечено шляхом укладання нового договору у форму угоди про асоціацію. У своєму виступі на міжнародній конференції «Форум Європа-Україна», що відбувся у лютому 2007 р. у м. Вроцлав, посол України в РП зазначив, що Європейська політика сусідства (ЄПС) як тимчасова відповідь на виклики, які постали перед Європейським Союзом у зв'язку з безпрецедентним розширенням ЄС 2004 р., відіграла свою роль, а відтак постала ідея переходу відносин України і ЄС у формі асоціації [4, с. 57–58].

Відповідно до домовленостей, досягнутих в ході Паризького саміту Україна–ЄС, у 2009 р. сторонами розроблено та схвалено Порядок денний асоціації (ПДА), який замінив План дій «Україна–ЄС» та поставив за мету слугувати орієнтиром для проведення реформ в Україні у процесі підготовки імплементації майбутньої Угоди про асоціацію. Реалізація ПДА дала можливість розпочати виконання вже погоджених положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС ще до її укладення.

У ході 15-го Саміту Україна – ЄС в Києві у 2011 р. сторони оголосили про завершення переговорів про майбутню Угоду про асоціацію, а у 2012 р. текст майбутньої угоди парафровано главами переговорних команд України та ЄС. 21 листопада 2013 р., за кілька днів до зустрічі на саміті лідерів країн Східного партнерства 29 листопада 2013 р. у Вільнюсі, де мало відбутися підписання зазначеної угоди, уряд М. Азарова раптово вирішив призупинити процес

підготовки до укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а Президент України В. Янукович, перебуваючи на саміті, угоду не підписав.

Революційні події в Україні 2013–2014 рр. поклали край політиці режиму В. Януковича, спрямованій на згорання прав і свобод громадян, гальмування євроінтеграційних процесів та ін. Унаслідок політичної кризи в Україні, з метою відновлення Україною євроінтеграційного курсу, представниками західноєвропейських країн запропоновано поділити згадану Угоду на дві частини – політичну й економічну, які Україна мала підписати послідовно. Відтак, політичну частину угоди про асоціацію підписано 21 березня 2014 р., економічну – 27 червня 2014 р. 16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС.

Положення Угоди про асоціацію не містять прямих зобов'язань України в частині розбудови демократичних інституцій, що є її суверенним правом, однак передбачає «діалог і співробітництво з питань внутрішніх реформ». Більш докладно про запровадження базових принципів ідеться у спільно погодженому Порядку денному асоціації, імплементація якого міститься у Рекомендація № 2015/1 «Про імплементацію Порядку денного асоціації між Україною та ЄС» від 16 березня 2015 р. [5].

Із практичного погляду, короткостроковим пріоритетом для українських дипломатичних зусиль на шляху до ЄС має стати лобювання ідеї подальших відносин України – ЄС «після Угоди про асоціацію», яка б у короткостроковій перспективі включала повну інтеграцію в ринок ЄС – аж до перспективи вступу в Європейську економічну зону [6, с. 4].

Питання вирішення долі тих держав, які прагнуть приєднатися до ЄС, але не володіють необхідними політичними чи економічними характеристиками для вступу, залежить значною мірою від них самих, їх волі та можливостей щодо реформування відповідно до європейських вимог і стандартів.

1. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України № 615/98 від 11 черв.1998 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/615/98> (дата звернення 13.03.2019).
2. Сидорук Т. В. Політика сусідства Європейського Союзу у Східній Європі: модель інтеграції без членства: монографія. Львів: ПАІС, 2012. 444 с.
3. Промова посла України в Республіці Польща О. Моцика: «Україна і Польща в Європі». 14 трав. 2006 р., м. Ченстохова. *Моцик О. Вірю в європейське майбутнє наших народів*: доп., виступи, інтерв'ю Надзвичайного і Повноважного Посла України в Республіці Польща. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 11–16.
4. Виступ посла України у Республіці Польща О. Моцика на міжнародній конференції «Форум Європа–Україна». 23–24 лют. 2007 р., м. Вроцлав. *Моцик О. Вірю в європейське майбутнє наших народів*: доп., виступи, інтерв'ю Надзвичайного і Повноважного Посла України в Республіці Польща. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 57–61.
5. Про імплементацію Порядку денного асоціації між Україною та ЄС: Рекомендація № 2015/1 від 16.03.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_023#Text (дата звернення: 16.04.2020).
6. Дискусійна записка українсько-польської діалогової групи. *Пріоритетне партнерство: спільне бачення українсько-польських відносин / Фондація ім. Стефана Баторія; Міжнародний фонд «Відродження»*. Київ; Варшава, 2017. Верес. 15 с. URL:

http://www.irf.ua/content/files/ua_pl__prioritytne_partnerstvo.pdf (дата звернення: 05.04.2020).

Анастасія Лендель

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ПІВНІЧНІЙ МАКЕДОНІЇ ЯК ФАКТОР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Північна Македонія належить до групи балканських країн, які є кандидатами на вступ до Європейського Союзу (далі – ЄС). Для досягнення «європейського зразку» важливими є не тільки економічні показники, але й вирішеність етнополітичних конфліктів. Актуальною перешкодою Північної Македонії у євроінтеграційному поступі є її національна ідентичність, а точніше питання назви, історичні та культурні претензії сусідніх держав щодо походження македонської нації. Конфлікти з Грецією та Болгарією відтермінують рішення Брюсселю щодо майбутнього балканської країни.

Оскільки питання ідентичності Північної Македонії є предметом поточних політичних дискусій, з цього приводу ведуться активні наукові дослідження, зокрема авторами, дослідницькі результати яких були використані (К. Вітман, М. Габінет, В. Давидчук, В. Глігоров, А. Гераклідес, Дж. Кекеновський).

Мета дослідження. Визначити основні аспекти національної ідентичності у Північній Македонії, які перешкоджають її вступу до Європейського Союзу.

Історія відносин Північної Македонії та Європейського Союзу

Після розпаду Югославії незалежна Республіка Македонія визнала членство в ЄС своєю стратегічною метою. Скоп'є завжди підтримував проєкт європейської інтеграції як єдину модель, що забезпечить європейському континенту період миру, стабільності та економічного процвітання. Македонія розпочала формування законодавчої та інституційної основ, необхідної для зближення з ЄС, ще у 1995 році [8]. У червні 1999 р Євросоюз ініціював програму для балканських держав – Пакт стабільності для Південно-Східної Європи: його можна визначити як міжнародну ініціативу, яка об'єднала зусилля країн балканського регіону, ЄС, США, міжнародних і фінансових організацій. Згідно з Пактом, західнобалканські країни могли встановити новий тип договірних відносин з ЄС, який передбачав би в перспективі можливість їх вступу в Євросоюз за умови виконання Копенгагенських критеріїв. Двосторонні та багатосторонні відносини в субрегіоні були визначені як такі, що мають надзвичайно важливе значення [3].

У березні 2004 р. Північна Македонія подала заявку на членство до ЄС, однак статус кандидата був отриманий лише у грудні 2005 р. Рішення Європейської Комісії слугувало політичним визнанням того, що держава успішно проводить низку реформ та рухається у напрямку сталої демократії [2].

Згодом Європейська Рада схвалила запровадження Партнерства щодо вступу як засобу реалізації європейської перспективи Західних Балкан. Пропоноване Партнерство приєднання оновило згаданий вище Пакт у січні 2006 року на основі висновків звіту Європейської Комісії: були визначені нові та частина нереалізованих чинних пріоритетів. Нові завдання були адаптовані до конкретних потреб країни, які сформувалися у другій половині 2000-х років [3].

Додатково у 2010 р. уряд Скоп'є прийняв Національну програму адаптації до законодавства ЄС. Програма є ключовим документом для інституціоналізації процесу європейської інтеграції, що відображає динаміку гармонізації національного законодавства держави до спільного законодавства Співтовариств [2].

Упродовж 2011-2012 рр. звіти Європейської Комісії свідчили, що Македонія здійснює значний прогрес у наближенні до європейської цілі. Однак у 2015 та ще раз у 2016 рр. країна отримала відмову щодо початку переговорів. Це було обумовлено необхідністю виконання Пржинської угоди, з метою остаточного врегулювання політичної та інституційної кризи всередині держави [2]. Основною перешкодою, яка зумовила внутрішню кризу і, водночас, продемонструвала відсутність єдності серед країн-членів ЄС стало так зване «македонське питання»: претензії щодо назви Північної Македонії офіційно висунула Греція.

Лише у червні 2018 р. Рада ЄС ухвалила висновки, в яких позитивно оцінила прогрес досягнутий Північною Македонією та намітила шлях до відкриття переговорів про вступ у червні 2019 р. [10].

Конфлікт із Грецією: вироблення компромісної назви держави

На момент здобуття незалежності Македонія продовжувала використовувати назву, яку використовувала як складова федеративної Югославії: Республіка Македонія. Єдина зміна полягала в тому, що тепер це була не назва адміністративно-територіальної складової Югославії, а назва незалежної держави [6].

Назва держави, зазвичай, утворюється від етноніму народу, який складає більшість її населення або ж створив. Офіційна назва держави також може складатися з двох частин: індивідуальної (відображає зв'язок з певним етносом, який її сформував) та додаткової (вказує на політико-правові або інші особливості – форму правління, устрій) [5]. Перша частина офіційної назви є основною, без якої не може існувати держава, тоді як додаткова вказує на певні особливості і в повсякденному вжитку, як правило, не використовується. Що ж стосується безпосередньо Македонії, то щодо походження її назви існує декілька версій. Одні джерела вказують на походження від назви античного царства Македонес (грец. Μακεδόνες), тобто свідчить про антропологічні ознаки або місце проживання населення (горяни, або високі люди, оскільки давньогрецькою. Μακεδνός (македнос) означає високий); за іншими – від назви царя чи засновника країни, сина Зевса і онука Девкаліона – Македона (грец. Μακεδών). В античні часи територія сучасної Північної Македонії була римською провінцією з однойменною назвою Macedonia Salutaris, яка виникла

внаслідок військової експансії Риму на Балкани після Другої Македонської війни (200–196 до н.е). Конфлікт між Скоп'є та Афінами пояснюється тим, що на античну назву «Македонія» претендує також Греція, стверджуючи, що античні македонці мають грецьке походження, яке вказує на відсутність родинних чи культурних зв'язків з сучасним македонським народом. Отже, останній не може давати своїй державі назву «Македонія», оскільки таким чином присвоює собі давньогрецьку історію. Позаяк античне царство Македонія, яке досягло найбільшого розквіту за часів правління Олександра Великого (Македонського) і підкорило Стародавню Грецію, Єгипет, Перську імперію і навіть частково Індію, за деякими ствердженнями, має виключно старогрецьке коріння [1].

Греція заперечувала проти цього на тій підставі, що це назва ширшого регіону: і справді три її провінції також мають назву Македонія. Дійсно, історичний регіон Македонії є розділеним між Грецією, Македонією та Болгарією, хоча територія цього регіону змінювалася упродовж плину історичного часу. Цей конфлікт став перешкодою навіть для приєднання Македонії до Організації Об'єднаних Націй: це було здійснено лише у 1993 р. після позитивного рішення Генеральної Асамблеї [6]. Це тимчасове рішення, яке стосується не назви, а способу посилення на державу в рамках ООН (і, мабуть, у всіх інших міжнародних організаціях).

Окрім історичних претензій трьох сусідніх держав на використання назви «Македонія», а, отже, можливої дипломатичної плутаниці, Греція стверджувала, що Республіка Македонія, використовуючи назву «Македонія» без географічних меж, неявно пред'являє претензію на всю територію Македонії, яка включає три частини, які є у складі Греції. Тобто Афіни стверджували, що ця назва несе з собою певні загрози безпеці країни [6]. Питання про уявні загрози грецькій територіальній цілісності з боку північного сусіда стали об'єктом навіть внутрішньополітичних суперечок – деякі грецькі партії стверджували, що формується основа для підбурювання до відокремлення греко-македонських провінцій..

Дискусії, які тривали три десятиліття, привели до дипломатичного компромісу: необхідності додавання прикметника до назви «Македонія».. Це сприятиме тому, що одна «Македонія» сприйматиметься як суверенна республіка, а інші як провінції суверенної Греції.

Щоб розблокувати євроатлантичну та європейську інтеграцію, яка була визначена стратегічним пріоритетом держави, Скоп'є довелося піти на поступки Греції [1]. У червні 2018 р. була підписана угода на березі озера Преспа прем'єр-міністром Греції А. Ципрасом та македонцем З. Заєвим про перейменування держави з «Республіки Македонія» у «Північну Македонію» [9]. Відповідно до домовленостей, нова назва повинна використовуватися як всередині держави, так і на міжнародному рівні, етноніми «македонська нація», «македонська мова» залишаються у вжитку незмінними, а Греція у відповідь розблоковує інтеграцію Македонії до усіх структур [1].

Це рішення поклало край тривалому конфлікту між Грецією та Македонією та сприяло налагодженню двосторонніх відносин. Держави домовилися про

створення посольств замість офісів зв'язку, що підвищило рівень дипломатичних відносин між Афінами і Скоп'є. Держави підписали меморандум, згідно з яким Греція просуватиме вступ Північної Македонії до НАТО і допомагатиме Скоп'є після набуття членства в Альянсі. 6 лютого 2019 р. Північноатлантична рада на рівні послів 29 країн-членів НАТО і Македонія в м. Брюссель підписали протокол щодо приєднання Македонії до НАТО, який тепер має ратифікувати кожна країна-член НАТО для завершення процесу набуття членства [1]. Також, як вже було вказано, у попередній частині, у 2018-2019 рр. була розблокована європейська інтеграція країни.

Болгарсько-македонський конфлікт: македонська нація та мова як предмет балканського розбрату

Загалом, за оцінкою Єврокомісії, Македонія має позитивні перспективи вступу до ЄС. Єдиною глобальною перешкодою, вже нещодавно вирішеною, був конфлікт із Грецією. Однак наступним бар'єром наприкінці 2019 р. постала Болгарія, яка теж мала свої претензії до країни-кандидата. Цього разу йшлося не про назву держави, а про походження македонської нації. А вже наприкінці 2020 р. Болгарія заблокувала відкриття переговорів про приєднання Північної Македонії до ЄС, висунувши свої історико-культурні претензії до сусідньої країни [4].

Слід відмітити, незважаючи на «заплутані відносини Македонії з Болгарією» з їх історичними коренями, Болгарія була першою державою, яка визнала Македонію (15 січня 1992 р.) під офіційною конституційною назвою «Республіка Македонія». Як тоді зазначив прем'єр-міністр Ф. Димітров, Болгарія мала «історичну відповідальність» бути першою країною, яка це зробила. Але трохи пізніше було уточнено, що Болгарія не визнає Македонію як окрему націю з окремою мовою. Президент Ж. Зелєв дав зрозуміти, що Софія визнала лише політичне утворення під назвою «Республіка Македонія», і ніколи не підтвердить існування македонської нації чи мови [7].

Болгарія хоче, щоб Північна Македонія офіційно визнала, що її мова має болгарське коріння, тоді як Скоп'є заявило, що будь-яке питання її ідентичності та мови не підлягає зовнішнім обговоренням. Рішення Софії заблокувати початок переговорів про вступ до ЄС підтримали всі політичні партії Болгарії в парламенті [11].

Інші претензії Болгарії стосуються визначних для обох країн історичних подій та постатей з часу існування Османської імперії і аж до Другої світової війни. Болгарія хоче узгодити із сусідньою країною питання «спільної історії» та чинні суперечності в навчальних програмах з історії, літератури, шкільних підручниках. Компромісні рішення мала запропонувати Спільна експертна комісія з історичних та освітніх питань, створена відповідно до Договору про дружбу, добросусідство та співробітництво від 1 серпня 2017 р. [4].

У 2021 р. стосунки між двома балканськими країнами покращилися. 17 червня, за результатами переговорів у Софії з делегацією Македонії на чолі з прем'єр-міністром З. Заєвим, лідери Болгарії відступили від своїх попередніх претензій щодо національної ідентичності Північної Македонії та висловили

свою підтримку шляху євроінтеграції останньої. Президент Болгарії, Р. Радев, у свою чергу, заявив, що покращення відносин є надзвичайно вадливим кроком до налагодження співпраці між двома країнами та європейського майбутнього [11].

У результаті проведеного аналізу ситуації навколо питання національної ідентичності у Македонії, її етнімі, історичних відносин з сусідніми державами, з'ясовано, що подібні етнополітичні бар'єри суттєво впливають на вступ до ЄС. Заради успішного просування статусу «країни-кандидата» потрібно інколи йти на поступки під час дипломатичних переговорів, або ж шукати альтернативи врегулювання невирішених питань. Конфлікт із Грецією був залагоджений завдяки македонській ініціативності та запровадженню нової офіційної назви. За розвитком болгарсько-македонських відносин ми маємо змогу поки що спостерігати. Хоча помітною є деескалація конфлікту між двома країнами, кінцевого офіційного консенсусу ще не знайдено. Цілком можливо після цього буде відкрито шлях Північної Македонії до вступу в Європейський Союз.

1. Вітман К. М. Назва «Республіка Північна Македонія» як результат етнополітичного компромісу з Грецією. *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 63. С. 111–124.
2. Габінет М. Ю. Сучасний стан та перспективи інтеграції республіки Північна Македонія до ЄС. *Наукові записи студентів та аспірантів*. Серія «Міжнародні відносини». 2020. Вип. 5. С. 58–67.
3. Давидчук В. Г. Перспективи вступу держав західних балкан до Європейського Союзу. *Наукові записи студентів та аспірантів*. Серія «Міжнародні відносини». 2020. Вип. 5. С. 134–140.
4. Іщенко Н. Євроінтеграція в обмін на ідентичність: куди веде конфлікт болгар та македонців. *Європейська правда*. 01.04.2021. Посилання: www.euointegration.com.ua/articles/2021/04/1/7121597/
5. Стецюк П. Б. (2004). Офіційна назва держави: конституційно-правова характеристика. *Правова держава*. Вип. 24. С. 147–154.
6. Gligorov V. What is in the Name? Risk assessment of Macedonia, wiiw Research Report. No. 347. The Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw), Vienna, 2008.
7. Heraclides A. The Macedonian question and the Macedonians: a history. Routledge histories of Central and Eastern Europe. Routledge, 2021.
8. Kekenovski J. REPUBLIC OF MACEDONIA AND EU – A date for starting accession negotiations with the EU or alternative to the east? Conference: IX ECPD International Conference, National and Inter-Ethnic Reconciliation, Religious Tolerance and Human Security in the Balkans, NEW BALKANS AND EUROPE: PEACE, DEVELOPMENT, INTEGRATION. At: Belgrade, R. Srbija, 2013.
9. Kirby P. Macedonia and Greece: How they solved a 27-year name row. BBC news, 25 January 2019. Посилання: <https://www.bbc.com/news/world-europe-46971182>
10. North Macedonia 2019 Report: EU Commission staff working document. 2019. P. 4.
11. RL's Bulgarian Service. Bulgarian leaders look to end history dispute with North Macedonia, back EU-accession efforts. RadioFreeEurope, 17.06.2021. Посилання: <https://www.rferl.org/a/bulgarian-dispute-north-macedonia/31313387.html>

Вікторія Бокоч

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У ВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ ТА МІСЦЕВИЙ РІВНІ

Як засвідчує історичний досвід, політика і релігія здавна були пов'язані між собою. В Україні, особливо за роки її незалежного існування, теж склався їх тісний союз. Одним із виявів взаємозв'язку політики і релігії є підтримка релігійними організаціями певних політичних сил на загальнодержавних та місцевих виборах.

Згідно із Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» «релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів» [1]. Однак, зважаючи на те, що під впливом релігії і церкви в Україні знаходиться значна частина населення, високий рівень суспільної довіри до церкви, здатність релігійних організацій впливати на електоральні уподобання віруючих, політичні сили та політики різної орієнтації намагаються залучати їх до участі у виборчих перегонах.

В період проведення своїх виборчих кампаній до релігійних організацій різних конфесій свого часу апелювали усі Президенти України (окрім В. Зеленського), чимало кандидатів до українського парламенту та місцевих рад. Проукраїнські політичні партії, кандидати у депутати різних рівнів, як правило, шукали підтримки у прихильників Української православної церкви Київського патріархату (пізніше – у Православної церкви України), Української греко-католицької церкви, інших національно орієнтованих релігійних організацій, тоді як політичні сили проросійського спрямування (Партія регіонів, Комуністична партія України, Опозиційний блок, Опозиційна платформа – За життя та ін.), намагалися заручитися підтримкою Української православної церкви, що знаходиться у юрисдикції Московського патріархату.

З метою ширшого залучення віруючих до участі у суспільно-політичному житті в Україні створювалися політичні партії релігійного спрямування – Християнсько-демократична партія України, Християнський народний союз, Республіканська християнська партія, Християнсько-демократичний союз, Всеукраїнське об'єднання християн, Партія мусульман України та ін. Однак ці партії з різних причин не змогли закріпитися у політичному просторі України.

Для розширення електорального поля за рахунок віруючої частини населення України кандидати у Президенти України та депутати вдаються до різних прийомів: встановлюють контакти з ієрархами та священниками, вносять релігійно-церковні питання до своїх передвиборчих програм, включають представників духовенства до виборчих списків політичних партій, публічно демонструють свою релігійність, беруть участь у релігійних заходах, відвідують монастирі, храми та святі місця, надають матеріальну допомогу релігійним громадам, сприяють культовому будівництву тощо.

Незважаючи на те, що відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» головною метою релігійних організацій є задоволення релігійних потреб громадян [1], вони нерідко беруть на себе виконання нерелігійних функцій, не залишаючись при цьому осторонь політичних процесів, виборчих кампаній.

І хоча більшість релігійних організацій напередодні чергових виборів декларують свою аполітичність, насправді чимало з них, переслідуючи власні цілі та інтереси, добровільно ідуть на співпрацю з політичними силами, стають учасниками виборчих перегонів. Дослідниками доведено, що релігійні організації здатні впливати на політичні орієнтації та політичний вибір своїх прихильників [2, с. 207].

У підтримці релігійними організаціями претендентів на виборні посади від певних політичних сил є взаємна зацікавленість. Головними причинами участі релігійних організацій у виборчих кампаніях є їхнє бажання підвищувати свою суспільну значимість, впливати на формування органів державної влади, проведення державної політики, особливо у релігійно-церковній сфері. При цьому церкви, релігійні організації через кандидатів, що ними підтримуються, намагаються впроваджувати у суспільне життя релігійні принципи, цінності та норми моралі. Крім того, підтримка релігійними громадами кандидатів до місцевих органів влади значною мірою пов'язана із сподіваннями на їхню допомогу у розв'язанні таких проблем як сприяння поверненню експропрійованих у них радянською владою культових будівель і майна, отримання земельних ділянок для будівництва нових культових споруд, захист від можливих втручань влади у їх внутрішні справи, вільному веденню ними освітньої, благодійної та іншої діяльності.

Питання майбутніх виборів є настільки важливими для усіх конфесій, що з їх приводу неодноразово робили заяви та звернення Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій та окремі церкви.

Участь релігійних організацій у виборчих перегонах може бути безпосередньою або опосередкованою. Безпосередня полягає у балотуванні духовенства (самостійно або у партійних списках) кандидатами у депутати, опосередкована – у підтримці ними певних політичних сил [3, с. 131].

Релігійні організації, що діють в Україні, по-різному ставляться до виборів та виборчих кампаній. Окремі з них (наприклад, Українська греко-католицька церква) приймають рішення про заборону своїм священнослужителям балотуватися кандидатами у депутати різних рівнів.

Позиція Української православної церкви щодо виборів та підтримки кандидатів певних політичних сил є зовсім іншою: вона делегує своїх представників як на безпосередню, так і опосередковану участь у виборах. Благословення свого часу колишнім Предстоятелем цієї церкви митрополитом Володимиром (Сабоданом) кандидата у Президенти України В. Януковича послужило для її прихильників своєрідним орієнтиром для його підтримки на найвищу державну посаду.

Деякі церкви, релігійні організації, забороняючи своїм священикам балотуватися до українського парламенту, охоче підтримують їх на місцевих виборах.

Релігійні організації різних конфесій намагаються всіляко приховувати свою участь у виборчому процесі, надавати тому чи іншому кандидату чи політичній партії не відкрити, а завуальовану підтримку.

Таким чином, незважаючи на конституційно закріплений принцип відокремлення церкви від держави [4] та встановлену законом заборону, деякі релігійні організації втягуються у боротьбу за владу на боці певних політичних сил, впливають на формування державних виборних органів.

Участь релігійних організацій у виборчих кампаніях, підтримці певних політичних сил чи кандидатів може мати для них не лише позитивні, а й негативні наслідки. Адже програні вибори, невиконання депутатами, що підтримувалися церквою, передвиборних обіцянок може підірвати авторитет релігії та релігійних організацій. До того ж, у разі виникнення чи загострення під час виборів конфліктних ситуацій між політичними силами різної орієнтації (частіше за все проукраїнських і проросійських) вони можуть переноситися у релігійне середовище, посилювати міжконфесійне протистояння.

Судячи із ситуації, що нині склалася у відносинах політичних партій з релігійними організаціями в Україні, ні влада, ні церква не докладають належних зусиль для розмежування політики і релігії, зниження рівня політизації релігії, усунення релігійних організацій із виборчого процесу. Тому немає гарантії, що на наступних виборах – президентських, парламентських, місцевих – релігійні організації не братимуть участі у виборчих кампаніях. Вплив релігії на політику, релігійних організацій на вибори різних рівнів існуватиме доти, поки не буде встановлена відповідальність за порушення ними відповідних положень та норм Конституції України та Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Поки цього не станеться, наукове дослідження цієї проблеми зберігатиме свою актуальність.

1. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст.283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
2. Ломака І. Політтехнологічні особливості участі релігійних організацій України у виборах. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 50. С. 206–215.
3. Яцишин У. Роль церкви і духовенства у виборчому процесі України. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Вип. 23. 2011. С. 128– 133.
4. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКО-ПАРТІЙНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ЛІДЕРІВ РУСИНСЬКОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ЗАКАРПАТТЯ У КОНТЕКСТІ ПРОВЕДЕННЯ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2020 РОКУ

Електоральна участь представників русинської етноідентичності, зокрема громадських активістів і лідерів національно-культурних товариств Закарпаття, є нерозкритою проблематикою у вітчизняній політичній науці. На тлі потужної електоральної кампанії двох регіональних партій угорської етнічної громади, виборчих кампаній у анклавному середовищі румунської меншини й поступового включення в публічну політику ромських громадських лідерів краю політична репрезентація русинів залишається «невидимою» як для вчених, громадсько-культурних діячів, так і широкого кола української громадськості. В рамках нашої розвідки спробуємо заповнити цю інформаційну лауну в контексті аналізу партійно-політичного представництва лідерів думок русинського громадського простору Закарпатської області на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року.

Предмет студії. До когорти лідерів русинської громадськості, на нашу думку, можна віднести дві групи: 1) керівників і активістів русинських національно-культурних товариств різного рівня [23]; 2) відомих лідерів думок, які не є представниками русинських громадських організацій, але знані на рівні закарпатського соціуму через власну публічну ідентифікацію з русинською етнічною групою (до прикладу, історик Володимир Фенич, бізнесмен, народний депутат VII скликання Іван Бушко, громадський активіст Іван Данацко, які брали участь у виборчій кампанії 2020 року). Нижче проаналізуємо особливості політико-партійної ідентифікації та результати електоральної кампанії для лідерів русинської громадськості у розрізі структури місцевого самоврядування Закарпатської області.

Принагідно зауважимо про **специфіку нової виборчої системи**, яка згідно «Виборчого кодексу України» (19.12.2019) [1] вперше була апробована в Україні під час місцевих виборів 2020 року. Йдеться про змішану виборчу систему, яка поєднала принципи мажоритарної системи у населених пунктах із менш ніж 10 тис. виборців і пропорційну систему «напіввідкритих» партійних списків. Зокрема, за мажоритарною системою відносної більшості обиралися сільські, селищні, міські голови та сільські старости населених пунктів, що налічують менше 10 тис. виборців. У громадах, де чисельність виборців перевищувала цей показник, вибори відбувалися за мажоритарною системою абсолютної більшості (50 % + 1 голос). Один і той же кандидат, за винятком посади очільника територіальної громади, міг бути висунутим «кандидатом у депутати у багатомандатному виборчому окрузі не більше ніж у два рівні місцевих рад» [1]. Поряд із цим допускалося балотування особи, яка «висунута кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови (міста з кількістю виборців до 75 тисяч)» одночасно й «кандидатом у депутати у багатомандатному виборчому окрузі до відповідної сільської, селищної міської ради та/або до відповідної

обласної ради». Кандидат на посаду міського голови (міста з кількістю виборців 75 тисяч і більше), міг бути одночасно висунутий «кандидатом у депутати у багатомандатному виборчому окрузі тільки до відповідної міської ради» [1].

Необхідно наголосити на факторі збільшення ролі політичних партій у місцевій електоральній кампанії 2020 року. Нове виборче законодавство встановило преференційне голосування: 1) за політичну партію; 2) конкретного кандидата зі списку. Система «напіввідкритих» виборчих списків є досить своєрідною, адже «якщо кандидат набирає у виборчому окрузі 25 % голосів від виборчої квоти, то він автоматично отримує депутатський мандат (принцип відкритих списків), а інші отримують мандати у залежності від місця в списку і кількості поданих голосів (принцип закритих списків)» [12, с. 61].

Відповідно до законодавства кожна політична партія формувала два списки кандидатів: 1) єдиний, до якого входили всі кандидати, яких партія висунула в межах територіальної громади, району, області; 2) списки кандидатів для окремих територіальних виборчих округів, де кандидати розподілені з єдиного списку (за винятком першого кандидата з єдиного списку). В територіальних виборчих списках кількість кандидатів від партій не могла бути меншою за 5 і більшою за 12 претендентів. Окреслена різниця преференцій й стала «камнем спотикання» як для виборців, так і для окремих кандидатів, які в багатьох випадках не були знайомі з цією особливістю нової пропорційної системи «напіввідкритих» списків.

Закарпатська обласна рада. У списках політичної партії «За майбутнє» до найвищого органу місцевого самоврядування на Закарпатті був представлений відомий *вчений-історик, доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн УжНУ, безпартійний Володимир Фенич*. Напередодні виборів він відзначився своїми виступами в регіональних мас-медіа та соціальній мережі «Facebook». Насамперед йдеться про регіональний телеканал «*Tv 21 Ungvár*» («21 Ужгород»), співвласником якого є лідер (перший кандидат у списку) названої політичної сили в Закарпатській області Олександр Леїда. Виступи у засобах масової інформації, пости й коментарі в «Facebook» Володимира Фенича чітко маркували його русинську самоідентифікацію й прагнення до підтримання в краї мультикультурного діалогу всіх автохтонних етнічних груп. Зокрема, в четвертій частині його передвиборчої програми під назвою «Єдність у багатоманітності – основа міжнаціонального та міжконфесійного співжиття краю і країни» йшлося про те, що «декілька десятків тисяч невизнаних карпатських русинів в Україні, малочисельні співплемінники яких проживають в десяти країнах Центральної Європи та Північної Америки, є надуманою загрозою національній безпеці та державного суверенітету країни»; відтак необхідно повернутися «до цивілізованого та неупередженого вирішення русинського питання на підставі рішення Закарпатської обласної ради від 7 березня 2007 р. про визнання національності русин як «карпатський русин» на регіональному рівні згідно чинного законодавства України та результатів перепису населення». Останнє було позитивно сприйнято серед прихильників русинського громадського середовища, один із яких запропонував кандидату «викинути все», залишивши тільки згаданий «пункт б» [11].

Зауважимо, що в єдиному списку партії «За майбутнє» до Закарпатської обласної ради Володимир Фенич отримав 13 позицію, водночас у 5-му (Ужгородський район) територіальному виборчому округу (далі – ТВО), за яким балотувався до ради, мав № 6. За результатами виборів він здобув 762 голоси (13,16 % від квоти) й став 7-им за черговістю кандидатів за результатами виборів [2]. Водночас перемогу в цьому окрузі (№ 1 у списку) здобув депутат Закарпатської обласної ради Олександр Антал (2 056 голосів; 35,5 % від квоти). Парадоксально, але з 358-ма голосами (6,18 % від квоти) депутатом від партії у тому ж 5-му ТВО стала секретар Ужгородської міської ради Андріана Сушко, яка за єдиним багатомандатним виборчим округом (далі – ЄБВО), тобто в єдиному списку «За майбутнє» до Закарпатської обласної ради, знаходилася на четвертій позиції [17]. Таким чином «спрацювала» нова система підрахунку результатів місцевих виборів. Відтак Володимир Фенич, який вів досить активну передвиборчу агітацію, зокрема в прорусинському й мультикультурному форматах, сприймався «Своїм» у середовищі русинської громадськості краю, не став депутатом Закарпатської обласної ради.

Районні ради. За списками політичної партії «За майбутнє» (№ 25 у єдиному списку) також балотувався до Берегівської районної ради голова Закарпатського обласного науково-культурологічного товариства ім. О. Духновича, безпартійний, пенсіонер **Юрій Продан**. У 1-му ТВО (Королівська селищна та Пийтерфолвівська сільська територіальні громади) він мав № 2 у партійному списку й отримав за результатами голосування 25 голосів виборців (1,89 % від квоти). *Перший заступник голови Виноградівського районного осередку товариства ім. О. Духновича, безпартійний, працівник Виноградівського районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді* **Василь Січ** у єдиному списку «За майбутнє» під № 6 по 2-му ТВО (№ 1), що включав частину Виноградівської міської громади здобув 188 голосів (14,25 % від квоти) [5]. Обидвоє, як Юрій Продан, так і Василь Січ, зайняли перше місце за черговістю кандидатів за результатами, втім не стали репрезентантами Виноградівщини у Берегівській районній раді.

Прикметно, що як і у випадку Закарпатської обласної ради (непроходження Володимира Фенича з більшою від Андріани Сушко кількістю голосів), «спрацювали парадокси» виборчої системи й серед трьох переможців від партії «За майбутнє» до Берегівської районної ради пройшли 2 кандидати за списками партії в ЄБВО з меншою кількістю голосів, аніж представник русинської громадськості Василь Січ. Зокрема, директор товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) «Шаланківська цегла» Іван Леньо (№ 3 в єдиному списку) отримав 152 голоси (11,52 % від квоти), а президент Товариства угорської культури Закарпаття «Ліберта» з м. Берегова Калман Горват (№ 2 в єдиному списку) всього 59 голосів (4,47 % від квоти) [15].

Заступник голови Виноградівського районного товариства ім. О. Духновича, безпартійний, директор Виноградівського міського будинку культури **Святослав Гал** балотувався від партії влади «Слуга народу» (№ 25 у єдиному списку) по 2-му ТВО (№ 5) до Берегівської районної ради й отримав 112 голосів виборців (8,49 % від квоти) [5]. У цьому випадку також «спрацював

парадокс» виборчої системи, адже рівно 112 голосів (ті ж 8,49 % від квоти) отримала також представниця «Слуги народу» в ЄБВО, пенсіонерка Галина Ковач (№ 4 в єдиному списку), яка стала депутаткою районної ради [15].

Очільник громадських організацій «Закарпатське обласне об'єднання «Крайове товариство подкарпатських русинів» та «Русинський край», безпартійний, тимчасово безробітний **Микола Бобинець** за списками політичної партії «За майбутнє» (№ 12 у єдиному списку) балотувався до Мукачівської районної ради у 4-му ТВО (№ 5). Він отримав 46 голосів виборців (2,43 % від квоти) і не став депутатом районної ради [7]. Як зауважив Микола Бобинець, місцеві вибори більше нагадували «фінансові піраміди». Водночас більшість громадських активістів-русинів, які брали участь у кампанії, не були «бізнесменами з файним багажем фінансів», відтак партії «не хотіли, боялися» вкладати реальні кошти в таких кандидатів. Матеріальна підтримка від партії «За майбутнє» для керівника Крайового товариства подкарпатських русинів надавалася, водночас вона була не у такому розмірі, «щоб стати депутатом». Багато коштів передбачали видатки на помічників у проведенні виборчої кампанії, насамперед, спостерігачів на виборчих дільницях, яких практично не було. Це безпосередньо вплинуло на загальні підрахунки голосів, які могли бути спотвореними для кандидатів від русинського громадського середовища краю [18, с. 1–2].

На думку Миколи Бобинця, формат проведення виборів 2020 року проілюстрував домінування партійних інтересів над суто місцевими потребами, локал-патріотичною складовою. Водночас це є вкрай необхідним для русинів Закарпаття, тому громадським лідерам у перспективі варто «домовитися щодо єдиного, конструктивного напрямку. Руснаки мали б успіх, якби об'єдналися біля однієї партії». Зрештою, на думку русинського лідера, «назріла необхідність у майбутньому працювати над проектом руснацької партії, бо з громадськими організаціями, без підтримки політичної сили, руснаки ніч ся не доб'ють в Україні» [18, с. 2].

Міські, селищні та сільські ради. Відомий лідер русинського руху 1990-х – 2000-х років на Закарпатті (голова громадських організацій «Союз Підкарпатських русинів» і Закарпатське обласне підкарпаторусинське товариство імені Кирила і Мефодія, які наразі не перереєстровані – М.З.), безпартійний, настоятель Христо-Воздвиженського православного собору Української православної церкви в Ужгороді **Димитрій Сидор** балотувався від партії «Опозиційна платформа – За життя» (№ 13) по 5-му ТВО (№ 3) до Ужгородської міської ради. Не зважаючи на проведену агітацію за політичну силу з елементами скандалу перед православним храмом в Ужгороді, він отримав 109 голосів (18,38 % від квоти) й зайняв 3-тє місце за черговістю кандидатів [9].

Голова Закарпатського обласного науково-культурологічного товариства ім. О. Духновича **Юрій Продан** також балотувався (№ 22 у єдиному списку «За майбутнє») до Виноградівської міської ради по 3-му ТВО (№ 3). За результатами голосування він здобув 22 голоси виборців (3,83 % від квоти). Згадуваний вище активіст науково-культурологічного товариства ім. О. Духновича **Василь Січ**

також балотувався до цієї ради у єдиному списку партії «За майбутнє» під № 16 по 1-му ТВО (№ 7), що включила села Букове, Малу Копаню, Велику Копаню, Широке, Боржавське, Онок і Великі Ком'яти (№ 7 Він отримав 30 голосів (5,22 % від квоти). До Виноградівської міської ради у списку «За майбутнє» під № 27 по 3-му ТВО (№ 6) балотувався також член товариства ім. О. Духновича, безпартійний, тимчасово непрацюючий *Антон Галас*, який здобув 28 голосів виборців (4,87 % від квоти) [6]. Отриманих голосів жодному з названих кандидатів не вистачило для перемоги на виборах. У цьому контексті учасник виборчої кампанії Юрій Продан справедливо відзначає про те, що з одного боку, політичні партії в краї не мали «лідерів, які б себе ідентифікували русинами або були симпатиками русинського руху й найбільшою проблемою є виродження русинської еліти за роки радянської влади та незалежної України». З іншого боку, «жодного кандидата-представника русинської організації політичні партії не поставили в прохідні списки». Третьою причиною електоральних невдач є також «недовіра русинських активістів до політичних партій через перманентну відсутність підтримки русинського руху. Так, за роки незалежності не створено жодної програми в жодному органі місцевого самоврядування області щодо підтримки тих чи інших заходів русинських громадських організацій» [19, с. 2].

Зауважимо, що найбільш інтегрованим у спектр громадянського соціуму Закарпаття виступає представник русинської інтелігенції Закарпаття, безпартійний, пенсіонер **Василь Шетеля**. Зокрема, він є членом Національної спілки журналістів України, медіа-профспілки України, Міжнародної федерації журналістів, шеф-редактором Закарпатської обласної газети «Правозахист громади», головою громадської організації «Правозахист-Україна», яка поширює свою діяльність на всю територію України, головою громадської організації «Інвалідів-Ружа», членом Правління ради Закарпатського обласного товариства осіб з інвалідністю, членом Свалявського товариства подкарпатських русинів (голова Іван Кушнір) та Народної Ради Подкарпатської Русі (голова Ладислав Лецович). На місцевих виборах Василь Шетеля балотувався від політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» (у єдиному списку № 21) по 3-му ТВО (№ 6) до Свалявської міської ради й за результатами голосування здобув 17 голосів виборців (3,74 % від квоти) [10].

Член правління обласної спілки громадських організацій «Народна Рада Русинів Закарпаття» та Союзу русинських письменників Закарпаття, безпартійний, тимчасово безробітний **Іван Бузаш** (літературний псевдонім *Бинячовський*) також кандидував від «Опозиційної платформи – За життя» (в єдиному списку № 11) по 1-му ТВО (№ 6) до Буштинської селищної ради й отримав 16 голосів виборців (5,57 % від квоти). [3]. Коментуючи причини електоральних невдач Іван Бузаш, зокрема, відзначає про недобросовісну агітаційну кампанію, яку вели противники «Опозиційної платформи – За життя» на Тячівщині, в першу чергу представники ВО «Батьківщина». Зривалася плакатна продукція, планово підвозили виборців до дільниць, перед голосуванням розподілялися гроші тощо [20, с. 3].

До Королівської селищної ради на Виноградівщині за списками партії «За майбутнє» (в єдиному списку № 4) по 3-му ТВО (№ 3) балотувався *голова*

Виноградівського районного товариства ім. О. Духновича, безпартійний, пенсіонер **Михайло Чухран**. До цієї ж ради від політичної сили «За майбутнє» (в єдиному списку № 9) по 1-му ТВО (№ 3) кандидував *член товариства ім. О. Духновича*, безпартійний, завідувач Музею-майстерні при будинку культури с. Черна на Виноградівщині **Василь Івашко**. Сайт Центральної виборчої комісії не надає інформації про отримані ними голоси, оскільки партія «За майбутнє» в цілому набрала 150 голосів (останнє, восьме місце) і не змогла делегувати жодного представника до Королівської селищної ради [4].

Голова громадської організації «Русинський культурологічний клуб», безпартійний, вчитель Плосківського ліцею **Юрій Шипович** балотувався до Полянської сільської ради Мукачівського району (до адміністративної реформи була в межах Свалявського району – М.3.) від політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» (в єдиному списку № 17) по 2-му ТВО (№ 3) й отримав 58 голосів (25 % від квоти), зайнявши 5-те місце серед 8-ми кандидатів від партії [8]. У цій територіальній громаді також проявилися «парадокси» виборчої системи, адже обрана депутаткою головна бухгалтерка державного підприємства «Санаторій Поляна» Наталія Ковальчук від «Опозиційної платформи – За життя» за списками ЄБВО (№ 5) здобула всього 27 голосів (11,64 % від квоти) [16]. Варто також зауважити, що русинський громадський лідер Юрій Шипович набрав необхідні 25 % від квоти, але зайняв 5-те місце. Відтак до сільської ради по 2-му ТВО від політичної партії «Опозиційна платформа – За життя» потрапили четверо кандидатів, його попередників у списку: директор ТОВ «Планета – М Карпати» Петро Старенок (67 голосів; 28,88 % від квоти; по ЄБВО в єдиному списку № 6), бібліотекарка с. Родникова Гута Ольга Матушак (119 голосів; 51,29 % від квоти; № 15 у єдиному списку), директорка Плосківського ліцею Інна Туряниця (156 голосів; 67,24 % від квоти; № 9 у єдиному списку) та директор ТОВ «ЗахідІнвест – 2000» Олександр Гнаткович (164 голоси; 70,69 % від квоти; № 2 в єдиному списку) [16].

Член «Русинського культурологічного клубу», безпартійний, очільник Свалявської районної державної лікарні ветеринарної медицини **Микола Рішко** також кандидував до Полянської сільської ради по 3-му ТВО (№ 3) від політичної партії «Команда Андрія Балоги» (в єдиному списку № 16) й отримав 40 голосів виборців (17,24 % від квоти) [8]. Водночас обраний депутатом за списками цієї ж партії в ЄБВО, юрист консультант державного підприємства «Санаторій Шаян» Микола Козар здобув меншу за Миколу Рішка кількість – 38 голосів виборців (16,38 % від квоти) [16].

Міські, селищні та сільські голови. Відомий на Закарпатті бізнесмен, генеральний директор ТОВ «Perlux–Україна», народний депутат VII скликання від «Партії регіонів», безпартійний **Іван Бушко** позиціонує себе етнічним русином і неодноразово надавав фінансову підтримку русинській громадськості краю. У виборчих змаганнях за посаду голови Виноградівської міської ради він посів 2-ге місце. Він отримав 6 880 голосів (38,87 %) і програв самовисуванцю Степану Бочкаю (8 620 голосів / 48,7 %), якого підтримувала регіональна політична сила «Рідне Закарпаття» [21]. Зауважимо, що Іван Бушко зареєструвався як самовисуванець, але ще в кінці серпня 2020 року в м.

Виноградіві народні депутати від політичної партії «Слуга народу» Ігор Кривошеєв, Михайло Лаба та Анатолій Костюх презентували його як свого кандидата. Іван Бушко тоді констатував, що партія влади йому «імponує тим, що іде з новими ідеями до людей, презентує їх, робить їх. Ми зараз бачимо за останній час дуже важливий фактор – це будівництво доріг, яке відбувається не тільки на території Закарпатської області, а і по всій Україні. І таких проектів є багато» [22].

У середовищі русинської громадськості Закарпаття зовсім не було кандидатів на посаду очільника сільської територіальної громади. Лише три представники русинської громадськості краю висунули свої кандидатури на посаду селищного голови. Зокрема, на посаду Середнянського селищного голови в Ужгородському районі балотуватися *русинський громадський активіст, який не входить до жодного з обласних русинських національно-культурних товариств, самовисуванець Іван Данацко*. Серед шести кандидатів він зайняв четверте місце (134 голоси виборців) [13, с. 2]. Член правління Народної Ради Русинів Закарпаття, колишній голова Кривської сільської ради (2006–2010 роки) в Тячівському районі *Іван Палінкаш* як самовисуванець невдало взяв участь у виборах голови Тересвянського селищного голови. Через відсутність даних електоральної статистики на офіційному порталі Центральної виборчої комісії України наразі немає можливості вказати число отриманих ним голосів. Член правління Народної Ради Русинів Закарпаття та «Русинського культурологічного клубу» *Станіслав Ганькович* на посаду Чинадіївського селищного голови серед шести кандидатів зайняв останнє місце (210 голосів) [14, с. 2]. Політично він позиціонував себе з «Опозиційною платформою – За життя».

Висновки. По-перше, для всіх кандидатів-репрезентантів русинської громадськості Закарпатської області місцеві вибори 25 жовтня 2020 року завершилися невдало. Цьому «сприяла» нова виборча система «напіввідкритих» партійних списків. Водночас лідери думок русинського середовища краю отримали: а) більшу кількість голосів, ніж їхні опоненти у списках політичних партій (Володимир Фенич, Василь Січ, Микола Рішко); б) однакову кількість голосів (Святослав Гал); в) необхідні 25 % голосів від виборчої квоти (Юрій Шипович).

По-друге, серед проаналізованих нами 17-ти учасників електоральної кампанії 2020 року всі кандидати (! – М.З.) були позапартійними. Водночас більшість з них балотувалися від імені політичних сил «За майбутнє» (7 чол.) та «Опозиційна платформа – За життя» (5 чол.). Їхнє домінування серед русинських лідерів можна пояснити в першу чергу такими чинниками: а) ототожненням із опозиційною риторикою названих партій в контексті вимоги щодо визнання русинів окремою національністю; б) наближеністю кандидатів до обласних партійних лідерів, які симпатизують русинському руху та ідентифікують себе з русинською етнічною спільнотою. Зокрема, йдеться про першого кандидата від «Опозиційної платформи – За життя» Івана Чубірка. Один кандидат виступав від партії влади «Слуга народу» (Святослав Гал), один (Микола Рішко) – від «Команди Андрія Балоги». Іван Данацко, Іван Палінкаш та Іван Бушко, як

самовисуванці, повністю дистанціювалися від політичних сил, хоча останній на початку виборчої кампанії користувався підтримкою з боку політичної партії «Слуга народу».

По-третє, латентна підтримка на Закарпатті русинського громадського руху серед населення і контроверсійне маніфестування ідентичностей «русин» і «закарпатець» не сприяли політичному іміджу лідерів русинських громадських організацій Закарпатської області. Очевидно, однією з причин є нав'язуваний тривалий час у мас-медіа негативний мем-образ «політичного русинства» та «русинського сепаратизму». Прикметно, що ребрендингована під вибори регіональна політична сила «Рідне Закарпаття» взагалі не зверталася до ідеї русинства в культурологічному сенсі або ж мультикультуралізму як багатолітньої практики співіснування різних етнічних і конфесійних груп у регіоні.

Загалом лідери русинського громадського спектру Закарпаття стоять перед нагальною проблемою визнання національності «русин», а згодом і реального включення в політику як представники окремої корінної етнічної громади України. Подібний досвід позитивної дискримінації етнічних меншин у політичній сфері життя суспільства ефективно себе зарекомендував у країнах Центральної та Південно-Східної Європи, де русини мають власні громадські організації, представництво на рівні законодавчої та виконавчої гілок влади, місцевого самоврядування. Варто підкреслити, що переважна більшість з цих держав, за винятком Республіки Сербії, входять до Європейського Союзу.

1. Виборчий кодекс України. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 18.02.2021).
2. Виборчі списки кандидатів у депутати місцевої ради. Закарпатська область. Закарпатська обласна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020*. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm056pid102=9129pf7691=9129pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html#136 (дата звернення: 18.02.2021).
3. Виборчі списки кандидатів у депутати місцевої ради. Закарпатська область. Буштинська селищна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020*. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm056pid102=64694pf7691=65070pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html#56 (дата звернення: 18.02.2021).
4. Виборчі списки кандидатів у депутати місцевої ради. Закарпатська область. Королівська селищна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020*. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm056pid102=64388pf7691=64580pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html#136 (дата звернення: 18.02.2021).
5. Виборчі списки кандидатів у депутати місцевої ради. Закарпатська область. Берегівська районна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020*. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm056pid102=63572pf7691=63572pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html#136 (дата звернення: 18.02.2021).
6. Виборчі списки кандидатів у депутати місцевої ради. Закарпатська область. Виноградівська міська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020*. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm056pid102=9178pf7691=65033pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html#136 (дата звернення: 17.11.2020).
7. Виборчі списки кандидатів у депутати місцевої ради. Закарпатська область. Мукачівська районна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020*. URL:

- https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm056pid102=63573pf7691=63573pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 17.11.2020).
8. Виборчі списки кандидатів у депутати місцевої ради. Закарпатська область. Полянська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020*. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm056pid102=64675pf7691=65048pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html#56 (дата звернення: 17.11.2020).
 9. Виборчі списки кандидатів у депутати місцевої ради. Закарпатська область. Ужгородська міська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020*. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm056pid102=9458pf7691=64458pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html#56 (дата звернення: 17.11.2020).
 10. Виборчі списки кандидатів у депутати місцевої ради. Закарпатська область. Свалявська міська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020*. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm056pid102=9347pf7691=65050pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html#56 (дата звернення: 18.02.2021).
 11. Володимир Фенич. 16 жовтня 2020 р. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100007579938089> (дата звернення: 01.03.2021).
 12. Копинець Ю. Особливості організація та проведення місцевих виборів 2020 у м. Ужгород. *Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 16–17 жовтня 2020 року)*. Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2020. С. 60–67.
 13. Місцеві вибори 25 жовтня 2020 року. Протокол Середнянської селищної територіальної виборчої комісії Ужгородського району Закарпатської області. Про результати голосування з виборів Середнянського селищного голови в єдиному одномандатному виборчому окрузі. На 3 стор. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/showpprotpt001f01=695pid102=64484pt004f01=0pid494=3pasatt=1.pdf> (дата звернення: 02.12.2020).
 14. Місцеві вибори 25 жовтня 2020 року. Протокол Чинадіївської селищної територіальної виборчої комісії Мукачівського району Закарпатської області. Про результати голосування з виборів Чинадіївського селищного голови в єдиному одномандатному виборчому окрузі. На 4 стор. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/showpprotpt001f01=695pid102=64678pt004f01=0pid494=3pasatt=1.pdf> (дата звернення: 18.02.2021).
 15. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Закарпатська обл., Берегівська районна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020*. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=21pid102=63572pf7691=63572pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html#136 (дата звернення: 18.02.2021).
 16. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Мукачівський р-н, Полянська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020*. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=64675pf7691=65048pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html#53 (дата звернення: 18.02.2021).
 17. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Україна, Закарпатська обласна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020*. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=12pid102=9129pf7691=9129pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 18.02.2021).
 18. Поточний архів автора. Інтерв'ю з головою громадської організації «Закарпатське обласне об'єднання «Крайове товариство подкарпатських русинів» і громадської організації «Русинський край» Миколою Бобинцем. 2 березня 2021 року. На 3 стор.
 19. Поточний архів автора. Інтерв'ю з головою Закарпатського обласного науково-культурологічного товариства ім. О. Духновича Юрієм Проданом. 21 лютого 2021 року. На 2 стор.

20. Поточний архів автора. Інтерв'ю з членом правління обласної спілки громадських організацій «Народна Рада Русинів Закарпаття» та Союзу русинських письменників Закарпаття Іваном Бузашом (Бинячовським). 24–25 лютого 2021 року. На 4 стор.
21. Результати виборів міського голови. Закарпатська область. Виноградівська міська громада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm048pt001f01=695pt005f01=0pid102=9178pf7691=65033rej=0.html> (дата звернення: 20.02.2021).
22. «Слуга народу» представила Івана Бушка кандидатом на голову Виноградівської ОТГ (ВІДЕО). *Голос Карпат.* Дата оновлення: 29.08.2020. URL: <https://goloskarpat.info/power/5f4a39e6961dd/> (дата звернення: 20.02.2021).
23. Юридичні адреси національно-культурних товариств Закарпаття. Список обласних національно-культурних товариств станом на травень 2020 року. *Центр культур національних меншин Закарпаття.* URL: <http://centerkyltyr.pp.ua/category/%d1%8e%d1%80%d0%b8%d0%b4%d0%b8%d1%87%d0%bd%d1%96-%d0%b0%d0%b4%d1%80%d0%b5%d1%81%d0%b8-%d0%bd%d0%b0%d1%86%d1%96%d0%be%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%be-%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%8c%d1%82%d1%83%d1%80/> (дата звернення: 16.11.2020).

Микола Вегеш, Микола Палінчак

БІЛЯ ДЖЕРЕЛ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ В УЖГОРОДСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1990–2021)

У Радянському Союзі політологія як наука не визнавалася. Від 1917 р. до кінця 1980-х років на неї було накладено ідеологічне «табу». Її називали «лженаукою», «буржуазною наукою» тощо. Тривалий час забороненою і недоступною для читачів була наукова політологічна спадщина визначних українських учених Михайла Драгоманова, В'ячеслава Липинського, Юрія Липи, Михайла Грушевського та багатьох інших. Політологія в Україні, Росії та інших колишніх республіках СРСР одержала імпульс до бурхливого розвитку лише на початку 90-х років ХХ ст. До цього часу були спроби окремих учених надати політичній науці статус як окремої та необхідної для суспільства науки, але вони інтенсивно гальмувалися і не давали можливості інституційно сформуватися. Однак буде невірно стверджувати, що вченими нічого не робилося. Уже наприкінці 1980-х років, тобто ще в умовах СРСР, чимало вчених розвивали політологічну проблематику в філософії, політичній економії, так званому науковому комунізмі. Були опубліковані цікаві монографії, проводились науково-теоретичні конференції, уточнювався політологічний категоріальний апарат. Хоча їх вивчення мало догматичний і однобічний характер. Та необхідно було йти в ногу з життям, наздоганяти багаторічне відставання від західної політичної науки. Слушно зауважили автори ґрунтовної «Історії політичної думки в Україні», що «політологічна освіта повинна була частково вирішити низку завдань, направлених на становлення й розвиток політичної науки, утвердження основ ліберально-демократичної культури в

країні: 1) ознайомити студентство з досягненнями світової політичної думки задля подолання політико-культурного провінціалізму; 2) спрямувати до справжніх витоків національної культури, від яких радянська людина штучно відмежовувалася владою; 3) навчити мислити політично» [49, с. 612]. На початку 1990-х років політологію як навчальну дисципліну почали викладати в українських вищих навчальних закладах, були відкриті перші кафедри політології в Київському, Одеському, Дніпропетровському, Харківському, Львівському університетах та інших освітніх закладах, починає здійснюватися підготовка фахівців із цього профілю. До піонерів становлення української політичної науки, її фундаторів, цілком справедливо відносять президента Української асоціації політологів академіка В. Бабкіна та професора Львівського державного університету імені Івана Франка О. Семківа. Саме їм належало авторство перших підручників із політології, якими користувалися студенти українських вишів. Можна собі лише уявити, як складно було тодішнім викладачам миттєво адаптуватися до радикальних змін, що сталися, розробити десятки політологічних навчальних дисциплін і читати їх на належному науковому та навчально-методичному рівні. Свого часу цікаві думки з цього приводу висловив професор Валерій Денисенко у статті про розвиток політичної науки у Львівському університеті: «Безпосередня діяльність по організації викладання та наукових досліджень із політичної науки в 90-х рр. ХХ ст. та сучасний стан наукових досліджень, окрім австрійсько-польських традицій, також пов'язані з іменами радянських учених – професорів Б. І. Распутніса, О. П. Веремєєвої, О. І. Семківа та їх науковою спадщиною, попри те, що вона із зрозумілих причин *грунтувалася на марксистській методології*» (виділено нами – М. В., М. П.) [35, с. 198]. Саме тоді, на початку 1990-х років, бере свої початки політологія в Ужгородському державному університеті.

Хоча політична наука в Ужгородському національному університеті налічує дещо більше тридцяти років, її історії становлення і розвитку вже присвячено чимало праць, зокрема і монографічного та довідково-інформаційного характеру. Однією з перших найбільш ґрунтовних публікацій про виникнення політології на Закарпатті стала монографія «Під покровительство музи Клію», у якій її автори детально висвітлили період, коли щойно утворена кафедра політології входила як окрема структурна одиниця до складу історичного факультету. У монографії зверталася велика увага не тільки на організацію, розбудову та структуру одного з перших факультетів університету, але також на здобутки в навчально-методичному, науково-дослідному плані, на зв'язках факультету з науково-дослідним інститутом Карпатознавства [79, с. 5–38]. Автори констатували, що «ще досить молода кафедра політології історичного факультету займає одне з чільних місць серед гуманітарних навчально-методичних і наукових центрів вузу» [79, с. 154]. На сторінках монографії поміщені короткі біографічні нариси і вибрані бібліографії представників професорсько-викладацького складу, прізвища перших випускників історичного факультету, які спеціалізувалися на кафедрі політології. Значний резонанс викликала поява двох монографій доцента М. В. Олашина про історичний факультет Ужгородського національного університету

[67; 68]. Особливо великий фактичний матеріал містився в «Додатках» (Студенти історичного факультету, які одержали диплом з відзнакою; Ветерани історичного факультету; Список авторефератів дисертацій, захищених викладачами історичного факультету УжНУ на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук; Список авторефератів дисертацій, захищених випускниками історичного факультету УжНУ на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук; Список авторефератів дисертацій з історичних наук, захищених викладачами загальноуніверситетських кафедр; Випускники історичного факультету, удостоєні почесних звань) [67, с. 67–116]. В іншій своїй монографії М. В. Олашин опублікував біографічні нариси як про засновників кафедри політології, так і весь професорсько-викладацький склад станом на 2010 р. [68, с. 260–288]. Біографії докторів наук, які викладали на кафедрі політології, знайшли своє відображення на сторінках унікального довідникового видання «Наукова еліта Закарпаття. Доктори наук, професори Ужгородського національного університету», присвяченого 60-річчю утворення найпотужнішого закладу вищої освіти в краї [62]. Окремі аспекти історичного минулого кафедри політології знайшли відображення на сторінках книги тележурналістки, поетеси і публіциста, членкині Національної спілки журналістів України І. Гармасій [40] та докторки історичних наук Н. Жулканич, яка видала посібник, що містить документи і матеріали, а також коментарі до них, що висвітлюють історію створення та функціонування на Закарпатті першого вищого навчального закладу – Ужгородського університету. У посібнику вміщено також окремі газетні публікації, у яких йшлося про основні події в житті колективу вишу, інформацію про життєвий шлях та наукову діяльність ректорів університету, хронологію розвитку університету [89].

Важливою подією в житті викладачів і студентів кафедри політології стало створення факультету суспільних наук 6 лютого 2006 р. До п'ятої річниці існування цього нового в структурі університету факультету видано окрему науково-довідкову працю. Її упорядники розкрили не тільки віхи становлення окремих кафедр, зокрема й кафедри політології, але й подали докладні біографічні нариси професорсько-викладацького та допоміжного складу факультету. Уперше в центрі дослідження опинилися структурні підрозділи факультету, які очолювали ужгородські політологи (Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики; Закарпатський обласний центр гендерної освіти при Ужгородському національному університеті; Лабораторія соціологічних досліджень) [91, с. 142–150]. У додатку опубліковані прізвища всіх випускників спеціальності «Політологія» за 2003–2010 рр. [91, с. 169–173]. Окремої уваги заслуговує науково-довідкове видання професора М. Ю. Токаря «Книжка кафедрального життя: короткий нарис та довідкові матеріали з історії кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету», присвячене 25-річчю створення кафедри. Ґрунтовним є короткий історичний нарис про кафедру, який охоплює низку важливих аспектів функціонування цього підрозділу (динаміка розвитку кафедри, її керівники впродовж основних етапів існування, якість педагогічних кадрів, аспірантура й наукові кадри, фахова спеціальність, мозаїка навчальних досліджень та успіхи

індивідуальної роботи, напрями наукових досліджень і видавнича діяльність) [93, с. 5–35]. Не менш цікавими і скрупульозно вивіреними є матеріали, поміщені в «довідкових матеріалах»: перелік викладачів та співробітників кафедри; дисертаційні дослідження викладачів, захищені ними під час роботи на кафедрі; учені звання викладачів кафедри; аспіранти кафедри; випускники кафедри; бібліографічні дані про кафедру [93, с. 37–79]. Станом на 2015 р. подані основні видання кафедри (наукові монографії; навчальні посібники, підручники; методичні розробки) та перелік серійних видань кафедри політології і державного управління. Оцінюючи сам факт створення кафедри політології в Ужгородському державному університеті, М. Ю. Токар цілком слушно звернув увагу на два аспекти, які раніше ігнорували дослідники: державотворчі процеси та геополітичні особливості регіону. «У найзахіднішому українському регіоні історія розвитку політичної науки органічно пов'язана з подіями новітнього державотворення. – Стверджує науковець. – Політизація суспільства була викликом і вищої школі, яка повинна була відчувати подих змін та змушувала переорієнтовуватися на світові стандарти заклади освіти і науки. Разом з тим, поява кафедри політології як нового навчального й наукового структурного підрозділу вишу була викликана й тим, що в силу географічних обставин Ужгородський університет підтримував тісні контакти з колегами вищих навчальних закладів та наукових установ у суміжних із Закарпаттям регіонах Румунії, Угорщини, Словаччини, де, зокрема, політична наука як навчальна дисципліна вже отримала на той час визнання й міцно ставала на ноги» [93, с. 5]. Заслуговує на увагу й справедливе твердження, що «упродовж другої половини ХХ століття Ужгородський університет був беззмінним центром підготовки кваліфікованих кадрів із різних спеціальностей, потребу яких відчувало Закарпаття» [93, с. 5]. Це стосується і фахівців з політичних наук. Окремі аспекти історії становлення і розвитку кафедри політології і державного управління висвітлені на сторінках узагальнюючих праць про Ужгородський національний університет [42, 95–97].

Освітньо-наукову складову роботи кафедри через призму європейської інтеграції висвітлили М. М. Вегеш і Ю. О. Остапець [24; 26]. До 30-ти річчя від дня утворення кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету було проведено наукову конференцію «Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнопонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти», на якій із доповідями виступили професори О. Ситник, І. Тодоров, Ю. Остапець, М. Лендєл, А. Ключкович, доценти М. Зан, І. Стряпко, Л. Павлишин, В. Буркало та багато інших [82]. Тридцять років для кафедри – це той проміжок часу, коли можна дещо порівнювати, акцентувати на успіхах, пояснювати причини прийняття помилкових рішень, виношувати плани на майбутнє. Колектив кафедри, у якому переплітаються молодість із досвідом, докладає всіх зусиль, щоб залишатися конкурентноздатним у сучасному освітньому просторі, удосконалювати навчальний процес, робити його більш якісним і модерним [82, с. 11].

Метою цієї наукової розвідки є спроба простежити основні етапи становлення і розвитку кафедри політології і державного управління впродовж більше ніж тридцяти років її існування. У рамках поставленої мети намагатимемося акцентувати на науковій та навчально-методичній роботі професорсько-викладацького складу кафедри, а також на спробах налагодження міжнародної співпраці з науковими установами Німеччини, Угорщини, Румунії, Словаччини, Чехії та інших держав.

Ще в 1988 р. на сторінках «Большого советского энциклопедического словаря» можна було прочитати, що політологія, соціологія та геополітика є навчальними дисциплінами, які викладаються на Заході, щоправда їх уже не називали «псевдонауками». У 1989/1990-му навчальному році дисципліну «Політологія» почали викладати разом з іншими новими курсами на кшталт «Соціально-політична історія ХХ століття» та «Проблеми теорії сучасного соціалізму» (йшлося про соціалізм з «людським обличчям»). Вони, у першу чергу політологія, мали замінити «Історію КПРС» і «Науковий комунізм». Через усі ці модернізації, які ні до чого не привели, пройшов і Ужгородський державний університет. 23 листопада 1990 р. Вчена рада обговорила питання щодо доцільності створення кафедри політології й ухвалила відповідне рішення, а вже 7 грудня ректор В. Ю. Сливка підписав наказ про її відкриття. Кафедра отримала статус загальноуніверситетської, а якщо точніше, зберегла його. З 1964 р. вона називалася кафедрою наукового комунізму, а з 1989 р. – кафедрою теорії соціалізму [82, с. 5–6]. Кафедру політології очолив кандидат філософських наук, доцент В. Л. Боднар (1935–2011), який мав значний дипломатичний і викладацький досвід. Можна справедливо стверджувати, що саме завдяки йому завершився найважчий організаційний етап у становленні кафедри політології. Разом із доктором історичних наук, професором В. І. Худаничем (1922–2006) вони підготували і видали низку найперших навчально-методичних посібників і навчальних програм. В. Л. Боднар, який керував кафедрою політології 12 років, і В. І. Худанич – автор численних праць з політичної історії Закарпаття, безперечно, назавжди залишаться найяскравішими постатями в історії кафедри. З першого її складу сьогодні продовжують працювати доктор політичних наук, професор Ю. О. Остапець, кандидат філософських наук, доцент В. В. Буркало і провідний спеціаліст Г. М. Повханич.

Фундатори політичної науки в Ужгородському університеті

Володимир Боднар народився 4 липня 1935 р. в Ужгороді в робітничій сім'ї. У 1951 р. закінчив місцеву середню школу № 1 імені Т. Г. Шевченка, а в 1956 р. – історико-філологічний факультет Ужгородського державного університету. У 1971 р. завершив навчання в аспірантурі Інституту філософії Академії суспільних наук СРСР в Москві. Кандидатську дисертацію на тему «Вплив національної духовної культури та формування свідомості» (науковий керівник академік АН СРСР М. М. Григор'ян) захистив там же в 1971 р. Після закінчення університету працював учителем Гатянської середньої школи, що на Березівщині, і Паладькомаровецької восьмирічної школи Ужгородського

району, завучем школи, інспектором шкіл, завідувачем Ужгородського відділу народної освіти. Певний час працював на партійній роботі, зокрема завідувачем відділу науки та навчальних закладів Закарпатського обкому Комуністичної партії України. Після завершення курсів перепідготовки кадрів і складання іспитів, зокрема з іноземних мов у Інституті міжнародних відносин в Москві, працював першим секретарем Радянського посольства та першим заступником директора по науці Радянського будинку науки та культури в Будапешті (Угорщина).

З 1975 р. – викладач, старший викладач кафедри філософії Ужгородського державного університету, з 1987 р. – завідувач кафедри політології, а з 2001 р. – доцент цієї ж кафедри. Понад 15 років був членом Ученої ради університету, історичного факультету, членом атестаційної і видавничої ради. Упродовж багатьох років читав навчальні курси «Історія філософії», «Основи філософії», «Теорія пізнання», «Історія політичних учень зарубіжних країн», «Основи політології», «Політична культура», «Сучасний парламентаризм», «Сучасні політичні вчення зарубіжних країн», «Основи конфліктології» та ін. В. Л. Боднара неодноразово запрошували читати курси лекцій в Сегедському педагогічному інституті ім. Дюли Югаса, Ніредьгазькому педагогічному інституті ім. Дердя Бешшенеї, на філософському факультеті Кошицького університету ім. Й. Шафарика, Пряшівському університеті. За свою багаторічну працю В. Л. Боднар нагороджений орденами «Знак Пошани» (1996) та «Дружби народів» (1981), медалями «За доблесну працю» (1970), «Ветеран праці» (1983), Почесною грамотою Міністерства Вищої освіти УРСР (1987) та Почесними грамотами Закарпатської обласної ради. У 2007 р. Вчена рада Ужгородського національного університету представила В. Л. Боднара до нагородження Почесним званням «Заслужений працівник освіти України» [16, с. 3–4].

Основними напрямками наукової роботи В. Л. Боднара була розробка проблем історії політичних учень, політична культура, політична свідомість, проблеми формування політичних систем східноєвропейських країн, державотворчі процеси в Україні, історія української політичної думки тощо. Відомий вчений опублікував понад 160 наукових і навчально-методичних праць. Він першим в університеті почав друкувати праці з політологічної тематики. Цілком справедливо з іменем В. Л. Боднара пов'язують не тільки трансформацію кафедри наукового комунізму Ужгородського університету в сучасну кафедру політології, але й відкриття в стінах найстарішого в краї вищого навчального закладу спеціальності «Політологія». У 2002 р. відбувся перший в історії Закарпаття випуск бакалаврів, а наступного року – спеціалістів і магістрів політології. Отже, прогрес у підготовці високопрофесійних політологів для краю видно неозброєним оком, і в цьому немаловажна заслуга належить першому завідувачеві кафедри, засновнику політичної науки в Ужгородському університеті.

До фундаторів кафедри політології належить доктор історичних наук В. І. Худанич – один із найавторитетніших дослідників державотворчих процесів в Україні та Закарпатті за всю історію університету. Василь Худанич народився 28 березня 1922 р. в закарпатській родині Івана і Ганни Худаничів,

які мешкали в селі Сільце Іршавського округу. Після закінчення п'яти класів народної школи в рідному селі, талановитий хлопчина в 1934 р. став учнем Берегівської гімназії. Він успішно склав два письмові іспити з української мови та математики і один усний з чеської мови. У період короткочасного існування Карпатської України як автономної, а згодом самостійної держави, В. І. Худанич був уже цілком сформованою в національно-свідомому відношенні людиною. А тому нема нічого дивного, що на початку 1940-х рр., про що свідчать архівні документи, ми зустрічаємо його прізвище серед членів юнацької ОУН. Маючи атестат зрілості, в якому оцінку за поведінку було виправлено з «відмінно» на «задовільно» (за участь у підпільній роботі), В. І. Худанич не зміг влаштуватися на роботу. Лише за дивовижним збігом обставин його зарахували на перший курс історичного факультету Будапештського університету. У 1944 р. Закарпаття було визволено з-під угорської окупації. У зв'язку з цим, В. І. Худанич продовжив навчання на історичному факультеті Львівського університету. У 1950 р. він екстерном із відзнакою його закінчує. Здібного студента рекомендували до аспірантури при кафедрі нової і новітньої історії цього вишу. У 1962 р. В. І. Худанич захистив кандидатську дисертацію на тему «Революційна боротьба на Словаччині в 1918–1919 роках», а в 1973 р. – докторську – «Радянсько-угорське співробітництво в 1945–1965 роках». Із 1963 р. він доцент, а з 1975 р. – професор Ужгородського університету [103, с. 5–10].

В. І. Худанич упродовж своєї багаторічної наукової діяльності опублікував понад 350 праць. З науковими доповідями іменитий учений часто виступав не тільки в Україні, але і в Угорщині (Сегед, Будапешт, Ниредьгаза), Чехословаччині (Кошице, Пряшів), США (Нью-Йорк, Чикаго, Клівленд, Глен-Спей), Канаді (Торонто). Відомий фахівець з історії Центральної та Східної Європи, В. І. Худанич був нагороджений орденом Трудового червоного прапора, Почесною грамотою Президії Верховної Ради України. 28 червня 2000 р. за вагомий особистий внесок у суспільно-політичний розвиток Закарпатської області та з нагоди 55-ї річниці возз'єднання Закарпаття з Україною йому присвоєно почесне звання «Заслужений працівник освіти України».

На початковому етапі існування кафедри політології В. Л. Боднар і В. І. Худанич виступили авторами найперших політологічних посібників, за якими навчалися студенти. Необхідно врахувати той факт, що на початку 1990-х років відчувався великий «голод» через брак відповідної навчально-освітньої літератури. Досить тривалий проміжок часу основним вважався підручник з політичної науки уже згаданого О. Семківа. Можливо, сьогодні, коли побачили світ сотні підручників і посібників на будь-які смаки, перші праці ужгородських політологів здаватимуться дещо наївними і недосконалыми, але вони були вкрай необхідними у той час. У 1995 р. побачив світ навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, коледжів, ліцеїв та гімназій «Становлення і розвиток політичної думки в Україні» [15]. Лише один перелік тем, висвітлених на його сторінках, свідчив про великі зміни, які відбулися в політичній науці: політичні вчення мислителів Київської Русі; політична ідеологія Запорізького козацтва; Конституція Пилипа Орлика; Києво-Могилянська академія; вчення українських просвітників про суспільство і

державу; М. Костомаров і М. Драгоманов про принципи будівництва самостійної Української держави; політико-правові ідеї в Україні в середині ХІХ ст.; українська політична думка другої половини ХІХ і початку ХХ ст.; державотворча діяльність на західноукраїнських землях у 1918–1919 рр.; міжвоєнний етап у розвитку політичної думки в Україні; державотворчі процеси в Карпатській Україні (1938–1939); післявоєнний і сучасний етап у розвитку української політології; геополітичне положення України та її взаємовідносини із сусідніми державами.

В українському соборницькому дусі був написаний наступний навчально-методичний посібник – «Історія української державності», серед авторів якого теж були В. Л. Боднар і В. І. Худанич. У його основу була покладена нова на той час періодизація державотворчих процесів в Україні, яка заперечувалася в часи панування авторитарної системи в СРСР: найдавніші державні утворення на території України; Східнослов'янська держава – Київська Русь; Галицько-Волинське князівство; Запорізьке козацтво. Становлення Запорізької Січі як держави українського народу; ідея української державності в суспільно-політичному житті в ХVІІІ – першій половині ХІХ ст.; ідея української державності в другій половині ХІХ – початку ХХ ст.; український національно-визвольний рух і державотворчі процеси в 1917–1918 рр. Створення і діяльність Центральної ради; Українська держава за Гетьманату; Українська державність у період Директорії; Західно-Українська Народна Республіка; Гуцульська Республіка; міжвоєнний етап у розвитку політичної думки в Україні; Карпатська Україна – незалежна держава; Акт відновлення української державності 30 червня 1941 р.; дисидентський рух у боротьбі за незалежність України; розбудова української держави на сучасному етапі [12].

Упродовж 1990-х років викладачі кафедри під керівництвом В. Л. Боднара видали кілька навчально-методичних посібників для студентів вищих навчальних закладів, серед яких окремо слід виділити «Основи політології» [13; 14]. Він був написаний за класичною для того часу структурою: предмет, метод і функції політології; концепція політики; зародження політичної думки в країнах Стародавнього Сходу і доктрини античності; вчення про державу і право в період феодалізму; раціональні концепції політики в працях просвітників; основні напрями сучасної політології; політична система суспільства; держава як основний інститут політичної системи; політичні партії та партійні системи; громадські організації та рухи; політична культура; політична свідомість; зовнішньополітична діяльність держав і світовий політичний процес. До кожної теми подавався план, основні політологічні категорії, питання для дискусій і круглих столів, основна література. Кілька видань витримав навчально-методичний посібник В. Л. Боднара «Нариси з історії світової політичної думки і становлення сучасної політології» [10]. 26–27 вересня 1996 р. Ужгородський державний університет спільно із Закарпатським регіональним центром соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України виступили ініціаторами проведення міжнародної наукової конференції «Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.)», яка

започаткувала ґрунтовні дослідження актуальних проблем європейської політики на сучасному етапі [88]. В. Л. Боднар активно включився в цю проблематику. Спочатку він опублікував статтю «Про деякі питання викладання курсу політології в Угорській і Чеській Республіках» [84, с. 24–30], а через деякий час опублікував окремих виданням свою працю «Проблеми становлення політичної системи в Угорській Республіці: політологічні аспекти». У передмові до неї автор наголошував, що «в українській політології та історіографії проблема формування політичної системи Угорщини майже не розроблена, її трансформація в сучасний період, особливо після 1 травня 2004 року, коли Угорщина приєдналася до Європейського Союзу, не до кінця вивчена. Місце і роль політичних інститутів у політичній системі, характер відносин між державою і суспільством, система розподілу гілок влади після зміни політичного режиму, інститут президентства та Конституційний суд тощо. Питання, які є актуальними сьогодні і, вочевидь, будуть такими у майбутньому» [16, с. 6]. Хоча В. Л. Боднар писав у передмові, що його книга не претендує на вичерпне висвітлення проблеми, проте досить стисло й аргументовано висвітлив цілу низку питань: місце і роль парламенту в політичній системі Угорщини; роль уряду Угорської Республіки в системі владних відносин; особливості партійної системи Угорщини; прерогативи та повноваження Президента та Конституційного Суду. Книгу завершила змістовна рецензія В. Л. Боднара на колективну монографію угорських і українських дослідників «Закарпаття 1938–194: угорський і український історичний підхід» [16, с. 39–43].

Кадровий потенціал

Упродовж 1990-1994 років кафедра забезпечувала викладання навчальних дисциплін «Політологія» і «Соціологія» на всіх факультетах нашого університету. У 1994 р. ректор В. Ю. Сливка підписав наказ, згідно з яким кафедра політології увійшла до складу історичного факультету. У 1998 р. кафедра вперше отримала ліцензію на право підготовки фахівців-політологів. Це був значний успіх колективу кафедри, яка стала випускаючою. Хочеться згадати добрим словом завідувача кафедри політології Київського державного університету професора Ф. М. Кирилюка, який разом зі своїми колегами допомагав ужгородським політологам у навчально-методичному плані. У червні 2002 р. перші 18 випускників отримали дипломи бакалаврів-політологів, у 2003 р. – спеціалістів, а в 2004 р. – магістрів. 26 січня 2006 р. Вчена рада Ужгородського національного університету ухвалила рішення, а 1 березня ректор підписав наказ про створення факультету суспільних наук, до складу якого увійшли кафедри політології, педагогіки і психології, соціальної роботи та філософії. Час довів, що це було правильне рішення. Сьогодні факультет суспільних наук, який упродовж багатьох років очолює професор Ю. О. Остапеч, є одним із найпотужніших в університеті. У 2013 р. кафедра отримала ліцензію на право підготовки магістрів державної служби, а вже наступного року відбувся перший їх випуск. На той час кафедра цілком закономірно була перейменована на кафедру політології і державного управління. Триває підготовка фахівців зі спеціальностей «Публічне управління та

адміністрування» і «Електронне урядування». 30 травня 2016 р. кафедра політології і державного управління одержала ліцензію на підготовку здобувачів вищої освіти третього освітньо-наукового рівня зі спеціальності «Політологія», що дозволило завершити цикл за схемою «бакалавр – магістр – доктор філософії» [82, с. 5–12; 93, с. 5–8].

На етапі становлення кафедра політології не мала жодного професійного політолога, у її складі переважали кандидати філософських та історичних наук. Першим кандидатом політичних наук, який був запрошений на кафедру в 2003 р., став В. С. Петрінко – автор ряду наукових праць про «Політику» Арістотеля («Вплив «Політики» Арістотеля на становлення та розвиток європейської політичної думки», «Право, закон і влада у політичній концепції Арістотеля», «Політика» Арістотеля та розвиток політичної думки італійського Відродження», «Поліс як державне утворення у «Політиці» Арістотеля» тощо) [91, с. 68–69]. Сьогодні на кафедрі політології і державного управління викладають 6 докторів (Ю. О. Остапеч, М. О. Лендьел, С. А. Асланов, М. Ю. Токар, А. Ю. Ключкович і М. М. Вегеш), 15 кандидатів наук (М. П. Зан, І. М. Вегеш, О. А. Сурніна-Далекорей, В. В. Марина, Є. І. Гайданка, В. В. Буркало, Н. М. Кічера, О. А. Майор, Г. В. Кумар, В. І. Басараб, В. І. Гиря, В. С. Петрінко, Г. В. Сасин, І. О. Стряпко, К. Т. Червеняк) і двоє старших викладачів (М. М. Колодій, М. О. Сорока). У кадровому відношенні кафедра політології і державного управління є однією з найпотужніших. Немаловажне значення має й той факт, що значна частина викладачів є випускниками кафедри. Також є всі підстави стверджувати, що кафедра готує наукові кадри також для інших структурних підрозділів університету та закладів вищої освіти. Михайло і Марта Шелемби, Ганна Мелеганіч викладають на кафедрі міжнародних студій та суспільних комунікацій факультету історії і міжнародних відносин. Анатолій Головка – головний консультант відділу досліджень Західного регіону в м. Ужгороді, Дмитро Грегірчак – доцент гуманітарно-педагогічного коледжу Мукачівського державного університету, Олексій Шафраньош – начальник відділу зв'язків із громадськістю інформаційно-видавничого центру нашого університету, Наталія Марадик – доцент Братиславського університету, Рената Манайло-Приходько – заступник голови Ужгородської районної державної адміністрації. У школах викладають кандидати політичних наук Наталія Шестак і Антоніна Сіротова-Стряпко. Випускниця магістратури 2005 р. Андріана Костенко захистила докторську дисертацію і працює професором кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету [82, с. 7–8].

Ужгородські політологи є головними редакторами та членами редколегій низки вітчизняних і зарубіжних наукових видань: М. О. Лендьел (член редколегії наукового журналу «Політичне життя» (категорія «Б» переліку фахових видань України); «Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska «Sectio Balcaniensis et Carpathiensis», Index Copernicus; «Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University» (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Index Copernicus); М. М. Вегеш (член редколегії збірника наукових праць «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і

знахідки» (відповідальний редактор: член-кор. НАН України С. В. Віднянський), який включено до «Переліку наукових фахових видань України» (Наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р. «Історичні науки», категорія «Б»); заступник головного редактора періодичного наукового збірника *Relatii Romano-ucrainene. Istorie si contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність*. Editory Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean – Bucuresti: Editura RCR Editorial (3 2021 року); Ю. О. Остапець (член редакційних колегій журналів: «Регіональні студії», Вісника наукової думки студентів факультету суспільних наук Ужгородського національного університету «Соціально-політичні студії», Збірника наукових праць «Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина», Науково-популярного альманаху «Українське Державотворення»); І. М. Вегеш (член редколегії журналів «Регіональні студії», «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Міжнародні відносини»); Є. І. Гайданка (головний редактор журналу «Регіональні студії», член редколегії «*Revista de Stiinte Politice. Revue des Sciences Politiques*», серійне наукове видання Крайовського університету (м. Крайова, Румунія); «*Economic Profile*», серійне наукове видання Кутаїського університету (м. Кутаїсі, Грузія); М. М. Палінчак (голова редакційної ради журналів «Регіональні студії», «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Міжнародні відносини»).

Факультет і кафедра завжди мали власні наукові видання, у яких друкувалися викладачі та аспіранти. Ще перебуваючи у складі історичного факультету, науковці кафедри політології систематично публікували свої наукові розвідки на сторінках таких відомих видань як «*Carpatica – Карпатика*» (чи не в кожному випуску був розділ, присвячений політичним наукам, а окремі випуски були повністю присвячені політологічній тематиці) та «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія». Важливою подією в науковому житті кафедри було започаткування у 2004 р. видання «Наукового вісника Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія». Упродовж 2004–2015 років вийшло 18 випусків. На сторінках цього авторитетного фахового видання друкувалися праці багатьох українських політологів, яких сьогодні вважають класиками української політичної науки (Ф. Кирилюк, М. Кармазіна, В. Денисенко, А. Романюк, О. Бабкіна, І. Варзар, А. Круглашов, А. Пахарєв, М. Примуш, Б. Ярош та ін.) [66, с. 3–7]. Вважаємо, що закриття цього видання було великою помилкою. Після шестирічної перерви Вчена рада факультету суспільних наук ухвалила рішення про відновлення вищеназваного видання під назвою «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політичні науки. Публічне управління та адміністрування».

Для студентів видається журнал «Соціально-політичні студії: вісник наукової думки студентів» (вийшло 10 випусків) [93, с. 98], а аспіранти мають можливість друкуватися в серійному збірнику «Актуальні проблеми політичної науки» (вийшло 5 випусків) [1–5]. Кафедра політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» має також серійні видання: монографічна серія «*Studia Regionalistica*» (вийшло 8 випусків) та навчально-

методичну серію «Кафедра» (вийшло 29 випусків) [93, с. 89–94]. Сьогодні найавторитетнішим виданням є науковий журнал «Регіональні студії» (вийшло 24 випуски), який до 20 березня 2020 р. належав до міжнародної наукометричної бази даних для соціо-гуманітарних наук Scopus. Після восьмимісячної перерви, викликаної перереєстрацією фахових видань України, 26 листопада Міністерство освіти і науки включило «Регіональні студії» до категорії «Б». Головний редактор цього видання – доцент Є. Гайданка, а голова редакційної ради доктор політичних наук, професор М. Палінчак.

Видання підручників і посібників

Кафедра політології і державного управління завжди славилася своєю науковою продукцією. Йдеться, перш за все, про підручники, навчально-методичні посібники та різноманітні рекомендації навчального характеру. Упродовж 1994–2007 рр. викладачами кафедри опубліковано понад 20 видань такого плану [11; 17; 21-24; 29; 59-61; 63-65; 69; 85-86]. Популярністю серед студентського загалу користувалися посібники «Політологія. Конспект лекцій» [27], «Основи політології» [25], «Зарубіжні футурологічні концепції на межі тисячоліть: порівняльний аналіз» [34], «Як писати наукову роботу» [29], «Політична наука» [81], «Світ політології» [28]. Три видання витримав посібник «Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання», у якому наводилися чіткі рекомендації стосовно структури, обсягу та оформлення кваліфікаційних робіт, вибору теми дослідження та добору літератури тощо [63–65]. У 2008 р. в серії «Вища освіта ХХІ століття» київського видавництва «Знання» побачило світ третє видання підручника «Політологія», який був визнаний одним із кращих. Розділи підручника відповідали змісту державного стандарту дисципліни «Політологія» для вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації. Його новизна полягала в тому, що автори виокремили низку тем, пов'язаних із реалізацією владних відносин в українському соціумі. Аналізувалася система органів державної влади і місцевого самоврядування в Україні. Більшість розділів підручника завершувалася аналізом вітчизняних політичних процесів. Окремими структурними частинами підручника були програма курсу «Політологія», методичні поради для написання наукових робіт студентів і тестові завдання для самоконтролю. До підручника додавався безкоштовний комп'ютерний додаток з різноманітними схемами і таблицями [87].

Високо був оцінений рецензентами навчальний посібник ужгородських політологів «Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть» [83]. До колективу кафедри, який очолювала професор М. О. Лендзел, також приєдналися науковці-політологи інших факультетів і вишів, зокрема М. Палінчак, Є. Кіш, Ч. Бігарі, О. Йоов, І. Ковач, В. Савка та інші. Тематика вищеназваного посібника збігалася з науковими темами, над якими працювали викладачі кафедри на той час. Якщо в 1990-х роках колектив кафедри зосередив наукову увагу переважно на теоретичних засадах розвитку політичної науки, то з початку ХХІ століття викладачі поглибили комплекс наукових пріоритетів з урахуванням регіональної

специфіки, що стало вимогою сучасності. Відтак викладачі працювали над комплексною темою «Національно-демократичний, етнополітичний та культурно-освітній розвиток України: політологічний та соціологічний виміри», а згодом – «Електоральні, політичні, культурні, етнонаціональні проблеми розвитку України та країн Центрально-Східної Європи», що є складовою колективної наукової проблеми «Трансформаційні процеси в Україні та країнах Центрально-Східної Європи». У 2015 р. було затверджено назву науково-дослідної роботи кафедри, головною метою якої є моніторинг трансформаційних процесів у країнах Центральної та Східної Європи з перспективою оптимізації реформ у політичній і державно-управлінській сфері України з акцентом на регіональний вимір. Тема «Політичні, державно-управлінські й регіональні процеси в країнах Центральної та Східної Європи» сформована з урахуванням сучасних наукових інтересів викладачів, а також вимог щодо реалізації пріоритетних політико-управлінських реформ в Україні. У 2019 р. затверджена нова комплексна тема науково-дослідної роботи викладачів кафедри – «Політична стабільність в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти», що гармонійно продовжує попередні напрацювання. Загалом, основні напрями наукових досліджень та інтересів колективу кафедри політології і державного управління можна згрупувати в наступних тематичних блоках: трансформаційні процеси в країнах Центральної та Східної Європи; етнополітичні та етносоціальні процеси в Україні й країнах Центральної Європи; проблеми політичної регіоналістики; елітотворчі та електоральні процеси в Україні й Закарпатті; морально-психологічні та культурологічні аспекти політичних процесів.

Авторам посібника «Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть» вдалося, на наш погляд, об'єктивно і неупереджено висвітлити цілу низку проблем, які залишаються актуальними і сьогодні: передумови лібералізації недемократичних політичних режимів у країнах Центральної Європи; трансформація системи владних інститутів у регіоні; еволюція партійних та електоральних систем у центральноєвропейських країнах; політична культура та участь громадян постсоціалістичних країн; регіональний вимір політичного процесу в країнах Центральної Європи; місцева демократія; етнополітичні процеси; зовнішньополітичні пріоритети; інтеграція країн регіону до Європейського Союзу. Ґрунтовними є висновки авторського колективу: «Протягом 1998–2013 рр. Україна продемонструвала нестабільність у функціонуванні політичних інститутів. У визначений період (15–16 років) країна залишається з трансформаційною моделлю політичної системи, не досягнувши суттєвих успіхів у демократичному розвитку» [83, с. 461]. З таким логічним висновком необхідно погодитись.

Упродовж тривалого часу політологи Ужгородського національного університету досліджують різноманітні проблеми конфліктології і геополітики (В. С. Петрінко, М. М. Палінчак, М. М. Вегеш). Їх перу належить низка навчально-методичних посібників, зокрема: «Конфліктологія: курс лекцій,

енциклопедія, програма, таблиці», «Світовий процес і геополітика», «Західна геополітика в іменах», «Геополітика в іменах», «Геополітика: Україна. Європа. Світ», «Геополітична енциклопедія» [18–20; 31; 77–78]. Нещодавно багаторічна робота ужгородських науковців вилилася у видання підручника для студентів і аспірантів «Геополітика в постатях і термінах» [30]. Структурно підручник складається з п'яти окремих частин, які доповнюють одна одну. Перші два теоретичні розділи включають основні поняття, методи і функції геополітики, геополітичні закони і категорії, деякі геополітичні концепції (цивілізаційного підходу до історичного процесу; військово-стратегічні теорії та концепції географічного детермінізму). У третьому розділі аналізуються погляди найвидатніших представників німецької, італійської, англійської, скандинавської, американської, французької, російської та української геополітичної думки. Книгу завершує «Геополітичний словник» та вибрана бібліографія з геополітики (1142 позиції літератури) [30, с. 727–784].

Наукова робота

На кафедрі завжди приділялася значна увага покращенню показників наукової роботи, що відображено як в авторських, так і загальних бібліографічних покажчиках [51]. Упродовж 30-ти років свого існування професорсько-викладацький склад опублікував понад 2500 тисяч наукових праць, серед яких більше 100 монографій. Вважаємо за необхідне більш детально зупинитися на окремих із них, які, на нашу думку, стали знаковими для кафедри. Доктор політичних наук, професор М. О. Лендзел є автором фундаментальної монографії «Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи», у якій аргументовано проаналізовано локальні політичні інститути та процеси в період постсоціалістичних трансформацій [54]. У чотирьох розділах монографії розглянуто як власне інституційне середовище функціонування місцевої демократії у країнах Центральної і Східної Європи, так і механізми відтворення місцевих політичних еліт та участь громадян у формуванні місцевої політики. Кропітка робота з численними вітчизняними та зарубіжними джерелами дала підставу М. О. Лендзел підсумувати, що «процес становлення місцевої демократії у країнах Центрально-Східної Європи поєднував характеристики гомогенності та гетерогенності в національному вимірі, які також були притаманні локальним випадкам у середовищі одного й того самого суспільства... Маємо підстави стверджувати, що феномен місцевої демократії не можна оцінювати за допомогою критерію консолідації, оскільки стан цього режиму, окрім загальнонаціональних факторів, залежить від конкретної конфігурації структурних елементів, що склалися в межах муніципалітету. Водночас характер політичного процесу, який складається в територіальних громадах, впливає на консолідацію демократії в межах усього суспільства» [54, с. 538]. Сферу наукових інтересів М. О. Лендзел складає проблематика локальної демократії та регіоналізму в Країнах Центральної та Східної Європи, європеїзації політичного процесу в постсоціалістичних країнах. Ця проблематика знайшла своє відображення і в низці навчальних посібників дослідниці [55; 56]. Добре орієнтуватися в проблематиці сучасної європейської

та світової політики М. О. Лендшел дозволяє набутий практичний досвід під час стажувань в університетах та науково-дослідних установах США, Угорщини, Франції, Швеції, Чеської Республіки. Вільне володіння англійською мовою знайшло свій відбиток на сторінках англійських монографій і статей М. О. Лендшел [108; 109].

Сферою наукових інтересів Н. В. Марадик є проблеми транзитології, зокрема перехід до демократії в країнах Центрально-Східної Європи, а також питання еволюції та формування партійних систем вищезазначеного регіону [91, с. 62]. Її перу належить ґрунтовне монографічне дослідження «Перехід до демократії в Чеській Республіці» [58]. Дослідниця вперше в українській політичній науці комплексно висвітлила непростий процес переходу до демократії в сусідній з Україною державі, з'ясувавши ряд моментів, на що її попередники не звертали належної уваги. Н. В. Марадик аргументовано довела, що перехід від посттоталітарного до демократичного режиму в Чеській Республіці відбувся згідно з класичною схемою демократичного транзиту, яка передбачає проходження трьох послідовних етапів – лібералізацію політичного режиму, оновлення політико-інституціональної моделі державної влади та закріплення демократичних норм та процедур. Необхідно погодитись із слушним висновком дослідниці, що «становлення зрілого громадянського суспільства є справою не одного року і потребує перевірки часом», адже, «як показує емпіричний досвід, країна, у якій існує життєздатне громадянське суспільство, має реальні шанси і надалі залишатися демократією. Тому Чеська Республіка в цьому аспекті може з оптимізмом дивитися у майбутнє» [58, с. 133]. Цей оптимістичний висновок Н. В. Марадик щодо майбутнього Чеської Республіки стає реальністю.

Близькою до тематики Н. В. Марадик є монографія А. Ю. Ключковича «Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій» [53], яка лягла в основу його дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. Досліджуючи демократичні трансформації словацької партійної системи, автор виокремив шість основних етапів: 1) 1990–1992 рр. – початкова багатопартійність; 2) 1992–1998 рр. – двополярна партійна система з домінуванням РЗДС; 3) 1998–2002 рр. – двоблокова плюралізована партійна система; 4) 2002–2010 рр. – стандартизація політичної сцени та формування двоцентрової партійної системи; 5) 2010–2016 рр. – двоцентрова партійна система з домінуючою партією у лівій частині спектру; 6) 2016–2019 рр. – плюралізована партійна система з домінуючою партією в лівій частині спектру. А. Ю. Ключкович переконливо довів, що на сучасному етапі розвиток партійної системи демонструє низку деструктивних тенденцій (розпад її структурного ядра, плюралізація і нестабільність парламентського представництва, посилення популізму і антисемітської спрямованості, представництво в парламенті партії з відвертими правоекстремістськими ознаками).

М. Ю. Токар, Ю. О. Остапеч, М. П. Зан взяли участь у написанні ґрунтовної колективної монографії українських та угорських вчених «Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура». Їхня монографія –

спільний проект науково-дослідного інституту політичної регіоналістики Ужгородського національного університету та Інституту етнонаціональних досліджень Угорської академії наук. У цій праці панорамного характеру яскраво простежується унікальність краю через призму світової історії. П'ять фундаментальних розділів цієї монографії, виданої українською та угорською мовами, простежують історію Закарпаття від закінчення Першої світової війни до наших днів (Закарпаття у складі Чехословацької Республіки. 1919–1939; Закарпаття у складі Угорщини. 1939–1944; Радянське Закарпаття. 1944–1991; Закарпаття в роки незалежності України. До 2009 року; Мовна політика на території сучасного Закарпаття з кінця ХІХ – до початку ХХІ століття). Знаковість цієї праці в толерантному підході її авторського колективу до аналізу історичних подій на різних етапах нашої спільної історії. «Потрібно відзначити, – стверджують упорядники, – що увродовж багатовікового співжиття в Закарпатській області представників багатьох національностей між нами не відбувалося яких-небудь великих непорозумінь. Мирне співіснування національних груп може бути прикладом для інших регіонів не тільки України. Така позиція є традиційною для Закарпаття...» [46, с. 18]. Щоправда, були й трагічні сторінки в історії Закарпаття, коли угорські війська вторглися на терени краю, потопивши в крові незалежну Карпато-Українську державу. Цій події в монографії присвячений окремий параграф «Автономія і незалежність Карпатської України: події 1938–1939 років» [46, с. 107–125]. Автори чітко висловили своє ставлення до угорської окупації краю: «Упродовж 15–16 березня 1939 року велися основні бої між захисниками української державності в Карпатах та її загарбниками» [46, с. 126].

Більш детально державотворчі процеси в Карпатській Україні знайшли своє відображення в колективній монографії «Вони боронили Карпатську Україну: нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців» (2002) та спільних працях М. Ю. Токаря і одного з авторів цієї статті (Августин Волошин: життя і помисли президента Карпатської України; Карпатська Україна на шляху державотворення: До 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України та ін.) [93, с. 82–83]. Заслуговує теплих слів навчальний посібник «Карпатська Україна в контексті українського державотворення», матеріал якого дозволяє в доступній формі ввести тему Карпатської України до навчальних та виховних планів. Автори у семи окремих темах об'єктивно та неупереджено висвітлили цілий спектр актуальних питань українського державотворення в Закарпатті напередодні Другої світової війни (Історико-політичні передумови Карпатської України; Міжнародний фактор і статус Закарпаття; Боротьба за автономію і проголошення незалежності Карпатської України; Організація народної оборони Карпатська Січ – збройні сили Карпатської України; Культура, освіта і релігія в Карпатській Україні; Короткий життєпис Августина Волошина; Будівничі Карпато-Української держави). На компакт-диску записаний епохальний для історії Закарпаття документальний фільм «Трагедія Карпатської України», який Каленик і Петро Лисюки знімали в 1939 р. [32, 33]. Спільно з Інститутом історії України НАН України кафедра політології і державного управління провела міжнародну

наукову конференцію «Карпатська Україна – незалежна держава», а до 80-річчя проголошення незалежності Карпатської України і 145-річчя від дня народження Августина Волошина відбувся ще один великий науковий форум – міжнародна конференція «Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність» [50]. У цьому ракурсі також необхідно назвати монографічні дослідження І. О. Стряпка і В. І. Гирі, які дослідили роль товариства «Просвіта» в громадсько-політичному житті Закарпаття та антиукраїнську діяльність угорської іреденти в міжвоєнному Закарпатті [41, 90]. Українську політичну думку 1920–1930-х років на Закарпатті висвітлив М. Ю. Токар [49, с. 342–382]. Автор звернув увагу на значний внесок окремих знакових політичних діячів Карпатської України на формування українського державотворення (Еволюція політичних поглядів А. Волошина; Державницька думка братів М. і Ю. Брацайків; Національне питання у поглядах братів Ф. і Ю. Реваїв; Радикальний націоналізм С. Росохи та І. Рогача) [49, с. 355–382]. Належне місце Карпатській Україні як етапу українського державотворення відведено на сторінках «Хроніки Закарпаття» [101].

Логічним завершенням кафедрального циклу робіт про державотворчі процеси в Україні став вихід у світ колективної монографії під загальною редакцією М. Ю. Токаря «Закарпаття в незалежній Україні (1991–2016)» [47]. «Історія Закарпаття ХХ століття, – слушно стверджує головний редактор, – є своєрідною і певною мірою символічною для регіонального розвитку краю. Це полягає в тому, що ефективний політичний розвиток регіону, коли в цьому процесі почали брати безпосередню участь місцеві жителі, розпочався практично більш ніж сто років тому. Логічність розуміння сказаного слід шукати в можливостях та перспективах громадян впливати на перебіг політичних подій та вирішувати важливі політичні завдання на власний розсуд і власними силами» [47, с. 7]. Захоплює розмаїтість охопленої авторами монографії проблематики (Громадсько-політичне життя; Демографічні та етнічні процеси; Соціальний захист; Розвиток освіти; Туристична галузь; Релігійні організації; Розвиток спорту). Маємо всі підстави стверджувати, що авторському колективу вдалося «відобразити насамперед суспільний портрет регіону й привернути увагу до його історії та сьогодення, вказати на важливі факти в його регіональній біографії...» [47, с. 5].

Не хотілося б обминути увагою ще одну, на наше переконання, ґрунтовну монографію ужгородських політологів. Маємо на увазі книгу М. М. Басараба і М. Ю. Токаря «Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України» [9]. Ця монографія була першою друкованою працею, яка започаткувала видавничу серію «*Studia Regionalistica*», про що вже йшлося вище. Автори підготували оригінальну книжку, яка присвячена складним і суперечливим подіям в історії Закарпаття – участі громадян у процесі боротьби за незалежність України та подальшому державотворенні через призму діяльності регіональних громадських організацій наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття. Слід відзначити, що цей результат авторами досягнуто завдяки багаторічній копійчій праці в державних архівах, фондах громадських організацій, особистих архівах учасників тогочасних подій.

Дослідники опрацювали значний пласт джерельних приписів, допоміжної літератури, періодики. Учені доводять, що громадсько-патріотична і культурно-просвітня спрямованість громадських організацій сприяла масовому залученню громадян до вирішення різних актуальних питань суспільної дійсності. Цілком логічно акцентується увага на тому, що роль громадських організацій була визначальною в становленні незалежної України, особливо на регіональному рівні. На зламі 80–90-х рр. ХХ ст. представники інтелігенції, студентство, інші верстви населення стали учасниками важливих трансформаційних процесів. Це наукове дослідження є актуальним, оскільки воно виходить із змісту діяльності громадських організацій у часи боротьби національно свідомих представників суспільства за Українську державність. Актуальність дослідження є очевидною і з огляду на відсутність комплексного вивчення діяльності громадських організацій Закарпатської області на зламі історичних епох. Важливо підкреслити, що дослідники звертають увагу як на позитивні, так і на негативні фактори становлення й розвитку перших громадських організацій і об'єднань у Закарпатській області та їх вплив на процеси державотворення. При цьому, автори не ідеалізують діяльність громадських організацій краю, а неупереджено її осмислюють [9, с. 4]. Монографія М. М. Басараба і М. Ю. Токаря – своєрідний літопис новітньої історії Народного Руху України, Української Гельсінської Спілки, Товариства української мови імені Т. Шевченка, крайової «Просвіти».

До брендів монографій кафедри політології і державного управління слід також зарахувати працю, виконану на основі роботи над докторською дисертацією з державного управління. Маємо на увазі авторську монографію М. Ю. Токаря «Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин» [92]. На сьогодні монографія М. Ю. Токаря – найбільш масштабне дослідження громадських організацій на загальноукраїнському рівні. Автор розглянув громадські організації як суб'єкти публічно-управлінських відносин, зосередивши увагу на динаміці їх розвитку, різновидах та особливостях. Цікаві думки висловлює вчений в окремих підрозділах монографії: актуальність механізмів інституціональної єдності громадських організацій та публічної влади; застосування механізму інституційного ребрендингу громадських організацій в умовах децентралізації влади; діджиталізація публічних послуг як інструмент оптимізації діяльності громадських організацій; синергетичний ефект публічного взаємовпливу держави, місцевого самоврядування і громадських організацій у регіонах із вразливою соціальною інфраструктурою тощо. М. Ю. Токар запропонував авторську періодизацію розвитку громадських організацій в Україні за роки її незалежності: 1) 1987 – 1990 роки: стихійно організаційний етап; 2) 1990 – 1998 роки: базово-нормотворчий; 3) 1999 – 2005 роки: масово-мобілізаційний; 4) 2006 – 2012 роки: частково-інституційний; 5) 2013 – 2015 роки: активістсько-волонтерський; 2016 рік – по теперішній час: суспільно-інституційний [92, с. 364]. «На нашу думку, – стверджує автор, – головним лейтмотивом цієї праці, яка не претендує на вичерпність і буде продовжена, є розуміння того, що суб'єктність громадських організацій стимулює інституції громадянського суспільства до тісної співпраці з суб'єктами суспільно-державної взаємодії для

синергетичного ефекту, що спрямований на забезпечення інтересів усіх громадян. Відтак це визначальним чином впливає на демократичність держави, ініціює кардинальні зміни в ставленні до перспектив розвитку громадянського суспільства й, зокрема, громадських організацій, схиляє державу до глибшої децентралізації системи публічного управління» [92, с. 374]. Доповненням до ідей, висловлених на сторінках цієї унікальної праці, є колективна монографія за загальною редакцією М. Токаря і П. Петровського «Діяльність громадських організацій національних меншин як чинник консолідації українського суспільства» [43]. Заслуговує на увагу англomовний варіант статті М. Ю. Токаря про ребрендинг громадських організацій [116, с. 297–306].

С. А. Асланов – один із провідних закарпатських політологів, який упродовж тривалого часу ґрунтовно досліджує актуальні політологічні проблеми. Завдяки численним науковим публікаціям він стрімко увійшов до плеяди найкращих вітчизняних дослідників. Після успішного завершення навчання в аспірантурі Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України С. А. Асланов у червні 2010 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Політико-правові засади державної етнонаціональної політики в Україні». Однак хотілося б більш детально зупинитися на монографії вченого «Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз», у якій С. А. Асланов проаналізував особливості забезпечення етнополітичної стабільності в національній безпеці, етнонаціональній політиці пострадянських держав, а також причини, фактори, механізми протидії етнополітичній нестабільності в Україні, зокрема на прикладі гібридної війни. Ця монографія найбільш повно відображає зміст та основні положення його докторської дисертації [6, 2, с. 203]. Структуровано монографія складається з п'яти розділів: теоретико-методологічні засади дослідження етнополітичної стабільності; типологія етнополітичної стабільності; етнополітична стабільність і національна безпека; етнополітична стабільність пострадянських держав: у пошуках адекватної викликає моделі (С. А. Асланов детально аналізує ситуацію в Молдові, Грузії, Україні та Російській Федерації); етнополітична нестабільність в Україні: причини, фактори, механізми протидії. Дослідник уперше у вітчизняній історіографії узагальнює праці попередників про особливості гібридної війни в Україні, причому робить це через призму етнічного конфлікту. Автор розглядає події 2014–2018 рр. не як громадянську війну, а віроломне вторгнення російських військ на територію незалежної України. «В Україні, – констатує С. А. Асланов, – жорстке змагання вилилося в широкомасштабні військові дії між українськими збройними силами, що намагалися звільнити тимчасово окуповані території та незаконними терористичними формуваннями й російськими військовими, що вторглися на територію України без оголошення війни. Етнополітична дестабілізація в регіоні досягла безпрецедентного рівня, що вказує на деструктивну природу етнополітичного конфлікту, який отримав назву гібридної війни, для етнополітичної стабільності України зокрема і усього регіону в цілому» [6, с. 313–314]. До наслідків етнополітичної нестабільності вчений справедливо відніс анексію Автономної Республіки Крим. Необхідно погодитись із висновком автора, що «кримське питання на даний момент

залишається серйозним етнополітичним викликом Україні. Анексія півострова стала прикладом того як етнополітична нестабільність у регіоні, підживлювана деструктивною діяльністю сусідньої держави, що має найбільшу національну меншину в Україні, яка в Криму становила більшість, стала приводом для етнополітичної дезінтеграції України: порушення суверенітету, введення військ, анексії півострова» [6, с. 340]. Монографія завершується трьома підрозділами, які суттєво пояснюють й підсилюють попередній матеріал: «Етнополітична дезінтеграція та формування квазідержавних утворень як технології етнополітичної нестабільності в Україні»; «Ендогенні та екзогенні механізми стабілізації етнополітичної ситуації в Україні: міжнародно-правові санкції»; «Етнополітичний конфлікт в Україні як індикатор неефективності міжнародної системи гарантування миру, безпеки та стабільності у світі» [6, с. 340–403]. Окремі аспекти досліджуваної проблеми С. А. Асланов порушив на сторінках журналів, які індексуються Web of Science [7; 8].

На кафедрі політології і державного управління розпочався і триває процес формування окремих політологічних шкіл, які цілком справедливо пов'язуються з іменами тих чи інших вчених. Можемо впевнено стверджувати про формування таких шкіл із проблематики дослідження державотворчих процесів в Україні та на Закарпатті, вивчення історико-політичних процесів у країнах Центрально-Східної Європи. Формується також політологічна школа дослідників електоральних процесів на Закарпатті, яку справедливо поєднують з іменем найавторитетнішого вченого в цьому ракурсі доктора політичних наук, професора Ю. О. Остапця. Коло його інтересів – електоральні процеси в Україні та інших країнах світу, проблеми партійного будівництва в Україні, особливості трансформаційних процесів у країнах Центрально-Східної Європи [91, с. 66]. Під керівництвом відомого вченого захищено 10 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Серед його вихованців чимало випускників спеціальності «Політологія», які вже давно стали колегами на кафедрі політології і державного управління.

Свого часу великий резонанс викликала як серед експертів, так і пересічних громадян, монографія Ю. О. Остапця і М. Ю. Токаря «Закарпаття через призму політичних виборів». Авторів не слід вважати новачками у царині партійних та електоральних досліджень, вперше підійшли комплексно до вивчення різноманітних аспектів участі громадян Закарпаття у виборчих процесах. У монографії йдеться і про партійне структурування напередодні та під час виборчих (переважно парламентських) перегонів, і про позиції представників регіональної політичної еліти, різнопланові агітаційні, пропагандистські акції суб'єктів виборчих процесів, блокування й протистояння партійних осередків і блоків, аналітичні зрізи та експертні оцінки дослідників і багато іншого. Найбільшою заслугою авторів монографії є все ж той факт, що вони аналізують виборчі процеси в Закарпатті на фоні різних історичних епох, починаючи з ХХ століття і до сьогодні. Адже саме Закарпаття з усіх інших сучасних регіонів України має найбільшу історичну традицію електоральної участі. У 20–30-х рр. минулого століття місцеві жителі вперше залучилися до будівництва демократичної політичної системи у складі Чехословацької

Республіки, тим самим взявши безпосередню участь у формуванні багатопартійної системи та пропорційної виборчої практики. Цей досвід, безперечно, сприяв становленню політичної свідомості та політичної культури закарпатців, дав можливість реалізувати себе в процесі політичного елітотворення [75, с. 3].

У співавторстві з Н. Шестак і відомою словацькою дослідницею І. Дудінською Ю. Остапець видав одну з перших в українській історіографії монографію про еволюцію партійної системи в Україні в умовах трансформації політичних систем. У передмові до книги автори визнавали, що «становлення партійних систем представляє собою складний процес... Вивчення досвіду становлення партійних систем у державах, де політична демократія щойно формується, є необхідним для теоретичного осмислення загальних закономірностей і соціально-культурних особливостей еволюції партійних систем. Осмислення такого досвіду необхідно і в аспекті вивчення особливостей функціонування вітчизняної партійної системи» [76, с. 3]. Автори монографії глибоко проаналізували як зарубіжний досвід вивчення еволюції політичних партій у перехідних суспільствах, так і основні досягнення сучасної вітчизняної науки. Важливим у всіх відношеннях був розділ про теоретико-методологічні засади дослідження проблеми, де науковці запропонували власний варіант періодизації української партійної системи. На той час із запропонованими етапами погодилася переважна більшість фахівців: 1) починаючи з середини 80-х р. до кінця 1991 р.; 2) з кінця 1991 р. до кінця 2004 р.; 3) з кінця 2004 р. до сьогодні. Власну періодизацію дослідники мотивували наступним чином: «Перш за все, ми враховуємо комплекс чинників, які впливають на партогенез: нормативно-правова основа, електоральна формула, форма правління, соціально-політичні розмежування, особливості трансформації українського соціуму тощо. У той же час слід зазначити, що вплив різних чинників на різних часових проміжках еволюції партійної системи є різним» [76, с. 72].

Монографію «Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України» Ю. Остапець написав у співавторстві з Є. Гайданкою, А. Ключковичем і Н. Марадик. Ще й по сьогодні ця праця залишається єдиною роботою, у якій комплексно висвітлено трансформацію системи владних інститутів у Чеській Республіці, Словацькій Республіці, Республіці Польща та Угорщині. Це ж стосується й аналізу партійних систем вищеназваних країн. Для українського читача важливими є думки авторського колективу про відмінності партійної системи України від аналогічних у країнах Вишеградської четвірки. Щодо відповіді на це питання, автори слушно відзначили: «Важливе значення для трансформації партійної системи мав і характер демократичного транзиту в цілому, в країнах Вишеградської четвірки, і в Україні він був принципово різним. Українська трансформація відрізнялась бінарним характером, а саме соціально-політичні та економічні перетворення необхідно було здійснювати паралельно з національно-політичними – розбудовою національної суверенної держави... Головні завдання партій відтак у країнах Вишеградської групи і в Україні були різними» [74, с. 197]. Цікавими є порівняння Помаранчевої революції 2004 р. та революції Гідності 2013–2014 рр. у ракурсі досліджуваної

проблематики. Доводиться погодитися з твердженням авторів, що в Україні «практично кожні наступні парламентські вибори відбувалися за різними виборчими системами. Постійна зміна виборчих формул негативним чином відображалася на структуруванні партійного простору в Україні» [74, с. 198]. На відміну від України країни Вишеградської четвірки вирізняються стабільністю. Науковці запропонували запровадити відкриті регіональні списки з преференціями, запровадити систему прямого державного фінансування та обмежити приватні дотації на утримання політичних партій, посилити контроль за використанням партіями коштів.

Свого часу монографію Ю. Остапця «Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів» один з авторів цієї статті назвав «своєрідною енциклопедією про електоральні процеси в Україні та Закарпатті» [2, с. 198–203]. Ця праця – результат багаторічної кропіткої дослідної роботи над головною тематикою свого науково життя. Лише перелік назв розділів монографії переконує в такому твердженні: методологія вивчення виборчого процесу та поведінки виборців: дослідницькі напрями та методи аналізу; Закарпаття електоральне (охоплено значний проміжок часу з 1991 до 2015 рр.); електоральні процеси в Україні і на Закарпатті; регіональні особливості парламентських та місцевих виборів 2002 року в Закарпатській області; організація та проведення виборів Президента України у 2004 році на Закарпатті; парламентські та місцеві вибори 2006 року в Закарпатській області; електоральний цикл 2010–2012 рр. в Україні: загальнонаціональний та регіональний вимір; суспільно-політичний розвиток України у контексті електорального циклу 2014–2015 рр. Не зупиняючись детально на характеристиці вищеназваних розділів, звернемо увагу тільки на деякі аспекти, що пов'язані з епохальними подіями в житті українського народу. Здавалося б, що українського читача вже важко здивувати новою статтею чи навіть монографією про події 2004 р. Проте сила монографії Ю. Остапця полягає в тому, що він уперше в українській історіографії ґрунтовно дослідив організацію та проведення виборів Президента України на Закарпатті. Публікації, які мали місце до нього, носили спорадичний і переважно публіцистичний характер. На глибоке переконання автора, результати виборів 2004 р., що доведено Верховним Судом України, були сфальсифіковані на користь В. Януковича. Такого розмаху фальсифікації, такого відвертого ігнорування думки народу незалежна Україна ще не знала. Наслідки такої фальсифікації не заставили себе довго чекати, оскільки все вилилось в акції громадянської непокори, названі «Помаранчевою революцією» [73, с. 198]. Можна погодитись із твердженням Ю. Остапця, що «проведення «третього туру» стало скоріше несподіванкою, ніж закономірністю. Перемога В. Ющенка насправді лише продемонструвала неоднорідність і поляризованість українського суспільства, відсутність консенсусу в питаннях подальшого економічного, політичного та геополітичного розвитку України. Одним із найголовніших результатів перемоги Помаранчевої революції стала зміна правлячих еліт. Це саме те, чого бракувало і Україні, і Закарпаттю для їх розвитку протягом останніх років. До позитивних наслідків Помаранчевої революції можна зарахувати усвідомлення

громадою краю спроможності впливати на владні структури» [73, с. 198]. Справедливість цих слів підтвердила Революція Гідності 2014 р., яка «змела» режим В. Януковича і змусила вітчизняну політичну верхівку визначитися з більш чіткою зовнішньополітичною орієнтацією.

У монографії «Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України», написаної Ю. О. Остапцем у співавторстві з Р. Ю. Манайло-Приходько, проаналізовано особливості регіонального структурування партійної системи України та сформульовано методологічний інструментарій для вивчення регіонального розвитку і функціонування партійної системи України. Автори запропонували власну конфігурацію партійної структури на регіональному рівні: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії; 2) загальнонаціональні непарламентські партії; 3) регіональні партії; 4) субрегіональні партії. Дослідники простежили регіональний вимір партійної системи України у межах загальнонаціональних виборчих циклів 1990–2019 рр. Монографію суттєво посилили додатки (результати голосування за політичні партії і виборчі блоки на парламентських виборах 1998 р., 2002 р.; переможці парламентських виборів у регіонах України 1998–2014 рр.; регіональна організаційна структура політичних партій – учасниць парламентських виборів 1998 і 2002 рр.; емпіричний вимір функціонування партійної системи України за результатами парламентських виборів 1998 р. тощо) [57, с. 320–386].

Ю. Остапець, М. Зан, А. Ключкович, М. Колодій і М. Токар спричинилися до видання колективної монографії «Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття» [44]. У передмові до книги упорядники наступним чином мотивували необхідність написання такого роду праці: «Автори, що зробили свій творчий внесок у текст монографії, намагались охопити основні складові виборчих процесів у двох своєрідних регіонах України, які попри свою виразну унікальність, мають й чимало рис подібності. Вони належать до прикордонних областей, з багатими традиціями поліетнічності та поліконфесійності, і водночас, із тривалим досвідом перебування у складі різних державно-політичних утворень. Історичні соціальні та культурні фактори значною мірою визначають специфіку перебігу виборчих процесів у цих областях, впливають на поведінку політичних акторів та інших суб'єктів виборчих процесів у них» [44, с. 10]. Ю. Остапець опублікував низку статей у виданнях, які індексуються Web of Science та Scopus [70–72], а також взяв участь у написанні колективної англійської монографії [115]. Аналогічні публікації є в доробку Є. Гайданки [36–39], М. Зана [117], І. Вегеша і М. Палінчака [102; 110], Н. Кічери [52].

Заслуговує на увагу тісна співпраця між кафедрою політології і державного управління та ГО «Асоціація випускників політологів і міжнародників УжНУ» (серед керівників – кандидат політичних наук О. Шафраньош та аспірант О. Бертолон), наслідками якої були п'ять міжнародних та всеукраїнських конференцій і публікації матеріалів (Науково-практична конференція «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин» (Ужгород, 3 травня 2018 року); Всеукраїнська науково-практична

конференція «Карпатська Україна в контексті українського державотворення, міжнародних взаємовпливів і глобальних процесів» (приурочена до 80-річчя Карпатської України та 145-річчя від дня народження Августина Волошина) (м. Ужгород, 19 березня 2019 року); Друга Міжнародна наукова конференція «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 року); V науково-практична конференція «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 25 вересня 2020 року); Україна в системі європейської і політичної інтеграції. Міжнародна науково-практична конференція (м. Ужгород, 27-28 квітня 2020 року). Наукова діяльність ГО «Асоціація випускників політологів і міжнародників УжНУ» – яскравий приклад участі молодих науковців-політологів у неформальній освіті [45; 50; 82; 99; 100]. Молоді науковці активно залучаються до видання наукового збірника «Актуальні проблеми політичної науки» [1–5].

Міжнародні зв'язки

Кафедра політології і державного управління завжди брала активну участь у різноманітних міжнародних наукових проектах. Уже упродовж 20 років тривають тісні наукові контакти провідних ужгородських політологів з Повітовим Історичним музеєм м. Сату Марє в Румунії. Хоча ініціаторами цього українсько-румунського наукового співробітництва стали історики й археологи Ужгородського університету в далекому 1995 р., проте політологи брали активну участь у всіх без винятку міжнародних наукових конференціях «Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність». Тодішній ректор університету професор В. Ю. Сливка був переконаний, що перша наукова конференція «збагатить досвід транскордонної та регіональної співпраці вчених наших країн» [113, с. 17]. Додамо, що науковий престиж першої наукової конференції суттєво посилила велика група вчених Інституту історії України НАН України, яка помістила на сторінках наукового збірника унікальні матеріали, що стосувалися історії українсько-румунських відносин в різні епохи. З того часу вийшло десять наукових збірників під аналогічною конференції назвою. Свої наукові розвідки з різноманітних проблем політичної історії та політології опублікували Ю. Остапеч, І. Вегеш, М. Колодій, М. Зан, В. Петрінко, М. Токар та багато інших [111–114]. Під час цих наукових конференцій вдалося налагодити дружні стосунки з престижними науковими центрами Румунії – Бухарестським, Сучавським, Клузьким та Західним університетами цієї країни.

Знаковою подією в житті кафедри стала участь у межах проекту «Толерантність на кордонах Європи: вимір для України», здійсненого у співпраці з Мюнхенським університетом Людвіга Максиміліана (LMU), за підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини. Керівником проекту став визначний німецький учений професор Маркус Фогт. Ініціаторами з української сторони виступили І. М. Вегеш і М. М. Колодій. У межах проекту

були проведені дві наукові конференції, у яких взяли участь М. Фогт, А. Кюпперс, І. Вегеш, М. Лепський, Л. Шафарс, Ю. Остапець, В. Буркало, М. Колодій, М. Зан та інші. На конференціях акцентувалося на важливості проведення таких наукових форумів. Враховуючи запит українського суспільства на широкомасштабну інтеграцію до системи цінностей та норм західного типу, ідея толерантності постає обов'язковим об'єктом аналізу у вітчизняному науковому дискурсі. У зв'язку з великою кількістю її складових, толерантність може розглядатися в різноманітних аспектах: політична толерантність, релігійна, міжнаціональна, педагогічна і т. д. Це обумовлює необхідність застосування комплексного міждисциплінарного підходу до її вивчення. Однак найголовнішими для України в контексті толерантності є осмислення викликів війни. Для мирних суспільств утвердження принципів толерантності створює міцну запоруку для миру. Але в суспільствах, що перебувають в ситуації війни, важко говорити про утвердження принципів толерантності, про створення простору толерантності. Тут скоріше, навпаки, спочатку встановлюється мир, а потім утверджуються принципи толерантності. Це не означає, що в сучасному українському суспільстві (яке перебуває в стані війни) зараз не потрібен (чи неможливий) дискурс толерантності. Якраз навпаки, платформа толерантності повинна вибудовуватися постійно і поступово – на рівні освіти та виховання, на рівні щоденних практик суспільної взаємодії, на рівні самопізнання через сприйняття іншого. Хоча б для того, щоб не додавати нових конфліктів та непорозумінь до тих, які вже є, не множити їх. Ось такою була атмосфера українсько-німецької наукової конференції «Толерантність на кордонах Європи: вимір для України» [94, с. 8].

Провідні вчені кафедри беруть активну участь у різноманітних одноосібних та колективних наукових проектах. Ю. О. Остапець є координатором міжнародних грантових проектів від Ужгородського національного університету: СВС 01014 – «Обмін ноу-хау з євроінтеграції та досвідом транскордонної співпраці між Норвегією, Росією та Україною» та СВС 01018 – «Обмін ноу-хау для покращення керування кордонів Шенгенської зони між Словаччиною / Україною і Норвегією / Росією» Участь у Національній стипендіальній програмі Словацької Республіки (2015–2017 рр.). Двічі брав участь у Національній стипендіальній програмі Словацької Республіки – SAIA: 1.11.2017 – 31.01.2018; 1.10.2018 – 31.01.2019 рр. Відомого вченого неодноразово запрошували виступити опонентом під час захисту дисертацій у Братиславському університеті. Проректор з науково-педагогічної роботи Ужгородського національного університету професор М. О. Лендзел, яка відповідає за міжнародну співпрацю вишу, теж активна в різноманітних наукових проектах – Проект СВС 01014 «Sharing European integration know-how and СВС experience between Slovakia, Norway and Russia with Ukraine» (2015-2017); проект СВС01018 «Sharing know-how for better management of the Schengen border between Slovakia/Ukraine and Norway/Russia» (2015-2017); індивідуальний проект Вишеградського фонду «Міграція українців у Словацьку Республіку після Майдану», Університет Кирила та Мефодія, Трнава, Словацька Республіка (2018-2019); проект «Інновації у сфері інтернаціоналізації,

міждисциплінарних досліджень та вищої освіти», Університет Павла Йозефа Шафарика, Кошице, Словацька Республіка (2019); проект Спільної операційної програми Румунія-Україна 2014-2020 CBC Smart Energy (2SOFT/1.2/52) «SMART CBC Energy» (2020-2021).

Є. І. Гайданка активно співпрацює з Трнавським університетом у Словацькій Республіці та Карловим університетом у Празі. М. П. Зан виступав експертом проектів «Неорусинство як дезінтеграційна загроза єдності українського етнічного простору: культурно-історичний аспект» (2015–2016) та «Запровадження в Ужгородському національному університеті сертифікатної програми «Ромські студії в УжНУ» (Міжнародний фонд «Відродження». 2015–2018). М. Ю. Токар брав участь у міжнародних грантових проектах: Р № CBC 01008 на тему «Інноваційні методи в навчанні для підтримки партнерства – Inov Educ» (ГО «Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія» – Norway Grants) (2014–2017); Р № CBC 01014 на тему «Обмін ноу-хау з євроінтеграції та досвідом транскордонної співпраці між Норвегією, Росією та Україною» (ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – Norway Grants) (2016–2017); Р № UP30017GR0037 на тему «Боротьба з етнічною дискримінацією та антисемітизмом у Закарпатті» (ГО «Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія» – Фонд сприяння демократії Посольства США в Україні (U.S. Embassy in Ukraine) (2017–2018). К. Т. Червеняк співпрацювала у фонді сприяння демократії Посольства США в Україні «Боротьба з етнічною дискримінацією та антисемітизмом в Закарпатті».

Кафедра політології і державного управління Ужгородського національного університету від часу свого виникнення наприкінці 1990 р. пройшла своєрідну еволюцію від загальноуніверситетського підрозділу до кафедри факультету суспільних наук. Тут відбувається процес підготовки фахівців за повним циклом: бакалавр політології – магістр політології – доктор філософії. Кафедра, на якій викладають 6 докторів і 15 кандидатів наук, справедливо вважається одним із найпотужніших підрозділів не тільки факультету, але й університету загалом. Професорсько-викладацький склад бере активну участь в освітньо-педагогічному та науковому процесах. Упродовж тридцяти років свого існування науковці кафедри опублікували більше сотні монографій, які відзначаються актуальністю і науковою новизною, а їх автори відомі далеко за межами краю та України. На кафедрі триває процес формування власних політологічних шкіл із дослідження державотворчих процесів в Україні, вивчення країн Центрально-Східної Європи та дослідження виборчих і партійних систем України і світу.

1. Актуальні проблеми політичної науки / Ужгор. нац. ун-т, кафедра політології; [Редкол.: С. А. Асланов, М. М. Вегеш (відповідальний за випуск), М. О. Лендбел, Ю. О. Остапець, М. М. Палінчак, К. Т. Червеняк]. Випуск перший. Ужгород: «ФОП Сабов А. М.», 2017. 160 с.
2. Актуальні проблеми політичної науки / Ужгор. нац. ун-т, кафедра політології і держ. управл.; [Редкол.: С. А. Асланов, М. М. Вегеш (відповідальний за випуск), М. О. Лендбел, Ю. О. Остапець, М. М. Палінчак, К. Т. Червеняк]. Випуск другий. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. 213 с.

3. Актуальні проблеми політичної науки / Ужгор. нац. ун-т, кафедра політології і держ. управл.; [Редкол.: С. А. Асланов, М. М. Вегеш (відповідальний за випуск), М. О. Лендшел, Ю. О. Остапець, М. М. Палінчак, К. Т. Червеняк]. Випуск третій. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. 228 с.
4. Актуальні проблеми політичної науки / Ужгор. нац. ун-т, кафедра політології і держ. управл.; [Редкол.: С. А. Асланов, М. М. Вегеш (відповідальний за випуск), М. О. Лендшел, Ю. О. Остапець, М. М. Палінчак, К. Т. Червеняк]. Випуск п'ятий. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. 194 с.
5. Актуальні проблеми політичної науки / Ужгор. нац. ун-т, кафедра політології і держ. управл.; [Редкол.: С. А. Асланов, М. М. Вегеш (відповідальний за випуск), М. О. Лендшел, Ю. О. Остапець, М. М. Палінчак, К. Т. Червеняк]. Випуск четвертий. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. 212 с.
6. Асланов С. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.
7. Асланов С. Коалиционная политика как фактор ослабления посреднической функции политических партий (на примере Германии). *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2018. № 44. С. 199-204.
8. Асланов С. Миграционная политика Италии как индикатор нерешенности миграционного вопроса в ЕС. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2020. № 56. С.235-242.
9. Басараб М., Токар М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття) / Серія «Studia Regionalistica»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. 336 с.
10. Боднар В. Л. Нариси з історії світової політичної думки і становлення сучасної політології: навчально-методичний посібник. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. 160 с.
11. Боднар В. Л., Буркало В. В., Корнійчук І. З., Тарабан О. І., Худанич В. І. Людина і суспільство: матеріали з основ політології, соціології. Ужгород: Видавництво «Карпати», 1994. 128 с.
12. Боднар В. Л., Вегеш М. М., Худанич В. І. Історія української державності: (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, коледжів, ліцеїв). Ужгород, 1996. 203 с.
13. Боднар В. Л., Вегеш М. М., Худанич В. І. Основи політології: (Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів). Ужгород, 1998. 170 с.
14. Боднар В. Л., Вегеш М. М., Худанич В. І. Основи політології: Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів). Видання друге. Ужгород, 2000. 204 с.
15. Боднар В. Л., Вегеш М. М., Худанич В. І. Становлення і розвиток політичної думки в Україні: (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, коледжів, ліцеїв та гімназій). Ужгород, 1995. 89 с.
16. Боднар В. Проблеми становлення політичної системи в Угорській Республіці: політологічні аспекти. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. 44 с.
17. Болонський процес і кредитно-модульна організація навчального процесу / Укладачі: М. М. Вегеш, Ю. О. Остапець. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2005. 32 с.
18. Вегеш М. М. Геополітика в іменах. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 216 с.
19. Вегеш М. М. Західна геополітика в іменах. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2003. 200 с.
20. Вегеш М. М. Світовий процес і геополітика. Навчальний посібник. Ужгород: «ФОРМ Сабова А.М.», 2017. 303 с.
21. Вегеш М. М., Зан М. П., Остапець Ю. О. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання. Ужгород, 2007. 88 с.

22. Вегеш М. М., Зан М. П., Остапець Ю. О., Токар М. Ю. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 96 с.
23. Вегеш М. М., Зан М. П., Остапець Ю. О., Токар М. Ю. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. 92 с.
24. Вегеш М. М., Остапець Ю. О. Болонський процес і кредитно-модульна організація навчального процесу. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2005. 32 с.
25. Вегеш М. М., Остапець Ю. О. Основи політології. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. 421 с.
26. Вегеш М. М., Остапець Ю. О. Політологія в Ужгородському національному університеті та Болонський процес. Ужгород, 2004. 124 с.
27. Вегеш М. М., Остапець Ю. О. Політологія: Конспект лекцій. Ужгород, 1999. 82 с.
28. Вегеш М. М., Остапець Ю. О. Світ політології: Навчально-методичний посібник. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2006. 472 с.
29. Вегеш М. М., Остапець Ю. О. Як писати наукову роботу (методичні рекомендації по написанню курсових, бакалаврських, дипломних і магістерських робіт для студентів-політологів). Ужгород, 2003. 72 с.
30. Вегеш М. М., Палінчак М. М., Петрінко В. С. Геополітика в постатях і термінах: підручник для студентів і аспірантів спеціальності «Політологія». Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 786 с.
31. Вегеш М. М., Петрінко В. С. Геополітична енциклопедія: Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 492 с.
32. Вегеш М. М., Токар М. М., Басараб М. М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення: навчальний посібник / 2-ге видання. Ужгород: Карпати, 2009. 256 с.
33. Вегеш М. М., Токар М. Ю., Басараб М. М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення: навчальний посібник. Ужгород: Карпати, 2008. 256 с.
34. Вегеш М., Щадей М. Зарубіжні футурологічні концепції на межі тисячоліть: порівняльний аналіз. Ужгород, 2003. 77 с.
35. Вибір 2019. Матеріали науково-практичної конференції «Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональні особливості та регіональні виборчі практики» (м. Ужгород, 15 листопада 2018 року) [Відп. за випуск М. М. Вегеш, В. І. Гиря]. Ужгород: ПП Роман О. І., 2018. 206 с.
36. Гайданка Е. Либерализация государственного режима в условиях кризиса социализма: словацкий контекст (середина 1980-х – 1992 гг.). *Научный диалог*. 2020, № 8, С. 367–382.
37. Гайданка Е. Общественное и политическое пространство децентрализованных процессов в Трнавском крае Словакии. *Вестник Томского государственного университета*, 2019, № 44, С. 101–109.
38. Гайданка Е. Фрагментация политико-партийного пространства на региональном уровне: контекст местных выборов в Чешской Республике. *Вестник Томского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Политология*. 2018, № 45, С. 184–193.
39. Гайданка Е. Электоральные разграничения и фрагментация регионов Словакии (кейс парламентских выборов 1990–2020 гг.). *Регионоведение*. 2021. Т. 29. № 2. С. 230–249.
40. Гармасій І. Висока наука: Ужгородський національний. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2009. 224 с.
41. Гиря В. Угорська іредента в міжвоєнному Закарпатті («угорський фактор» у суспільно-політичному житті) / Серія «Studia Regionalistica»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: Видавництво «Карпати», 2012. 200 с.

42. Гранчак І. М., Довганич О. Д., Сливка В. Ю., Туряниця В. В. Осередок освіти, науки, культури. Ужгородському державному університету – 50 років. Ужгород, 1995. 196 с.
43. Діяльність громадських організацій національних меншин як чинник консолідації українського суспільства [Текст]: колективна монографія / за заг. ред. д. держ. упр., доц. Маріана Токаря і д. держ. упр., проф. Петра Петровського; ЛРІДУ НАДУ; НДІ політичної регіоналістики УжНУ. Львів, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2021. 374 с.
44. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття / Під редакцією А. Круглашова і М. Токаря; Редакційна колегія: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; Відповідальний за випуск М. Токар. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 552 с.
45. Європа і політика. Матеріали науково-практичної конференції «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2018 року) [Відп. за випуск М. М. Вегеш, В. І. Гиря]. Ужгород: ПП Роман О. І., 2018. 160 с.
46. Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура (україномовний варіант українсько-угорського видання) / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег. Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар]. Ужгород: Ліра, 2010. 721 с.
47. Закарпаття в незалежній Україні (1991-2016): до 25-річчя проголошення незалежності України: науково-популярний нарис / Під загальною редакцією Маріана Токаря; Авторський колектив: М. Басараб, Р. Жиленко, М. Зан, В. Кічера, Ю. Остапець, Г. Попович, В. Тарасюк, М. Токар, С. Федака, В. Химинець, Ф. Шандор; Відповідальний за випуск М. Токар. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 288 с.
48. Інституційні та нормотворчі аспекти адаптації національних законодавств до норм та стандартів ЄС. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 9 травня 2009 року. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. 232 с.
49. Історія політичної думки України: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2017. 632 с.
50. Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність. Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпато-Української держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика й громадсько-культурного мислителя Августина Волошина (м. Ужгород, 14 березня 2019 року) [Відп. за випуск М. М. Вегеш, В. І. Гиря]. Ужгород, 2019. 277 с.
51. Кафедра політології Ужгородського національного університету. Біобібліографічний показник / Підготували М. М. Вегеш, М. П. Зан. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. 168 с.
52. Кічера Н.М. Білатеральна міждержавна співпраця з питань меншин в етнополітиці Словачької Республіки. *Русин*. Том 59. 2020. С. 197–214. DOI: 10.17223/18572685/59/11.
53. Ключкович А. Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій. Ужгород: «АУТДОР-ШАРК», 2019. 414 с.
54. Лендшел М. О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи. Ужгород: Мистецька лінія, 2011. 688 с.
55. Лендшел М. О. Розширення та політика сусідства Європейського Союзу: навчально-методичний посібник та матеріали до курсу. Ужгород: Мистецька лінія, 2008. 283 с.
56. Лендшел М. О., Керецман В. Ю. Регіональна політика та управління у країнах Європи: матеріали до навчального курсу. Навчально-методичні матеріали для студентів вищих навчальних закладів та державних службовців. Ужгород, 2001. 248 с.
57. Манайло-Приходько Р. Ю., Остапець Ю. О. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. Ужгород: Видавництво «РІК-У», 2020. 388 с.
58. Марадик Н. В. Перехід до демократії в Чеській Республіці. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2012. 174 с.

59. Методичні вказівки до навчального курсу «Політологія» / Підготували В. І. Басараб, В. Л. Боднар, В. В. Буркало, М. М. Вегеш, В. І. Гиря, М. П. Зан, А. Ю. Ключкович, М. М. Колодій, М. О. Лендшел, Н. В. Марадик, В. В. Марина, Ю. О. Остапець, В. С. Петрінко, М. О. Сорока, О. А. Сурніна-Далекорей, М. Ю. Токар. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 168 с.
60. Навчальні програми кафедри політології Ужгородського національного університету / Авторський колектив: В. Л. Боднар, М. М. Вегеш, М. П. Зан, М. О. Лендшел, В. В. Марина, Ю. О. Остапець, М. Ю. Токар, В. І. Фенич. Частина перша: Основи політології; Основи соціології; Історія політичних вчень зарубіжних країн; Сучасна зарубіжна політологія; Філософія політики; Історія і теорія демократії; Політичні еліти і політичне лідерство; Політична культура; Релігія і політика; Основи конфліктології / Міністерство освіти і науки України, Ужгородський національний університет, Історичний факультет, Кафедра політології. Ужгород, 2002. 180 с.
61. Навчальні програми кафедри політології Ужгородського національного університету / Авторський колектив: М. М. Вегеш, М. О. Лендшел, М. Ю. Токар. Частина друга: Технологія політичного процесу; Теорія міжнародних відносин; Політична регіоналістика та регіональне управління; Міжнародні організації; Світовий процес і геополітика; Методика викладання соціально-політичних дисциплін; Політична історія Закарпаття / Міністерство освіти і науки України, Ужгородський національний університет, Історичний факультет; Кафедра політології. Ужгород, 2002. 124 с.
62. Наукова еліта Закарпаття: Доктори наук, професори Ужгородського національного університету / Передмова М. М. Вегеша. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2005. 160 с.
63. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання / Упорядники: М. М. Вегеш, М. П. Зан, Ю. О. Остапець, М. Ю. Токар. Ужгород, 2007. 88 с.
64. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання / Видання друге, змінене і доповнене / Упорядники: М. М. Вегеш, М. П. Зан, Ю. О. Остапець, М. Ю. Токар. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 96 с.
65. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання / Видання третє, змінене і доповнене / Упорядники: М. М. Вегеш, М. П. Зан, Ю. О. Остапець, М. Ю. Токар. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. 92 с.
66. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Політологія. Соціологія. Філософія. Бібліографічний покажчик змісту. Випуски 1-1 (18) (2004-2015). До 25-річчя кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету / Укладачі Н. С. Лехман, Л. О. Мельник; Відповідальна за випуск М. М. Медвідь. Ужгород: Видавництво Олександрри Гаркуші, 2015. 116 с.
67. Олашин М. В. Історичний факультет Ужгородського національного університету (1945-2007). Короткий історичний нарис та довідкові матеріали. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2007. 124 с.
68. Олашин М. В. Історичний факультет Ужгородського національного університету. Біобібліографічний довідник / Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; Бібліографія ред. О. Д. Закривидорога; Відповідальний за випуск І. О. Мандрик. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2010. 440 с., іл.
69. Основи політології: Навчальна програма нормативного курсу і плани семінарських занять для студентів неполітологічних спеціальностей УжНУ / Авторський колектив: В. Л. Боднар, М. М. Вегеш, М. П. Зан, В. В. Марина. Міністерство освіти і науки України, Ужгородський національний університет, Історичний факультет, Кафедра політології. Ужгород, 2002. 68 с.
70. Остапець Ю. Между Сциллой национализации и Харибдой регионализации: особенности развития партийной системы Украины. *Полития*. 2019. № 4. С. 154–175.

71. Остапек Ю., Ключкович А. Особенности партийной системы Словакии в контексте парламентских электоральных циклов 2016–2020 гг. *Международная экономика и международные отношения*. 2021. Т. 65. № 3. С. 81–90.
72. Остапек Ю., Остапек И. Изменение акторной структуры и конфигурации партийной системы Украины по итогам президентских и парламентских выборов 2019 года. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2019. № 52. С. 193–205.
73. Остапек Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 412 с.
74. Остапек Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України / Серія «Studia Regionalistica»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ПП Данило С. І., 2014. 256 с.
75. Остапек Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів / Серія «Studia Regionalistica»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. 408 с.
76. Остапек Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур / Серія «Studia Regionalistica»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ЗППО, 2016. 252 с.
77. Петрінко В. С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.
78. Петрінко В. С. Світовий процес і геополітика. Методичний посібник для студентів за напрямком підготовки 6.030104 – Політологія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. 164 с.
79. Під покровительством музи Кліо: Історичному факультету Ужгородського національного університету – 60 років / Упорядники: М. В. Олашин, Ю. О. Остапек, М. Ю. Токар, В. І. Фенич. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2005. 280 с., іл.
80. Політика і державне управління. Тези доповідей 70-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу кафедри політології і державного управління факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Видання присвячене 70-річчю Ужгородського національного університету, 25-річчю кафедри політології і державного управління та 10-річчю факультету суспільних наук УжНУ. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. 136 с.
81. Політична наука: навчально-методичний посібник / За редакцією М. М. Вегеша. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 444 с.
82. Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти. Матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет». м. Ужгород, 8 грудня 2020 р. / За загальною редакцією проф. М. М. Вегеша і Ю. О. Остапця. Ужгород: ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. 264 с.
83. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: навчальний посібник / Упорядкування Мирослава Лендєл. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.
84. Політологія в Україні: стан та перспективи розвитку. Наукові доповіді та статті. К.: Видавництво Європейського університету, 2000. 252 с.
85. Політологія. Навчальна програма нормативного курсу і плани семінарських занять. Методичний посібник / Підготували: В. І. Басараб, В. Л. Боднар, В. В. Буркало, М. М. Вегеш, В. І. Гиря, І. М. Горобченко, М. П. Зан, А. Ю. Ключкович, М. М. Колодій, М. О. Лендєл, В. В. Марина, Ю. О. Остапек, В. С. Петрінко, М. Ю. Токар, В. І. Худанич. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2006. 108 с.

86. Політологія. Соціологія: Програми нормативних курсів і спецкурсів, плани семінарських занять / Відповідальний за випуск: М. М. Вегеш. Ужгород, 1999. 92 с.
87. Політологія: підручник / За редакцією М. М. Вегеша. 3-тє видання, перероблене і доповнене. К.: Знання, 2008. 384 с.
88. Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років ХХ ст.). Матеріали міжнародної наукової конференції 26-27 вересня 1996 року. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського комітету у справах преси та інформації, 1997. 232 с.
89. Сторінки історії Ужгородського національного університету. Документи і матеріали: Посібник / Укладання, коментарі Н. М. Жулканич. Ужгород: УжНУ, 2005. 200 с.
90. Стряпко І. Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920-1939) / Серія «Studia Regionalistica»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2012. 328 с.
91. Суспільні науки в Ужгородському університеті: До 5-річчя факультету суспільних наук / Упорядники: М. Вегеш, Ю. Остапець, М. Токар, В. Гиря, С. Тополянський. Ужгород, 2011. 180 с.
92. Токар М. Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин. Львів: Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України, 2020. 412 с.
93. Токар М. Книжка кафедрального життя: короткий нарис та додаткові матеріали з історії кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету (До 25-річчя створення кафедри). Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2015. 100 с.
94. Толерантність на кордонах Європи: вимір для України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції / Упорядники: І. М. Вегеш, М. М. Колодій; Відповідальний за випуск М. М. Вегеш. Ужгород: ФОП Наумченко Н. В., 2019. 144 с.
95. Ужгородський державний університет / Редакційна колегія: В. Ю. Сливка (голова), М. І. Пітюлич (заступник голови), Ю. М. Бідзіля (заступник голови), Л. О. Белей (літературний редактор), Т. М. Розумик, Т. Т. Дудинський, Ю. М. Сегеда, І. М. Ліхтей, В. М. Вайс, О. Г. Чубарь, В. Ю. Керецман, І. Й. Росола, І. А. Ілько, Г. В. Кун, М. М. Рошко, М. Й. Пілаш, Ю. А. Хоменко. Ужгород: Ужгородський державний університет; Ужгородська міська друкарня, 2000. 125 с.
96. Ужгородський національний університет на порозі III тисячоліття / Редколегія: М. М. Вегеш (голова редколегії), О. Г. Сливка, Л. О. Белей, І. П. Студеняк, В. В. Марина, Т. М. Розумик (відповідальний редактор), М. М. Басараб, В. В. Браславець. Ужгород: Всеукраїнське державне багатопрофільне видавництво «Карпати»; «Наш рідний край»; «Вісник Карпат», 2005. 192 с.
97. Ужгородський національний університет: 70 років на шляху національно-освітнього відродження України. Ювілейне видання до 70-річчя університету / Відповідальний редактор Л. О. Белей. Київ: ДВНЗ «УжНУ», 2015. 192 с.; іл.
98. Україна – ЄС: правові, політичні, соціальні та економічні аспекти інтеграції. Матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. 204 с.
99. Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура. V Науково-практична конференція «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 25 вересня 2020 року). [Відп. за випуск М. М. Вегеш, В. І. Гиря]. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2020. 320 с.
100. Україна та Центральна Європа. Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної

- війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 року) [Відп. за випуск М. М. Вегеш, В. І. Гиря]. Ужгород: ПП Роман О. І., 2019. 261 с.
101. Хроніка Закарпаття. 1867-2010. *Karpatalja Evszamokban. 1867-2010* / українсько-угорське двомовне видання; *ukran-magyar ketnyelvu kiadvany* / Автори-упорядники: Вегеш М., Молнар Д. Стефан, Молнар Й., Остапець Ю., Офіцинський Р., Токар М., Фединець Ч., Черничко С. Серія «*Studia Regionalistica*»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 312 с.
102. *Carpathian Ukraine in the Central European political crisis on the eve of World War II: Collective monograph* / М. М. Vehesh, М. М. Palinchak, V. V. Marcuk, М. М. Kontsur-Karabinovych etc. Lviv – Torun: Liha-Pres, 2020. 220 p. *Church, spirituality, nation: the Ukrainian Greek-Catholic Church in the social life of Ukraine: Collective monograph* / М. М. Vehesh, М. М. Palinchak, V. V. Marcuk, М. М. Kontsur-Karabinovych etc. Lviv – Torun: Liha-Pres, 2020. 224 p.
103. *Carpatica – Карпатика: Проблеми вітчизняної і зарубіжної історії з найдавніших часів до наших днів. Ювілейний збірник на пошану доктора історичних наук, професора Василя Івановича Худанича* [Редакційна колегія: Е. А. Балагурі, М. М. Вегеш, С. В. Віднянський, Д. Д. Данилюк, В. Г. Котигорошко, В. В. Марина, М. І. Пітюлич, О. П. Реєнт, М. П. Тиводар; Відповідальні за випуск: В. Л. Боднар, М. М. Вегеш]. Випуск 14. Ужгород, 2002. 343 с.
104. Haydanka Y. *Authoritarization or Democratization: Directions of Electoral Processes in Present-day Slovakia. Journal of Comparative Politics*. 2021, Vol. 14. No 2, pp. 4-16.
105. Haydanka Y. *Electoral and Citizen's View on Euroscepticism in Transitional Society: the Case of the Czech Republic. On-line Journal Modelling the New Europe*. 2020, No 33, pp. 111–133.
106. Haydanka Y. *Urgent Decentralization Problems in the Czech Republic at a Regional Level: Political, Administrative, and Sociological Dimensions. Public Policy and Administration*. 2020, Vol. 19. No 2, pp. 253–265.
107. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra / F ő s z e r k e s z t ő: Fedinec Csilla, Vehes Mikola Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete*, 2010. 640 old.
108. Lendel M. *International Standards of Citizens Assessment of Public Administration and Local Government Reform in Ukraine After 2014 Public Policy and Administration*. 2019. Vol. 18, No 2, P. 314-326.
109. Lendel M. *Migration of Ukrainians to Central European countries in the context of the Postmaidan internal and international crisis. Public Policy and Administration*. 2016. Vol. 15, No 4. P. 549–563.
110. *Metropolitan Andrey Sheptytsky and the Greek Catholic in Eastern Galicia and Transcarpathia: Collective monograph* / М. М. Vehesh, М. М. Palinchak, V. V. Marcuk, Ye. B. Kish etc. (SENSE). Lviv – Torun: Liha-Pres, 2019. 212 p.
111. *Relatii Romano-ucrainene, istorie si contemporaneitate. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Romanian-ukrainian relations, history and present* [М. М. Вегеш – рецензент]. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean; Cluj Napoca: Editura Ecju Transilvan, 2016. 487 с.
112. *Relatii Romano-ucrainene. Istorie si contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Taznad, 26-28 octombrie 2017. Editory Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh* [М. М. Вегеш – рецензент]. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean – Cluj Napoca: Editura Econ Transilvan, 2018. 454 с.
113. *Relatii Romano-ucrainene. Istorie si contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Editory Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh* [М. М. Вегеш – рецензент і член ред. кол.]. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean – Bucuresti: Editura RCR Editorial, 2019. 590 с.

114. Relatii romano-ucrainene. Istorie si contemporaneitate. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність / Редактори: Біорел Чубота, Тоадер Нікоара, Микола Вегеш, Люба Горват. Editura Presa Universitara Clujana – Editura Muzeului Satmarean, 2007. 344 с.
115. The level of efficiency and the need for the influence of social sciences on the development of modern civilization: collective monograph / K. S. Brenzovych, Yu. O. Ostapets, M. M. Palinchak, M. I. Tsalan, etc. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2020. 100p.
116. Tokar M. Rebranding Non-Governmental Organizations of national minorities in democratic countries: A vision of Ukrainian researchers. *Agathos. An Internathional Review of the Humanities and Social Science*. Volume 11, Issue 2/2020. pp. 297 – 306.
117. Zan M., Hvozdyak O. Ethno-cultural renaissance and public representation of German national minority in Transcarpathian Region after 1989. *Skhidnoievropeyskiy Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 2019, 13, 168–178. doi: 10.24919/2519-058x.13.188687.

Володимир Піпаш

НАЦІОНАЛ-КОМУНІСТИ ТА НАЦІОНАЛЬНО ОРІЄНТОВАНІ КОМУНІСТИ В УКРАЇНІ (60-ті – 80-ті рр. ХХ ст.)

*«Комунізм закінчується там, де починається Україна»
(Перефразування В. Винниченка)*

У 1970 р. вийшла книга першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста «Україно наша Радянська». Вступне слово книги починалося словами: «Кожний, хто живе на Радянській Україні, любить її, з гордістю говорить: «моя Україна», «наша Україна». І це цілком природно і закономірно»¹. Пам'ятаю, що придбавши книгу, тато «від щастя» носився із нею, як із «писаним яйцем», обговорював у родині, з колегами, друзями. Бо була надія, що «партійне керівництво» нарешті змінить відношення до України, українського народу, мови, освіти, культури.

Однак, незабаром Шелеста усунули з посади, практикованим на той час методом — відправили, начебто, на «підвищення» у Москву, а невдовзі — і на пенсію «за станом здоров'я». Книгу ж, видану накладом 100 тисяч примірників, вилучили з крамниць, бібліотек та знищили. Чим же не вгодив П. Шелест політбюро ЦК КПРС? Адже він був одним з ініціаторів введення військ Варшавського договору до Чехословаччини у 1968 р. для придушення «Празької весни», за часів керівництва ним Україною, прокотилися дві хвили арештів дисидентів.

Останніми роками діяльність П. Шелеста доволі детально проаналізовано багатьма дослідниками, зокрема, Ю. Шаповалом, О. Бажаном, В. Греченком та І. Бегеєм². Згідно досліджень, радянському керівництву не подобалося, що перший секретар ЦК КПУ намагався відстоювати елементи самобутності

¹ Шелест П. Україно наша Радянська. К.: Видавництво політичної літератури України, 1970. С. 5.

² Шаповал Ю. Партийний «націоналіст». Парадокси Петра Шелеста. Львів: Видавництво Анетти Антоненко. К.: Ніка Центр, 2020; Греченко В. Довкола Шелеста. URL. <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2020/10/19/158308/>; Бажан О. До питання про «українофільство» першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 2011. Вип. 37. С. 215–246; Бегей І. Петро Шелест і Володимир Щербицький: компартійні брати – антиподи чи сіамські близнюки? URL. <https://social-science.uu.edu.ua/article/902>.

республіки, більшої незалежності у господарських питаннях, адже вірив у федеративну структуру СРСР, рівноправність усіх народів, тож не бажав визнавати за росіянами роль «старшого брата» в Радянському Союзі.

Час його перебування на посту першого секретаря ЦК КПУ став періодом найвищого піднесення автономного курсу повоєнного українського керівництва. Він вимагав для України більшої ролі в процесі економічного планування в Радянському Союзі й не захоплювався планами економічного розвитку Сибіру, який означав зменшення інвестицій в Україну. Коли група українських економістів навела йому дані про те, що в господарських стосунках із Радянським Союзом в цілому Україну обраховують, Шелест став активним прибічником принципу паритету, за яким Україна мала б діставати від СРСР фонди, товари й послуги, що дорівнювали б вартості її внеску в СРСР. Тобто прагнув добитися для України статусу аналогічного тому, який мали Польща, Чехословаччина чи Угорщина.

В його промовах лунали заклики «як найдорожчий скарб» берегти «прекрасну українську мову», він виступав нею на партійних з'їздах, інших форумах, багато приділяв важливості вивчення історії України. В 1965 р. український міністр вищої освіти й прихильник Шелеста Юрій Даденков закликав розширити вживання української мови у вишах. П. Шелест захищав від звинувачення в націоналізмі українських діячів культури, зокрема О. Гончара.

Книга «Україно наша Радянська» зазнала гострої партійної критики за «ідеологічні помилки», зокрема, за «ідеалізацію» минулого України та обстоювання самотності УРС. Особливо не сподобалася оцінка ним Запорізької Січі, яку розглядав її як патріотичну демократичну, однорідну, мало не позакласову структуру, підкреслював її «прогресивну» роль в історії українського народу³.

Мотивуючи відставку Шелеста, генеральний секретар ЦК КПРС Леонід Брежнєв закидав йому надмірну самостійність у вирішенні питань та у «місництві та проявах «націоналізму». А секретар ЦК КПРС А. Демічев так відповів на запитання Шелеста, в чому був його «націоналізм»: «А в тому, що багато говорять українською мовою, і в тому, що Шевченка надмірно шанують». А ще у тому, що П. Шелест опирався суцільному впровадженню російської мови у школах і вузах, збирався будувати під відкритим небом музей українського козацтва на Хортиці, опублікував книжку «Україно наша Радянська», аббревіатуру якої - УНР прочитали як Українська Народна Республіка, а це вже замаскована «петлюрівщина»⁴.

Звичайно, «націоналістом» П. Шелест не був (тим паче, що цей термін в СРСР застосовувався з обов'язковою приставкою «буржуазний», втім начепити ярлик «буржуазного націоналіста» на першого секретаря ЦК КПУ якось не наважилися).

³ Шелест П. Вказана праця. С. 19–30.

⁴ Використано: Шаповал Ю. Бажан О. Греченко В. Бегей І. Вказані праці.

Окремі дослідники з діаспори (зокрема І. Лисяк-Рудницький) вважали П. Шелеста націонал-комуністом, за аналогії до низки такої течії, у т. ч. — серед очільників України 20-х – поч. 30-х рр. ХХ ст. та КПЗУ, котрі або були репресовані сталінським режимом, або ж покінчили життя самогубством. Інші, зокрема Ю. Шаповал, називають його національно орієнтованим комуністом. Втім, на погляд автора, грані між цими двома поняттями, в оцінці тих чи інших діячів є доволі розмитими (цікаво, щодо Леоніда Кравчука та деяких інших компартійних діячів кінця 80-х рр. ХХ ст. застосовується ще один термін: «суверен-комуністи»).

У 60-ті – 80-і рр. ХХ ст. націонал-комуністами чи національно орієнтованими комуністами, можна вважати багатьох шістдесятників, письменників, науковців і аж до низки засновників Народного Руху України за перебудову (пізніше вони «розчарувалися» та відмежувалися від комунізму та компартії).

Приміром, Іваном Дзюбою, з погляду ленінізму та націонал-комунізму, була написана праця «Інтернаціоналізм чи русифікація?», на цих же позиціях аж до весни 1990 р. перебували Іван Драч, Дмитро Павличко (автор, який був делегатом Установчого з'їзду НРУ запропонував Д. Павличкові, щоб з'їзд прийняв звернення «До членів компартії України», на що той роздратовано відповів: «Та ви що! Навпаки, нам треба прийняти звернення на захист компартії, бо тут таке лунає проти неї...»), Борис Олійник (залишився комуністом до кінця життя, не зрозуміло, правда, як він «уживався» з П. Симоненком та іншими ортодоксами), Мирослав Попович, В'ячеслав Брюховецький, Павло Мовчан та багато інших інтелектуалів, а тим паче «рядових» комуністів.

Ідея про створення Народного Руху України за перебудову, зокрема, прозвучала на компартійних звітно-виборчих зборах Київської організації Спілки письменників України, які відбулися 1 листопада 1988 р., а утворена була ініціативна група на зборах письменників у приміщенні СПУ 23 листопада того ж року. Через кілька днів ініціативу підтримав пленум СПУ, загальні збори Інституту літератури АН УРСР. Відзначимо, що абсолютна більшість їх учасників були комуністами (націонал-комуністами), а із 1109 делегатів Установчого з'їзду НРУ, який працював із 8 по 10 вересня 1989 р. майже 20% були комуністами⁵. Гадається, абсолютна більшість були за поглядами націонал-комуністами.

Однак під кінець 1990 р. жодного націонал-комуніста в КПУ-КПРС уже, мабуть, не залишилося (за винятком Б. Олійника). Дехто з них були виключені з КПУ, а рештки покинули компартію після демонстративного виходу із неї Олесь Гончара, що він вчинив, вражений цинічним глузуваннями народних депутатів-комуністів над голодуючими студентами першого Майдану у жовтні 1990 р.⁶

⁵ Три дні вересня вісімдесят дев'ятого: матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. К., 2000. С. 401.

⁶ Олесь Гончар підтримав перший Майдан та вийшов із компартії. URL. https://galinfo.com.ua/news/oles_gonchar_pidtrymav_pershyu_maydan_ta_vyushov_iz_kompartii_314868.html

Значна частина їх стала ядром ініціативних груп із утворення Демократичної партії України та Партії демократичного відродження України.

Таким чином, український національний комунізм, як самостійна ідеологічна течія, зазнав краху позаяк суперечив російському націонал-комунізму (за суттю — імперсько-шовіністичному), ідеологія і практика якого були покладені в основу діяльності ВКП(б)-КПРС-КПРФ.

«Відроджена» у 1994 р. КПУ показала себе вщент проросійською партією (клоном КПРФ) – п'ятою колоною Росії в Україні. Водночас певні «соціалістичні» ідеологеми наразі присутні у програмах «Батьківщини» та ВО «Свобода».

Що ж до «націонал-комуністів» Закарпаття. Хоча членами Закарпатської крайової організації компартії Чехо-Словаччини, що діяла у міжвоєнний період, були люди різних національностей – українці, угорці, євреї тощо, загалом, вона, включно із лідерами, перебувала на українських націонал-комуністичних позиціях: у боротьбі з русофілами справедливо настоювала на українському характері краю, виступала за розвиток української мови, культури, «возз'єднання» з Україною (УРСР). Причина була й у тому, що місцеві комуністи, свято вірячи в «інтернаціоналізм», не зовсім розбиралися у реальності ситуації в СРСР. Втім, ті, хто бували в СРСР часто втаємничували інформацію, навіть неправдиво висвітлюючи її. Одним із таких був сенатор чехо-словацького парламенту Іван Мондок, що втім не завадило радянськими спецслужбами арештувати його у 1933 р. у Харкові, звинуватити у «націоналізмі» та розстріляти у 1937 р.

Інший сенатор парламенту від компартії – Іван Локота, котрий, як пише у своїй книжечці «Де і як помер Іван Локота» його земляк Василь Белей, покінчив життя у 1942 р. самогубством у тюремній лікарні – розганявся та бився головою об стіну, промовляючи: «отримуй дурна голово, що заслужила», аж поки її не розбив⁷.

Беззаперечно, що купа претензій була у радянських керманічів та спецслужб і до першого секретаря крайкому О. Борканюка. Достатньо лише згадати його виступ на всезакарпатському з'їзді «буржуазно-націоналістичної» «Просвіти» у 1937 р. Тож, можливо, небезпідставною є версія, що десантування його з літака у морозний січень 1942 р. в околицях Ясіня було спробою втекти від арешту за звинуваченням у «націоналізмі». Але, вже через кілька днів угорські спецслужби знайшли його, засудили до шибениці.

Після входження у Закарпаття Червоної армії чимало колишніх комуністів було репресованими. Типовою є доля письменника та журналіста А. Патрусика-Карпатського, котрого було засуджено до 25 років таборів.

Із настанням «відлиги», наприкінці 50-х рр. ХХ ст. і аж до кінця 80-х рр. чимало представників творчої, наукової, інженерно-технічної, освітньої та ін. інтелігенції Закарпаття були націонал-комуністами. Приміром, серед письменників це І. Чендей, П. Скунець, Ю. Керекеш, науковці – О. Мишанич,

⁷ Белей, В. Де і як помер Іван Локота . Мукачево: Карпатська вежа, 2009.

П. Чучка, М. Тиводар, Г. Божук, деректорів підприємств – Ф. Вовканич, О. Галик, В. Брехлійчук тощо. Однак можна вважати, що люди із чітким українським національним самоусвідомленням були і серед компартійно-державної номенклатури. Приміром, перший секретар Закарпатського обкому КПУ (1962 – 1980 рр.) Ю. Ільницький, вже не кажучи на те, що мало не єдиний із секретарів обкомів, котрий виступав на пленумах ЦК КПУ та сесіях Верховної Ради УРСР українською мовою, не допустив будівництва у краї АЕС, інших авантюрих «проектів», нав'язуваних «центром», по-суті врятував від арешту молодого П. Скунця тощо. А ще, що дуже цікаво — в роки керування ним Закарпаттям, Ужгородський державний університет за мовою викладання був чи не найбільш українським серед всіх вишів УРСР; російських шкіл на кількість населення, у порівнянні з іншими областями, у Закарпатті таки було менше; наради, пленуми, сесії проводилися українською, вона ж, загалом, домінувала в адміністративному апараті. Гадаю, що внесок у цю «особливість» доклав і секретар із ідеології обкому (1975–1985 рр.) Микола Семенюк, свою лепту у, практично, намаганні «саботажу» русифікації вносили й інші, у т. ч. районні керівники.

Тут ділюся і спогадами. Народився я у невеликому містечку – Рахові. У 60-і 70-і рр. у місті мешкало близько 12–15 тис. жителів, у т. ч. понад тисячу росіян та російськомовних осіб, які потрапили сюди, переважно, під час будівництва картонної фабрики, переселившись зі Східної України та Росії. Мікрорайон біля фабрики, де здебільшого вони мешкали, був, практично повністю, російськомовним. В основному російською відбувалися заходи у фабричному Будинку культури, виховання у дитячому садку та ін. Російською була і школа. Однак, — восьмирічна (неповна середня). Тож для здобуття повної середньої освіти їй випускникам доводилося вчитися у дев'ятому та десятому класах українською мовою в українських середніх школах.

Для ліквідації такої небувалої у Радянському союзі «несправедливості» щодо російськомовних, впродовж не одного десятиліття «вимагалось» відкриття «російської середньої школи». Однак час минав, а школи не було, і все не було. Тож російськомовні школярі у випускних класах і далі навчалися українською. Безперечно, що тут існували низка причин, зокрема, щодо фінансування будівництва, чи добудови для відкриття ще кількох класів (зауважу, що картонна фабрика була доволі «багатим» підприємством). Втім, на мою гадку, не обійшлося і без, умовно кажучи, «саботажу» керівництва міста, району, а то й окремих представників «із області».

Що цікаво! Підлітки, рідною мовою, котрих була російська, потрапивши в українські школи доволі легко переходили на українську. На те були причини.

На відміну від «російського» мікрорайону, у решті, у громадському спілкуванні домінувала українська (значна угорська меншина міста у побуті спілкувалася угорською, в українських школах бажаючі учні вивчали угорську – факультативно). Стосувалося це і центральної частини, включно із його «п'ятачком» (такі є, мабуть, у кожному місті), де щовечора збиралася підліткова молодь. Єдиною мовою спілкування тут виключно була українська. Стосувалося це й угорців, котрі могли поміж собою (збоку) говорити рідною мовою, однак

«у громаді» лише українською. Якщо цього хтось цього не дотримувався, то робилося «зауваження», іноді, навіть дещо «зверхньо», з елементом такого собі дитячого шовінізму: «у громаді говори по-людськи!». Втім, незалежно від національності, всі були «рівні», стосунки — товариськими. Отож, коли «тінейджер» із «російського» мікрорайону хотів бути «рівним» у цьому колі, а прагнення такого завжди було, то мусів спілкуватися тут лише українською, для чого доводилося її вивчати. (Я це згадую ще й тому, бо поступивши до університету в Ужгороді, я з великим здивуванням, відчув, що українська у молодіжному середовищі (та й не тільки) міста, є «непрестижною», «калхозною», тож, якщо не хочеш бути «калхозником», мусиш спілкуватися російською. Нею спілкувалися і угорці, і місцеві українці, не кажучи вже про таких й не чисельних росіян. Стосувалося це і студентів, включно із вихідцями з сіл, які російською володіли страхітливо. Хоча, як я зазначав, викладання в УжДУ відбувалося, здебільше, українською).

Зазначене вище підтверджує вплив мови не лише на рівень національної свідомості, патріотизм а і, підкреслюю, — політичну самосвідомість. Тут наводжу такий приклад: на президентських виборах 1991 р. Рахівський район (а окрім українців, угорців, росіян є суто румунські села) був єдиним у Закарпатті, де більшість голосів здобув В. Чорновіл, а не Л. Кравчук⁸. Популярним та потужним тут був Народний Рух України, ніколи не було жодних проявів політичного русинства, район і наразі залишається оплотом українства в області. Тож, допускаю, що однією з причин того, що впродовж всього радянського періоду Рахівщина зберегла український характер, була і певна «українськість» окремих представників місцевої «еліти», хай, навіть, компартійної.

Підводячи підсумок темі українського націонал-комунізму, можна констатувати, що, як ідеологічна течія, а тим паче — практика, він не мав шансів для існування. Адже йшов усупереч тій формі комунізму, яка існувала в СРСР та реалізовувалася на практиці через КПРС, котра за суттю була російською шовіністичною та імперською. Існування інших форм в СРСР було неможливим (КПУ, яка функціонувала у незалежній Україні з 1994 по 2014 р., як зазначалося була агентурним клоном КРФ). Тож український націонал-комунізм був приречений на зникнення. Бо, перефразовуючи вислів В. Винниченка, до речі, теж українського націонал-комуніста, можна сказати: «комунізм закінчується там, де починається Україна».

Що ж до світового комунізму! Хоча через гасло «пролетарі всіх країн єднайтеся», проголошувалася єдність «комуністичного руху» такої не могло бути, адже в незалежних країнах здебільше існували власні національні форми, які на завше співпадали з імперською радянсько-російською, яка під маркою світової комуністичної революції насправді передбачала досягнення Росією світового панування.

Існували румунський націонал-комунізм Н. Чаушеску, югославський — Й. Б. Тіто, китайський — Мао Цзедун, угорський І. Надя, північно-корейський

⁸ Відомості про кількість голосів поданих за кандидатів у Президенти України 1 грудня 1991 року (у процентах). Новини Закарпаття. 1991. 4 грудня.

Кім Ір Сена, кубинський Ф. Кастро, чехословацький – раннього В. Гавела з його «соціалізмом із людським обличчям». А ще – французький, італійський і та інші «єврокомунізми» і т.п.

Наостанок, що ж до походження комунізму. Т. зв. його «класики», насправді, не були його «засновниками» як теорії, а Ленін-Сталін ще й першими реалізаторами на практиці, бо, умовно кажучи, «ще раз винайшли велосипед». «Комуністичні» за суттю відносини існували з давніх давен, були успадковані ще первісними людьми від стадного комунізму вищих тварин. Вони передбачають стадну, племінну чи державну (у СРСР її називали «суспільною») власність на ті основні засоби, які забезпечують існування та якою розпоряджається владна верхівка (у стаді, племені, державі) – мисливські, водні угіддя, земля тощо, приватна власність на них – відсутня, або майже відсутня.

Державно-політичний устрій СРСР разюче нагадує устрій Давнього Єгипту, де реальним власником всього суцього у державі був «генсек Єгипту» (вибачте – фараон). У ідеологічному плані його владу забезпечував аналог КПРС – «партія жерців», організаційному – державна та військова бюрократія. Були випадки, коли ця «партія» навіть зміщувала неугодних їй фараонів, як це також сталося в СРСР у жовтні 1964 р. з М. Хрущовим. Нижче перебували виробники матеріальних благ – селяни, ремісники, яких державна бюрократія ще й організовувала на громадські роботи – іригаційні, будівництво каналів, пірамід, фортець тощо. Був тут і свій ГУЛАГ, себто експлуатувалася праця рабів.

Подібний суспільний устрій функціонував в Імперії інків, з тими чи іншими особливостями й у багатьох інших азійських державах, за що отримав назву «Східних деспотій». Збігом чи ні, однак СРСР запозичив у Східних деспотій навіть мавзолеї, щоб тримати там забальзамовані трупи Леніна та Сталіна, так як це робили із тілами померлих царів Азії та Єгипту.

Цікавою історія китайського національного комунізму. Елементи існували з початків виникнення держави. За об'єднувача Китаю — Цінь Ші Хуанді (245 – 210 рр. до н. е.) були здійснені радикальні комуністичні реформи. Позаяк його спадкоємці, в результаті інтриг були винищені, у 202 р. до н. е. у Китаї перемогла мабуть перша у світі комуністична революція. Її очільник – простий селянин Лю Бан був проголошений імператором, ставши засновником нової династії Хань. Ідеологічні засади системи управління становили реформістські ідеї Цінь Ші Хуанді, надалі доповнені вченням Конфуція.

У подальшому чимало елементів цього «комунізму», у більшій чи меншій мірі проіснували у наступні дві тисячі років. Сучасний комуністичний устрій Китаю є гідним спадкоємцем попередніх епох і сприйнятним для китайського народу.

«Марксизм-ленінізм» визнавав існування п'яти суспільно-економічних формацій: первіснообщинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної, комуністичної. Гадаємо від цієї градації варто відмовитися та визначити три найголовніші, втім, зауважуючи, що у «найчистішому» вигляді на практиці їх не було, адже у кожній з них, у більшій чи меншій кількості, були наявні риси інших. Тож, найголовнішими є:

Комуністична, яка включає: первісний комунізм, східні деспотії, «соціалістичні» держави ХХ – ХХІ ст., нацистська Німеччина та фашистська Італія, де власність – стадно-плеємінна, суспільна, державна, слабка ринковість економіки. У деяких країнах, приміром у Китаї в кінці ХХ – ХХІ ст., зазначених вище Німеччині та Італії, допускалася і приватна власність, однак під державним контролем; Феодальна. У класичному варіанті – це європейські країни з другої пол. I тис – Х ст. – XV-XVIII ст., Японія та з певними особливостями – низка азійських країн, для якої характерним є позаекономічний примус на основі приватної власності на землю, натуральне господарство, відсутність, або ж слабкість ринкових відносин; Капіталістична (ринково-приватновласницька): Фінікія, Стародавні Греція та Рим, буржуазні країни пізнього Середньовіччя, капіталістичні країни Нового часу, постіндустріальні країни.

Як бачимо, відсутня «рабовласницька формація». Справа у тому, що «класичне рабство» у країнах, що віднесені до комуністичної формації, майже відсутнє, само ж рабство відіграло в економіці не головну, а допоміжну роль (Східні деспотії, СРСР тощо). «Класичні раби» домінували в економіках Стародавньої Греції (окрім Спарти, де були ознаки феодальних та комуністичних відносин), Риму та Північної та Південної Америки в Нові часи — до заборони рабства у США. У цих країнах панували приватна власність та ринкові відносини, у т. ч. на засоби виробництва, інструменти, а згідно ж із Римським правом інструменти ділилися на три категорії: інструменти, які мовчать (сокири, плуги, пилки тощо); інструменти, які мукають (корови, коні, вівці тощо) та інструменти, які розмовляють — *instrumentum vokale* (раби). Всі ці інструменти, як і те, що вони виробляли, були об'єктами купівлі-продажу, елементарним товаром від Стародавнього Риму аж до заборони рабства у США та Бразильській імперії (а наразі людство чекають нові виклики, нові виклики, пов'язані із практикою використання новітніх *instrumentum vokale* – штучного інтелекту та роботехніки, які невідомо чим закінчатся).

Можна вважати, що у цивілізаційному плані Євразійський континент з давніх часів ділився на дві частини, викликані, ще й мабуть, географічними чинниками: для більшої частини Європи була характерна капіталістична (певний період – феодальна), для більшої частини Азії – комуністична формації. На стику цивілізацій існували перехідні формування.

До азійської беззаперечно варто віднести Росію (Московію). Утворена, як улус Золотої орди вона тривалий час розвивалася як комуністична східна деспотія. Лише з часом, з'являлися ознаки феодалізму та і то не класичного західноєвропейського зразка. Під впливом Заходу, зароджуються і капіталістичні відносини, однак, жовтневий переворот 1917 р. повернув Росію у її природний стан – комуністичну східну деспотію.

Ситуація в Україні завжди була іншою. Саме заснування Руської держави було спричинено намаганням Рюриковичів встановити контроль над торгівельними шляхами. Абсолютно капіталістичні відносини існували і в Запорізькій Січі, власність на землю повсюдно в Україні була не «общинною» (комуністичною), а приватною.

Тож комуністичні, східнодеспотичні відносини українському народові були абсолютно чужими. Тільки 300-літнє московське панування, голодомори та репресії таки вплинули на свідомість, що відчутно і зараз на тридцятому році Незалежності України. Втім наразі відбувається поступове одужання від цих хвороб, то ж безсумнівно що Україна повертається додому – до Європейської цивілізації.

Олег Филик

РАМКИ ТА ВИЯВИ ДЕФЕКТІВ І КРИТИКИ ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В ЄВРОПІ

Європа (передусім її західна частина) є тією геополітичною ареною, в якій найбільша кількість країн – Данія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Сполучене Королівство, Швеція, а також меншою мірою Бельгія, Греція, Італія, Фінляндія, Франція та Швейцарія – історично розробляли, застосовували та модифікували або роблять це й досі теорію і політику мультикультуралізму як один із варіантів управління культурним розмаїттям. Однак, паралельно з цим, Європа є і тим регіоном світу, де кількість і частка відмов від політики мультикультуралізму є найвищою в світі, бо сьогодні переважна більшість європейських країн або вже відмовились від мультикультуралізму, або є дуже близькими до цього. Відповідно, це безумовно ставить на порядок денний проблематику рамок і виявів дефектів та критики політики мультикультуралізму у Європі. Причому у представленому дослідженні цю тематику запропоновано розглянути комбіновано і систематично, хоча й оглядово та тезово, а не на прикладі окремих країн Європи.

Сьогодні загальновідомо, що з самого початку ініціювання і вибору політики мультикультуралізму в деяких країнах Європи – не раніше завершення Другої світової війни – дискурс стосовно неї переважно був позитивним або принаймні нейтральним, бо він зображував іммігрантів як складову культурного розмаїття як вразливих людей з-за кордону, якими часто маніпулювали¹. Тим не менше, вже наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття означена логіка та ситуація різко почала піддаватись змінам і критикуватись, адже іммігранти в країнах Європи розпочали дуже інтенсивно виступати за захист своїх передусім групових прав й інтересів, в тім числі створюючи своєрідні релігійні й етнічні анклавні і закриті спільноти. А це, своєю чергою, виявило різноманітні дефекти та згенерувало, а поступово суттєво інтенсифікувало – особливо в контексті розвитку політичного ісламу – критику теорії і політики мультикультуралізму в країнах Європи², головню

¹ Alexander J. Struggling over the mode of incorporation : backlash against multiculturalism in Europe. *Ethnic and Racial Studies*. 2013. Vol. 36, No. 4. P. 531–556.

² Kymlicka W. *Multiculturalism : Success, failure, and the future*. Washington : Migration Policy Institute, 2012. P. 3, 7.; Rattansi A. *Multiculturalism : A very short introduction*. Oxford : Oxford University Press, 2011. P. 16; Schiffer S., Wagner C. *Anti-semitism and Islamophobia – New enemies, old patterns*. *Race & Class*. 2011. Vol. 52, No. 3. P. 79.; Vertovec S., Wessendorf S. *The multiculturalism backlash. European discourses, policies and practices*. London : Routledge, 2010. P. 3.

за рахунок негативізації образу середньостатистичного іммігранта в більшості країн регіону³. Своєрідним піком такої ситуації стало розгортання в країнах Європи вже на початку ХХІ століття «мультикультурної драми»⁴ та суспільно-політичного дискурсу про «смерть» політики мультикультуралізму⁵, особливо за наслідками та після фінансово-економічної кризи в світі з початку 2008 р., з нового витка міграційної кризи в Європі з 2014–2015 рр., а також суспільно-політичної та соціально-економічної кризи в Європі та світі на тлі пандемії «Ковіду-19».

При цьому систематизуючий порівняльний аналіз ситуації у різних країнах Європи дає всі підстави стверджувати, що, крім означених вище рамок критики політики мультикультуралізму, виявами її дефектів що раніше, що останнім часом теоретики і практики політичного процесу вважали й вважають: етноцентричну критику іммігрантів-мусульман та політичного ісламу, політизації ісламу або ісламізму як революційної і навіть терористичної ідеології для Європи⁶; загалом дилеми взаємовідносин секуляризму та релігії; пріоритетне визнання ідентичності іммігрантів за рахунок перерозподілу соціально-економічного добробуту; нові й обмежувальні заходи з приводу перевірки громадянства, зокрема на тлі факту зростання кількості й успішності/представництва ксенофобських політичних партій і різноманітних нових форм неофашистського насилля; ризики розвитку теорії й практики демократії і феномена політичного громадянства; так званий «культурний релятивізм та сепаратизм», спрямований на послаблення національних й інших європейських групових ідентичностей; ризики «балканізації суспільства» та комунітаризму, а відтак й формування «паралельних суспільств»⁷.

Подібна критика розгорнулась у тому числі й в академічному середовищі, через що деякі вчені і публіцисти почали іменувати Європу більше не є Європою, а швидше «Єврабією» – колонією ісламу, де вторгнення мусульманства відбувається не лише у фізичному сенсі, а також і в ментальному і культурному вимірах, що отруює демократію⁸. Доповнилось це і тим, що навіть ліві та лівоцентристські політсили й політики, які раніше були прихильниками мультикультуралізму, в ХХІ століття різко змінили свою позицію, й зазначили, що останній став певним «картковим будинком», який в Європі повинен бути замінений асиміляціонізмом

³ Alexander J. Struggling over the mode of incorporation : backlash against multiculturalism in Europe. *Ethnic and Racial Studies*. 2013. Vol. 36, No. 4. P. 531–556.

⁴ Scheffer P. Het multiculturele drama. *NRC Handelsblad*. January 29, 2000. URL: <https://retro.nrc.nl/W2/Lab/Multicultureel/scheffer.html> (Last accessed: 02.09.2021).

⁵ Elver H. Racializing Islam before and after 9/11 : From melting pot to Islamophobia. *Transnational Law and Contemporary Problems*. 2012. Vol. 21, No. 1. P. 119–174.; Hussain Y., Bagguley P. Securitized citizens : Islamophobia, racism and the 7/7 London bombings. *The Sociological Review*. 2012. Vol. 60, No. 4. P. 715–734.; Schiffer S., Wagner C. Anti-semitism and Islamophobia – New enemies, old patterns. *Race & Class*. 2011. Vol. 52, No. 3. P. 77–84.

⁶ Alexander J. Struggling over the mode of incorporation : backlash against multiculturalism in Europe. *Ethnic and Racial Studies*. 2013. Vol. 36, No. 4. P. 531–556.

⁷ Alexander J. Struggling over the mode of incorporation : backlash against multiculturalism in Europe. *Ethnic and Racial Studies*. 2013. Vol. 36, No. 4. P. 531–556.

⁸ Monath H. Mit zähnen und klauen verteidigen. *Der Tagesspiegel*. 8 October, 2010. URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/islam-mit-zaehnen-und-klauen-verteidigen/1951782.html> (Last accessed: 02.09.2021).; Mishra P. A culture of fear. *The Guardian Books*. 15 August, 2009. URL: <https://www.theguardian.com/books/2009/aug/15/eurabia-islamophobia-europe-colonised-muslims> (Last accessed: 02.09.2021).

й інтеграцією⁹. Відтак в підсумку країни Європи все більше і більше наближаються до ідентичнісного, політичного й соціального розуміння, що цьому регіонові та його країнам потрібна не абстрактна політика мультикультуралізму, а нового та реального асиміляціонізму як ефективного способу соціальної та культурної інкорпорації та громадянської інтеграції¹⁰. І це навіть попри чинний факт поточної формальної дієвості у деяких із країн Європи політики мультикультуралізму на державному рівні чи хоча би номінально.

Тим не менше, реально ситуація в майбутньому розвиватиметься можливо в дещо іншому напрямі і залежно не лише від прямої критики мультикультуралізму в країнах Європи. Річ у тому, що усвідомлення та сприйняття позитивів і негативів мультикультуралізму в Європі залежить від того, як цей феномен і його політика як певна повсякденна практика й рамка, що формально регулює міжкультурні відносини та впливає на ідентичність, осягаються соціумом у його повсякденному житті та політикумом у його боротьбі за отримання й утримання влади¹¹. Крім того, ситуація не до кінця виразна внаслідок того, що мультикультуралізм – це одна з найбільш експериментальних, а не однотонних соціально-культурних і суспільно-політичних концепцій¹², щодо яких критика зовсім не може бути однозначною. А це, своєю чергою, дає підстави аргументувати, що, з однієї сторони, феномен та політика мультикультуралізму є парадоксальними, тобто як позитивними, так і негативними, але з іншої сторони – виразно негативізованими, особливо внаслідок того, що сьогодні в країнах Європи майже вичерпана довіра між групами меншин та більшістю як на рівні безпеки, так і на рівні поваги до прав громадянина.

1. Alexander J. Struggling over the mode of incorporation: backlash against multiculturalism in Europe. *Ethnic and Racial Studies*. 2013. Vol. 36, No. 4. P. 531–556.
2. Brubaker R. The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany and the United States. *Ethnic and Racial Studies*. 2001. Vol. 24, No. 4. P. 531–548.
3. Elver H. Racializing Islam before and after 9/11: From melting pot to Islamophobia. *Transnational Law and Contemporary Problems*. 2012. Vol. 21, No. 1. P. 119–174.
4. Eyerman R. The Assassination of Theo van Gogh: From Social Drama to Cultural Trauma. Durham: Duke University Press, 2008. 230 p.
5. Harris A. Shifting the boundaries of cultural spaces: young people and everyday multiculturalism. *Social Identities*. 2009. Vol. 2, No. 15. P. 187–205.
6. Hussain Y., Bagguley P. Securitized citizens: Islamophobia, racism and the 7/7 London bombings. *The Sociological Review*. 2012. Vol. 60, No. 4. P. 715–734.
7. Joppke C. *Veil: Mirror of Identity*. Cambridge and Malden: Polity Press, 2009. 162 p.

⁹ Brubaker R. The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany and the United States. *Ethnic and Racial Studies*. 2001. Vol. 24, No. 4. P. 531–548.; Eyerman R. The Assassination of Theo van Gogh : From Social Drama to Cultural Trauma. Durham : Duke University Press, 2008. 230 p.

¹⁰ Brubaker R. The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany and the United States. *Ethnic and Racial Studies*. 2001. Vol. 24, No. 4. P. 531–548.; Joppke C. *Veil : Mirror of Identity*. Cambridge and Malden : Polity Press, 2009. 162 p.; Mason A. The critique of multiculturalism in Britain : integration, separation, and shared identification. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. 2018. Vol. 21, No. 1. P. 22–45.; Phillips A. *Multiculturalism without Culture*. Princeton : Princeton University Press, 2009. P. 4.

¹¹ Harris A. Shifting the boundaries of cultural spaces : young people and everyday multiculturalism. *Social Identities*. 2009. Vol. 2, No. 15. P. 187–205.; Wise A., Velayutham S. *Everyday Multiculturalism*. New York : Palgrave MacMillan, 2009. 282 p.

¹² Kivisto P., Faist T. *Citizenship : Discourse, Theory and Transnational Prospects*. Malden : Blackwell, 2007. P. 36; Kundnani A. The death of multiculturalism. *Race & Class*. 2002. Vol. 43. P. 67–72.

8. Kivisto P., Faist T. *Citizenship: Discourse, Theory and Transnational Prospects*. Malden : Blackwell, 2007. 176 p.
9. Kundnani A. The death of multiculturalism. *Race & Class*. 2002. Vol. 43. P. 67–72.
10. Kymlicka W. *Multiculturalism: Success, failure, and the future*. Washington : Migration Policy Institute, 2012. 32 p.
11. Mason A. The critique of multiculturalism in Britain: integration, separation, and shared identification. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. 2018. Vol. 21, No. 1. P. 22–45.
12. Mishra P. A culture of fear. *The Guardian Books*. 15 August, 2009. URL: <https://www.theguardian.com/books/2009/aug/15/eurabia-islamophobia-europe-colonised-muslims> (Last accessed: 02.09.2021).
13. Monath H. Mit zahnen und klauen verteidigen. *Der Tagesspiegel*. 8 October, 2010. URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/islam-mit-zaehnen-und-klauen-verteidigen/1951782.html> (Last accessed: 02.09.2021).
14. Phillips A. *Multiculturalism without Culture*. Princeton: Princeton University Press, 2009. 216 p.
15. Rattansi A. *Multiculturalism : A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2011. 184 p.
16. Scheffer P. Het multiculturele drama. *NRC Handelsblad*. January 29, 2000. URL: <https://retro.nrc.nl/W2/Lab/Multicultureel/scheffer.html> (Last accessed: 02.09.2021).
17. Schiffer S., Wagner C. Anti-semitism and Islamophobia – New enemies, old patterns. *Race & Class*. 2011. Vol. 52, No. 3. P. 77–84.
18. Vertovec S., Wessendorf S. *The multiculturalism backlash. European discourses, policies and practices*. London: Routledge, 2010. 224 p.
19. Wise A., Velayutham S. *Everyday Multiculturalism*. New York: Palgrave MacMillan, 2009. 282 p.

Олег Вольський

ЛОГІКА, СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА ДЕФЕКТИ РОЗВИТКУ І ЧИННОГО СТАНУ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ПОЛЬЩІ

Польща – це унітарна та відносно децентралізована держава Центрально-Східної Європи, для котрої притаманна структурована система адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування. Відповідно, у Польщі має місце чи хоча б теоретично повинна мати місце доволі ефективна й результативна виборча система для формування органів місцевого самоврядування. Однак таке припущення є гіпотетичним, а його перевірка власне і є предметом представленого наукового дослідження, яке, інакше кажучи, спрямоване на короткий огляд, а згодом і систематизацію розвитку та чинного стану виборчих систем для формування органів місцевого самоврядування в Польщі, причому без звернення безпосередньо до історії поступу адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування в цій державі.

Не вникаючи в деталі становлення, розвитку і чинного стану виборчих систем для формування органів місцевого самоврядування в Польщі, потрібно зауважити, що вони ініціально були спрямованими на забезпечення відносно ефективного та

результативного взаємозв'язку між центральним та місцевим рівнями урядування в державі¹. Інакше кажучи, зокрема зважаючи на історію та параметри становлення чинної системи місцевого самоврядування в Польщі, найперше в адміністративно-територіальному й виборчому контекстах, треба зазначити, що вона поетапно була спрямована передусім на вдосконалення системи державної влади, забезпечення більшої, ніж це було раніше – в тому числі у період так званого режиму «реального соціалізму», – ефективності вирішення різних суспільно-політичних проблем та функціональності локальних й регіональних одиниць – найперше відповідно до принципів демократії, плюралізму, виборності, децентралізації, субсидіарності².

Чи не найперше виявилось це у тому, що за останні десятиліття в Польщі – впродовж 1989–2021 рр. – відбулись розмах громадянської і політичної участі на місцях, а також ініціювання і запровадження цілком нових інститутів локальної політики, що привело до інтенсифікації співпраці між органами самоврядування та неурядовими і громадськими організаціями на різних рівнях адміністративно-територіального устрою. Враховуючи все це, можна констатувати, що польська система місцевого самоврядування (знову-таки у виборчому й адміністративно-територіальному вимірах передусім) є однією з найрозвиненіших у Центрально-Східній і Східній Європі³, навіть попри свою доволі часту інституційну, в тому числі й електоральну, мінливість, а тому для багатьох країн часто слугує дороговказом їхнього майбутнього розвитку. Паралельно з цим, означений вище висновок є не зовсім однозначним, оскільки розвиток адміністративно-територіального устрою, системи органів місцевого самоврядування та виборчої системи задля їхнього формування у Польщі як і раніше був, так і досі залишається процесом та фактом не зовсім лінійним та політично однозначним, про що схематично можна зробити висновок з табл. 1.

¹ Kulesza M., Szescilo D. Local Government in Poland. *Local Government in the Member States of the European Union : A Comparative Legal Perspective* / ed. by A. Moreno. INAP, 2012.; Kubat M. Reforming Local Governments in a New Democracy : Poland as a Case Study. *Politics in Central Europe*. 2011. Vol. 7, No. 2.; Jakubek-Lalik J. Transition from authoritarian regime to democracy : The role of local self-government. The case of Poland. *International journal of civil service reform and practice*. 2020. Vol. 5, No. 2. P. 1–15.; Sakowicz M. Rebirth of Local Government in Poland : 25 Years of Decentralization Reform. *The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe* / ed. by J. Ruano, M. Profiroiu. Palgrave Macmillan, 2017. P. 327–352.

² Kulesza M., Szescilo D. Local Government in Poland. *Local Government in the Member States of the European Union : A Comparative Legal Perspective* / ed. by A. Moreno. INAP, 2012.; Kubat M. Reforming Local Governments in a New Democracy : Poland as a Case Study. *Politics in Central Europe*. 2011. Vol. 7, No. 2.; Jakubek-Lalik J. Transition from authoritarian regime to democracy : The role of local self-government. The case of Poland. *International journal of civil service reform and practice*. 2020. Vol. 5, No. 2. P. 1–15.

³ Jakubek-Lalik J. Transition from authoritarian regime to democracy : The role of local self-government. The case of Poland. *International journal of civil service reform and practice*. 2020. Vol. 5, No. 2. P. 1–15.; Kulesza M., Szescilo D. Local Government in Poland. *Local Government in the Member States of the European Union : A Comparative Legal Perspective* / ed. by A. Moreno. INAP, 2012.; Sakowicz M. Rebirth of Local Government in Poland : 25 Years of Decentralization Reform. *The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe* / ed. by J. Ruano, M. Profiroiu. Palgrave Macmillan, 2017. P. 327–352.

Таблиця 1

Систематизація етапів розвитку виборчих систем для формування органів місцевого самоврядування на тлі поступу адміністративно-територіального устрою в Польщі (1990–2021)⁴

Місцеві вибори	Перший/найнижчий (гмінний) рівень самоврядування: законодавча влада	Перший/найнижчий (гмінний) рівень самоврядування: виконавча влада	Другий/проміжний (районний/повітовий) рівень самоврядування: законодавча влада	Другий/проміжний (районний/повітовий) рівень самоврядування: виконавча влада	Третій/найвищий (воєводський) рівень самоврядування: законодавча влада	Третій/найвищий (воєводський) рівень самоврядування: виконавча влада
1	2	3	4	5	6	7
Травень 1990 р. (явка – 42,27 %)/ на 4 роки	2 383 гміни: всенародно виборні гмінні ради: 1) МСАБ* в одномандатних округах – гміни до 40 тис. осіб; 2) ПСС в багатомандатних (5–10 мандатів) округах за методом Сант-Лаге – гміни понад 40 тис. осіб	2 383 гміни: неусенародно (а в гмінних радах) виборні колегіальні виконавчі комітети	Відсутній + 268 адміністративних округів (районів): відсутня	Відсутній + 268 адміністративних округів (районів): підрозділи адміністрацій воєводств	Відсутній + 49 воєводств: неусенародно (з членів гмінних рад) виборні регіональні ради	Відсутній + 49 воєводств: відсутня + воєводи (призначувані прем'єр-міністром)
Червень 1994 р. (явка – 33,78 %)/ на 4 роки	2 468 гмін: всенародно виборні гмінні ради: 1) МСАБ в одномандатних округах – гміни до 20 тис. осіб; 2) ПСС в багатомандатних (5–10 мандатів) округах за методом Сант-Лаге – гміни понад 20 тис. осіб	2 468 гмін: неусенародно (а в гмінних радах) виборні колегіальні виконавчі комітети	Відсутній + 268 адміністративних округів (районів): відсутня	Відсутній + 268 адміністративних округів (районів): підрозділи адміністрацій воєводств	Відсутній + 49 воєводств: неусенародно (з членів гмінних рад) виборні регіональні ради	Відсутній + 49 воєводств: відсутня + воєводи (призначувані прем'єр-міністром)
Жовтень 1998 р. (явка – 45,45 %)/ на 4 роки	2 489 гмін: всенародно виборні гмінні ради: 1) МСВБ в багатомандатних (1–5 мандатів) округах (чи блокове голосування) – гміни до 20 тис. осіб; 2) ПСС з перевагами в багатомандатних (5–8 мандатів) округах за методом Д'Хондта без виборчого бар'єру – гміни понад 20 тис. осіб	2 489 гмін: неусенародно (а в гмінних радах) виборні колегіальні виконавчі комітети	373 повіти (в тому числі гміни/міста з правами повітів): всенародно виборні повітові ради: ПСС з перевагами в багатомандатних (3–10 мандатів) округах за методом Д'Хондта та з 5-відсотковим виборчим бар'єром	373 повіти (в тому числі гміни/міста з правами повітів): неусенародно (а в повітових радах) виборні колегіальні виконавчі комітети на чолі зі старостами	16 воєводств: всенародно виборні регіональні парламенти (сеймики): ПСС з перевагами в багатомандатних (5–15 мандатів) округах за методом Д'Хондта та з 5-відсотковим виборчим бар'єром	16 воєводств: неусенародно (а в сеймиках) виборні колегіальні виконавчі комітети на чолі з маршалками + воєводи (призначувані прем'єр-міністром)
Жовтень-листопад 2002 р. (явка – 44,23 %)/ на 4 роки	2 478 гмін: всенародно виборні гмінні ради: 1) МСВБ в багатомандатних (1–5 мандатів) округах (чи блокове голосування) – гміни до 20 тис. осіб; 2) ПСС з перевагами в багатомандатних (5–8 мандатів) округах за методом Д'Хондта без виборчого бар'єру – гміни понад 20 тис. осіб	2 478 гмін (в тому числі гміни/міста з правами повітів): всенародно виборні одноосібні органи виконавчої влади (війти, мери, бурмістри та президенти міст): МСАБ в одномандатних округах	379 повітів (в тому числі гміни/міста з правами повітів): всенародно виборні повітові ради: ПСС з перевагами в багатомандатних (3–10 мандатів) округах за методом Сант-Лаге та з 5-відсотковим виборчим бар'єром	314 повітів (без гмін/міст з правами повітів): неусенародно (а в повітових радах) виборні колегіальні виконавчі комітети на чолі зі старостами	16 воєводств: всенародно виборні регіональні парламенти (сеймики): ПСС з перевагами в багатомандатних (5–15 мандатів) округах за методом Сант-Лаге та з 5-відсотковим виборчим бар'єром	16 воєводств: неусенародно (а в сеймиках) виборні колегіальні виконавчі комітети на чолі з маршалками + воєводи (призначувані прем'єр-міністром)

⁴ Частково див.: Electoral systems and fiscal policy outcomes : Evidence from Poland. *European Journal of Political Economy*. 2017. Vol. 47. P. 36–60.

1	2	3	4	5	6	7
Листопад 2006 р. (явка – 45,99 %) / на 4 роки	2 478 гмін: всенародно виборні гмінні ради: 1) МСВБ в багатомандатних (1–5 мандатів) округах (чи блокове голосування) – гміни до 20 тис. осіб; 2) ПСС з перевагами в багатомандатних (5–8 мандатів) округах за методом Д'Хондта з 5-відсотковим виборчим бар'єром для партій і 10-відсотковим виборчим бар'єром для блоків – гміни понад 20 тис. осіб	2 478 гмін (в тому числі гміни/міста з правами повітів): всенародно виборні одноосібні органи виконавчої влади (війти, мери, бурмістри та президенти міст): МСАБ в одномандатних округах	379 повітів (в тому числі гміни/міста з правами повітів): всенародно виборні повітові ради: ПСС з перевагами в багатомандатних (3–10 мандатів) округах за методом Д'Хондта та з 5-відсотковим виборчим бар'єром для партій і 10-відсотковим виборчим бар'єром для блоків	314 повітів (без гмін/міст з правами повітів): невенародно (а в повітових радах) виборні колегіальні виконавчі комітети на чолі зі старостами	16 воєводств: всенародно виборні регіональні парламенти (сеймики): ПСС з перевагами в багатомандатних (5–15 мандатів) округах за методом Д'Хондта та з 5-відсотковим виборчим бар'єром для блоків, а також з можливістю формувати спільні списки виборчих комітетів	16 воєводств: невенародно (а в сеймиках) виборні колегіальні виконавчі комітети на чолі з маршалками + воєводи (призначувані прем'єр-міністром)
Листопад–грудень 2010 р. (явка – 47,32 %) / на 4 роки	2 479 гмін: всенародно виборні гмінні ради: 1) МСВБ в багатомандатних (1–5 мандатів) округах (чи блокове голосування) – гміни до 20 тис. осіб; 2) ПСС з перевагами в багатомандатних (5–8 мандатів) округах за методом Д'Хондта з 5-відсотковим виборчим бар'єром для партій і 10-відсотковим виборчим бар'єром для блоків – гміни понад 20 тис. осіб	2 479 гмін (в тому числі гміни/міста з правами повітів): всенародно виборні одноосібні органи виконавчої влади (війти, мери, бурмістри та президенти міст): МСАБ в одномандатних округах	379 повітів (в тому числі гміни/міста з правами повітів): всенародно виборні повітові ради: ПСС з перевагами в багатомандатних (3–10 мандатів) округах за методом Д'Хондта та з 5-відсотковим виборчим бар'єром для партій і 10-відсотковим виборчим бар'єром для блоків	314 повітів (без гмін/міст з правами повітів): невенародно (а в повітових радах) виборні колегіальні виконавчі комітети на чолі зі старостами	16 воєводств: всенародно виборні регіональні парламенти (сеймики): ПСС з перевагами в багатомандатних (5–15 мандатів) округах за методом Д'Хондта та з 5-відсотковим виборчим бар'єром для партій і 15-відсотковим виборчим бар'єром для блоків	16 воєводств: невенародно (а в сеймиках) виборні колегіальні виконавчі комітети на чолі з маршалками + воєводи (призначувані прем'єр-міністром)
Листопад 2014 р. (явка – 47,40 %) / на 4 роки	2 479 гмін: всенародно виборні гмінні ради: 1) МСВБ в одномандатних округах – всі гміни без прав повітів і незалежно від їхнього населення; 2) ПСС з перевагами та паритетними списками (≥ 35 % жінок та (≥ 35 % чоловіків) у багатомандатних (5–10 мандатів) округах за методом Д'Хондта з 5-відсотковим виборчим бар'єром для партій – всі гміни з правами повітів	2 479 гмін (в тому числі гміни/міста з правами повітів): всенародно виборні одноосібні органи виконавчої влади (війти, мери, бурмістри та президенти міст): МСАБ в одномандатних округах	379 повітів (в тому числі гміни/міста з правами повітів): всенародно виборні повітові ради: ПСС з перевагами та паритетними списками (≥ 35 % жінок та (≥ 35 % чоловіків) у багатомандатних (5–10 мандатів) округах за методом Д'Хондта з 5-відсотковим виборчим бар'єром для партій	314 повітів (без гмін/міст з правами повітів): невенародно (а в повітових радах) виборні колегіальні виконавчі комітети на чолі зі старостами	16 воєводств: всенародно виборні регіональні парламенти (сеймики): ПСС з перевагами та паритетними списками (≥ 35 % жінок та (≥ 35 % чоловіків) у багатомандатних (5–10 мандатів) округах за методом Д'Хондта з 5-відсотковим виборчим бар'єром для партій	16 воєводств: невенародно (а в сеймиках) виборні колегіальні виконавчі комітети на чолі з маршалками + воєводи (призначувані прем'єр-міністром)

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7
Жовтень-листопад 2018 р. (явка – 54,90 %)/ на 5 років	2 480 гмін: всенародно виборні гмінні ради: 1) МСВБ в одномандатних округах – всі гміни без прав повітів і до 20 тис. осіб; 2) ПСС з перевагами та паритетними списками (≥ 35 % жінок та (≥ 35 % чоловіків) у багатомандатних (5–10 мандатів) округах за методом Д'Хондта з 5-відсотковим виборчим бар'єром для партій – всі гміни понад 20 тис. осіб та з правами повітів	2 480 гмін (в тому числі гміни/міста з правами повітів): всенародно виборні одноосібні органи виконавчої влади (війти, мери, бурмістри та президенти міст): МСАБ в одномандатних округах	380 повітів (в тому числі гміни/міста з правами повітів): всенародно виборні повітові ради: ПСС з перевагами та паритетними списками (≥ 35 % жінок та (≥ 35 % чоловіків) у багатомандатних (5–10 мандатів) округах за методом Д'Хондта з 5-відсотковим виборчим бар'єром для партій	314 повітів (без гмін/міст з правами повітів): не всенародно (а в повітових радах) виборні колегіальні виконавчі комітети на чолі зі старостами	16 воєводств: всенародно виборні регіональні парламенти (сеймики): ПСС з перевагами та паритетними списками (≥ 35 % жінок та (≥ 35 % чоловіків) у багатомандатних (5–10 мандатів) округах за методом Д'Хондта з 5-відсотковим виборчим бар'єром для партій	16 воєводств: не всенародно (а в сеймиках) виборні колегіальні виконавчі комітети на чолі з маршалками + воєводи (призначувані прем'єр-міністром)

* Умовні позначення: МСАБ – мажоритарна система абсолютної більшості; МСВБ – мажоритарна система відносної більшості; ПСС – пропорційна система списків.

Доповнюється ситуація і тим, що дизайн системи місцевого самоврядування у Польщі в електоральному розрізі не є досконально «ідеальним», а наділений відносними або навіть значимими дефектами. Зокрема, навіть попри те, що в політичній реальності і суто формально існує три (або, як зазначають деякі вчені, два з половиною) рівні місцевого самоврядування, винятково найнижчий рівень у Польщі – його називають гмінним – є таким, який захищений конституцією та стовідсотково характеризується всенародним способом обрання як законодавчих, так і виконавчих органів влади на місцях.

Натомість формування, функціонування та форма надгмінних (так званого повітового і воєводського) рівнів місцевого самоврядування у Польщі є надмірно функціональними та залежать від законів, прийнятих національним парламентом, а також актів, делегованих національним урядом⁵. Крім того, органи представництва та влади проміжного (повітового) й найвищого (воєводського) рівнів місцевого самоврядування у Польщі є винятково частково всенародно виборними, зокрема стосовно органів законодавчої чи представницької влади на місцях, однак не органів виконавчої влади на місцях⁶.

У підсумку це дає належні підстави констатувати, що сьогодні у Польщі й досі величезною або й навіть головною проблемою в електоральному контексті поступу та функціонування системи органів місцевого самоврядування постає значний розрив між розвитком й інституціоналізацією електоральних процедур на рівні місцевого самоврядування, з однієї сторони, гмін (найнижчий рівень)

⁵ Swianiewicz P. The values of local democracy as seen by mayors in East-Central Europe. *Local Democracy in Post-Communist Europe* / ed. by H. Baldersheim, M. Illner, H. Wollmann. Leske & Budrich, 2003. P. 263–273.

⁶ Pierzgalinski M., Stępcien P. A Peculiar Interpretation of the Constitutional Principle of «One Person, One Vote» in Poland : Voter (In)equality in the Elections to 1,200 Local Legislatures. *East European Politics and Societies and Cultures*. 2017. Vol. 20, No. 10. P. 1–35.; Gendzwill A., Zoltak T. How single-member districts are reinforcing local independents and strengthening mayors : on the electoral reform in Polish local government. *Local Government Studies*. 2016. Vol. 43, No. 1. P. 1–22.

та, з іншої сторони, повітів і воєводств (проміжний і найвищий рівні). Особливо з огляду на регламентований та пропрацьований у Польщі раніше, але значно дефективний сьогодні ліберальний і учасницький фасад системи органів місцевого самоврядування, але, на противагу, де-факто відсутність чи нестачу політичного плюралізму на місцях та своєрідну партіократію внаслідок уніфікації принципів формування представницьких органів влади «зверху вниз» майже на всіх рівнях політичної і адміністративно-територіальної системи, особливо з 2015 р., коли у Польщі, на думку вчених і суто аналітично, почалась «ерозія» демократії⁷.

1. Gendzwill A., Zoltak T. How single-member districts are reinforcing local independents and strengthening mayors: on the electoral reform in Polish local government. *Local Government Studies*. 2016. Vol. 43, No. 1. P. 1–22.
2. Jakubek-Lalik J. Transition from authoritarian regime to democracy: The role of local self-government. The case of Poland. *International journal of civil service reform and practice*. 2020. Vol. 5, No. 2. P. 1–15.
3. Kantorowicz J. Electoral systems and fiscal policy outcomes: Evidence from Poland. *European Journal of Political Economy*. 2017. Vol. 47. P. 36–60.
4. Kasinski M. Ethical and political dilemmas of local self-government in Poland in the course of systemic transformations (1990–2018). *Annales. Ethics in Economic Life*. 2018. Vol. 21, No. 7. P. 7–26.
5. Kasinski M. Monizm i pluralizm władzy lokalnej. Lodz: Wydawnictwo Uniwersytetu Lodzkiego, 2009.
6. Kubat M. Reforming Local Governments in a New Democracy: Poland as a Case Study. *Politics in Central Europe*. 2011. Vol. 7, No. 2.
7. Kulesza M., Szescilo D. Local Government in Poland. *Local Government in the Member States of the European Union: A Comparative Legal Perspective* / ed. by A. Moreno. INAP, 2012.
8. Pierzgalski M., Stępien P. A Peculiar Interpretation of the Constitutional Principle of «One Person, One Vote» in Poland: Voter (In)equality in the Elections to 1,200 Local Legislaturesю *East European Politics and Societies and Cultures*. 2017. Vol. 20, No. 10. P. 1–35.
9. Sakowicz M. Rebirth of Local Government in Poland: 25 Years of Decentralization Reform. *The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe* / ed. by J. Ruano, M. Profiroiou. Palgrave Macmillan, 2017. P. 327–352.
10. Swianiewicz P. The values of local democracy as seen by mayors in East-Central Europe. *Local Democracy in Post-Communist Europe* / ed. by H. Baldersheim, M. Illner, H. Wollmann. Leske & Budrich, 2003. P. 263–273.

⁷ Kasinski M. Monizm i pluralizm władzy lokalnej. Lodz: Wydawnictwo Uniwersytetu Lodzkiego, 2009.; Kasinski M. Ethical and political dilemmas of local self-government in Poland in the course of systemic transformations (1990–2018). *Annales. Ethics in Economic Life*. 2018. Vol. 21, No. 7. P. 7–26.; Pierzgalski M., Stępien P. A Peculiar Interpretation of the Constitutional Principle of «One Person, One Vote» in Poland : Voter (In)equality in the Elections to 1,200 Local Legislaturesю *East European Politics and Societies and Cultures*. 2017. Vol. 20, No. 10. P. 1–35.

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ: ПРОЦЕСИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ВІДНОСИН

Петро Петровський

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Актуальність визначення сучасної парадигми публічного управління зумовлена насамперед тим, що в умовах складних трансформаційних змін, коли наростає тенденція непередбачуваності наслідків, особливе значення має узгодженість участі окремих суб'єктів у спільній соціальній діяльності. Єдність в процесі продукування нового досягається внаслідок здійснення низки заходів освітнього, інформаційного, культурного характеру спрямованих на формування світоглядно-психологічної ідентичності суспільства.

За умови належного демократичного здійснення, подібний потенціал має практика управління. Водночас необхідно констатувати, що остання знаходиться в процесі модернізації, незавершеного переходу від командно-адміністративного стану до якісно демократичного, від державного управління до власне публічного.

Забезпечення методологічної єдності в діяльності всіх соціальних суб'єктів завжди було складним завданням як для науки управління, так і для суб'єктів влади. У контексті постмодерністської методології моделлю досягнення такої єдності стає парадигма, яка, не зважаючи на досить строге визначення концептуальних і методологічних основ діяльності, надає соціальному суб'єкту достатньо простору для інваріантного й творчого ставлення до дійсності. Парадигма є своєрідною формою поєднання методологічних досягнень посткласичної науки і філософії, зокрема поєднанням гносеологічного і діяльнісного підходів. Термін «парадигма» має давнє походження, що сягає корінням античності і означає насамперед приклад або зразок для наслідування. Так, у концепції Платона парадигма характеризує взаємозв'язок духовного і матеріального світів, де ідеї є вічними й довершеними прообразами дійсних речей і виконують функцію зразка (парадигми) їх творення деміургом. Поняття «парадигма» вперше розглядається у праці «Тімей» і означає першообраз, у ролі якого виступають ідеї як незмінно сутні, які використовує деміург за зразки творення існуючих речей. Так, Платон стверджує, «якщо деміург будь-якої речі споглядає незмінно сутнє і бере його в якості першообраза (парадигми) при створенні ідей і властивостей цієї речі, все з необхідністю стане прекрасним» [1, с. 449].

У сучасному трактуванні під парадигмою слід розуміти об'єктивно узгоджену (інтерсуб'єктивно та інституційно визначену) логіку діяльності певної сукупності суб'єктів. Така онтологічно задана ідентичність методологій для Платона і його послідовників протистоїть синтагма (гр. *syntagma* – поєднане) – особистісній послідовності думок певного суб'єкта, що, попри свою частковість, є виявом конгруентності (змістовній єдності) цього суб'єкта. Доречно додати, що узгодження парадигми і синтагми відбувається у койнонії

(«спілкування») як встановлення відповідності парадигмою і синтагмою. Зрозуміло, що в сьгоднішніх умовах трансформації суспільства і держави досягнення відповідності між єдиною соціально-необхідною методологічною моделлю діяльності (парадигмою) і способом особистісного розуміння змін (синтагмою) є досить актуальним завданням часу, а змісту старогрецького поняття «койнонія» відповідає сучасний дискурс.

Упродовж віків поняття «парадигма» використовувалося у подібному до платонівського значенні, але не набувало важливого, концептуального сенсу. Відродження його відбулося у ХХ ст. у рамках неопозитивізму, а активне використання розпочалося у 1960-х років з ініціативи американського філософа науки Т. Куна. За цією традицією, що була підсилена представниками різних наук і течій філософії, парадигмою вважають загальну для певної наукової спільноти методологічну модель пізнання або, за словами самого Т. Куна, «визнані всіма наукові досягнення, які впродовж певного часу дають науковому товариству модель постановки проблем і їх вирішення» [2, с. 11]. У цьому контексті розвиток науки як все більш глибоке пізнання істини здійснюється за допомогою загальноприйнятої парадигми, тобто практикованих форм, методів і способів дослідження дійсності. Таким чином парадигма поєднує в собі теорію і методологію, є теорією, спрямованою на подальший приріст знання та його практичне застосування.

Отже, парадигма – це концептуально визначена модель методології діяльності у пізнавальній та практичній сферах. До її структурних елементів належать концепція, мотив, мета, метод, ресурс, засіб, спосіб дії. Кожен із цих елементів так само, як і їх зв'язок, потребує особливого розширеного дослідження. Проте доцільно наголосити, що структура парадигми – це насамперед лінія методологічної детермінації (визначення через вказаний категоріальний ряд) процесу пізнання та практичної діяльності. Зрозуміло, що названі елементи лише фіксують необхідну логіку розвитку діяльності і в дійсності можуть набувати значної довільності у впливові на результат. Насамперед, необхідно зауважити, що застосування будь-якої методології здійснюється у чітко визначеній реальній ситуації. Так, ситуація може повністю впливати на учасника подій, змушуючи його адаптуватися до її вимог. Водночас, свідоме, доцільне ставлення суб'єкта змін характеризується опосередкованістю, визначенням своєї участі не заданою ситуацією, а власним “баченням”, що береться за основу подальшої діяльності. Зорієнтованість на діяльність і її результативність виводить парадигму із суто теоретичного ставлення до світу, як практично незацікавленого, та орієнтує на оптимізацію діяльності суб'єкта. Якраз у цьому форматі дає визначення парадигми американський теоретик і практик управління Дж. Манс (James N. Muns): “Парадигма – приклад або модель. Узгодженість в способі сприйняття, осмислення, оцінювання та здійснення” врядування [3]. Іншими словами, головний контекст використання цього терміну – фіксація загальноприйнятого способу державного управління.

До сутнісних ознак сучасної парадигми публічного управління необхідно віднести:

- концептуально усвідомлена модель діяльності (від стратегії розвитку до конкретних тактичних кроків, від особистісних переконань управлінців до технічних засобів їх практичного ствердження);
- органічне поєднання ціннісних, теоретичних і методологічних аспектів діяльності; зразкове (парадигмальне) значення окремих прикладів для наслідування;
- конгруентність (логічна цілісність) думки, слова і діла кожного суб'єкта управління;
- інституційно усталена єдність діяльності основних суб'єктів (несуперечність правового поля та форм і методів його застосування).

Проекція вказаних ознак на проблему визначення змісту сучасної парадигми публічного управління в Україні зумовлює звернення до офіційно визнаної концепції (стратегії) розвитку держави, конституційно проголошених пріоритетів державотворення та відповідних механізмів публічного управління.

Зокрема, доречно зазначити, що в контексті досягнень Помаранчевої революції 2004 року та проголошеної Президентом В. А. Ющенком Концепції гуманітарного розвитку України нами була сформована в 2008 році гуманітарна парадигма державного управління [4]. Остання визначалася як необхідність зміни суспільно-владних відносин з орієнтацією на людину центризм, тобто науково обґрунтоване забезпечення розвитку особи та її творчої діяльності. До характерних рис такої парадигми на державному рівні належать верховенство прав і свобод людини, ринкові та соціальні механізми конкуренції, публічна відкритість влади, громадянське суспільство і соціальний капітал, толерантне і нелінійне мислення тощо. На нашу думку, саме така парадигма властива сучасному цивілізованому суспільству, поділяється більшістю його громадян, характеризує розвинуті форми публічного управління та є ментально-психологічною основою сталого розвитку. У більш розгорнутому варіанті гуманітарна парадигма містить у собі низку показників людського розвитку в економічній, соціально-політичній, культурній та духовній сферах.

Водночас констатувалося, що в українському соціокультурному просторі існує протистояння двох парадигм – гуманітарної (демократичної) та авторитарної, що прагне закріпити домінування влади над суспільством. На сьогодні це протистояння вилилося у військову агресію РФ, інформаційну та смислову війну. За таких умов актуально гострою є проблема визначення парадигми державотворення України, реалізації демократичних принципів урядування чи здійснення вимог дозованої демократії, розвиток цивілізованого публічного управління чи збереження рудиментів командно-адміністративної системи.

1. Платон. Тимей [Текст]. Платон. Филеб. Государство. Тимей. Критий [Текст]; пер. с древнегреч.; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса... М.: Мысль, 1999. 656 с.
2. Кун Т. Структура научных революций [Текст]. Т. Кун; пер. с англ. И. З. Налетова. М.: Прогресс, 1975. 278 с.
3. Muns James N. Governance Improvement: A Paradigm Shift. Access mode: http://usmayors.org/destpractices/bp_volume_2/plano.htm.

4. Петровський П. М. Гуманітарна парадигма в системі державного управління [Текст]. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2008. 252 с.

Маріан Токар, Ганна Кумар

ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКА ВЗАЄМОДІЯ ІНСТИТУЦІЙ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасні децентралізаційні процеси в Україні мають на меті сприяння ефективній реалізації перспектив розвитку демократичних відносин між публічною владою та представниками громадянського суспільства. Однак на цьому шляху залишається ще чимало проблем, головним серед яких є застарілий стиль управління зі стереотипними бюрократичними й формально відповідальними наслідками та корупційна системність. Така ситуація вимагає пошуку нових методів управлінських взаємин держави і суспільства, що підвищує роль громадянського суспільства в житті держави.

Анонсована проблема доволі актуальна. Як говорить у одній із своїх праць П. Петровський, «сьогодні Україна перебуває на стадії трансформування командно-адміністративного управління радянського зразка в сучасну систему демократичного врядування» [4, с. 110]. Тому питання взаємодії управлінської діяльності інституцій держави й громадянського суспільства стає дедалі більше популярним. Зокрема, значний інтерес викликають матеріали про подібний зарубіжний досвід [1], організаційно-інституціональну складову цього процесу [6], вплив громадських інституцій на формування відповідної державної політики [7]. Праці І. Черленяка [8], Є. Шахненко [9], Р. Шварц [10], розкривають теоретико-методологічний зміст досліджуваної проблеми. Важливою для дослідження є тематика наукової розробки авторського колективу інших українських вчених, які розкривають проблеми взаємодії держави і суспільства крізь призму вивчення процесів публічної політики [2].

Актуалізація необхідності розробки нових підходів до процесу управління державотворчими процесами й залучення до нього ширших верств громадянського суспільства є метою нашої доповіді й статті. Відповідно, акцентуємо увагу на головному її завданні – необхідності вдосконалення процесу взаємодії таких важливих інституцій громадянського суспільства як неурядові організації (НУО), які за своєю спроможністю та сутнісною функціональністю володіють значним потенціалом управлінської мобілізації людського загалу.

Процес взаємодії інституцій держави і неурядових організацій у сучасній Україні повинен здійснюватися за певними системно-синергетичними параметрами, які ще далеко не складені у комплексне вираження загального конструкту громадянського суспільства, а часом носять зовсім умовні та хаотичні обриси. Особливо це стає відчутним у періоди, коли держава перебуває в кризових суспільно-політичних ситуаціях і вимагає прийняття швидких та

ефективних управлінських рішень. Державні інституції, що пов'язані з виділенням публічної влади із суспільства (державні підприємства, організації та установи), не завжди можуть вчасно відреагувати на виклики державотворення, стають заручниками внутрішніх або зовнішніх обставин, неадекватно реагують на загрози національній безпеці тощо.

У такій ситуації варто прислухатися до порад, які лунають з боку «третього сектору». Важливо відчувати їхні ініціативи щодо оптимізації сфери державної політики. Інституції, які презентують громадянське суспільство, хоч і не повністю формалізовані, та все ж більш відчутно можуть реагувати на ситуативні суспільно-політичні трансформації й спроможні унеможливити зіткнення державно-суспільних інтересів, витворення певних колізій, що загрожують проявами різного роду конфліктів. Громадські організації мають реальні можливості надати посильну допомогу державі у подоланні гальмуючих державотворення явищ і процесів, що в суті своїй несуть загрозу загалом державі та розвитку безпосередньо громадянського суспільства [7].

У даному контексті виникає традиційне питання взаємодії між інституціями держави і громадянського суспільства, а також подолання стереотипного підходу до місця й ролі неурядових організацій, зокрема у процесі спільного вирішення державотворчих проблем. У сучасних умовах розвитку демократичної України багато в чому представники громадянства позбавлені авангардної місії, участі у безпосередньому прийнятті важливих суспільно значимих рішень та навіть більше – у веденні рівноправної дискусії з владою про напрямки розвитку держави і суспільства. Поряд із низкою традиційних негативних умов співпраці між інституціями суспільства й держави, це пов'язане також із відсутністю методологічних концептів державного сприяння розвитку неурядових організацій в Україні.

Попри спроби державних управлінців, сучасної правлячої еліти України позбавитися не зовсім вдалого досвіду взаємодії попередніх представників органів державної влади з більшістю неурядових організацій, у питаннях взаємодовіри та співробітництва, в чисельних важливих суспільно-державних напрямках залишаються значні прогалини і проблеми. Сьогодні особливо відчутним є вакуум спроможності співпраці інституцій громадянського суспільства та держави в змісті актуалізації уваги на пріоритетних питаннях розвитку суспільно-політичних відносин. Ледь задовільний процес вирішення суспільно значимих завдань і проблем за допомогою залучення громадськості крізь мережу неурядових організацій уповільнює процес взаємовигідної державотворчої взаємодії суспільного загалу в Україні. І це при тому, що неурядові організації за своєю суспільною суттю «мають вирішувати свої загальнозначущі справи через їхню реалізацію в державній політиці» [9].

Ми відстоюємо таку позицію, що незважаючи на намагання держави усіляко сприяти розвитку громадянського суспільства і його інституціям, прямий вплив на управлінську складову представників неурядових організацій залишається значною мірою обмеженим, що порушує баланс загальноприйнятої в демократичних державах принципової цінності народовладдя. Процес децентралізації управлінських відносин, публічність органів державної влади,

активізація місцевого самоврядування, сталий розвиток територіальних громад та інші позитивні зрушення в Україні все ж поки ще не дають чіткої відповіді на виклики громадянського суспільства. Натомість, ще відчутною залишається не зовсім адекватна реакція інституцій держави на прояви громадянського лідерства та підтримку ініціативності громадських організацій і т.д.

Сьогодні дедалі частіше слід стимулювати введення в практику різноманітність взаємодії суб'єктів суспільно-державних відносин. Нас цікавлять нові підходи, в яких публічно-управлінська роль суспільства і держави консенсусно узгоджується. Зокрема, ми вивчили можливість застосування здобутків різних шкіл фасилітації [10] для синхронізації синергетичного ефекту комплексної взаємодії інституцій громадянського суспільства та державної влади на фоні складностей сучасного суспільно-політичного розвитку України. Важливим у цьому контексті є співставлення необхідних теоретичних підходів до практики й потенційних можливостей впливу на державотворчі процеси управлінської діяльності інституцій суспільства і держави. Останнім часом фасилітаційні форми співпраці використовуються в малих групах [3], однак їх вдосконалені варіанти можуть стати в нагоді й для більш масштабних соціальних середовищ, якими може виступати простір територіальної громади. У результаті має логіку підхід до побудови «методу взаємного сприяння» як механізму інституціональної взаємодії, яка є проявом природного самовираження ініціативності неурядових організацій і може сприяти забезпеченню стабільного процесу інтеграції бажань, інтересів та можливостей інституцій громадянського суспільства і держави.

Вимогою часу є поглиблення демократичних процесів у сучасній Україні, що змушує актуалізувати увагу на синтезуванні аспектів управлінської діяльності інституцій громадянського суспільства і держави. Одночасно, сучасний стан розвитку України стимулює динамічну модифікацію шляхів взаємодії держави і суспільства. Вбачаємо практично вмотивованим формування сталого алгоритму інституціональної співпраці, який можна зобразити у вигляді детермінуючого ряду елементів: інтерес, мотив, можливість, стратегія, засоби, спроба, результат тощо. На нашу думку, щонайменше таке застосування пришвидшить реалізацію ідеї «взаємного сприяння» й символізуватиме бажання «акторів» використовувати потенційні форми взаємодії неурядових організацій та державних установ. У цьому концепті формується і символічна єдність ознак інституцій суспільства і держави, які працюють на досягнення спільної мети – державотворення через побудову соціально справедливої держави й громадянського суспільства.

В основу «методу взаємного сприяння», який пропонуємо до уваги, нами закладено мобілізаційно-організаційний підхід, що розвивається з теорії організаційної культури, де цінним постає «людино орієнтована форма співробітництва» в організаціях [5, с. 129]. Також синтезуємо його із формату соціальної мобілізації, в якій центральне місце в розвитку громадянського суспільства відводиться ролі громадян [11].

Отже, даний метод сформований таким чином, щоб увібрати у себе наступні форми сприяння розвитку громадських організацій в Україні

покроково як: 1) конструювання відкритого середовища, в якому формується розуміння спільного проекту соціального розвитку (базис – свідомість, культура, правила, норми); 2) пошук моделі консенсусного громадсько-державного управління (структурний центр акумуляції, планування та реалізації спільних інтересів); 3) усвідомлене моделювання управлінської діяльності (спільне консенсусне вирішення суспільно значимих завдань). На наш погляд, у назві пропонованого конструкту – «метод взаємного сприяння» – закладено змістовну можливість вирішення чисельних питань державно-суспільної життєдіяльності на основі ефективної управлінської взаємодії представників влади й громадянського суспільства. Логіка традиційних демократичних відносин наголошує на тому, що суб'єктом і об'єктом публічно-управлінської діяльності є людина, а отже питання, у нашому розумінні, інституціональної взаємодії є природно вмотивованим. Виходячи з цього, практично всі інституції в суспільстві та державі є соціальними, й більшість з них спрямована на реалізацію соціальних інтересів, мають властивість потягу до природного партнерства. Соціальним змістом просякнутий і весь процес взаємодії – від початку (аналіз проблем і знаходження компромісів) до кінця (прийняття рішень і контроль за їх впровадженням).

Разом із тим, у сучасних умовах розвитку українського суспільства й трансформації загальнолюдських демократичних відносин варто скористатися досвідом громадянської самоорганізації та мобілізації особистості в європейських державах. Західні демократії оперують правовою прагматикою рівноправності, принципами соціальної справедливості, вираженням балансу інтересів більшості і меншості. Демократії властиве забезпечення не тільки громадських інтересів, а й стимулювання громадської ініціативи в питанні вирішення суспільно значимих завдань, що сприяє залученню до державотворчої взаємодії інтересів держави і суспільства [1]. Відповідно, неурядові організації отримують можливість проявити себе в змісті публічно-управлінської діяльності через інститут умовних громадських агентів – публічних менеджерів, фасилітаторів, інсайдерів.

Повертаючись до методологічних підходів синергії та фасилітації, що сьогодні вивчається в рамках державного управління [8], синхронне їх застосування, на нашу думку, дає можливість сформувати цілком реальний «конструкт відкритого середовища», що забезпечить взаємодовіру і взаємовідповідальність усіх зацікавлених сторін суспільного діалогу. Даний концепт розрахований на подолання усталених науково-практичних стереотипів, які унеможливають використання модерних підходів до розвитку державно-суспільних відносин та стимулювання спільної управлінської діяльності неурядових організацій та представників державних установ. Головним у ньому вбачаємо розуміння суті тих функцій, які виконуватиме механізм інституціональної взаємодії.

У даному випадку маємо на увазі досягнення державотворчих цілей завдяки сприянню держави розвитку неурядових організацій, їхнім ініціативам і ресурсам, з одного боку, і використання тактики «взаємного сприяння» (методологічний конструкт), віддзеркалення можливостей неурядових

організацій у напрямку допомоги державним інституціям реалізовувати державотворчий потенціал, з іншого. Такий підхід вимагає використання багатогранності державно-суспільних відносин і відображає загальне ставлення пануючого політичного режиму до громадянського суспільства в цілому та його інституцій, зокрема. В даному випадку інституції держави можна розглядати і як спосіб організації конкретних зв'язків та відносин як цілісної структури, про що пише В. Сімутін [6].

Це розглядаємо і як інструмент динамічної трансформації взаємин між суспільством і державою. Їх джерелом виступає синергія суспільних (у першу чергу) та державних інституцій. І цей процес став можливим завдяки поступовому формуванню контактів, а в даному випадку державно-суспільних «зв'язків і відносин». Якщо проаналізувати деякі події у новітній історії України під кутом управлінської реалізації етапів «взаємного сприяння», то таких знайдемо чимало. Щоправда, підхід до подібних досліджень варто перевести у постійну площину й акцентувати увагу на визначенні механізму інституціональної взаємодії неурядових організацій та органів публічної влади саме в змісті сталої управлінської практики.

Практичною метою взаємодії інституцій суспільства і держави є зростання рівня взаємності, при якому інституціональна єдність стала б пріоритетним напрямом державної політики. У її змісті чітко б усвідомлювалася ключова роль громадянина, громадських агентів та їхніх організацій, інших об'єднань громадян у процесі прийняття суспільно значимих рішень та у консолідованому державотворенні загалом.

Названі аргументи актуалізують забезпечення різних форм взаємодії публічно-управлінської діяльності неурядових організацій як демократичних елементів громадянського суспільства та держави. Соціальний аспект публічно-управлінської діяльності є важливим феноменом різнорівневої децентралізації й вписується у вимоги розвитку сучасної демократії. Конструкт публічного середовища, в якому головну роль відіграє громадськість, потребуватиме ефективної співпраці неурядових організацій із органами публічної влади, зокрема й органами місцевого самоврядування, управліннями територіальних громад. і у перспективі має отримати належну підтримку в змісті сталого розвитку самоорганізованих одиниць українського суспільства.

1. Белей І. Зарубіжний досвід демократичного врядування та можливості його застосування в українській практиці. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Вип. 2 (5). 2010. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02\(5\)/10bimzup.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)/10bimzup.pdf)
2. Взаємодія держави і суспільства в процесах публічної політики: наук. розробка / авт. кол.: С.О. Телешун, І. В. Рейтерович, С. В. Ситник та ін. К.: НАДУ, 2013. 44 с.
3. Майстерність фасилітації. Сучасні підходи до роботи з групою. *Humantime*. URL: <http://humantime.com.ua/service/maysternist-fasilitatsi-suchasni-pidhodi-do-roboti-z-grupoynavchalniy-kurs-1>
4. Петровський П. М. Гуманітарний ресурс демократизації державного управління України: теоретико-методологічний аспект. Львів, 2012. 212 с.
5. Петровський П. М. Методологія наукового дослідження в галузі державного управління: навч. посіб. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2015. 240 с.

6. Сімутін В. Інститути держави як складові елементи механізму сучасної держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2014. Вип. 27 (1). С. 54–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_27%281%29__15
7. Твердохліб О. С. Вплив громадських організацій на формування та реалізацію державної інформаційної політики. *Аспекти публічного управління*. № 9–10 (11–12), вересень – жовтень 2014. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/download/118/118/>
8. Черленяк І. І. Синергетичні моделі оптимізації системи державного управління: монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. 656 с.
9. Шахненко Є. Д. Теоретико-методологічна змістовність державної політики та роль інститутів громадянського суспільства в її формуванні. *Державне будівництво*. № 2. 2008. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/doc/1/16.pdf>
10. Шварц Р. Школи фасилітації: основні світові підходи до групової роботи. Schwarz R. *The Skilled Facilitator: A Comprehensive Resource for Consultants, Facilitators, Managers, Trainers and Coaches*. San Francisco: Jossey-Bass, 2002. Перекл.: Н. Лисова, Т. Сухенко. *Humantime*. URL: <http://humantime.com.ua/blog/shkoli-fasilitatsi-osnovni-svitovi-pidhodi-do-grupovo-roboti-1#main>
11. Haughton, G. *Community Economic Development*. Printed in the United Kingdom for the Stationary Office by Albert Gait Ltd, Routledge, 2002. 276 p.

Надія Кічера

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Інформація є одним із основних ресурсів публічної політики та управління. Дослідники виділяють даний ресурс поряд з силою, законом, грошима тощо. В сучасних умовах саме інформація набирає все більшої ваги і впливу, при цьому мається на увазі не лише актуальна, об'єктивна, достовірна інформація, але і дезінформація, яка впливає на суспільні, економічні, політичні процеси. Достовірна, ґрунтовна інформація є основою ефективної роботи систем та інститутів, у тому числі політичних, управлінських. Прийняття ефективного та раціонального рішення, розробка якісної, результативної політики неможлива без володіння належною аналітичною інформацією.

Процеси інформатизації та динамічного поширення інформаційно-комунікативних технологій сприяють активізації та полегшенню діалогу між владою та громадянським суспільством. Гнучка система реагування та співпраці неможлива без збору, аналізу та використання інформаційних ресурсів. Необхідною умовою функціонування та ефективного виконання повноважень чи то органами державної влади різних рівнів, чи то органами місцевого самоврядування є врахування та використання аналітичної інформації.

Функціонування регіональних органів виконавчої влади, а також інституцій місцевого самоврядування повинно бути максимально ефективним, що передбачає вільний доступ всіх мешканців територіальної громади до якісних послуг, їх участь у розвитку громади та території, дієвий вплив на рішення та політичний курс влади. Не менш важливою є аналітична інформація для

розробки та реалізації плану розвитку громади, починаючи від її формування і до ефективної поточної роботи органів місцевого самоврядування, спроможності громади, стратегічного планування її розвитку [5].

Аналітична інформація – це відомості, отримані з перевірених, співвіднесених фактів, які зібрані та опрацьовані таким чином, щоб відповідати вирішенню конкретного завдання [2, с. 34]. Релевантними категоріями є також інформаційно-аналітична діяльність та інформаційно-аналітичне забезпечення. Інформаційно-аналітична діяльність представляє собою особливий напрям інформаційної діяльності, пов'язаний з виявленням, опрацюванням, збереженням та поширенням інформації у сфері управління, політики, економіки та інших сферах суспільної життєдіяльності [6, с. 5]. Відповідно, «інформаційно-аналітичне забезпечення – це сукупність технологій, методів збору та обробки інформації, що характеризує об'єкт управлінського впливу (соціальні, політичні, економічні та інші процеси), специфічних прийомів їхньої діагностики, аналізу та синтезу, а також оцінки наслідків прийняття різних варіантів політичних рішень» [6, с. 5].

Серед дослідників питань аналітики та аналітичної інформації С. Телешун, А. Пугач, В. Ребало, Т. Стоколос, І. Рейтерович та інші. Зокрема, Сергій Телешун виділяє наступні якісні риси аналітичної інформації: цінність (корисність), точність, достовірність, повнота, оперативність, коректність [6, с. 10]. Крім того, якість інформації залежить від таких характеристик як вірогідність, надійність, своєчасність, важливість тощо. Отримана з різних джерел інформація лише тоді стає важливою та корисною, коли проаналізована, оброблена, максимально точно витлумачена за допомогою релевантних методів. Крім того, необхідним є постійний, систематичний збір інформації, тобто моніторинг ситуації, явища чи проблеми, в тому числі з метою їх моделювання та прогнозування. Відтак існує потреба в постійному функціонуванні кваліфікованих інформаційно-аналітичних підрозділів, або ж співпраці органів державної влади і місцевого самоврядування з аналітичними чи науково-аналітичними, експертними інституціями з метою забезпечення ефективного регіонального розвитку та отримання інформації з метою прогнозування та запобігання кризам, виявлення можливих ризиків та загроз. Подібна практика функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування дозволить максимально задовольняти потреби споживачів, забезпечувати потреби та вирішувати проблеми тих чи інших громад чи регіонів. Відповідні підрозділи (наприклад, департамент інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю, чи відділ інформаційно-аналітичного забезпечення та комунікації з громадськістю, інформаційно-аналітичний відділ, відділ аналітичної роботи тощо) з визначеною періодичністю повинні готувати інформацію, яка передбачає моніторинг громадсько-політичних настроїв населення, оцінку суспільно-політичної ситуації в області на основі аналізу можливих джерел інформації [2, с. 36], за потреби у формі відповідного аналітичного продукту. В інформаційну епоху важливим є також аналіз електронних носіїв інформації, зокрема релевантних проблематиці сайтів, не

лише офіційних, але і соціальних мереж, а також місцевих і регіональних ЗМІ, у тому числі критичних.

При органах влади та органах місцевого самоврядування також важливим є компетентне функціонування інформаційного підрозділу. Зазвичай його діяльність спрямовується на вирішення трьох основних завдань: забезпечення участі громади у вирішенні питань місцевого значення, формування довіри громадськості до місцевої влади та публічне визнання її діяльності. Структура підрозділу залежить від ресурсів та обсягу завдань органу влади. Це може бути відділ, ціле управління (центр), що має у складі окремі відділи.

Серед інформаційно-аналітичних матеріалів виділяють інформаційно-аналітичні документи, коментарі, статті, огляди, рецензії, листи, розслідування тощо. Так, аналітичний документ є потужним інструментом і може слугувати багатьом цілям у процесі вироблення політики [7, с. 16]. Однак, основною «метою аналітичного документа є: надати вичерпну й переконливу аргументацію для обґрунтування рекомендацій щодо політики, що їх представлено в документі, а отже, слугувати інструментом для вироблення й ухвалення рішень і бути закликком до дій для цільової аудиторії» [7, с. 19]. Готуючи аналітичний документ, варто детально проаналізувати процес вироблення політики у визначеній сфері, а процес дослідження повинен бути спрямований на пошук відповідей на наступні питання:

- На який етап (етапи) процесу вироблення політики ви намагаєтесь вплинути аналітичним документом?

- Які стейкхолдери були (є) залучені на кожному етапі процесу вироблення політики?

- Чи визначено чітко проблему, яку необхідно розв'язати?

- Чи можна її сформулювати двома реченнями?

- Чи маєте ви достатньо вичерпні доводи на підтримку вашого твердження, що проблема існує?

- Чи ви окреслили й оцінили можливі варіанти політики, які допомогли б цю проблему розв'язати?

- Які оціночні критерії ви застосували?

- Чи вирішили ви, якому альтернативному варіанту віддати перевагу?

- Чи маєте ви достатньо вагомі доводи для того, щоб аргументовано обстоювати обраний варіант політики проти інших? [7, с. 17].

Підготовка інформаційно-аналітичного продукту це складний і ретельний процес дослідження і аналізу. Важливим є використання актуальної, різнопланової, достовірної інформації, розробка відповідної методології її збору та опрацювання. У даному випадку мова йде про первинну інформацію і доречність соціологічних, статистичних методів. Зокрема важливими та інформативними є опитування, анкетування, інтерв'ю та інші соціологічні дослідження, які покликані оцінювати активність населення тої чи іншої громади в процесі її розвитку, в тому числі з метою вибору найкращої форми громадської участі. Крім посередництва соціологічного інструментарію, місцеві органи влади та самоврядування можуть отримувати інформацію безпосередньо, зокрема через загальні збори, зустрічі, обговорення,

консультації, обраних представників, виконавчі комітети [1]. Громадськість повинна мати змогу та відповідні механізми для того, щоб поділитися своєю думкою та ідеями про поточні потреби, проблеми, можливі майбутні плани, про громаду в цілому. Дана інформація повинна бути кваліфіковано зібрана, узагальнена, донесена до відповідних інституцій чи посадових осіб у формі того чи іншого інформаційного чи аналітичного продукту з метою як найефективнішого регіонального чи локального урядування.

Важливим в ефективності роботи та забезпеченні потреб регіонального розвитку різних рівнів є спілкування між департаментами, управліннями та іншими підрозділами, обмін інформацією, досвідом та проблемними питаннями в самих управлінських інституціях або між ними. Саме тому доречною може бути практика регулярного проведення сесій запитань і відповідей, семінарів, тренінгів для представників різних підрозділів, у тому числі різних органів де вони могли б обмінюватися думками та досвідом. На основі подібної роботи інформаційно-аналітичні підрозділи можуть виробляти відповідні рекомендації не лише стосовно поточного та стратегічного регіонального розвитку, але і налагодження, покращення чи скоординування роботи інституції регіонального публічного урядування.

У випадку, коли інформаційно-аналітичний супровід потрібний з метою формування стратегічного плану розвитку громади чи регіону, можливих перспектив, важливими є не лише професіоналізм та ефективність роботи органів влади та місцевого самоврядування, активна участь громадськості, наявність відповідного діалогу з метою вирішення поточних проблем, але і робота по формуванню зовнішньої привабливості регіону. У даному випадку інформаційно-аналітичний продукт повинен бути спрямований та містити рекомендації для органів влади і місцевого самоврядування щодо формування привабливості території для партнерів та інвесторів. Корисною у даному випадку стане популяризація інформації щодо кількості і складу населення, площі громади, бюджетних показників, участі у міжнародних проектах, даних про кількість підприємств, ринків, закладів громадського харчування, інформації про транспортну інфраструктуру, склад керівництва в області, районі чи ОТГ з необхідними деталями, даних про готові публічні інвестиційні проекти, актуальні повідомлення, чинні оновлені документи (бюджет, плани соціально-економічного розвитку, рішення) тощо [4].

Таким чином, інформаційно-аналітичне забезпечення прийняття управлінських рішень органами державної влади та місцевого самоврядування має ґрунтуватися на аналізі предметних сфер управлінської діяльності та виділенні пріоритетних програмно-цільових установок, завдяки чому забезпечується: створення оптимальних умов для ефективного функціонування держави в цілому та регіону зокрема; поліпшення основних економічних показників, збільшення зайнятості населення; залучення зовнішніх інвестицій, підтримка найбільш значущих інноваційних проектів; планування і збільшення податкових надходжень, стабілізація фінансово-бюджетної сфери, ефективне управління і контроль фінансових потоків; розвиток інфраструктури та

ефективне управління системами соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти, житлово-комунального господарства тощо [3].

Отже, інформаційно-аналітична діяльність є важливою складовою управлінського процесу, передумовою прийняття ефективних управлінських рішень. Інформаційно-аналітична робота дозволяє зібрати дані різного характеру в цілісну картину, спрогнозувати сценарії розвитку процесу, вплив різних факторів, можливі перспективи та наслідки прийняття того чи іншого рішення органами публічного управління. Необхідним є моніторинг та систематичне надходження аналітичної інформації, її опрацювання та зберігання, що зокрема дозволяє фіксувати зміни та основні тенденції у тій чи іншій сфері. Важливою умовою належного інформаційно-аналітичного забезпечення є своєчасність та актуальність аналітичної інформації.

1. Аналітичний звіт за підсумками міжрегіонального дослідження участі громадськості у процесах об'єднання та розвитку територіальних громад. Одеський інститут соціальних технологій, Всеукраїнська ГО «Асоціація сприяння самоорганізації населення». Одеса, 2016. 104 с.
2. Демчина Л.І. Аналітична інформація як засіб підготовки управлінських рішень органами місцевого самоврядування. *International Academy Journal Web of Scholar*. 4(46), April 2020. С. 32-37. DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/30042020/7044
3. Дегтяр О. Інформаційно-аналітичне забезпечення прийняття управлінських рішень у діяльності органів державної влади. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 3. С. 30–36.
4. Інформаційна відкритість громади: цілі, завдання, інструменти. Бібліотека місцевого самоврядування / Методичний посібник. Вінниця, 2019. 38 с.
5. Спроможність громади. *Децентралізація. Глосарій*. URL: <https://decentralization.gov.ua/glossary> (дата звернення 14.08. 2021 р.).
6. Телешун С. О. Інформаційно-аналітична діяльність в державному управлінні: навч.-метод. матеріали / С. О. Телешун, І. В. Рейтерович. К.: НАДУ, 2013. 36 с.
7. Янг Е., Куїнн Л. Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики: Практичний посібник для радників з державної політики у Центральній і Східній Європі / Пер. з англ. С. Соколик. Наук. ред. пер. О. Кілієвич. К.: «К.І.С.», 2003. 120 с.

Аліна Кречко, Вадим Яночко, Павло Чурей

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Новий Закон «Про державну службу» визначає принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби [2].

Відповідно до Закону № 889 державна служба – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність з практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо:

- аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проектів програм, концепцій, стратегій, проектів законів та інших нормативно-правових актів, проектів міжнародних договорів;
- забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів;
- забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг;
- здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства;
- управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням;
- управління персоналом державних органів;
- реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством [2].

Важливою є постановка поняття «державний службовець» – це громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті) (далі – державний орган), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби.

Статтею 4 названого Закону України визначено принципи державної служби, до яких віднесено наступні:

- 1) принцип верховенства права – забезпечення пріоритету прав і свобод людини і громадянина відповідно до Конституції України, що визначають зміст та спрямованість діяльності державного службовця під час виконання завдань і функцій держави;
- 2) принцип законності – обов'язок державного службовця діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;
- 3) принцип професіоналізму – компетентне, об'єктивне і неупереджене виконання посадових обов'язків, постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності, вільне володіння державною мовою і, за потреби, регіональною мовою або мовою національних меншин, визначеною відповідно до закону;
- 4) принцип патріотизму – відданість та вірне служіння Українському народові;
- 5) принцип доброчесності – спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень;
- 6) принцип ефективності – раціональне і результативне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики;

7) принцип забезпечення рівного доступу до державної служби – заборона всіх форм та проявів дискримінації, відсутність необґрунтованих обмежень або надання необґрунтованих переваг певним категоріям громадян під час вступу на державну службу та її проходження;

8) принцип політичної неупередженості – недопущення впливу політичних поглядів на дії та рішення державного службовця, а також утримання від демонстрації свого ставлення до політичних партій, демонстрації власних політичних поглядів під час виконання посадових обов'язків;

9) принцип прозорості – відкритість інформації про діяльність державного службовця, крім випадків, визначених Конституцією та законами України;

10) принцип стабільності – призначення державних службовців безстроково, крім випадків, визначених законом, незалежність персонального складу державної служби від змін політичного керівництва держави та державних органів [2].

Деякі положення Закону України «Про державну службу» встановлюють норми кадрового забезпечення системи. Так, зокрема, Стаття 19 Закону № 889 визначає, що право на державну службу мають повнолітні громадяни України, які вільно володіють державною мовою та яким присвоєно ступінь вищої освіти не нижче: 1) магістра – для посад категорій «А» і «Б»; 2) бакалавра, молодшого бакалавра – для посад категорії «В».

Водночас, на державну службу не може вступити особа, яка: 1) досягла шістдесятип'ятирічного віку; 2) в установленому законом порядку визнана недієздатною або дієздатність якої обмежена; 3) має судимість за вчинення умисного злочину, якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку; 4) відповідно до рішення суду позбавлена права займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави, або займати відповідні посади; 5) піддавалася адміністративному стягненню за корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення – протягом трьох років з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили; 6) має громадянство іншої держави; 7) не пройшла спеціальну перевірку або не надала згоду на її проведення; 8) підпадає під заборону, встановлену Законом України «Про очищення влади» [2].

Правове регулювання державної служби здійснюється Конституцією України, цим та іншими законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, постановами Верховної Ради України, указами Президента України, актами Кабінету Міністрів України та центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби.

Відносини, що виникають у зв'язку із вступом, проходженням та припиненням державної служби, регулюються цим Законом, якщо інше не передбачено законом. Дія норм законодавства про працю поширюється на державних службовців у частині відносин, не врегульованих Законом № 889 [2].

Що стосується державного службовця, то він під час виконання посадових обов'язків має діяти у межах повноважень, визначених законом, і підпорядковуватися своєму безпосередньому керівнику або особі, яка виконує

його обов'язки. Безпосередній керівник – найближчий керівник, якому прямо підпорядкований державний службовець. Державний службовець зобов'язаний виконувати накази (розпорядження), доручення керівника, видані в межах його повноважень, крім випадків, передбачених ч. 6 ст. 9 Закону № 889 [2].

Учені-дослідники Наталія Носань та Віктор Мартінович у своїй праці «Нормативно-правове забезпечення публічного управління в умовах децентралізації влади в Україні» чимало уваги приділили аналізу базових засад названої проблеми. Зокрема, вони вважають, що «оскільки на сьогодні через публічне управління реалізується політика держави на рівні органів виконавчої влади, важливого значення набуває визначення сфер політичної та публічної управлінської діяльності на нормативно-правовому рівні. Вже прийнято відповідні правові норми (переважно для вищих органів державної виконавчої влади). До складу Кабінету Міністрів України входять політичні посади Прем'єр-міністра, Перший віце-прем'єр-міністра, віце-прем'єр-міністрів та міністрів України, на які трудове законодавство та законодавство про державну службу не поширюються (ч. 1 та 3 ст. 6). У Законі України «Про державну службу» (п. 3. ч. 3 ст. 3) до переліку посад, на які не поширюється дія відповідного законодавства, включаються також посади перших заступників та заступників міністрів. Тобто, незважаючи на те, що перераховані посади безпосередньо стосуються публічного управління через виконання повноважень у виконавчій владі, вони не належать ні до політичних, ні до посад з державної служби. Окрім перерахованих посад дія закону не поширюється і на інших суб'єктів, пов'язаних з процесом публічного управління (ч. 3 ст. 3), а також депутатів місцевих рад, посадових осіб органів місцевого самоврядування, працівників патронатних служб. Тобто, виникає об'єктивна потреба застосування відповідного до характеру публічного управління правового механізму відповідальності даних посадових суб'єктів [1].

Важливі думки названих авторів стосуються й професійної діяльності державних службовців, зміст якої «підпадає під загальну та спеціальну юридичну відповідальність, на відміну від інших учасників публічного управління (які несуть лише загальну юридичну відповідальність)» [1].

Тому вчені однак у думці, і ми підтримуємо їх поважні аргументи, що «доцільно переглянути нормативно-правові акти, які передбачають відповідний механізм відповідальності, зважаючи на ймовірні ризики через неналежне виконання своїх обов'язків. Тобто, змінюючи організаційну компоненту механізму публічного управління, особливо щодо проведення децентралізації влади, потрібно одночасно коригувати та доповнювати відповідні нормативно-правові акти, тим самим збалансовуючи правовий аспект даного механізму. Відповідний підхід сприятиме оптимізації співвідношення повноважень та відповідальності суб'єктів публічного управління на конкретних етапах децентралізації влади» [1].

Маємо намір звернути увагу і на змінах щодо процедури державної реєстрації важливих актів публічної влади. Адже кількість нормативно-правових актів, що подаються на державну реєстрацію міністерствами та іншими органами виконавчої влади, зростає з кожним роком. Так, у перший рік

державної реєстрації було занесено до державного реєстру 210 нормативно-правових актів, у той час як у 2004 році – вже 1681, тобто у 8 разів більше [3].

Незважаючи на правове врегулювання цих питань та більш ніж десятилітній досвід роботи, проблеми забезпечення законності нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади існують і на сьогоднішній день. Під час проведення правових експертиз Мін'юстом лише за останній рік виявлено 1500 незаконних правових норм, що порушували чи обмежували встановлені законом права, свободи й законні інтереси громадян, підприємств, установ та організацій та покладали на них не передбачені законодавством обов'язки. Мін'юст запобігає появі незаконних нормативно-правових актів через процедуру відмов у їх державній реєстрації. Підстави відмови в державній реєстрації нормативно-правового акта визначені пунктом 13 Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади, органів господарського управління і контролю, що зачіпають права, свободи й законні інтереси громадян або мають міжвідомчий характер, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України. А найбільш типовими причинами відмов у державній реєстрації є видання нормативно-правових актів суб'єктами нормотворення, які не мають повноважень на їх видання, що є фактично грубим порушенням частини другої статті 19 Конституції України, яка визначає, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [3].

Отже, сьогодні в Україні маємо низку життєвоважливих питань, вирішення яких визначає не тільки характер діяльності управлінських кадрів, а й розвиток публічного управління та адміністрування загалом.

Особлива увага національної спільноти акцентується на проблемах забезпечення законності нормативно-правових актів та їх практичної дієвості. Також необхідно враховувати ці норми в змісті децентралізації України. А проблема моніторингу незаконних правових норм в актах, що подаються на державну реєстрацію, взагалі вимагає відповідності до чинного законодавства й високого професіоналізму працівників органів публічної влади.

1. Носань Н., Мартінович В. Нормативно-правове забезпечення публічного управління в умовах децентралізації влади в Україні. *Галицький економічний вісник*. С. 108. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/59/741.pdf>
2. Про державну службу: Закон України. Документ 889-VIII, чинний, поточна редакція – Редакція від 16.07.2021, підстава – 2704-VIII. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
3. Проблеми забезпечення законності нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади. Міністерство юстиції. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_4817

**Роксолана Попадич, Стефанія Файбиш,
Григорій Чобаль, Юліанна Лендел**

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ У ПУБЛІЧНІЙ ВЛАДІ

Подолання проблем, пов'язаних із запобіганням і протидією корупції й надалі залишаються одними з найактуальніших завдань публічної влади. Для вирішення питання про ефективні дії запровадження системи заходів боротьби з корупцією, важливим є перш за все з'ясування правильної сутності «корупція» у державному управлінні.

Отже, корупція, розглядається як різновид соціальної корозії, яка роз'їдає і знищує органи влади, державу і громадянське суспільство в цілому. Влучний вислів навів доктор Сар Дж. Пундей: «Корупція не є інфекцією, яку раптом може “підхопити” здорове суспільство. Вона є наслідком явищ і тенденцій політики, економіки та розвитку держави. Жодна країна не була ніколи повністю вільною від неї...» [1, с. 10] Отже, корупція – це наслідки дій з боку керівництва державою, яка підриває в першу чергу демократичні інститути й цінності, і завдає руйнації суспільства в цілому.

На сьогоднішній день в багатьох державах здійснюється низка заходів у сфері запобігання та протидії корупції. Одним із найпоширеніших основних напрямів у сфері запобігання корупції є виявлення корупційних ризиків, простіше кажучи хабарництво яке є актуальним в державній службі. Провідне місце по корупційним ризикам займає недоброчесність та недотримання морально-етичних принципів державних управлінців. Як писав американський діяч Б. Франклін «Якби шахраї знали всі переваги доброчесності, то вони б заради вигоди перестали б шахраювати» [1, с. 7] Це висловлювання є актуальним і у сьогоднішній день, тому що заради своєї «наживи» управлінець розкрадає бюджет держави. Ще одним вагомим корупційним ризиком є безконтрольність з боку керівництва. Корупціонер робить все для своєї вигоди, знаючи що за це відповідальність не понесе.

Причинами розглянутими корупційних ризиків лежать основні, економічні, інформаційні, моральні-психологічні чинники. Економічною причиною корупційного ризику є низька заробітна плата, відсутність прозорості процесів таких як угоди, ліцензування та багато інших. Розглядаючи інформаційні причини, полягає у тому щоб відбувалась гласність та звітність роботи розподілу бюджету державних органів, і інформувалось на офіційних сайтах. І на останок морально-психологічний чинник це ідеологічна орієнтація державного службовця. Прикладом може слугувати комуністична ідеологія у СРСР де розвивалася тіньова корумпована політика.

Щодо корупційних ризиків у центральній виконавчій владі. Перш за все до органів центральної виконавчої влади належать:

- 1) міністерства;
- 2) державні й національні служби;
- 3) державні інспекції;
- 4) державні й національні агентства;

Як відомо, і тут траплялися випадки корупції.

Головною причиною виникнення корупції у центральних органах служить недостатній рівень доброчесності окремих державних службовців. Деякі користуються своєю посадою, зловживають владою, а бажання «легких грошей» відіграє важливу роль.

Не меншою є провина і громадян. Більшість – хочуть як най швидше «вирішити своє питання», і вибирають шлях так званого «матеріального заохочення». Такі вчинки громадян є однією з основних причин виникнення корупції, і однією з основних причин проблеми її викорінення. Корупція має велику купу негативних наслідків. Перш за все вона болюче б'є по економіці країни. Найбільш негативний вплив корупції проявляється у розширенні тіньової економіки. «Це призводить до зменшення податкових надходжень до бюджету. Як наслідок, держава втрачає фінансові важелі управління економікою, загострюються соціальні проблеми через невиконання бюджетних зобов'язань» [9].

Як негативний наслідок можна вважати не надання громадянам якісних послуг. Оскільки, через корупцію «у виграші» залишається не той, хто старається, дотримується всіх норм та правил, а той – хто може вирішити проблему матеріальним шляхом.

У всіх державах встановлені певні заходи що до боротьби з корупцією не тільки у центральних органах, а загалом у країні. В Україні законодавством затверджено певні заходи, що до боротьби з корупцією. Це перш за все:

1) участь громадськості в процесі аналізу, планування та здійснення заходів;

2) оприлюднення в тижневий строк на офіційних веб-сайтах планів здійснення заходів за формою згідно з додатком;

3) звітування на засіданнях Кабінету Міністрів України про здійснення заходів та розміщення відповідних звітів на офіційних вебсайтах кожні три місяці починаючи з 9 грудня поточного року;

4) за результатами проміжного звітування з питань здійснення планів заходів до кінця поточного року доповнення планів в частині механізму моніторингу їх імплементації [2].

Отже, як ми бачимо, корупція присутня у центральній виконавчій владі. Вона дає серйозний збій у стабільній економіці країни. Проте, на даний період часу ведеться активна боротьба з корупцією, і її негативним впливом. Це проявляється у створенні різних антикорупційних організацій та закріпленні законодавчих норм.

Як ми вже знаємо, корупція є чи не головною проблемою та перепорою на шляху до становлення нашої країни у європейському просторі. Однак корупція – це поняття багатозначне і вона діє на різних рівнях влади. У даному контексті хотілося б виділити проблему саме корупції в системі органів місцевого самоврядування.

Органи місцевого самоврядування по своїй сутті є провідною хоча і найнижчою ланкою забезпечення добробуту та благоустрою громадян, адже воно є найближчим до громади та найкраще розуміє всі її нагальні проблеми. На

сьогоднішній день корупція у органах місцевого самоврядування є величезною проблемою адже вона не дозволяє надавати якісні послуги населенню. Виділимо основні види діяльності органів місцевого самоврядування, де корупція проявляється найчастіше:

- 1) укладання контрактів;
- 2) розтрата державних коштів або «казнокрадство»;
- 3) непрозорі тендери з підставними компаніями;
- 4) просування персоналу на державних посадах та розподіл привілеїв.

Також важливим на нашу думку є питання недобросовісності колишніх членів органів місцевого самоврядування, відтак відповідно до статті 12 «Конвенції ООН проти корупції» є три види обмежень діяльності посадових та колишніх посадових осіб, проте ми виділимо останню та не менш важливу заборону, це заборона укладати трудові договори з підприємствами, якщо особа в минулому здійснювала на них повноваження [8]. Проте незважаючи на це наші управлінці нехтують цим, та часто ми бачимо картину коли посадовець який перебуває на посаді, заздалегідь готує для себе робоче місце у підприємстві чи організації, які він контролює, чи іншим чином впливає на їх діяльність.

Тож ми повинні сконцентрувати свої зусилля на подолання «децентралізованої корупції». Запровадження адекватних, відповідних антикорупційних заходів із боку держави буде безпосередньо визначати рівень довіри або недовіри суспільства до уряду та інших органів управління з усіма відповідними політичними наслідками.

Експерти з антикорупційної політики в різних країнах пропонують ефективні механізми усунення національних, регіональних, місцевих та локальних корупційних ризиків, а також створюють антикорупційні плани. Вони зазначають – для того, щоб усунути корупцію, повинен бути чіткий план покрокових дій. Ефективним засобом зменшення ризику корупції є насамперед покращення антикорупційної експертизи, нормативно-правових актів та участь громадськості в обговоренні законів. Також, субсидіарне застосування правових норм, розкриття інформації державних органів, систематичний внутрішній контроль, розширення процесуальної форми взаємодії між людьми та суб'єктами влади тощо. З цього ми розуміємо, що надважливо створити достатню законодавчу базу для ефективної боротьби з корупцією. Це насамперед дозволить притягнути до того чи іншого виду відповідальності будь-яку посадову особу органів державної влади, яка вчинила злочин, тобто, в даному випадку, корупційну дію. Важливим чинником також є запобігання корупції в діяльності антикорупційних органів, бо зазвичай у таких органах і здійснюється багато корупційних дій. Ще варто більше реагувати на звернення громадян, засоби масової інформації, результати соціологічних досліджень щодо корупції та інших протиправних дій чиновників. Це дасть більше інформації та відповідно більше дій для подолання корупції. Керівникам в органах влади доцільно більше мотивувати своїх працівників – це один із не менш важливих кроків у боротьбі з корупцією. Наприклад, давати щомісячні премії за чесну працю, більшість підлеглих це мотивуватиме до ефективної, а головне прозорої фахової роботи.

Для того, щоб влада була ефективною, посадові особи насамперед повинні забезпечувати дотримання прав і свобод громадян. Громадяни мають право боротися проти корупції в своїй країні, особливо, якщо це демократичне суспільство. Отже, для того, щоб подолати корупцію потрібно мислити демократично і зробити владу максимально прозорою для громадян. На жаль, боротися з корупцією не так легко і на це йде не один рік, але якщо все буде прозоро, з обов'язковим дотриманням законів, підзаконних нормативно – правових актів та внутрішнім контролем в країні, то за певний час відсоток корупції буде подолано.

1. Виховання доброчесності та зниження ризиків корупції: навч. посіб. К.: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2018. 252 с.
2. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249459434>
3. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/paran738#n738>.
4. Тимків Н. І. Корупція в Україні та шляхи її подолання. URL: <https://bit.ly/2EcEpwe>
5. Відомості Верховної Ради України 2007. № 49 «Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції». URL: Конвенція (archives.gov.ua).
6. НАДС «Запобігання корупції на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування». URL: <https://pdp.nacs.gov.ua/courses/zapobihannia-koruptsii-na-derzhavnii-sluzhbi-ta-sluzhbi-v-orhanakh-mistsevoho-samovriaduvannia-d660a521-00c5-4618-9a38-6e4b4c2b9f1e>
7. Національне агенство з питань запобігання корупції «Запобігання та виявлення корупції». URL: <https://nazk.gov.ua/uk/zapobigannya-ta-vuyavlennya-koruptsiyi/>
8. Чорноморський державний університет імені Петра Могили «Запобігання та протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування». URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7289&i=14>
9. Корупція та наслідки її впливу на економіку України. URL: https://pidru4niki.com/10560412/ekonomika/koruptsiya_naslidki_vplivu_ekonomiku_ukrayini

Крістіна Карапетян, Мірелла Грицан

СУЧАСНА СИСТЕМА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Державна служба в демократичному суспільстві сьогодні уявляється організацією висококваліфікованих та професійно досвідчених уповноважених осіб, які найняті державою. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889 повною мірою відповідає Принципам державного управління [5]. Однак його реалізація є найбільшим викликом для розвитку публічного управління та адміністрування в Україні. Адже реалізація положень Закону актуалізує вирішення низки нагальних питань щодо вдосконалення системи управлінських кадрів, системи посад державних службовців, відповідальності за свою діяльність, фінансової стабільності реформування системи оплати праці державних службовців тощо.

Загалом відомо, що система державної служби складається з інституційних (правових, організаційних) і процесуальних структур, а також державних службовців – осіб, які спеціально підготовлені і професійно зайняті у системі державних органів, а саме:

- Кабінет Міністрів України;
- центральний орган виконавчої влади – забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби;
- Комісія з питань вищого корпусу державної служби та відповідні конкурсні комісії;
- керівники державної служби;
- служби управління персоналом [4].

Зокрема, Кабінет Міністрів України – вищий колегіальний орган у системі органів виконавчої влади, відповідальний перед Президентом України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України, що керується у своїй діяльності Конституцією, законами України і актами Президента України та реалізує завдання, функції та повноваження, покладені на нього чинним законодавством [6].

За Конституцією України відповідальність Кабінету Міністрів перед Президентом України і Верховною Радою України полягає в тому, що за поданням Президента України, Прем'єр-міністр України призначається на посаду Верховною Радою України. Загалом багато повноважень Президента України та Верховної Ради України безпосередньо стосуються діяльності Кабінету Міністрів та інших органів виконавчої влади [3].

Важливу місію в системі управлінських кадрів також було покладено на Комісію з питань вищого корпусу державної служби – це один із органів управління державною службою в Україні та є постійно діючим колегіальним органом і працює на громадських засадах. Комісія утворюється Кабінетом Міністрів України, який затверджує її персональний склад [2].

Основною метою діяльності Комісії є виключення корупційних ризиків, політичного впливу і суб'єктивізму при прийнятті рішення суб'єктом призначення, сприяння формуванню професійного і кваліфікованого вищого корпусу державної служби, а також гарантування реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, захисту їх законних прав у сфері державної служби.

Ще декілька важливих інституцій. Керівник державної служби в державному органі – це посадова особа, яка займає вищу посаду державної служби в державному органі, до посадових обов'язків якої належить здійснення повноважень із питань державної служби та організації роботи інших працівників у цьому органі [5].

А ось Служба управління персоналом забезпечує здійснення керівником державної служби своїх повноважень, відповідає за реалізацію державної політики з питань управління персоналом у державному органі, добір персоналу, планування та організацію заходів з питань підвищення рівня професійної компетентності державних службовців, документальне оформлення вступу на

державну службу, її проходження та припинення, а також виконує інші функції, передбачені законодавством [7].

Ефективність діяльності системи державної служби в Україні сьогодні залежить від багатьох компонентів, ключовим серед яких усе ж залишається професіоналізм. Це поняття є багатогранним явищем. Однак одним із основних принципів державної служби є її реалізація на засадах професіоналізму та компетентності. Попри те, що в Україні діє низка акредитованих навчальних закладів, впроваджується Стратегія реформування системи державної служби в Україні, затверджена Комплексна програма підготовки державних службовців та інше – усе ж проблем у системі вдосконалення державної служби не стало менше. Така ситуація змушує всіх тих, хто відстоює ідею незмінності розвитку публічного управління значну увагу приділяти й вишколу державних службовців, як ключової ланки управлінських еліт сучасності в Україні [1, с. 222 – 228].

1. Гришук А.Б. Державна служба в Україні: адміністративно-правовий вимір: монографія. Львів: 2018. 232 с.
2. Комісія з питань вищого корпусу державної служби. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%>
3. Конституція України. Розділ – VI. *Президент України. Володимир Зеленський*. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-vi>
4. Концепція адміністративної реформи в Україні. III. ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ. URL: <http://www.kr-admin.gov.ua/Reforms/Ua/div3.html>
5. Про державну службу: Закон України. Документ 889-VIII, чинний, поточна редакція – Редакція від 16.07.2021, підстава – 2704-VIII. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
6. Про Кабінет Міністрів України: Закон України. Документ 794-VII, чинний, поточна редакція – Редакція від 16.07.2021, підстава – 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>
7. Функціонування служб управління персоналом. *Національне агентство України з питань державної служби*. URL: <https://nads.gov.ua/diyalnist/upravlinnya-personalom-na-derzhavnij-sluzhbi/funkcionuvannya-sluzhb-upravlinnya-personalom>

**Олександра Боднар, Яна Волошенюк,
Наталія Красілинець, Віктор Пилипчук**

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ

У XXI столітті ми живемо у такий час, що посада управлінця набула занадто публічного відтінку. Це стосується і сучасної України. На це впливають певні чинники, серед яких:

- значна зацікавленість ЗМІ, що здатні знайти будь-яку інформацію про керуючого, щоб збільшити свою аудиторію поціновувачів;

- розвиток технологій: техніки, інтернет-платформ та програм, які дозволяють відслідкувати чесність та професійність керівника, і навіть, частково, його особисте життя;
- збільшення кількості зрілого населення, якому не байдуже їх життя та країни в цілому, яке готове прослідкувати та проаналізувати кожен крок, кожне слово управлінця.

І тут виникає питання професійності, яка складається не тільки зі знань та можливостей, а й із уміння комунікувати з людьми, особистої позиції з певних питань, стриманості, толерантності і не тільки. Тому кожен керівник (публічний управлінець) повинен освоїти таке поняття як «культура управлінця». Це важливо, адже, до прикладу, потрапивши в якийсь скандал, через певну некоректно-емоційну дію або вислів, можна поплатитися посадою, що в свою чергу призведе до втрати репутації, яка в подальшому може погано впливати на професійну кар'єру або, через необізнаність із аспектами «управлінської культури» керуючих, ми можемо залишитися без мудрого пояснення та усвідомлення певних соціальних потреб і проблем.

Можна заглянути й у далеку історію, де у праці Платона «Держава» йдеться про прагнення, з боку автора, виробити теорію суспільства, в якому завдяки навчанню та мудрості «філософи-правителі» встановили б для населення правильну систему цінностей [3].

Для кращого розуміння культури управлінця розділяють дві головні групи категорій: морально-етичні та нормативно-правові основи. У даному контексті, важливо зацентрувати увагу на тому, що моральні цінності та етична поведінка будь-якого управлінця не повинні бути якоюсь окремою, додатковою складовою управління, а мають стати одним цілим із ефективною управлінською діяльністю [1, с. 53]. Цей критерій основ повинен базуватися на трьох базисах:

Позиція. Позиція, у певних важливих питаннях, кожного керуючого, повинна бути зосереджена на тих осіб, які представляє або керує (у залежності від посади) управлінець, а також на представлення їх інтересів.

Стриманість. Кожен із нас людина, жива, неідеальна, інколи трошки емоційна, інколи дуже, але коли ти обираєш шлях керівника, потрібно тримати себе в рамках, тому що межа відповідальності збільшується з особистої аж до зон обов'язків наданих посадою.

Об'єктивність. Кожен управлінець, людина, від якої завжди очікують коментар певної ситуації, тому завжди потрібно обережно підходити до відповіді: не переходити на особистості, відповідати у межах компетентності, критично оцінювати ситуацію, не використовувати популізм.

Досить часто культура управління залежить від системи управлінських кадрів, адже висококваліфіковані працівники зараз потрібні у кожній сфері людського існування. Побутує думка, що управлінські кадри – це працівники сфер виробництва, які виконують функцію управління виробництвом.

Управлінські кадри, можна назвати складовою частиною управління. Загалом, ця частина системи, є досить обширною, та як і будь яка інша має певну кваліфікацію.

Управлінські кадри поділяють на три групи: керівники, спеціалісти, допоміжний персонал. Кожну з груп можна поділити на підгрупи. Наприклад керівників зазвичай поділяють на функціональних та лінійних, до лінійних належать менеджери, які координують виробничим процесом, а до функціональних відносять спеціалістів, які здатні самостійно керувати інженерно – технічними, соціальними та іншими службами. Роботою спеціалістів є створення нових технологій, а також вони беруть активну участь у розв'язанні управлінських проблем. Допоміжний персонал – є зайнятим виконанням завдань від керівництва, тобто збором документів та інформації [2]. Тож сміливо можемо сказати, що певну частину основної роботи виконують саме працівники управлінських кадрів.

Тому важливим є розуміння управлінської діяльності, якою називають певну сукупність скоординованих дій та заходів, які спрямовані на досягнення певної мети в межах організації.

Професіоналізм – це одна з головних умов ефективності управлінської діяльності. Суть професіоналізації управління з точки зору психології полягає в опануванні керівниками управлінської майстерності, формуванні у них психологічної готовності до ефективної і результативної управлінської діяльності, баченні ними способів досягнення професіоналізму. Основні ознаки майстерності в наш час тісно пов'язані із мисленням, спостереженням, умінням швидко й точно орієнтуватися в обстановці, прогнозувати розвиток подій, планувати свою діяльність, з емоційною врівноваженістю та здатністю довільно регулювати свої стани. Тобто в системі психологічних якостей, які визначають рівень майстерності, дедалі значущішими стають інтелектуальні та соціально-психологічні якості людини [5]. Серед рис особистості керівника – найстійкіші характеристики, що мають вирішальний вплив на управлінську діяльність.

У психологічному аспекті вони залежать від характеру, структури, спрямованості, досвіду, здібностей особистості, умов праці. Це складні, багатогранні феномени, конкретні вияви яких залежать від структури особистості і від дії різних чинників.

Обов'язковими рисами управлінця, які найчастіше виокремлюють, є: компетентність; уміння йти на розумний ризик, творчо розв'язувати проблеми, сміливість у прийнятті рішень; гнучкість, розуміння ситуації, гостре сприйняття нових потреб, відчуття часу, подій; висока відповідальність, особиста гідність; висока працездатність, постійне прагнення бути кращим і робити все якнайкраще; комунікабельність; увага до підлеглих [6].

Це актуалізує вивчення проблем, пов'язаних з виявленням залежностей між особливостями професіоналізму зрілої людини та іншими її виявами поза сферою професійної діяльності, із самовихованням і самовдосконаленням особистості, розвитком у неї комунікативних умінь і навичок, формуванням здатності оцінювати власну діяльність, визначати перспективи росту. Психологічна компетентність як ознака професіоналізму стає важливою рисою сучасного управління.

Важливе значення у професіоналізації управлінця відіграють і його обов'язки та завдання. Серед них слід виділити наступні:

- визначає та формулює політику розвитку та управління діяльністю організації, спрямовує цю діяльність на запровадження ефективних методів організації управління;
- відбирає кандидатів на посади своїх заступників, керівників структурних підрозділів, визначає їх завдання та обов'язки;
- управляє бюджетом організації у межах своїх повноважень, контролює витрати й ефективне використання ресурсів;
- забезпечує виконання зобов'язань перед бюджетами, а також виконання господарських і трудових договорів (контрактів) та бізнес-планів;
- визначає кадрову політику організації, базові напрями управління персоналом, аналізує нормативні розрахунки професійно-кваліфікаційної структури та чисельності персоналу, коригує їх значення;
- вживає заходів для створення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі, сприяє вирішенню трудових спорів та конфліктів;
- організовує запровадження заходів із наукової організації праці, збільшення її ефективності і зменшення затрат;
- бере участь в організації підготовки і підвищення кваліфікації персоналу;
- забезпечує просування та розвиток інформаційних технологій у всіх напрямках діяльності організації [4].

Відтак, як і обов'язки управлінця, так і загалом його культура діяльності сьогодні є шикороспектральними й формують сталі проблеми професійного вдосконалення управлінських кадрів загалом.

1. Василевська Т. Е., Саламатов В. О., Марушевський Г. Б. Етика державного управління: підручник; за заг. ред. Т. Е. Василевської. К.: НАДУ, 2015. 204 с.
2. Кадри управління. Класифікація та характеристика. *StudFiles*. URL: <https://studfile.net/preview/5043643>
3. Платон. Держава. Переклад з давньогрецької та коментарі *Дзвінки Коваль*. Київ, 2000. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm>
4. Посадова інструкція керівника. *Кадровик*. URL: https://www.kadrovik01.com.ua/article/4512-posadova-nstruktsya-direktora#anc_4
5. Професіоналізм керівника та його формування. URL: https://stud.com.ua/60923/psihologiya/profesionalizm_kerivnika_yogo_formuvannya
6. Психологія управління в організації. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/1lesko_psiholog_upravlin_organizaciyi/313.html

ВПРОВАДЖЕННЯ ЗМІН ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГРОМАД: СТАБІЛЬНА ПОСЛІДОВНІСТЬ, АДАПТИВНІСТЬ ЧИ ХАОТИЧНІСТЬ?

У сучасному швидко змінюваному світі ми всі шукаємо швидких та ефективних рішень. І це прагнення не залежить від того, чи приймаємо ми рішення стосовно себе особисто, стосовно управління бізнес-структурою чи стосовно організації, яка покликана забезпечувати належний рівень життєдіяльності кількох тисяч чи десятків, сотень мешканців на певній території – організації місцевого самоврядування. Із закінченням активного процесу реформування громад ми зіштовхнулись із проблемою формування дієвості та ефективності безпосередньо управлінських систем місцевого рівня. Хоча наразі виглядає, що ми вживаємо гру слів «реформування», «формування», але, фактично, це є відображенням двох абсолютно різних аспектів, пов'язаних із впровадженням змін у громадах. Реформування в даному випадку розуміємо як вже закінчений процес з точки зору факту утворення нових за складом міських, селищних та сільських рад. Головною метою реформування було забезпечення ефективності системи місцевого самоврядування, спроможності громад – тобто, щоб ресурсів, які громади матимуть у своєму розпорядженні, максимально можливо вистачало на покриття потреб цих громад – не тільки на утримання безпосередньо управлінського апарату самої ради (як це часто мало місце до об'єднання), але і на належне надання послуг мешканцям громади та функціонування закладів освіти, культури, соціальної сфери, благоустрою території, безпеки та інших сфер, за які відповідальними є органи місцевого самоврядування. При цьому в основу покладался принцип субсидіарності – тобто, щоб ті послуги, які можуть бути краще і якісніше надані мешканцям на місцевому рівні – надавались на місцевому рівні. З точки зору формальності підходу – рішення прийнято, і наразі маємо нові адміністративно-територіальні одиниці. З точки зору ж фактичної ситуації новостворені громади досі перебувають у стані «формування», і їх образно «штормить», так як органи місцевого самоврядування мають розбудуватись інституційно, взяти на баланс окремі заклади, визначити, яка структура управління буде для них оптимальною і посилюючою для бюджету, визначити пріоритети свого розвитку, укомплектувати управлінські штати. Кожен із цих факторів є важливим, але наразі пропонуємо зосередитись саме на умовах, в яких відбувається вибудовування управлінської системи місцевих громад.

У процесі формування управлінської системи громад органи законодавчої та виконавчої влади мають підтримувати громади, створювати чіткі, зрозумілі та послідовні кроки для оптимізації ситуації – тобто, забезпечувати стабільну послідовність власних дій, котрі, як наслідок, сприятимуть стабільності послідовності дій громад з формування своєї управлінської системи. Міські, селищні та сільські ради хочуть розуміти, якими будуть наступні кроки державної влади і хочуть бути впевнені, що їм не почнуть знову передавати нові

зобов'язання фінансування, або ж відбирати потенційні ресурси через перерозподіл податків. Стабільна послідовність – це те, до чого, з однієї сторони, прагнуть громади – як новостворені системи. Термін «стабільність» (лат. *stabilis*), запозичений з природничих наук, де він означає стійкий стан, здатність до тривалого існування, збереження в часі [4, 204]. Відповідно до академічного тлумачного словника української мови «послідовність» у даному контексті можна розуміти, як певну черговість подій, явищ, етапів роботи тощо, порядок розташування чогось; логічну обґрунтованість учення, світогляду, теорії тощо, відсутність у них суперечливих тверджень, положень і т. ін. [1]. Тобто, з цієї позиції громади зацікавлені мати стабільне зовнішнє середовище із передбачуваною черговістю та очікуваністю подій з сторони найбільш активного змінювача правил функціонування органів місцевого самоврядування – державної влади. І це має дозволити міським, селищним та сільським радам спокійно і виважено планувати свою діяльність та приймати ефективні управлінські рішення.

Але в реальному процесі функціонуванні держави наявність стабільної послідовності умов по відношенню до громад є практично неможливою, поза як існують надто багато факторів, які створюють нові комбінації умов, до яких громади, хоч і маючи прагнення до стабільної послідовності, але змушені пристосовуватись і приймати управлінські рішення, зважаючи на змінюваність зовнішнього середовища. Тобто, у цьому випадку ми говоримо вже про адаптивне управління, наступне визначення якого може бути цілком справедливим і по відношенню до громад, а саме: адаптивне управління можемо розуміти як процес прийняття управлінського рішення та подальшої реалізації цілеспрямованого керуючого впливу, який забезпечить адекватне реагування всіх структур на зміни параметрів його зовнішнього і внутрішнього середовищ [3]. У результаті адаптації ми можемо спостерігати змінювані, як кількісні, так і якісні характеристики системи, і навіть її структури в цілому. Якщо зовнішнє середовище починає сильніше змінюватись, то при такому підході, відповідно, ми маємо очікувати сильніших змін в системі. Але, якщо система не справляється з реагуванням на зовнішні чинники – це може призводити до катастрофічних наслідків. На рівні громад прояви цих наслідків є різними за масштабами – починаючи від неефективності використання наявних ресурсів і закінчуючи неспроможністю утримувати соціально-культурні, освітні, медичні та ін. заклади, які перебувають у сфері їх відання та неможливістю надавати послуги своїм мешканцям.

Що ж насправді відбувається на сьогодні в громадах? Чи в повній мірі і з необхідною швидкістю вони реагують на зміни зовнішнього середовища і на скільки ефективно вони працюють? На жаль, статистичної інформації, яка б давала уявлення про ці процеси немає. В Україні в рамках Програми USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE) у липні 2021 року завершився пілотний проєкт із розробки системи оцінки

ефективності територіальних громад¹. Якщо в бізнес-структурах ефективність можна оцінити по відношенню отриманого результату до величини затрат на його отримання, то як можна оцінити ефективність громади? В основу оцінки були покладені послуги, які надають органи місцевого самоврядування. Для пілотного проєкту обрано 3 сфери: поводження з відходами, постачання питної води та шкільна освіта. Після опрацювання та верифікації даних (47 громад з 21 області України надали інформацію) зроблено певні висновки, в тому числі:

- недостатньо інформації на рівні громади, особливо у новостворених громадах, недостатньо ресурсів для верифікації даних;
- надання статистичної інформації дає можливість територіальній громаді оцінити свій потенціал за конкретною послугою;
- набір статистичних індикаторів передбачає мінімальні вимоги для територіальної громади стосовно інституційної спроможності, організаційного та нормативного забезпечення;
- негативна відповідь на будь-яке питання вказує на першочергове вирішення цього питання у найкоротші строки;
- найскладніше було визначити рівень задоволення послугою.
- по деяких громадах немає даних через відсутність надання тієї чи іншої послуги [5].

Високий рівень невизначеності у складному середовищі – це те, що супроводжує громади у сучасному світі. Враховуючи несистемність кроків з сторони органів державної влади, а часом і нелогічність чи відсутність дій там, де вони потрібні, суперечність законодавчих актів, якими регулюється діяльність громад – цілком справедливо можна говорити і про хаотичність у намаганнях державної влади створити оптимальні умови для розвитку громад.

Але чи стабільна послідовність – насправді те, що потрібно громадам від зовнішнього середовища для свого розвитку? Чи адаптивне управління – як реакція системи на швидко змінюване, складне і з високим рівнем невизначеності середовище – насправді є панацеєю для налагодження належних процесів та подальшого розвитку громад? Що може слугувати поштовхом для сталого розвитку громад? Цікавою є думка Насіма Талеба про те, що зміни й розвиток починаються з внутрішньої необхідності, а не суто із задоволення актуальних потреб [6]. Тобто, навіть адаптивне реагування громади на зовнішні чинники, забезпечення стабільного законодавства, встановлення чіткості дій влади, прогнозованості і зрозумілості її кроків для міських, селищних та сільських рад – не гарантують сталого розвитку громад. Все одно будуть громади, які працюватимуть неефективно, надаватимуть неякісні послуги мешканцям або надаватимуть їх не в потрібному переліку чи обсязі через низький рівень усвідомлення внутрішньої необхідності власного розвитку.

Таким чином, перехід громад від формальної суб'єктності, коли відбувається виключно реагування і адаптація до зовнішніх умов, до фактичної

¹ Автор тез протягом 2021 року брала участь у складі координаційної групи пілотного проєкту Програми USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE) і займалась розробкою індикаторів системи оцінки ефективності органів місцевого самоврядування.

суб'єктності, яка супроводжується усвідомленням громадами того, що вони можуть не тільки реагувати на зміни, які продукує оточуюче середовище, але і самими ставати ініціаторами цих змін на свою користь – є критичною необхідністю в процесі формування внутрішньої структури громад. Інституційна розбудова органів місцевого самоврядування повинна виходити з позиції пріоритетів розвитку громади, і цей процес має обов'язково супроводжуватись активним транслюванням позиції громад щодо бажаних змін навколишнього середовища, розробки рекомендацій, пропозицій до формування порядку денного органами державної влади політик і процедур по відношенню до громад.

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: [http://sum.in.ua/s/poslidovnistj/\(01.09.2021\)](http://sum.in.ua/s/poslidovnistj/(01.09.2021)).
2. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. М.: Дело, 1993. 702 с.
3. Мілаш І. В. Зміст поняття «Адаптивне управління» в сучасних реаліях функціонування вітчизняних підприємств», Харківський державний університет харчування та торгівлі. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/126.pdf> (02.09.2021).
4. Перетяцько А. В. Етимологія категорії «Економічна стабільність підприємства», Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», с. 204. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/16423906.pdf> 01.09.2021
5. Підсумки пілотного проекту з розробки системи оцінки ефективності територіальних громад. Програми USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE). URL: <https://uacrisis.org/uk/programa-dobre-pidbyla-pidsumky-pilotnogo-proyektu-z-rozrobky-systemy-otsinky-efektyvnosti-terytorialnyh-gromad> (01.09.2021).
6. Таліб Нассим Николас. Антихрупкость. Как извлечь выгоду из хаоса. Пер.Караев Н. Колибри. 2019, 768 с.
7. Шабров О.Ф. Управление и самоорганизация как факторы стабильности и развития. *Эффективные технологии в системе государственного и муниципального управления*. Майкоп – Ростов н/Дону: Изд-во СКАГС. 1999. С. 180-194. URL: http://shabrov.info/Statji/upr_sam.htm (02.09.2021).

Маріан Токар, Кристина Червеняк

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДИ

Після завершення організаційної фази творення територіальних громад (ТГ), пріоритетним завданням цієї ланки публічно-управлінських відносин стало впровадження нових методів публічного адміністрування. Саме це повинно визначати буденність способів та прийомів практичної реалізації ними поточних завдань і функцій повсякденної життєдіяльності. До того ж, публічне адміністрування покликане визначити чіткі межі їхніх управлінських компетенцій і форм взаємодії з іншими публічними інституціями [3, с. 238–239].

Серед актуальних питань публічного адміністрування, які повинні бути вмотивовано використані для сталого розвитку громад слід враховувати основні положення управлінської діяльності, їхню нормативно-правову основу й

прагматичну діяльність. Адже поряд із урахуванням пріоритетів державної політики має бути задіяна й прагматика самоорганізації громадянського суспільства для благ його ж представників. Тому й публічне адміністрування має відзначатися результативністю та ефективністю [1, с. 209–211].

Виходячи з того, що публічне адміністрування – це регламентована законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування, діяльність органів місцевої (публічної) влади має бути спрямована на прийняття адміністративних рішень та надання встановлених законами (нормами) адміністративних послуг.

Відтак, формування чітко структурованої публічної адміністрації в межах територіальної громади є важливою системоутворюючою нормою. Публічна адміністрація вибудовує таку систему публічних інституцій, які забезпечують та регулюють їхню діяльність, взаємодіють із державними й недержавними суб'єктами публічної влади, динамічно підживлюють цілісний розвиток громад. Це можуть бути органи державної влади, органи місцевого самоврядування, управлінські органи інших громад, різноманітні підприємства й організації різного правового статусу, об'єднання громадян тощо.

Для здійснення своїх повноважень управлінська ланка громади оперує механізмами публічного адміністрування. Ними є спеціальні засоби, що забезпечують здійснення регулюючого впливу публічних адміністрацій на соціально-економічні територіальні системи різних рівнів. У даному випадку мова йде про фрагменти територіальних громад, які шляхом громадського волевиявлення увійшли до цілісного складу територіальних громад, або ж, іншими словами, пройшли процедуру об'єднання в ТГ (села, селища, міста).

Механізм публічного адміністрування визначає і відповідну технологію, яка є операційною системою діяльності (дій), що обирають ті чи інші необхідні інструменти, засоби та прийоми для досягнення суб'єктом публічного адміністрування (організацією чи конкретною посадовою особою) чітких цілей розвитку громади. Від чіткості змісту визначених технологічних процедур залежить здійснення ефективного публічного адміністрування в управлінській діяльності громади.

Щодо методологічної основи публічного адміністрування, то застосування відповідних методів є практичною мотивацією суб'єктів публічної адміністрації в змісті їх відповідальної та якісної діяльності, з метою надання публічних послуг.

Щоправда, слід враховувати і певні особливості при застосуванні методів публічного адміністрування. Вони мають бути спрямованими на досягнення завдань публічного інтересу, визначати певні правила гри і відповідну культуру взаємовідносин між суб'єктами, впливати на їхню поведінку, необмежуючи при цьому їхні права та компетенції, й урешті носити індивідуальний чи колективний характер.

Урахувавши вищенаведені моменти управлінська ланка громади як елемент публічного адміністрування виступає самодостатньою організацією місцевого самоврядування. Лише у такому разі територіальна громада має реальну можливість автономно, відповідально й ефективно вирішувати життєвоважливі

питання, що стосуються всіх її фрагментів. Водночас реалізуються одні з основоположних принципів місцевого самоврядування – народовладдя, гласність та організована колективність. Підпорядкування місцевої адміністрації публічним інтересам громади визначає і зміст публічного адміністрування, що є характерним у наш час для розвитку всієї сфери публічного управління [2].

Відтак здійснюється і ще одна важлива особливість публічного адміністрування – ефективний процес вироблення, прийняття та виконання управлінських рішень в межах усіх фрагментів територіальної громади. А завдяки використанню методів управлінської діяльності реалізуються відповідні способи й прийоми аналізу та оцінювання управлінських ситуацій за допомогою організаційно-правових форм, що регулюють поведінку громадян у соціумних процесах та відносинах.

У підсумку, слід наголосити, що система публічного адміністрування в сфері управлінської діяльності в межах територіальних громад має ґрунтуватися на соціально орієнтованих принципах і спрямовуватися для досягнення публічних та приватних інтересів, соціальних благ громадян. Ураховуючи значну кількість нових управлінських кадрів у громадах та відсутність у них професійного досвіду, системність та організаційна відповідальність перед громадою мають стимулювати їх на вирішення проблем територіальної життєдіяльності виключно на засадах публічного адміністрування.

1. Нагаєв В.М. Публічне адміністрування: електронний навчальний посібник. Х.: ХНАУ, 2018. 278 с.
2. Обушна Н. Публічне управління як нова модель організації державного управління в Україні: теоретичний аспект. *Ефективність державного управління: збірник наукових праць*. 2015. Вип. 44. URL: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/edu_44/fail/ch_1/8.pdf.
3. Токар М. Реалізація публічних інтересів: територіальна громада і громадська організація. *Україна 2030: публічне управління для сталого розвитку: матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 2020 р.): у 3 т. / за заг. ред. А. П. Савкова, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ: НАДУ, 2020. Т. 2. С. 238 – 240.

Володимир Попович

СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Сьогодні територіальні громади зіткнулися зі значними проблемами, які не були подолані при різних попередніх варіантах адміністративно-територіального поділу й реформи децентралізації. Вся справа в тому, що стратегія розвитку, будь якого населеного пункту, або була формальністю, яку всі сприймали як звичайні рекомендації від органів державної влади, або ж зовсім відсутня. І це при тому, що вона несла в собі дуже важливе значення. За

допомогою неї можна було б побороти усі труднощі та проблеми, які виникали на шляху розвитку територіальної громади.

Назвемо, наприклад, такі: нестача водних та земельних ресурсів, їх забруднення та нанесення екологічної шкоди, відсутність достатньої кількості робочих місць, що спричиняло безробіття, великі економічні проблеми та регіональна нерівність та ін.

І ці проблеми зараз залишаються актуальними й лежать важким тягарем на новостворених органах місцевої публічної влади. Звичайно у минулому чимало стратегій було укладено під зовнішнім тиском чи на вимогу міжнародних агенцій з розвитку. Проте для стратегічної життєздатності вкрай важливо, щоб територіальні громади самі ініціювали їх розробку і впровадження, адже децентралізація створена для того, щоб зміни починалися від найнижчих адміністративних одиниць. А найголовніше – вони самі повинні їх подолати для найкращого результату перспективного розвитку.

Для територіальних громад, у яких вже розроблена якісна стратегія розвитку, відкрито багато можливостей, адже вони можуть залучати зарубіжних грантодавців із метою підтримки їхнього розвитку, оскільки донори готові фінансувати лише ті громади, які чітко визначені зі своєю ціллю. Але, звичайно ж, наявність стратегії розвитку громади, яка просто існує на папері, не створює жодних переваг, якщо не працювати над її реалізацією [1].

Сама ж стратегія є повністю зрозумілим поняття, яке несе у собі основні шляхи, практичні кроки і механізми втілення ідеї чи теорії у життя. Тому, коли говоримо про стратегію розвитку територіальної громади, чітко розуміємо, що це визначена мета і цілі розвитку, а також необхідні засоби для досягнення цих цілей.

Перед тим як формувати стратегію розвитку території, потрібно на початковому етапі добитися в громаді наступних показників:

- екологічна сталість, що забезпечує догляд за довкілля, збереження чистим повітря та водойми, реалізація екологічно чистих харчових продуктів;
- економічна сталість, яка визначає економічний рівень розвитку громади;
- соціальна сталість, що включає в себе належне медичне обслуговування, безпечне і здорове житло, високоякісну освіту для всіх мешканців громади.

Після того, як усі вищезгадані пункти досягнуті, настає підготовчий етап, який включає в себе безпосередню підготовку до створення місцевої стратегії розвитку. Наступним та обов'язковим є процес діагностування, що супроводжується перевіркою території, здійснення аналізу її соціально-економічного та екологічного стану. Далі настає безпосередня розробка стратегії, на основі проведеного аналізу комітет або робоча група зі стратегічного планування формулює бачення, місію та напрями розвитку громади. І насамкінець, громаду чекає легалізація стратегії, моніторинг та її оцінка з метою перевірки її якості та ефективності [3].

Для покращення процесу стратегічного планування рекомендується залучати місцеве населення, громадські об'єднання, громадські організації та політичні партії до публічної актуалізації наявних проблем. Таким чином, можна ефективніше побудувати стратегію, адже пошук загальних проблем і

робота над їх розв'язанням, проходить у спільному обговоренні та з'являється можливість комунікації між групами інтересів, за рахунок чого активна частина громадян може познайомитися між собою і разом визначитися із основними напрямками розвитку їх громади [4].

Тому, становлення нової стратегії розвитку територіальних громад має важливе значення, адже вона окреслює основні та найважливіші напрями діяльності, а також створює діалог між суб'єктами місцевого розвитку. Громади, що мають стратегію розвитку завжди будуть на декілька кроків попереду, ніж ті у кого вона відсутня, або ж просто – існує на папері.

Із основних переваг стратегії, можна виділити наступні:

- по-перше, громада завжди чітко знає чого вона хоче, тому що, її зростання чітко прописане та сформоване. Це створює умови, при яких складно зійти з правильного шляху розвитку, дотримуючись стратегії;
- по-друге, в стратегії розвитку зазначено, які саме ресурси потрібні для досягнення всіх цілей;
- по-третє, це покроково розписаний план дій, які потрібно зробити із чітким зазначенням етапів і способів реалізації стратегії.

Якісна побудова стратегії розвитку несе в собі, в першу чергу, можливість поступово досягти зазначених результатів, із допомогою формування річних планів, написання проектів та залучення коштів. Поступова, поетапна реалізація таких проектів чи програм наближає громаду до її стратегічних цілей [2].

Урешті, слід зазначити, що весь процес децентралізації, який триває в Україні, несе в собі надзвичайно позитивний характер, адже ті повноваження та можливості, що отримують територіальні громади, повинні призвести до значних позитивних змін, які покращать добробут населення та поступово збільшуватимуть їхній рівень життя. А якісно створені стратегії розвитку тільки пришвидшать цей процес і зроблять його більш ефективним.

1. Берданова О., Вакуленко В. Стратегічне планування місцевого розвитку. *Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO»*. К.: ТОВ «Софія-А», 2012. 88 с.
2. Берданова О. В., Вакуленко В. М., Валентюк І. В., Ткачук А. Ф. Стратегічне планування розвитку об'єднаної територіальної громади: навч. посіб. К.: 2017. С. 7–34.
3. Пальчик В. Стратегія розвитку ОТГ як путівник спроможності громад. *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. №22. С. 45–54.
4. Чикаренко І., Чикаренко О., Ушакова А. Досвід стратегічного управління розвитком об'єднаних територіальних громад. *Аспекти публічного управління*. 2018. № 10. С. 54–61.

**Вікторія Велика, Інна Кукуль,
Наталія Куцина, Каріна Павкевич**

ДО АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Для сучасного розвитку українського суспільства соціальна політика відіграє дуже важливу роль. Усім зрозуміло – від влади до громадян, що слід приділяти більше уваги дослідженню будь-якої складової соціальної політики в державі. Це сприятиме покращенню добробуту людей, а також виявленню корисних резервів для досягнення життєвоважливих соціальних цілей.

Найактуальнішими проблемами в сучасній соціальній політиці, які актуалізують публічний простір, виступають:

- реформа соціального страхування;
- проблема добровольців АТО-ООС;
- проблема зайнятості; трудовий кодекс;
- оподаткування домогосподарств;
- проблеми в пенсійній системі;
- чесна компенсація за шкоду життю та здоров'ю [1].

Під соціальною політикою, як правило, слід розуміти цілий комплекс заходів, які спрямовані на покращення життєдіяльності людей, дослідження їхніх соціальних цілей.

У інтересах всіх членів суспільства необхідно вирішити завдання щодо функціонування складових соціальної політики з метою забезпечення:

- зменшення соціальної нерівності в суспільстві;
- скорочення чисельності людей, які знаходяться за межею бідності;
- зростання соціальної та економічної безпеки працездатного населення тощо.

Слід також виокремити і функції соціальної політики. За деякими даними до основних функцій соціальної політики відносяться:

- вираження, захист, узгодження інтересів певних соціальних груп суспільства, а також окремих його членів;
- оптимальне розв'язання суспільних суперечностей;
- широка інтеграція різних верств населення, гармонізація їхніх інтересів, створення умов для суспільної злагоди;
- соціальний захист населення;
- управління соціальними процесами та інші [3].

Отже, для покращення соціальної політики, слід дослідити кожен з цих проблем, зрозуміти причину їх виникнення та поступово вирішити для покращення умов соціального життя.

Що ж таке соціальна політика? Сьогодні це комплекс певних заходів, які спрямовані на задоволення та узгодження потреб громадян чи реформування суспільства.

Метою соціальної політики вважається створення умов та функціонування відносин в соціумі, розкриття творчого потенціалу громади та досягнення злагоди і стабільності у суспільстві.

Виходячи з цього, завданнями соціальної політики є:

- створення сприятливих умов для розкриття потенціалу людини;
- реформування ринку праці та зайнятості;
- удосконалення систем страхування в державі;
- сприяння розвитку соціальних відносин.

Об'єктом соціальної політики виступають суспільні відносини, що безпосередньо впливають на формування соціальної безпеки, задоволення власних потреб та освоєння і творення соціальних цінностей людини [2].

А як щодо соціальної політики в Україні? У наші дні її розглядають як план чи дія урядових чи інституційних установ, спрямованих на вдосконалення або реформування суспільства. Взагалі, соціальна політика ґрунтується на соціальних цілях і альтернативах. Вирішення її проблем є дуже важливим для українського народу [5].

Сьогодні, нажаль, є дуже багато невирішених проблем у соціальній сфері. Це, наприклад, безробіття, низький рівень життя певних регіонів України, незадовільний рівень пенсій, посилення диференціації суспільства, бідність. Наслідками цих та інших проблем соціальної політики можуть стати наростання кризових явищ у державі, депопуляція населення, неналежна продуктивність суспільної праці тощо.

З цього можна зробити висновок, що проблеми у сфері соціальної політики необхідно вирішувати негайно. Першим кроком до здобуття цієї мети є підвищення ролі недержавних громадських організацій, адже так українцям вдасться зробити вагомий внесок у розвиток системи соціального захисту. Другим аспектом вдосконалення соціальної політики є посилення адресного характеру соціального захисту незахищених верств населення. Це дасть змогу диференціювати надання соціальних послуг з урахуванням умов життя їх отримувача. Також вважаємо доцільним посилити активну складову соціальної політики шляхом продуктивної, спрямованої політики зайнятості. Саме у такий спосіб можливо здійснити закріплений у багатьох державних документах орієнтир на «активність» соціальної політики.

Вважаємо, що без вирішення проблем соціальної політики неможливо сформувати масову і, головне, надійну соціальну базу розвитку економіки на шляхах ринкових реформ країни.

Отже, є багато невирішених соціальних проблем в Україні. Всі вони, нажаль, негативно впливають на розвиток держави. Ці проблеми породжують наростання кризових явищ. Більше того, від їх вирішення залежить майбутнє державності України. Адже метою соціальної політики є створення умов для розвитку та функціонування соціальних відносин, а її головним завданням є забезпечення чіткого функціонування всієї системи соціально-політичних інститутів як форм організацій і регулювання суспільного життя, що забезпечують виконання життєво важливих для суспільства функцій. Діяльність соціальних інститутів є формою людської діяльності, яка формується на розроблених правилах і нормах. Вона здійснюється людьми, об'єднаними в групи, де є поділ на статуси і ролі згідно з потребами групи чи суспільства, тим самим інститути підтримують соціальну структуру і порядок у суспільстві.

Виходячи з того, що основними функціями політичних інститутів є розподіл політичної влади і підтримка законів та правил, то вони можуть успішно функціонувати лише за певних умов, а саме: забезпечення матеріальних ресурсів для підтримки функціонування інститутів, наявність соціальних норм, інтеграція інституту в соціальну систему суспільства, для підтримки самого суспільства [4].

За інших обставин у роботі соціальних інститутів та і взагалі розвитку держави виникнуть проблеми, порушення, що можуть дестабілізувати суспільство.

1. Добрева Н., Борщук Є., Корецька Т. Концептуальні основи формування соціальної політики в сучасних умовах функціонування економічної системи України. *Ефективність державного управління: Збірник наукових праць*. 2015. Вип. 44. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnistvo_1/edu_44/fail/ch_2/11.pdf
2. Іванова О.Л. Соціальна політика: теоретичні аспекти. К.: Академія, 2006. 107 с.
3. Смоквіна Г., Амурова Е. Соціальна політика України: стан та заходи поліпшення. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Економіка: реалії часу і перспективи»* (м. Одеса, 20 – 21 лютого 2014), Одеса, 2014. URL: https://economics.net.ua/files/science/real_chasy/2014/t1/145.pdf
4. Структура, функції та дисфункції соціальних інститутів. URL: <http://studies.in.ua/ru/sociologiya-shpargalki/3282-struktura-funkcyi-dizfunkcyi-socalnih-nstitutv.html>
5. Токарський Т. До проблем соціальної політики в Україні. *Демократичне врядування: Науковий вісник*. 2017. Вип. 18/19. URL: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnyk18_19/fail/Tokarskyj.pdf

Микола Вегеш, Анна Чаварга

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ У КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

Державна служба Карпатської України у 1938-1939 рр. є яскравим прикладом перехідного етапу від багатонаціонального державного утворення до мононаціональної держави зі значними змінами у національному складі державних службовців, які були зумовлені рядом важливих чинників.

За конституцією Першої Чехословацької Республіки Підкарпатській Русі гарантувалася «найвища міра самоврядування», а також стверджувалося, що вона «матиме власний парламент, який вибиратиме її провід та інших урядовців». Цей парламент «видаватиме закони в мовних, освітніх і релігійних справах, у справах внутрішньої адміністрації і в таких інших справах, які визначать йому закони Чехословацької Республіки». Однак, як вказує Ю. Шевельов, посада губернатора краю мала тільки декоративний характер, Сойм зібрано не було, а місцева влада зосереджувалася у руках чехів. Усе це, на думку дослідника, виглядало як продумана централізаційна політика празького уряду в колонії [30, 242–245; 28, 69].

Зауважимо, що ще з 1922 р. Чеська аграрна партія, а з 1935 р. Чеська національна партія проголошували, що «такі відсталі й убогі люди, як підкарпатські русини, не маючи традиції і досвіду в політичному житті, є незрілими для самоврядування, вони можуть завдати собі шкоди» [19, 24; 28, 69].

Насправді ж празький уряд не був зацікавлений у консолідації місцевого українського населення, і тому надавав підкарпатським українцям рівно стільки прав і свобод, щоб вони не могли вийти з-під контролю влади. Якщо заходи угорської влади були відкрито спрямовані на повне винародовлення місцевого населення, то чехи змушені були діяти завуальовано, використовуючи принцип *divide et impera*, адже підкарпатським українцям їх права гарантувалися конституцією та Сен-Жерменським договором [28, 69].

Як вказує А. Штефан, чеська влада розпалювала у краї мовну та релігійну ворожнечі, сприяла безпринципній політичній активності (20–30 політичних партій) та потурала партійним посяганням і «кумівству». Правлячі бюрократичні кола становили близько 20 000 чехів плюс 20 000 членів їх сімей. Посиллювався економічний тиск, аграрна реформа була незадовільною, а 70% відокремлених ділянок землі залишилися нерозподіленими. На рівнинах осідали чеські колоністи в той час, як українських патріотів, які виступали проти влади і намагалися покращити майбутнє Карпатської України, таврували як іредентистів або нацистів, іноді навіть як комуністичних агентів [19, 24–25].

У праці отця Севастіяна Сабола, надрукованій під псевдонімом Юрій Боржава, «Від Угорської Русі до Карпатської України», також зустрічаємо згадки про засилля в краї службовців чеської національності: «На Підкарпатській Україні чехи завели колонізаційну політику. Не лише на високі, але навіть на найнижче плачені урядом становища на Закарпатті вони понасаджували своїх людей з Чехії, включно з жандармами, фінансами, навіть дверниками. І так по 10 роках Чехословаччини, на Закарпатті, де до 1918 р. не було майже ні одного Чеха, урядовий апарат на 80% складався із самих Чехів. Навіть владу краєвого губернатора Чехи обмежували, а більшу владу давали чеському віцегубернаторові. Вже в перших роках існування Чехословаччини знеохочений такою колонізаційною політикою, д-р Г. Жаткович зрезигнував 17.III.1921 і вернувся назад до ЗДА, а на його місце Прага іменувала згодом безсилою д-ра А. Бескида. Але чеський віцегубернатор А. Розсипаль як і його далішні наслідники аж до 1938 р., був і надалі властивим і найбільшим володарем Закарпаття. Урядовою мовою була офіційно й на папері мова руська, але подання, писані чеською мовою, таки скорше полагоджувано. З впливом Чехів на Закарпатті зростало й число чеських шкіл, які засновувано навіть там, де чеських урядовців (жандармів, фінансів, поштарів) було всього 3-4 родини» [14, 27]. Як вказує П. Чучка, чеська влада у 1933 та 1936 рр. навіть вдавалася до заборони самих назв «українець» та «українське» щодо Підкарпатської Русі, а цензори викреслювали речення, в яких закарпатців називали українцями [29, 69; 28, 69]. Ф. Тіхий у своїх споминах про Ужгород міжвоєнного періоду пише, що слово «український» на Підкарпатській Русі було тяжко проклято, а замість нього слід було вживати «руський» [18, 13].

А. Штефан наголошує на тому, що при розподілі фінансів першочергово виділялися кошти на потреби чехів, на виплату заробітних плат понад 20 000 чеським чиновникам на Закарпатті, на будівництво чеських шкіл у краї та на розкішні кабінети для державних управлінців чеської національності (яким платили значно більше, аніж українцям) [19, 26].

Внаслідок Мюнхенської угоди та Віденського арбітражу становище горстки українського народу, яке проживало за Карпатами, відокремлене від решти великого українського народу, значно змінилося. Здобувши нарешті можливість вільного самоуправління, яке було гарантоване ще Сен-Жерменським договором 1919 р. [27], місцеве українське населення взялося до розбудови власної держави.

В. Андреев розглядає складання присяги державним службовцем як особливу форму державного правління: «Організація прийняття Присяги державним службовцем є правовою формою державного управління, так як наслідком такої дії є набуття особою статусу державного службовця – юридичного факту, який в свою чергу генерує державно-правові відносини» [20].

Що стосується державної служби в Чехословацькій Республіці, зокрема в «автономній» Підкарпатській Русі, то перед тим, як приступити до виконання своїх службових обов'язків, державний службовець повинен був скласти присягу на вірність Чехословацькій республіці. В особовій справі місцевого чиновника українського походження І. Чонки знаходимо запис про складання присяги. Тут подаємо переклад з чеської:

«Службова присяга

Я обіцяю своєю честю та совістю, що завжди буду вірний Чехословацькій Республіці і підкорятимуся її уряду, присягаю дотримуватись усіх державних законів, виконувати всі свої службові обов'язки відповідно до чинного законодавства та положень старанно, сумлінно та неупереджено, присягаю не видавати службові таємниці, і всіма своїми діями дбати про благо держави та інтереси державної служби.

Ужгород, 31 січня 1938.

Присягу склав: _____

віцегубернатор Підк. Русі

/керівник крєвого уряду/

(підпис)» (перекл. з чеської Н. Петріца) [1, 27].

Вважаємо суттєвим недоліком, що в присязі не згадується про повинність перед багатонаціональним населенням, інтересам якого насамперед повинен служити кожен чиновник. Через випадки зловживання службовими повноваженнями чиновниками чеської національності можна зробити висновок, що дотримання та реалізація прав та свобод національних меншин не входили до сфери інтересів правління Чехословацької Республіки.

У декотрих випадках (при переході на іншу посаду) державні службовці могли скласти присягу неодноразово, зокрема А. Фельдеш, державний учитель в Берегові, складав службову присягу двічі: «Дано сіе дефинитивному учителю в Береговѣ АДОЛЬФУ ФЕЛЬДЕШУ в том, что он як временный учитель сложил

обѣт вѣрности Ческословацкой републикѣ дня 7. децембра 1920 года, а дня 24. августа 1925 года сложил службову присягу на вѣрность Ческословацкой републикѣ, як дефинитивный учитель, что подписью и приложением урядовой печати подтверждается» [2].

На першому засіданні Союму Карпатської України, який відбувся в Хусті 15.03.1939 р., найвищі урядовці держави та її послі склали такі обітниці: «Обіцяю, що додержуватиму закони та свої передсідницькі обов'язки безсторонньо виконуватиму за своїм найліпшим знанням і совістю». [15, 73]; «Обіцяю, що буду вірний Карпатській Україні і що додержуватиму закони та свій мандат виконуватиму за своїм найліпшим знанням і совістю» [15, 65].

Кожен із державних службовців Карпатської України повинен був скласти присягу безпосередньо керівникові президії міністерства, до якого був призначений на посаду. У повідомленні Міністерства господарських справ Карпатської України панові Інж. Атанасу Костянтину Гладію про «Іменування правит. комісару до торговельно-промислової палати в Хусті» вказано: «Нинішнє іменування стає правосильним по зложенню службового обіту до рук шефа президії тутешнього міністерства» [3, 46].

Про надужиття державних службовців чеської національності на теренах історичного Закарпаття збереглося чимало свідчень. Про це, наприклад, читаємо у відповіді Міністерства внутрішніх справ Підкарпатської Русі в Хусті, ч. 278 през. / 1939 від 11.01.1939 р. («Урядовці політичної адміністрації на Підкарпатській Русі, давання до диспозиції») на розпорядженні Президії правління Підкарпатської Русі в Хусті ч. 199/1939 від 04.01.1939 р. про «Упорядкування персональних справ службовців при новій систематизації». Зауважимо, що в цьому документі не тільки подано список урядовців-правників політичної адміністрації та рахункових урядовців міністерства, переданих до диспозиції, але й детально пояснено причини такого рішення. О. Павлюх (за міністра внутрішніх справ) пише, що «до реорганізації політичної управи на Підкарпатській Русі було всіх концептних урядовців-правників 75, з того 26 чеської народности, отже 34%. З цих 26 урядовців чеської народности дається нині до диспозиції пражського правительства 10 урядовців, отже зі загального числа чеських урядовців концептної правної служби 38%» [4, 4–5]. Зокрема із концептних урядовців-правників політичної адміністрації це були: віцегувернер Др. Я. Мезнік, радник правління Е. Вопршалек, старші радники політичної адміністрації Л. Шімак, Др. К. Рорбахер, К. Риба, радники політичної адміністрації О. Секерка, Др. Ф. Вацек, Др. К. Горжейш, К. Заїчек, конціпієнт політичної адміністрації Ф. Франк. А з рахункових урядовців до перенесення пропонували старших рахункових секретарів Й. Пумпра, Й. Влюдського, І. Урбана, рахункових секретарів З. Гейзляра, А. Томана, К. Павела [4, 4–5]. О. Павлюх вказує, що причина диспозиції чиновників чеської національності, здебільшого, однакова, – загравання з представниками українського та «руського» напрямів, яке насправді служило тільки одній меті, – розділенню населення та сіянню ворожнечі між представниками цих двох таборів, зневажливе ставлення до місцевих українців та їх мови, зловживання службовим становищем. Крім того, в.о. міністра внутрішніх справ детально

розглядає діяльність декотрих місцевих чиновників чеської національності, про що читаємо таке: «Що до бувшого віцегубернатора Др. Ярослава Мезніка приходиться в увагу передовсім факт, що в ново переведеній системізації концептної правної служби на Підкарпатській Русі не є системізоване жадне місце у першій платєбній ступниці, у якій іменованій урядовець знаходиться. Даліше треба запримітити, що іменованій вправді на верх видавався об'єктивним урядовцем, який однак хоронив інтереси українського населення так і людей т.зв. «русскої» орієнтації, в дійсности однак інтригував межі обома напрямками і водився при своїй політиці так як його попередник старим гаслом: «дівіде ет імпера». Був він що до своїх політичних метод може ще небезпечнішим як його попередник краєвий президент Розсипаль. По українськи ненаучився ані мінімально.

О скілький йде о правительственненого радника Еміля Вопршалька, то і у другій платєбній ступниці не є в ново переведеній системізації концептного урядництва-правничого системізоване жадне місце. Крім цього був правительственний радник Еміль Вопршалек небезпечним інтриганом, який на політиці інтригування межі різними партіями і людьми глядав власного інтереса кар'єри. Хотя служив довгі роки роки на Підкарпатській Русі ненаучився ані в мінімальнім ступні язик тутешнього населення і своїми різними вироками стояв на становиску, що тутешнє населення має бути зчехізоване. Для нього не ма на Підкарпатській Русі нині місця.

Др. Карло Рорбахер був знаним україножером, який де міг робив українському населенню яко поліційний референт пакости. Одним з його послідних подвигів було відкинення статуту товариства «Табор», тому що яко урядова мова товариства була наведена мова українська й тому що в статуті було наведено слово «Підкарпатська Русь» підчас коли Др. Рорбахер у відкидаючім вимірі твердив, що жадної «Підкарпатської Русі» не ма, що є лише «Подкарпатська Русь». Хотя на Підкарпатській Русі служив від 1920 року, по українськи ненаучився ані у мінімальній мірі.

Остатні урядовців ненаучилися мимо довголітньої служби на Підкарпатській Русі мови населення й не можуть тому ту даліше успішно урядовати.

Конціпієнт Франк був віцегубернатором Др. Мезніком на шкоду тутешніх прохачів о службі прийнятий до державної служби, хотя вже мав більше як 35 літ. Не уміє по українськи й не може тому бути успішно ужитий в тутешній політичній службі.

Що до рахункових урядників даються до діспозиції ці, які або до тепер взагалі ще ненаступили до служби, або ту вправді є, але не хотять на Підкарпатській Русі служити. Звертаю увагу, що і з тих урядовців рахункової служби, які ту остануться, є переважаюча часть чеської народности. Є це однак фахівці, проти яким не ма жадних зауважень» [4, 4–5].

Зауважимо, що така характеристика Др. Я. Мезніка мала підгрунтя. У праці О. Пагірі «Карпатська Україна в документах першої Чехо-словацької республіки» в 2 книгах вміщено переклади доносів Др. Я. Мезніка празькому уряду про суспільно-політичний стан справ на Підкарпатській Русі та про таких

її діячів, як О. Геровський та А. Бродій. Ось, що пише віце-губернатор Підкарпатської Русі Я. Мезнік про місію О. Геровського та політичну ситуацію в краї у повідомленні до Президії Міністерства внутрішніх справ у Празі від 18.09.1938 р. (під грифом «Цілком таємно!»): «Найширша автономія, забезпечена у 1920 році на основі Сен-Жерменського договору про автономну територію Підкарпатської Русі Конституцією республіки Чехословацької, була на т. зв. першому етапі реалізована у законі №172 від 1937 року і має бути завершена постановою Союму Підкарпатської Русі, яка, за твердженнями конституційних діячів, незабаром буде прийнята.

Реалізація цієї конституційної автономії – програма як чехословацьких конституційних діячів, так і всіх політичних партій на Підкарпатській Русі. Для двох із підкарпатських партій, а саме для партії Автономноземлеробського союзу (депутати А. Бродій* та П'ещак*) та для Російської національно-автономної партії (депутат д-р С. Фенцик*), автономія Підкарпатської Русі є серцевиною їхніх політичних програм.

До зусиль чехословацьких політиків щодо реалізації автономії Підкарпатської Русі від травня 1938 року дуже активно долучається д-р О. Геровський, німецький (югославський?) громадянин. Він робить це у тісній співпраці з депутатом Андрієм Бродієм. Таке втручання д-ра О. Геровського викликає в мене великі сумніви і побоювання, тож дозволю собі звернути на нього увагу.

Автономію та самоуправління Підкарпатська Русь отримала під впливом нинішньої зовнішньополітичної ситуації особливого забарвлення. Третій Рейх намагається отримати вирішальний вплив на зовнішню та внутрішню політику Чехословацької Республіки, щоби підлаштувати її під свої політичні цілі. Коли спроби насильного вирішення цього плану не вдаються, Третій Рейх намагається досягнути своєї мети спробами послаблення внутрішньої структури нашої країни і розбиття її єдності. Хорошим підґрунтям для цього є розмаїтий національний склад Чехословацької республіки і відцентрові, сепаратистські тенденції окремих національних складових. Для підсилення таких тенденцій можна дуже ефективно використовувати зусилля до самовизначення націй і прагнення т.зв. автономії. Кінцевою метою цих спроб є відрив певної частини території від Чехословацької республіки, або ж, якби такий відрив був відразу неможливим і небажаним, – ослаблення впливу центральної державної влади на цих територіях до мінімуму і створення тут «закритих для чехів і чеської мови територій». Останнє – особливо тому, що чехи – невіддільні носії чехословацької державної думки.

Ці зусилля від початку існування Чехословацької Республіки найбільш інтенсивним способом підбурюються і підтримуються у Словаччині та на Підкарпатській Русі з боку Угорщини, як наслідок угорської ревізіоністської держави. Останнім часом Третій Рейх перебрав ініціативу щодо створення і підтримки цих зусиль» [15, 68–69]. Як бачимо, віце-губернатор Підкарпатської Русі Я. Мезнік не міг сприйняти того, що місцеве українське населення хотіло здобути автономію, і вважав, що за цим обов'язково стоять якісь зовнішні політичні сили, зокрема чи то угорські, чи то німецькі. Ми не беремо до уваги

те, що і тогочасна Угорщина, і Німеччина справді намагалися всіляко дестабілізувати ситуацію на Закарпатті, бо, на нашу думку, здобуття українцями Підкарпатської Русі незалежності назрівало роками.

13.02.1939 р. датована справа чиновника О. Зіми (Чис. 412/39. Предмет: Олдржіх Зіма, урядовець Окр. Ур. в Перечині):
«Хв. ПРЕЗІДІЯ ВЛАДИ К.У.

в Хусті.

При Окріжнім Уряді в Перечині єсть урядовець п.Олдржіх Зіма. Своім провокативним поведенням викликає він обурення у населення. На основі доходжень розв. органів було подано в грудні 1938. Зв'язковому Старшині прохання про його переміщення. До нинішнього дня нічо не сталося в тій справі, а як нам голосять, цей урядовець в почутті своєї безкарности взяв ще більш шовіністичний курс.

Доходить до того, що не можна за дальше ручити, як нам голосять.

Вважаємо проте доцільним в інтересі загалу просити: «Влада К.У. зволить взяти до евіденції ОЛДРЖІХА ЗІМУ, урядовця Окр. Уряду в Перечині, та віддати його при найближшій нагоді до диспозиції Влади в Празі.

З Привітом «Слава Україні»

А. Волошин

Генеральний Секретар» [8].

Зловживання службовим становищем також описано у «Справі про арешт члена УНО Костя Ліневича та чотирьох січовиків за проведення агітації перед виборами» [12] (див. додаток 1), яку через великий обсяг переносимо до додатків. Також у додатках можна ознайомитися з листівкою проти чеського генерала Прхали [13, 3] (див. додаток 2), про яку також ідеться у справі К. Ліневича.

Після таких зловживань цілком зрозумілим є те, що в одній із передвиборчих листівок Українського Національного Об'єднання згадується і про національну приналежність державних службовців, зокрема, мова йде про те, що після виборів до першого сойму Карпатської України, державними урядниками будуть тільки представники українського населення: «Український народ! Від кількох місяців стався Ти справжнім господарем своєї прадідної землі. Управу Твого Краю, Карпатської України, перебрали Твої найліпші сини, о. Др. Августин Волошин премєр, та Юліян Ревай міністер.

Твоя бесіда загомонила по всіх урядах, як цего не бувало від соток літ.

Ти перестаєш від сьогодні працювати на ті, які Тебе і Твоїх предків гнобили, та використовували.

Працюєш, та будеш працювати лише на себе і своїх дітей.

Правительство наше рішило постаратися для Тебе про землю, працю, та хліб.

Ти вже не будеш більше голодний та обдертий.

Земля державна, та великі земельні маєтки з чужих рук, перейдуть як власність у руки Твої.

Діти Твої вчатся вже в рідних українських школах.

Державними урядниками і приватними будуть тільки Твої сини, та доньки.

Ти перестав слухати чужих а йдеш за проводом Твоїх найкращих синів.

Прапор Твій синьо-жовтий, який маяв тут за князя Федора Корятовича, замаяв знова по всіх богатих та бідних хатах Карпатської України.

Милозвучна Твоя мова гомонить знова від найвищих урядів до найдальших закутин Твого села.

Наша влада не обіцяла, але переводила та переводить в життя все, що має кожний достойний свого імени народ, то є всі його життєві справи суть виключно в його руках.

Дня 12. лютого цього року Ти маєш і мушиш листком голосування потвердити правильність поступовання Твоєї влади.

Рівночасно маєш можливість собі Твій перший Український Соїм. Соїм цей рішати буде не лише про Твою долю, але також про долю Твоїх синів, та доньок.

Ти 12. лютого (февруара) цього року рішиш невідклично, ясно та певно перед цілим світом, що Ти вибереш свій соїм в тім складі, в яким Тобі предкладає Українське Національне Обєднання, як це Тобі наказує Твоя національна честь, та гордість.

Перед Тобою сьогодні лежить лише одна кандидатна листина.

Це є одинока листина, а то листина Українського Національного Обєднання.

Український Народе Карпатської України!

Ти вже обєднися і ніколи не смієш вже більше розбиватися на партії та групи, всі як один, так муж як і жінка, спішіть масово до голосування.

Ніхто не сміє від цього горожансько-народнього обовязку відтягнутися.

Всі вкладайте кандидатний листок до виборчої урни.

Нехай цілий світ переконаєся, що Український Народ в Карпатській Україні є свідомий не лише своїх прав, але й обовязків.

Нехай же перший український соїм Карпатської України!

Слава Україні!

Провід Українського Національного Обєднання:

Андрій Ворон, генеральний секретар.

Федір Ревай, провідник» [б] (див. додаток 3).

З цього впливає, що зловживання владою або службовим становищем державними службовцями чеської національності у Карпатській Україні, на жаль, було звичним явищем, у чому також вбачаємо ознаки великодержавного шовінізму. Фактично рівність між народами у Першій Чехословацькій Республіці існувала тільки на папері, в реальности ж представники інших народів, крім чеського (зокрема у цій роботі мова йде про українців), зазнавали утисків, знущань, а інколи навіть переслідувань. Тому першим кроком у побудові незалежної української держави, – Карпатської України – була саме «націоналізація» державної служби, яка полягала у звільненні більшості чиновників чеської національності, зокрема тих, які проявляли ворожість до українців, з державних посад.

Звільнення та переміщення державних службовців чеської та інших національностей, крім української, у Карпатській Україні тривало майже впродовж усього часу її існування (жовтень 1938 – березень 1939 рр.).

Напочатку листопада 1938 р. влада Підкарпатської України відправила державних службовців у позачергову відпустку через окупацію Ужгорода, Мукачева та Берегова. Зокрема 04.11.1938 р. про це було повідомлено працівників установи відбування покарань в м. Ужгороді (Президіум правління Підкарпатської Русі в Ужгороді, ч. 307/1938, «Звільнення від служби в Підкарпатській Русі») таким офіційним листом:

«Президія уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді

Номер: 307/1938

Тема: Звільнення від служби на Підкарпатській Русі

Пан Августин Безечні

наглядач в'язниці Ужгорода

Внаслідок евакуації Ужгорода, Берегова та Мукачева та неможливості влаштувати вас до служби юстиції на Підкарпатській Русі, уряд Підкарпатської Русі надає вам спеціальну відпустку аж до рішення Міністерства юстиції у Братиславі, у розпорядження якого вас передаємо.

В Ужгороді, 4 листопада 1938 року.

Міністр:

Кругла печатка: Президія уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді» (перекл. з чеської Н. Петріца) [5, 6].

10.11.1938 р. влада у Празі висловила своє невдоволення таким рішенням влади Підкарпатської Русі та опротестувала його, про що читаємо у «Листі президії міністрів ЧСР про перевищення урядом Підкарпатської Русі своїх повноважень у справі переведення чеських державних службовців із територій, занятих Угорщиною» (№27.250/38 т.г.) до Відомства міністерства у справах Підкарпатської Русі (до рук пана міністра монс. А.Волошина) в Хусті: «У ці дні до різних галузевих празьких міністерств прийшла низка державних службовців з Підкарпатської Русі, які принесли з собою декрети місцевого уряду на Підкарпатській Русі, видані президією уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді, за якими цим співробітникам надається позачергова оплачувана відпустка аж до подальшого рішення президії того чи іншого галузевого міністерства в Празі, до якого ці співробітники й були переведені. Після розгляду цієї справи окремими галузевими міністерствами у Празі президія Ради міністрів повідомляє місцевому урядові:

«Безперечно, ці декрети уряду Підкарпатської Русі виходять за межі компетенції місцевого уряду, тому для місцевих органів влади юридично нечинні, внаслідок чого тутешні галузеві міністерства не беруть до відома таке переведення і повідомили відповідним державним службовцям, що ті мають почекати на подальші офіційні розпорядження уряду Підкарпатської Русі, які видадуть за згодою з центральним урядом Чехословацької Республіки. Зважаючи на це, президія Ради міністрів просить уряд Підкарпатської Русі, щоб зазначені незаконні кадрові розпорядження були відкликані й усі згадані службовці повернулися до виконання служби на Підкарпатській Русі.

Президія Ради міністрів переконана, що ці добре спрацьовані державні службовці державної адміністрації особливо потрібні саме зараз, щоби забезпечити розбудову й організацію влади у краї та спокійний перебіг державного управління на Підкарпатській Русі.

Зважаючи на зазначене, президія Ради міністрів просить негайно повідомити, які дії планує уряд Підкарпатської Русі, щоб навести у цій справі порядок» [15, 221].

Цей лист від 10.11.1938 р. ще раз підтверджує те, що можливість вільного самоврядування уряду Підкарпатської Русі, гарантована Сен-Жерменським договором 1919 р. та конституцією Чехословацької Республіки 1920 р., мала тільки декларативний характер, і не могла бути реалізована на практиці навіть через 20 років після приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької Республіки. Фактично чеський уряд намагався у будь-який спосіб втримати свою владу на Закарпатті. Однак вже 22.11.1938 р. Парламентом Чехословацької Республіки було прийнято конституційний закон про автономію Підкарпатської Русі (чис. 328) [17, 235–242], яким також регулювалася діяльність органів державної влади, зокрема судової, законодавчої та виконавчої гілок, було чітко прописано, що належить до компетенції органів влади Підкарпатської Русі, а що залишається в компетенції Праги.

Уряд ЧСР у Державному розпорядженні про регулювання умов зайнятості державних службовців з огляду на автономію Карпатської України, відповідно до статті II Конституційного закону про владу від 15.12.1938 р. (чис. 330), наголошувала на необхідності звільнення з посад службовців чеської та іншої національностей, що працювали в державних установах Карпатської України, та направленні їх на відповідні посади до Чеського або Моравсько-Сілезького краю. У розпорядженні вказано, що це пов'язано з окупацією трьох головних міст Підкарпатської Русі, зокрема Ужгорода, Мукачева та Берегова, і як наслідок перенесенням усіх державних установ до Хуста, а також обмеженим бюджетом Карпатської України на 1939 рік:

«Державне розпорядження

Про регулювання умов зайнятості державних службовців з огляду на автономію Карпатської України.

Уряд Чехословацької Республіки розпоряджається відповідно до статті II Конституційного закону про наділення повноваженнями від 15 грудня 1938р. № 330 зб. і ордер.:

§1.

1. / Державні службовці чеської національності, чиї офіційне / службове / місце роботи було 10 жовтня 1938 р. в окрузі Карпатська Україна, будуть надіслані в округи Чеського або Моравсько-Сілезького країв, якщо вони прямо не заявлять, що хочуть залишатися в особистому статусі Карпатської України, і якщо уряд Карпатської України не заявить про готовність тримати їх на службі в Карпатській Україні.

2. / Співробітників, зазначених у першому абзаці, приймає до округу Чеського або Моравсько-Сілезького країв відповідний центральний уряд,

компетенція якого поширюється на ці краї, або уповноважена ними служба працівників.

3. Співробітники, зазначені у першому абзаці, будуть включені до категорії, до якої належали, та до особистого складу систематизованого у відділі відповідної центральної установи /абзац 1/ за напрямом, спеціальністю/ установою, підприємством, до кого будуть призначені... Якщо в цьому складі для них немає вакантних систематизованих посад, вони будуть ведені понад систематизований склад, і призначені на систематизовані посади, як тільки стануть вакантними.

§2.

1. / Земський уряд Карпатської України повідомить відповідне міністерство в Празі не пізніше 15 березня 1939 р. імена чеських службовців, які будуть

1. / переведені в округ Чеського та Моравсько-Сілезького країв та

2. / прийняті відподно до останнього речення § 1.

2. / Відповідні міністерства Карпатської України здійснюватимуть звільнення від служби в Карпатській Україні за необхідності поступово.

3. / На наступний день після звільнення від служби в Карпатській Україні всі права та обов'язки Карпатської України та їх органів влади та органів, що впливають із зайнятості прийнятих на роботу працівників, переходять до відповідних органів та органів у округах Чеського та Моравсько-Сілезького країв.

§3.

1. / Рейтинг персоналу, прийнятого за §1. пункт 2. створить компетентний центральний орган влади або орган / установа, уповноваженим для цього, в тому числі для персоналу особового складу, до якого вони повинні бути призначені, з метою компенсації будь-яких невідповідностей найманих працівників, що виникли в особистому складі, про який йдеться.

2. / Графік обслуговування, визначений відповідно до попереднього пункту, буде дійсним, доки не знайдуться факти, що обґрунтовують зміну позиції у службовому рейтингу відповідно до чинних норм.

§4.

Працівники чеської національності, які не будуть негайно звільнені з посад, але будуть тимчасово призначені виконувати функції в країнах Карпатської України, зберігають усі права та обов'язки, а також працівники тієї самої категорії за однакових умов в округах Чеського та Моравсько – сілезького країв.

§5.

Уряд Карпатської України отримає на державну службу Карпатської України представників української національності, чия посадова особа / служба / місце роботи знаходиться в округах Чеського або Моравсько-сілезького краю, якщо вони мають територіальну належність до Карпатської України.

§6.

Для заходів відповідно до попередніх постанов не діють приписи щодо пропозиції, призначення або інше подібні права, за винятком прав, які

відповідно до Конституції належать уряду та Президенту Чехо-Словацької Республіки, а також положення про право призначення та виключне або пріоритетне право на надання певної роботи чи посади певного виду.

§7.

Це Положення поширюється на працівників, призначених на державну службу, державні підприємства, інститути, заклади, фонди, що перебувають під адміністративною владою Карпатсько-Української держави.

§8.

Це Положення не поширюється на працівників, які призначаються або будуть призначатися спільними центральними установами, інститутами та підприємствами.

§9.

Заходи по персоналу, вжиті після 10 жовтня 1938 р., якщо вони суперечать принципам цього Регламенту або нормам, що діяли до набрання ним чинності, повинні бути приведені у відповідність з ними.

§10.

Це положення застосовується до округів Чеського та Моравсько-сілезького країв, а також до земель Карпатської України. Це положення остаточно регулює передачу працівників щодо автономії Карпатської України.

§11.

Цей Регламент набирає чинності з дня його опублікування; їх виконуватимуть усі члени уряду Чесько-Словацької Республіки.

Обґрунтування

Карпатська Україна втратила всі три міста та третину свого населення та територій. Як наслідок, податок у країні різко впав, і навіть неможливо подумати, що можна було б працевлаштувати всіх працівників чеської національності. Слід врахувати, що кадрові обмеження повинні бути зроблені взагалі, принаймні на 40%, а також слід пам'ятати, що уряд повинен приймати заявників із Карпатської України, які говорять офіційною мовою, на державну службу.

Конкретних даних про національну статистику працівників надавати не будемо, оскільки ненадійна кадрова політика найбільше торкнулася Карпатської України.

Ця пропозиція насправді поширюється з деякими змінами на термін дії постанови уряду від 23 грудня 1938 р. Про врегулювання цього питання у Словаччині.

Це питання слід вирішити якнайшвидше, враховуючи великий дефіцит бюджету на 1939 рік в Карпатській Україні, а також тому, що видатки на персонал з державного бюджету надзвичайно високі. Уряд не може розмістити всіх працівників колишньої Підкарпатської Русі і навіть не може платити їм за ведення подвійного домогосподарства. Йдеться, зокрема, про працівників з евакуйованих територій, працівників шкіл, інститутів та офісів, як закритих, так і збиткових.

Нарешті, зазначається, що під час обговорення цього питання з прем'єр-міністром та міністром фінансів була визнана необхідність вирішення цього питання.

Ця пропозиція також відповідає вимогам працівників чеської національності.

Міністр: Ревай» (перекл. з чеської Н. Петріца) [7, 5–9].

Фактично саме це цим урядовим розпорядженням було покладено початок масовим звільнення чиновників чеської та іншої національностей, крім української, з державних органів влади Карпатської України та нарешті отримано можливість вільного самоврядування місцевого українського населення.

Про диспозицію чиновників Карпатської України також йдеться у розпорядженні Президії правління Підкарпатської Русі в Хусті ч. 199/1939 від 04.01.1939 р. про «Упорядкування персональних справ службовців при новій систематизації» (з позначками «пильне», «довірочне»):

«Президіям
всіх міністерств

в Х у с т і.

Політичні події останнього четвертоліття минулого року, особливо пан віденське рішення, наслідком якого зменшилась господарська потенція Карпатської України майже о 1/3, – видвинули потребу реформи адміністративи і редукацію, зглядно нову систематизацію урядового персоналу, який вже перед віденським рішенням був под міру господарським силам і адміністративним потребам Карпатської України.

Тому що остаточне унормування персональних справ службовців в Карп.Україні буде предметом переговорів з центральним правительством в Празі, хоче мати правительство Карпатської України точний спис службовців всіх категорій, з яких відповідне число булоб передано до діспозиції центральному правительству. З огляду на вгорі уведенне, визиваю президії всіх міністерств, щоб найдалше до 15. січня 1939 предложили президії правительства спис службовців тамошніх міністерств разом з службовцями підчинених урядів а то в слідуючих окремих категоріях:

1. / Службовців з окупованої території, уряди яких залишилися в Мадярщині.

2. / Службовців, які являються злишними наслідком редукації, зглядно ресистематизації.

3. / Службовців, які з огляду на значну еспонованість за минулого режиму не можуть дальше залишатися на своїх місцях.

Предсідник правительства:
(підпис)» [4, 3–4].

Свідченням того, що чехи масово обіймали державні посади навіть у найвіддаленіших закутинах Підкарпатської Русі є документи, які стосуються звільнення або переміщення службовців із державних посад із території Карпатської України, а саме «Прохання службовців про переміщення їх в Чехію, Словаччину та Моравію» в 3 т. [9; 10; 11]. 24.02.1939 р. Міністерство

економічних справ Карпатської України видало розпорядження №9659-I-1939 про «Звітність посадових осіб та інших службовців в Карпатській Україні, які хочуть бути направленими (бути в розпорядженні) до Чехії, Моравії або Словаччини», яким зобов'язало керівників підпорядкованих відділів Президії Головного фінансового управління у Хусті подати до 04.03.1939 р. прохання усіх підпорядкованих їм службовців чеської або іншої національності про переміщення на службу до Чехії, Словаччини або Моравсько-Сілезького краю. Причиною такого рішення вказано: «Ми вживаємо цей захід лише для того, щоб отримати основу для поступової заміни чеських та словацьких працівників заявниками з Карпатської України, по можливості для їх зміни» (перекл. з чеської Н. Петріца) [9, 1].

Підрахувавши кількість таких прохань державних службовців Міністерства економічних справ Карпатської України про переведення їх на службу до Чехії, Словаччини або Моравії, нам вдалося встановити, що серед 571 службовця було всього 2 руських (українців) (0,35%), 1 німець (0,18%), 13 словаків (2,28%), 2 чехословаків (вказуємо так, як в оригіналі) (0,35%), ще 2 осіб вказали, що вони чеської національності плюс іншої, без зазначення якої саме (0,35%), щонайбільше чиновників чеської національності – 551 особа (96,5%) [9; 10; 11]. З проханням Індржіха Баранека про звільнення від служби в Карпатській Україні та переміщення до Моравії [10, 107] можна ознайомитися в додатках (див. додаток 4).

Зауважимо, що звільнення з державних посад, в тому числі й службовців чеської та словацької національностей, почалося ще в жовтні 1938 року та тривало до останніх днів існування Карпатської України, причин чого, на нашу думку, було декілька, однак всі вони є пов'язаними між собою:

1. укладення Мюнхенської угоди 30.09.1938 р. та, як наслідок, визнання автономії Підкарпатської Русі;
2. рішення Віденського арбітражу від 02.11.1938 р., що спричинило окупацію частини території Підкарпатської Русі мадярськими військами, зокрема міст Ужгород, Мукачево та Берегово, перенесення всіх органів державної влади на неокуповану територію, а саме до м. Хуст;
3. евакуація чеського та словацького населення, в тому числі й державних службовців, задля їх безпеки з окупованих угорцями територій до Чехії, Словаччини або Моравії;
4. прийняття конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі 22.11.1938 р.;
5. вибори до Першого Карпатського Сойму, що відбулися 12.02.1939 р., та перемога Українського Національного Об'єднання;
6. суттєве зменшення державних посад, пов'язане насамперед із окупацією частини території Підкарпатської Русі та перенесення всіх органів державної влади до м. Хуст, по-друге, відсутність необхідності у такій кількості державних службовців при новоутворених органах державної влади Карпатської України після виборів;
7. запланований чеською владою дефіцит бюджету Карпатської України на 1939 р.

Окремо виділяємо зловживання службовим становищем чиновниками чеської національності, знуцання над місцевим українським населенням, а інколи навіть переслідування з боку влади впродовж попередніх 20 років; незнання чиновниками-чехами української мови.

Зауважимо, що в проханні про переміщення кожен службовець повинен був обґрунтувати свій намір та обов'язково зазначити, куди хоче, щоб його перевели, до Чехії, Словаччини чи Моравії. Дуже часто серед причин такого рішення посадовці вказували необхідність догляду за старими батьками, які залишилися на батьківщині, об'єднання з сім'єю (дружиною та дітьми), від якої проживали окремо під час тривалої служби в Підкарпатській Русі. Також непоодинокими є випадки, коли державні службовці наголошували на тому, що не володіють українською мовою і вивчити її за короткий час не зможуть. Зважаючи на те, що декотрі з них несли службу на Підкарпатській Русі ще з початку 20-их рр. ХХ ст. (що теж зазначено у проханні) [9; 10; 11], це є демонстративним проявом зневаги до місцевого українського населення та його мовно-культурних особливостей.

1. Особиста справа чиновника Чонки Івана // Державний архів Закарпатської області. Ф. 3 (Президія уряду Карпатської України, м. Хуст). Оп. 4. Спр. 27. 32 арк.
2. Переписка з генеральним секретаріатом українського національного об'єднання, канцелярією уряду Карпатської України в Празі і окружними урядами про підготовку проведення виборів до першого сейму Карпатської України; пропаганда проти політики уряду; списки державних службовців уряду Карпатської України // Державний архів Закарпатської області. Ф. 3 (Президія уряду Карпатської України, м. Хуст). Оп. 3. Спр. 162. 28 арк.
3. Повідомлення президії уряду Карпатської України громадян про назначення і переміщення їх по службі // Державний архів Закарпатської області. Ф. 3 (Президія уряду Карпатської України, м. Хуст). Оп. 3. Спр. 145. 53 арк.
4. Переписка з міністерствами внутрішніх і господарських справ Карпатської України про переміщення службовців // Державний архів Закарпатської області. Ф. 3 (Президія уряду Карпатської України, м. Хуст). Оп. 3. Спр. 152. 17 арк.
5. Повідомлення Президії уряду Підкарпатської Русі службовцям про звільнення їх зі служби у зв'язку з неможливістю надання їм посади на території Підкарпатської Русі // Державний архів Закарпатської області. Ф. 3 (Президія уряду Карпатської України, м. Хуст). Оп. 4. Спр. 6а. 32 арк.
6. Передвиборчі листівки української буржуазно-націоналістичної партії «Українське національне об'єднання» // Державний архів Закарпатської області. Ф. 3 (Президія уряду Карпатської України, м. Хуст). Оп. 4. Спр. 12. 5 арк.
7. Проекти розпоряджень та законів чехословацького уряду та міністерств і листування про їх погодження // Державний архів Закарпатської області. Ф. 3 (Президія уряду Карпатської України, м. Хуст). Оп. 4. Спр. 8. Арк. 5–9.
8. Про переміщення О. Зіми із Перечина // Державний архів Закарпатської області. Ф. 3 (Президія уряду Карпатської України, м. Хуст). Оп. 2. Спр. 30. 1 арк.
9. Прохання службовців про переміщення їх в Чехію, Словаччину та Моравію. Том I // Державний архів Закарпатської області. Ф. 3 (Президія уряду Карпатської України, м. Хуст). Оп. 4. Спр. 25а. 233 арк.
10. Прохання службовців про переміщення їх в Чехію, Словаччину та Моравію. Том II // Державний архів Закарпатської області. Ф. 3 (Президія уряду Карпатської України, м. Хуст). Оп. 4. Спр. 256. 249 арк.

11. Прохання службовців про переміщення їх в Чехію, Словаччину та Моравію. Том III // Державний архів Закарпатської області. Ф. 3 (Президія уряду Карпатської України, м. Хуст). Оп. 4. Спр. 25в. 172 арк.
12. Справа про арешт члена УНО Костя Ліневича та чотирьох січовиків за проведення агітації перед виборами // Державний архів Закарпатської області. Ф. 3 (Президія уряду Карпатської України, м. Хуст). Оп. 2. Спр. 10.
13. Справа про розповсюдження членами «Січи» листівок та плакатів, що висміюють генерала Прхалу // Державний архів Закарпатської області. Ф. 3 (Президія уряду Карпатської України, м. Хуст). Оп. 2. Спр. 9. Арк. 3.
14. Боржава Юрій (о. Севастіян Сабол). Від Угорської Русі до Карпатської України. Філадельфія : Карпатський Голос, 1956. 56 с.
15. Пагіря О. Карпатська Україна в документах другої Чехо-Словацької Республіки : у 2 кн. / перекл. із чеської І. Забіяка; картограф Д. Вортман. Книга II. Львів : Україна Модерна; Видавництво Українського Католицького Університету, 2020. 864 с. (Серія «Україна. Європа : 1921–1939», підсерія «Карпатська Україна 1938–1939»).
16. Росоха С. Сойм Карпатської України (в 10-ти ліття проголошення самостійности). Вінніпег, 1949. 96 с.
17. Стерчо П. Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто, 1965. 288 с.
18. Тіхий Ф. Ужгород 1923 : Спогади / Перекл. з чес. Л. Мольнар. Передм. Л. Белея. Ужгород : фірма «Ріка», 1992. 47 с. (До джерел).
19. Stefan A. From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine. New York : Carpathian Star Publishing Co., 1954. 48 p.
20. Андреев В. Присяга державного службовця в Україні: процедурно-управлінський аспект. *Аспекти публічного правління*. 2018. Т. 6. № 5. С. 52–58.
21. Віднянський С. Державний устрій Підкарпатської Русі – Карпатської України (1919–1939 рр.). *Нариси історії державної служби в Україні* / [О. Г. Аркуша, Є. І. Бородин, С. В. Віднянський та ін. ; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. К. : Ніка-Центр, 2009. С. 255–289.
22. Віднянський С. Державний устрій Підкарпатської Русі – Карпатської України. *Історія державної служби в Україні : у п'яти томах* / [О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородин та ін. ; відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій ; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.] ; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. К. : Ніка-Центр, 2009. Т. 2. С. 33–91.
23. Вегеш М., Токар М., Басараб М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення. Ужгород : Видавництво «Карпати», 2008. 256 с.
24. Вегеш М., Токар М. Карпато-Українське державотворення : до 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород : Говерла, 2009. 536 с.
25. Вегеш М. Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938-1939). Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2020. 552 с.
26. Вегеш М., Вегеш І., Палінчак М., Голонич Я. Карпатська Україна в центрально-європейській політичній кризі напередодні Другої світової війни. Фермонт, США, 2020, 272 с.
27. Мараєв В. Мюнхенська «змова» і доля України. URL: <https://uain.press/articles/munhenska-zmova-dolya-ukrayiny-957388>
28. Чаварга А. Екстралінгвальні чинники розвитку української літературної мови на теренах історичного Закарпаття у 20–40-х рр. ХХ ст. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2017. Вип. 22. С. 68–72.
29. Чучка П. Питання літературної і державної мови в Карпатській Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія*. 1995. Вип. 1. С. 67–70.
30. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. Київ: Сучасність, 1987. 296 с.

ОСВІТА, НАУКА, КУЛЬТУРА І РЕЛІГІЯ ЯК ФАКТОР ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Марія Кухта, Ангеліна Довбак, Ірина Голубєва

ПРОДУКТИВНІСТЬ І РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЇ ЯКОСТІ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

В аналітичній доповіді ЮНЕСКО «Сталий розвиток після 2015 року» зазначено, що в нову інформаційну епоху саме вища освіта має стати основоположним елементом у напрямі прогресу, а інновації у різних сферах суспільної діяльності мають містити в собі високий динамізм, швидку зміну знань, інформації, технологій.

Закон України «Про вищу освіту», а також національні освітні програми наголошують на недопущенні зниження якості освіти, падінні рівня знань, моральному старінні методик і технологій навчання. Суспільне консенсусне розуміння того, що освіта – це один із основних чинників цивілізаційного економічного розвитку держави, дає сьогодні поштовх до системного реформування національної вищої школи, адекватної модернізації та інтеграції до європейського економічного, культурного, інформаційного простору.

У цьому напрямі зосереджені пошуки багатьох вітчизняних вчених щодо вибору оптимальної моделі навчання, з-поміж яких чільне місце посідає продуктивне навчання.

Продуктивною в сучасній педагогічній теорії вважається модель формування життєвої компетенції, основу якої складають провідні ідеї екзистенційної філософії (Н. Адлер, Е. Еріксон, В. Франкл, Е. Фромм), психології (Л. Виготський, А. Маслоу, С. Рубінштейн, Б. Теплов). Зазначена модель, на думку розробників, покликана сприяти життєвому самовираженню й самоствердженню особистості з допомогою набутих соціальних якостей, розумових здібностей, практичних умінь, сили характеру, вольових зусиль тощо [3, с. 8].

І. Підласий, у працях якого чи не вперше в Україні знаходимо термін «продуктивна педагогіка», визначає продуктивне навчання таким чином: «Продуктивність – означає необхідність, дієвість, міцність, постійну актуальність, сформованість на належному рівні знань та вмінь» [9, с. 203]. Це визначення певною мірою співпадає з концепцією моделі життєвої компетенції, як і в цілому з компетентнісним підходом до навчання, який на сьогодні визнається пріоритетним.

Крім того, в дослідженнях І.Підласого знаходимо класифікацію педагогічних технологій, одну з яких він називає «продуктивна педагогіка». У його працях визначені дві головні причини, які сприяли виникненню понять «продукт», «продуктивне навчання», «продуктивна педагогіка» в контексті результатів освітнього процесу.

По-перше, тільки з їх допомогою можливо пояснити умови та чинники, що впливають на створення педагогічного продукту, визначеної кількості та якості,

описати його в об'єктивних параметрах, створити технологію продуктивного навчання.

По-друге, в ринкових умовах люди дивляться на навчання й виховання з прагматичної точки зору, бажаючи і вимагаючи продуктивної освіти, тобто такої, від якої можливо отримати реальну та швидку користь [9, с. 352]. При цьому педагогічний продукт визначається як створена в навчально-виховному процесі цілісна система знань, умінь і навичок, вихованості кожної окремої людини, що характеризує особистісну спрямованість навчання.

Зі сказаного випливає, що поняття «продуктивна модель навчання» не слід ототожнювати з різними освітніми методиками й технологіями. Їх велика кількість вказує на постійний інтерес вчених і практиків до проблеми якості освітнього процесу і досягнення очікуваних позитивних результатів через пошук найбільш прийнятних форм і методів. Продуктивне навчання відрізняється від відомих традиційних методів і форм навчання тим, що до процесу навчально-пізнавальної діяльності додаються завдання, що потребують від суб'єктів створення власного значущого продукту на підставі знань, якими вони володіють [6, с. 14].

Відмінність від традиційного навчання полягає в наступному:

- відсутність традиційних атрибутів масової школи: уроків, оцінок, сидіння в класі);
- включення практичної діяльності у зміст індивідуального навчання;
- практична діяльність на робочому місці;
- консультативний характер діяльності викладача [1, с. 24].

А. Вербицький, інтерпретуючи суть поняття «продуктивне навчання», ототожнює його з поняттям «активне навчання», яке представляє собою перехід від строго регламентованих, програмованих форм і методів організації навчального процесу до розвивальних, проблемних, дослідницьких, пошукових, що в кінцевому результаті забезпечує народження пізнавальних мотивів та інтересів, умов для творчості в навчанні [8].

В узагальненому вигляді продуктивне навчання – це освітній процес, що призводить до розвитку ролі особистості в соціумі одночасно зі змінами в самому соціумі. Цей процес реалізується у вигляді маршруту, орієнтованого на одержання продукту в ситуаціях реального життя за допомогою групового освітнього досвіду, набуття та осмислення якого полегшується участю педагогів [5].

Ю. Єрьомін та А. Рубцов у визначенні терміну «продуктивне навчання» виходять зі змісту продуктивної та непродуктивної пізнавальної діяльності. Вони акцентують увагу на відмінностях механізму їх регуляції, доводячи, що репродуктивна діяльність характеризується так званою «зовнішньою» регуляцією, коли задається мета, результат і готовий зразок виконання завдання [4]. Натомість у продуктивній пізнавальній діяльності провідним є механізм саморегуляції та рефлексивної самооцінки. Результатом включення саморегуляції та рефлексії є вільне усвідомлення суб'єктом мети, результату і способів навчальної діяльності. Важливим є висновок науковців: результатом продуктивної навчально-пізнавальної діяльності є не готові знання, а

індивідуальні новоутворення, які зумовлюються розвитком особистісних якостей, реалізацією особистісного потенціалу [4].

У межах дослідження теми слід з'ясувати суть ряду суміжних наукових понять: продуктивне мислення, продуктивні методи навчання, продуктивна стратегія освіти, стратегія активного навчання, продуктивна і непродуктивна пізнавальна діяльність, продуктивна педагогіка.

Практикою з'ясовано, що продуктивне мислення розвивається в процесі розв'язування нестандартних завдання, пошуку нових підходів до стандартних завдань та самостійного дослідження навколишнього світу [2, с. 10]. Методологічні засади продуктивної освіти вимагають розуміння того факту, що і загальноосвітня, і вища школа орієнтовані на трансляцію знань, відчужених від учня й студента. Заучування й відтворення залишаються основним механізмом системи. Але знання, що мають здатність старіти, важко назвати продуктом освіти. Вони, як правило, залежать від постійно змінного контексту і весь час реконструюються. В такій ситуації випускники в своєму професійному рості будуть постійно відставати від розвитку суспільства, культури, виробництва. А сам розвиток знань, розвиток суспільства та культури не будуть сприймати критично й аналітично. У цьому розумінні середня освіта повинна обов'язково мати прикладний характер, орієнтуватися на досвід застосування, а її теоретична або інформаційна частина повинна відігравати допоміжну роль, виходячи з прикладних завдань [7].

Мета продуктивного навчання полягає в перетворенні пізнавальної діяльності у процес особистісного росту, в форму самостійного мислення, прийняття самостійних рішень в конкретних ситуаціях і різних сферах життя; забезпечувати рефлексію пізнавальної діяльності і спів ставляти її із власними й соціальними потребами й інтересами, з цінностями культури; вміти оцінювати результати власної діяльності [7].

Концепція продуктивної освіти передбачає перегляд традиційно усталених педагогічних шаблонів, які базуються на знаннево-предметній моделі, які в сукупності складають академічну модель освіти. У зв'язку з суспільними й культурними змінами академічна модель потребує нагальної корекції відносно механізмів розвитку індивідуальності учня й студента в навчально-виховному процесі, особливо таких їхніх якостей, як ініціативність і суб'єктність, які поки що не затребувані традиційною системою освіти [7].

Концепція ґрунтується на принципах взаємодії, співпраці, підтримки, допомоги, визнання студента як активного суб'єкта взаємодії. У зв'язку з цим концепція передбачає зміни відносно діяльності педагога, форм співпраці, умов взаємодії тощо. Продуктивне навчання забезпечує різноманітний життєвий досвід:

- практичної діяльності в соціумі;
- відкритого діалогу, обговорення конкретних проектних рішень на паритетних засадах з викладачем;
- самостійне вирішення власних проблем;

-дискусій в студентській групі, завдяки чому формується здатність розуміти власні й чужі проблеми, готовність допомогти у самовизначенні або реалізації ідей;

-розуміння завдань освіти через власну діяльність, осмислення власної діяльності та життєвих цілей, усвідомлення власної компетентності [7, с.12].

Завдяки зазначеним позиціям продуктивне навчання здатне перетворити невстигаючих студентів в доволі успішних і наполегливих у досягненні власних завдань освіти. Секрет успіху полягає в тому, що забезпечується самореалізація, а норма стандартної оцінки для всіх і кожного перестає бути актуальною.

Розробники проектів продуктивного навчання наголошують на важливості соціального контексту освіти, відзначаючи наступні аспекти:

1. У промисловості більшості країн різко змінюються пріоритети, виникають нові галузі, відповідні технології. Освітні заклади не встигають реагувати на ці зміни. Тому важливо сформувані в студента установку на мобільність та ініціативність, розширюючи його досвід продуктивної творчої, а не просто стандартної навчальної діяльності.

2. У наш час різко змінюються соціально затребувані професії, тому студент повинен вчитися не чужого досвіду десятилітньої давності, а набувати досвіду самоосвіти для майбутнього.

3. Відбувається швидке старіння знань, навчальні програми відстають від реальних суспільних потреб. Щоб інноваційна інформація була включена в систему освіти, необхідно приблизно 5 років. Цей розрив – причина спаду інтересу до навчання і низька мотивація.

4. У минулому навчальний заклад, а точніше викладач був єдиним джерелом інформації. У наш час з'явилися технічні можливості здобуття потрібної інформації самостійним шляхом. Тому природно, що студент повинен стати суб'єктом педагогічного процесу, а не залишатися пасивним об'єктом.

5. Вищі навчальні заклади потребують яскравих особистостей викладачів, успішних менеджерів власного життя, щоб бути прикладом для життєвого сценарію студентам, не скуті щоденними бюрократичними вимогами і звітами про те, чого від них вимагає система. Пріоритетами мають стати креативні методи і форми роботи, стимулююче освітнє середовище [1, с. 43].

1. Александрова Е.А. Структура учебного плана продуктивного образования в берлинских школах. *Школьные технологии*. 2001. № 3. С. 4–16.
2. Гісь О.М. Від репродуктивного навчання до продуктивного мислення. *Обдарована дитина*. 2012. №4. С. 10–20.
3. Єрмаков І.Г., Пузіков Д.О. Розвивати життєву компетентність. *Шкільний світ*. 2005. № 37. С. 5–13.
4. Еремін Ю.В. Продуктивный подход как фактор повышения качества профессионального иноязычного образования. URL: http://kafedraforum.narod2.ru/publikatsii/nauchnie_pedagogicheskie_issledovaniya/eremin/
5. Козлова О. І. Основні стратегії педагогічного впливу при традиційному та інноваційному підходах до навчання. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: Збірник наукових праць / Редкол. Л. І. Даниленко та ін. К.: Логос, 2000. С. 239–245.
6. Наконечнюк В.В. Групова навчальна діяльність—інструмент продуктивного навчання. *Педагогічна майстерність*. 2011. № 4(4). С. 11–16.

7. Организация продуктивного образования: содержание и формы, размышления и рекомендации / Автор-сост. Крылова Н. Б. М., 2008. 158 с.
8. Педагогика: Учеб. пособие / Сластенин В. А., Исаев И. Ф., Мищенко И. А., Шиянов Е. Н. М.: Школа-Пресс, 2000. 512 с.
9. Подласый И.П. Продуктивная педагогика: книга для учителя. М.: Народное образование, 2003. 495 с.

Світлана Ісаєвич

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД У СИСТЕМІ ОХОРОНИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

Кінцевий результат значної кількості психолого-педагогічних досліджень передбачає пошук і розробку сучасних шляхів профілактики багатьох захворювань дитячого населення та заходів, що позитивно змінили б стан психологічного здоров'я дітей і сприяли б зниженню показників дитячої захворюваності та смертності. З цією метою необхідно підвищити рівень психолого-педагогічної підготовки психолога та педагога, їх психологічну культуру, яка включає: здатність розуміти особистість, проникати в індивідуально-неповторні психологічні особливості кожного; емоційно відгукуватися на мінливі психічні стани особистості учня, його потреби, запити, труднощі; знаходити правильні способи психолого-педагогічного впливу [2].

Нам імпонують ідеї міждисциплінарних досліджень в сучасних наукових колах, щоб спрямувати їх на підсилення професійної підготовки майбутніх психологів до профілактичної діяльності. Для цього слід залучити прогресивні дослідження психології, медицини, пропедевтики, педагогіки, соціології тощо. Сучасне міждисциплінарне дослідження полягає у виявленні нових відношень між поняттями вихідних дисциплін, у встановленні нової системи законів, що їх пов'язують, і синтезі прагматики розв'язання нових, дедалі складніших завдань. Необхідно створити загальний інтегрований простір трансдисциплінарних знань, де синергетично взаємодіятимуть численні колективи професіоналів різних предметних галузей, що зосередять увагу на розв'язанні найважливіших трансдисциплінарних науково-практичних проблем. Їхню роботу в реальному часі і просторі підтримуватимуть досконалі інформаційні технології [2]. Значна розповсюдженість нервово-психічних порушень розвитку дітей шкільного віку, різноманітні форми соціально-психологічної дезадаптації диктують необхідність введення системного контролю за психічним розвитком школярів. Особливе значення має розробка прикладного (ужиткового) аспекту методики педагогічної психогієни, що ґрунтується на вивченні психолого-педагогічних закономірностей виникнення психологічних депресорів. Ступінь їх психогенності залежить від соціального середовища, у якому перебуває дитина, зокрема рівня освіченості, культурно-етнічних особливостей референтної групи. Теоретико-методологічні основи педагогічної психогієни мають стати базовим компонентом професійної психолого-педагогічної підготовки психологів,

педагогів. Зміст такої підготовки потребує від майбутніх фахівців психолого-педагогічного спрямування оволодіння людинознавчою сутністю педагогічної психогієни та психопрофілактики [3, 4].

В більш широкому значенні психологічну профілактику можна розглядати як комплекс соціально-економічних, правових, організаційних, психологічних, педагогічних та медичних заходів, спрямованих на збереження, зміцнення і відновлення соціально-психологічного благополуччя, психічного та фізичного здоров'я населення, запобігання виникненню соціально-психологічної та особистісної дезадаптації [1, 4]. Парадоксальність дидактогеній, на думку В. О. Сухомлинського, полягає в тому, що вони бувають тільки в школі – тому священному місці, де гуманність повинна стати важливою рисою, визначаючою взаємовідносини між дітьми та вчителями. Велику роль у попередженні дидактогеній відіграє врахування психічних властивостей особистості, а також психічних станів, що формуються у процесі навчання. На цій основі формується й індивідуальний психологічний підхід педагога як засіб вирішення навчально-виховних завдань [3].

Профілактика дидактогенії включає такі напрями:

1. Психологічний: формування в учнів емоційно-психологічної стійкості, навичок систематичної праці, уміння виконувати вимоги раціонального режиму дня та готовності долати труднощі, які виникають у процесі навчання; виховання свідомого володіння емоціями, що допомагає учню знаходити правильне рішення при виконанні навчальних завдань, у випадку складних життєвих ситуацій.

2. Психолого-педагогічний: правильний педагогічний підхід з урахуванням психофізіологічних та особистісних особливостей дитини; позитивне заохочення учня з боку вчителя, що сприяє розвитку оптимального психічного стану, формування почуття впевненості, сприятливого психофізичного стану школяра; розвиток особистості педагога, формування навичок емоційної саморегуляції, усвідомлення необхідності ставлення з повагою до особистості учня, неприпустимості психотравмуючих дій щодо нього; вдосконалення професійної майстерності психолога та педагога.

3. Психогігієнічний: раціональний режим праці та відпочинку, що є основною умовою продуктивної навчально-пізнавальної діяльності; забезпечення оптимальної організації роботи, яка формує необхідний ритм та послідовність виконання навчальних навантажень; усунення невідповідності навчальних вимог психофізіологічним можливостям організму дитини; корекція психоемоційного напруження, що сприяє підвищенню працездатності, активізації уваги, посиленню інтересу до праці, покращення стану усіх фізіологічних функцій організму (нормалізація сну, відновлення апетиту, зникнення головного болю, підвищення настрою тощо) [1].

Професійна компетентність сучасного психолога щодо профілактичної діяльності з дітьми є складним багатокомпонентним поняттям. Становлення професійної компетентності майбутнього фахівця в інноваційних умовах вищої професійної освіти буде успішним, якщо буде застосований міждисциплінарний підхід до даної проблеми. Плідна та творча співпраця практичних психологів,

педагогів, батьків з медичними психологами – запорука успіху як в справі профілактики шкільної дезадаптації, так і при діагностиці та корекції дизгармонійного психічного розвитку, а особливо при шкільних неврозах.

1. Бігун Н. І. Профілактична робота в практичній психології: навчально-методичний комплекс дисципліни. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2011. 96 с.
2. Палагін О. Міждисциплінарні наукові дослідження: оптимізація системно-інформаційної підтримки [Електронний ресурс] / О. Палагін, О. Кургаєв. *Вісник Національної академії наук України*. 2009. № 3. С. 14–25.
3. Майданник В. Г. Діагностика і корекція шкільної дезадаптації у дітей: методичні рекомендації / упорядники: Майданник В. Г., Хайтович М. В., Ісаєвич С. І. Ужгород.: «Вега» – «Закарпаття», 2002. 24 с.
4. Ісаєвич С. І. Особливості професійної підготовки майбутніх психологів щодо профілактичної роботи з дітьми, що мають невротичні ознаки. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Київ–Ніжин: ПП Лисенко, 2017. Том ІХ. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Вип. 10. С. 57–65.

**Микола Вегеш,
Володимир Гиря,
Василь Марчук**

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ, КУЛЬТУРНЕ І ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНЦІВ РУМУНІЇ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «РОЗБУДОВА НАЦІЇ»

Серед друкованих видань націоналістичного спрямування кінця 20-х – першої половини 30-х років виділявся часопис «Розбудова Нації» – ідеологічний друкований орган Проводу Українських Націоналістів, заснований у січні 1928 р. Спочатку він видавався у Празі як місячник (1928-1930), а з 1931 р. як двомісячник. Обов'язки головного редактора виконував Володимир Мартинець, а видавцем був один з яскравих теоретиків українського націоналізму Микола Сціборський. Сам головний редактор так оцінив появу «Розбудови Нації»: «Це був не тільки офіційний орган новоствореного Проводу Українських Націоналістів, який тут оголошував свої заяви, комунікати, постанови й доручення. І був це не тільки центральний орган українського організованого націоналізму, що надавав напрямні для всіх інших пресових націоналістичних органів по всіх тих країнах, де вони існували. Куди важніше те, що це була ідеологічно-пограмова лабораторія Проводу Українських Націоналістів (ПУН), де оброблювано цілу низку проблем і по узгодженні поглядів членів ПУН на ту чи іншу справу дорогою дискусій, переписки чи нарад, оголошувано дотичну статтю чи розвідку, яка з моментом оголошення на сторінках «Розбудови Нації» не підлягала вже ніяким дальшим дискусіям і набирала характеру закону-догми, обов'язуючої всіх членів ОУН і ставала висловом становища всього

націоналістичного табору. Отже «Розбудова Нації» – це була офіційна трибуна українського організованого націоналізму¹.

Редакція часопису до квітня 1929 р. знаходилася в Берліні, пізніше – у Празі. Друкувалася «Розбудова Нації» в Празі у друкарні «Легіографія» накладом 1 – 1,5 тис. примірників. Журнал отримували представницькі центри ОУН у Брно, Подєбрадах, Стамбулі, Софії, Загребі, Женеві, Берліні, Данцигу, Каунасі, Шанхаї². Серед постійних співробітників часопису бачимо Д. Андрієвського, З. Кузеля, С. Чучмана, Є. Коновальця, Ю. Вассіяна, М. Сціборського, Є. Онацького, О. Мицюка та багатьох інших. Авторами окремих публікацій були генерали М. Капустянський, В. Курманович, М. Омелянович-Павленко. Відомий історик українського націоналізму П. Мірчук появу «Розбудови Нації» розглядав нерозривно з утворенням ПУНу. «Великим моральним і політичним успіхом, – стверджував дослідник, – увінчалися організовані з ініціативи ПУНу публічні доповіді для українського громадянства. Хоч усі тодішні українські політичні партії, а головно соціалістичні лідери, що опинилися на еміграції, зустріли український націоналістичний рух хвилями партійницької ненависти, накидаючись на нього на партійних вічах неперемінливою лайкою, – то симпатії позапартійного громадянства чимраз виразніше зверталися в бік українського націоналізму»³.

«Розбудова Нації» припинила своє існування восени 1934 р. у зв'язку з посиленням репресій у Чехо-Словаччині й Німеччині після замаху українських націоналістів на польського міністра внутрішніх справ Б. Перацького у Варшаві. На переконання вже згаданого В. Мартинця, «в тому часі вже була розбудована українська націоналістична преса і на рідних землях (легальна і підпільна), і в різних країнах поселення української еміграції, а тому припинення видавання таких важливих досі пресових органів, як «Розбудова Нації» і «Сурма», не мало шкідливих наслідків на дальший розвиток українського організованого націоналізму, бо їх завдання перебрали інші пресові органи Організації Українських Націоналістів»⁴.

Хоча часопис друкував, як правило, статті та офіційні документи націоналістичного спрямування, проте на сторінках «Розбудови Нації» читачі мали змогу одержати багато різнобічної інформації про становище українців, які проживали під владою різних державних утворень – СРСР, Чехословаччини, Польщі, Румунії. В центрі даного дослідження перебуватиме аналіз публікацій «Розбудови Нації» про соціально-економічне, культурне та внутрішньополітичне життя українців Румунії. Заслуговує на увагу твердження С. О. Лісіної, що «націоналістичні часописи сприяли освідомленню і консолідації населення українських земель, розділених кордонами держав-

¹ Мартинець В. Українська націоналістична преса. *Організація Українських Націоналістів. 1929-1954*. На Чужині: Видання Першої Української Друкарні у Франції, 1955. С. 238.

² Стасюк О. Й. «Розбудова Нації». *Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Наукова думка, 2012. С.258-259.*

³ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920-1939 роки / Видання третє, доповнене. К.: Українська видавнича спілка, 2007. С. 69-70.

⁴ Мартинець В. Названа праця. С. 239.

окупантів, а також привертали увагу міжнародної громадськості до української проблеми»⁵. Перш за все це стосується часопису «Розбудова Нації».

Автор замітки «На Буковині», який сховався під криптонімом «К», справедливо зауважував, що «широкі кола мало знають про відносини на українській Буковині», яку «все більше забувають». Хоча від часу включення цієї території до складу Румунії пройшло всього вісім років, «але цього вистарчило для повного перелицьовання нашої землі на румунський лад»⁶. На думку автора публікації «українських шкіл цілком нема. «Руська гімназія» у Чернівцях крім назви не має нічого «руського». Навіть учителі релігії зобов'язані викладати румунською мовою... Українська мова «заборонена» навіть у приватному життю. Українські часописи, що приходять з інших країв, і українські листи (навіть поручені) не доходять до адресатів. Румуни все стоять на тому, що українців на Буковині нема, а є тільки «українізовані румуни»⁷. Щось подібне, на глибоке переконання автора статті, відбувалося в економіці, бо «земельна реформа покривдила українців. При розділі землі тільки 21% дістали українці (населення складає 42%). З українських старих господарських установ «Селянська Каса» перетворилася в «Північно-Буковинський Банк» (акційне товариство з капіталом 3.000.000 леїв). Банк той має серед своїх акціонерів одного поляка і одного румуна, але поки що керма знаходиться в українських руках»⁸. Автор високо оцінив культурницьку діяльність співацьких товариств «Український Кобзар», «Боян», «Український міщанський хор», працю «Жіночої Громади», «Народного Дому», «Української книгозбірні» та «Української Видавничої Спілки». Українці Румунії активно включилися до участі в допомогівій акції жертвам повені та відзначили на належному рівні ювілей Ольги Кобилянської. Йшлося також про видання збірки творів О. Кобилянської з передмовою проф. С. Смаль-Стоцького⁹. У замітці також йшлося про фінансову допомогу «Українського комуністичного допомогівого комітету у Канаді» українцям Румунії, які потерпіли від повені.

Хоча переважна більшість публікацій на сторінках «Розбудови Нації» засуджує державну політику румунської влади, «все ж не дивлячись на такий невідрадний стан у цілій державі, слід ствердити сяке-такє оживлення українського життя»: «Добре розвивається український музей. Розіслано окремі анкети в справі збирання етнографічних матеріалів і видано книжку-порадничок, що її написав К. Купчанко. У румунських і німецьких часописах з'являються все частіше статті українців (Лукашевич). «Жіноча Громада уладжує сталі недільні виклади в «Народному Домі». Наприклад, 1 квітня відбувся виклад К. Купчанка про весну в звичаях і віруваннях українців. Тиждень перед тим «Буковинський Кобзар» обходив шевченківське свято, на якому виконано чимало нових композицій українських народних пісень. Ще раніше жіноче добродійне товариство «Мироносиці» влаштувало чайний вечір з

⁵ Лісіна С. О. Періодика Проводу Українських Націоналістів: «Сурма» і «Розбудова Нації». *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 2. С. 70.

⁶ На Буковині. *Розбудова Нації*. Орган Проводу Українських Націоналістів. Річник I. Прага, 1928. Ч. 1. С. 31.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Під Румунією. *Розбудова Нації*. 1928. Лютий. Ч. 2. С. 70.

концертом при участі співачки Боднарюк (сопран) і проф. Стовбенка». Автор статті переконаний, що «Зелена Буковина вже пробуджується з довгого сну...»¹⁰.

В іншому повідомленні «Розбудови Нації» йдеться про привілейоване становище в Румунії німецької та угорської національних меншин на відміну від української, хоча «поволі українці усвідомлюють собі цю трагедію й підносять свій голос у пресі й на вічах»¹¹. І знову активністю відзначився уже раніше згадуваний К. Купчанко, який «виступив у чернівецькій Раді з домаганням відкриття українських шкіл». Культурницьке товариство «Кобзар» провело творчий вечір, присвячений ювілею Сидора Воробкевича. Йшлося також про проблему надання румунського громадянства: «Не помилимося, коли скажемо, що коло 10.000 українців на Буковині не мають жодного підданства. В останній час чути, ніби уряд приготує новий закон у цій справі. Кажуть навіть, що в тому законі буде чимало полекшень. Побачимо».

У вересневому номері часопису «Розбудова Нації» була опублікована перша ґрунтовна стаття про становище українців в Румунії авторства д-ра. Зенона Кузеля. Автор наводить певний статистичний матеріал, стверджує, що українське населення, яке опинилося на теренах Румунії, є автохтонним: «Українська національна територія під Румунією (коло 23.000 кв. км.) складається з таких частин: 1) Північна, Східна й Південна Бесарабія з містами Хотин, Кишинів й Акерман – понад 650.000 українського населення; 2) Північ і Захід бувшої австрійської Буковини з містами Чернівці, Вижниця, Кицмань, Вашківці, Заставна, Серет і Сторожинець – 350.000 українців; 3) бувша малярська марамороська округа – 10.000 українців і 4) суміжні з Бесарабією села в колишній болгарській Добруджі – кілька тисяч українців. Загалом, Румунія, рахуючи обережно, має коло 1.061.325 українців, що складає 7% усього населення. Ці українці є автохтонним населенням, що жиє від давніх часів на землях, які від IX ст. належали спочатку до Українського Київського князівства, а протягом XII-XIV ст. до Українського Галицько-Володимирського князівства. Щойно в XIV ст. у прикордонних смугах з'явилися румунські колоністи. Всі українські землі мали перед насильним прилученням до Румунії можливість вільного національно-культурного розвитку в Українській Державі. Навіть під чужим пануванням, а саме в Австрії, українцям полишено певну волю, що привело на Буковині до національного самоврядування»¹².

Притримуючись радикальних націоналістичних поглядів, З. Кузеля вважав, що із включенням цих українських земель до Румунії, «всі попередні українські здобутки знищено до щенту», що, безперечно, було деяким перебільшенням. З. Кузеля наводить фактичний матеріал у підтвердження такого висновку: «Українська мова була поруч з німецькою найголовнішою, визнаною законом, мовою, що її вживали в місцевих і центральних установах. Українське шкільництво було зразково зорганізоване з окремою шкільною секцією, краєвим і десятьма окружними шкільними інспекторами української

¹⁰ Хроніка. Під Румунією. *Розбудова Нації*. 1928. Травень. Ч. 5. С. 207-208.

¹¹ Під Румунією. *Розбудова Нації*. 1928. Червень. Ч. 6. С. 249.

¹² Кузеля З. Українці в Румунії. *Розбудова Нації*. 1928. Вересень. Ч. 9. С. 322.

національності. У 1913 р. українці мали 199, а в 1918 р. 218 своїх народних шкіл з 800 класами, 40.000 учнів і коло 1.000 добре підготовлених учителів. Поруч з багатьма приватними середніми й фаховими школами, належно підтримуваними урядом, було 3 українських гімназії в Чернівцях, Вижниці й Кицмані, 2 учительські семінарії в Чернівцях і 4 фахових школи (Чернівці – реміснича, Кицмань – сільськогосподарська, Сторожинець – школа плетених виробів, Вижниця – різблярська). На чернівецькому університеті було 4 українські кафедри (мова, література, церковно-слов'янська мова, східно-європейська історія) і лекторат української мови. Богословський православний факультет був українсько-румунським, а тому всі українські богослови могли слухати виклади в рідній мові. Також і матеріально добре забезпеченій православній церкві дотримано засади рівноправності. Православні українці мали власного митрополита, окремий відділ у консисторії й власних священників, що в українських околицях правили тільки по українськи, а в Чернівцях українська служба чергувалася з румунською. Навчання Закону Божого відбувалося, само собою розуміється, як для православних, так і для греко-католиків, у рідній мові. Буковинські українці стояли на високому рівні культурного й економічного розвитку. Вони утворили кілька сот власних ощадних і кредитних установ, краєву «Селянську Касу», «Руську Касу», страхове товариство «Карпатію», цілу низку спеціальних кооперативів, пару сот читалень і народних бібліотек, народну високу школу, аматорський театр, багато співацьких, спортивних, пожежних і благодійних спілок та мали кілька часописів і різних періодичних видань»¹³.

З. Кузеля піддав нищівній критиці адміністративну реформу, під час якої край штучно було поділено на 5 префектур, а всіх урядовців української національності звільнено. Ще гірше, на глибоке переконання автора, обійшлися зі шкільництвом, українськими організаціями, бібліотеками, культурними установами. Але в той же час З. Кузеля змушений був визнати, що «українці з впертістю здорового селянського народу обороняють свої позиції й противляться всім денационалізаторським спробам. Не дивлячись на переслідування, українці творять і поширюють свої власні організації в надії на краще майбутнє»¹⁴. У тому ж номері журналу була опублікована стаття Ж. Флергата «Україна й Бесарабія», в якій піддавалися нищівній критиці претензії Радянського Союзу на Бесарабію. Автор стверджував, що «справа Бесарабії має бути вирішена представниками України й Румунії. Москва мусить раз назавжди забрати звідтам свої руки»¹⁵.

В одному з номерів «Розбудови Нації» схвалювалася діяльність доктора Залозецького, К. Кракалія і Л. Когута, які пропонували поправки до «Закону про національні меншини» стосовно вживання української мови «у суді й громадських установах»¹⁶. Йшлося також про домагання «заведення української

¹³ Там само. С. 223.

¹⁴ Там само. С. 325.

¹⁵ Флергат Ж. Україна й Бесарабія. *Розбудова Нації*. 1928. Вересень. Ч. 9. С. 325-327.

¹⁶ Під Румунією. *Розбудова Нації*. 1928. Жовтень-листопад. Ч. 10-11. С. 406.

мови, яко викладової в народних школах»¹⁷. На шпальтах «Розбудови Нації» зустрічаються аналітичні матеріали про існування різних політичних партій і груп серед української еліти в Румунії, які готувалися до участі в виборах: «Це – українські націонал-демократи. Вони стоять під проводом Др. Залозецького (поміж іншими належать до цієї ж партії Др. Когут, Руснак, Дутчак). Згідно з умовою з урядом, одержують вони одне місце в сенаті (Др. Залозецький). Домагалися ж вони двох сенатських і двох парламентських мандатів. Друга українська група, на чолі якої стоїть Кракалія, входить у склад партії цараністів. Цій групі забезпечено один мандат до парламенту (Кракалія), але є певні вигляди також і на другий мандат (Андріяшук). Третя частина українців належить до соціал-демократичної партії. Вона одержить мабуть один мандат (Руснак). Найменші вигляди має на здобуття мандату четверта група українців, які йдуть разом з лібералами й до цього часу мали свого посла в парламенті»¹⁸. Редакція газети розмірковувала над цими можливими політичними здобутками українських політичних сил: «Отже українці матимуть напевно 2 місця в парламенті й у Сенаті. Коли взяти на увагу кількість населення й колишній стан посідання українців, то виходило б, що українці повинні мати 5 послів до парламенту й 2 сенаторів. Для 600. 000 німців призначив Маню (голова румунського уряду – Авт.) 12 мандатів, або один на 50. 000, а для українців один мандат припадає на 150. 000»¹⁹.

Таким чином, журнал українських націоналістів «Розбудова нації» уважно стежив за соціально-економічним, політичним і культурним становищем українців Румунії в 20-х роках ХХ століття. Статті та повідомлення власних кореспондентів часопису відзначалися глибиною фактажу та конкретністю викладених матеріалів. Закономірно, що автори піддавали критиці дії румунської влади, яку вони розглядали як окупантів цієї частини українських земель.

Марія Кухта, Габріела Сабов

ПЕДАГОГІЧНІ МОТИВИ ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА (20 – 30-і рр. ХХ ст.)

Перу видатного українського вченого, педагога, державного, громадського, церковного й культурного діяча А. Волошина належить ряд літературних творів, у яких він пропагує засади нового громадянського життя тогочасного села: кредитні спілки, кооперативи, товариства тверезості. Основна мета цих творів – зацікавити ідеєю просвітництва широке коло краян, щоб якнайшвидше позбутися неписьменності й відсталості.

¹⁷ Під Румунією. *Розбудова Нації*. 1928. Грудень. Ч. 12. С. 453.

¹⁸ Там само. С. 454.

¹⁹ Там само. С. 454.

А. Волошин як педагог добре розумів значення художнього слова у формуванні характеру дитини і, знову ж таки, як педагог щиро вірив у те, що добрі звички можна прищепити позитивними образами, як і викоринити негативні. Саме тому, на думу упорядників єдиного пожиттєвого видання творів А. Волошина, його п'єси «...писалися на злобу дня, відтворювали ті явища і ситуації, які стали характерними для Закарпаття з початку 20-х рр. ХХ ст.: «Маруся Верховинка» (1931 р.) пропагувала ідеї «Просвіти», у п'єсі «Без Бога ні до порога» (1936 р.) явно чути відгомони тієї релігійної і церковної кризи, що мала місце на Закарпатті на початку 30-х років» [1, с. 33].

П'єса «Маруся Верховинка» переносить читача у віддалене підкарпатське село на Верховині. З перших сторінок зрозумілий основний конфлікт – боротьба нового зі старим, добра зі злом, правди з неправдою. У селі відкрита школа з рідною мовою навчання, кредитна спілка, кооперативна торгівля. До просвітнянської читальні охоче ходить не тільки молодь, але й літні селяни. Сільська прогресивна юнь горнеться до своєї ровесниці – вчительки Марусі Тисовської, в образі якої автором втілені найкращі риси людського характеру: чіпкий природній розум, талант, зовнішня і душевна краса, якими вона приваблює навіть тих, хто стоїть на перешкоді прогресивним змінам у селі [2].

Твір написано на високій патріотичній ноті, він вчить бачити усе найцінніше в житті на своїй рідній землі. Маруся з гордістю заявляє сільському лихварю Гершку і покручеві Вернеру: «Ми, русини, сини великого народу й довіка будемо ними, хоч би ви тут десять шкіл мадярських чи москальських, чи інших поставили!» [1, с. 112].

Гершко і Вернер залякують неписьменних селян, тлумачачи «іреденту» як похідну від Ірода. Маруся з оптимізмом і молодечим запалом стверджує: «Коли ж хочете знати, що то є правдива іредента, то я вам скажу: це – коли люди змовляються одірватися од тої держави, в якій вони суть. Але ми того і в думці не кладемо, бо ні до маляр, ні до румунів, ні до поляків не підемо од наших братів чехів... одірватися ми хочемо од п'янства, темноти й злиднів і до того змагаємося. Таку іреденту, пане писарю і пане Гершку, ніхто нам за злочин не возьме, тому ми вас не боїмося» [1, с. 114].

Слова ці засвідчують свідомі громадянські почуття молодої вчительки, щире прагнення допомогти своєму народові якнайшвидше вирватися з п'тьми і глибоку віру в те, що тільки власний розум і наполеглива праця забезпечать успіх у непростій боротьбі за українство на Підкарпатті.

Символічним є такий фрагмент п'єси: задушевна пісня вуйка Михайла чогось викликає сум, бо «зроджена в підкарпатській тузі та злиднях». Такі ж сумні й роздуми селянина про життя: школа з рідною мовою навчання – це добре, та немає впевненості, що хитрий Гершко, прагнучи вивчити своїх дітей «на панів», не доможеться, аби змінити мову викладання. Проте молодь прагне жити по-новому. Тому й пісня їх про кохання – весела, сповнена життєдайної сили й оптимізму. Вона зворушує Михайлову душу: «Красна, красна, що й казати? Та де ви її взяли? Вже хто-хто, а Михайло Русин усі наші пісні знає». «З України ця пісня», – відповідають.

Цей діалог – яскраве свідчення проукраїнської позиції автора п'єси. Зрештою, головна героїня Маруся докладає чимало зусиль для того, щоб справжніми господарями підкарпатського села стали прогресивні його мешканці. Не буде більше тут лихваря Гершка і покруча Вернера, зостануться Маруся Тисовська, Іван Петрівський – істинні патріоти свого краю.

У п'єсі розкрито ряд морально-етичних проблем: честь, гідність, вірність, справжнє лицарство, щирість взаємостосунків. Наявність або відсутність цих якостей спрямовують дії героїв – до добра чи зла, до правди чи неправди. Автор високо поціновує такі особистісні якості, як людську гідність, дієвість, принциповість, почуття відповідальності, активну життєву позицію, громадянську спрямованість тощо. Їх носіями в творі є представники нової генерації. Молода вчителька Маруся Тиховська – взірець для наслідування своїм вихованцям.

У наступному драматичному творі «Без Бога ні до порога» автор продовжує розмову з читачем про непересічні людські цінності: порядність, чесність, працелюбність, любов до Батьківщини, щирість почуттів. Основна ж ідея п'єси – в її назві. Автора як глибоко духовну людину – священика – турбує те, що в 30-і роки освічена сільська молодь поступово відходить від «палкої віри в Бога». У вуста Олени, богобоязної доньки заможних селян, А. Волошин вкладає слова, якими вона переконує безбожника Петра: «...нема правдивої вченості без побожності... Чей же той старенький духовник проповідує не свою правду, а правду Божу, показує нам дорогу до правдивого життя і навчає, як із людьми жити» [1, с. 117].

Олена, вихована ченцями-василіанами, переконана, що й особисте щастя кожного залежить від волі Господа. Її слова в діалогах упродовж усього твору влучні, ваговиті, помірковані, пройняті глибокою вірою в Бога і впевненістю, що саме віра спроможна побороти в душі кожного зло і ненависть: «Темний, сліпий народ більше вірить корчмареві, ніж панові учителеві або навіть священикові. Та ж наше дружественне діло й є – любов і самопоміч... Ах, праці, праці – скільки ще тої праці треба, щоб перебороти тую темноту й ворожі сили!» [1, с. 291]. Брат Петро, що вперто протиставляє науку Господній силі, врешті переможений Олениними доказами. Він усвідомлює, що власним розумом і працелюбністю зможе сповна прислужитися своїм односельцям. Невдовзі, заглибившись у громадські справи, Петро забув і думати про міське безтурботне й веселе життя, до якого мав неабиякий потяг.

Автор також змальовує в п'єсі постать вчителя Світлуна, який пропагує серед селян просвітницькі ідеї, спровокувавши цим різкий спротив сільських шахраїв. Фінал п'єси звучить немов гімн науці і вірі в Бога, що в поєднанні складають основу людського буття та щастя і гармонію земного й духовного: «Дві нові пари ступають на поле громадського життя, озброєні вірою в Бога та в будучність свого народу, а також і любов'ю до Бога й до свого многостражденного люду... Дай їм, Боже, щоб вони добро, честь і славу Церкви й свого народу вважали гордо за свою першу мету» [1, с. 11].

Насамкінець зазначимо, що аналізовані твори не адресувалися безпосередньо юному читачеві. Їх автор враховував, що поява читалень і

численних аматорських колективів у 20–30-і рр. ХХ ст. приверне увагу до художнього слова неписьменної аудиторії. Тому п'єси були побудовані А. Волошином так, щоб закладені в них ідеї стали зрозумілі пересічному селянинові, щоб окремі з них упізнали в змальованих персонажах себе чи односельців, гордилися або ганьбилися власними вчинками, вчилися відмежувати добро від зла.

1. Волошин А. Твори. Ужгород, 1995.
2. Кухта М.І. Закарпатоукраїнська література 20–30-х рр. ХХ ст.: пошук виховного ідеалу. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1998.

Любов Маляр, Аліна Панющик

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА МАРКУША

Олександр Іванович Маркуш народився 2 листопада 1891 року в місті Хуст на Закарпатті в сім'ї залізничного сторожа. Початкову та середню освіту здобув у рідному місті. 1906 р. вступив до вчительської семінарії в Мараморош-Сігеті (тепер Румунія), 1910 р. одержав диплом учителя народної освіти. У місті Тячево працював учителем початкової школи, пізніше – учителем української мови, географії, історії, природознавства у горожанській школі. У цілому понад 30 років свого життя Олександр Маркуш присвятив школі, навчанню та вихованню учнівської молоді. З 1923 року працював інспектором шкіл Тячівщини, надаючи практичну допомогу вчителям. На посаді шкільного інспектора проявив себе умілим організатором народної освіти, талановитим педагогом. Дбав про відкриття шкіл в регіоні, велику увагу приділяв комплектуванню педагогічних колективів шкіл. Запоруку успіху вбачав у створенні добросовісного, працюючого педагогічного колективу, очоленого авторитетним завідуючим чи директором школи [1, с. 107].

О.Маркуш виступав не лише як адміністратор-інспектор, але й проявив себе як справжній методист, з-під його пера у світ вийшло багато навчальних посібників та шкільних підручників для початкових і горожанських шкіл,, зокрема, з географії – «Нова Європа» (1925), «Далеким світом» (1926), «По рідному краю» (1926), «Чужі краї – чужі люди» (1930), «Наша республіка» (1926), з біології – «По всіх царствах природи» (1930), популярний господарський посібник «Садім прищепи» (1922), з природознавства – «Краєзнавство» (1937), а також «Гражданська наука» (1925), з літератури – «Друга читанка» (1930), «Перша читанка» (1931), «Живе слово» (1931), «Отчина» (1931), «Світло» (1932), букварі – «Подкарпатурський буквар» (1923), «Зорниця» (1925), «Буквар: Читайте і пишть» (1931), граматики «Рідне слово» (1923) тощо. Зміст названих книг сприяв збагаченню учнівської молоді різнобічними знаннями, формуванню їх світоглядних позицій.

Грунтовні знання основ педагогіки, методики і літератури допомогли йому створити навчальні підручники для народних шкіл, які відіграли немалу роль у формуванні національно свідомого покоління закарпатців, і ефективним засобом для цього служило художнє слово українських письменників.

Уже зі сторінок «Подкарпаторуського букваря» (Ужгород, 1923), укладеного Е. Егрецьким, М. Гуляничем і О. Маркушем, молодші школярі знайомилися з поезіями С. Воробкевича – «Веснянка» та «Рідна мова» [2].

На сторінках укладеної О. Маркушем «Зорниці: першої книжочки до читання для руських дітей» (Ужгород, 1925) закарпатські учні читали поетичні рядки Т. Шевченка «Могила», байку Л. Глібова «Чиж и голуб», вірші «Рідний край», «Гей у лісі» Б. Лепкого та «Рідна мова», «Веснянка» С. Воробкевича. Прикметно, що у контекст запропонованого для вивчення нарису «Ми русини» автор органічно вплив промовисті поетичні рядки С. Воробкевича:

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
А лиш камінь має! [3]

«Друга читанка для 2 поступного рочника народних шкіл» (Прага, 1937), укладена О. Маркушем та Ю. Реваєм, пропонувала читачам-школярам такі поетичні твори: «Журавлі» Б. Лепкого, «Ялинка» Олександра Олеся, «Неучений» І. Франка, «Річка» Т. Шевченка, «Минуло літо», «Що я люблю», «Зимою», «Писанки» Марійки Підгірянки, «Вовки» С. Руданського та казку І. Франка «Ріпка» [4].

Читанка для 3 і 4 шкільного року народних шкіл «Отчина» (Прага, 1931), укладена цими ж авторами, представляла українську літературу творами: «Рідний край» Ю. Федьковича, «На чужині» Олександра Олеся, «Жолудь та дьні», «Рідний край» і «Чотири бажання» С. Черкасенка, «Найдорожча перлина» В. Самійленка, «Порада» Я. Щоголева, «Дивовалась зима», «Пусті і плодні слова» І. Франка, «Зорі» Б. Грінченка, «Князь Лаборець», «Пісня школяра» і «Моя стежка» Марійки Підгірянки, «Мати», «Не завидуй», «Вечер» Т. Шевченка і рядом уривків із його творів у рубриці «Из думок Т. Шевченка» [6].

У читанці для 5-6 шкільного року народних шкіл «Живе слово» (Прага, 1931), що, як засвідчує печатка, використовувалась у Державній народній школі Великого Березного, О. Маркуш та Ю. Ревай запропонували увазі читача поруч із численними творами зарубіжної літератури такі зразки творчості українських художників слова: поезії Б. Лепкого – «Журавлі», «Рідна стреха», С. Воробкевича – «То наші любі високі Карпати», Т. Шевченка – «Посланіє славному П. І. Шафарикови», «Тополя», С. Черкасенка – «За родний край», прозові твори О. Кобилянської – «В долах», Лесі Українки – «Біда навчить», Б. Грінченка – «Украла». Подається у читанці і досить обширна інформація про життєвий і творчий шлях Т. Шевченка і І. Франка [5].

Зі сторінок читанки для 7-8 шкільного року народних шкіл «Світло» (Прага, 1932) цих же авторів учні мали змогу познайомитись із поезіями: «Рідна мова», «Послі грози» Олександра Олеся, «Орися, моя ниво», «Лиха доля», «Сход

сонця» Т. Шевченка, «Прийде день» Б. Грінченка, «Сестра» Ю. Федьковича, «Каменярі», «З новим роком», «Притча про нерозум», «Притча про вдячність» І. Франка та його прозовими творами – «Малий Мирон», «Осел и лев», із віршованими творами С. Руданського – «Гей, гей воли», «До дуба», «Мудрий циганин, М. Старицького – «Лев та комашня», В. Самійленка – «Господарь и вол», Л. Глібова – «Орачі та муха» і його байкою «Дві бочки». У книзі наводиться і біографічний нарис «Чотири хвилини з життя Т. Шевченка». А розділ читанки «Краєзнавство-географія» ілюструють такі нариси: «Краса Підкарпаття» С. Руданського, «Старий Київ» Г. Хоткевича, «Море» М. Коцюбинського. У розділі «Природознавство-винаходи» учні читали прозові описи «Весна» за М. Коцюбинським і «Осінь» за І. Нечуй-Левицьким, а також твір повчального характеру «Рука в колесі» В. Самійленка [7].

Огляд змістового наповнення читанок, укладених О. Маркушем і його співавторами, дає підстави стверджувати, що, керуючись дидактичним принципом систематичності і послідовності у навчанні, автори поступово розширили літературну карту і запропонували твори, вивчення яких спрямовувалось на формування гармонійно розвиненої та суспільно активної особистості, на виховання моральних якостей, почуття громадянської, національної та особистої гідності, на утвердження у свідомості учнів ідей гуманізму, толерантності.

Актуальні питання педагогіки та методики викладання різних дисциплін Олександр Маркуш розкрив у своїх численних наукових розвідках. Знання мов (російської, чеської, словацької, угорської, німецької) давало йому можливість цікавитися духовними скарбами різних народів, популяризувати їх культурні здобутки. Активно займався перекладацькою діяльністю, переклав українською мовою твори угорських письменників. Видав підручник української мови для угорських шкіл «Руська бесіда» (1932), уклав українсько-угорський термінологічний словник (1923), брав участь у створенні підручника для румунських шкіл.

З метою збереження духовних скарбів рідного народу Олександр Маркуш збирав фольклорні та етнографічні матеріали та публікував їх на сторінках газет, журналів, альманахів. Народне визнання здобув і як редактор дитячого краєзнавчого часопису «Наш рідний край» (1922 – 1938рр.). Дбаючи про виховання майбутніх поколінь, О. Маркуш і в умовах матеріальних труднощів не припиняв видання часопису і робив це власними коштами. Окремими виданнями вийшли такі фольклорні збірники О. Маркуша, як «Казки» (1923), «Подкарпатські народні казки» (1941, 1942, 1943), «Старинні замки Подкарпаття» (1943).

1939 року, під час окупації краю хортистською Угорщиною, О. Маркуша заарештували як неблагонадійного, провів місяць в Тячівській в'язниці, потім його перевели до концтабору в с. Криву, що біля Хуста, а звідти – у концтабір Варюлопош в Ніредьгази. Наприкінці червня, після проголошення амністії, повернувся додому. Всю багату бібліотеку педагога було знищено, встановлено за ним жандармський нагляд і заборонено працювати на державній роботі.

Останні десятиріччя свого життя Олександр Маркуш присвятив літературній творчості. Окремими виданнями вийшли збірники його оповідань та повістей «Виміряли землю» (1925), «Ірину засватали» (1941), «Юлина» (1942, 1971, 1981), «Коровку гнали» (1943), «Пригоди Вовчка Товчка» (1943, 1944), «Марамороські оповідання» (1956), «Мрійники» (1961), «Лист матері» (1963), «Світанок Тиси усміхнувся» (1966), «Дорога в Широке» (1978), «Гомін Тиси» (1991). Твори О. Маркуша видано й у перекладі російською, білоруською, молдавською, литовською, угорською, чеською, словацькою, болгарською мовами. Художнє слово письменник-педагог використовував як дієвий засіб реалізації виховних завдань. В центрі багатьох його творів – образ духовно багаті людини, яка не втрачає високих моральних якостей навіть у найскрутніші хвилини життя. 1960 року за заслуги в розвитку літератури О. Маркуша нагороджено медаллю «За трудову відзнаку», а в 1970 р. – медаллю «За доблесну працю», з 1955 року був членом Спілки письменників України. Помер у м. Хуст 27 жовтня 1971 року [1, с.113].

1. Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). Ужгород, 1992. 290 с.
2. Егрецький Е., Гулянич М., Маркуш О. Подкарпатурській буквар. Ужгород: Школьная Помощь, 1923. 79 с.
3. Маркуш О. Зорниця: перша книжочка до читання для руських дітей. Ужгород: Свобода, 1925. 128 с.
4. Маркуш О., Ревай Ю. Друга читанка для 2 поступного річника народних шкіл. – Прага: Державне видавництво, 1937. 132 с. (Одобрено розпорядком Міністерства Шкільництва и Народної Освіти з дня 23 июня 1937 р., число 85. 368/ 37 – 1/1).
5. Маркуш О., Ревай Ю. Живе слово: читанка для 5-6 шкільного року народних шкіл. Прага: Накладом Державного видавництва, 1931. 276 с.
6. Маркуш О., Ревай Ю. Отчина: читанка для 3-4 шкільного року народних шкіл. Прага: Накладом Державного видавництва, 1931. 198 с.
7. Маркуш О., Ревай Ю. Світло: читанка для 7-8 шкільного року народних шкіл. Прага: Накладом Державного видавництва, 1932. 411 с.

Іванна Чейпеш

ДИДАКТИЧНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНИХ ДІАЛОГІЧНИХ УМІНЬ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

В умовах полікультурного комунікативного простору особливого значення набуває іншомовна комунікативна культура, рівень володіння якою в значній мірі визначає здатність до міжкультурного діалогу. На думку В. Миронова, «діалог культур – це пізнання іншої культури через свою, а своєї через іншу шляхом культурної інтерпретації та адаптації цих культур одна до одної в умовах змістового неспівпаданя більшої частини обидвох» [3, с. 150]. При цьому важливо з'ясувати вплив культурних чинників на процес спілкування

і відповіді на питання, як і чому культура детермінує різницю в спілкуванні і поведінці, які чинники викликають культурні відмінності [4].

Специфіка міжкультурного діалогу, зумовлена лінгвосоціокультурними відмінностями комунікантів та стереотипними оцінками судженнями, здатна провокувати прояви дискримінаційного сприйняття позиції іншомовного партнера: а) на рівні інтеракції – неадекватність емоційних реакцій, неточності в оцінках дій, вчинків, мовленнєвої поведінки; б) на рівні перцепції – неточності у взаємсприйнятті, в оцінках немовленнєвої поведінки, в емоційних реакціях; в) на рівні комунікації – несприйняття змістового поля спілкування, нерозуміння суті висловлювань тощо.

Зазначені деформації мають місце тому, що кожній культурі притаманна складна система правил, які регулюють взаєностосунки між людьми всередині спільнот. Це означає, що нормативність поведінки людей, оцінки їх вчинків, передбачення поведінки визначає культура, яка наділяє індивіда готовими взірцями поведінки, вивільняючи його таким чином від необхідності самостійного пошуку розв'язання тієї чи іншої ситуації.

Один з відомих фахівців з міжкультурної комунікації М. Беннет охарактеризував чотири послідовних етапи, за якими відбувається переборення деформацій сприйняття і засвоєння чужої культури:

1. На першому, найнижчому етапі, існування культурних відмінностей не усвідомлюється учасниками комунікації.
2. На другому етапі інша культура починає усвідомлюватися як один з можливих поглядів на світ, зростає міжкультурна чутливість, людина відчуває себе суб'єктом більш ніж однієї культури.
3. На цьому етапі міжкультурна чутливість зростає, оскільки визнається існування кількох точок зору на світ.
4. На останньому етапі відбувається формування нового типу особистості, яка свідомо здійснює відбір та інтеграцію елементів різних культур [1].

Основою моделі М. Беннета є чуттєве сприйняття та інтерпретація культурних відмінностей, які поділяються на дві групи: етноцентричні та етнорелятивні. Етноцентричні елементи проявляються через заперечення (ізоляція від іншокультурних впливів), захист (сприймання культурних відмінностей як загрози і протистояння їм), мінімізацію (культурні відмінності відкрито визнаються і не оцінюються негативно). У межах нашого дослідження більше зацікавлення викликають етнорелятивні елементи, суть яких розкривається через передбачення, що поведінку людини можна зрозуміти тільки в контексті конкретної культурної ситуації і що культурна поведінка не має стандарту правильності. Етнорелятивні елементи реалізуються через: визнання, тобто культурні відмінності приймаються як необхідний стан людини; адаптацію – усвідомлення того, що культура – це не статичний стан, а процес, у якому людина може тимчасово поводитися прийнятно по відношенню до іншої культури, не відчуваючи при цьому загрози для цінностей своєї власної культури; інтеграцію – повне пристосування до іншої культури, тобто здатність до міжкультурного діалогу й обдуманого вибору поведінки.

Модель М. Беннета, на нашу думку, достатньо об'єктивно визнає існування культурних відмінностей, а отже, спонукає до їх осмислення і прийняття в процесі формування іншомовної комунікативної культури. Під іншомовною комунікативною культурою найчастіше розуміють спосіб життя, набір соціально зумовлених моделей та історично вироблених стереотипів поведінки, відкритих чи завуальованих, раціональних чи ірраціональних, які виступають у якості правил взаємодії людей у суспільстві [2].

Дієвим для подолання дискримінаційних стереотипів міжкультурної взаємодії є прийом «аналіз міжкультурного спілкування», апробований нами на заняттях з іноземної мови. Суть прийому зводиться до опису якого-небудь непорозуміння чи конфлікту, які виникли тому, що комуніканти належать до різних культур і є носіями різних мов. Подається інформація, яка вміщує детальний опис взаємодії, місця дії, національної приналежності комунікантів, особливості їх вербальної поведінки і навіть емоційні стани. Пояснення причини інциденту відсутнє. Завдання студентів – з'ясувати цю причину й прокоментувати її.

Наприклад, студентам була представлена ситуація міжкультурної комунікації керівника-американця і підлеглого-німця, деталізована в репліках за розділами: роздуми та висновки керівника-американця, вербальні й поведінкові реакції обидвох суб'єктів, роздуми та висновки підлеглого-німця. Ситуація завершується тим, що підлеглий пише заяву на вихід із проекту, а керівник не може зрозуміти, в чому причина такої поведінки. Завдання студентів полягає в тому, щоб визначити, чи можливо уникнути конфлікту в даній ситуації, вказати можливі шляхи його конструктивного розв'язання, розіграти ситуацію в ролях, замінюючи деструктивні репліки, що призвели до конфлікту, конструктивними.

Зазначений прийом дозволяє переконатися, що наша власна реакція на чужу поведінку та її інтерпретація зумовлені національною приналежністю, і спонукає до усвідомлення необхідності пошуку об'єктивного пояснення поведінки комунікантів у їх культурному корінні й ментальному досвіді. Варто підкреслити, що використання прийому «аналіз міжкультурного спілкування», на відміну від традиційних, вирізняється тим, що практичних комунікативних умінь і навичок студенти набувають на основі реальних прикладів з життя або зі сфери майбутньої професійної діяльності. Важливо й те, що на завершальному етапі проводиться обмін думками, захист власних суджень у формі дискусії. Прийом цікавий ще й тим, що забезпечує розвиток абстрактного і творчого мислення студентів, привчає працювати в групі, проявляти толерантність до позиції партнерів.

Особливий інтерес студентів викликає епізод міжкультурної комунікації, описаний С. Тер-Мінасовою в книзі «Війна і мир мов та культур»: «На фуршеті в перерві конференції з міжнародних відносин навпроти американця сидів чоловік, що виглядав як представник Азії. Щоб розпочати дружню розмову, американець дуже голосно і на дуже примітивній англійській вигукнув: «Like food?» Азіат кивнув і промовчав, після чого його запросили до виступу, представивши як відомого вченого-економіста з престижного університету.

Після виступу, виголошеного бездоганною англійською, він повернувся на місце і спитав американця дуже голосно: «Like talk!» [5, с. 44].

В результаті аналізу ситуації студенти повинні прийти до висновку, що неадекватна комунікативна поведінка американця спричинена неправильними стереотипними (можливо дещо дискримінаційними) уявленнями про іноземців з Азії як про людей примітивних, з якими слід говорити на примітивні теми, не дотримуючись етикетних правил іншомовної культури й міжкультурного діалогу. Отже, в процесі формування іншомовної культури на основі порівняння культурних особливостей країн і народів, виявлення спільного й відмінного відбувається виховання важливих для міжкультурного діалогу особистісних якостей (гуманізму, толерантності, ставлення до носіїв іншої культури, при всій несхожості й унікальності, як до рівноправних партнерів), які сприяють подоланню дискримінаційних стереотипів сприйняття.

1. Bennet M. J. Modes of Cross-Cultural Training: Conceptualizing Cross-Cultural Training as Education. *International Journal of Intercultural Relations*. 1986. Number 12. December, 1986. PP. 1–3.
2. Lado R. Language Teaching. A Scientific Approach. Mc. Grau – Hill Inc. N. – Y., 1964. 152 p.
3. Миронов В.В. Философия и метаморфозы культуры. Москва, 2005. 164 с.
4. Орбан-Лембрик Л.Е. Толерантність як основа адекватних взаємин у полікультурному світі. *Соціальна психологія*. Київ, 2008. № 4 (30). С.73–76.
5. Тер-Минасова С.Г. Война и мир языков и культур. Вопросы теории и практики межъязыковой и межкультурной коммуникации: монография. Москва: Слово / Slovo, 2008. 344 с.

Михайло Белень

«У СИВИНІ МОЇ БЕСКИДИ – ПРАДАВНІЙ КРАЙ ЕТНОКУЛЬТУР»

Мені й Магдалині завжди говорив:
«Не дайте нікому, красу нашу стерти.
За неї боріться, аби не померти.
Над горами, пралісами, високо літайте.
Будьте мудрі і щасливі і на Бога вповайте...»

Із щоденника спогадів про настанову майстра. Архів М. Беленя. 2010 р.

У моїй творчій і штудійній біографії все розпочалося з барвистої осені 1966 року в Ужгороді. Вперше після 9-ого класу Голятинської середньої школи з листом-рекомендацією завуча школи Хміля Федора, я зібрав свої малюнки і два ящички пластилінових фігурок, різних рельєфних портретів українських письменників. Мій найстарший брат Олексій провів мене у приймальню комісію Ужгородського училища прикладного мистецтва. Мене успішно похвалив тодішній директор училища Барнич Іван Михайлович і я написав заяву на іспити у відділ художньої обробки дерева.

Після іспитів у газеті «Радянська Верховина» було озвучено, що двоє Беленів: один із с. Лісковець, а другий із с. Верхній Бистрий Міжгірського району – стали студентами Ужгородського училища прикладного мистецтва. Це Михайло Белень та Іван Белень.

З початком навчання світлі аудиторії, майстерні, музей училища стали у моїй свідомості своєрідним храмом, де навчають і твориться мистецтво. Іван Іванович Гарапко, скульптор, колишній директор училища, був керівником з різьби по дереву, портретної і натурнатної скульптури.

1966 рік – це перший набір студентів з терміном навчання в чотири роки. На першому курсі я по суті встиг навчатися з п'ятикурсниками. Бо ж свого часу А. Ерделі наполягав, бодай частково (зі слів його учня – художника і лікаря Олександра Торбича), братися за програми штудування спецдисциплін західноєвропейських академій Відня, Берліна, Парижа, Дрездена та вищих промислових художніх інституцій Будапешта, Праги. До таких програм були схильні анатоміст і рисувальник Вільгельм Берец та Іван Гарапко – випускники Празької школи мистецтв. До них варто додати й Василя Свида, знакового самородка, реставратора і різьбяра, який свого часу пройшов чудову європейського рівня школу у знаменитих братів Котрбових в м. Брно, Чехословаччина. Там В. Свида виконував найскладніші роботи по скульптурі.

Про реставрацію церковного мистецтва (рельєфи, розпис об'ємної барокової скульптури) на заняттях нам, практикантам, як власний досвід, з вимогою про стовідсоткове працелюбство у виконанні будь-яких храмових об'єктів, розповідав Василь Іванович Свида.

Влаштуватися на роботу в артіль братів Котрбових було вкрай обтяжливо. У тих майстернях було просте правило для виконавців: «Талант є або його нема!». Бажаючих, любителів чи протекційних з вулиці не могло там бути й близько. Суворі дисципліна навчання вгамовувала будь-які амбіції [13].

Я штудував (навчався) з 1966 по 1971 рр., часи директорства скульптора Івана Барнича. Він був педагогом щирої душі, добивався від студентів глибокого вивчення спецдисциплін. Говорив помірковано і неупереджено. Чимось, як педагог, з його виховною культурою до учнів, нагадував І. Гарапко.

Того ж року (1966) ми, першокурсники, вперше почули від І. Барнича, що на території Підзамкової гори буде розміщено майбутній «Скансен», тобто музей народної архітектури і побуту Закарпаття [3].

Звичайно, що публічної реакції до такого рішення тодішньої чинної влади не було. Багато із жителів Ужгорода і далеких їхніх родичів, похованих там пошепки говорили, бо обуренню не було меж, тим, що це є глумління над суцільними місцями поховань. Вишуканих по красоті надмогильних пам'ятників видатним єпископам, адміністраторам, держслужбовцям, юристам, депутатам-сенаторам, педагогам, лікарям і т.д. Все зрівняти із землею і не залишити сліду поховань. Це кричущий злочин. Ми пережили музеї «атеїзму» – маразму, певної ідіотології.

Звісно, що ніяких дебатів чи листувань у ЦК Компартії України не було, тому що «керівна й мудра роль» була безповоротна і однозначна. Усі поруйновані, дорогі у вулканічних і мармурових породах надмогильні

пам'ятники були вивезені на старе кладовище, немов гора сміття, позаду будівлі нинішньої обласної бібліотеки ім. Ф. Потушняка. Звідти поліровані надто дорогі пам'ятники розтягували ділки наліво-направо.

Пригадую – це був жовтень місяць і нас, студентів, особливо вихідців з гірських районів, було попереджено, що в обідню перерву усім зібратися в актовій залі, бо прийде до нас на зустріч колишній учитель училища, великий закарпатський художник Федір Федорович Манайло – найбільший знавець (знаток) історії народної культури усіх районів Карпатського ареалу.

Тодішній директор Іван Барнич та скульптор Іван Гарапко просили нас уважно слухати його, бо він людина строгого характеру і не терпить, коли йому задають необдумані запитання.

За мить в актовій залі появився активний, з баронськими вусами і унтерофіцерівським голосом, скромно одягнений Федір Федорович. І. Гарапко представив художника і наголосив уважно слухати Федоровича, про що буде говорити. Можливо, буде просити, розпитувати, про ваш родовід хто, де, звідки? З яких ви сімей і районів Закарпаття?

Найперше, що запитав: «Хто туйки з першокурсних абсолювентув із Раховщини, вадь Волівеччини, надале Хустщини, Берегсазовщини та й Великоберезнянщини». Кожен із нас, хто почув і хто звідки, по черзі піднялися і відповідали на його запитання. Бесіда Манайла була на ґрунті місцевих діалектів і говорів, гарна, архаїчна, миловидна на слух.

Усі зрозуміли з його слів, що бесідованя буде про невідкладне збирання експонатів, зразків-оригіналів для максимального наповнення звезених у майбутній музей житла-хатин, стаєнь, боїщ (молотьба ціпами жита і вівса) для зимівок коней, овець і рогатої худоби, щоб якнайширше показати життя і побут наших краян у долинах і горах Карпат.

Це найрізноманітніший керамічний і металічний посуд, чоловічий і челядинський одяг, дитяче і підліткове «ошачення» (одяг). Весільне і святкове вбрання, знаряддя праці і вжитку, примітивні і народні малих розмірів меблі. Розпилювальні і теслярські інструменти. Скрині весільні і для збіжжя. Народні образники – подобенки на склі. Вівчарські, всілякі причандалля – ложки, товканці, цідила, дійниці, гелети, беркели, котли, бербениці. Палиці, битерки – поплюванці, роваші-мірила, мішалки. Візочки, санки, ярма одношийні і двошийні. Вишиті рушники, худобні дзвончики – диримбаки і бронзові для овечок, і багато краму іншого.

Ми ледве встигали записувати за його словами. Зустріч тривала більше двох годин. Я серед своїх однокурсників був зростом трохи вищим від інших. Він чомусь зі сцени актової зали підійшов до мене і спитав: «Но што, синку-лупаку, кажи (жартівливо), ци любить ти ся наше училищное художество, што туйкидь видиш, ай уткідь. Ти неборе, кидь би тя мож зазвідовати?» «З Міжгірщини» – відповів я.

Нараз у твоюй бесіді чути уткісь прийшов. Но пак видиш, гонно й такой бути, як овто файно, твоя утцювщина Волівеччина. Паде ми на тямку. Што из Мукачева, тамки, колись, лони-давно, годували великі рогаті і здорові воли, што на ораня в яри більше из них хусна було, ги кидь из коней. Раз на торгови у

місяць сходились ушиткі торгашове из усього края, та било їх там даколи булше ги кить небитих псу. Волівщина дуже є богата на умилену народну простолюднєвну культуру – на співаня, на оплакуваня-завожіня, на шороване співаня, на гунцутуцькоє верещання, танцошіку карікарів, гудаків, коломийкарів, бубнарів, ковалів, серсамщиків, казкарів, фіглювникув, трумбетарів.

Лингарів, бетярів, як оден ваш хлоп – буячиско Илько Липий та його цімбор Юрко Кливець. Илько, то бив, неборе – лингарь, такий легиниско – гунцут, што валовшен бив двох ай трьох стрепати ги кой квасні яблука Ваша челядь добре памятає его, як бив по хребтови ай по писку (по обличчю) лихварюв злодіюв, што збитковалися над робітними і чесними верховинцями-простаками.

Ай знаву, што у вас є притичні хащовики – тєслярове, які забожилися перед небом, што за погарчик зорівки (миндривки) муг одтяти приліплєну до тєсанини планкачами паперову коруну вадь пенгов и не розрубати. Такі мали притичні сильні руки. Идниськи таких ни найдєш из цїпком ай лампасом. Так, овто, синку, у вас такі верховинці и можєя ними настаровати, бо наші долішняки-долиняне зглідували таких хлопцю-тєсляру. За таку валовшност їм дуже файна плаца була. Бо даколи за єдно літо на Мараморошови муг єден заробити на три корови ай пару волув».

Іван Гарапко уважно слухав нашу бесїду і лише притакував.

«Сараче, я даколи ищи до войны обходив газдуські хїтарі, ушитку твою Верховину, так што, неборе, збирай, повталуй усьо тото штось типирьки пописав. І сокотися даяких злусников, на двох ногах, бо им усе штось треба обитя ни обокрала. Надалє ваш голова колгозу ай районний отдел культури будуть знати, де жиєш і якоє маєш на літню вакацію завданя. Коли усьо, што тєся удасть позбирати по околішних селах, зголосися мені адресатно. Іван Іванович напише ти адресат муй и свуй. Не дайся вчалувати, бо челядь є ушаліяка, ай збитошна.

Будєш ся файно справовати, вергнуть ти дакі крайцарі (рублі) за вто што назбираш. На овто збираня маєш не булше гі два годи. Роби так вбись не зганьбив сєсе училище, де ся идниски школуєш. Затям, навхтема, дамало помилуйся йсє добро то будє твоя чисть, пам'ятка про твоїх прародичув и будє из тя настоящий верховинець – патрійот. И не будєш носити цураві бєсаги, у які ницятки доброго не унесєш, ай кому, ай куди, ги кой напїдпитку бєтлегем».

Закінчилось моє зібрання автєнтики по селах Голятин (присїлки Обляска Погари), Новоселиця, Прислїп Завійка, Лісковець, Рекіти, Пилипець, Нижній і Верхній Студений та Галицьке село Ялинкувате. Коли забирали весь цей крам, голова місцевого колгоспу з двома автівками («бобиками») щїльно напакували, і перед від'їздом голова моєму батькові каже: «Ну, що Олексє, твій художник мав би малювати картини, а він ходить та зберать усьакоє джибрия (нетріб) до якогось музея, і малого братюка мучить з собов». Батько відповів: «Нибай, найсє завгуряють, дома порядок, скотарять файно, бїду не роблять, а що щи треба від дїтєй? У школу ходять, не пїллося учат, нимаю з ними нїяку сєсту, нївроку здорові, чєстувуть родичу, і дїтвори маю цїлий марадик».

Так сталося, ніби нашвидкоруч, відбулося моє знайомство з художником Федором Манайлом. Як казали на Верховині старожили: «У Бога випадкових зустрічей не буває, усякий божий трапунок, то є надовго».

Пізніше, через роки, наша сім'я здружилась з Манайлом. Він перший і останній митець у нашій творчій долі, який прищепив назавжди любов до народного генія мистецтв в Карпатах. Записати довготривалі бесіди було нелегко. Вибудуваї в душі і серці житейські, філософські висловлювання повсюдно пронизані народною мудрістю предків-закарпатців. Ф. Манайло світоглядно з особливою проникливістю впливав на наші душі з Магдалиною. Про які б житейські чи творчі теми майстер не говорив, вони були повчальні, афористичні і колоритні, немов народна діалекторна мова думок про Землю і неземне буття.

«Я, дітки мої, замолоду думав, што такого легеня (фешака) гикой я, ние у Унгварі. У лютий мороз януара, то було до війни, указовавим вшитким же я годен у прорубі ріки Ужа майдовже удержати холод води. І тото правда, а дниськи негодиним держати у руках пензлі, так ми покривило на руках пальці. Но, уповісте ми, де бив розум моєї молодості? Нигодиним палітру добре відчистити од фарби, то похожа, розмішуючи колір на кратери, як на Місяцьови. Видете сами, штоби устати из кресла вадь стільця та мушуся розльовгувати (розгойдуватися), такой цїркач !».

«Чуву дітки, што слабость ня пудперать у боки и негодиним сий ради дати. Усьо, што било, нігда ся не верне, а што буде завтра, тото є на небесах, ежися такий ни уродив, тко ти міг то прочитати!»

Сьогодні думаю про те, де і як віднайти час, аби все згадати, описати ті спомини, які є найважливішими сторінками життя і творчості Ф. Манайла. Звичайно, час від часу, спілкуючись з сином Ф. Манайла Іваном, розпитував про подробиці життя батька та його колег. Зокрема, Гаврила Глюка, Антона Кашая, Ернеста Кондратовича, Золтана Шолтеса, Андрія Коцки, Олександра Петкі, Адальберта Мартона, Василя Габди, Павла Балли, Семена Мальчевського, Василя Свиди, Вільгельма Переца, Йосипа Гарані, Юрія Герца, Михайла Романишина і багато інших його сучасників. Я уже жалкував за Адальбертом Борецьким, що важко пережив смерть свого учителя Адальберта Ерделі, який його назвав найталановитішим своїм учнем. Тодішня влада зацькувала А. Ерделі «космополітизмом», і він передчасно відійшов із життя.

В добу сьогодення міркується про те, якби найяскравіше сказати про його батьківські, родинні і юнацькі роки. Виховання у світлі мрій почалося у студійні (штудійні) студентські роки. Пізнання і знання витоків світових мистецтв – «Злата Прага» і рідний покритий сивиною Ужгород.

Початки шляхів образотворчості Ф. Манайла без ескізних і графічних задумів сформуватися не могли. Але велика працелюбність привела його і до театральньо-сценічного мистецтва Угро-руського театру «Просвіти» в Ужгороді. Це поетична історія – біографія художника. Глибоко вивчаючи народне мистецтво, сам приклався до його скарбів, створивши свій напрямок «манайлівського декоративного мистецтва».

На всебіччях народної архітектури (дерев'яні церкви, житло) Ф. Манайло створив власний стиль монументального мистецтва. Це напрочуд продумані, дещо модернізовані колиби (інтер'єри і екстер'єри), внутрішнє начиння предметами вжитку. Мозаїки з природного каміння та народноепічні розписи. Шкода, багато чого не вдалося втілити в життя.

Чергова сторінка творчо-життєвої дороги – це педагогічна, «навчительська» праця, виховання і наставництво молодого покоління художників в Ужгородському училищі прикладного мистецтва. Епоха соцреалізму не була для Ф. Манайла обтяжливою, він професійно, як істинний народний художник, через призму історизму народних мистецтв створив унікальну галерею пейзажних і тематичних картин, у яких відображено велич духовності народу Карпатського краю.

Так створювалась закарпатська школа образотворчого мистецтва, одним із засновників якої був Ф. Манайло. Все, що стосується місця Ф. Манайла, його образотворчості в закарпатському, українському і європейському мистецтві, поки достовірно не досліджено. Митець, поряд із Й. Бокшаєм та А. Ерделі, вписаний до найвищих учителів мистецтвознавчої науки. Його меморіальна, громадсько-культурна спадщина є підсумком національної культури Закарпаття та України.

Спочатку (1975 р.) Федір Федорович написав рекомендацію в Спілку художників СРСР моїй дружині Магдалині, а пізніше (1977 р.) писав мені рекомендацію в СХ СРСР. Але я був відхилений заздрісниками ніби за браком кількості республіканських виставок (штучно надуманих кар'єристами. проблем, відтак, сміхотворних). Будучи студентом Київського державного художнього інституту (нині Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури), на першому курсі створив на честь світлої пам'яті меморіальну дошку Ф. Манайлу, яку встановлено на головному фасаді будинку його меморіального музею. Розробив моделі надмогильного пам'ятника і пам'ятника для м. Ужгорода. Присвятив йому пам'ятні медалі.

Однозначно, на його прохання намалював сотні малюнків із предметів народного вжитку. Ще при житті він строго мене контролював і навчив глибокого розуміння духовності простого люду.

Ми з Магдалиною щомісячно на його прохання відвідували житло-майстерню, а він, посміхаючись говорив: «Ви для мене, як не чужі діти». А мені наголошував: «Сокоти сисю дівку (Магдалину), обись її низбиткував, як наші деякі слабаки художники своїх жун. Честуй, помагай, хоть баники юй печи. Не смійся, а слухай, што ти кажу. Бо кидь ся дузnavу, вутягну римінь из гатий та тя вишвакаву по перебачници так, шо за тиждень ни сядеш. Будеш стояти ги у карцері». Він був чудовий розмовник, гуморист, вчитель, наставник, мудрий філософ у мистецтві. Ми з дружиною завжди згадуємо великого майстра Манайла і тішимося тим, що так близько його знали. Такого могутнього таланта, яким стався у мистецтві Ф. Манайло, – це епоха нашого краю в одній особі, образотворчого, віковичного і народженого великого художника один раз на століття.

ВИСЛОВЛЮВАННЯ ПРО ТВОРЧІСТЬ Ф. МАНАЙЛА

«Спілкування з Ф. Манайлом додавало нескінченної енергії, його творчість дуже вплинула на мене. Творчість митця – саме видатне явище в українському мистецтві. Він був реалістом, але не в художньому плані, а в душі».

*Т. Н. Яблонська, народний художник України,
академік Академії мистецтв України.*

«...Я зараз можу спокійно сказати, після того як пройшло багато років, ми всі щасливі, що змогли спілкуватися з Федором Федоровичем, змістовною, багатогранною людиною, яка так глибоко знала наш побут, наш край, душу нашого верховинця».

А. А. Коцка, народний художник України.

«Ф. Манайло – это несомненно не только одна из центральных фигур крупнейших деятелей всей культуры Закарпатья, это гордость всей нашей национальной культуры, всего украинского искусства, и, смею утверждать, явление это уникальное во всем европейском искусстве.

Г. Островський, мистецтвознавець.

«Живопись Манайло – это мир осуществленной мечты, сбывшихся надежд, предельно приближенных к идеалу, каким он видится художнику. Поэтому в полотнах его звучат лишь утвердительные интонации. Совершенство мира становится главной пластической темой его полотен, передаваясь совершенством формы, цвета, композиционного строя».

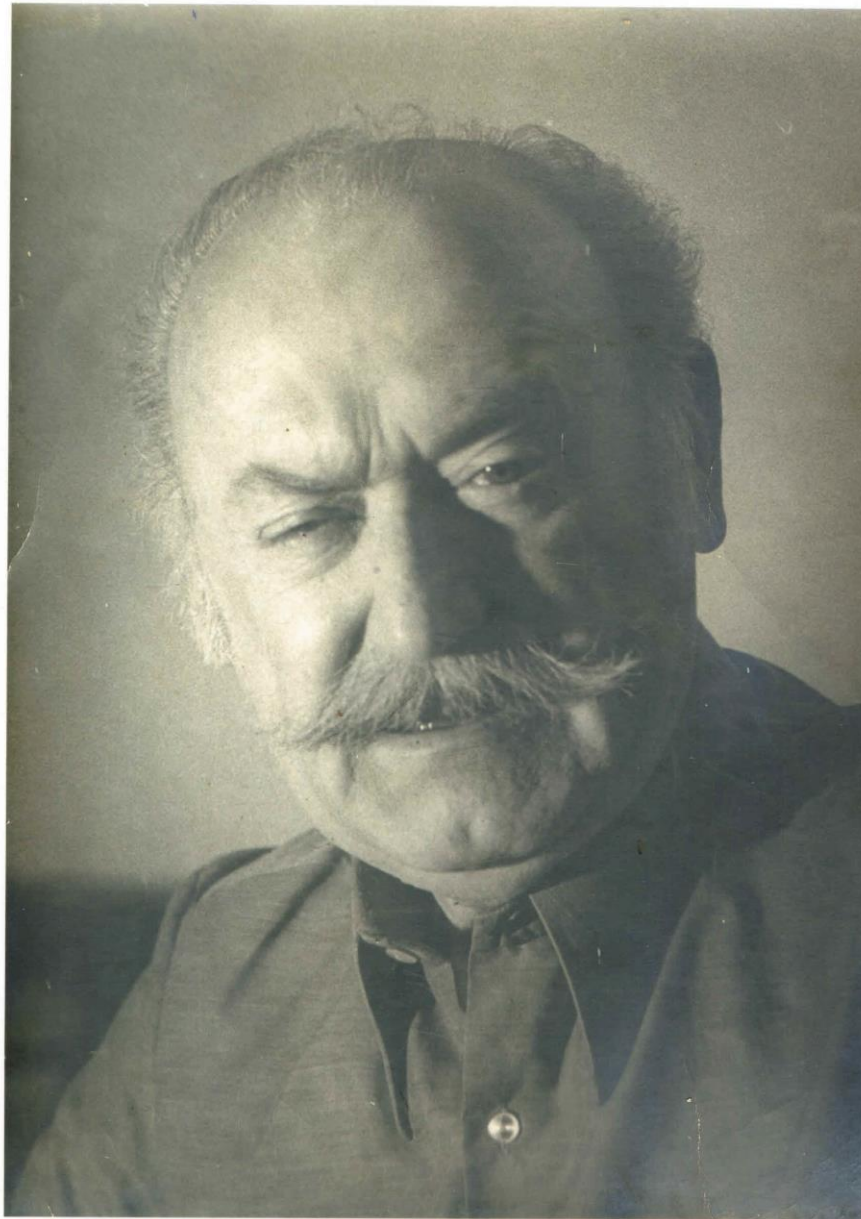
В. Цельтнер, мистецтвознавець.

« Я хочу сказати і про те, що підтримує наш інтерес до мистецтва Федора Манайла. Перш за все те, що воно національне, воно виросло на народному корінні, на народній Землі. Це було його «поживне середовище». Воно по суті ніколи не відривалось від них. Славу нашим художникам і Федору Манайлові дав наш край і вивів усіх митців на рівень світової культури».

О.М. Балла, мистецтвознавець

1. Гапак С. Образотворче мистецтво українців Чехословаччини (1916-1945). Братислава: Словацьке педагогічне видавництво, 1975.
2. Життя і творчість Федора Манайла 1910-1978. / Укладачі Біксей Л., Ерфан Ф., Фолтін В. Ужгород: Поліграфічний комбінат « Патент», 2010.
3. Закарпатський музей народної архітектури і побуту. Путівник по музею. / Упорядник: кандидат історичних наук М.П. Тиводар. Ужгород : Видавництво «Карпати», 1972.
4. Знаменская Н. Художники Закарпаття. Журнал «Товариство». 1956. № 8.
5. Изворин А. Сучасні руські художники. Зоря-НАЖНАЛ. 1943. № 1-4. С. 254–288.
6. Манайло Іван, Вікторія, Андрій. Художники родини Манайло. Будапешт, 2006.

7. Манайло Ф. Зображуючі искусства на Подкарпатській Русі. *Подкарпатська Русь за роки 1919-1936*. Ужгород: Видавництво Русскі Народный Голос», 1936. С. 144–147.
8. Манайловъ Ф. Ф. О выставкѣ народного художества у О.О. Василянъ. *Зоря-НАЖНАЛ*. Унгваръ-Ужгород, 1941. Число 1-2. С. 177–180.
9. Манайловъ Ф. Ф. Угро-русский народный орнамент. «*Огоньки*». Ужгородъ, 1940. С. 40–44.
10. Недзельський Є. «Угро-русский театр». Ювілейне видання першого професійного Угро-русского театра в Ужгороді (1936-41). Ужгород: Типографія «УНІО» Георгія Миравчика, 1941. С. 1, 20, 60.
11. Островський Г. Образотворче мистецтво Закарпаття. Київ: Мистецтво, 1974. С. 89, 90, 92, 96, 101, 157.
12. Павлов В. Виставка Ф. Манайла у Києві. *Закарпатська правда*. 1962. 5 квітня.
13. Фолтин В. Т. Меморіальний будинок-музей. Федір Манайло. Народний художник України. Ужгород: Видруковано ПП «Медіум», 2006.
14. Фолтин В. Т. Мемориальный дом-музей народного художника УССР Ф.Ф. Манайла. Ужгород: Закарпатский облполиграфиздат, 1985.
15. Фолтин В. Т. Ф. Манайло. Путівник. Меморіальний музей народного художника УРСР Ф.Ф. Манайла. Ужгород: Видавництво «Карпати». 1986.
16. Часопис Подкарпатского общества наук. Рочник II. 1942. Число 3-4. С. 387–404.
17. Цельтнер В. Ф. Манайло. Даты жизни и творчества. *Мастера советского искусства*. Москва: Советский художник, 1986.
18. Шандор Л. З. Художники Закарпаття. Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1961. С. 213.
19. Яблонська Т. Самобутній художник. *Радянська культура*. Київ, 1962. 27 жовтня.

2

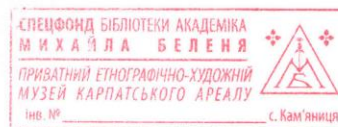

Фото 1. Портрет Федора Манайла. Спецфонд бібліотеки академіка Михайла Беленя. Приватний етнографічно-художній музей Карпатського ареалу.

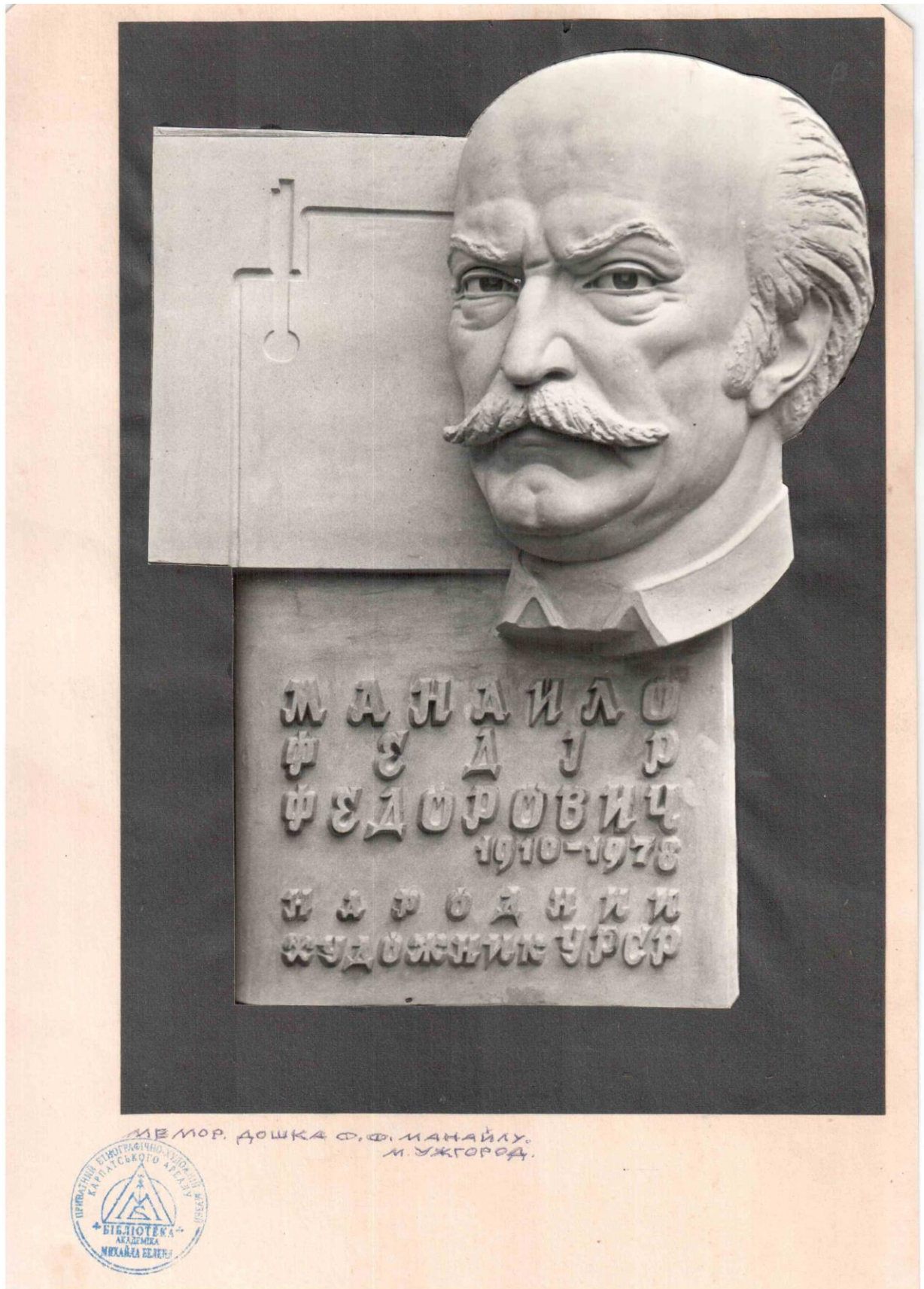

Фото 2. Меморіальна дошка Ф.Ф. Манайлу. Ужгород. Автор Михайло Белень.

Фото 3. Медалі і плакета, присвячені Ф. Манайлу. Автор Михайло Белень.

Фото 4. Ескіз пам'ятника Ф. Манайлу в Ужгороді. Автор Михайло Белень.

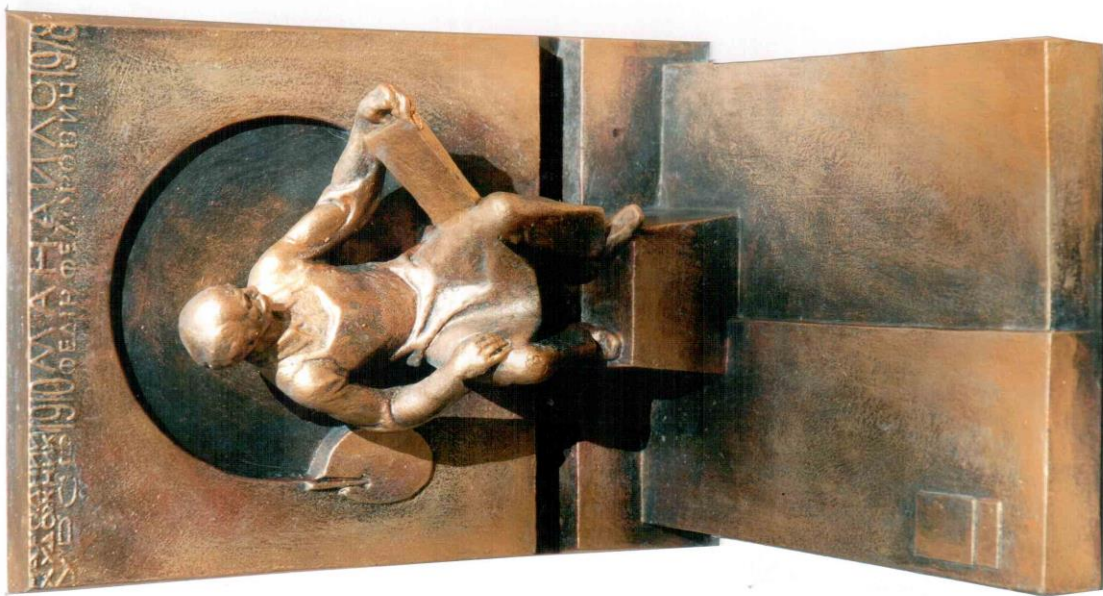
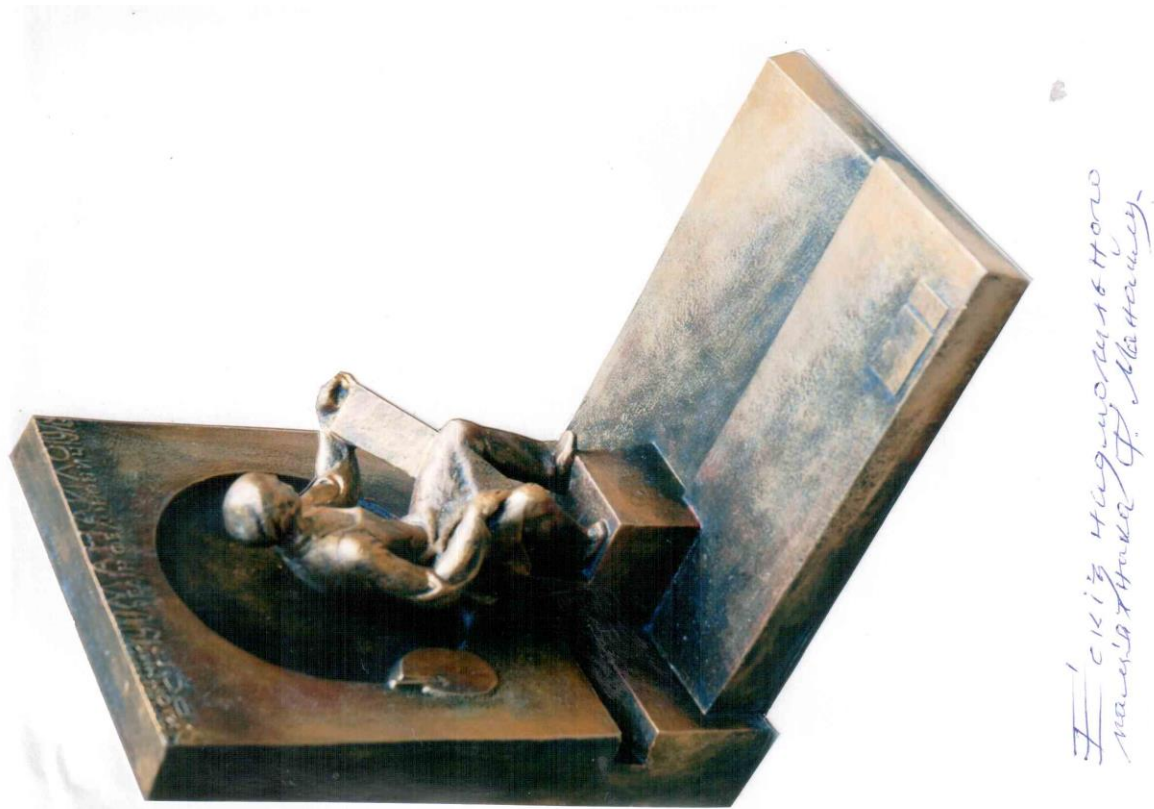
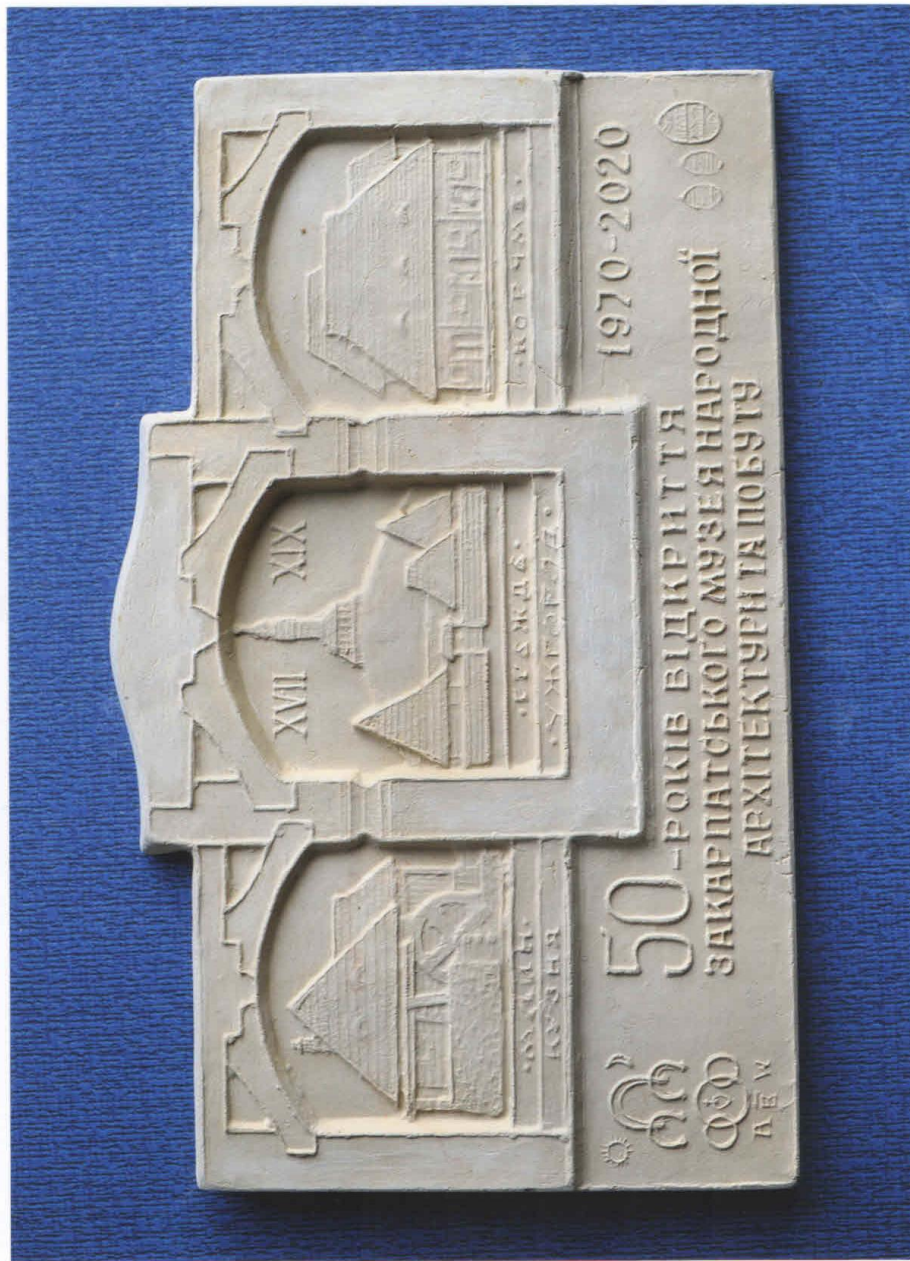

Фото 5. Ескіз надмогильного пам'ятника Ф. Манайлу. Автор Михайло Белень.

1970-2020

Плакета, «50-років відкриття
Закарпатського музею народної
архітектури та побуту», теракота
тонована. Автор і меценат проф. М. Бельень,
2020 р.

Фото 6. Плакета – «50 років відкриття Закарпатського музею народної архітектури та побуту». Теракота тонована. 2020 р. Автор і меценат Михайло Бельень.

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ В СФЕРІ ОСВІТИ

Як і в інших посткомуністичних країнах, у Чехії в 1990-х рр. з'явився громадський простір, в якому церква може продемонструвати своє бажання служити людям. Маємо на увазі так звані «сфери співпраці» держави і церкви, зокрема шкільна справа.

Попри антикатолицьку налаштованість частини політикуму і суспільства, католицька церква в країні, що досліджується, має досить значний вплив на різні сфери життя.

Слід зазначити, що у процесі нової законотворчості після краху комуністичного режиму чеський законодавець добре зрозумів відповідальність за майбутнє своєї країни, закладаючи підвалини формування конституційно-правових норм не лише для економічного відродження країни, а й для релігійного виховання, культурного розвитку, освіти молодого покоління.

Релігійна освіта й виховання мають дві основні форми, кожна з яких, на думку фахівців, має право на існування, оскільки обидві вони відіграють специфічну роль у формуванні цілісного світогляду підростаючого покоління. Перша, «класична» форма – релігійна освіта і виховання в церкві. Через церковну проповідь, заняття з вивчення Слова Божого, участь у спільній та сімейній молитві, відвідування спеціальних навчальних закладів на зразок недільних шкіл чи гуртків діти, підлітки й молодь не лише набувають знання про Бога, а й опановують досвід особистісного богоспілкування, побожного життя, виховують і трансформують власне серце, сходять сходами духовного вдосконалення. Така форма освіти й виховання є прерогативою виключно церкви, яка розуміє її у відповідності зі своїм віровченням та історичною практикою благочестя. Друга форма, яка сьогодні набуває все більшої актуальності, – це релігійна освіта й виховання в системі світської освіти [1, с. 71].

Чеські початкові та середні школи поділяються на три категорії. Першу, найбільш численну, становлять державні школи, засновані муніципалітетами або регіональними властями, а у виняткових випадках – державою в особі Міністерства освіти, Міністерства оборони чи Міністерства внутрішніх справ. До другої категорії належать школи, засновані церквами чи релігійними громадами, наділеними «особливим правом» засновувати такі церковні школи. Третя категорія, зрештою, – це приватні школи, засновані фізичними чи юридичними особами, а іноді релігійними організаціями різних типів [2, р. 265].

Усі навчальні програми й дипломи церковних шкіл визнані світським законодавством Чеської Республіки.

Школи, засновані церквами та релігійними громадами, суттєво відрізняються від приватних. Їхні видатки у своїй переважній частині компенсуються державою. Як правило, церква – як засновник школи – надає для неї приміщення та затверджує директора. Учні приймаються на основі

результатів вступних тестів, безвідносно до належності до тієї чи іншої релігійної конфесії. Вчителі можуть не належати до жодної деномінації й не бути членами жодної релігійної організації, хоча загалом передбачається, що вони повинні належати до тієї церкви, яка заснувала школу. Такий порядок вважається найбільш прийнятним для глибоко секуляризованого чеського суспільства, і не в останню чергу завдяки ньому церковні школи набувають все більшої популярності серед чехів. Станом на 2014 р. кількість церковних шкіл у Чеській Республіці зросла до 137. Близько 70% з них засновані католиками, а інші – властями інших церков – протестантських, православної, гуситської, іудейської [2, р. 266].

Церкви мають право влаштовувати релігійні заняття для викладання предмету на добровільній основі в державних школах.

Сучасне чеське законодавство визначає університети як автономні заклади. Їх можуть засновувати як держава, так і недержавні організації. Релігійним організаціям дозволено засновувати лише приватні університети, хоча наразі вони активно не користуються цим правом. Станом на 2001 р. у Чеській Республіці функціонували п'ять теологічних факультетів у рамках суспільних університетів: три факультети в Карловому університеті в Празі (католицький, протестантський, гуситський) і два католицькі теологічні факультети в інших університетах [3].

Досвід Чеської Республіки у вирішенні проблеми релігійної освіти є корисним для України. Приклад Чехії та решти держав Вишеградської групи вказує на те, що принцип світськості держави не означає обов'язкового верховенства атеїзму та відвертої антиклерикальної спрямованості освіти. З іншого боку, викладання Закону Божого та основ християнського світогляду не повинні асоціюватися із вторгненням церкви у справу освіти, натомість вказують на відновлення і збереження рівноваги в системі освіти щодо балансу її світської і духовної складових, на встановлення справедливості щодо дітей і підлітків, які виховуються в релігійних родинях. Адже виховання юнаків і дівчат в Україні (за винятком радянської доби) споконвіку було релігійним [4].

1. Самойленко О. А. Релігійні освіта і виховання в системі світської освіти: проблема взаємодії. Українська полоністика. Вип. 6: Історико-філософські дослідження. Київ, 2009. С. 71–78.
2. Horák Z. Religion and the Secular State in the Czech Republic. National Report: Czech Republic. Prague: Faculty of Law at Charles University in Prague, 2014. P. 255–267.
3. Tretera J. R. Church Autonomy in the Czech Republic. In: Church Autonomy: A Comparative Survey / Ed. G. Robbers. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2001. P. 633–644.
4. Огієнко І. І. Українська церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. У 2-х т. Т. 1. Київ: Україна, 1993. 147 с.

Шандор Фйольдварі — Sándor Földvári

**УКРАЇНА В ЄВРОПІ: ПРО ІСТОРИЧНІ КОРЕНІ
СВОЄРІДНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
(ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА Я. Д. ІСАЄВИЧА)**

**Ukraine in Europe: for the Historical Roots of European Peculiarities of the
Ukrainian Culture**

The Orthodox confraternities (the Ukrainian brotherhoods) and the Uniate Basilians, too, did much in the field of development along the European way, mainly in the field of printing and educational culture (Isaievich, 1990; 1996; 2006; Isaevič, 1962; Isaevič, 1966). This process is called “confessionalization”, that is, the construction of institutions, the formation of dogmas and the development of personal views and consciousness of citizens in the mass measure. And this did not happen on Russian lands, therefore, the European “citoyen”-culture in Ukraine has a five-hundred-year history —as well on all the lands of the Polish-Lithuanian Commonwealth, albeit on any Russian lands it could not have happened at that time (Dmitriev, 1997:26-28; 2003; 2012; Brüning, 2008; 2008a; Moritz et al. 2001). As for this, in the lecture and the full-paper article there are to be revisited three aspects, as follows: A) the book-printing for the first; B) then the peculiarities of the society in the Polish-Lithuanian Commonwealth for the second; C) and last but not least, the problems of “confessionalization” as of the civil, bourgeois culture. (On this topic a paper is recently being printed in Hungarian: Földvári, 2021.)

As it has proved by academician Isaievich, impacts of the Polish baroque are much reflected in the books, printed on the Ukrainian lands, especially in the prefaces and afterwords, also in the ornamental elements, engravings, headers, and footers (Isaievich, 1990; 1992). Thus, in texts and ornaments, too. The level of the book-production was here much higher, than in the Muscovy – as even some Russian historians-academicians are of this opinion (Sidorov, 1976: 5). In the result of the brotherhoods worked for the market, and in a consequence of their small size – they easy and quickly reacted for the expectations of the market (in comparison with the huge “Printing House” in Moscow, the enormous “Pečatnyj dvor”); even more, the confraternal printing shops were not only able, but also likely to work for the market (while the giant behemoth in Moscow worked on the orders of the Tsar) — in this we can see the phenomena of the “confessionalization”, too. (For the evolving of the brotherhoods: Mironowicz, 1996.)

Why it was here possible to complete such a development, for what reasons the civil, bourgeois culture had here been developing on the European way? — In the Early Modern Age, there existed in East Europe a huge state, that is, the “Res Publica” (Polish Rzeczpospolitya), which is to be called as the Polish-Lithuanian Commonwealth (*The Polish-Lithuanian...* 2001; Bumblauskas, 2010). This Polish-Lithuanian state was such huge, as the later Muscovian state in the epoch of Peter the Great, albeit in the 16-17 cc, the Polish-Lithuanian Commonwealth was even much more powerful and heavier than Russia in Moscow. But even more, the structure of

the state was a republic of the noblemen, that is, the members of the gentry could elect the king, who was able even to be dethroned, and the heir on the throne was always elected by the assembly of the noblemen's republic: the *sejm*. In contrary to the Eastern neighbour. While in Russia the almighty tsar could even cut the beard of the boyars, with purposes to keep them away from ascending to the throne, and in the case they did not stay always at the tsarist court, to prevent them making any resurrection at home against the almighty tsar — at the same time, on the Ukrainian and Belarusian lands, a free state was flourishing, in which the gentry elected the king itself, and this king was not almighty but a servant of the republic, thus the servant of the 'res publica' – Rzeczpospolita (Успенский, Живов, 1996).

This was, of course, a republic of the gentry only, and this gentry was in a significant part Polish. Albeit not entirely and not everywhere.

On the Ukrainian lands, already in the 16 c. a local elite of Old-Ukrainian language had unfolded, to some extent, which was of Ukrainian-consciousness, anti-Polish, Orthodox gentry, in a contrary to the Polish Catholic gentry, and this elite provided the building of Ukrainian identity, providing the book-printing, playing role in the early development of the Ukrainian language, and shaping the national consciousness. (Lytvynov, 2012.) The full translation of the Bible (apart from the early editions were partially translated) was a result of the processes of "confessionalization": on the orthodox Ukrainian lands, by the activity of the orthodox bourgeoisie, together with the noble local elite, was translated and printed the whole Bible in Ostrih, 1581 (Ісаєвич, 1975; 1990; Крип'якевич, 1924; Воїко, 1980; 1981).

Reformation spread among those territories were the republic of gentry, therefore, the citizen-mentality of the Protestantism was still added to the republican spirit. (*Gumanistychni...* 1990). Such territories were those are called nowadays Belarusian and Lithuanian lands, even these lands were the main territories of the Reformation, and it spread from there to the South. (Паскаєў, 2002.) Although these lands were called "Lithuanian" lands, it was understood in a broaden sense, referring to the Grand Duchy of Lithuania, thus not only the present Lithuania in a narrow sense. Moreover, a significant peculiarity of the Polish-Lithuanian Protestantism was the tolerance (Tazbir, 1996). Hence on those lands, where nowadays Lukashenka bloody beats the protesters against his rule, there in the Early Modern Age, on the dawn of the modern civilization, the Reformation and tolerance spread, and the king was elected — in the contrary to the authoritarian Russian Muscovy, where did not take place any kind of the Reformation (albeit significant fracturing between the Russian church took place, that is the Old Believers' movement, but it could not be evaluated for any 'Reformation' but a sectarian movement), and where the almighty tsar had unlimited power, whom all the boyars were subordinated (Успенский, Живов, 1996).

Here took place the real "confessionalization", and it took place only here, but never on the Russian lands.

The ground of the confessionalization was the system of institutions, the institutionalization (Dmitriev, 2012:137). Thus, it is possible to speak about the confessionalization there, where the autonomy of the civil religious institutions existed, about which one can speak in the Polish-Lithuanian Commonwealth, but to a much less extent in the tsarist Russia. Also, the religious polemic is necessary to shape

the dogmas in the controversies — it took place up to the bloody stage, as the controversies between the Uniates and Orthodoxies led to the martyrdom (Hoinackij, 1882; Kiprianovič, 2006). Also, it is necessary the impact of the to increase and decrease, too (depending on what may provide the building of institutions of the religious culture) – the increase was reflected in the providing the union by the king of Poland (providing the institutions of the Uniates; at the same time, the role of state was decreasing, too, by the activity of civil religious organizations, i.e., the brotherhoods, whose activity led to the spreading of the independent, thus to civil to some extent, institutions of the religious culture (Dmitruk 2015; Mironowicz, 2003).

The earliest founded brotherhood, also the best-researched, too, was the Stauropegian Confraternity in Lviv (Polish Lemberg), 1586. I gained the rank of “stauropegy” from the Patriarch of Constantinople, which meant this institution was independent from the local control of the episcopal hierarchy, but depended on the Patriarch only, as for the religious matters (Tymošenko, 2006-07). It is worthy to mention this phenomenon belongs to the confessionalization, namely, to the institutionalization, for it means the minimalization of the ideological and administrative control with a local autonomy, economical-cultural activity as book-printing, education, and seeking toward the subsidiarity (Isaievič, 1962; Koliada, 1952; Krylovskij, 1904). Its economic activity has already been well-researched (Šustova, 2009). It is to be highlighted, as for the role of the Lviv Stauropegian Brotherhood in the confessionalization, its books were not only purchased by the Serbian, Greek, and other guests from the far lands, but also presented them as gifts; moreover, this Lviv Stauropegian Confraternity gave books as gifts to the poor Carpathian Uniate (i.e., Greek Catholic) Rusyn-Ukrainians, by which it was proved the Orthodox Brotherhood looked the poor neighbours first of all for closest Slavic brothers but only secondary for followers of another, strange confession (Isaievič, 1966: 188). Actually, in the then-Hungarian Kingdom no printing house was equipped with Cyrillic letters yet in the 16-17 cc. (Gavlirovič, 1974), hence the Serbs and Carpathian Ukrainian-Rusyns imported their liturgical service-books from the Ukrainian typographies (Földvári, 2014).

The confraternity of Vilna was the second in chronological order, also of the second greatest significance among the orthodox brotherhoods (Isaievič, 1966a; Berezenko, 2016). It had close contacts with the Ukrainian lands. The boards for the engravings of title pages were moved from Ostrih to Vilna, on the other hand, in the 17th c. the engravers in Vilna educated those in Kyiv, how to do the engraving (Zapasko, 1971). While Ivan Fjodoroff was expelled from Moscow (Ziornova, 1947; Nemirovskij, 1964), after he had begun his activity in Zabłudov, Poland, printing the “Teaching Gospel” (Jaroszewicz-Pieresławcew, 2003: 39-46), then he printed in Moscow an Apostle, added a famous afterword as a literary text (Diomin, 1971); after all he went to Lviv, and then he translated and published the whole Bible in Ostrih, 1581 — as a brilliant record of the role played by the local elite in the confessionalization, about which it has recently spoken (Isaievič, 1990).

The following foundations of brotherhoods took place in Lutsk (Pavlyčko, 1995; Boiko, 1972), Kyiv (Kagamlyk, 1999; Titov, 1918; for the schooling: Ničuk, 1982), Tshernigiff (Debrovskij, 1928; Kameneva, 1959), and other places to smaller extent

as well; and these brotherhoods managed schools and book-printing on all the places they were founded (Mironowicz, 2003). The schooling in the spirit of “national consciousness”, in the lion’s share, was maintained of merit of these brotherhoods: that learned elite, which learned the literacy in the “Prosta mova” [“Common language”], and elaborated the ancestor of the modern Ukrainian language – acquired in the schools of these brotherhoods the writing and elementary knowledge of the civil culture of that time. (Medynskyj, 1958). It has already proved by a rich literature in the field, that the role played by these brotherhoods was like that of the Reformation, and their activity clearly evidenced the processes of the confessionalization. (Isaievich, 1990; Gumanystyčni... 1990; Kaganov, 1959).

The Catholic printing houses -as institutions- also took a significant part in the confessionalization as for the role played by the Uniate church. It was already emphasized in a previous paper of us, those Greek Catholic monasteries, which managed printing shops, too, worked for the market, being market-oriented, flexible, such as the orthodox confraternities’ typographies (Földvári, 2020: 231-32). The Greek Catholic typographies were owned and managed by the Basilian Order (Vavryk, 1974). It is to be mentioned the typographies in Suprasl’, Pochaiv and Univ, apart from some small ones. In Suprasl’, the largest and of the most significance on the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth, Cyrillic books were issued so for the Uniates (Labyncev, 1979; 1981) as for the Russian Old believers (Labyncev, 1978), and it printed also books with Latin letters, for Classical Latin texts, also for the flourishing Neolatin Literature in the Commonwealth, and Polish books as well (Cubrzyńska-Leonarczyk 1996). The processes of the confessionalization were reflected in such phenomena, as the language of the Cyrillic books, that is, of those printed for the polemical literature but not for the liturgical service, was getting near and nearer to the spoken language (Getka, 2019), and the former orthodox texts in the liturgical books of Byzantine confession, printed for the Uniate church, were corrected and improved for the Catholic usage (Vavryk, 1985), also it is to be taken into consideration the trade of books, covering remote areas as well (Földvári, 2019) — all these were the phenomena of the confessionalization (FÖLDVÁRI, 2020; 2021).

Then, it is worthy to mention the Uniate printing shop in Pochaiv, which took the place of Suprasl’ in the book-trade. In those times, for one and half of a century, the Pochaiv Lavra belonged to the Uniates, that is, Greek Catholics, thus it was a monastery and a cultural centre of the Basilian Order (Kraljuk, 2021), and thank to its geographical position, it could better satisfy the needs for book-printing of the Byzantine Catholics (Petrušević, 1863; Ščurovskyj, 1895; Kyseliov, 2006; Getka, 2007). Beyond its own books, it distributed the books of the Suprasl’ typography, too, thus books from various Basilian typographies were spread by the Pochaiv Basilian Lavra (Földvári, 2021).

The processes of confessionalization were reflected on the analogical way in the case of a small but significant typography in Univ. It entered into debates with the bishop, thus it stood out for its interests (reflecting a phenomenon of the institutionalization), and it managed the high-quality book-printing, since the books from the Univ represented of the high-quality typographical techniques and contents, too, such as the famous uniate Suprasl’ Sluzhebnik 1696 which was reprinted in Univ,

1741, with that engraved title page and header/footer engravings, too, which were perfect imitations of the original in Suprasł but without the heart of Jesus (Vydašenko, 1976; Pidkivka, 2000).

The orthodox confraternities (brotherhoods) of laymen were social (thus not clerical) institutions of the orthodox confessionalization; while the monastic uniate printing houses (Suprasł, Pochaiv, Univ) worked as social institutions in processes of the Greek-Catholic (i.e. Uniate) confessionalization, therefore, they were not only simple church institutions -although were integrated into the church as monasteries- but also manifestations of the confessionalizations, though closely depending on the church without such a (relative) freedom the orthodox lay brotherhood enjoyed. *We assess the institutionalization for the most important among the phenomena of the confessionalization* (Moritz et al. 2001; Дмитриев, 2012). Albeit it never was possible within the frameworks of the centralized Tsarist Russia (any institutionalization imposed from above is not enough, nor a limited civil culture, or the “parody of development”, thus ordered-by-the tsar development, are not enough) — while the republic of the noblemen of the Polish-Lithuanian Rzeczpospolita, its significantly “civilized” state (in the sense of the civil society), with its European circumstances, gave opportunity for the real confessionalization: the Rzeczpospolita not only made possible, but also provided the shaping of institutions of confessionalization, therefore, it urged the evolving of bourgeois culture on the local, own ground; while to Russia it was necessary to bring as “a borrowing”. Hence on the Ukrainian lands, which had been heirs of the “Lithuanian Ruś” -together with the Belarusian lands- the European bourgeois culture was a phenomenon of the inner, local tradition.

Conclusions. The development of the bourgeois, civil culture went to a significant extent in circumstances of the constitutional monarchy – albeit it was hardly possible in the Russian authoritarian state. While Peter the Great took the example from the bourgeois culture of Europe, in contrary, on those lands were heirs of the “Lithuanian Ruś”, the European culture already had been evolving as a result of the local traditions, thus of the own cultural heritage. For instance, the printing shops of the brotherhoods (confraternities) were phenomena of the bourgeois society. These processes are called for “confessionalization” in the historiography, which took place on the Ukrainian, Polish, and Lithuanian (in the broaden sense: “Litvin”) lands but could not take place on the Russian lands. Consequently, the European bourgeois society has its own roots on the Ukrainian lands, albeit for the Russians it is a strange, foreign phenomenon: Russians may learn the European culture from Ukrainians. Russians may be pupils of Ukrainians, with respect to the master.

ВІДРОДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: ПОДІЇ НА ВЕРЕЦЬКОМУ ПЕРЕВАЛІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ БЕРЕЗНЯ 1939 р.

Верещький (Середньоверещький) перевал (висота над рівнем моря – 839 м.) знаходиться на межі Закарпатської та Львівської областей України. До 1918 р. по ньому проходив кордон між угорською та австрійською частинами Австро-Угорської імперії, у 1919 р. – березні 1939 р. – ЧСР та Польщею, надалі до вересня 1939 р. – Угорщиною та Польщею. Найближчі села з закарпатського боку – Верб'язь та Нова Ростока Воловецького району, львівського – Жупани та Клімець Сколівського. Через перевал проходить «стара», нині мало використовується автомобільна дорога із Закарпаття на Львівщину.

Про те, що на Верещькому перевалі у другій половині березня 1939 р. був здійснений масовий розстріл полонених карпатських січовиків – радянськими істориками не згадувалося взагалі, хоча місцеві жителі про це пам'ятали. Ситуація почала мінятися лише починаючи із 1989 р. Про трагедію згадується у низці публікацій, зокрема В. Довгея [3] та В. Худанича [21]. Дослідники опиралися на свідчення очевидців подій: Івана Гетроці, мешканця м. Мукачева, в 1939 р. – директора Верб'язької школи, Федора Голяничя, Івана Джуглі, Ганни Кробинець та Василя Куштанця – мешканців с. Нова Розтока, Василя Галузинця, мешканця смт Воловець, уродженця с. Верб'язь [3, 159–163; 21, 57–58]. Водночас, угорські науковці факт розстрілу категорично заперечували, мотивуючи відсутністю про таке архівних документів.

Авторові даного дослідження про трагедію розповідали Василь Ігнась (1914 р. н.), карпатський січовик, мешканець с. Нижні Ворота, Юрій Зюзя, мешканець с. Верб'язь, Іван Грига, мешканець с. Підполоззя та ін., котрі були очевидцями, або чули про неї з розповідей родичів, сучасників-односельців [13].

Згідно свідчень, загальна кількість жертв може сягати 600 осіб, котрих розстріляли по периметру глибоко чотири кілометри вздовж кордону, переважно на закарпатській стороні. Враховуючи це, слід з'ясувати звідки могла взятися тут така кількість січовиків. В. Худанич висловлює припущення, що ними були в'язні угорських катівень у В. Бичкові, Тячеві та Криві, котрих пригнали сюди жандарми і гонведи [21, 57].

На наш погляд, особливо враховуючи, що розстріли відбулися у перші ж дні окупації та доволі значну відстань від названих катівень, це є сумнівним. Вірогідніше за все, більшість із розстріляних були тими карпатськими січовиками, котрі потрапили у полон у північно-східній частині Закарпаття. Певним підтвердженням цього є і документи. Так, 18 березня 1939 р., у телеграмі до Будапешту від командувача угорських військ у Закарпатті генерала Г. Вергта повідомлялося: «озброєні гвардійці Січі, що сховалися у горах, своїми нападами ставили під загрозу спокій наших частин» [7, 302–303]. Вранці наступного дня він же телеграфував: «на території... Ужок – Перечин – Поляна – Верещьки... відбувається концентрація гвардії Січі кількістю приблизно 3000 чоловік (мабуть є перебільшенням – авт.), для роззброєння яких вирушили похідні

патрулі. Наші підрозділи зловили 50 гвардійців» [7, 62, 310–311]. Ввечері 19 березня від нього ж надійшла телеграма, у якій сповіщалося: «нечисленні загони Січі все ще опираються, але їх роззброєння проходить за планом і швидко» [7, 313].

Про те, що 45 січовиків, захоплених у полон на Свалявщині (чи не тих самих про котрих ішла мова в телеграмі від ранку 19 березня), серед котрих були молоді хлопці із Галичини, що «вивтікали то з Хусту, то з Верецьок», угорці вивезли із Сваляви ґрунтовою дорогою до Нижніх Воріт, куди прибули 19 березня «рівно о 5 год пообіді», повідомляє січовицький чотар Н. Романенко. Йому та ще одному січовику дивом вдалося врятуватися, інші ж, як довідався Н. Романенко, наступного дня були розстріляні поляками [19, 132–133].

Абсолютна більшість розстріляних були ті, хто після полонення, повідомили, що вони є галичанами – громадянами Польщі, що восени 1939 р. – березні 1939 р., перейшовши кордон, прибули на допомогу Карпатській Україні. Однак, серед них були і закарпатці. Зокрема І. Джугля, Г. Кробинець та В. Куштанець називають Івана Григу, котрий під час розстрілу був лише поранений у ногу, причаївся та зумів доповзти до крайньої у с. Н. Розтока хати – будинку Михайла Сличка, де йому зробили перев'язку, після чого він зміг таємно дібратися додому у с. Верхні Ворота [3, 162–163].

На Верецький перевал угорські війська (чотири батальйони), після боїв біля Чинадієва, Пасіки та Сваляви вийшли, мабуть, не раніше 17 березня 1939 р. Тут відбулося їх «братання» із польськими військовиками, які переросли у гулянку [16].

В. Довгей, опираючись на спогади людей, пише, що 17 березня, у Нижні Ворота було привезено та пригнано колони січовиків [3, 159]. Вважаємо, що за давністю подій, очевидці помилилися на два дні, а більш вірогідною, враховуючи вищезазначену військово-тактичну ситуацію у цьому регіоні, є дата, яку називає Н. Романенко – 19 березня. Він же повідомляє, що січовиків у Н. Воротах чекали, щоб допитати, польські офіцери: три капітани, поручник, хорунжий і сім «таємних поліцаїв», котрі долучилися до їх катувань [19, 132–133].

У другій половині дня голодних, виснажених тортурами січовиків, колонами по 50 – 70 чоловік, погнали, через села – Н. Ворота, Завадку та Верб'яз, на перевал. Вважаємо, що це відбувалося 19 березня. Січовиків заставили розшнурувати черевики, а то й зняти ремені із штанів, щоб унеможливити втечі по глибокому снігу. Колони гнали до пізньої ночі. На перевалі січовиків передали польським прикордонникам, котрі їх помістили у підвали казарм [3, 159–163]. В самих казармах відбулися польсько-угорські святкування, по які згадують люди (поляки співали: «Мадяр, поляк – два братанки, як до шаблі, так й до склянки!») [16] (див. також відеоматеріал (оцифровану кінохроніку про подію <http://www.youtube.com/watch?v=YbqNjaPzMuA&feature=youtu.be>). Дату святкувань підтверджує генерал Г. Вертг, котрий повідомив у Будапешт «поляки 19 березня у Клімівці влаштовують святкування з нагоди встановлення спільного угорсько-польського кордону..» [7, 303]. У нас є всі підстави вважати, що мова йшла про

с. Клімець, яке впритул прилягає з галицького боку до Верецького перевалу і де були польські казарми.

На світанку наступного дня карпатські січовики, всупереч міжнародному праву, зокрема Женевській конвенції та законодавству Польщі і Угорщини, були розстріляні. Для цього їх знову поділили на групи по п'ятдесят чоловік, які розвели на півтора-два кілометри по периметру кордону, перегнали на закарпатський бік та розстріляли із кулеметів над селами Нова Ростока і Верб'яз та у меншій мірі над Клімцем і Жупанами із львівського боку. Тих, хто намагався втекти (люди кидалися в боки) та поранених – доганяли і добивали з карабінів. Вбитих частково постягували в купи та поприкривали гіллям.

Таким чином польськими та угорськими військовиками був учинено те, що можна охарактеризувати, як «злочин проти людства». Адже «вина» цих, здебільшого молодих галичан перед Польською державою була щонайбільше – нелегальний перехід кордону, за що могло бути не таке вже і значне покарання. Співучасть же у злочині угорських офіцерів є безумовною. Адже розстріли відбувалися не на польській (львівській) території, а на закарпатській, яка вже вважалася належною до угорської держави. Тож, без угорців, таке робити на чужій території поляки не наважилися б.

Виникає питання: чому полонених розстріляли? Гадаємо, що польські шовіністи використали нагоду так «легко і просто» ліквідувати велику кількість українських патріотів, не допустити їх у Галичину, розраховуючи, що це допоможе їм справитися із все наростаючою національно-визвольною боротьбою українців на їх «східних кресах». До цього варто згадати, що впродовж осені 1938 – березня 1939 рр., Карпатська Січ у прикордонних районах знищила не один збройний загін польських терористів та військовиків. Востаннє це трапилося в ніч із 15 на 16 березня 1939 р. біля Торуня, коли січовики розгроми значний польський військовий підрозділ, загнавши його на чотири кілометри вглиб польської (галицької) території [22, 108].

Однак історія жорстоко помстилася. Через кілька місяців Польща втратила незалежність. Її територію поділили між собою Гітлер і Сталін, а тисячі польських офіцерів (не виключено, що серед них були і ті, котрі керували розстрілами січовиків), що здалися в полон Червоній армії, так само злочинно були розстріляні енкаведистами у Катині.

Після того, як у горах зійшов сніг, собаки почали притягувати в села відгризені шматки людських тіл: руки, ноги, голови тощо [15]. Селяни повідомили про це верб'язького священика, о. Д. Ревецького. Про це ж йому говорили господарі, котрі оглядали в горах свої ділянки перед весняними роботами. Священик побував на місцях розстрілів. Там було знайдено гільзи від набоїв польського виробництва [3, 160]. Страшний сморід стояв у лісах, а зграї мух, що сиділи на трупах, які терзали і розтягували хижі звірі та собаки, загрожували розповсюдженням інфекційних захворювань.

Жахливі події змусили Д. Ревецького звернутися до угорського командування. Була створена комісія, в яку ввійшли угорські та польські прикордонники, Д. Ревецький, старости обох сіл. Комісія організувала селян на поховання. Втім, частіше всього, трупи загортали лише невеликим шаром

грунту. Так, мешканка Н. Ростоки Ганна Карабинчук, котрій тоді виповнилося 14 років, із жахом згадує як її корова, котру вона пасла, провалилася в яму, яку розгребли звірі [16]. На деяких захороненнях (не кажемо – могилах) селяни встановили хрести, однак до початку 1990-х рр. вони не простояли.

Розлючені на священика Д. Ревецького, котрий всього-навсього виконав свій священичий обов'язок, польські військовики ночами перебиралися через кордон у село, шукали його, намагаючись спіймати та «покарати» (про це його навіть попереджали угорські жандарми – до речі, Д. Ревецький, як повідомляли авторові сучасники подій, вважав себе угорцем за національністю), через що той два місяці вночі переховувався, поки врешті-решт не домігся у церковних властей переведення на іншу парафію на Мукачівщині [3, 161].

Позаяк, за часів радянського режиму, питання розстрілів на Верецькому перевалі було табу, ні про яке вшанування пам'яті січовиків не могло бути і мови. Ситуація почалася мінятися лише в часи національного відродження наприкінці 1980-х рр. Наприкінці вересня 1990 р., за ініціативою жителів с. Жупани (Львівщина) Б. Матвіїва та І. Бурички, на галявині під Глухівським верхом Верецького перевалу було насипано символічну могилу та встановлено пам'ятний Хрест. 22 червня 1991 р. біля «старої» дороги відкрито та, за участю греко-католицького єпископа Івана Маргітича, освячено пам'ятний знак [3, 164]. Вшанування героїв регулярно відбувалися і в наступні роки [2].

Представники української громадськості Закарпаття впродовж багатьох років домагалися проведення на Верецькому перевалі пошукових розкопувальних робіт та перепоховання карпатських січовиків. Так, звернення до обласної влади про це приймалися наприкінці 1990-х та на початку 2000-х рр. кількома крайовими конференціями Народного Руху України [14; 4]. Обов'язкова потреба здійснення перепоховань мотивувалася тим, що це прямий державний, патріотичний, моральний та християнський обов'язок громадян незалежної України, за яку віддали життя карпатські січовики. Хоча керівництво Закарпатської облдержадміністрації, ще в 2000 р. у відповідь на ці звернення, при зустрічі із головою НРУ Г. Удовенком, пообіцяло розпочати розкопки, однак не виконало обіцяного [16].

Актуальність проведення пошукових робіт та перепоховання була викликана й тим, що представники угорських кіл заперечували факт розстрілів, мотивуючи тим, що, позаяк «документів у архівах про це нема», тож не було і розстрілів.

У 1996 р. на Верецькому перевалі, на замовлення, як вважала українська громадськість Закарпаття, реваншистських сил Угорщини, що донині не сприймають умов Тріанону та мріють про відновлення «Великої Угорщини», почалося відновлення монумента на честь тисячоліття «завоювання предками угорців нової батьківщини», який у 1896 р. був, із шовіністичною та зневажливою до українського населення краю «помпою», тут, на тодішньому державному кордоні Угорщини встановлений і який у 1930-і рр. демонтували чехословацькі власті, вбачаючи у ньому символ угорського великодержавного шовінізму [1; 6; 17].

Після протестів української громадськості у Києві зрозуміли, що спорудження пам'ятника на колишньому, а не на сучасному кордоні Угорщини, несе загрозу національно-державним інтересам України, є зневагою для українців (для когось наприкінці IX ст. почалася «нова батьківщина», а для когось багатівкове рабство), тож рішенням Кабінету міністрів, будівництво було «призупинене». Однак питання відновлення будівництва і далі впродовж років порушувалося угорською стороною [17].

Восени 2006 р., на пропозицію автора, Закарпатська обласна рада розглянула проект рішення «Про підготовку до відзначення 70-річчя Карпатської України», в якому був пункт про організацію проведення на Верецькому перевалі пошукових робіт захоронень та перепоховання карпатських січовиків у братській могилі, спорудження на ній пам'ятника, однак проект був відхилений радою, як «необґрунтований». Після повторної відмови Закарпатської облради здійснювати підготовку до відзначення 70-річчя Карпатської України, ініціювати пошуки захоронень січовиків, звернення про це було направлено автором до Львівської обласної ради, позаяк перевал знаходиться на адміністративному кордоні двох областей. Водночас, навесні 2007 р. стало відомим, що на Верецькому перевалі відбувалися інтенсивні роботи із завершенням призупиненого у 1996 р. будівництва пам'ятника на честь завоювання угорцями нашого краю.

Після протестів громадськості, масових акцій, організованих на перевалі ВО «Свобода», рішень Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської обласних рад про недопустимість будівництва зневажливого для українців та реваншистського пам'ятника, реалізувати плани про його відкриття за участю керівників України та Угорщини стало неможливим [15].

Зазначене актуалізувало необхідність проведення пошукових робіт на перевалі. 25 жовтня 2008 р. на Верецький перевал приїхала пошукова група, що складається із працівників комунального підприємства Львівської обласної ради з питань здійснення пошуку поховань учасників національно-визвольних змагань та жертв воєн, депортацій і політичних репресій «Доля», яку очолює археолог, кандидат історичних наук Ярослав Онищук. Пошуковці працюють у «борг», відгукнувшись на прохання відповідального секретаря Державної міжвідомчої комісії увічнення жертв репресій, війни С. Шеремета, котрий напередодні працював начальником головного управління з питань внутрішньої політики Львівської обласної державної адміністрації, тож розумів важливість проведення даних робіт [16].

Наприкінці жовтня – на початку листопада 2008 р. було розкопане найменше із захоронень. У ньому виявлено останки 10 осіб, які лежали у два шари. Кістки, із-за підвищеної вологості ґрунту, є крихкими, змішалися, тож кількість осіб визначена за наявністю черепів. Знайдено також шкіряне взуття – військові (підшви із шипами) та цивільні черевики, показово, що без шнурків, зотлілі шматки одягу, довоєнні чехословацькі монети, годинник тощо. Тобто, супутні речі підтверджують те, що захоронені – це карпатські січовики [16].

Надалі, у зв'язку із наближення зими, роботи було призупинено, однак був намір продовжити їх весною 2009 р. Корекцію у плани вніс брак фінансування,

викликаний економічною кризою. Тим більше, що кошти виділяє виключно Львівська обласна рада. Жодного дольового внеску влада Закарпаття не зробило.

14 вересня 2009 р. останки карпатських січовиків були урочисто, за участі представників громадськості обох областей та представників влади Львівщини, перепоховані обабіч «старої» дороги, де заплановано спорудити меморіал із військовим цвинтарем [12]. Не будуть поховані тут останки лише двох карпатських січовиків – останки одного будуть захоронені біля Стіни Героїв, на Марсовому полі у Львові, іншого – на Красному полі в Закарпатті.

Інтенсивні пошукові роботи «Долею» було продовжено у 2010 р. Археологи розкопали ще одне захоронення, яке складалося із останків семи січовиків [10; 11].

Іх перепоховання відбулося напередодні святкування двадцятиліття Незалежності України. В урочистостях взяли участь представники влади Львівщини, на чолі головою обласної ради О. Панькевичем (жодного представника влади із закарпатського боку – не було), священики, громадськість обох областей [8; 9].

Таким чином, у результаті дій патріотичної української громадськості та підтримки Львівської обласної ради поступово, щодо закарпатської «катині» Верещів відбувається відродження історичної правди. Героям, котрі віддали своє життя за Україну віддається належна шана, що має величезне ще й моральне, виховне та й політичне значення. При цьому доводиться долати супротив недоброзичливих кіл, зокрема угорських шовіністів та їх «адвокатів» у владному середовищі Закарпаття. Через це перевал залишається певною зоною суспільно-політичної напруги. Додає цьому і те, що угорська сторона не лише продовжує заперечувати факт розділів, а й продовжує наполягати на завершенні спорудження пам'ятника на честь «завоювання батьківщини». Пам'ятник, котрий не сприймається українцями, регулярно зазнає обмальовувань, обписувань, руйнувань, «реконструкцій» (із встановленням на ньому українського Державного Герба – Тризуба). 19 лютого 2011 р. представники ВО «Свобода» розпалили впритул нього «вогонь слави», в результаті чого, він зазнав чергових ушкоджень. По даному факту було відкрито проти них було порушено кримінальну справу. В ході судового процесу остаточно з'ясувалося, що спорудження даного об'єкту здійснювалося з порушенням низки відповідних норм та українського законодавства [5; 20].

У забудовника – Товариства угорської культури Закарпаття відсутні документи на земельну ділянку, інші дозвільні, погоджувальні та фінансові документи. По факту – дана «архітектурна форма» споруджена абсолютно незаконно. Тож перспектива його подальшого існування, вірогідніше за все, є невтішною для ініціаторів.

1. Від прес-центру обласного Руху Закарпаття. *Карпатський голос*. 1996. 12 червня – 1 липня.
2. Вшанування пам'яті героїв. *Карпатський голос*. 1998. 20 – 26 червня.
3. Довгей В. Від Бескидів до Катині. *Карпатська січ*: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 56-ій річниці Карпатської Січі (Ужгород, 11–12 березня 1995 року). Ужгород: Гражда, 1996. С. 157–164.

4. Звернення XVI конференції Закарпатської крайової організації Народного Руху України. *Карпатський голос*. 2002. 9 – 15 лютого.
5. Знову «Свобода» і пам'ятник – цього разу угорцям // [Режим доступу] http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine/2011/02/110220_svoboda_monument_damage_sd.shtml
6. Із газетних публікацій Угорщини. *Карпатський голос*. 1996. 12 червня – 1 липня.
7. Книга пам'яті України: Закарпатська область. Ужгород: Карпати, 1998. Т. 2. 426 с.
8. Крачук О. У них «прорвало» завісу. Коли «прорветься» совість? // [Режим доступу] <http://zakarpattya.net.ua/ukr-news-86439-U-nykh-prorvalo-zavisu.-Koly-prorvetsia-sovist>
9. Львівщина побудує на Верецькому перевалі меморіал розстріляним січовикам. А Закарпаття? // [Режим доступу] <http://zakarpattya.net.ua/ukr-news-86462-Lvivshchyna-robudivie-na-Veretskomu-perevali-memorial-rozstrilianym-sichovykam.-A-Zakarpattia>
10. На Верецькому перевалі археологи знайшли останки сімох січовиків Карпатської України (ФОТО) // [Режим доступу] <http://zakarpattya.net.ua/ukr-news-85950-Na-Veretskomu-perevali-arkheolohy-znaishly-ostanky-simokh-sichovykiv-Karpatskoi-Ukrainy-FOTO>
11. На Верецькому перевалі знайшли могилу карпатських січовиків, розстріляних угорцями та поляками // [Режим доступу] <http://zakarpattya.net.ua/ukr-news-75139-Na-Veretskomu-perevali-znaishly-mohylu-karpatskykh-sichovykiv-rozstrilianykh-uhortsiamy-ta-poliakamy>
12. На Закарпатті відбулася церемонія перепоховання розстріляних січових стрільців (ФОТО) // [Режим доступу] <http://zakarpattya.net.ua/ukr-news-47416-Na-Zakarpatti-vidbulasia-tseremoniia-perepokhovannia-rozstrilianykh-sichovykh-striltsiv-FOTO>
13. Піпаш В. Верецький перевал. Історія і перспективи конфлікту // [Режим доступу] <http://zakarpattya.net.ua/ukr-news-37177-Veretskyi-pereval.-Istoriia-i-perspektyvy-konfliktu>
14. Піпаш В. Верецький перевал: легенда, яку хочуть використати політичні екстремісти сусідньої держави. *Карпатський голос*. 1999. 11–17 грудня.
15. Піпаш В. Некрополь героїв, а не Стіна плачу має постати на Верецькому перевалі. *Срібна Земля – Фест*. 2008. 20 – 26 листопада.
16. Піпаш В. Розпочалися розкопки на Верецькому перевалі. *Карпатський голос*. 2008. Листопад.
17. Протест проти угорської історичної агресії на Закарпатті. *Карпатський голос*. 1996. 12 червня–1 липня.
18. Розпочнуться розкопки на Верецькому перевалі. *Карпатський голос*. 2000. 5–11 лютого.
19. Романенко Н. Від Сільця до Імстичева. *Карпатська Україна в боротьбі*: Збірник. Відень: Видання Української пресової служби, 1939. С. 130–133.
20. Троє закарпатців підпалили угорський монумент на Верецькому перевалі // [Режим доступу] <http://zakarpattya.net.ua/ukr-news-79527-Troie-zakarpattsiv-pidpalyly-uhorskyi-monument-na-Veretskomu-perevali>
21. Худанич В. Світове Братство Карпатська Січ. Ужгород: Гражда, 2005. 292 с.
22. Яворенко Г. Гарнізон ОНІКС в Торуні. *Карпатська Україна в боротьбі...* С. 101–108.

Микола Вегеш, Володимир Гирия

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

(ДО ПИТАННЯ ЩОДО ОЦІНКИ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ, ОПУБЛІКОВАНИХ ДОКУМЕНТІВ ТА МАТЕРІАЛІВ ПЕРІОДИКИ ЧАСІВ ІСНУВАННЯ КАРПАТО-УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ)

Протягом тривалого проміжку часу архіви, в яких зберігалися документи часів історії Карпатської України, були закриті для вітчизняних істориків. Право ними користуватися мали лише ті історики, які їх аналізували у «правильному, марксистсько-ленінському дусі». Закономірно, що переважна більшість праць 40-80-х років відверто фальсифікували історію національно-визвольної боротьби закарпатських українців наприкінці 30-х років. Перші більш-менш об'єктивні публікації в Україні побачили світ тільки на початку 90-х років, однак вони базувалися, як правило, на спогадах очевидців та історичної літератури, виданої в діаспорі. Ситуація кардинально змінилася тільки після відкриття архівів України, зокрема фондів Державного архіву Закарпатської області в містах Берегові та Ужгороді.

Архівні документи часів існування Карпатської України зберігаються в Державному архіві Закарпатської області (ДАЗО) в м.Ужгороді та Берегові, Центральному Державному історичному архіві України у Львові (ЦДІА у Львові), Галузевому державному архіві Служби безпеки України у Києві (ГДА СБУ), особистих архівах закарпатського священика Ф. Горвата і члена ревізійної комісії УНО М. Бандусяка, Архіві Міністерства Закордонних Справ Чеської Республіки (AMZV) і Військово-історичному архіві Чеської Республіки (VNA) в Празі, Державному архіві Угорщини (OL) та Військово-історичному архіві Угорщини (HL) в Будапешті, архівах м. Клуж і Бая Маре (Arhivele Cluj-Napoca M.J.; Arhivele statulni Baia Mare) в Румунії тощо.

Найбільший науковий інтерес становлять фонди ДАЗО. Особлива історико-пізнавальна цінність міститься у третьому фонді під назвою «Президія уряду Карпатської України». Це сотні документів про внутрішньополітичну діяльність уряду Карпатської України, різноманітні розпорядження, директиви, постанови і звернення. Заслужують на увагу справи «Листування з міністерством внутрішніх справ з приводу провокацій Угорщини», «Листівки «Комітета незалежності русинів». «Дело о мадыарской пропаганде за присоединение Подкарпатья к Венгии», «Повідомлення про напади терористів на прикордонні території», «Циркуляр Президії крайового управління Підкарпатської Русі в Ужгороді Хустському окружному управлінню про сформування уряду Підкарпатської Русі», «Дело об организации совещательного совета при правительстве Подкарпатской Руси», «Повідомлення Пресової служби Карпатської України», «Повідомлення окружному начальнику про про угорську агітацію», «Повідомлення про слідкування за підозрілими в угорському шпіонажі», «Інформація про утримання угорських терористів у В. Березному», «Розпорядження уряду Карпатської України», «Циркуляр Президії ради

міністрів ЧСР про звільнення Андрія Бродія з посади прем'єр-міністра Підкарпатської Русі», «Листи прем'єр-міністра Підкарпатської Русі А. Волошина Міністру внутрішніх справ Підкарпатської Русі в Хусті», «Доповідні записки агентів чехословацької служби безпеки», «Переписка з генеральним секретаріатом Українського національного об'єднання в Хусті про скарги населення на громадян, які ведуть чеську і про угорську пропаганду». У цьому ж фонді зберігається декрет А. Волошина про створення проводу УНО (11-30 січня 1939 р.).

Матеріали 17-го фонду «Президія Міністерства внутрішніх справ Карпатської України» дають можливість з'ясувати такі складні питання, як діяльність угорської іреденти, відносини між чехословацьким і українським урядами тощо. Великий фактичний матеріал міститься у справах «Повідомлення Бюлетеня Пресової служби Карпатської України», «Про угорську агітацію», «Жандармські донесення Ужгородському окружному уряду», «Повідомлення начальника Мукачівського окружного уряду в Чинадійові міністерству внутрішніх справ в Хусті про напади угорських терористів на окремі села Мукачівщини», «Повідомлення чехословацької поліції про слідкування за розповсюдженням листівок». Вищеназвані матеріали доповнює справа «Напади угорських груп», яка зберігається у фонді 18 «Міністерство внутрішніх справ Карпатської України. м. Хуст».

Матеріали, які зберігаються у другому фонді ДАЗО «Президія земського уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді», охоплюють період з 1928 по 1938 рр. Вони дозволяють простежити антиукраїнську діяльність угорської агентури на Закарпатті протягом всього міжвоєнного періоду й доводять, що ця робота ніколи не припинялася. У 1938-1939 рр. вона лише досягла своєї кульмінації. Йдеться про наступні архівні справи: «Інформації про діяльність мадярської народної і мадярсько-християнської партій на Закарпатті, подані окружними урядами Президії Земського уряду в 1928 р.», «Інформації засідань Автономно-землеробського Союзу (партії), які відбулися на Закарпатті в 1928 р.», «Інформації засідань та когреса в м. Берегові соціал-демократичної партії на Закарпатті, прислані окружними урядами та поліцейськими комісаріатами Президії Земського уряду в Ужгороді за 1929 р.», «Переписка з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами по питанню діячів угорських протидержавних товариств (список діячів) й інформації про діяльність організації угорських студентів в Чехословаччині», «Переписка з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами по питанню діяльності різних буржуазних партій на Підкарпатській Русі (Автономний землеробський союз, Карпаторуська робітничка рада, мадярсько-християнська соціальна партія, руська фашистська, мадярська партія)», «Переписка з 172 поліційними і окружними урядами по питанню діяльності Автономного землеробського союзу на Підкарпатській Русі (Інформації про засідання партії)», «Переписка з Міністерством внутрішніх справ і поліційними урядами про діяльність «Угорської національної партії (1937-1938)», «Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами по питанню діяльності політичних партій на Підкарпатській Русі».

У фонді 1148 під назвою «Центральна Рада в Хусті» особливу цінність являє собою справа №2, в якій міститься доповідна записка М. Бандусяка про спробу державного перевороту з метою усунення від влади уряду А. Волошина. У фонді 4с/18 «Президія правління Карпатської України» знаходяться численні про угорські листівки та інформація про напади терористів на прикордонні населені пункти Закарпаття (наприклад, справи «Збори Русской национальной партии», «Повідомлення окружному уряду жителів с. Торунь про шкоду терористичних нападів», «Листівка «Карпаторуський народе!»).

Значний інтерес становлять документи фондів 9 – «Президія Міністерства внутрішніх справ ЧСР», 13 – «Мукачівське жупанське управління, м. Мукачево. 1920-1926», 14 – «Берегівське жупанське управління, м. Берегово. 1920-1921», 18 – «Міністерство внутрішніх справ Карпатської України, м. Хуст». Матеріали 19-го фонду – «Міністерство господарства Карпатської України» – дають можливість прослідкувати розвиток сільського господарства, промисловості та торгівлі, рівень безробіття, соціальне становище населення краю.

У фонді 29 – «Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород» вірто звернути увагу на наступні архівні справи: «Книга регистрації входящих документов», «Алфавитный указатель имен и учреждений к книге регистрації входных документов», «Лист Президії Цивільного управління Підкарпатської Русі в Ужгороді», «Про проект Будапештського банку», «Повідомлення Цивільного управління Підкарпатської Русі начальником ужгородської поліції», «Доповідна начальнику Севлюшського окружного управління», «Повідомлення преси про акцію Ротермера». Використано також матеріали фондів 30 – «Ужгородський крайовий королівський суд, м. Ужгород. 1919-1938 рр.», 41 – «Хустський поліцейський комісаріат, м. Хуст. 1918-1938 рр.», 43 – «Ужгородське окружне управління, м. ужгород. 1919-1939», 46 – «Канцелярія губернатора Підкарпатської Русі в Ужгороді. 1920-1938», 49с/13 – «Мукачевское жупанское управление. Мукачево Подкарпатской Руси. Президиум. 1919-1926».

У фонді 63 – «Цивільне управління Підкарпатської Русі» містяться цікаві матеріали про діяльність угорських агентів на території Закарпаття, численні угорські та польські листівки, в яких місцеве населення закликалось до збройної боротьби проти законного українського уряду тощо (справи «Переписка з Міністерством внутрішніх справ і окружними урядами про діяльність угорських партій на Підкарпатській Русі», «Переписка з жупанським і поліційним урядами в Берегові про діяльність християнсько-соціалістичної партії», «Переписка з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і жупанськими урядами про діяльність політичних партій на Підкарпатській Русі (малоземледільська, угорсько-руська і єврейська)», «Переписка з поліційними і окружними урядами про діяльність політичних партій на Підкарпатській Русі (руська хліборобська, республіканська земледільська, карпаторуська трудова та інші). У фонді 117 – «Хустське окружне управління, м. Хуст Підкарпатської Русі. Президіум. 1919-1939» зберігаються справи «Циркуляр Президії крайового управління про стеження за угорськими іредентистичними організаціями, жандармські донесення (7 листопада 1928 – 14 березня 1930)», «Листування з Міністерством

внутрішніх справ», «Повідомлення про поширення листівок античехословацького змісту». У фонді 211 – «Крайове управління Підкарпатської Русі. м. Хуст» інтерес викликає справа «Донесення Президії крайового управління в Хусті, повідомлення Міністерства внутрішніх справ Карпатської України жандармських та окружних урядів про діяльність угорських терористів «Соботчопот», про незаконний перехід через кордон (1938-1939)». У 72-му фонді поміщені матеріали, які дозволяють простежити участь членів товариства «Просвіта» в розбудові Карпатської України.

Після прийняття Закону України від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» Президія Верховної Ради України (постанова від 6 квітня 1992 р.) та Кабінет міністрів України (постанова від 11 вересня 1992 р.) підтримали пропозицію Академії наук України, Служби безпеки України, Державного комітету України по пресі, Українського культурно-освітнього товариства «Меморіал імені Василя Стуса», Всеукраїнської спілки краєзнавців про підготовку і випуск багатотомної науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Перетворюючи в життя вищезгадані постанови, архівно-слідчі кримінальні справи про репресованих громадян Закарпатської області післявоєнного періоду були передані з архіву Управління СБУ в Закарпатській області ДАЗО. Цей фонд, одержав найменування 2558, сконцентрував кримінальні справи на реабілітованих громадян області всіх категорій, засуджених за так звану антирадянську, антиколгоспну пропаганду, український буржуазний націоналізм, участь в діяльності уряду Карпатської України та Карпатської Січі, підпільній антирадянській організації ОУН (Закарпатській крайовій організації ОУН) та антирадянських молодіжних організаціях.

Особливий інтерес викликають стенограми допитів команданта Карпатської Січі Д. Климпуша, які зберігаються в фонді 2558. Вони допомагають краще з'ясувати роль опозиції, яка виникла в Карпатській Січі в лютому 1939 р. З галичан, на думку Д. Климпуша, до неї ввійшли Кульчицький, Чорний, Волянський та інші. «Пригадую, що лідер опозиції Роман або Росоха одного разу прямо мені зробив пропозицію підтримувати не Волошина, а визнати вождем якогось Мельника, якого іменував вождем всього українського народу, – розповідав слідчим МДБ Д. Климпуш. – Після цього мені стало зрозуміло, що опозиція не бажає керуватися статутом, а ставить перед собою значно ширші завдання, а саме: створення великої української держави шляхом об'єднання всіх українських земель. Логічно впливає, що стояло питання про приєднання до Карпатської України галицьких земель і Радянської України, але про це відкрито опозиція не заявляла. Визнати своїм ідеологом і вождем названого Мельника я відмовився і взагалі попереджував, що «Січ» політикою займатися не може. Цим нехай займається УНО. Здається, Роман мені тоді прямо заявив, що «Карпатська Січ» є національною українською організацією. Після цього опозиція без моєї участі приймала якісь рішення з питань «Січі», влаштовувала мені закулісні інтриги і навіть загрожувала уряду Волошина поваленням» [1]. У фонді зберігаються оригінальні документи про підпільні організації на території Закарпаття в 1939-1950 рр. та про їх керівників – М.

Габовду, А. Цугу, М. Ороса та ін. [2]. Матеріали ДАЗО значною мірою доповнюють документи «Особистого архіву Феодосія Горвата» (сьогодні ці матеріали зберігаються в ДАЗО), які теж вперше вводяться в науковий обіг. Вони характеризують соціально-економічне становище населення гірських районів, відношення його до уряду А. Волошина.

Цінним джерелом для дослідження громадсько-політичних відносин між політичними організаціями Східної Галичини і Закарпаття є матеріали 205 фонду «Прокурор апеляційного суду у Львові» ЦДАУ у Львові. В них йдеться про масові нелегальні переходи польсько-чехословацького кордону українцями Східної Галичини та судові процеси над перебіжчиками. Використані автором документи допомагають краще з'ясувати роль ОУН в організації та керівництві нелегальними переходами. У фонді 201 зберігаються листи Августина Волошина до Галицького митрополита Андрея Шептицького. Зокрема, лист від 11 грудня 1942 р., в якому А. Волошин вітав митрополита з нагоди Дня св. Андрія [3] і лист від 28 липня 1941 р., в якому А. Волошин вносив свої пропозиції щодо створення Українського Патріархату [4]. Великий науковий інтерес викликає лист представника ЗУНР в Югославії Григорія Микитея до митрополита Андрея Шептицького про приїзд Апостольського Візитатора Джованні Дженоккі в Галичину і становище в Югославії та Підкарпатській Русі. В ньому йдеться про спроби прихильників А. Шептицького добитися переміщення Крижевацького єпископа Д. Няраді на Закарпаття [5].

Великий джерельний матеріал міститься у Центральному державному архіві вищих органів влади і органів управління України (ЦДАВО України), зокрема у фондах 2188 – «Начальна команда Галицької Армії Західної області УНР»; 2192 – «Диктатор Західної Облaсті УНР»; 3696 – «Міністерство іноземних справ УНР»; 4069 – «Редакція газети «Стрілець» за 1919 р. Українське бюро преси при Диктатурі ЗУНР»; 4440 – «Представництво ЗУНР у Празі 1919-1923 рр.». Серед документів Державного архіву Івано-Франківської області заслуговує на увагу фонд 2 – «Станіславське воєводське управління», в якому містяться численні документи про посилення денаціоналізації та полонізації місцевого українського населення та акції протесту з боку українців [6] тощо. Заслуговують на увагу матеріали ф. 129 – «Прокурор обласного суду у м. Львові» Державного архіву Львівської області. Вищеназвані архівні фонди нами використані для аналізу історичних подій, які передували Карпатській Україні.

Важливі документи про діяльність ОУН на Закарпатті зберігаються в «Особистому архіві Івана Коршинського» – активного учасника підпільного руху 40-50-х рр. в Закарпатті. Вони включають в себе листування членів крайового ОУН з автором та листи Івана Коршинського до них. Ніде не опублікований матеріал міститься в машинописі лекції підполковника МДБ СРСР Макарова «Українська буржуазно-націоналістична контрреволюція».

У фондах ГДА СБУ у Києві міститься «Особова справа А. І. Волошина», з якої почерпнуто цінні й маловідомі факти про політичну діяльність визначного закарпатського політика у 1938–1939 рр. Президенту Карпатської України доводилось відповідати на численні запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа. Перший допит був проведений 22 травня, після чого послідували

наступні – 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня 1945 р. Понад стосторінкова «Особова справа А. І. Волошина» дала змогу з'ясувати такі дискусійні питання, як мотиви орієнтації уряду Карпатської України на Німеччину, відносини між політичними силами Закарпаття і ОУН, часткову зміну орієнтації Августина Волошина та членів його кабінету після окупації краю Угорщиною. А. Волошин детально описав хід переговорів з керівництвом Проводу Українських Націоналістів у Венеції (Італія) 21 липня 1939 р. Ці матеріали значно уточнили наші попередні висновки.

Особливо цінними є ксерокопії та мікрофільми документів 3-го фонду AMZV, одиниці зберігання (картони): 606, 620 – політичні справи; 642 – антидержавна агітація проти ЧСР; 655 – партії в ЧСР (1921–1939). В цих документах містяться важливі дані про політичну ситуацію в Чехословаччині та Закарпатті, міждержавні стосунки ЧСР з Угорщиною, Польщею, Румунією. Згадані архівні фонди характеризують політичні організації, що симпатизували Угорщині, висвітлюють діяльність українських емігрантських організацій, аналізують окремих політичних діячів краю. Цікавими у цьому плані видаються справи про античеську і антиукраїнську діяльність польських та угорських терористів, угорську іреденту на Закарпатті. Немаловажне значення мають також матеріали про роль українського населення Східної Галичини у становленні та розвитку Карпатської України.

Документи ВНА в Празі, зокрема, картони 24 – «Справа про останні події», 23 – «Головний штаб армії» проливають світло на рівень військової підготовки збройних сил Чехословаччини до захисту кордонів країни, про оборонні бої 14–18 березня 1939 р. Вони яскраво свідчать, що чехословацька армія мала всі можливості до відбиття нападу ворога, однак планомірно відступала, виконуючи наказ генерала Л. Прхали про евакуацію. У названих картонах наводяться сотні свідчень про збройні сутички між чехословацькими прикордонниками та угорськими терористами. Документи ВНА висвітлюють відносини між закарпатськими націоналістами та керівництвом Німеччини. Особливої уваги заслуговують матеріали справи «Німеччина», які доводять, що вже з листопада 1938 р. встановилися тісні стосунки між керівництвом Карпатської Січі та німецькими службами безпеки. Карпатська Січ систематично проходила вишкіл в Німеччині, а група січовиків готувалася до ведення активних бойових дій на боці Німеччини проти Польщі.

Важливі фактичні дані про підготовку нападу Угорщини на Закарпаття знаходяться у фондах НЛ. Це, зокрема, щоденні записи угорських офіцерів про сам хід наступу, бої з чехословацькими військами та карпатськими січовиками, різноманітні військові оперативні плани. Неабиякий інтерес викликають доповідні записки угорських агентів «Коффи», «Г» та інших про національно-визвольний рух в Закарпатті, інформативні повідомлення про діяльність «неблагонадійних» політичних діячів краю. У фондах НЛ знаходяться поіменні списки «ворогів святостефанської корони», яких після захоплення Закарпаття мали репресувати. Угорські архівні документи аргументовано доводять, що гортисти задалегідь готувалися до репресивних дій та масових розстрілів. Це нам дає підставу переглянути висновки окремих істориків, що, нібито, репресії

були викликані опором проти агресора з боку карпатських січовиків. Сотні свідчень про діяльність угорської іреденти містяться у фондах ОЛ в Будапешті. Окремі справи, віднайдені автором в румунських архівах Клужа і Бая Марє, переконують, що угорські терористи не менш активно діяли в румунських селах Закарпаття («Залізна гвардія», загони Гєяша), що змушувало місцеве населення втікати на територію Румунії.

Історія Карпатської України ґрунтовно представлена на сторінках опублікованих документів [7]. Хоча переважна їх більшість видана за роки радянської влади, проте в них поміщені оригінальні документи, які проливають світло на зовнішньополітичну діяльність Німеччини, Польщі, Румунії, Угорщини, Італії, Югославії відносно Чехословаччини і Закарпаття. Окремі аспекти внутрішньополітичного життя краю наприкінці 30-х років відображені у збірниках документів, підготовлених вченими Ужгородського державного університету [8]. В останні роки з'явилися збірки документальних матеріалів з досліджуваної теми, які дозволяють по-новому подивитися на різні сторони суспільно-політичного життя Закарпаття напередодні Другої світової війни [9]. Заслужують на увагу збірники документів про зовнішньополітичну діяльність Угорщини, видані угорськими істориками. В них міститься значний фактичний матеріал про шпигунську діяльність А. Бродія, польсько-угорські терористичні акції проти Закарпаття, ставлення Німеччини до краю, підготовку гортистів до вторгнення та окупацію ними цілого Закарпаття [10].

Найбільшим досягненням закарпатських архівістів і істориків стало видання унікального збірника документів про Карпатську Україну, доповненого скрупульозною хронікою подій та вичерпними персоналіями визначних діячів краю кінця 30-х років [11]. Автори передмови відзначили, що «частину документів пропонованого збірника було раніше оприлюднено, проте, з огляду на малодоступність попередніх видань для українського читача та потребу цілісного відтворення всього комплексу документів з визначеної тематики, їх теж було включено до цього збірника» [12]. У збірнику опубліковано 372 документи, які відносяться до подій 1938-1939 рр. у Карпатській Україні. Виняток становить ряд джерел, які в хронологічному відношенні стосуються кількох попередніх років, але їх публікація, на нашу думку, є цілком виправданою (документи «Боротьба за прапор Підкарпатської Русі. Меморандум Першої Руської Народної Ради до уряду Чехословаччини», «Редакційна стаття журналу «Пробоем» з нагоди 60-річчя з дня народження о. Августина Волошина», «Стаття Ю Манівчука в газеті «Вперед» про необхідність формування осередків пожежно-спортивного товариства «Січ» у населених пунктах Підкарпатської Русі, «Заклик представників інтелігенції Підкарпатської Русі до участі у Всепросвітянському зїзді в м. Ужгороді», «Стаття Степана Росохи про національне піднесення молоді Підкарпатської Русі» тощо. Публікація цих матеріалів переконує читача, що виникнення Карпатської України відбувалося не спонтанно, а було результатом багаторічної роботи українських політичних сил краю за автономію та повну незалежність нашого краю.

Документи і матеріали, які опубліковані на сторінках цього збірника документів, яскраво описують хронічку подій від призначення першого автономного уряду Підкарпатської Русі 8 жовтня 1938 р. до останніх днів існування Карпатської України. Оригінальністю відзначаються архівні матеріали про підготовку і проведення виборів до Союму Карпатської України, соціально-економічне, політичне і культурне становище молодого автономної та незалежної держави, десятки джерел про формування ОНОКС – збройних сил Карпатської України. Ряд матеріалів свідчать про постійну матеріальну і моральну підтримку уряду Августина Волошина з боку українського населення Східної Галичини та української діаспори за океаном.

Величезна кількість документів стосується антиукраїнської діяльності проугорських сил та спільних дій угорських і польських диверсантів у Карпатській Україні (шифровані телеграми міністра закордонних справ Угорщини К. Кані угорському послу у Празі Я. Ветштейну, телеграма угорського воєнного аташе у Варшаві начальнику генерального штабу Угорщини про проведення підривної акції на території Підкарпатської Русі, листівка, виготовлена технічним сектором другого відділу Генерального штабу Війська Польського для розповсюдження серед населення Підкарпатської Русі з провокаційною метою щодо чехословацького уряду і крайової чехословацької спільноти). На сторінках збірника містяться оригінальні архівні документи про початок і проведення польської диверсійної акції «Лом» (Донесення Юзефа Скшидлевського про хід операції; шифрована радіограма Яна Емісарського до Тадеуша Пельчинського щодо розпорядження угорської влади у справі співпраці з польською стороною у вирішенні проблеми Підкарпатської Русі; шифрована телеграма угорського посла у Варшаві міністру закордонних справ Угорщини К. Кані про захоплення польським диверсійним загonom в полон 17 чехословацьких громадян; план польського Генерального штабу щодо здійснення нової диверсійної операції на території Підкарпатської Русі; донесення Фелікса Анкерштайна про здійснення польських диверсійних акцій поблизу сіл Присліп і Торунь; повідомлення начальника мукачівського окружного уряду в Чинадієві міністерству внутрішніх справ в Хусті про напади угорських терористів на села Мукачівщини).

Збірник документів суттєво збагатили матеріали судових справ проти президента Карпатської України Августина Волошина, заарештованого в 1944 р. органами «Смерш» у Празі, та чільних представників його уряду. Йдеться про протоколи допитів Д. Климпуша, С. Клочурака, Ю. Бращайка, П. Янути, О. Симочка, І. Цмура, А. Ворона, М. Заяця, М. Богдан, М. Габовди, В. Романчука, І. Качуровського, Д. Поповича та багатьох інших. Завершують збірник матеріали про реабілітацію як визначних діячів Карпатської України, так і рядових її захисників, наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. До другого тому збірника документів увійшли біографічні нариси про діячів Карпатської України, які згруповані окремими розділами: президент Карпатської України А. Волошин; члени урядів Карпатської України; керівники Союму; послы (депутати) Союму; державні службовці; керівники і активісти громадсько-політичних і громадських організацій; члени Головної Команди і Штабу

Карпатської Січі; січовики; церковні діячі; освітяни; журналісти і письменники; митці; медики; сільські активісти; молодь Карпатської України. На сьогодні – це видання життєписів є найповнішим і найгрунтовнішим.

Окремі документи часів історії Карпатської України опубліковані окремим розділом в колективній монографії українських істориків «Вони боронили Карпатську Україну», яка побачила світ у 2002 р. [13]. Йдеться, перш за все, про діяльність Карпатської Січі та ОУН в 1938-1939 рр. (протокол установчих зборів по створенню ОНОКС та обранню її коменданта; звернення Дмитра Климпуша, Юрія Шпільки та Степана Пугача до міністерства внутрішніх справ в Хусті про затвердження прикладеного до листа статуту ОНОКС; лист міністра внутрішніх справ Підкарпатської Русі про затвердження статуту ОНОКС; лист коменданта Карпатської Січі міністерству внутрішніх справ Підкарпатської Русі про дозвіл на проведення акції під назвою «Збірка на оборону держави»; лист окружної Української Народної Ради в Білках Іршавського району міністерству внутрішніх справ Карпатської України про негативне ставлення до Карпатської Січі місцевого коменданта жандармерії; прохання Головної Команди Карпатської Січі до Президії уряду Карпатської України про дозвіл на купівлю зброї для січовиків; лист коменданта Карпатської Січі до міністра внутрішніх справ Карпатської України про спільну працю обох відомств у справі призначення кандидатів до жандармерії і фінансової сторожі) тощо.

44 документи про життя і діяльність Августина Волошина та окремих учасників Карпатської України опублікували В. Басараб, М. Вегеш і В. Сергійчук в книзі «Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України» [14] (Організація університетів. Організація академічних установ; меморандум у справі утворення на Підкарпатській Русі Університету, а в першу чергу перенесення Українського Вільного Університету з Праги до Ужгороду; Український академічний комітет. Проект організації Українського Університету на Підкарпатській Україні; проект меморандума Його Ексцеленції Панові Міністру Шкільництва і Народної Освіти в Празі; УНО в Канаді «Поміч Карпатській Україні»; життєпис і інші дані про Ярослава Семена Лютика, що загинув у Хусті дня й4 березня 1939; спомина про смерть Ярослава Семена Лютика; Олекса Блестів-Гайдамака; кровні жертви, зложені на вівтар Батьківщини; Василь Небола; життєпис Михайла Козичара; перебіжчики із ЗУЗ; ліквідаційна канцелярія бувшого уряду Карпатської України в Празі. 6 березня 1939 р.; спогади Севастіана Сабола (Зореслава); Юрій Шанта. Листи). Список воїнів Карпатської Січі й активістів Карпатської України, що загинули в боях проти угорських агресорів у 1938-1939 рр. або були страчені окупаційним режимом, опубліковано на сторінках іншого збірника документів [15]. Нещодавно видані збірники документів, у який висвітлюється діяльність Греко-Католицької церкви на Закарпатті [16] та ставлення митрополита Андрея Шептицького до Августина Волошина і Карпатської України [17]. Опубліковані також документи про діяльність Романа Шухевича (Щуки) у Карпатській Україні [18].

Окремого розгляду заслуговує щоденник відомого українського письменника і активного учасника подій 1938–1939 рр. В. Гренджі-Донського

«Щастя і горе Карпатської України» [19]. Ще в жовтні 1938 р. В. Гренджа-Донський почав писати щоденник, присвячений Карпатській Україні. Тоді він не являв собою чогось єдиного, цілого, завершеного. Проживаючи в Словаччині, складав до купи розрізнені записки і вирішив їх видати окремою книжкою під назвою «Мадярські звірства». Однак цього зробити не вдалося. Словаччина стала союзником Угорщини і Німеччини в роки війни і вихід у світ таких обвинувачувальних матеріалів міг, як вважали, зашкодити «братньому» союзові угорців і словаків. Не вдалося видати цю книгу і пізніше. Втративши всі надії, В. Гренджа-Донський повністю віддав себе роботі над художніми творами. В останні роки життя він працював над романом «Сини Верховини». В 1974 р. письменника не стало. Після смерті батька його дочка Зірка Гренджа-Донська вирішила на свої кошти видати 12-томне зібрання його творів. У 8-му томі цього видання поміщено щоденник В. Гренджі-Донського «Щастя і горе Карпатської України». В передмові до нього упорядники тому й пишуть: «Ми раді, що, хоч із великим спізненням, – бо майже по 50-ох роках після цих історичних подій, – маємо можливість сповнити бажання автора й опублікувати його цінні матеріали» [20]. Мрія письменника здійснилася, але вже після його смерті.

Щоденник В. Гренджі-Донського складається з двох великих за обсягом розділів, які доповнюють один одного. У першому – «3 великих днів Карпатської України» – описані події з 7 жовтня 1938 р., коли політичні сили краю вибороли автономні права, до 15 березня 1939 р., коли закінчилося останнє засідання Сойму Карпатської України, на якому була проголошена незалежна держава і обрано президентом Августина Волошина. Автор у першому розділі щоденника детально описав прихід до влади А. Бродія, його арешт і призначення Прагою прем'єр-міністром А. Волошина, соціально-економічну і політичну діяльність обох автономних урядів. На сторінках цього розділу читач знайде великий фактичний матеріал про напади угорських і польських терористів, антиукраїнську діяльність проугорської «п'ятої колони». Письменник не замовчує також конфлікти, які виникали в українському таборі.

В. Гренджа-Донський детально описав вибори і самі засідання Сойму Карпатської України. Він наводить наслідки голосування по всіх округах краю, не обминаючи жодного населеного пункту. Як відомо, із 92,5% населення, яке взяло участь у голосуванні, 92,4% – проголосували за Українське національне об'єднання, яке очолював Федір Ревай. «Цим успіхом можемо бути горді, – пише В.Гренджа-Донський, – ніхто не сподівався, навіть крайні оптимісти не очікували такої перемоги. Скажіть тепер, будь-ласка, чи після цього наш народ не є зрілим до державного життя?!». Перший розділ завершується вторгненням угорських гортистів у Карпатську Україну, коли «дикий азіят рішив брутально своїм брудним чоботом здавити вимріяну Волю».

Другий розділ щоденника – «Під чоботом окупанта» – присвячений трагедії Карпатської України та її мужніх захисників. Його хронологічні рамки охоплюють період з 15 березня до кінця серпня 1939 р., коли В. Гренджа-Донський емігрував до Словаччини. Цей розділ, фактично, обвинувачує звірства угорських гонведів та терористів над місцевим населенням. Знаходячись у тячівській тюрмі, а згодом у концтаборі Вор'юлопош, В. Гренджа-Донський

скрупульозно записував свідчення військовополонених, причому робив це нелегально, ховаючись від адміністрації концтабору. У другому розділі поміщені матеріали, в реальності яких сучасний читач почне сумніватись. Однак, так воно було в дійсності. Самі за себе говорять назви свідчень – «Знуцання в Кривій», «Мадярський вояк полоненому вибиває око», «Замордування учителя Дмитра Остапчука», «Знасилювання і морд жінок», «Маляри порють черева, щоб вилазили кишки», «Топлять січовиків живими в Тисі», «Штаба заліза до шиї січовика», «В державній лікарні в Кривій ранених розстрілюють кулями «дум-дум», «Гонведи грабують, штиком видовбують золотий міст із рота» тощо. Неабияку цінність становить додаток до щоденника, в якому поміщено список загиблих січовиків. Він налічує 116 осіб [21].

В чому ж сила щоденника В. Гренджі-Донського? Сила його в правдивому висвітленні подій. Він нічого не видумує, а пише все так, як йому переказували. «Щастя і горе Карпатської України» – це не стільки книга автора, як збірник споминів багатьох людей, які пережили радість і трагедію 1939-го року. І саме тому щоденник В. Гренджі-Донського – цінне джерело для вивчення історії Карпатської України. В ньому історик наших днів може почерпнути для себе безліч фактів, яких не знайде ніде. Не випадково, що щоденник високо оцінив відомий історик П. Стерчо. Говорячи про важливість щоденника, він писав: «Ці хронікерські записки мають більшу документальну важливість від якого-небудь старовинного літопису, що на нього історики покликуються з повагою і достовірністю, бо писані вони кожного дня, коли ті події відбувалися, тому і відображені в них безпосередні враження» [22].

Архівні та опубліковані документи доповнюються матеріалами закарпатської та галицької періодики – цінним джерелом у висвітленні міжнародного, політичного, соціально-економічного та культурного становища Карпатської України досліджуваного періоду. На сторінках газети «Нова свобода», яка видавалася в Хусті, міститься великий фактичний матеріал про стан розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі та фінансів Карпатської України. Чимало статей, репортажів і повідомлень описують внутрішньополітичне становище країни, руйнівні дії угорських і польських терористів, античеську і антиукраїнську діяльність проугорської «п'ятої колони» тощо. «Нова свобода» постійно повідомляла своїх читачів про фінансову і моральну підтримку Карпатської України українською діаспорою світу.

Перший номер українського незалежного щоденника «Нова свобода» вийшов 15 червня 1938 р. під редакцією Василя Фірцака (пізніше головним редактором призначили В. Гренджу-Донського). Газета видавалася в друкарні «Свобода», яку очолював майбутній голова УНО Ф. Ревай. Вона була майже єдиним друкованим органом в Закарпатті, який видавався масовим тиражем. Вихід у світ першого номера газети високо оцінили відомі політичні діячі, представники освіти, науки і культури краю. Майбутній міністр внутрішніх справ Карпатської України Ю. Ревай відзначив, що «справа щоденника є загальною справою нашого суспільства, не дивлячись на його партійно-політичний стаж. Наше відродження відповідно до сьогоденної доби в рамках

демократичної республіки скорим темпом йде вперед. Народні маси освідомлюються, отже ми, що держимо руку на живчику нашого суспільного життя, не могли не бачити, що без щоденної преси нам більше не обійтись. Пускаємо в світ «Нову свободу» й тільки одне бажаю щоденникові, щоб всі українці спільними силами піддержували його» [23]. На глибоке переконання головного лікаря Карпатської України Миколи Долина, «мірилом культурности кожної нації є його преса. Покажи мені пресу, я тобі скажу який це народ... Ми не можемо чекати підмоги від чужих, тільки від самих себе. І я надіюся, що весь український загаль своєю жертволюбивістю підпре нашу «Нову свободу» [24]. Його колега, видатний український хірург О. Фединець розмірковував: «Політикою не маю часу займатися, але розумію вагу українського щоденника, який має появиться власними силами. Це велике діло, мало щоденників є на світі, які б виходили на власні сили. Українське громадянство може бути горде на себе, що спромоглося на щоденник» [25]. Вихід першого номера газети «Нова свобода» підтримали шкільний інспектор Юлій Гуснай, керівник гуцульської «Просвіти» у Рахові Михайло Марущак, директор торговельної академії в Мукачеві Августин Штефан та сотні інших.

В період існування Карпатської України великим авторитетом серед молоді націоналістичного спрямування користувався журнал «Пробоем», який періодично видавався в 1933-1938 рр. Активізував роботу по відновленню журналу і однойменного видавництва Степан Росоха. «Я з'ясував докладно справу подальшого видавництва «Пробоем» і попросив зацікавлених охотників, які готові продовжити далі видання, на окрему нараду... На наради «Пробоем» прибуло кілька добровольців, які хоч і були зацікавлені ним і щиро бажали його продовження, не мали бажання перебрати на себе відповідальність за його видання. Щоб вийти з цієї ситуації, я погодився бути в майбутньому фактичним власником видання і фінансово відповідати за подальше видання «Пробоем» [26]. Редактором було обрано С. Росоху, а членами редколегії стали Д. Галай і С. Бреза. Насправді всю редакторську ношу ніс на своїх плечах І. Рошко-Ірлявський. На сторінках цього часопису були опубліковані статті І. Рошка-Ірлявського «По конференції у Відні – до нового життя», «В річницю смерти вождя (Є. Коновальця – Авт.)», «Під прапором націоналізму», «В день іменина пана Президента (А. Волошина – Авт.)», «Перемога» та ін. [27]. Стаття «В день іменина пана Президента» була опублікована вже після поразки національно-визвольних змагань Карпатської України. Даючи оцінку діяльності А. Волошина, І. Ірлявський відзначав, що «найбільшою його заслугою, чим він навіки записався в історію як активний член української національної революції, було те, що вже будучи головою Уряду Карпатської України, став на ґрунт українського націоналізму, працював і змагався під прапорами націоналістичного руху і потім, виїхавши на еміграцію, – не заломився... Нехай же цей Муж Срібної Землі – Перший Президент Карпатської України, який був вибраний її Соймом, – піде далі по прямій дорозі до ясної Меті, хай бореться далі в перших рядах за право українського народу, а ми всі будьмо Йому на помічі» [28].

Упродовж 30-х років у Східній Галичині видавалися десятки українських газет і журналів, які висвітлювали історичні події, пов'язані з Карпатською Україною. Лише один їх перелік засвідчує, що українське населення цього регіону мало широкий вибір інформації про міжнародне, соціально-економічне і внутрішньополітичне становище Закарпаття в 1938–1939 рр. Такі видання, як «Літопис Червоної Калини», «Неділя», «На переломі», «Авангард», «Жіноча доля», «Жіноча воля», «Діло», «Новий час», «Нова зоря» та ряд інших, намагалися поміщати на своїх сторінках найширшу інформацію про події за Карпатами. З нею читач матиме змогу ознайомитися дещо пізніше. Майже вся європейська преса кінця 30-х років прихильно ставилася до Карпатської України. Статті й повідомлення про розвиток політичних подій у краї опублікували друковані органи Великобританії, Франції, Італії, Югославії, Румунії, Ірландії, Швеції, Німеччини. Виняток становить угорська і польська періодика, яка чи не найбільше поміщала дезінформативного матеріалу. «Нова свобода» постійно давала свої пояснення з цього приводу.

Отже, історія Карпатської України знайшла своє відображення в архівних джерелах, опублікованих документах, щоденниках, на сторінках тогочасних газет і журналів. Архівні документи з численних фондів України, Росії, Угорщини, Чехії, Словаччини і Румунії дають відповідь на складні проблеми соціально-економічного, політичного і культурного становища Карпатської України кінця 30-х років. Значна кількість документів із архівосховищ СРСР, Угорщини, Чехії, Словаччини, Румунії, Німеччини поміщена на сторінках опублікованих збірників документів, які до сьогодення часу продовжують залишатися важливим джерелом з історії Карпатської України. До такого типу джерел необхідно також віднести і унікальний щоденник Василя Гренджі-Донського «Щастя і горе Карпатської України», який нещодавно перевиданий в Україні більш масовим тиражем, ніж це зроблено в США.

1. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. 2558. Оп. 1. Спр. 3742.
2. ДАЗО. Ф. 2558. Оп. 1. Спр. 3733, 5386, 3893, 3895.
3. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУ у Львові). Ф. 201. Оп. 1т. Спр. 221. Арк. 91.
4. ЦДІАУ. Ф. 201. Оп. 1т. Спр. 221. Арк. 90.
5. ЦДІАУ. Ф. 201. Оп. 46. Спр. 2045. Арк. 1-3.
6. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 2. Оп. 11. Спр. 2, 34; О. 1. Спр. 123.
7. Венгрия и Вторая мировая война: Венгрия и вторая мировая война: Секретные дипломатические документы по истории кануна и периода войны. М.: Наука, 1962; Документы и материалы кануна второй мировой войны. Т.1. Германская политика в Венгрии (1937–1942 гг.). М., 1948.; Документы и материалы кануна второй мировой войны. Т.1. Ноябрь 1937 – декабрь 1938 г. Из архива Министерства Иностранных Дел Германии. М.: Политиздат, 1981; Документы и материалы кануна второй мировой войны. Т.2. Архив Дирксена (1938–1939 гг.). М., 1948; Документы и материалы кануна второй мировой войны. Т.2. Январь – август 1939 г. М.: Политиздат, 1981; Документы и материалы по истории советско-чехословацких отношений. Т.3. (Июнь 1934 г. – март 1939 г.). М.: Наука, 1978; Документы по истории Мюнхенского сговора. 1937–1939. М.: Политиздат, 1979.

8. Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985; Шляхом Жовтня. Т.ІV. 1934–1938. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. Ужгород: Карпати, 1984.
9. Культурне життя в Україні. Західні Землі: Документи і матеріали. Т.І. 1939–1953. К.: Наукова думка, 1995; Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади / Відп. ред. Я. Лялька. Книга 1. Львів: «Просвіта», 1993; Національні відносини в Україні в ХХ ст.: Зб. Документів і матеріалів. К.: Наукова думка, 1994.
10. A Magyar Tudományok Akademiája Történettudományi Intézete. Magyarország és a Második Világháború. Titkos Diplomáciai Okmányok a Haboru Elozmenyeihez és Történetéhez. Második kiadás. Budapest: Kossuth Kiadó, 1961.
11. Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 1. Карпатська Україна. Документи і матеріали / Упорядники – О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря; редакційна колегія: М. А. Попович (голова), О. Д. Довганич (заст. голови), М. М. Вегеш, М. В. Делеган, В. К. Дрогальчук, О. М. Корсун, І. Ю. Коршинський, О. Ю. Кучерява, О. М. Пагіря, С. Д. Федака; редактор Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2009. 755 с.; Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 2. Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії / Упорядник С. Д. Федака; редакційна колегія: І. І. Качур (голова), М. М. Вегеш, О. Д. Гаврош, М. В. Делеган, В. І. Дмитрук, О. Д. Довганич, В. К. Дрогальчук, О. М. Корсун (заст. голови), І. Ю. Коршинський, Ю. В. Мойш, М. В. Олашин, О. М. Пагіря, С. Д. Федака; редактор Д. М. Федака. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. 776 с.
12. Там само. Т. 1. С. 42.
13. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М. М. Вегеш, М. В. Делеган, О. Д. Довганич та ін. [Відп. ред. М. М. Вегеш]. Ужгород, 2002. С. 564-615.
14. Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. 152 с.
15. Книга Пам'яті України. Закарпатська область. У 2-х т. Т. 2. Ужгород: Карпати, 1998. С. 71-78.
16. Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів безпеки / Упор. Сергій Кокін, Наталія Сердюк, Станіслав Сердюк; за заг. ред. Володимира Сергійчука. Т. І. К. ПП Сергійчук М. І., 2006. 920 с.; Ліквідація УГКЦ (1939-1946). Документи радянських органів безпеки / Упор. Сергій Кокін, Наталія Сердюк, Станіслав Сердюк; за заг. ред. Володимира Сергійчука. Т. II. К. ПП Сергійчук М. І., 2006. 804 с.
17. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. 1899-1944 / Упор. Оксана Гайова, Андрій Кравчук. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 1. Пастирське вчення та діяльність / За ред. Андрія Кравчука. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. 572 с.; Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали. 1899-1944 / Упор. Оксана Гайова, Андрій Кравчук. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2: листування / За ред. Андрія Кравчука. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1999. 571-1096 с.; Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали. 1899-1944 / Упор. Юрій Аввакумов, Оксана Гайова. Т. III. Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали. 1899-1917. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. 924 с.
18. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950) / За заг. ред. В. Сергійчука. Т. 1. К.: ПП Сергійчук М. І., 2007. 640 с.; Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950) / За заг. ред. В. Сергійчука. Т. 2. К.: ПП Сергійчук М. І., 2007. 584 с.

19. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади / Ред. Д.М.Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002.
20. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади / Ред. Д.М.Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. Передмова.
21. Вегеш М., Задорожний В. «Щастя і горе Карпатської України» В.Гренджі-Донського – історичне джерело. Тези доповідей та повідомлень першої наукової конференції, присвяченої життю і діяльності видатного поета і культурно-громадського діяча Василя Степановича Гренджі-Донського (1987–1974). Ужгород, 1995. С. 51–53.
22. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади / Ред. Д.М.Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. Передмова.
23. Нова свобода. 1938. 16 червня.
24. Там само.
25. Там само.
26. Росоха С. Події та люди на моєму життєвому шляху: Спомини. Торонто – Ужгород: «Мистецька лінія», 2001. С. 61.
27. Ірлявський І. Брості. Твори. Ужгород: ВАТ Вид-во «Закарпаття», 2002.
28. Там само.

Володимир Басараб

ІДЕЇ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО ЩОДО РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Сьогодні нового звучання й великої значущості набувають ідеї національного державотворення, відродження культурно-історичних цінностей і української ментальності. Саме завдяки переосмисленню історії України проходить процес формування громадянського суспільства, здатного протистояти диктатурі та імперським зазіханням політиків та партій, і свідченням цього є недавні та сучасні політичні події (революція Гідності та боротьба України з російськими окупантами на Донбасі). У цьому ракурсі заслуговує на увагу постать митрополита Андрея Шептицького (мирське ім'я Роман Марія Олександр) як державного діяча, який надзвичайно багато зробив для пробудження національної свідомості співвітчизників, піднесення їх патріотичного духу та відродження нашої культури й державності.

Митрополит А. Шептицький увійшов в історію українського державотворення як насправді неординарна, видатна особистість, здатна на самопожертву, аскетизм і поневір'яння заради щастя рідного краю та свого народу. Ще будучи Станиславським єпископом, він чітко окреслив завдання й пріоритети, яких має дотримуватися український народ. Зокрема, у пастирському посланні до вірних «Християнська робота» (від 2 серпня 1899 р.) А. Шептицький звертається до вчителів з порадами про виховання свідомої й патріотично налаштованої молоді, яка б працювала на благо Батьківщини: «Звертайте їх бажання і охоту до того, що є підставою багатства і сили народної. Нехай вже молоді діти учаться любити свою землю, нехай учаться діти при ній працювати, нехай будучі покоління возьмуть в свої руки торговлю і промисел,

бо слабою завсідги є суспільність, що свого промислу не має; убогою суспільність, в котрій торгують чужинці» [5, с. 11].

У «Пастирському посланні до української інтелігенції» (від 27.01 - 9.05. 1900 р.) А. Шептицький зазначав, що всі галузі культурного й економічного життя в Україні потребують самовідданої праці задля добробуту народу, оскільки «сто разів більше, як у кожного іншого народу треба нам іще думати про поставлення самих підвалин нашої хати, про ту цілу економічну сторону народного життя, без якої навіть найсвітліше політичне положення завжди буде безглузде й безхосенне» [3, с. 292]. Митрополит Андрей порівнює шлях становлення українського народу зі становленням інших європейських спільнот, наголошуючи, що українці ще не мають потужної економічної та політичної основи, для побудови власної держави, а тому необхідно багато працювати задля цієї мети. А «запорукою успішної праці є для нас молодечий і сильний патріотизм, який у нашому народі проявляється в більшій мірі, як у тих, що вже неначе пережилися працею і боротьбою віків» [3, с. 292]. Відтак, А. Шептицький трактує патріотизм як дієву рушійну силу українського державотворення.

В переломні моменти європейської історії А. Шептицький 15 серпня 1914 р. написав «Меморандум до Австрійського уряду про майбутній устрій Української держави», де осмислив можливість побудови Української держави, яка б протиставила себе Росії на рівні культурному, мовному, ментальному та історичному і могла б стати для Австрії (а відтак і консолідованої Європи) надійним союзником. Саме тому у «Меморандумі...» митрополит Андрей детально описує доцільне, на його погляд, реформування трьох найважливіших державно-соціальних структур: війська, правової сфери та церкви.

А. Шептицький висловлює впевненість, що військова організація в Україні повинна базуватися на традиціях запорозьких козаків, а очолити нове українське військо й державу повинен гетьман. Таким чином, на думку А. Шептицького, відновлення історичних військових традицій, апелювання до Гетьманської України та традицій Запорізької Січі має об'єднати українців по обидва боки кордону (Західну і Східну Україну).

Отже, відновлення козацьких традицій, певна модернізація устрою Запорізької Січі, на думку А. Шептицького, мали б зміцнити дух українців, відновили б історичну пам'ять, спростували б тезу Росії про «малоросійську» народність як відгалуження від «великоросійської».

Другою передумовою побудови Української держави в «Меморандумі...» названо реформування юридичної сфери за європейським зразком. Відтак українці, що кілька століть жили під владою царської Росії, отримали б права і свободи, які раніше були їм недоступні.

Третім аспектом реформування об'єданого українського суспільства, згідно із задумом А. Шептицького, мала стати Церква. Основна мета реформування – «відділити по змозі найповніше Українську Церкву від Російської». Водночас пропонувалося зберегти традиції та обряди, важливі для народу й не знищувати Православну церкву. Православ'я «мусить бути задержане в усій його повноті. Було б тільки потрібним очистити його в радикальний спосіб від московських впливів» [2, с. 612].

Ідеалом національного життя для А. Шептицького є «наша рідна всенаціональна Хата-Батьківщина» [6, с. 519], очолювана мудрим керівництвом. Але часто в бездуховному суспільстві до влади приходять бездарні, хитрі політики, які «приносять радше шкоду, ніж хосен, бо замість дбати про загальне добро, вони шукають тільки заспокоєння свого власного самолюбства, себто понад загальне добро ставлять своє власне добро. І тоді мусять впровадити в будову хати безконечні непорядки» [6, с. 530]. У новій Хаті-Батьківщині таких «лідерів» не має бути, однак, з відстані сучасної доби ми бачимо, що вплив радянських цінностей та москвофільства дуже важко витіснити зі світогляду сучасних українців, і це є причиною повільної реалізації європейських стандартів у нашій державі зараз.

А. Шептицький переконливо доводить, що державна влада має відштовхуватися від християнських постулатів і думати не про власні інтереси, а про добро народу: «владсть обов'язує до служби. Хто має власть, мусить дбати про добро тих, кому служить: дбати про своє добро перед добром загалу, це надужиття кожної влади» [6, с. 525]. На переконання митрополита Галицького, «в устрою Батьківщини, мабуть, найважливішою справою буде: запевнити громадам якнайбільшу свободу» [6, с. 528]. Але А. Шептицький наголошує, що питання про об'єднання громад у більші спільноти чи волості – це питання, яке потребує глибшого дослідження.

А. Шептицький основними підвалинами Рідної Хати-Батьківщини називає національну єдність, мову та загальнонародну волю до державотворення: «На чому ж опреться єдність хати? На національній єдності. Український нарід є одним народом... Що ж робить якесь число людей одним народом? Передовсім мова. Всі, що по-українськи говорять, або що вважають українську мову за рідну, будуть становити український нарід. Безперечно, єдність мови є зв'язку, що лучить людей» [6, с. 531].

Ще однією важливою передумовою побудови Української держави, на думку митрополита Галицького, є національна солідарність і любов до брата-українця. Ця теза переконливо обґрунтована в пастирському посланні А. Шептицького «Не убий» (від 21 листопада 1942 р.). Митрополит Андрей гостро засуджує так звану «домашню війну» (політичне протистояння українців), яка підсилює ворога й руйнує силу українського національного духу. За таких умов народ не зможе бути сильним, цілісним, здоровим організмом і не здатен буде побудувати міцну державу: «Не треба Україні інших ворогів, коли самі українці українцям ворогами, що себе взаємно ненавидять і навіть не стидяться вже тої ненависти! Христос сказав: “Кожне царство, розділене проти себе, запустіє, і дім на дім впаде.” (Лк. 11, 18)» [4, с. 267]. Ці думки великого українця ніби попередження тим сучасним політикам, які допустили розвиток подій, що врешті призвів до сьогоденньої ситуації в південно-східній частині нашої держави. Митрополит Галицький наголошував на необхідності взаєморозуміння між українцями, на потребі єдності у помислах та бажаннях стосовно побудови власної держави, на неможливості щасливого майбутнього у суспільстві егоїстично орієнтованих індивідуумів: «Як довго не буде між нами християнської єдності, так довго й найслабший противник буде від нас

сильніший! Як довго у національних справах більше пам'ятати будуть українці про власне індивідуальне добро, так довго загальна справа не буде могла успішно розвиватися. Бо тої загальної справи просто не буде, бо не буде її в свідомості і в совісті людей!» [4, с. 267]. А відтак, А. Шептицький вказує на необхідність формування свідомої політичної еліти, здатної приймати правильні рішення, зауважуючи, що «в нашій суспільності надто часто стрічаємо людей, що себе уважають фаховими політиками, хоч не мають ніякого фаху і ніякого спеціального звання. Само положення змушує заступати поважнішу фахову працю риторикою» [1, с. 391].

А. Шептицький відстоював прагнення українців до створення власної суверенної держави і наголошував, що майбутнє державницьке об'єднання українців має бути надконфесійним. Саме тому кінцевою метою процесу вітчизняного державотворення має стати досягнення політичної та релігійної єдності. Отже, національним ідеалом для А. Шептицького є держава, котрою керують мудрі політики, здатні на самозречення, принесення власних амбіцій в жертву розквіту держави та народу.

1. З Декрету Архієрейського Собору «Про єдність» (від 10 червня 1943 року) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Том II, Книга 1. С. 389–394.
2. Меморандум митр. Андрея Шептицького до Австрійського уряду про майбутній устрій Української держави (1914, серпня 15, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Том II, Книга 2. С. 609–612.
3. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького «До української інтелігенції» (1900 р., січня 27 – травня 9, Відень) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1. С. 269–293.
4. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького «Не убий» (1942 р., листопада 21, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Том II, Книга 1. С. 259–268.
5. Пастирське послання Станиславівського єп. Андрея Шептицького до вірних «Християнська робота» (1899, серпня 2, Станиславів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 1–16.
6. Шептицький А. Ідеалом нашого національного життя (Львів, грудень 1941) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Том II, Книга 1. С. 519–533.

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ПОЛІТОЛОГІЇ

Микола Вегеш, Ганна Сасин

ПОЛІТИЧНА НАУКА: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ

На шляху до політології

У 1613 році доктор права Лейденського університету в Нідерландах Гуго Гроцій взяв участь у релігійно-політичному спорі між «гомаристами» і «армініанами» (за іменами професорів Гомара і Армінія), приєднавшись до «армініан». Боротьба була жорстокою і закінчилася перемогою «гомаристів». Гроція засудили до довічного ув'язнення. В тюрмі він пробув близько двох років і звільнився за допомогою своєї жінки Марії. За переказами, він був винесений в ящику з книгами і в одязі каменяря врятувався втечею до Франції. Саме в 1613 р. в Лейденському університеті почалося формальне викладання політики. Гуго Гроцій вперше розмежував предмет юриспруденції й політичної науки. До першого він відніс питання права і справедливості, а до другого – цілеспрямованість і користь. Із трактування Гроцієм проблем виникнення внутрішньодержавного права, переходу від «природного стану» до «громадянського суспільства» і держави випливає, що в сфері політики до правового принципу справедливості приєднується політичний принцип користі. При цьому в якості визначальної причини виникнення політичних явищ (держави і законів) виступає природне право (і справедливість), а користь – тільки як привід. Головна праця Гуго Гроція – «Про право війни і миру» (1625): «війни ведуться заради укладення миру», «кінцевою метою війни є мир».

В 1622 р. в Упсальському університеті (Швеція) була заснована перша кафедра з ораторства і політики, а в 1640 р – в академії Або створена кафедра політики та історії. В першій третині ХІХ ст. політологічні кафедри виникають в Німеччині: в Мюнхені (1814), Тюбінгемі (1817), Вюрцбурзі (1822) та Франкфурті (1823). В 1855 році в Дубліні (Ірландія) у новозаснованому Католицькому університеті створено кафедру з соціальної та політичної науки, яка згодом стала факультетом етики та політики. Формування політичної науки у Франції зайняло майже 50 років – між виникненням у 1871 році Вільної школи політичних наук у Парижі та виходом у світ в 1913 р. праці А.Зігфріда «Політична карта західної Франції при третій республіці».

Френсіс Лібер – перший професор політології

17 лютого 1858 року в Нью-Йорку в Колумбійському коледжі (майбутньому знаменитому Колумбійському університеті) була створена перша кафедра історії і політичної науки, засновником і першим завідувачем якої став Френсіс Лібер, перший в історії професор політичної науки. Саме в цей день він виступив з інавгураційною промовою «Історія і політична наука – дослідження у вільних країнах».

Френсіс Лібер народився 18 березня 1800 р. в Берліні, в молодому віці включився до революційної діяльності, встиг взяти участь у битві під Ватерло, мріяв про замах на Наполеона III. Після важкого поранення повернувся в Німеччину, взяв участь у ряді студентських демонстрацій, був заарештований а згодом звільнений, і нарешті, в 1820 р. одержав науковий ступінь доктора, захистивши дисертацію з математики в університеті міста Йен. Потім вивчав прикладну математику в університетах Галле і Дрездена. Знову революційна діяльність і щоб уникнути нового арешту Френсіс Лібер емігрував до Англії, а звідти до США.

В США Лібер читав лекції з історії і політики та переклав на англійську мову праці провідних французьких і німецьких філософів і соціологів. В 1835 р. він одержав першу академічну посаду завідувача кафедри і професора історії і політичної економії в коледжі Південної Кароліни, де безперервно працював до 1856 р. Саме там Лібер написав праці, які створили йому репутацію політичного філософа, наприклад «Посібник з політичної етики», «Правова і політична герменевтика», «Закони власності», «Громадянська свобода і самоуправління».

В своїй інавгураційній промові 1858 року Лібер говорив про те, що «моральний індивідуалізм людини і суверенна необхідність його життя в суспільстві, чи той факт, що людство і суспільство є дві ідеї, які й помислити не можуть одна без одної, ведуть нас до парних понять права і обов'язків. Політична наука базується на тій найбільш фундаментальній істині, що як ідея права не може бути філософськи проголошена без ідеї обов'язковості, так і ідея обов'язковості не може бути проголошена без ідеї права». Сам Лібер претендував на авторство висловлювання «нема прав без обов'язків, як і нема обов'язків без прав», причому, обурювався коли її приписували Карлу Марксу.

На відміну від всіх своїх попередників і сучасників Лібер скрупульозно аналізував методи, об'єкти і цілі викладання політичної науки. Його методологічний підхід до вивчення політики можна вважати плюралістичним, в межах якого він стверджував, що статистика і герменевтика є похідними наукового трактування політики, яка має справу з правовою істотою, тобто громадянином. Лібер першим в політичній науці застосував герменевтику в політичному аналізі, доводячи, що вона корисна не тільки для політологів, але й для пересічних громадян. На його глибоке переконання герменевтика – це галузь наукового знання, яка встановлює принципи інтерпретації і побудови текстів, таких, зокрема, як Конституція, що дозволяє конституювати американське політичне життя. Лібер також вважав, що важливою складовою політичної науки є історія, оскільки вона забезпечує її численними фактами. Він любив повторювати висловлювання історика Августа Шлецера, який ввів до наукового обігу термін «статистика»: «історія є безперервна статистика, а статистика є історія, охоплена в даний момент». Ще в 1836 р. Лібер запропонував Конгресу США «Меморандум про статистику», в якому закликав до скрупульозного і детального зібрання фактів і формулювання узагальнень, корисних як для громадян, так і для республіканських державних діячів. Цей напрямок наукової діяльності Лібера згодом зробив суттєвий вплив на формування в ХХ столітті кількісних методів дослідження соціальних наук.

Лібер одним із перших запропонував трактування держави і нації. Згідно з його інтерпретацією, єдність нації формується на основі спільної культури і історичної долі, що знаходять відображення в конкретних політичних інститутах. Нація виникає в ході еволюційного процесу, вона не може бути результатом укладення якого-небудь договору між громадянами або штатами. Ця концепція Американського Союзу оправдувала твердження про те, що Союз назавжди і він неподільний. До речі, Авраам Лінкольн використав ідею Лібера у своїй інавгураційній промові. На прохання американського президента Лібер підготував «Інструкції для командування армії Сполучених Штатів на полях битв», які ввійшли в історію як наказ №100 і як «код Лібера». Пізніше на основі «Інструкції» була розроблена кодифікація законів і правил ведення війни (Гаазький і Женевський міжнародні договори).

Френсіс Лібер завідував заснованою ним кафедрою історії і політичної науки Колумбійського коледжу в Нью-Йорку з 1858 до 1865 років, коли був замінений своїм учнем Джоном Берджесом, після чого до останніх днів життя 2 жовтня 1872 р. був завідувачем кафедри конституційної історії і публічного права на юридичному факультеті того ж коледжу. В 1865 р. Лібер був одним із засновників Американської асоціації соціальних наук. На думку А.Корюшкіна, 1880 рік – це рік народження політичної науки. Того ж року започаткувала свою роботу аспірантура при Колумбійському коледжі.

Габріель Алмонд про етапи становлення політичної науки

Щоб зрозуміти сутність сучасної політології як наукової і навчальної дисципліни, необхідно з'ясувати її стислу історію розвитку і конституювання. Найбільш вдало це зробив відомий американський вчений Габріель Алмонд у праці «Політична наука: історія дисципліни». Він писав: «Коли б ми спробували побудувати графічну модель історії розвитку політичної науки у вигляді кривої, що відображає прогрес у вивченні політики протягом століть, то почати її варто було б із зародження цієї науки в Стародавній Греції. В епоху розквіту Стародавнього Риму крива піднялася б дещо вгору, потім йшла б приблизно на одному рівні упродовж періоду середньовіччя, істотно зросла б у часи Ренесансу й зробила різкий стрибок у ХХ ст., коли політична наука отримала справді професійний характер. Ця крива відобразила б і якісне вдосконалення уявлень про дві основні проблеми політичної науки: про властивості політичних інститутів і про критерії їхньої оцінки».

Далі Г.Алмонд зазначає, що «упродовж ХХ ст. у цієї кривої було б три вершини. Перша з них припадає на міжвоєнне десятиліття (1920-1940 рр.) і пов'язана з чиказькою школою – саме тоді були розроблені програми емпіричних досліджень, у яких суттєва увага приділялася психологічній і соціологічній інтерпретаціям політики, а також підкреслювалося значення кількісних факторів. Друга вершина в розвитку політичних досліджень була досягнута в перше десятиріччя після Другої світової війни, удосконалення традиційних політологічних субдисциплін і зростання професіоналізації. Це відобразилося у створенні наукових установ, численні працівники яких об'єднувалися не стільки на основі ієрархічної структури, скільки за діловими

якостями, а також у створенні професійних асоціацій і об'єднань спеціалістів, у створенні наукових журналів тощо. Третій стрибок політичної науки в ХХ ст. визначився введенням логіко-математичних методів дослідження, а також застосуванням економічних моделей у рамках теорії «раціонального вибору» і «методологічного індивідуалізму». Отже, ми бачимо, що Алмонд чітко визначає історичні періоди розвитку політичної науки, методи її досліджень, а також сутнісні ознаки цієї науки. Разом з цим він у своєму дослідженні вказує на формування політичної науки як навчальної дисципліни.

Наукова і навчальна дисципліна з політології становить сукупність вчених, які спеціалізуються в цій сфері суспільного знання, вивчає і розробляє її науково-теоретичну і практичну сторони, здійснює функції контролю через відповідні установи як над працюючими в цій сфері дослідниками, так і над тими, хто збирається вступити на цей шлях.

Простежуючи головні етапи становлення політичної науки, Г.Алмонд зупинився на кількох моментах: 1) професіоналізація політичної науки в ХХ столітті; 2) Чиказька школа; 3) Друга світова війна і післявоєнна поведінкова революція; 4) розвиток політичної науки в Європі.

Чиказька школа політичної науки

Стати видатним вченим-новатором свого покоління в галузі політичної науки Чарльзу Меррієму допоміг динамічний розвиток Чикаго – там були зосереджені значні матеріальні ресурси, і в перші десятиліття ХХ століття яскраво простежувався потяг до розвитку культури. Немаловажну роль, на думку Алмонда, відігравав взаємозв'язок академічної роботи і політичної кар'єри Чарльза Меррієма. Після публікації «Нових аспектів політики» (1925) він зайнявся різноманітними дослідницькими програмами під егідою чиказького департаменту освіти, про яких говорили як про нову «школу» наукових розробок. Меррієма справедливо можна назвати новатором в науці: спочатку він створив при Чиказькому університеті Комітет з дослідження в галузі суспільних наук, серед завдань якого була фінансова підтримка найбільш перспективних проектів чиказьких вчених. Згодом він створив Раду, яка вже сприяла вченим на загальнонаціональному рівні. Праця над першим значним дослідницьким проектом велася під керівництвом Гарольда Госнелла. Разом з Мерріємом вони досліджували вибори мера Чикаго в 1923 р., залучаючи до роботи студентів. Техніка проведення експерименту, застосована Госнеллом, була досить строгою: учасники експериментальних груп проходили скрупульозний відбір, до опитуваних застосовували різноманітні стимули, одержані результати аналізували на основі найпередовіших для того часу статистичних методологій. Згодом Госнелл провів аналогічні експерименти в Англії, Франції, Німеччині, Бельгії та Швейцарії.

Систему Меррієма до політичної психології блискуче застосував Гарольд Лассуелл. Протягом 1927-1939 рр. він видав шість книг, які Алмонд, без перебільшення, теж вважає новаторськими. Монографія «Технологія пропаганди в світовій війні» поклала початок новому типу наукової літератури про засоби масової інформації, пропаганді та зв'язках з громадськістю.

Монографія «Психопатологія і політика» була написана на основі аналізу діяльності конкретних політиків, частина з яких мала порушення психіки. Різноманітні типи політичних режимів і процесів Лассуелл дослідив у монографії «Світова політика і особиста незахищеність». В книзі «Політика: хто що, коли і як одержує» вчений дослідив взаємодію еліт. Його перу належала також праця про вплив світової економічної кризи на політику, причому розглянув проблему на місцевому, національному та міжнародному рівнях. Ще один член чиказької школи Кінсі Райт досліджував міжнародні відносини.

Чиказька школа продовжувала свою роботу до кінця 30-х років, поки університетська адміністрація на чолі з Хатчінсом не піддала сумнівам цінність емпіричних досліджень в галузі суспільних наук. Деякі відомі професори філософського факультету, зокрема Лассуелл і Госнелл, перейшли до інших університетів, а вихід на пенсію Меррієма практично звів нанівець діяльність чиказької школи.

Підсумовуючи роль чиказької школи, Девід Міллер у своїй «Історії політичної думки» відзначив, що «існують дві характеристики цього періоду, що заслуговують на особливу увагу. По-перше, незважаючи на зростання рівня науковості в працях таких окремих учених, як Меррієм, не було майже ніякої різниці між їх розумінням емпіричної наукової теорії і вивченням історії політичної думки. Вони сприймалися як взаємодоповнюючі напрямки, один з яких зосереджувався на аналізі тогочасних політичних процесів, а інший – на їх розвитку в часі. По-друге, призначення науки залишалось практичним. Її метою було спонукати до подальших політичних реформ і сприяти виробленню розумної публічної політики».

Франкфуртська школа

Творцями Франкфуртської школи, яка склалася в 30-х роках ХХ ст. на базі Інституту соціальних досліджень у Франкфурті-на-Майні, визнають М. Хоркхаймера, Т. Адорно, Г. Маркузе, Е. Фромма, Ю. Габермаса. Навколо Франкфуртської школи групувалися опозиційно налаштовані марксистські мислителі, що різко критично ставилися до капіталізму, але вважали, що ідеологи ортодоксальних лівих партій вихолостили і вульгаризували широту діалектичного аналізу. В умовах посилення нацистської партії Франкфуртська школа встигла врятувати архів Маркса і Енгельса, переславши його в Радянський Союз. Після приходу до влади нацистів у 1933-1935 рр. Інститут розміщувався в Женеві, потім в Нью-Йорку (1935-1940) та Каліфорнії (1941-1952). У 1953 р. Інститут повернувся до Університету Франкфурта в Німеччину. Виходячи з такої географії, в історії Франкфуртської школи можна виділити три найважливіших періоди: європейський, американський та західнонімецький (50-60-ті роки ХХ ст.).

Якщо для першого періоду Франкфуртської школи найважливішим був внесок, зроблений Хоркхаймером і – в меншому ступені – Фроммом і Маркузе; якщо для другого періоду найважливішим був спадок Хоркхаймера і Адорно (роботи Фромма, не дивлячись на їх популярність, не зіграли на цьому етапі вирішальної ролі для розвитку школи в цілому), то у фокусі третього періоду

опиняються Адорно (в теоретичному відношенні) і Маркузе (в політичному відношенні). Франкфуртська школа оформилася на хвилі розповсюдження соціалістичних і фрейдистських ідей в середовищі західних інтелектуалів. Необхідність подальшого розвитку марксизму в умовах ХХ століття, на думку франкфурців, обумовлювалася придушенням робітничого руху в Західній Європі та зародженням фашизму.

Основними ідейними джерелами філософії Франкфуртської школи прийнято вважати марксизм, фрейдизм і гегельянство. У Маркса були взяті категорії відчуження, класова боротьба (де пролетарія більше не активна сила). Всі суперечності капіталістичного суспільства зводилися до категорії відчуження. Історія капіталістичного суспільства розумілася як фатально необхідний процес прогресуючого божевілля розуму. У Фрейда взята ідея людини: структура особи і безсвідоме. Через фрейдизм – виходячи з принципу задоволення – задовольняються всі інстинкти, що приводять до контролю над собою. В боротьбі з природою і соціальним середовищем людина пригнічує інстинкти, керуючись принципами реальності, змінює їх. Тобто принцип задоволення підкоряється принципу реальності, що підпорядковує людину суспільству. У Гегеля взята діалектика. Нею замінюється діалектичний матеріалізм. Взятий також закон заперечення заперечення, який трансформований в абсолютне заперечення. У Вебера запозичене поняття раціональності, яке допомагає піти від «одновимірності» суспільства і людини; у Канта взяті ідеї критики традиційного мислення.

Основними ідеями Франкфуртської школи вважаються зображення пізнього капіталізму та соціалізму як різновиду єдиного сучасного індустріального суспільства; заперечення революційної ролі пролетаріату; критика тоталітаризму та авторитарної особистості. Отже, в центрі уваги представників Франкфуртської школи – людина у сучасному тоталітарному суспільстві та виявлення можливостей перетворення західного індустріального суспільства у вільну асоціацію індивідів, де кожний зможе проявити свої можливості для творчості.

Макс Хоркхаймер (1895-1973) вважав, що головне завдання філософії ХХ століття – допомогти людині вистояти під натиском тоталітарних режимів. Ірраціональність сучасного світу можна подолати за допомогою критичного мислення, яке можливо сформулювати тільки тоді, коли людина усвідомлює велич діалектики. Теодор Адорно (1903-1969) вважав, що панування капіталу пронизує все суспільство. Контроль над масами й маніпуляція ними відбуваються завдяки стандартизованій «індустрії культури», яка заперечує індивідуальність і свободу. На переконання Адорно, «що менше в суспільстві гуманізму, то не певніша незалежність людини в суспільстві». У роботі «Одновимірна людина» Г. Маркузе показує як індустріальне суспільство, створюючи високий життєвий рівень, зв'язує руки всіх опозиційних сил. В цьому суспільстві відбувається не тільки техніко-технологічне, але й духовне нівелювання. Вчений доводив, що індустріальне суспільство складається з маніпуляторів і маніпульованих, в ньому немає сил, що протистоять маніпуляції. Формування хибних потреб, що прив'язують індивіда до сучасного суспільства,

робить людей одновимірними в діях, вчинках, мисленні. Ерік Фромм (1900-1980) дослідив причини виникнення авторитаризму, доводячи, що влада у тоталітарних суспільствах легко і з успіхом використовує засоби насильства, щоб зробити більшість слухняною. Розробив і запропонував власну програму соціальної реконструкції суспільства.

Міжнародна асоціація політичних наук

Переломним моментом у розвитку політичної науки стала міжнародна конференція, організована в 1948 р. з ініціативи ЮНЕСКО в Парижі. На ній було прийнято спеціальну резолюцію, в якій систематизовано і запропоновано основні напрямки політичної науки: 1) Політична теорія; 2) Політичні інститути; 3) Партії, рухи, асоціації; 4) Міжнародні відносини.

В 1949 р. під егідою ЮНЕСКО створено Міжнародну асоціацію політичної науки. Ініціаторами виступили представники американської, британської, канадської, французької національних асоціацій. Її мета – сприяння розвитку і поширенню політичних наук шляхом налагодження співробітництва вчених різних країн, стимулювання наукових досліджень у цій галузі в міжнародних масштабах, організація міжнародних конгресів і «круглих столів», поширення наукової інформації з питань політики і забезпечення необхідними документами.

Міжнародна асоціація політичної науки формується на основі таких принципів і членства: колективне – національні і регіональні асоціації, що визнані МАПН як представницькі (вони направляють своїх представників у раду, яка збирається кожні три роки і обирає виконавчий комітет); індивідуальне – для тих, хто професійно займається політичною наукою або цікавиться нею; асоціативне – науково-дослідні інститути, бібліотеки, факультети університетів та інших організацій.

МАПН має консультативний статус у рамках Економічної і Соціальної Ради ООН та ЮНЕСКО, входить до Міжнародної Ради соціальних наук. Членом МАПН може бути національна асоціація політичних наук, мета і завдання якої відповідають принципам і завданням МАПН, яка має достатню кількість членів, публікацій і наукових досліджень у галузі політичних наук. Асоція видає журнал. Штаб-квартира Асоціації розміщена в Парижі, а її секретаріат – на факультеті політичних наук університету Осло (Норвегія). Конгреси МАПН проводяться один раз на три роки і складаються з трьох частин: сесії з основної проблеми, визначеної програмовим комітетом; сесії дослідних комітетів і засідання групи дослідження. Періодично проводяться засідання Виконкому і Програмового комітету МАПН, форуми регіональних асоціацій політичних наук, тематичні міжнародні конференції, засідання постійних комітетів і дослідних груп. Офіційні мови МАПН – англійська і французька.

В тематиці конгресів 60-70-х років переважала проблематика розвитку «політичних систем» і «політичних структур», а в 90-х роках перевага віддавалася гендерній політичній теорії, фемінізму, політичній екології, глобалістиці, порівняльній політології, вивченню соціальних і політичних змін, що виникають з поширенням Інтернету. Для сучасного стану розвитку

політичної науки притаманна поява інтересу до тематики гібридних спеціальностей – політичної соціології, політичної філософії, політичної географії, політичної психології, релігії і політики, політичного відчуження, політики і етнічних процесів, політичної освіти, міжнародної політичної економії, біології та політики. Вже піднімається питання про створення «генеалогічного дерева політичної науки».

Українська асоціація політологів була утворена в березні 1991 р. Того ж року вона була представлена на XV Всесвітньому конгресі політичних наук, який відбувся в Аргентині. З 2001 р. президентом УАП є член-кореспондент НАН України М. Михальченко, віце-президентом – доктор політичних наук, професор В. Горбатенко.

Сучасна американська політологія у навчально-освітньому плані є однією з найпопулярніших у США соціальних і гуманітарних дисциплін. Її викладають практично у всіх вищих навчальних закладах. Як правило, викладання політології здійснюється в рамках трьох основних дисциплін: політичні науки, політична філософія і політична соціологія. Курс одного з основних розділів політології в США «американська політика», як правило, охоплює 18-20 логічно пов'язаних тем, на вивчення яких відводиться від 80 до 120 навчальних годин. Наприклад, у фундаментальному навчальному посібнику Е. Ледда «Американська політика» матеріал викладено за такими темами: поняття американської політики, її традиції і зміни; поняття «американський народ», «американська ідеологія»; критерії та особливості становлення постіндустріального суспільства; конституція США; американська демократія; політичні інституції й особливості їх функціонування; федеральний устрій; вибори та участь у політиці; ЗМІ та їх роль у політиці; суспільний добробут; громадянські права і свободи; внутрішня і зовнішня політика. Загалом, політологічні знання зорієнтовані на те, щоб випускники університетів мали змогу брати участь в урядових програмах, працювати в громадських службах і адміністрації, приватних кампаніях. В американських навчальних програмах з політології зазначається, що вивчення політології там, де вона не є спеціальністю, необхідне у зв'язку з тим, що багато посад і напрямів практичної політології в державі залежить від політики і перебувають під її впливом.

Основні напрями досліджень української політичної науки

Витоки сучасної української державності (В. Потульницький, О. Семків, Б. Кухта, В. Бабкін, О. Бабкіна, В. Бортніков, В. Горбатенко, О. Демянчук, М. Кармазіна, М. Михальченко, С. Наумкіна, Ф. Рудич, Ф. Кирилюк, Н. Хома).

Етнополітичні чинники формування сучасної політичної нації (О. Антонюк, С. Асланов, І. Кресіна, Я. Калакура, О. Картунов, В. Котигоренко, О. Майборода, І. Рафальський, С. Римаренко).

Вивчення трансформаційних процесів і політичних режимів у державі (В. Бурдяк, Ю. Мацієвський, А. Романюк, О. Фісун).

Проблеми впливу груп інтересів, формування олігархічних кланів (А. Колодій, О. Лісничук).

Порівняльна політологія, аналіз досвіду модернізації в різних країнах (В. Горбатенко, Г. Зеленько, О. Кіндратець).

Політологічна теорія держави (А. Матвієнко, В. Співак, Н. Хома).

Роботи на перетині політичної та історичної науки (Т. Бевз, Ю. Макар, В. Яремчук).

Методологія та методи політичних досліджень (В. Денисенко, В. Корнієнко, В. Осін, М. Остапенко, Н. Ротар, Л. Угрин).

Політична історія (Т. Бевз, І. Вдовичин, Б. Кухта, О. Салтовський, В. Солдатенко).

Політична географія (Б. Яценко, А. Гольцов, С. Дністрянський).

Геополітика, геоеконіміка, цивілізаційна геополітика (М. Дністрянський, В. Горбулін, Ф. Рудич, О. Баган, Ф. Рудич, В. Дергачов, О. Дергачов, Ю. Шмаленко, Є. Магда, В. Петрінко).

Політична етнологія (І. Курас, І. Варзар, О. Картунов, І. Кресіна, О. Рафальський, І. Рафальський).

Політична психологія (М. Головатий, М. Слюсаревський).

Політична соціологія (С. Барматова, В. Городяненко, В. Полторака).

Політична філософія (Ф. Кирилюк, В. Денисенко, О. Ситник, Д. Шевчук).

Політична антропологія (В. Денисенко, А. Кравець, О. Крисенко, М. Юрій).

Прикладна політологія (О. Бойко, В. Горбатенко).

Політична герменевтика (О. Алексєєв, Ю. Тишкун).

Політична ризикологія (В. Кривошеїн).

Електоральна політологія (І. Поліщук, М. Бучин, Ю. Остапець).

Правова політологія (І. Кресіна, А. Сотник).

Політична ідеологія (Ф. Кирилюк в навчальному посібнику «Філософія політичної ідеології» запропонував нову типологію ідеологій: **Класичні ідеології** (лібералізм; консерватизм; соціалізм, марксизм; анархізм); **некласичні політичні ідеології** (націоналізм; фашизм; релігійний фундаменталізм); **постмодерні політичні ідеології** (екологізм; фемінізм).

Біополітика (Д. Шевчук) / Про сучасну українську політичну науку див.: Історія політичної думки України: підручник / за загальною редакцією Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2017. 632 с.

У вищеназваній праці також наводяться головні причини низьких показників цитування вітчизняних політологів: 1) недостатній рівень володіння іноземними мовами; 2) низький рівень обізнаності з міжнародними фаховими виданнями, які можуть публікувати роботи наших вчених, а також з міжнародними проектами, у яких вони можуть брати участь; 3) відсутність мотивації для докладання реальних зусиль для інформування зарубіжних колег про результати своєї дослідницької діяльності; урахування актуальних новітніх результатів зарубіжних колег у власних роботах досі досить часто не вважається необхідним компонентом дослідження.

Микола Вегеш, Михайло Зан, Юрій Остапець

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДИКУ НАПИСАННЯ НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ТА КВАЛІФІКАЦІЙНИХ РОБІТ СТУДЕНТІВ-ПОЛІТОЛОГІВ

Курсова робота – це самостійне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується з певного навчального курсу.

Згідно з Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах України курсова робота виконується з метою закріплення, поглиблення і узагальнення знань, одержаних студентами за час навчання, їх застосування до комплексного вирішення конкретного фахового завдання.

Тематика курсових робіт має відповідати завданням навчальної дисципліни і тісно пов'язуватися з практичними потребами конкретного фаху. Вона затверджується на засіданні кафедри.

Бакалаврська, дипломна, магістерська роботи – це кваліфікаційні наукові роботи, які виконуються на завершальному етапі навчання у вищому навчальному закладі.

Дипломна робота має конкретний характер і пов'язана з використанням набутих студентом знань, умінь та навичок зі спеціальних дисциплін. У більшості випадків дипломна робота є поглибленою розвідкою теми курсової (курсівих) робіт випускника.

До дипломних робіт висуваються наступні вимоги: актуальність теми, відповідність її сучасному стану певної галузі науки; вивчення та критичний аналіз монографічних та періодичних видань із теми; вивчення та характеристика історії досліджуваної проблеми та сучасного стану; чітка характеристика предмета, мети і методів дослідження.

Магістерська робота – це самостійна науково-дослідницька робота, яка виконує кваліфікаційну функцію, тобто готується з метою публічного захисту і отримання академічного ступеня магістра. Основне завдання її автора – продемонструвати рівень своєї наукової кваліфікації, уміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні наукові завдання. Вимоги до магістерської дисертації в науковому відношенні вищі, ніж до дипломної роботи, однак нижчі, ніж до кандидатської дисертації.

Незалежно від обраної теми структура курсової, бакалаврської, дипломної, магістерської роботи може бути наступна:

1. Титульний аркуш.
2. Зміст.
3. Перелік умовних скорочень (при необхідності).
4. Вступ.
5. Основна частина, яка складається з розділів та підрозділів.
6. Висновки.
7. Список використаних джерел.
8. Додатки (при необхідності).

Методика написання та оформлення курсових, бакалаврських, дипломних, магістерських робіт має подібні риси, а тому вони можуть бути проаналізовані разом.

Титульний аркуш є першим аркушем роботи. Його вигляд поданий у додатку А. На ньому вказується міністерство, назва вишу, в якому виконувалась робота, факультет, кафедра, на якій вона виконувалась, повна назва теми роботи, прізвище та ініціали студента, який виконував роботу, вчене звання наукового керівника, рік і місце виконання роботи.

На наступній сторінці розміщується *зміст* із позначенням сторінок, на яких кожний з елементів плану викладений у роботі. Всі розділи і підрозділи, що є у плані, мають бути виділені в тексті заголовками і підзаголовками. Зразок оформлення змісту подано в додатку Б.

Заголовки структурних частин роботи «ЗМІСТ», «ВСТУП», «РОЗДІЛ» друкуються великими літерами, симетрично до тексту. Крапка в кінці не ставиться.

Заголовки підрозділів друкуються маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. У кінці заголовка підрозділу крапку не ставлять.

Відстань між заголовком і текстом повинна дорівнювати 3–4 інтервали.

Нумерація в роботі. Кожну структурну частину роботи треба починати з нової сторінки. До загального обсягу роботи не входять додатки, список використаних джерел, таблиці, рисунки, які займають площу сторінки. Але всі сторінки зазначених елементів роботи підлягають нумерації на загальних засадах.

Нумерацію сторінок, розділів, пунктів таблиць подають арабськими цифрами без знака №.

Першою сторінкою роботи є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок роботи, але номер на титульному аркуші не ставлять. На всіх інших аркушах номер проставляють у правому верхньому куті сторінки без крапки в кінці.

Номер розділу ставлять після слова «РОЗДІЛ». Після номера крапку не ставлять, а потім з нового рядка друкують заголовок розділу.

Підрозділи нумерують у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставиться крапка.

Такі структурні частини роботи як зміст, перелік умовних позначень, вступ, висновки, додатки, список використаних джерел не мають порядкового номера.

Таблиці нумеруються послідовно в межах розділу. У правому верхньому куті над відповідним заголовком таблиці розміщують напис «Таблиця» із зазначенням номера. Номер таблиці повинен складатися з номера розділу і порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка.

Ілюстрації нумеруються послідовно в межах розділу аналогічно до таблиць. Номер ілюстрації складається з номера розділу і порядкового номера ілюстрації. Номер і підпис ілюстрації знаходяться під ілюстрацією. Ілюстрації позначаються словом «Рис.».

Тематику курсових робіт пропонує і розробляє кафедра. Але студент може і сам запропонувати тему своєї курсової роботи.

Вибираючи тему, слід насамперед орієнтуватись на власну зацікавленість тією чи іншою науковою проблемою. Тема повинна приваблювати і викликати бажання працювати над нею, в противному разі результат роботи над темою буде мало чого вартий. Слід пам'ятати, що теми курсових робіт не є рівнозначними за складністю. Є теми прості у виконанні, а є такі, що потребують кропіткої дослідницької праці. Є теми всебічно досліджені, а є недостатньо або і зовсім не розроблені і їх дослідження потребуватиме значних витрат часу.

Отже, вибираючи тему курсової роботи, слід добре зважити власні сили й можливості. Не завадить у даному випадку і консультація з науковим керівником.

Після того як тема роботи вибрана й осмислена, потрібно проаналізувати стан розробки визначеної проблеми сучасною наукою.

Доцільно починати пошук літератури з перегляду бібліотечних каталогів. Потрібно переглянути науково-методичні журнали, у яких можуть бути надруковані необхідні матеріали.

Вивчення літератури потрібно починати з праць, де проблема відображається в цілому, а потім перейти до вузких досліджень. Читання наукової праці обов'язково супроводжується записами. По-перше, це дає змогу краще запам'ятати зміст прочитаного. По-друге, ведення записів, якщо воно не є простим переписуванням, сприяє кращому розумінню сутності праці, що вивчається. Існують різні види записів. Найкоротшою формою запису прочитаного є план – послідовний перелік питань, які розглядаються в науковій праці. Інша форма запису – анотація, яка є стислим викладом змісту наукової праці. На анотацію схоже резюме. Складнішою і досконалішою формою записів є тези. Найдосконалішою формою записів є конспект. Після того як потрібний матеріал зібрано і систематизовано, складається детальний план курсової роботи та «Список використаних джерел та літератури». Крім плану роботи, можна скласти план написання окремих розділів. Це дозволить чітко структурувати розділ та зробити за планом відповідні короткі висновки до розділу.

Список використаних джерел та літератури слід розміщувати в алфавітному порядку за прізвищем першого автора або заголовком. Необхідно також зробити систематизацію джерел. У цьому випадку йдеться про те, що окремо виділяються архівні документи, статистичні документи і т.д.

Вступ до роботи – дуже відповідальна частина дослідження, оскільки розкриває сутність і стан дослідженості наукової проблеми та її значущість, є обґрунтуванням необхідності дослідження.

Основні складові вступу слід розглянути більш детально.

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження – обов'язкова вимога до будь-якої роботи (курсної, дипломної, магістерської). Тому цілком природно, що вступ до роботи має починатися з обґрунтуванням актуальності вибраної теми. Актуальність теми (лат. *actualis* – дієвість) – це важливість, суттєве значення, відповідність теми дослідження сучасним потребам певної галузі науки та перспективам її розвитку, практичним завданням відповідної

сфери діяльності. Висвітлення актуальності повинно бути небагатослівним. Достатньо в межах однієї сторінки коротко викласти: сутність проблеми дослідження; суттєве значення для подальшого розвитку відповідної галузі науки; соціальну значущість проблеми дослідження; доцільність роботи та її відмінність у порівнянні з відомими розв'язаннями проблеми.

При обґрунтуванні актуальності теми зазначають стан її розробки. Для цього складають стислий огляд літератури, виходячи з якого робиться висновок про необхідність подальшої розробки обраної теми.

Важливою складовою актуальності є формулювання проблемної ситуації, виклад її сутності. Проблема завжди виникає тоді, коли старе знання вже стає недостатнім, а нове знання ще не набуло розвиненої форми. Таким чином, автору роботи вдається показати, де проходить межа між знанням і незнанням про предмет дослідження, тоді йому легко, чітко й однозначно визначити наукову проблему, сформулювати її сутність.

Після формулювання наукової проблеми формулюють мету і завдання дослідження.

Мета дослідження повинна узгоджуватись з назвою роботи, об'єктом та предметом дослідження. Формулюючи мету, не слід вживати слова «дослідження», «вивчення», оскільки вони вказують на засіб досягнення мети, а не на саму мету.

Мета роботи реалізується через конкретні завдання, які треба вирішити відповідно до цієї мети. *Завдання дослідження* формулюються у формі переліку дій: «вивчити», «проаналізувати», «встановити», «вияснити», «обґрунтувати», «охарактеризувати» та ін.

Формулювати завдання слід якомога ретельніше, оскільки опис їх вирішення становитиме зміст розділів і параграфів роботи. Виходячи із завдань дослідження, автор має зробити висновки до своєї роботи.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єкт дослідження – це процес або явище, що породжують проблемну ситуацію і обрані для вивчення. Предмет дослідження міститься в межах об'єкта. Об'єкт і предмет дослідження співвідносяться як загальне і часткове. Тобто, предмет дослідження – це та частина об'єкта, яка безпосередньо вивчається.

Тема: *«Перехід до демократії: політологічний аналіз основних концептуальних моделей (на прикладі країн Східної Європи)»*. Об'єкт дослідження – *перехід до демократії*. Предмет – *моделі переходу на прикладі країн Східної Європи*.

Тема: *«Становлення і розвиток партійної системи в умовах суспільства, що трансформується (на прикладі країн Східної Європи)»*. Об'єкт дослідження – *партійна система*. Предмет – *становлення партійної системи в умовах суспільства, що трансформується*.

Методи дослідження. У вступі також необхідно подати перелік методів дослідження, які були використані для досягнення поставленої мети. Метод – з гр. шлях до істини, – спосіб отримання результату дослідження.

Обов'язковою частиною вступу є *огляд літератури* з теми дослідження, у який включають найбільш цінні, актуальні роботи (20–30 джерел). Матеріали

огляду слід систематизувати. Систематизацію можна робити в хронологічному порядку, по розгляду проблем тощо. У бакалаврській, дипломній, магістерській роботі огляд літератури може бути зроблений у першому розділі роботи, оскільки цей розділ є методологічним. Тобто, йдеться про те, що в ньому характеризуються теоретико-методологічні підходи до вивчення проблеми, яка досліджується. Термін «методологія» перекладається як методи дослідження. Методологія – учення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності.

Закінчується вступ описом *структури роботи*:

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. У I розділі роботи «Назва» аналізується... В II розділі роботи «Назва» дається характеристика... В III розділі роботи «Назва» обумовлюється...

В розділах роботи розкривається зміст теми, виконуються поставлені завдання. Закінчуються розділи зазвичай короткими висновками.

Мова роботи має бути науковою і зрозумілою та відповідати нормам сучасної української мови.

Цитування й переказ. Цитати – дослівні уривки з досліджених джерел – використовуються в курсовій роботі для обґрунтування, підтвердження авторських аргументів або для критичного аналізу літературних джерел. Текст цитати береться в лапки і наводиться без жодних змін. Відхиленням від цього правила можуть бути: пропуски окремих слів і фраз, за умови, що думку автора не буде спотворено, а пропуск буде позначено трьома крапками; зміна відмінка слова для підпорядкування його синтаксичній будові фрази, частиною якої вона є.

Для того, щоб вжити цитату, у тексті курсової роботи можуть бути використані й інші слова. Наприклад: *Як вважав М. Дюверже...; Як писав у своїй роботі «Політичні партії» М. Дюверже...; Серед точок зору на предмет політичної науки слід виокремити думку Г. Алмонда... і т.д.*

Якщо студент, наводячи цитату, виділяє в ній деякі слова, щоб посилити їх значення, він має зробити у тексті в дужках відповідні застереження і вказати свої ініціали, наприклад (*виділено мною – В.С.*) або (*курсив мій – В.С.*).

Цитування має бути помірним. Перевантаженість тексту цитатами надає роботі компілятивного характеру і створює враження, що автор не має власної думки. Для того, щоб не перенасичувати текст цитатами, доцільно використовувати переказ чужих думок. Переказ має бути максимально точним. Як і цитата, переказ має супроводжуватись посиланням на використане джерело:

Згідно з С. Хантінгтоном, людство в майбутньому чекає зіткнення між цивілізаціями, яких він виділяє вісім.

Ф. Фукуяма пропонує розглядати історію як розвиток, який завершується «кінцем історії» в ХХ ст.

Як при цитуванні, так і при переказі слід потурбуватися про різноманітність мовних засобів, які використовуються для введення в текст цитати або переказу чужих думок.

Цитування в роботі позначаються квадратними дужками, у яких перша цифра – позиція джерела в списку літератури, а друга – номер сторінки.

Наприклад [32, 5]; [31; 32; 38]. У другому випадку вказано декілька джерел. Якщо в тексті роботи робиться посилання на автора, то, на відміну від списку літератури, ім'я автора ставиться попереду прізвища. Наприклад: *В. Петров в роботі «Соціологічні виборчі технології» писав...; Г. Гегель вважав... і т.д.*

Скорочення. Слід користуватися тільки загальноприйнятими скороченнями слів і писати їх правильно. До скорочень, що не потребують спеціальних пояснень, належать такі:

та ін. – та інші; див. – дивись;
і т.д. – і так далі; пор. – порівняй;
і под. – і подібне; проф. – професор;
доц. – доцент; акад. – академік.

Якщо в тексті роботи використовується маловідоме скорочення, то воно має бути розшифроване при першому згадуванні. Для цього термін спочатку пишуть повністю, а поряд (у дужках) скорочено. Наприклад: *Український центр економічних і політичних досліджень ім. Разумкова (УЦЕПД ім. Разумкова) є однією з авторитетних дослідницьких установ України. УЦЕПД ім. Разумкова видається журнал «Національна безпека і оборона», кожний з номерів якого є тематичним і присвячений одній із актуальних проблем політичного розвитку України.*

Скорочення мають бути однаковими в усьому тексті. Якщо в тексті роботи скорочень є надто багато, то в текст роботи перед змістом вводиться така структурна одиниця, як «Список використаних скорочень».

Логічним завершенням всякого виду роботи є *висновки*, які мають бути обов'язково пов'язані з метою та завданнями всього дослідження.

Захист курсових робіт відбувається на кафедрі. До захисту робіт допускаються студенти, які вчасно виконали свої роботи. Необхідною умовою проведення захисту роботи є наявність відгуку наукового керівника.

Процедура захисту включає: доповідь студента про зміст роботи; запитання до автора; оголошення відгуку наукового керівника; завершальне слово студента; рішення комісії про оцінку (оцінка обговорюється на закритому засіданні комісії і лише потім оголошується головою комісії).

Текст доповіді про зміст роботи. На захисті студент повинен у виступі, який триває не більше 10 хв., викласти результати та зміст свого дослідження.

Виступ умовно можна поділити на 3 частини. У першій, вступній, частині називається тема роботи, коротко висвітлюється сучасний стан розробки наукової проблеми, якій присвячено роботу, визначається актуальність, об'єкт, предмет, мета, конкретні завдання і методи дослідження. Середня частина виступу присвячена результатам дослідження та їх інтерпретації. У підсумковій частині подаються загальні висновки та практичні рекомендації.

Захист бакалаврської, дипломної, магістерської робіт має аналогічний алгоритм, але вищевказані роботи рецензуються фахівцями з інших кафедр та вишів. На захисті обов'язково оголошується рецензія, у якій рецензент пропонує оцінку роботи.

При оцінці вищевказаних робіт комісія виходить з того, що студент повинен вміти: формулювати мету і завдання дослідження; скласти план

дослідження; вести бібліографічний пошук із застосуванням сучасних інформаційних технологій; використовувати сучасні методи наукового дослідження; обробляти отримані дані, аналізувати їх на базі відомих джерел; оформляти результати досліджень відповідно до сучасних вимог у вигляді звітів, рефератів, статей.

Типові помилки в написанні та оформленні курсової (бакалаврської, дипломної, магістерської) роботи:

1. Зміст роботи не відповідає плану курсової (бакалаврської, дипломної, магістерської) роботи або не розкриває тему повністю чи в її основній частині.

2. Сформульовані розділи (підрозділи) не відбивають реальну проблемну ситуацію, стан об'єкта.

3. Мета дослідження не пов'язана з проблемою, сформульована абстрактно і не відбиває специфіки об'єкта і предмета дослідження.

4. Автор не виявив самостійності, робота є компіляцією або плагіатом.

5. Не зроблено глибокого і всебічного аналізу сучасних офіційних і нормативних документів, нової спеціальної літератури (останні 5–10 років) з теми дослідження.

6. Аналітичний огляд вітчизняних і зарубіжних публікацій із теми роботи має форму анотованого списку і не відбиває рівня досліджуваної проблеми.

7. Не розкрито зміст та організацію особистого експериментального дослідження (його суть, тривалість, місце проведення, кількість обстежуваних, їхні характеристики), поверхово висвітлено стан практики.

8. Кінцевий результат не відповідає меті дослідження, висновки не відповідають поставленим завданням.

9. У роботі немає посилань на першоджерела або вказані не ті, з яких запозичено матеріал.

10. Бібліографічний опис джерел у списку літератури наведено довільно, без додержання вимог державного стандарту.

Основні результати і положення дослідження мають бути опубліковані для ознайомлення з ними наукової громадськості.

Публікація (лат *publicatio* – оголошую всенародно; оприлюднюю): 1) доведення до загального відома за допомогою преси, радіомовлення, телебачення; 2) вміщення в різних виданнях.

Публікації виконують наступні функції: оприлюднюють результати наукової роботи; сприяють становленню пріоритету автора (дата підписання публікації до друку – це дата пріоритету науковця; в історіографічній частині роботи обов'язково вказують, коли вперше звернувся до розробки наукової проблеми); свідчать про особистий внесок дослідника в розробку наукової проблеми (особливе значення мають індивідуальні публікації, роботи у співавторстві потребують додаткових роз'яснень; у тексті роботи здобувач повинен подавати посилання на власні публікації, включити їх до списку використаних джерел); слугують підтвердженню достовірності основних результатів і висновків роботи, новизни і наукового рівня її (оскільки після виходу у світ публікація стає об'єктом вивчення й оцінки широкою науковою громадськістю); підтверджують факт апробації та впровадження результатів і

висновків роботи; відбивають основний зміст роботи (про це вказується у вступі до роботи, а також через включення публікацій здобувача до списку опублікованих праць за темою роботи) та ін.

Згідно з останніми вимогами структура оформлення наукових статей має відповідати наступним критеріям (складатись із необхідних елементів):

1. Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

3. Формулювання цілей статті (постановка завдання).

4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

5. Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

6. Правила оформлення наукової статті є наступні:

А) На початку статті з правого боку потрібно зазначити ім'я та прізвище автора.

Б) Тема наукової статті розміщується по центру.

В) Поля, розмір шрифту, інтервал, обсяг публікації вказуються відповідною установою чи закладом, куди надсилається стаття.

Г) Система посилань: у кінці статті список використаних джерел та літератури подається за алфавітом; у тексті публікації у квадратних дужках вказується порядковий номер джерела і використані сторінки (до прикладу: [15, 56], [15, 56–57], [15, 60; 16, 54]. Перша цифра є 15 позицією в списку літератури, а 56 – номер сторінки або аркуша архівної справи тощо).

У кінці статті робиться анотація англійською мовою.

Приклади оформлення бібліографічного опису в списку джерел до кваліфікаційних робіт

Книги: Один автор

Остапець Ю. О. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 412 с.

Баган О. Українська Понтида: Геополітичні виміри сучасної України. Дрогобич: Коло, 2002. 192 с.

Два і більше авторів

Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства та бідності. К.: Наш формат, 2020. 440 с.

Остапець Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур. Ужгород: Центр інформаційно-видавничої діяльності ЗППО, 2016. 252 с.

Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: Навчальний посібник / Упоряд. М. Лендшел. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.

Без автора: редактор

Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. 496 с.

Без автора: укладач, упорядник

Кафедра політології Ужгородського національного університету. Біобібліографічний покажчик / упоряд.: М. М. Вегеш, М. П. Зан. Ужгород, 2003. 168 с.

Переклад

Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / пер. з англ. Тетяна Сахно. К.: Наш Формат, 2020. 192 с.

Багатотомний документ: загалом

Пагіря О. Карпатська Україна в документах Другої Чехо-Словацької республіки: в 2 кн. Книга І. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2020. 352 с.; Книга ІІ. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2020. 862 с.

Багатотомний документ: окремий том

Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. Т. 3: Утвердження радянського ладу в Україні (1921–1938) / С. В. Кульчицький (кер.), Ю. І. Шаповал, В. А. Греченко та ін. К.: Генеза, 2003. 448 с.

Матеріали конференцій

Зан М. Політична участь етнічних меншин у державотворенні Карпатської України. *Карпатська Україна – незалежна держава: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України* (м. Ужгород, 14–15 березня 2019 року). Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019. С. 50–77.

Документи, що продовжуються

Кульчицький С. Передумови, перебіг і підсумки «параду суверенітетів». *Український історичний журнал*. 2018. № 5. С. 163–191.

Інші видання: законодавчі та нормативні документи

Закон України про рекламу (станом на 25 січня 2000 р.) // Верховна Рада України. Київ: Парламентське видавництво, 2000. 20 с.

Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16. 01. 2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 19. 07. 2017. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435> (дата звернення: 20. 08. 2017 р.).

Бібліографічні покажчики

Омелян Довганіч. Біобібліографічний покажчик. Видання друге, доповнене / Упоряд. І. В. Хланта. Ужгород: Гражда, 2005. 168 с.: іл.

Частина документа: стаття з матеріалів конференцій

Бобрик О. Децентралізація державної влади в Словацькій Республіці. *Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти: матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет»* (м. Ужгород, 8 грудня 2020 року). Ужгород, 2021. С. 132–139.

Стаття із збірника

Лучук Т., Стеблій Ф. Богдан Якомович: бути собою, бути істориком. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 21: Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича [гол. редкол. М. Литвин; упоряд. О. Седляр, Н. Кобрин]. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. С. 5–15.

Стаття з журналу

Завальний А. Юридичні факти: історичні та сучасні аспекти розуміння. *Право України*. 2006. № 1. С. 113–116.

Стаття з газети

Вегеш М. Августин Волошин: ким він був. *Радянська Верховина*. 1990. 26 берез.

Інтерв'ю

Бубка С. Копенгаген: олімпійські зустрічі: [інтерв'ю з президентом НОК України С. Бубкою про роботу 121 сесії МОК]; інтерв'ю вела Г. Нечаєва. *Олімпійська арена*. 2009. № 10. С. 2–4.

Рецензія

Касьянов Г. Глобальна еволюція людства: культурно-цивілізаційний вимір [Рец. на кн.: Шейко В. *Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX – поч. XX ст.)*: у 2 т. Харків, 2001. Т. 1. 520 с.; Т. 2. 400 с.]. *Вісн. Кн. Палати*. 2001. № 12. С. 14–15.

Електронні ресурси

Вегеш М. Велич і трагедія Карпатської України // *Дзеркало тижня*: електрон. версія газ. 2004. 12 берез. Дата оновлення: 04. 08. 2006. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/velich_i_tragediya_karpatskoji_ukrayini.html (дата звернення: 06. 08. 2012).

Автореферати дисертацій

Старовойт С. В. Видавнича діяльність Національної академії наук України у 1918–1933 рр.: автореф. дис. ...канд. іст. наук. Київ, 2003. 20 с.

Архівний документ

Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки // ЦДВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 8-12. Копія; Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 1-3.

У-45 Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid-19» / Відповідальні за випуск: В. І. Гиря., М. М. Вегеш. Ужгород: ТОВ "РІК-У", 2021. 396 с.

ISBN 978-617-8046-15-6

До наукового збірника увійшли матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid – 19», співорганізаторами якої виступили кафедра політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет», фонд «Scire» (Варшава, Польща), Інститут Центральної Європи (Люблін, Польща) та ГО «Асоціація випускників політологів та міжнародників Ужгородського національного університету».

Видання розраховане на широкий читацький загал.

УДК 327(4-191.2)л0+327(477

Наукове видання

**УКРАЇНА І ЦЕНТРАЛЬНА ЄВРОПА:
ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКА, КУЛЬТУРА**

МАТЕРІАЛИ

VI МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ФОРМАТ
РОЗВИТКУ ВІДНОСИН УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ У
КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ, ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ, ПРАВ
НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ТА ПАНДЕМІЇ COVID – 19»

Матеріали друкуються в авторській редакції

ТОВ «РІК-У» 88000, м.Ужгород, вул.Гагаріна, 36.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників, і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 р.

Підписано до друку 25.09.2021 р. Формат 60x84/16.

Тираж 60 прим. Ум.друк.арк. 23. Зам. No 34

Оригінал-макет виготовлено та віддруковано:

ФОП Роман О.І., 88000, м.Ужгород, пл. Ш. Петефі, 34/1

Тел.: 0509771656, e-mail: danulosi.druk@gmail.com